Ярослав
ГАЛАН

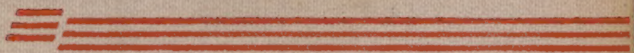

Ярослав Галан. Фото. 1947.

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА ДУМКА»

Ярослав ГАЛАН

ТВОРИ
У ЧОТИРЬОХ ТОМАХ

«НАУКОВА ДУМКА»

Ярослав ГАЛАН

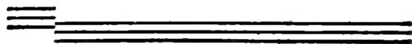

ТОМ ТРЕТІЙ

ПРОЗА, ПУБЛІЦИСТИКА,
ЛІТЕРАТУРНА
І ТЕАТРАЛЬНА КРИТИКА

КИЇВ — 1978

Упорядкування та примітки
П. М. ДОВГАЛЮКА

Редактор тому
Г. Г. КУЛІНИЧ

Редакція художньої літератури

Г $\frac{70403\text{-}056}{М221(04)\text{-}78}$ передплатне

Художня проза

У ДНІ НЕЗАБУТНІ

У місцевих «Ізвєстіях» з дня 16 квітня тисяча дев'ятсот вісімнадцятого року дрібними черенками у хроніці було:

«Петро Григор'єв, робітник тютюнової фабрики Асмолова, покінчив самогубством. При ньому знайдено записку ось якого змісту: «Ідуть на нас гайдамаки, а германці за ними. Не можу цього пережити, бо гине революція, вмирає робітничо-селянська воля».

А за три дні досвітку збиралися в степу залізничні варстатівці *. Мовчки посідали на могилі, невесело дивились, як з-поза вітряків станичних ставало огненне сонце. Як воно сперлося на найвище крило, надійшов від міста Зотов — машиніст, що до шістнадцятого фельдфебелем нещасливо служив: під Оликою ліву руку розчавило. Теліпався на вітрі синій рукав, вогнями горіло похмуре неголене обличчя. Постояв, закурив. Сашка Лизньов газетку йому тицьнув: наші вже й Матвіїв Курган залишили...

— Молодь, сходь, старйо, піджидай! — хрипнув Зотов, і почалося навчання. Затріскотіли кріси, розбубнився максимка, і засвистіли робітничі кулі по степу, як море житейське, широкому, як червона воля, весняному, радісному. Заіржали у тривозі козацькі коні й вихромстрибуном шугнули в станицю, де стайні багацькі, де вівса півжолоба на душу. І дзвонами далекими, криком птахів перелітних заспівали душі кулеметників, душі трьох малоліткiв: Костя Вяльцева, Стьопки Мальцева й Моськи Панькова, кавалерів робітничих, що до бою за волю готовились.

У велику суботу, як щороку, церкви роздзвонилися. Та не було у передзвонах гордощів, був біль, була туга нестерпна. Не горіли під іконами свічки, не було натовпу

духотного, побожного. Зате банями золотистими, поміж хрести стораменні, димарів шляхом піднебесни́м шум ішов, що зорі блідли від нього. У чорному степу блимали вогники, і летів з нього зойк у місто, і стогін з грудей велетенських, що викидав мерців з могил, що трощив скелі — муравлища стоокі, що від нього, як п'яні, хиталися дзвіниці. Довго ще вночі дзенькали в розпуці дзвони, аж тріс у люті сам архієрейський соборний. Тоді інші розгубилися у шумі.

Потопала революція в робітничій крові.

Колись хтось перекинув над темною глибокою рікою моста залізничного, може, на те якраз, щоб Кость, Моська і Стьопка спасли свої душі, що в них революційні серця горіли. У мареві пожежі бігли по прогнилих дошках, у плечі бив жар із шахтарського ешелону, що його німецькі гранати запалили. Кріс був тільки в Моськи, кулемета ж на станції залишили. Кость, що біг попереду, упав, Моська схопив його за комір, рвонув, штовхнув, і бігли далі з голосним тривожним сапом.

Скінчився міст, побігли доріжкою, що між вагонами простягалася, а біля семафора сіли на холодних рейках. Довкруги бігали чорні тіні, метушились, кричали і лаяли когось. А три кавалери червоного прапора мов скам'яніли із жаху, з перевтоми великої. Полум'я за мостом бухнуло ще вище, кале̇ним залізом попливла ріка, і мільйонні рої золотавих бджіл полинули у безвість ночі. А в степу — день червоний, і кривавими нитками по ньому бігли у далеку пітьму залізничні рейки. Хтось крикнув: «Дроздовці на мосту, братця!» І тут же десь між вагонами голос грімкий, богатирський, морським вітром загартований, буревієм розпалений: «Товаришу! Ніж у спину революції! Там — степи козацькі незбагнуті, а попереду Там'ярник * робітничий та буржуй східний, кровопивця, й усім влада совєтська, пролетарська. Товариші! Ніяк не поступите по мені! Це ніж у спину революції! Товариші! Наш Там'ярник і нашим стане до ранку! Товариші! Ач! Товариші! Нам броньовик на підмогу з Ратайська!»

Замовкли борці перевтомлені, тільки чутно: рясні постріли за мостом лунають. Звідтіля, де блиснула біла щілина у чорному небі, повз паровик повногрудий. Туди полинула юрба, попереду три молоді кавалери. Стьопка перший помітив, що паровик ішов до них сиротою. «А де ж паровик, до чортової мами!» — зойкнув хтось

у крилатій фуражці. «У чортової мами, товаришу!» — відгукнула будка, і машина станула. Спинилася й юрба, і біля паровика наче маком посіяв. «Ура! Зотов! Іван Михайлович!» — крикнув Моська, а Іван Михайлович на тендері з'явивсь, на тендері у чорно-червону ніч людина без руки відчиняла мітинг.

— Ніяких броньовиків у Ратайську, товариші, один паровик лиш під парою та один кулемет на всю станцію. Та йдуть ешелони на підмогу, гудуть уже рейки в Кагальницькій. Ідуть ешелони й від півночі, між ними ще два з шахтарями. Товариші, там жінки й дітвора шахтарська, не дамо їм у муках погинути. Залишимо місто золотопогонникам — усі вони пропадуть, пропаде наша воля й свобода, пропаде наша честь пролетарська!

— Не пропаде, дядьку, заховаємо!

— Не пищи, дай слово сказати!

— Так що не дамо червоного нашого серця роздерти, проженем білу шваль за Гнилую! Не поможуть їм німецькі гармати, не поможе шантрапа їм станична! Правильно, товариші, говорю я?

— Правильно! — запищав Моська.

— Правильно! — чавкнув Стьопка.

— Правильно! — за ним Кость.

— Правильно! — ревнула юрба, аж затихли німецькі гармати. А Іван Михайлович з голови кашкета зняв і наче на зірці завісив, бо й погасла вона, а він ріс, як дуб кремезний хортицький, як тополя кримська небосяжна.

— Товариші! Нам у наступ треба негайно! Через міст, через станцію в місто! Хай не доспить цієї ночі захований буржуй, хай не поїсть великодньої пасочки! Я привіз із собою кулемета. Моська! Ану-ко, щенята, до мене! Ми з паровиком попереду, червона піхота за нами! У вогонь бойовий, у розправу останню! За ними, товариші, за кулеметниками молодими, що не побоялися ні царя германського, ні війська генеральського!

— Розуміємо, хоч не молоді, а підемо! — гукнув хтось у юрбі. Заклацали кріси, і вітром-змієм заметушилася крилата фуражка. Тоді сконала ніч, а паровик послав синьому небові срібну китицю на добридень.

Юні кулеметники до бою готовились. Під свою зброю грізну вугілля підклали, на ленти ямку вигребли, самі безпечно влаштувалися.

— Іване Михайловичу, їсти хочеться...

Іван Михайлович з торби хліба добув, сам горілки з пляшечки хльобнув, а дрібота закусувала, распрі кривавої дожидала та мовчки на тихе сяйво, що з степу йшло, дивилася.

— Готово! Готово! Покативай! — і тоді — потиснула рука ручку, блискавкою-гадюкою плигнула пара у золотники, дихнула машина і, не хрестячись, у бій нестримно поповзла. Зотов на кронштейн сперся, у манометр дивився, а зрештою папіроску покурює. Кулеметники ж уже на мосту ворога виглядають і вряди-годи на солдатиків поглядають, що довгими шнурами за паровиком поспішають. Спокійно на душі в кавалерів, жах із ніччю пропав, і відвага в душі буйним квітом степовим розцвітала. Минули моста, минули будку, що при ньому, минули буду велетенську похмуру, що в ній паровики рвучкі тихі сни просипали. А коли в'їздили на товарну, стрільчик, що біг попереду, захитався, побіг ще трохи, впав і не піднявся. «Мотай!» — крикнув Зотов, махнув біля голови рукою й почути не встиг, як радісно задріботів кулемет, сів навколішки, вдарив поклін об залізо й у досвітках весняних застигати став. А кулемет промовляв і не замовк, як Костеве ластовиння змила гаряча кров. Паровик ходою десять на годину підходив до станції, а за ним у бігу переможному фуражка крилата й рій солдатчиків дрібних, що за революцію боротись поклялися. Білі сипали вогнем з-поза вагонів і тікали туди, де кінчиться станція, де розляглися поля й яруги, де важко дістати робітничу кулю в плечі. Як минули перегони, як проїхали бар'єр, тоді Стьопка-кулеметник без слова занімів, підібгав ноги під себе й тицьнув лицем білим у вугілля. У сам мент перемоги, у хвилину радощів безмірних. Зостався ще Моська пикатий, Моська — голова в нульку стрижена, що на нього біла армія напосілася. Дощем поливав супостата, градом засипував, олов'яною блискавкою пропалював, хоч лишилися стрільчики позаду, ворогам навздогін крізь Там'ярник усі погналися, хоч не було чого Мосьці шукати в степу імлистому,'непевному. А паровик повз, чесно відраховував свої 10 верстов на годину. Як Моська ленту останню дострілював, як щезали у ранішній мряці кадетики, тоді Моську шукати почали гранати. Чорні, за грім голосніші китиці зацвітали й щезали вздовж шляху, що втискавсь у яругу, пнувся вгору, на північ, та повертав на схід, на другий кінець міста. Паровик ліз, воліксе,

наче домовина гаряча велетенська, що в ній усе таке дороге для Моськи догасало. Нічого було робити Мосьці; патронів не було, ворога не було, товаришів не було, а перемога була десь позаду, куди немає вороття. Повіяв вітрець та погладив рудаве волосся Костя і сушив кров, що очі йому заліпила. Тихий був вітрець, тихий був сум на лиці Костя, і тихо було в душі Мосьчиній, хоч довкола бахкали гранати. Моська сидів сиротою на тендері, а паровик плівся по порожньому степу і зітхав у глибині свого залізного буйного серця. Як Моська під'їхав до будки ч. 511, як в'їхав у сад, що в ньому груші, дві чорні китиці виросли з гуком на тендері, а одна присіла на циліндр. Тоді зразу тихо стало у степу і ще тихіше у саду цвіли груші.

КАРА

1

Коли його ввели в судовий зал, не було ще в ньому нікого. За вікнами вже третій день шалів сніговій, і від заліплених снігом шибок ішла на зал пітьма. Він сидів між двома похмурими поліцаями і несміливо покашлював хрипким, глибоким кашлем. Йому було ніяково за тишу, що її своїм кашлем тривожив, і за те, що його завели в цей великий зал і казали сидіти на самій його середині, щоб усі могли оглядати його нецікаве селянське обличчя, його стару виполовілу куртку і військові, ще російські чоботи із смішно закоцюрбленими носами. Він знав, що його знов допитуватимуть про цю нецікаву, остогидлу вже історію, і хоч не будуть уже остервеніло бити в зуби й під бороду, він муситиме вже вчетверте чи вп'яте розповідати про ту гниду Миколайчика, про собачу його душу, про невдалий напад на нього й про нерозумну втечу з малим бубеням на руках.

Ні, нізащо не треба було Гапки брати з собою, та ще у студінь таку,—Гапка могла спокійно залишитися в тітки Пелагії (саме тепер нагадав тітку Пелагію); хай би там і росла, а довелося б вернути — і пригадала б батька. Матері, хоч і побачити ще в житті не встигла, а не забула, шостий рік уже, а не забула й нагадує. Нагадала б і його. Ні! Гапка нагадала б... «Вона — моя»,— прошепотів, і від цього йому враз щось зойкнуло під серцем, і так боляче, так боляче, як ще ніколи не хотілося, захотів побачити Гапку. Він оглянувся по залу й не побачив нікого. Тоді захотілося йому подивитися за двері, в коридор; там темно, може й не помітив її, як стояла десь у кутку. Він мав уже замір раптом кинутися до дверей, вибігти в коридор і гукнути з усієї сили на неї — та в цю саму мить двері похитнулися і в зал увійшов возний. Він почистив ганчіркою мідяне розп'яття,

що стояло на трибунальському столі, і саме в пору поклав біля свічок сірники, бо в цей же мент у бічних дверях з'явився предсідник трибуналу, пухкий стариган із заспаним обличчям, що його ніколи не голив на те, щоб заховати величезну бородавку на лівій щоці. Та замість бороди виросла сива щетина, що аж ніяк не прикривала потворної бородавки, і, мабуть, від цього суддя двадцять уже років лікував жовчеве каміння. Він спідлоба поглянув на підсудного й невдоволено скривився на порожнє місце секретаря. Потім повернувся назад, підкотив тогу й вийшов. У підсудного неспокійно забилося серце. Йому здавалося чомусь, що погляд судді, його гримаса і те, що він вийшов, тріснувши дверима,— все це разом віщувало щось зовсім погане.

За хвилину щось заскрипіло, і ввійшов офіцер військової жандармерії, струнка людина з прилизаним русявим волоссям, напудреним обличчям, оперезаний скрипучими ременями, що між ними теліпалися на барвистих лентах безліч медалей і хрестів. Не глянувши на підсудного, офіцер сів за столик під вікном і запорпався у портфелі. Зараз після нього увійшов прокурор. Він мовчки привітався з офіцером і, потираючи руки, попрямував на своє місце — праворуч від суддів. Розклавши перед собою папери, він розперся вигідно в кріслі, звичним рухом приклеїв до ока монокль, позіхнув легенько і вдивився в Гната. Та слідно було, що розчарувався, бо позіхнув ще ширше, зняв монокль, відкинув на спинку крісла шляхетний профіль лорда й примкнув очі.

Була десята година, коли трибунал зайняв своє місце. Посередині, під величезним образом з білою жінкою, що з зав'язаними очима тримала в одній руці вагу, сів пухкий предсідник. Ліворуч від нього засів другий суддя, худий, чорний, з жевріючими, як у гарячці, очима. Його знали обивателі містечка, як непримиренного ворога прокурора, та про це найбільше могла б розповісти жінка судді, що була на двадцять років молодша від чоловіка і смертельно нудьгувала на глухій провінції, де один прокурор тільки «розумів її небуденну, змарновану душу». Другий член трибуналу мав чорну цап'ячу борідку, меткі очі й таку саму вдачу. Перед відомим травнем * був стопроцентним ендеком *: читав лише «Варшавску» *, визнавав тільки Галлера * й люто, до безтями ненавидів усе, що «пахло Сходом». Після травня він скоріше навіть за

прокурора зорієнтувався; викинув з канцелярії портрет Галлера, перший передплатив «Глос правди» * й люто, до безтями ненавидів усе, що «пахло Сходом».

Побіч нього сидів молоденький напомадований секретар, що теж нудьгував на провінції і майстерно вислуговувався своєму начальству, леліючи одну мрію — попасти колись у Варшаву й ходити бодай раз у тижні на дансинг у «Адрію». Саме коли мрійник-секретар добув нове блискуче перо, його покликав предсідник трибуналу й щось пошепки сказав йому на вухо. Тоді секретар підійшов до підсудного й чемно повідомив його, що він матиме адвоката від уряду. І в цю ж саму мить адвокат з'явився. Він зашарівся від зимна чи зі збентеження, що дав судові на себе чекати, поклонився трибуналові й, навіть не подивившись на свого клієнта, побіг до столика й тремтячими руками почав розгортати акти. Він був людина молода, на першому році адвокатури, а що його батько був тільки кравцем у Білостоці, він не мав змоги розрекламувати як слід своєї канцелярії й тому досі не мав клієнтури. Сьогоднішня справа — була першою поважною справою, що її накладено на нього. І хоч доводилося йому захищати за песячі гроші з судової каси (клієнт був незаможний), він радо взявся до цього й цілу останню ніч просидів над актами, що мали вирішити долю двох людей: його, як адвоката, і Гната Орестюка, як обжалованого. Він знав, що наглий суд — це справа поважна й що по всій країні скрипіли шибениці. Крім того, він за цей рік мав змогу пізнати суддів, що вели цю справу, і був свідомий того, що і його єврейське походження, й прізвище Любомирський гратимуть в обороні теж свою роль. Тому коли розкладав акти, в нього тремтіли руки.

Зате не тремтіли вони в Гната. Коли ввійшов трибунал, в ньому затривожилося щось, і він почував себе як самотній, затравлений заєць між хортами. У рідких поглядах, що вряди-годи кидали в його бік судді, прокурор і жандарм, він бачив стільки презирства, легковажності, що, здавалося йому, коли б хтось запропонував дати йому й п'ять років в'язниці, ніхто з тих панів і словом не заперечив би. Таким дрібним і непотрібним бачив Гнат себе в очах суддів. І коли ввійшов адвокат, Гнатові легше стало на душі, і він повеселішав. Хоч і знав, що цей молодий низький адвокат не рівня самовпевненим суво-

рим суддям, він все-таки радів, бо не був уже такий самотній і безпомічний, бо сидів побіч нього хтось, хто ясніше міг виказати суддям, що немає чого їм завдавати собі стільки труда з-за такого падлюки, як Миколайчик.

Гнат заспокоївся. Він був спокійний і тоді, коли предсідник сказав його прізвище, навіть повеселішав, що вже це почалося й що за годину-дві ці суворі пани підуть собі обідати, а він тим часом шукатиме по місту Гапку. Чотири дні,— ні! За чотири дні вона не могла пропасти. Гнат заспокоївся зовсім.

2

Допитував предсідник і його сусіда з правого боку. Цей, з лівого, мовчав, як мовчав завжди, коли обжаловував прокурор з моноклем. Питали те, що й у поліції й що слідчий. І тому, що вперше за цей тиждень легше було на душі Гната, він з охотою оповідав і про село своє, і про Миколайчика-зайду, що в нього сливе півсела запозичалося. Він вираховував на своїх чорних пальцях, скільки господарів у селі зруйнував Миколайчик, скільки людей своїми доносами в тюрму запроторив, і не ставало йому пальців.

Гнат запалився. Він в обличчі суддів обжаловував Миколайчика й обжаловував дідича з сусіднього села, що платив Миколайчикові, і той привозив на панські поля страйколомів.

Предсідник кривився безустанку, правий його сусіда обурено щось говорив йому на вухо, а прокурор мрійливо дивився у вікно.

Гнат розповів ще про те, як зненавиділо село Миколайчика й як прагнуло його позбутися. Та Миколайчик на все це тільки посміхався і щовечора ходив з комендантом у корчму. І трапилося цього вечора таке (це було день після того, як десятьох з села вивезли до Новогрудок), що Миколайчик самий вертав домів. Це помітили деякі, про це довідався і Гнат. Тоді вони удесятьлюда пішли за Миколайчиком та наздогнали його, коли входив уже в свою хату. Але люті це не могло вгамувати. Гната поставили з костуром позад хати, щоб не виковзнувся Миколайчик, а тоді побили в нього шибки. Гнатові не довелося довго чекати. Надбіг Миколайчик простісінько на нього й так швидко біг, що й не встиг Гнат

костуром замахнутись, як той щез у лозині і звідтам післав у Гната кулю, та задалеко було, і вона лише над вухом Гната просвистіла. Опівночі приїхав з міста автом великий відділ поліцаїв, і тоді всім десятьом стало ясно, що нічого добра чекати. Коли збудили Гната, він пручався спочатку, та, як згадав про Гапку та про те, що станеться з нею, коли його посадять у слідство на півроку, загорнув її в кожух, узяв на руки, замкнув хату на ключ і побрів з дев'ятьма товаришами через білі поля в напрямку ід кордонові.

Ходи було чотири милі, коли підходили лісом до границі, був уже ранок. Побачили полосатий стовп і повернули вправо, щоб обійти його непомітно. Вийшли на велику поляну й побачили: по тамтому боці армієць з рушницею походжає. Подумали тоді — кінець мандруванню і висипали на поляну, до армійця гуртом поспішали. Та тут покотилося лісом грімке «стуй!» — і гримнув хтось із кріса. Ті дев'ять побігли й за малу мить були вже на тамтому боці. Лишився тільки Гнат, не було серця нести під кулі Гапку. Хай, подумав, краще вже півроку відсиджу, а Гапка між людьми якось не загине. І помандрував Гнат назад, та вже не в село своє, а просто в місто. І це найгірше, бо пропаде Гапка сама в місті, адже ж шість років їй усього.

Гнат скінчив і подивився навкруги. Він хотів бачити, що всі вони співчувають Гапці, що їй усього шість років і що у голоді й холоді вона блукає десь зараз по чужому місту. Та обличчя суддів, прокурора і жандарма були такі ж самі, як і передше. Тільки адвокат зарився ще глибше в папери. Гнат опустив голову.

3

Вже другу годину допитували Гната, і коли предсідник втомився, його заступив сусіда з борідкою. Він кидав питання і шкірив великі жовті зуби, наче б кожну відповідь підсудного хотів схопити в рот, розкусити, пережувати й виплювати на трибунальський стіл готовим параграфом. Він уперше в житті бачив Гната на очі, йому, до речі, і байдуже було, в чому саме його обжаловують, та ненавидів його з усієї душі, і за те, що говорив ненависною мовою, і за те, що так просто дивився йому у вічі, і за те, що сила в ньому була, що тільки звільнити

її на мить із ланцюгів, і вона неминуче знищить-зруйнує все, чим жив, увесь зміст його життя, і стане він без тоги під голим небом у чистому полі сиротою, і не буде уже доріг, ні стежок, вистелених килимами, а будуть чисте поле й ноги, що їм нікуди поворушитись.

Прокурор весь час мовчав, і коли суддя з борідкою сховав зуби й вдоволено розсівся в кріслі, він запитливо подивився на чорнявого, для ефекту зачекав хвилину, але той мовчав, і тоді прокурор зітхнув легенько й наче мимохіть кинув підсудному питання:

— Вам особисте зробив Миколайчик якусь кривду?

— Мені — ні,— відповів Гнат.

— Тоді чого ж ви напосілися на нього?

Гнат мовчав, бо не розумів прокурора, і йому здавалося, що той жартує і тому ставить йому таке недоречне питання. Адже ж кожна дитина в його селі знала, хто такий Миколайчик.

— Не знаєте. А ми — знаємо.— Тут прокурор увібгав глибше в око монокль і питав далі:

— Ви довго вже є членом організації?

— Якої?

— Терористичної.

— Адже ж ніколи я...— Гнат зам'явся.

Авжеж, доводилося вже щось таке робити. Рік тому страйкували в дідича, і тоді Харитон, син Михайла, бувало говорив: «Організація ми, а на організації пани неодмінно зуби поломлять». Та що перед ним зараз теж сиділи пани, він рішився перечити.

А прокурор тим часом далі торощив підсудного:

— Десять вас було, і нападали ви організовано.

Гнат розгублено мовчав, і тріумф прокурора був повний.

— До речі, ви довго займалися шпигунством?

Гнат не міг мовчати. Він знав уже, що йому помилково закидають речі, за які жорстоко карають, що цю помилку треба конче виправити. Треба сказати їм, що Миколайчик і на цей раз, як завжди, підло брехав і що ні крихітки правди нема в Миколайчикових теревенях.

— Високий трибунале, ніколи нічого подібного не було. Не міг я знати й не знав нічого. Шпигуном у нашому селі Миколайчик був. Це він мене...— Лють душила Гнатове горло.

— Терористична банда, що її членом ви були, склала після переходу на той бік кордону докладні відомості про розташування наших військ.

Жандармський офіцер насупив брови й притакнув головою, хоч знав він стільки про це, що й прокурор. Він лише чесно сповняв свій жандармський обов'язок.

— І ви все ще не признаєтеся до вини? — невдоволено запитав предсідник.

— Не винен я, високий трибунале. Хотів відшмагати Миколайчика-падлюгу, признаюся, а що шпигун я — неправда це, неправда! Тричі присягну вам — неправда!!

І хоч як переконливо говорив це Гнат, предсідник тільки скривився по-своєму, а прокурор, той з борідкою, і жандарм вибачливо посміхнулися.

Тоді підвівся адвокат і з тремтінням у голосі питав Гната, хто такий був Миколайчик, і чи був п'яниця, чи не заводив ніколи з ніким бійки, і чи ціпком, що з ним засівся Гнат на нього, можна було вбити хоч би кішку, і чи Гнат знає, що таке шпигунство. Вкінці урочисто сказав: «Гнате Орестюк! Христос з цього розп'яття бачить тебе і бачить, що ти не винен і що чиста душа твоя, як чиста була його душа...» — і сів, не підводячи очей.

Судді, прокурор і жандарм обурено подивилися на адвоката. Те, що звичайний жид посмів покликатися на Христа і не тільки те, а порівняв якогось простака з Христом і до цього з образливими для трибуналу натяками,— все це вирішило долю нещасного Гната. І він немов почував це. Важко сів на лавку, похнюпив безпорадно голову й наче крізь сон слухав те, що говорили свідки: Миколайчик, комендант і прикордонник. Він і нестямився, як оголосили паузу і його вивели з залу. В коридорі до нього підійшов адвокат і, не дивлячись йому в очі, прошепотів: «Усе буде гаразд. Заспокойтеся, Орестюк». Потім швидко збіг по сходах.

Тим часом члени трибуналу з'юрбились біля вікна в тюремне подвір'я й розглядали зацікавлено термометр. Він вказував двадцять два нижче нуля.

4

Коли пополудні почав промовляти прокурор, уже світилися лампи, і його монокль блимав золотою зіркою. Він говорив без звичайного пафосу, бо розправа була

неявна, а на цього адвоката не звертав ніякої уваги. За півгодини він устиг виявити всю злочинність Гнатової вдачі й смертельну небезпеку, що загрожує молодій країні від таких здегенерованих типів — наємників чужої держави, що в добу глибокої кризи намагається своїми хижацькими щупальцями обплутати світ християнської культури і цивілізації, щоби відтак знищити в ньому все гарне, добре й піднесле, а тоді поставити голу людину на голу землю. В ім'я рятунку світу Христа, що його, до речі, кілька годин тому зневажено, прокурор закликав суддів видати присуд, що був би святим вогнем, який випалює струпи на здоровому тілі людства. Скінчив закликом до суддів, щоби, як старинні римляни, викинули з серць своїх слабість, коли «Hannibal ante portes» *.

Коли говорив адвокат, слухав його, мабуть, лише Гнат, бо й для нього тільки могла бути цікава промова цієї людини, що намагалася головою проломити мур. А втім, нецікаво говорив сьогодні адвокат Любомирський, може, тому, що бачив безвиглядність справи, може, тому, що почував нерівні сили, бо говорив до порожнього залу. Коли сів, судді заворушились і, як би давно вже цього чекали, швидко вийшли на нараду. Прокурор пішов із жандармом викурити папіроску, у залі залишився тільки Гнат з поліцаями і адвокат, що розгублено перегортав конспект своєї такої непотрібної промови.

Біля Гната клалися від поліцаїв чорні непорушні тіні, і тінь була у Гнатовій душі. Йому здавалося, що йому вік уже сидіти в тому залі й що ростимуть тіні біля нього, доки зовсім не покриють, а тоді — ніч, безнадійна ніч повисне над Гнатом. Йому нічого тепер не хотілось і здавалося, що коли б навіть на досмертну в'язницю засудили, було б байдуже це йому. Навіть Гапка деколи тільки приходила йому на думку, і то невиразно якось, наче забув уже її обличчя, так якось ховалося за мрякою його сіре, нерадісне, мужицьке життя.

5

Не минуло й двадцяти хвилин, як трибунал повернувся і сів на своє місце. Предсідник устав, поправив берета, відкашлявся і гугнявим голосом, немов кудись поспішаючи, прочитав присуд:

«...Наглий суд у... Гната Орестюка, років 32, рільника... за терористичну діяльність і шпигунство... на кару смерті через повішення... і покриття коштів процесу... Присуд буде виконано завтра о пів на шосту вранці».

Коли предсідник скінчив, його сусіди притакнули головами, прокурор вийняв з ока монокль, прочистив його хусточкою й сховав у кишеню, а офіцер позіхнув і, встаючи, заскрипів ременями, немов шибениця. Адвокат зблід і з жахом вдивився в Гнатове обличчя. А воно було, як і раніше, лише було в ньому якесь величезне здивування. Гнат розумів кожне слово присуду й не розумів нічого. Це була надто велика несподіванка для Гната, і він розглядався по суддях, немов питаючи, що це вони хочуть з ним зробити й чи не жартують часом. Та судді не дивились йому в вічі. Вони швидко зібрали папери й пішли в суміжну кімнату скинути тоги і таким чином закінчити на сьогодні свої важкі й нецікаві обов'язки.

А Гнат хтозна-доки стояв би посеред залу, коли б не поліцаї. Вони пригадали йому, що перша частина параду вже скінчилася і йому пора повернути в камеру. У дверях підійшов до нього адвокат, чогось стиснув його руку й сказав, що телефонуватиме до президента Речі Посполитої. Тоді Гнат щось пригадав собі і, не дивлячись на адвоката, кілька разів повторив: «Шукайте Гапку! Знайдіть Гапку!»

— Будемо всю ніч шукати,— відповів адвокат, ще раз стиснув Гнатову руку й щез у темряві коридорів, наїжених сьогодні багнетами поліцаїв.

У його камері знали про засуд на Гната, заки ще він повернув з розправи. Коли ввійшов, усі мовчали. Він сів на свою причу, і тоді йому зробилося гаряче в шию і в вуха, і він відчув, глибоко відчув, що йому готовлять неминучу смерть. У камері була глибока тиша, і він чув, як бурхливо переливалася в ньому кров, як товклася об стіни жил, немов і вона знала, що завтра вранці назавжди застигне. І в грудях Гната щось заскрипіло, зойкнуло й вилетіло довгим нервовим нестримним кашлем. Потім ізнову була мовчанка, і похмуро, вліпивши очі в землю, сиділи по кутках арештанти.

Відчинилися двері, і Гнатові сказали забрати речі й піти в одиночку. Він важко встав і почав зодягати старий теплий баранячий кожух, що залишився йому ще

від небіжчика батька. Та руки в нього тремтіли, і він не міг знайти рукавів. Тоді його сусід, поморщений стариган-волоцюга, підійшов до нього, встав на пальці й поміг одягнутися. Гнат оглянувся довкруги й мовчки пішов за вартовим.

6

Було вже десь по півночі. Гнат сидів на табуреті й хтозна-котру вже годину м'яв у пальцях свою біляву нечесану чуприну. Його серце не билося вже так тривожно, мабуть, і воно стомилося й хотіло спочити. Зате Гнат думав і не впізнавав своїх думок, такі вони були чужі для нього, такі ясні й зрозумілі, і тільки дивно йому було, чому так пізно вони вродилися в нього й до того тоді, коли йому залишилося лише кілька годин думати, а після буде смерть. Вікно його камери виходило в подвір'я, і він чув, як хтось забивав у щось цвяхи, і він був певен, що це для нього лагодять домовину. У ній сховають Гната Орестюка і зариють глибоко в землю, щоби, чого доброго, не підвівся Гнат Орестюк, не встав і не шукав помсти за свою і не свою хлопську кривду. Він тепер бачив ясно, що недаремно судді витратили весь день на нього, недаремно засудили його на шибеницю. Його мозок працював тепер, як нова, наоливлена жниварка. Гнат відкрив у собі ціле море зненависті, що дрімала в ньому досі десь під серцем, і він був певен, що вони не могли цього не знати. Йому раз у раз ввижався трибунал, і за ним він бачив злобно усміхненого Миколайчика, а за Миколайчиком у пітьмі стояв дідич, а за дідичем у непроглядній мряці він бачив цілу юрбу миколайчиків і дідичів, і у всіх отих миколайчиків і дідичів були на грудях золоті хрести й медалі, і у всіх їх скрипіли на животах з натуги ремені. Усі вони дивилися на Гната, і Гнат бачив у їхніх очах цю ж саму зненависть, що її відкрив нещодавно в собі. Вони схопили Гната Орестюка в свої руки, і вони мусили з Гнатом Орестюком кінець зробити. Гнат Орестюк міг і повинен був захищатися. Гнат Орестюк не повинен був боятися кулі й, коли побоявся її, не повинен тепер боятися шибениці. Гнат Орестюк був твердий, він не був із тіста, і ніяк було миколайчикам і дідичам ліпити щось із

Гната. Гнат коловся, Гнат міг небезпечно поколоти, і Гната треба було знищити. Гнат Орестюк мусив згинути.

Серед ночі ввійшов у камеру малий поганенький попик. На його грудях висів срібний восьмираменний хрест, і Гнатові здавалося, наче його вдруге вже поставили перед трибуналом. Тоді він побачив, як попик стрибнув у юрбу й перелякано дивився на нього з юрби миколайчиків і дідичів, поки не щез, почісуючи рідку борідку. За попиком зачинилися двері, і крізь квадратик у них цікаво заглядала нова зміна вартових. Гнат знав уже все, і був спокійний. Він міг врешті заснути, і він сидячи заснув.

7

Раннім ранком Гната збудили й повідомили, що президент відкинув прохання. У дверях камери стояв прокурор, за ним предсідник трибуналу, жандармський офіцер, начальник тюрми, вартові й якісь незнайомі пани в дорогих хутрах. Гнатові сказали готуватися. Він хотів накинути кожух, та йому на це не дозволили, хтозна, чи мотузок витримав би тягар. Тоді він хотів загорнути шию в хустку, бо кілька день уже боліло його горло, і цього теж йому не дозволили.

Коли вели його вузьким вогким коридором на подвір'я, блідий адвокат, немов виправдуючись, сказав йому, що Гапку шукали, шукала й поліція, та не змогли знайти її, і що він не забуде про неї, він пам'ятатиме, він шукатиме. Гнат затримався, і з ним затримались усі. Він розгублено подивився на адвоката, опісля оглянувся довкруги, поблід, почервонів і з цілих грудей почав кричати: «Гапко! Гапко!» Тоді йому зв'язали ззаду руки й потягнули вперед. А Гнат усе кричав і кликав Гапку, що заховалася десь за мурами, і не доглянути її, не побачити, не поцілувати її батькові востаннє. Кликав Гнат Гапку, наче кликав життя своє, що за малу мить повинно було скінчитися.

Коли вийшов на подвір'я, розгубився і замовк. Було ще зовсім темно, і сніг падав великими клаптями. Гнат зрозумів, що коли вішають його, спокійного Гната Орестюка з глухих Самосілок, то щось велике діється в світі, і що Гапка і він, Гнат, її батько, надто малі перед отим великим. Гнат тепер мовчав і не сказав більше ні слова.

Йому було зимно в самій куртці, і він дрижав. Це бачили панове й краще загорнулися в хутра. Коли Гната вивели на риштування й в'язали йому ноги, деякі з-поміж них підійшли ближче до шибениці. Було темно, і їм хотілося краще побачити, як умиратиме Гнат. Адвокат Любомирський побіг у сіни й там затрусився в тихому, пискливому, істеричному плачі.

Гната поставили на стілець і закинули йому на шию зашморг. Він бачив перед собою цікаву юрбу й впізнавав суддів, і прокурора, і жандарма. Він бачив у темряві їхні обличчя, не бачив лише очей, немов поховали їх, немов налякалися всієї сили зненависті, що била з Гнатових очей. Вони чекали, коли Гнат зімкне очі. Та Гнат не зімкнув їх навіть тоді, коли йому виштовхнули стілець з-під ніг, і хоч зашморг затискав шию і з напруги трохи не тріснули очі, він не спускав з них очей, він переливав на них усю свою зненависть, і він тоді запрагнув сказати їм декілька слів про свою зненависть. Та зашморг усе дужче затискав шию й не пускав останнього Гнатового слова. Тоді лють і розпука за своє безсилля охопили Гната, і, мабуть, з розпуки перестало битися його серце.

Ще п'ять хвилин мерзли пани під шибеницею. Під тягарем могутнього Гнатового тіла скрипіла шибениця, а остроги офіцера раз у раз дзенькали у нетерплячці. Тоді малий товстий в'язничний лікар виліз на шибеницю, приклав вухо до Гнатових грудей і сказав панам, що можуть уже йти погрітися. Товариство рішило не йти вже домів, а чекати ранку в цукорні Дзенцьола, що варив знаменитий грог.

. . . .

Услід їм довго ще дивилися Гнатові очі, доки не заліпив їх пухкий і чистий сніг!

ТРИ СМЕРТІ

I

Всю ніч падав рясний березневий дощ, і коли спустили в могилу невеличку посріблену домовину, вона трохи не вся занурилась в каламутну воду. Якась баба тонко заголосила, і тихий плач злинув над дітворою. Ядушний піп відкашлявся, плюнув, зняв фелона* й, піднявши рясу, пострибав через калюжі до попівства. За ним почав розходитися й народ, лише діти юрбилися біля могили й слухали, як бехкало болото об труну, поки не вкрило її зовсім і не виросло у високий пагорбок.

Була неділя, і люди ліниво місили болото на вобнянських дорогах, що лише в літню спеку висихали, і тоді сірою хмарою вкривала село пилюка. Восени надходили з заходу хмари, довгі тижні йшли безперервні дощі, до малих хаток прилипала грязюка, вони чорніли, порохнявіли і все глибше грузли в м'який розкислий грунт. Обабіч села бігли горби, і влітку на них шепотів овес. Вузькі, нещадно порізані межами нивки, з кожним вобнянським весіллям щулились, маліли і все більше безнадійними гратами впиралися в просторі землі графа Скшинського. У жнива вкривали ту землю трохи не цілі Вобні; старе й мале пріло за шістнадцятий сніп від сходу сонця до вечора, і за три дні не залишалося на графських ланах ні однієї стеблини. Потім жали свій овес — обережно, при самій землі, і малі, висохлі коровки з відчаєм ревіли опісля на голодній стерні.

Десять років тому молода вчителька Козан приїхала до Вобнів. Тоді стояли останні серпневі дні, і над селом сонно блукала мряка. В перші ночі дівчина сідала при відчиненому вікні й подовгу мрійно дивилася на посріблені місяцем вільхи. Ранком нашвидку збирала книжки, папери і, налягаючи на одну ногу, з тихою радістю в гру-

дях бігла до школи. Входила в стару невеличку хату без підлоги, зустрічалась з п'ятдесятьма парами цікавих дитячих очей. Тоді їй здавалося, що стіни розсуваються, з-під землі виростають парти й чисті діти у вишиваних сорочках, у ясній просторій залі співають чомусь пісню «Розвивайся, ой ти, старий дубе» *.

Та незабаром почались осінні дощі, і вчителька грузла по кісточки в земляній долівці. Бліда, обідрана дітвора трусилася на поламаних санях, які служили за парти, густе, смердюче повітря душило горло, оловом поливало голову. По шістьох годинах, хитаючись, поверталася додому, напівпритомна падала на ліжко, а трохи очунявши, сідала до книжок і паперів. Вона глибоко вірила, що важкий лише початок, що Вобні, трохи не останнє українське село по той бік Сяну, таки й залишиться українським. Була переконана, що це її почесне завдання, що це сенс її життя. На місці брудної корчми вона уявляла муровану простору читальню, в якій висіли на стінах закосичені портрети Шевченка й Франка, а під ними старі й молоді вобняни сиділи над книжками й газетами. І всі вони були чисті, привітні й веселі.

Але досі у Вобнях веселі бували лише рекрути. Цілу ніч світилося криве вікно корчми, і до ранку дурний пияцький гомін котився по вобнянських горбах. По неділях і в свята було весело ще на попівстві. Пухкі попадянки танцювали під грамофон. Коли ж приїздив мотоциклом молодий дантист з недалекого містечка — жарти і сміх не вщухали до пізньої ночі. Козан спочатку заходила туди, пила чай з малиновим соком і слухала грамофон, та з нею напомаджений дантист ніколи не танцював. Незабаром вона забула про попівство, а ще скоріше забули на попівстві про неї.

Впали сніги, і піп лише раз на тиждень навідувався до школи. Приїздив звичайно в суботу, близько полудня, й учив дітей молитов. Якщо котре не вибубнило як слід «Помилуй мя» чи «Вірую» *, він морщив брови, давав йому жовтим нігтем щиглика в ніс і викидав надвір. Опісля кректав незадоволено на учительку, яка не дбає про душі малюків, підіймав коміра й сідав у бричку.

Двічі на рік приїздив у школу інспектор, худий чорнявий пан з великими зубами. Він на короткий час заходив у школу і перш за все наказував дітям співати. Коли дітвора привітала його якось українськими народними

піснями, він спокійно слухав і чемно посміхався, та зараз після його від'їзду схвильована учителька накинула хустку і в дощ покульгала до міста. Другого дня на стінах, крім обов'язкового орла, висіли великі портрети президента, маршала і Костюшка *, а зморена дітвора кричала на всі лади, вивчаючи півтора десятка патріотичних пісень про безмірно мудрих державних мужів і їх надприродних опікунів. Це був перший удар для вчительки, і від нього вона вже не очуняла.

Восени і напровесні у Вобнях лютувала пропасниця й тиф, і тоді в школі ставало просторіше. Майже щотижня йшли діти за малою нетесаною труною свого товариша, і в учительки напухали від плачу очі. Траплялося, що під час лекції котресь з дітей блідло як сніг, жмурилось і безсильно падало під сани. Згодом почала мліти й учителька. Тоді привчена дітвора приводила її водою до притомності. Напрочуд тихі й спокійні були вобнянські діти, може, тому, що в цій школі не вистачало повітря на галас. Козан жалілася перед інспектором і прохала, щоб збудували нову школу, бо ця пожирає дітвору й працювати в ній немає змоги. Інспектор подумав щось і сказав, що Вобні мусять стати польським селом, чи учителька Козан цього хоче, чи ні. Якщо схоче, тим краще, бо тоді їй напевне збудують школу.

Потім встромив банькуваті очі в портрет Франка, що висів над її ліжком. Козан цього ж таки вечора винесла портрет на горище.

Спливав час, і кожний рік усе більшим тягарем лягав на Вобні. Віками гризли злидні вобнян, та це, що почалося в останніх роках, було таке жахливе, незрозуміле, і ніхто в селі не міг вгадати, що це таке й як довго воно триватиме. Не розшолопав цього ні піп, який казився у проповідях і нарікав на безбожний вобнянський люд за борги, мов навіжений бігав пан комендант з війтом по хатах; коли не було що в податника забрати, вибивав спересердя багнетом шибки. Не розуміла цього й учителька, як не розуміла, чому колишні її учні забувають так хутко про гетьманів і козаччину й стають такими ж неписьменними й непривітливими парубками, як і всі вобнянські мужики. Траплялося, що деякі з них, не скінчивши школи, мандрували до Франції на заробітки. Тепер вони повернулися й з похмурими чолами мовчки волочились по вобнянських вули-

дях. Коли Козан заходила з ними в балачку, вони спускали очі додолу, бурмотіли щось і, не попрощавшись, відходили від неї. Це дивувало її і болісно вражало. Вона зрозуміла нарешті, що її самотність у Вобнях не випадкова й що вся її гірка праця, всі її сутички з владою не привели ні до чого. Вобні не були їй вдячні, навпаки, вона бачила: між нею і селом усе вище виростає стіна, і в неї вже не вистачить сил пробити ту стіну. Вона знала вже — Вобні хотіли більше, ніж вона могла дати, бо все своє вона вже віддала.

Грізні й тихі ставали вобнянські дні і ночі. Єдина корчма пустувала тепер тижнями, й одного ранку її власник запріг облізлу коняку і повів свою сім'ю у світ за очі. Худоба поверталась з ярмарків і голодна гинула в хлівах. Між людом пішли сухоти, та навіть у смертну годину ніхто по лікаря не їхав. Війта, Маланюка з Комонівки, Гриця Лободу й п'янюгу-колоніста Мороза жерла гарячка,— вони цілими днями бігали по селу, просили, грозили, а як трапилася жінка, то й ударили в шию, але даремне, це було понад людську спроможність: вобняни не могли платити ні процентів, ні боргів. Вобняни стали грізними і мовчазними. Це мучило багачів, гнобило важким передчуттям, і вони все частіше обходили в глупі ночі з ліхтарнями свої обійстя.

А Козан байдужіла поганою, старечою байдужістю. Як звичайно, точнісінько о восьмій ранку вона була в школі, опісля клала компрес на голову й лежала в німому отупінні до пізнього вечора. Пилюга товстим шаром вкрила велике дзеркало її батьків, та вона вже й не дивилась до нього. Її безкровне лице порізали грубі зморшки, й під очима виступили зелені плями. Іноді вночі схоплювалась, тоді здавалось їй, що крізь вікно дивиться на неї грізний вусатий комендант, виразно бачила в пітьмі блискучий багнет і догадувалась, що вже є новий донос. Тоді до самого ранку її мале тіло трусилося в дикому жаху й щось боліло в грудях до нестями.

Якось вона встала напівпритомна і, заким дійшла до школи, тричі падала на сніг. Після обов'язкової молитви звеліла чомусь дітям заспівати «Розвивайся, ой ти, старий дубе». Та не дослухала, похитнулась і впала дітям під ноги, просто лицем у грязюку. На другий день вона вже не могла ворухнутися. Руки й ноги напухли, мов відра, і болісний стогін пробивався крізь малі віконця

на вулицю. Деколи заходили до неї її господарі й годували вобнянською стравою — вівсяним хлібом і непомащеною картоплею.

Одного вечора вбігла господиня з їжею та, вибачаючись, що не було в неї часу зайти зранку, поклала в її рот картоплю. Козан кліпнула з подякою одною повікою, та картоплі не проковтнула, і раптом господиня побачила — учителька все ще дивилася в стелю одним оком. І тоді вона зрозуміла, зрозуміли і цілі Вобні, що їх учителька вмерла.

На другий день продали в містечку її дзеркало і черевики, купили труну і поховали на почесному місці, біля могили колишнього попа.

Так скінчила своє бідне життя вчителька Козан.

II

За тиждень після похорону приїхав у село новий вчитель, дебела білява людина з широкою шиєю, з суворими пронизливими очима професіонала-фельдфебеля. Він був, на думку інспектора, найкращою учительською силою в суміжному повіті і мав за собою чималу практику в державно-творчій роботі. На його чолі й під лівим оком сиділи два глибокі рубці, що, як він казав, походили з часів війни з Червоною Армією. Та хоч він справді пишався хрестом заслуги, проте знайомі його казали, що це сліди недавнього минулого і доказ вірної служби Хрусцельського на полі освіти українських селян.

Пан Хрусцельський побував уже не в одному селі, й ніде пана Хрусцельського не забули. Не забувала про нього й влада, і перед ним стелився широкий битий шлях. Хоч і животів по глухих закутинах, він слухався своєї влади і, певний свого майбутнього, їхав у найбільші нетрі, несучи свою люту офіцерську ненависть до «хамла», що ніяк не хотіло зректися свого вівчарського жаргону і перейти на його культурну мову. У двадцятому році він щось із півроку не злазив з коня, і йому доводилося в безсилій люті тікати сотні кілометрів перед розбурханим морем селянських повстань. Він не забував про це ніколи. Він не був уже на коні й не носив шаблі, та були в нього могутні кулаки, і він тільки їм вірив. Двадцятий рік не міг повторитися, принаймні тут. На це побожився пан Хрусцельський.

За два дні, коли новий учитель вигідно влаштувався в квартирі коменданта, війт повідомив село, що завтра розпочнеться наука.

Суворий і темний, як ніч, прийшов пан Хрусцельський до школи. Вся дітвора застигла непорушно на лавах і боязко стежила за учителем, що хмарним поглядом міряв заялозену, непривітну хату. Його голова сягала трохи не до самої вогкої стелі, що важкими краплями плакала на долівку. Тим-то він поклав на голову капелюха, але пригадав собі, що в школі перед навчанням моляться, то й зняв його і скомандував молитву. Коли дітвора розгубленими голосами в тисячний раз повторяла незрозумілі для неї слова, його зір блукав по стінах. Навраз між цілим полком голів у коронах і з орденами знайшов у куті, під вишиваним рушником, щось ненависне, чуже, мужицьке. Грізно зморщив чоло, й дітвора, не скінчивши молитви, налякано сіла.

— Що там у кутку?.. Ти!

Маленький білявий хлопчина підвівся поволі і тихо промовив:

— Тарас... Шевченко.

— Геть з хамом! — гукнув грізно вчитель.— Зняти!

Та маленький Федь не ворухнувся, тільки зблід, закліпав очима і застиг у жаху. Тоді учитель великими кроками підійшов до стіни, зірвав невеличкий портрет, подер на шматки і кинув під ноги. Опісля підняв з долівки заболоченого рушника і, зніяковіло посміхаючись, простягнув його найближчій дівчинці.

— На, мала, витри ніс, бо замерзне!

А мала тільки зіщулилась, наче хотіла сховатися під сани й далі, під саму землю, якнайдальше від цього пана, в якому стільки грізного й ворожого. Пан Хрусцельський мовчав і бачив, як кам'яніла під його зором дітвора, як здивовано дивилася йому в вічі й тихо, не скривившись, плакала. На короткий мент йому стало жаль її, але за мить кров ударила йому в голову, і він відчув дику, звірячу ненависть до тієї дрібноти за її хамську мову і хамське існування, що примушує його, резервового поручника артилерії, без краю бовтатися з нею в цьому болоті. Всю свою лють зосередив на найближчому до нього Федеві. Він думав, як розправитися з цим дітваком, що тепер уже сидів спокійно й непорушно.

— Ти хто?

Федь оглянувся навколо, ніби шукав у товаришів допомоги, і встав:

— Кобиляк Федь.

— Поляк? Русин?

— У... українець...— відповів Федь і, помітивши щось недобре в обличчі учителя, тихо додав: — Пане професор...

Та в цей мент відчув на обличчі пекучий удар учительської руки. Пан Хрусцельський розсипався жовнірською лайкою про гайдамацьку невдячність і розтлумачував великодушність шляхетської матки-ойчизни, що, незважаючи на їх ворожість, сердечно піклується ними й захищає їх від більшовицьких варварів зі Сходу. Тут пан Хрусцельський наче пригадав собі щось і, звертаючись до Федя, запитав:

— Ти що знаєш про більшовиків?

Федь подумав хвилину й поквапно сказав:

— Більшовики панів нагнали, пане професор.

Пан Хрусцельський зморщив спітніле чоло й розстебнув хутро. Тепер він був певен, що справа серйозна і що треба починати роботу з самого початку. Гордий за своє розуміння, він наче подобрів і вже лагідним голосом звернувся до Федя:

— Відміняй: єстем полякем!

— Єстем полякем... Єстесь...

— Показуй пальцем!

Федь тремтячим пальцем вказав на свого брата Миколу, старшого за нього на два роки, високого чорнявого хлопчиська, якому найтяжче давалося навчання.

— Єстесь... полякем, он, она, оно єсте...

Але тут Микола несподівано підвівся і здивовано сказав:

— Прошу пана, я не поляк.

Тоді Федь голосно розплакався:

— Прошу пана, я — теж... ні.

Пан Хрусцельський побілів, підніс руку, розчепірив пальці і, неначе коршун, упав на Федеву голову. Федь пручався, скиглив, та учитель закрутив його волосся між пальці й легко, мов пірце, підніс Федя в повітря. Хлопчина бовтав розпучливо ногами й не кричав уже, тільки стогнав. Його рідке волосся не витримало тягаря, й, лишивши в учителевій руці чималий жмут його, Федь бовтнувся на землю, хитнув головою, ламаним рухом

приклав руку до голови, побачив на пальцях кров і знепритомнів. Тоді брат його, Микола, що сидів позаду під вікном, встав і, блідий як смерть, вийшов. Коли приніс воду для брата, був уже спокійніший, хоч руки в нього тремтіли, мов у лихоманці. Коли б учитель придивився тоді до нього, побачив би, що кишеню його подертої блузи розпирало щось важке і гостре.

Але вчитель тоді дивився у вікно. Він бачив у болоті гомінких гусей і думав про те, що ця голота не варта його нервів, і він сьогодні ж напише до інспектора, щоб прислав допоміжну силу та наказав громаді збудувати нову школу, бо ця не дозволяє йому на більший розмах й до решти руйнує його знищене в службі для батьківщини здоров'я. Він раптом повеселішав і звелів дітям заспівати щось бадьоре.

Дітвора вижидаюче мовчала.

— Заспівайте... «Єще Польска» *,— сказав і встромив очі у великоголову, рахітичну дівчинку, що сиділа під дверима. Вона ніяково закліпала повіками, зашепотіла й несподівано для себе тонким, пискливим голосом заспівала:

— Розвивайся, ой ти, старий дубе...

Спершу розгублено, потім дружно й голосно підхопив увесь клас пісню про дуба. Недоладно, але бадьоро співала вобнянська дітвора, аж гуси під вікнами загегали тривожно, розправили крила і, ледь торкаючись землі, полинули на річку.

Але незабаром пісня урвалася. Пан Хрусцельський посинів, затрусився в гніві. Його очі запливли кров'ю. Він затиснув кулаки, постояв хвилину, наче надумуючи щось, потім підбіг до великоголової дівчинки, схопив за шию її та сусідку, стукнув головами, а потім важкі, жахливі удари почали падати на голови, груди й спини дітвори. Пан Хрусцельський розшалівся. Його широке хутро чорними крилами маяло по класу, й білими м'ячами мигтіли в повітрі могутні кулаки. Між дітворою зчинився крик і лемент. Дехто хотів утікати надвір, але пан Хрусцельський хапав його тоді люто, товк головою об стіну. Діти ховалися під сани, та всюди знаходила їх учителева рука, виволікала за волосся і напівживих кидала під чоботи.

Коли пан Хрусцельський наблизився до останніх рядів і схилився, щоб добути чергову жертву, почув, як щось

гостро, болюче в'їлося в його праву скроню. Він підвівся, здивовано подивився по класу й затримав зір на смертельно блідому обличчі Федевого брата. Чорні очі Миколи жевріли, мов розжарені вуглики. В руці він тримав велику плескату каменюку з довгим вістрям. Пан Хруснельський підніс обидві руки, попростував до Миколи, та нараз витягнувся, напружився і, мов колода, звалився горілиць на землю. Заніміла дітвора обережно, з острахом підходила до нього, й дивно було їй, що вчитель був білий мов полотно.

III

Коли скованого Миколу відводили жандарми до містечка, був вітряний примхливий день. Брудні розчімхані хмари пливли низько над землею, і з-поза них раз у раз визирало сонце. Вечоріло, і довше, ніж завжди, дзвонили в церкві. Це заради пана Хруснельського, що лежав у повені паперових квіток на столі в комендантовій кімнаті. За заслоненим вікном блимала воскова свічка і мутно блищав на офіцерському мундирі хрест «Virtuti militari» *.

У головах небіжчика піп бубонів молитви і водночас обдумував проповідь на завтрішню неділю. Його старече обличчя паленіло незвичним гнівом, і він знав уже, якими пекельними муками грозитиме завтра цій оскотенілій голоті, що втратила всяку божу подобу.

А Микола тим часом минув уже греблю й великими кроками простував перед двома жандармами. Люди вибігали з хат і мовчки допитливо дивилися на нього. Опісля сходили на дорогу й, стрибаючи з каменя на камінь, манджали позаду. Біля містка, якого рік у рік забирала повінь, Микола побачив батьків і Федя. Мати обняла його, поцілувала й вклала до кишені шматок житнього хліба і цибулю. Коли жандарми відштовхнули її, вона покірливо подалася назад і з тихим плачем побрела болотом разом з юрбою. Мовчки йшли вобняни, ніхто не міг сказати, чи з цікавості вони йдуть такий світ, чи просто їх серце боліло за свого, за Миколу.

Коли прийшли на край села, де кінчаються горби й біжить шлях до міста, а за шляхом морем розіллявся Сян і трохи не лизав східців палацу графа Скшинсько-

го,— юрба зупинилася й застигла. Микола обернувся на мить, та тоді мати сховалася за плечі свого високого Андрія й здавлено захлипала.

Блимнуло з-за хмар сонце, і з ним виринув з пітьми довгий шнур журавлів, що повагом, без крику простував на північ. Юрба піднесла голови, а заступник коменданта прицілився з рушниці й вистрілив на птиці. Юрба побачила, як Микола з острахом метнувся вбік і прожогом кинувся тікати. Жандарми почали вигукувати «стуй!», але Микола тікав, як сполошений кінь. За хвилину він не чув уже жандармських криків та не почув і пострілу. Раптом вся вобнянська юрба хмарою кинулася до жандармів. Заступник коменданта підніс рушницю, але було вже запізно. Він почув нудний запах вобнянських кожухів, і хоч в очах його потемніло, стрибнув через рів і разом з другим кинувся тікати єдиним шляхом — на Сян. Коли прибігли до берега, обернулися ще раз, і обидва з хрипким криком кинулись у рвучку, каламутну воду, що закрутила ними, мов ковбками, понесла на глибінь.

Люди мовчки стояли на березі й важко дихали. На шляху біля Миколи голосила Андріїха. Вобняни повернулися туди, і саме в цей мент сонце осяяло сніжнобілий палац графа Скшинського, що двома зубастими вежами виростав з величезного парку. Вобняни морщили чола й широко відкритими очима дивилися на казковий палац. Вони відчували, що сьогоднішній день не такий, як були всі попередні дні. Вони бачили: сонце стоїть ще доволі високо, і день ще не скінчився. Знали одне — сьогодні вони не матимуть сили вернутися до своєї роботи, і зрозуміли, що вся праця їхня, праця цілого їх життя ні до чого не приведе, нічого не змінить і що не виростуть, не покращають вобнянські грунти, не родитимуть жита, і ніхто не вимолить для них іншої, кращої долі. Вони бачили перед собою безмежні лани плодючої землі, а за ними у тихому парку блискучий на сонці палац. Бачили ще не зорану ріллю, з якої проглядала рідесенька травка, і їм захотілося попорпатися хоч би тільки пальцями у чорній плодючій землі. Вобняни рушили на панський лан, спершу повільно, опісля все швидше й швидше, потім наче вітер поніс їхні ноги, а з сотень грудей залунав голосний крик без слів. Вони грізною юрбою кинулись до палацу.

...Опритомнівши, Микола побачив біля себе заплакану матір. Він хотів чомусь полізти рукою в кишеню, та ланцюжки на руках не давали. Почув, як у рові булькотіла вода, стогнучи, поповз туди. Поки напився, підвів голову д'горі й побачив, як над палацом виріс стовп білого, а потім чорного диму, і він заслонив поринаюче за горбами сонце.

Миколі не хотілося вже води, він посміхнувся до матері, притулив голову до чорної ріллі і сконав.

НЕВІДОМИЙ ПЕТРО

Як і кожного року, «Календар-альманах «Червоної калини» * (на 1932 рік)» і, як у кожному з цих календарів, так і в цьому, кожна сторінка кричить про кров і про безкраю зненависть обох світів, обох класів. Альманах «Червоної калини» задихається від зненависті, від класової зненависті до трудящих.

На 143-й сторінці, десь трохи не на самому кінці об'ємистого календаря, заховався невеличкий спогад, всього на дві сторінки: «Л. Веринський. Над Ценівкою».

Крові у ньому мало, а радше, зовсім її немає. Автор починає спокійно, без пафосу, без вигуків, отак просто:

«Ценівка — невеличкий потічок, який випливає в Ценеві, недалечко Конюх, і протікає вузькою долиною в сторону Потутор, під Бережанами, де впадає до Золотої Липи».

Це була весна 1917 року. «Були то часи, багаті на радісні події».

«Тоді на фронті появилося «братання» (обов'язково в лапках! — *Я. Г.*), і війна ставала для УСС * без змісту».

«На фронті затихло. Часами лиш артилерія зводила двобій або перестрілювалися польові сторожі. А вечорами в окопах по тамтому боці починалися співи. Наші відповідали.

Звичайно виходив якийсь невідомий Петро на окопи і затягав українську пісню — довгу, протяжну. М'який його баритон котився відгомоном по лісу, заслуханім у казку весняної ночі.

— Гей, Петре!..— гукали йому з нашого боку.

Петро відгукувався. Підходив крадькома на наш бік — ніс газети. Перші українські газети... Яка то радість!..»

Була весна 1917 року, було братання, перші українські газети, й був Петро з тамтого боку, Петро, що

ставав на весь ріст над окопами і затягав українські пісні, довгі і протяжні. І більше про Петра ні слова. Був такий Петро і співав, і носив газети в стрілецькі окопи. Була радість, і пан Веринський забув у радощах про невідомого Петра з тамтого боку.

На фронті над Ценівкою стояли січові стрільці. Були між ними старшини й була мужва — стрілецтво. Від того часу пройшло п'ятнадцять років, і був час забути не про одне. Міг пан Веринський забути про Петра, могла про нього й мужва стрілецька забути. Та вона не забула. Й не лише тому, що Петро співав і приносив українські газети. Були над Ценівкою отамани, були сотники, курінні й чотарі, і в багатьох із них були на грудях блискучі медалі й хрести, й про багатьох із них забули. А Петро, звичайний собі Петро, парубок із Полтавської губернії, залишився назавжди в її пам'яті.

Нещодавно мені довелося зустрінутися з колишнім стрільцем УСС, що навесні 1917 року стояв зі своєю сотнею над Ценівкою. Він читав червонокалинівський спогад і шкодував, що пан Веринський так мало написав про ті часи.

В цього стрільця була добра пам'ять, і він особливо добре пам'ятав Петра. Коли оповідав про його долю, очі в нього заіскрилися, і я був певен, що він про це ніколи не забуде.

Стрілець з-над Ценівки розповів мені про це, про що промовчав альманах «Червоної калини».

* * *

«Був уже третій рік війни, й ми ще не бачили її кінця. Та ми слухали своїх старшин і, коли був наказ, кервавилися. Наші лави з кожним місяцем і з кожним тижнем рідшали, та ми знали, що боремося з царською Росією, з тюрмою народів і трудящих, і ми билися до останнього, хоч усе частіше оглядалися назад і тоді почували, що і в той бік зростає наша глуха ще тоді і затаєна лють. Наші очі щораз краще бачили, й ми розуміли щораз більше. Невеселий, похмурий ставав стрілецький люд, і туга в нього росла, в кого за домом, в кого за ріднею, а в усіх за чимось таким, про що тоді лише на сумних нічних вартах несміливо й недотепно то думали, то мріяли. Це був березень, початок березня 1917 року.

Одного дня, у тому ж місяці березні, ми задивилися на російські окопи. У триста метрів від нас був незвичайний гамір. Ми не знали, що це таке, й дивувалися. Ми дивувалися також, коли па їхніх дротах хтось завісив коруговку. Вона була червона. Ми мовчки стояли й бачили, як вздовж їхніх окопів хтось розвішував усе нові коруговки, й незабаром нам у очах було червоно.

Що лиш другого дня хтось сказав, що у них революція.

Ми великими гуртами юрбилися в окопах і цілими днями виглядали на схід і наслухували. Настали місячні ночі, й тоді нам хотілося співати. Ми й затягли одного вечора «Ой місяцю-місяченьку». Хтось виглянув і сказав, що росіяни повилазили з окопів. Ми поставали навшпиньки й побачили за російськими дротами кілька постатей, що непорушно стояли, немов заслухалися в нашу пісню. Тоді ми ще міцніше, з цілих грудей заспівали, й коли скінчили, місяць котився за обрій. Ми глянули ще раз у той бік. Темні постаті і далі стояли, хоч пісня прогула й було тихо. Місяць світив ще, і приціл був гарний, та ніхто з нас не наважився стріляти. Ми дивилися й наче чекали чогось. Нараз хтось з-поміж них заспівав. Була така тиша, що ми чули сливе кожне слово. Це була українська пісня «Ой у лузі, та ще й при березі, зацвіла калина». Співав він один, а в глибині їхніх окопів підспівували хором.

Ми були зачудовані й співом самим, і тим, що він був український, і що його підхопили російські окопи. Ми нараз впізнали, що там, за ворожими дротами, наші брати, й ми знали вже, що в них зненависті до нас немає,— як не було її до них і в нас. Ми хотіли сказати їм це й разом з ними заспівали. Коли замовкли, місяця вже не було, і тоді ми почули той самий голос, що вперше затягнув «Ой у лузі...»

— Товариші стрільці, ану ще якої!

— Ти хто? — гукнув хтось з-поміж наших.

— Українець! З Полтавської губернії. Петром мене звати, товариші стрільці!

Була пітьма, та ми бачили високого Петра й солдатську юрбу, що висипала з окопів. Ніхто з наших не знав, що його питати більше, й наступила мовчанка.

— Товариші стрільці! Ми не стрілятимемо до вас більше, бо в нас ре-во-люція. І царя вже в нас немає,

і панів, товариші, не буде. Ми не стрілятимемо до вас більше. Хай живе, товариші стрільці, революція!

Ми й тоді мовчали, і лише хтось із нас, кого й не помітили у темряві, гукнув: «Хай...» — і увірвав. Надто мало ми думали досі й надто багато взнали цього вечора.

Трохи не до самого ранку шуміло в наших окопах, мов в улії. Ми побудливо балакали й сперечалися. Підстаршини були тієї гадки, що Петра послала російська команда, щоби заманював стрільців у полон. Ми не могли в це повірити й з нетерпінням чекали другої ночі.

Увесь наступний день було на фронті наче маком посіяв. З російського боку навіть артилерія замовкла. Ми вже не боялися куль, сміливо виглядали з окопів і шукали очима Петра. Увечері ми знов почули його голос і отак на триста метрів віддалі вели між собою розмову. Ми почували, що кожне його слово западає в душу; такі його слова були близькі й зрозумілі, і стільки вони говорили, скільки не сказало нам усеньке наше життя. Ми були свідомі того, що відтепер усе піде іншими шляхами й що відтепер ми стаємо якісь зовсім не ті, що вчора, й що такими вже ніколи не будемо. Ми слухали, як говорив Петро, й, коли оглядалися назад, завважали, як похмуро й насуплено дивилися на нас стрілецькі старшини.

Ми хотіли зійтися з Петром і зговорилися з ним, що зійдемо утрьох без крісів до річки Ценівки, їх також трьох мало бути.

Як стемніло, вони вже чекали. Ми вперше побачили зблизька Петра. Він був молодий, кремезний і гарний. Ми, як і вчора, довго говорили з ним, і він говорив усе те саме, і хоч ми не вперше чули його, слухали й не могли наслухатися.

На другий вечір було нас більше і з цього боку, і з того. Ми вже перекидувалися дотепами, реготалися й обмінювались харчами. Від тих діставали хліб і сало, їм давали міцний австрійський рум. А Петро не їв тоді й не пив, хоч старшини посилали йому найкращий рум.

Старшини зацікавилися Петром і не лише тому, що Петро приносив українські газети. Ад'ютант полк[овника] Кікаля Воютицький теж виходив над річку й теж уважно слухав слів Петрових. Опісля відходив до старшинської землянки, й там упівголоса довго про щось говорено. Ад'ютант Воютицький покохав Петра і став виносити йому дарунки, в гості до себе просив. Та Петро

вперто відмовлявся, й коли було тицьнуть-таки щось, він із посмішкою звертався до товаришів своїх і казав:

— Я не хочу, а ви, хлопці, беріть, коли вгощають.

Твердий і впертий був Петро і вперто, й твердо говорив, що крайня пора покласти край війні й заключити мир робітничо-селянський. Між нами були робітники, а ще більше було селян. І не було тоді між нами либонь ні одного, що не бажав би цього миру. Петро знав це й казав тоді про те, що не можна ніяким робом замиритися, не скинувши царя, й що лише цар і пани війни хочуть, і що вони ніколи доброхіть на робітничо-селянський мир не погодяться.

Ми слухали, думали й все сильніше стискали Петрову руку й руки його товаришів. Все те бачили й знали старшини, й вони знали також, що ніяким чином не вдасться їм звабити Петра в окопи. Все частіше радив з ними раду ад'ютант Воютицький і, мов тінь, ходив за ним комендант скоростріла Турок.

Я немов прочував щось погане, наче вичитував його з старшинських очей, що все більше й більше темніли. Місячними почами лунав по полях за річкою Петрів молодий, гарний голос, і я боявся, щоб не замовк він часом і щоб не відійшов кудись Петро з товаришами. Я полюбив Петра й зненавидів війну, і коли б її хтось забажав привернути, я б перший направив цівку в його груди.

Починалася буйна і запашна весна. Ми кожний день сходилися з солдатами, й вони заходили в наші окопи. Не заходив лише Петро. Він уже вдосвіта перший стояв на умовленому місці над річкою й чекав нас. Так було щодня, так було і в цей пам'ятний день.

Раннім ранком ад'ютант Воютицький викликав чотирьох стрільців і пішов з ними над річку. Ті з-поміж нас, що не спали вже, бачили, що Петро стояв уже на своєму місці разом з трьома товаришами й говорив з нашими, звертаючись здебільшого до стрільців. Я стояв тоді оподдалік скоростріла, й мене дивувало, чого це сьогодні десятник Турок сидить біля нього й наволікає кулеметну ленту. Я глянув у бік річки. Й стрільці, й солдати жваво балакали посміхаючись. Тільки Воютицький оглядався щохвилини, наче шукав чогось очима. У цю мить я почув із скоростріла один постріл. Воютицький щось схвильовано скомандував, наші стрільці метнулися назад, і в цю ж

мить зацокотів скоростріл. Я бачив широко відчиненими очима, як солдати попадали, мов тяжкі мухи, в річку, й тільки Петро, Петро поповз до трави й витягнувся.

Ад'ютант Воютицький насунув мазепинку на чоло й побіг до землянки. Коли я оглянувся, біля скоростріла теж нікого не було.

Стрільці вибігали з землянок і, бліді, дивилися в бік річки. Потім пішов між ними шум. Ми збивалися в гурти, вимахували п'ястуками й говорили-плювали гнівними словами. Кривда, жаль і зненависть ходила поміж нами, й, озброєні до голів, ходили поміж нами грізні й понурі старшини. Ми в цей день довідалися так багато, і водночас так мало ще тоді у нас було таких, що знали б, що робити. Живі, здорові й горді ходили поміж нами старшини...

Цього вечора, й другого, й третього ніхто не співав; ні по тамтому боці, ні по цьому. Хтось гукнув серед ночі: «Петре!»

— Петра нема! Ваші вбили!

Ми мовчали на те, й тільки хтось ледве чутно відповів:

— Це... не ми! Це... мадяри.

На другий ранок над річку ніхто не вийшов. Зараз після свят нас перевели під Конюхи».

Стільки оповів стрілець про Ценівку, 1917 рік і Петра. Трохи більше, аніж пан Веринський і «Календар-альманах «Червоної калини». А втім, не до самого нам Петра. Петрів тоді було багато, тепер їх теж чимало. Й те, що вони стають зараз у весь свій ріст, мутить розум кікалів і воютицьких. Вони готовлять день і ніч на Петрів гармати й скоростріли, й вони вбиватимуть Петрів, як собак, поки матимуть змогу ходити між ними живі, здорові й горді.

Петро говорив, Петро співав п р о р е в о л ю ц і ю.

ПОМЕРЛІ БОРЮТЬСЯ

Уже четвертий день нерухомий і мовчазний лежав Василь, водячи час від часу вузькими й трохи монгольськими очима (такі очі має половина Василевого села) то по біленькій шпитальній стелі, то по своїх уже кілька днів білих руках на ще білішій ковдрі, ніби у великому здивуванні від цієї білизни. Коли він заплющував очі, тоді на його короткому й жовтому носі росою виступав піт, а щоки темніли й западалися. Свист і булькотіння у його грудях тепер змагалися так, що нервовий сусід Василя — підстаркуватий і лисий галантерейний продавець — блід і затикав вуха.

Василь, очевидно, з оцією глибокою раною в грудях повинен би лежати в хірургічному відділі, але ж так якось сталося, що цей удар ножем потрапив у давно вже хворі легені, спричинивши запалення. Таким чином Василь опинився в туберкульозній палаті, в палаті, великі вікна якої були до засніженого саду. За садом зникав у синюватому тумані нерегулярний ряд брудних і понурих будинків.

Не було на що дивитися.

Тому ніхто й не заглядав у вікна, тим більше, що в кожного було заняття — своя нудна смертельна хвороба. Цілий день, а іноді й до пізньої ночі велися тут пристрасні розмови, які обривалися тільки, коли хтось особливо вперто кашляв або коли заходив лікар з візитом. Тоді кожний мав щось сказати, і хоч уже хтозна-який раз розповідав про перші об'яви ненависної недуги та про найуспішніші засоби лікування, проте всі слухали його, затаївши подих, з глухою надією почути щось таке, яке хоч на хвилину дасть віру в можливість скорого повернення до людського муравлища, до прекрасного світу без упертого кашлю, вонючого поту і кривавих рвот.

В неділі й свята хворих відвідували рідні, і це була пора, коли майже кожний хворий жив своїм індивідуальним життям, чи то краще обривками того злиденного від журби та важкої праці життя. Приходили змарнілі й здебільшого в чорній одежі жінки, іноді з дітьми, трикутні личка яких світилися блідістю, з ваганням клали на ліжка своїх хворих булочки, шинку, ковбасу, а деколи й масло, потім сідали і розповідали та розповідали щось довго й марудно. Вкінці замовкали й тільки блукали бездумними очима по палаті, дбайливо вишнаючи погляду хворого.

Ніхто з хворих (а було їх у палаті номер 8 майже двадцять) не бачив, щоб хтось коли-небудь відвідував «складача біля дверей», якого лікарі жартома прозвали ветераном. Він-бо вже десятий місяць похрюкує собі половинкою легені і при добрій волі може ще дотягти й до весни. Ніхто також не запримітив у нього жалю з цього приводу. У день відвідин, як і в звичайні дні, складач з байдужим до всього на світі виглядом з ранку до ночі тримав довгого носа в купованому щодня за десять копійок «Експресі». В газеті було чотири розмашисті сторінки, з яких дві і пів — усяких лайдацтв, півсторінки косметично-матримоніальних оголошень та сторінка, присвячена мистецтву, яка складалася з щоденної порції двох безконечно довгих повістей під крикливими заголовками «В путах вампіра» або «Зганьблена». Гладячи рідкі й наїжені вусики, складач вичитував кожну буквочку, а коли вже сутеніло, він згортав акуратно газету й ховав під подушку для відомої потреби.

В розмовах складач не брав участі й навіть у драматичні хвилини не виходив з рівноваги та зберігав мовчанку.

Колись жвавий, а сьогодні напівосліплий від вапна муляр з мішкуватим обличчям — Фелікс, відомий усім з балакучості та незліченних одм[овок], пробував кілька разів побазікати з друкарем, однак після декількох слів розмова не клеїлась, і збентежений та лихий Фелікс ішов собі в свій куток. Проте, а може саме за це, хворі оточували друкаря пошаною, а молодий стрілочник з порохнявим бедром вітав його навіть кожний раз зі сходом сонця: «Добрий день».

Що більше, навіть Василь, оцей таємний, напівпритомний Василь, про якого знали в палаті лише те, що

хтось знайшов його вночі пробитого, невідомо ким і за віщо, ножем на кладовищі — навіть він не зацікавив ледяного друкаря. Під час перев'язки, коли Василь спливав кров'ю й ропою та скимлів, мов недорізаний півень, а лисий продавець пищав у жаху під ковдрою — складач байдужісінько читав свою «Зганьблену». Така вже, мабуть, тверда душа в цій людині сиділа.

Лікарський обхід цього ранку був коротший, ніж у попередні дні, бо — затримавшись із медсестрою та двома практикантами біля Василевого ліжка — віспуватий лікар не тільки не давав жодної диспозиції, він навіть на термометр не глянув. Це означало, що хворий на найкращому шляху до моргу і не слід йому перешкоджати на цій дорозі. Не інакше зрозуміли це і в палаті. Після виходу лікарів запанувала в ній глуха мовчанка, і в цій мовчанці чути було, здавалося, тривожне биття вісімнадцяти приречених до загибелі серць. Тільки несамовитий складач преспокійно перегортав останній номер «Експреса», ніби над ним не висіло те саме: страшне, близьке і невблаганне. І тоді сталося те, чого не чекав ніхто — заговорив Василь.

Ніхто спершу й не почув цього, однак не підлягало вже сумніву, що він заговорив і, судячи по звернених до дверей його очах,— до друкаря.

Цей блимнув на Василя оком, підкрутив вуси, а згодом піднявся й повільно підійшов до Василевого ліжка. Це саме зробили й майже всі хворі, за винятком очманілого від страху продавця та вже конаючого кілька тижнів килимаря-підлітка Іцка.

За хвилину шістнадцять пар очей засвітилося над Василевим ліжком, а він наче всупереч натурі та лікарському знанню палав тепер двома рум'янцями на блідих щоках і говорив. Говорив навіть досить виразно й дивився на складача, що сидів йому в ногах, тереблячи вусики.

— Про Гостинці нічого немає у вашій газеті?..

Таке дещо дивне запитання, сказане, крім того, голосом, у якому над Василевою душею свистала вже смерть, було для присутніх такою ж несподіванкою, як і те, що він взагалі ще говорить.

— Маячить, бідолашний,— вицідив крізь зуби збанкрутований крамничник з чорною цапиною борідкою. Але на нього так подивилися, що крамничник замовк.

— Про Гостинці, про наше село... Це якихось добрих чотири милі звідси... нічого нема?

Друкар зморщив лоба. Питання без усякого сумніву було до нього, і треба щось відповісти. Йому й кортіло дати відповідь, але ж з усієї біло-чорної маси прочитаних «Експресів» він так і не міг спіймати звуку Василевих Гостинців.

— Здається, що немає, легіню,— відповів друкар і здивувався з того, що Василеві рум'янці так і поблідли. Маленькі його чорні очі також втрачали хвилевий блиск і безсильно мигали під невисоким чолом.

— А може... може ще, дасть біг, буде...

— Може, і буде, але що тобі з того...— не закінчив друкар, здивувавшись новою переміною Василя. Обличчя його знов палало рум'янцем, наче соромлячись такої кількості очей та вух над собою.

— Сказав би вже що і як,— буркнув посивілий Юлько, прозваний босяком, здається, за те, що його вже кілька разів викидали з шпиталю, і за кожним разом він знов пропихався без гроша за душею.

— Таж хлопець ледь уже дихає, що йому говорити... Може, до тебе, босяку ти крайній? — розсердився Фелікс і вліпив у нього ненависні очі.

Колишній лікар, уже втрачений перед роками за «недозволені заходи», кинув крізь зубочистку, що постійно стирчала йому в зубах:

— Ну, ясно,— любовна історія з кривавим епілогом. Немає нічого нового під сонцем. Нудно, навіть в обличчі смерті вбивча нудьга,— і відійшов, гладячи синювату шкіру свого малого і блискучого черепа.

Друкар, мабуть, підозрював те саме, і в його нафаршированій романищами голові механічно виринули романтичні картини, одна одної яскравіша. Все-таки це було цікаво...

— Кажуть, що всипали тобі так за дівчину,— не стримався друкар.

Василь глибоко зітхнув, і оченята його так заблищали, ніби спалахнули вмить вогнем усього життя.

— Дівчина тут не винна... А до шпиталю... вона не приходила ні разу?

Ні, ніхто, крім сільського жандарма, не приходив до Василя. Це він вичитав, мабуть, з облич присутніх, бо тут же докинув:

— Не була, то й не треба. І на... навіщо їй іти стільки світу...

— То й батьків у тебе немає, бідолахо? — спитав милосердно дідусь — нічний сторож, власник пари теплих чобіт і туберкульозу суглобів.

— Нема. Піп був за батька...

Він боляче скривився.

— Піп був мені батьком, з проповідниці він направляв мені душу, а дверей до стайні не давав направляти. «Не зачиняються вони щільно, це правда, але ж не тягне, а коли тягне і спати холодно, тоді лізь кобилі під черево, там напевно присниться тобі грішна мати». Небіжкою мамою витирав собі пику. Слуга святий...

Василь заплющив очі. Спотілий ніс наче витягнувся йому і став тоншим, а на лобі лягла глибока борозна. Здавалося, ніби всю свою використану й замучену в попівських наймах юнацьку силу він кличе й збирає в поранені груди для останнього зусилля.

Лисий лоб лікаря знов блиснув за спиною людини з цапиною борідкою...

Василь говорив. Говорив іноді важко й голосом сповненим страждання. Голос його іноді рвався, Василь весь у поті мовчав, а потім говорив далі, ніби погорджуючи останніми годинами життя для непереборного бажання висловитися перед оцими людьми, що стали вже йому близькими — хай тільки близькими по спільних стражданнях, а проте близькими й вартими цієї полум'яної віри, якою палала Василева душа, потухаючи.

— Вже другий день бачу вас усіх, як оце і вас, пане, що газети читаєте. Бачу та й боюся спитати: не прочитали ви в цих газетах, чи фашисти в Гостинцях зганьбили червону могилку, а чи всохла їм підла фашистська рука? Петро — я це ще бачив — уже навіть всадив у землю лопату. Сам він негідник, голий, як липа, а трудящий люд продає, мов Іуда, за попівські недоїдки. Попович Лесько командує ним, за могилку взявся, падлюка.

Колись він грався з нами, ми якось помагали йому топити котенят. Потім виріс, пішов до шкіл, і після того треба було вже величати його папом. А що він одинаком був у попа, тож старий не жалів для нього нічого. Перед невродливими дочками піп замикав цукор на ключ, а синочкові купив золотий годинник на ланцюжку. Лесь за те привозив йому кожного року нове свідоцтво та звав

«солодким татком», а піп летів на те, мов нетля на свічку:

«І добрий ти, і розумний, і гарний, і нічого я тобі, синочку, не пошкодую».

І не пошкодував. А моїй матері, що працювала в нього у стайні, не купував черевиків цілу зиму, аж під весну так її схопило, що навіть не дотягла до великодня. Нишком і померла там, бідна, під жолобом. А мені знов не купив він кожуха за умовою, хоч і доглядав я йому коней, як свого ока.

— Навіщо тобі кожух, старче? — говорить.— Візьмеш свою жебрачку Настю, вона тебе й без кожуха пригорне.

По смерті матері він узяв Настю до стайні. Це ота Настя... ну, що не прийшла, бо ж далека дорога. А може, й піп не пустив. Красуля, мабуть, телятко доношує.

Лесько приїжджав на літо. А в зимі... цієї зими приїхав з Канади Максим та й привіз усілякі книжки. Максим цей — душа не чоловік, він не тільки не шкодував нікому книжок, але й навчав, як їх читати. І навчав він, знаєте, від серця, ніби позичав сонце. Нібито, мовляв, і я, і він — статечний господар,— і Гнат Комірник, і Матвій Кочура — усі ми трудящі, робітничо-селянський клас... А піп знов, економ, шинкар і наш мельник — це ті, що панують над нами, класовий ворог, що тримає нас у злиднях. Тримає доти, поки ми не схопимо його за горло та не задушимо, як підлу з найпідліших гадюку.

Це були гарні і мудрі слова. Від них і боліла голова, і росло серце. Нібито... робітничо-селянський уряд.

Дійшло до того, що вночі обсідали мене гарячі думки. А що ніч темна, то я й ділився з деким цими думками. Скоро було вже нас п'ять, а шостий — шоста Настя, розумна, чесна й не така, як інші, дівчина.

Значить, було вже нас шестеро, і цією шестіркою вийшли ми на Перше травня. Червоний прапор ніс Кость Млинарчик! І хоч прапор був з старої пішви й не такий, як у церкві, проте повалило за нами півсела. Одні вельми дивувалися, інші знов сміялися в кулак, що процесія йде, мовляв, з червоною плахточкою замість хреста. Однак не потривожив нас ніхто.

А коли ми вже сходили з моста, хтось мене раптом, пробачте, коров'ячим кізяком уперіщив. Я оглянувся й побачив, що мельників Іван аж валяється по траві від реготу. Побачив я також, що було вже нас лише п'ятеро.

Не дали Насті святкувати прокляті попівські корови. Так я подумав тоді, й це ж саме розповіла мені потім Настя.

За греблею біля каплички чекали нас жандарми. Схопили тільки мене і Максима.

Коли я вийшов на світ, піп уже капусту возив. Він сказав, угледівши мене попівськими очима:

— Геть мені з свяченого двора ти, собако поганський!

А коли я вже йшов повз дзвіницю, напроти мене вискочив пес, а за ним лихий Лесько. На моє «добрий день», «слава Йсу», він відвернувся хмарою і побіг за псом. Було вже ясно, що прощай для мене попівство.

Товариші привітали мене сердечно. Так само й Настя, тільки з плачем, що оті відьми-баби пускають про неї різні плітки, а Іванова Френуся навіть поповичевою любаскою охрестила.

Витер я заплакані Настині очі — не годиться, кажу, перейматися дурними бабськими теревенями. Ну, що нібито Настя з отим проклятим фашистом. Плюнути не варто.

Добре й радісно було мені в ці дні, хоч і тинявся я по різних кутках. Я, бачите, зміркував незабаром, що недарма ходили ми з червоним прапором. Селяни й особливо бідняцька молодь не забули нашого Першого травня і навіть восени говорили про нього. А найрозумніший з них говорив, що... та ні, я, пробачте, не скажу, не можу сказати в інтересі бідноти.

А в читальні в нас, знаєте, верховодять багачики, до того ж, піп головує, а дяк за секретаря. І ось наважилися ми ліквідувати навесні фашизм у читальні. Така вже, кажу, радісна була осінь!..

Чи було таке і в інших селах — не знаю. Досить сказати вам, мої любі, що класовий ворог знюхав свою загибель і завив по-собачому від люті. А найголовніше завив піп з проповідниці. Лесько тим часом завертівся біля молоді та читальні, і так удвох, а потім з усякими громилами почали сіяти між людьми підлі вісті. Нібито там — ви чуєте,— де сходить сонце, в робітничо-селянській країні,— голод та що вмирає там бідний люд мільйонами, а матері дітей своїх їдять. Плачуть і їдять, чуєте? І це все в пролетарській країні, значить, у нас!..

Якось у неділю ми вивісили на церкві червоний прапор, а піп тоді правив у чорній ризі. Під кінець богослужіння вуйко Михась покликав мене до церкви. На амвоні стояв піп з синьою пикою і кричав:

«Люципер з пекла, браття і сестри, заповзявся на чудесні українські душі й чудесну плоть українців. Того року він дванадцять мільйонів нашого роду, як дванадцять апостолів, заморив голодом, ні, а скільки ще загине весною, коли ти, грішний хлопе, не поститимеш нині й не молитимешся до бога, щоб ниспослав тобі лицаря з ясною зброєю, аби він виточив з люципера кров і врятував тебе, світлий народе український!..»

В церкві хто слухав, хто покашлював, а деякі баби навіть плакали від жалю. Кортіло мені, ох, як же кортіло сказати на те своє слово, воно аж само пхалося з рота, але я затамував його, вибіг хутчій і плюнув. А плюнувши, я вгледів, що це кров.

Після богослужіння піп скликав людей до читальні голосувати протест. Чуєте? — на зраду свого класу. В читальні сидів Лесько, перед ним купа газет, за ним мельників Іван, пастух Петро — пікчемна душа, Семен дяків та дурний Оліярчук. Ми в крик: «Не йдіть, люди, на свою ганьбу за гадючим попівським наказом! Плюньте на фашистські небилиці! Не помагайте класовим ворогам обріхувати робітничо-селянську країну!»

Після того людей їм трохи убавилося, хоч і зайшли деякі. Потім ми поставали на порозі. Саме тоді Лесь читав голосно в своїй газеті про опухлі мільйони. А Василь Вербовий різонув йому на те правду у вічі. Лесько зблід і замахав газетою, а з-за його спини піднявся кремезний і підлий мельників Іван. Ех, як не тріспе Вербового палицею по голові, аж тому кров пішла з вух.

А згодом прийшли жандарми і Василя закували. Так, мої любі, Вербовий і донині гниє в повітовій тюрмі.

З тієї неділі фашистів наче лихий опутав. Мельників Іван з своєю бандою мотався ночами по селу, погрожував товаришам ножем у вікна, ламав молоді щепи, розкидав сіно. А Лесько знов постачав його своїми газетками, щоб лякати людей видуманим голодом та запалювати ганебною ненавистю до рідного брата.

А ми своїх газет не мали, в нас були тільки прості бідняцькі роти. Було погано — не кожний же вірив більше нам, аніж панським друкованим словам. Задумалися

людиська й ходили невидящі, чорні як ніч від панської отрути...

Перший Прокіп Залужа нам насвинив: «Нема, говорить, жодної правди на світі». Сказав нам таку дурість і пішов собі. А потім Пилип та Іван Солові пішли за ним, тижнями ховаючи від нас свої очі. Вкіпці залишилося нас лише горсточка хлопців — самі бідняки, сироти, ці, що панові, як і собаці, ніколи не вірять.

Залишилася також Настя, хоч і ляпала мені по-бабському, що панич, мовляв, кажуть, ніби там погано, то хіба не добре, ви чуєте? Панич кажуть...

Під огорожею на цвинтарі могилка у нас стоїть, а в могилі, говорять, півсотні більшовиків з двадцятого року лежить. Не пам'ятаю того, але небіжка мама розповідали мені не раз, що вони босі загинули від шляхетських куль, та по смерті важко було відірвати їх від землі, з такою силою вчепилися в неї пальцями. Для нас тримали її, бідолахи. Недавно, зо три тижні тому, хтось вичитав у газеті, що в якомусь місті за Дністром також багато їх знайшло собі відпочинок у землі, та що одної ночі класовий ворог розкопав могилки, а кості козацькі порозкидав на ганьбу в усі боки. Прочитавши таку гидоту, я аж ослаб, а від журби вже й сон мене не брав. Серце в мене так і тьохнуло, що й про нашу могилку фашистська рука не забуде. Яка ж то, людоньки, й правда була. Лесько і мельників Іван засичали, мов змії, що було б, мовляв, великою ганьбою, коли б свята українська земля не викинула з свого лона проклятих більшовицьких останків. Так вони говорили, мої любі, і я навіть знов бачу їх перед очима так, що аж заколотилося мені серце від ненависті.

Блискуче від поту Василеве обличчя пожовкло, голос ламався, потім обірвався й замовк. Сніг перестав падати, в палаті ставало ясніше.

Була незвичайна тишина.

Якось один з Леськів проговорився, що в ніч під неділю фашизм розкопає могилки. От тієї ночі стало нас десятеро під цвинтарною огорожею. Падав дощ, і шуміли берези. Десь біля півночі зацмокали на мочариську їхні кроки. Ішли з лопатами, а коли побачили нас, то оніміли. Було чути, як відсапували гнівом наші і їхні груди. А потім пішли геть мовчки. З тієї ночі біля могили стояла варта, і по одному кожний з нас вартував

звечора аж до світанку. Коли б щось трапилося, вартівник мав кликати на допомогу, бо неподалеку цвинтаря живуть Семен і Михайло й, почувши, прилетять, як на крилах. Коли надійшла моя черга, був приморозок, а під ранок я геть промерз. А коли випала друга черга, мені вже було темно в очах, хоч на світі було вже біло. Звечора вуйко дозволив мені одягнути свій кожух, але я ще не дійшов до Майорка, як знов допікав мені холод, а шкіра на мені була вже мокра від ходу. Цілий світ колихався мені в очах. І що ж, мої любі, було діяти? На моє щастя, люди саме поверталися з музик, а з дівчатами йшла також моя Настя.

«Настуню, кажу, дитинко дорога, біжи хутчій до Корольчукового Микити й скажи, аби хтось інший пішов за мене на цвинтарну варту, бо я сьогодні не можу виконувати класового обов'язку».

Настя опустила на те очі, ніби збиралась заплакати від моєї хвороби. Та зміркувавши, що це не допоможе, вона сказала мені тільки: «Біжу, Васильку». І хоч очі тоді зайшли мені сльозою, проте я ще провів її поглядом, і стало мені дуже дивно, що, замість повернути на міст до Микити, вона чогось заскочила на попівство. Від цього стало мені прикро, і це вже не давало мені спокою. А коли я заснув на печі у вуйка, то приснилось мені, що замість червоної могилки зіває на світ чорна яма та що хтось порозкидав по білому снігу ще біліші кості героїв. З великої тривоги сон мені втік, а отут біля серця ніби щось говорило мені раз у раз: «Іди, товаришу, йди виконувати класовий обов'язок, бо спрацьовані кістки козацькі лежать у землі, й ніхто вже їх не стереже, хоч день і ніч чигає на них проклятий класовий ворог». Огорнула мене страшна тривога. Коли мої вуйки з дітьми поснули, я нишком вийшов на вулицю... Порошило снігом, і йти було щораз трудніше. Поблизу цвинтаря я впав до рову, й здалося мені, що жодна сила не витягне мене звідси. Та подумавши, що це вже рукою подати та що Лесько з своїми, може, могилку розкопує, я з люттю вискочив з рову, мов заєць, і вмить добився до цвинтаря. А там ніби нічого. По-своєму, як і щоночі, шуміли берези, і я вмить побачив, що на варті нікого немає. І не було на те іншої ради, лише треба було стояти до світу, хоч холод знов трусив мною, як осикою. Та ще гриз мене жаль на Корольчукового Микиту й на Настю. Сумно мені було, як

ніколи. А згодом якісь різноманітні плями затанцювали мені в очах, і став я від цього такий немічний, що думав лише про сон. А сон у такий мороз звісно який. Коли я вже так геть знесилів, що тільки кладися на сніг, раптом шугнуло мені в голові, що в Семеновій хаті ще не сплять та що слід попросити Семена, щоб рятував товариша в біді. Та поки я ступив по глибокому снігу, як уся сила мого тіла немов провалилася в землю. Саме тоді хтось погасив каганець у Семеновій хаті. Треба було вертатися під огорожу, де не так віяло, вітер-бо кидав мною, як соломинкою, в моїй слабості. Все моє тіло пекло й страшенно боліло, а очі вже нічого не бачили в завірюсі. Тоді-то й застогнала земля раз і вдруге, й мені здалося, що то плаче за мною в тузі козацька могила. А вона плакала справді. Я вже був на розі й наближався до витоптаного під огорожею місця, як хтось гукнув: «Стуй». Спершу я думав, що це сільський вартівник. Але голос був молодий і якийсь знайомий. Клянуся і нині, що це був голос Онуфрійчука, а Онуфрійчук, мої любі, був з фашистської банди. Як я опинився біля могили — і сам не знаю, але те, що побачив, було страшне, й мені мурашки забігали за спиною. Вони відгорнули з могили сніг, і в чорній землі заскреготали лопати. Коли я скочив між них та схопив першу з краю лопату, вони перестали копати землю, а один підійшов до мене, вліпив у мене свої сліпаки й плюнув мені в лице. Я впізнав тоді його — це був Лесько. А потім хтось підняв мене за комір, а таку силу мав лише мельників Іван, і заслонив мені долонею очі. Я зміркував, що треба кричати — може, Семен з батьком та Михайло прибіжать на допомогу. Та не встиг я крикнути, як Іван схопив мене за горло й засичав гадиною: «Мовчи ти, прокляте бісове насіння, ні пари з уст, ти, жидівсько-більшовицьке стерво». В роті стало мені солоно й гаряче, а з горла бухнула кров. Іван випустив моє дурне горло, і я міг кричати, але крик цей був — пожалься, боже. Проте я таки заверещав раз і другий, а за третім разом мигнуло мені щось перед очима й роздерло груди. І вже не міг я крикнути ані разу.

Василь поворушив губами, ніби за всяку ціну хотів ще раз крикнути на допомогу, проте задихався вже від руки, сильнішої за руку мельникового Івана.

— Навіть мертвим кісткам не дарують падлюки, кров їх залляла б! — закляв блідий як полотно Фелікс,

зціпивши зуби. А Василь повернув головою праворуч, потім ліворуч і тихо зітхнув, прижмурив очі, ніби заблисли раптом сонячні промені в сірині зимового ранку.

— А найгірше, любі мої,— сказав уже напівпошепки,— я нічого не знаю, що було далі, чи не розкидав кістки героїв класовий ворог. Не знаю також, чому не пішла на міст Настя, чому... Нічогісінько не знаю, хоч уже, здається, і вмираю...

— Це ж оця твоя Настя, щоб їй!..— вибухнув знов Фелікс, але не закінчив, глянувши на посиніле від гніву обличчя друкаря.

— Щоб ти здох! — процідив друкар і замигав віями.

А Василь ще раз підняв повіки, глянув смертельно перераженими очима на муляра і наче збагнув умить потворну правду, розплющив їх ще ширше і вже не закривав. Потім ніби знітився увесь, запав у ліжко і звосковів.

Перший нарушив тишу друкар, квапливо потюпавши до свого вікна. На садових воротях іскрився в сонці иній, а повітря, задимлене безліччю димарів, миготіло повінню райдужних шпильочок. Це заповідало мороз. Друкар дивився і м’яв у руці газетку, на яку немов цілком випадково впали дві його великі й важкі сльозинки. Було на що дивитися...

САВКУ КРОВ ЗАЛИВАЄ

В далекому Жаб'ї з'явилася грізна кінська пошесть. Коли про це дізналася влада, їй стало ясно, що в гарячий час, коли всі говорять про війну, треба дбати про людські коні.

Містечковою торговицею луна йде від кінського виску. Білявий ветеринар уривається з пирскавкою в руках. А ввечері всіма шляхами біжать із містечка коні. Не коні, а нада на лиси *, обручі без бочок. Шарудить шкіра на ребрах, і плутаються надірвані ноги. Парад чотириногих кістяків.

Савчин Каштан мав колись кругле черево, але це було ще тоді, як возив текуцьку сіль у Коломию *. Тоді був і овес. Але Савку врешті ймили поліцаї й заставили висипати в річку чотири сотнари солі. Прийшли опісля ще однієї темної нічки, коли Савка варив сіль із суровиці, й порубали блахи *, а Савку замкнули. Від цього бутину * Савка почорнів, а Каштанові дубіють ноги, й вилами настовбурчились клуби.

У м'ясниці Савка пішов у Пороги ліс рубати. Ще кілька років тому за шаг 8—12 злотих платили, тепер не гордує народ і трьома злотиками. Побув Савка в Порогах до великодня й вернувся похмурий та обдертий із двадцятьма злотими в кишені й калачиком для маціцького Михасика.

Савчина дівка Меланя в сіянки тоді ходила. Від світанку до вечора доводилось працювати за 80 грошів на своєму харчі. Поворітьма ж, ідучи гаєм-лісом та ще й весняним місячним вечором, співали легіні й дівчата. І забаглося тоді Мелані піти з Солом'яковим Василем направці, й від того вона погрубіла. Осоружна косівська баба броцькалась у ніжному дівочому тілі й залишила в ньому невгасиму гарячку. Від цієї гарячки дістала

Меланя поганий віддих, і з губів не сходив вогонь. А ще ночами дуже боліло всередині.

Треба було Мелані пити молоко. І справжнє молоко, не молочарське. Але справжнє молоко лише багачі сільські пили. Його навіть Михасик пив лише двічі на рік: на різдво й великдень. Із кукурудзяним коржем на молочарському кисляку. Ввесь товщ із молока висмоктували патріотичні пани з «Маслосоюзу». Густою мережею молочарень вкрили вони західноукраїнське село. І фабричний знак має «Маслосоюз»: листочок конюшини. Це символ щастя. Панове з «Маслосоюзу» бажають українському народові щастя. Вони взагалі великі патріоти. Навіть авто свої помалювали б у жовтий колір, жовтий і блакитний, коли б не те, що й поляки купують у них пастеризоване молоко, масло, швейцарський сир, битий дріб та яйця. Вони мають голови, то повинні б бути міністрами. Й мають надію, що будуть ще. А тим часом платять у підміських селах, де доводиться боротись із конкуренцією, 8—10 грошів за літр молока, а в інших — 5—8 грошів. І п'є село молоко молочарське, що не є ніяким молоком. Про те знають навіть свині, знають і пани з «Маслосоюзу».

Парохом[1] у Савчиному селі є колишній старшина УГА (Українська галицька армія), людина з майбутнім, бо улюбленець самого єпископа. Має понад двісті моргів грунту, з того сорок і п'ять свого власного. Коні його — не коні, а лискучі франкфуртські баски. Має в селі десяток передплатників попівської «Правди» * й зо два десятки «Народної справи» *. Має сім корів, із того — шість расових. У садку кілька сот щепів. Самих найкращих — по фунтові яблуко. І кажуть про нього з пошаною: це газда.

Як приїздить у село староста, парох, згідно з єпископським обіжником, виходить йому назустріч з хлібом-сіллю і просить зайти в хату. Староста рідко відмовляється, хоч би тому, що їмость[2] уміє робити наливки, як ніхто сливе в повіті. В неділю й свята парох навчає з проповідниці, й горе тому, на кого впало його соколине око. Самими словами гримучими заклює, задзьобає. Майже

---

[1] Попом.— *Ред.*
[2] Попадя.— *Ред.*

кожної неділі політику розводить — про голод на Вкраїні і про антихристове царство. В великодню сповідь видає сповіданим посвідки: без них не поховає й не звінчає. Хіба за 80—100 злотих. Зокрема парох не терпить подружжів «на віру». Таких і перед смертю не висповідає.

А небіжчиків, славити господа, має парох доволі. Й самих молодих здебільшого. Головним чином дітвору й молодь. На сухоти. Колишній австрійський жандарм, а тепер мельник, пан Панівочка каже, що цьому винуваті навіжені гуцульські танки. Зіпріє такий, гуляючи, вийде для себе надвір і за декілька днів само лише порохно шарудить йому в грудях. Буває й таке.

Але вмирають здебільшого такі, що й не годні гуляти. Гарні струнки легіні з соковитими рум'янцями на ніжних щоках, з рум'янцями, що сходять аж по смерті. А лишається сама дрібнота на білому світі. Куце якесь, худе, бліде й на вид незугарне. Не годен такий у шухи піти *, хоч би й справжнісіньке молоко пив, а не молочарське.

Такий і Савчин Андрій. Хоч відколи почав робити килими й на щоках цеглисті рум'янці зацвіли. А втім, не дивниця: килимарство — барвисте діло. Буває, що й кров'ю плюють від нього. І українці, й євреї, й поляки. А декому воно ворота в життя відчинило.

Це підприємцям. І українцям, і євреям, і полякам. Пан Гольдфарб, пекар із Яблонева, ще два роки тому в шинкаря наборг пива даремно просив, а сьогодні в нього конто в поштовій щадниці, тисячами грається, синок авто купив і кривій сестричці на віно під подушку 20 доларів поклав. Пан Горобенко від червоного терору втік із України і в здолбунівському заблощиченому готелі руку на себе накладав. Але пан Горобенко не помер, бо впав в останньому менті на щасливу думку й проміняв жінчині самоцвіти на крамницю з килимами. Сьогодні пану Горобенкові кланяються навіть поліційні комісари, а «Діло» * вшановує в ньому основоположника українського килимарського мистецтва. Пан Горобенко, й пан Горбовий, і пан Гольдфарб — усі вони сплять, а Савчин Андрій вистукує черговий килим. Савчин Андрій світить лише каганчиком. А втім, не лише Андрій, а сливе всеньке село. Каганець менше гасу п'є. Й блимає Савчин каганець ночами, поки не перестане стугоніти, дубати й скрипіти Андріїв верстат.

Андрієвій сестричці Мартусі восьмий рік пішов, і їй уже водночас із курами забагується спати, такій робітниці. Але пан Зіскінд потребує килимів, його агенти чекають з замовленнями в кишенях. Пан Зіскінд не любить пусто платити. І так платить аж три злоті за квадратовий метр. Ні, це вчора платив пан Зіскінд три злоті за квадрат. Сьогодні пропонує Андрієві лише один злотий і 80 грошів за квадрат, і Андрій, насилу проковтнувши слину, погоджується, бо нема кому постояти за Андрієм, а сам він мало що розуміє.

Його помічник, Мартуся, розуміє ще менш. Знає лише, що колись платили й 12 злотих за квадрат, і що цей квадрат треба робити удвійку приблизно 18—20 годин, і що основи верстатів — це грати, за якими не видно ані весни, ані сонця, ані синього неба. Нестримно лише хочеться Мартусі подихати весняним повітрям.

У неділю Савка й син його Андрій ідуть у село. На мості, як і завжди в свято, юрбляться легіні й дівчата. А посеред моста діра — старий чоловік влізе. Коні стрижуть вухами й наполохано подають назад. Знає кінь: попаде нога в дірку, й кінець многостраждальному кінському життю. Адже ж і коневі не хочеться умирати.

Пан комендант блищить на сонці багнетним вістрям, аж капає від срібла, мов якийсь янгол у панів на ялинці. Під довжезним дашком шапки горді і пронизливі очі. Лискучий ремінчик войовничо підтримує кобуру.

Пан комендант сьогодні в службі.

Наче півбог якийсь розтинає барвисту юрбу, завжди чуйний і готовий доскочити. На череві в нього електрична ліхтарка. Увечері він світитиме нею на дорогу, на садки і на клуні. Нічого не сховається від яструбиного комендантового ока.

Панові комендантові всі першими кланяються. Навіть парох і вся інтелігенція: оба учителі, голова читальні, голова «Рідної школи» * й директор молочарні. Особливо запопадливо кланяються тепер, у виборчий час, це ж, по суті, пан комендант вирішує, кому бути війтом, а кому платним лавником.

Саме перед хвилиною комендант попрощався з директором молочарні — безробітним інженером. Інженер має борідку й привабливі погідні очі. Комендант, окрім цього, впевняє його, що в нього є всі дані на війта, хоч як цьому не противиться недокінчений студент філосо-

фії — голова «Рідної школи». На те інженер спалахнув зрозумілим обуренням і натякнув комендантові, що філософ має такі грішки, такі грішки за собою... Тут балачка перейшла в шепотіння.

Ні, не бути філософові війтом.

Це називає комендант тактикою. А себе, випивши дещо, дипломатом.

У день виборів приїжджає пан староста й підтримує кандидатуру досі невідомого резервового старшини, власника якихось там ордерів. У голосуванні інженер має щастя; на 21 радних 14 за ним. Проте це не збиває з пантелику ані старосту, ані коменданта. Вони підсміхаються навіть. Голосують ще двічі з таким самим вислідом. Тоді староста уневажнює вибір, а за два тижні приїжджає комісар — той же резервовий старшина. Пан комендант знайшов йому заздалегідь простору й сонячну хату. Інженер же став зовсім законно заступником війта, а філософів рідний брат — солтисом [1]. Ще існує правда на світі.

Савка не є аж такий дуже бідний. Він має навіть свиню, й та свиня, хоч неймовірно худа від змерзлої бараболі й корняків, вродила шестеро поросят.

Повіз Савка поросят на торг і не продав. Продав аж у другий четвер: таки по чотири злотики за душу. А коли продавав останнє, підрахував, що він надто бідний, щоб годувати свиню. Й на великдень було в Савки ковбас — чисте раювання.

Селом пішла чутка: мусовий шарварок кладуть на хлопа. Відтепер, значить, уся повітова робота на дорогах і мостах, при державних будинках і не будинках на хлопські плечі лягла. І за роботу тобі, чоловіче, ні шеляга, ще й коні твої й рискаль.

Таке ще не бувало. «Ні, бувало»,— каже старезна Пемумиха, що тямить панщину. Коли б Савка мав змогу більше читати, він знав би, що й тепер є подібний закон в Африці, десь у Бельгійському Конго...

Але Савка цього не знає. І коли подумає про шарварок, кров його заливає, й тоді він зовсім голосно каже: ні!

Таке саме кажуть й інші, каже трохи не все село. І трохи не все село муляє одна вперта думка: мусить

[1] Сільським старостою.— *Ред.*

бути інакше. В порох розсипається роками проповідувана парохом і його газетками мудрість. Мусить бути інакше.

Не спить комендант ночами й до самого світанку тривожно блимає по всіх кутках села його ліхтарка, й не знає комендант, що Савці не спиться від думок, і що Савка бачить світло, і що від цього світла Савку ще гірше кров заливає.

Не знає також комендант, що Савчиному Андрієві у важкому мертвому сні сниться інший світ і сняться трактори.

Світанком лягає на гори весняна прозора мряка.

НА МОСТІ

Порожньо було на мості, хоч день був недільний і люди саме верталися з церкви. Попри капрала Сейду проходили тільки баби й малі дівчатка, вітаючи його полохливо:

— Слава Йсу!

Та це капрала аж ніяк не задовольняло. Спершись на поручні, він спльовував гнівно в сріблясті хвилі гірського потоку. Мокрий сніг хльостав його обличчя, а пронизливий холод залазив під одежу. Але ж запекла ненависть зогрівала капрала. Він добре бачив, як люди, щоб обминути міст, прокрадалися вільшиною, він гострим слухом чув, як під їх ногами хлюпотіла вода. Його худе смагле обличчя з сірими банькатими очима темніло щохвилини.

Нараз капрал насторожився: десь далеко, на краю села, задзеленчав дзвінок. Сейда повів очима навколо і побачив кількох солдатів, що саме вийшли з корчми й, ставши посеред дороги, задумались, що їм робити. Він швидким рухом зняв рукавицю й, устромивши в рот два пальці, свиснув. Солдати нерівним кроком подалися до мосту.

Лікар Остапчук тішився добрим здоров'ям. Одягнутий в баранячий кожух, він вигідно вмостився на санях. Хоч лікареві було вже під сорок років, але його щоки палали молодечим рум'янцем, а навколо малих ворушких очей не видно було ще ні одної зморшки. В нього була дружина, молодша на дванадцять років, і вона це, як казав лікар жартома, зберігала скарб його молодості.

Остапчук був задоволеною життям людиною. Коли після студентських злиднів у кишені Остапчука зашелестіли перші зароблені гроші, він наче вдруге на світ народився. Досі мовчазний й похнюплений, він став чи не

першим жартуном у містечку, роздавав наліво й направо усмішки, до всіх прихильний і з усіма ввічливий, кожному ладний шепнути слівце, яке могло випростати на весь ріст найбільш зневірену в себе людину.

А проте це анітрохи не свідчило про те, щоб Остапчук мав душу підлабузника. Він тільки хотів поділитися тим надміром щастя, яке давала йому свідомість, що він не тільки не голодує вже, але якщо так піде далі, то він за яких-небудь десять — п'ятнадцять років зможе купити собі авто й ним їздити до хворих. Його анітрохи не турбувало те лихо, що діялось навкруги, й він з меланхолійною усмішкою приймав до відома факт, що за довгих тринадцять років праці в містечку йому не пощастило здобути кращу платну посаду міського лікаря. Він вірив, що життя його буде як річка, яка в містечку плила вже спокійно, й що далі, то росла й ширшала і плила вже спокійніше й тихше. Не любив бурі лікар Остапчук і не раз повторював, що він не народжений для бурі. Громи звикли кидати вороги, а таких ворогів в Остапчука не було. Він був тільки лікарем й то незвичайно совісливим лікарем.

Візник завзято батожив коняку, але лікар розумів, що гуцула, який сидів попереду нього, мучила зараз тільки одна думка: рятувати дитину, що вмирала. Такий випадок міг би дещо збентежити лікаря, якби в нього не було стільки оптимізму. Коли батько привіз був до нього три дні тому чорняву дівчинку, Остапчук, оглянувши її дбайливо, впевнено сказав: грип. А сьогодні всі ознаки говорили за те, що вона захворіла на дифтерит, і лишилося тільки дати їй ін'єкцію й видушити в горлі гнійник, інакше до вечора могло бути по всьому.

Коли доїхали до мосту, кінь біг уже навскоки і постать капрала тільки мигнула перед очима лікаря. Нараз сани закинуло і з такою силою вдарило об поручні, що лікар не стямився, як лежав уже посеред мосту.

Піднявшись, побачив, що сани стоять по той бік річки. Кілька солдатів обступили візника. Вимахуючи кулаками над його головою, вони щось кричали. Знічев'я один з них щосили вдарив коняку буком по череву. Тварина застогнала з болю і, немов ошаліла, рвонулась уперед.

Остапчук кинувся бігти навздогін, як чиясь дужа рука вхопила його за комір. В лікареві все закипіло. Він

хотів повернутися, щоб глянути на напасника, та марно. Залізна рука не давала йому ворухнутись.

— Ти хто такий? — почув кинуте польською мовою питання.

Остапчук давно вже забув часи, коли йому говорили «ти». Він сприйняв це як образу, та негайно пригадав вичитане десь твердження, що гнів є ворогом людини, й заспокоївся.

— Я лікар Остапчук,— відповів.

Рука пустила комір Остапчукового кожуха, й лікар став віч-на-віч з капралом Сейдою. Затиснені губи унтер-офіцера не віщували нічого доброго, але Остапчук знав, що нема гніву, якого не розтопила б щира усмішка. Тим-то й посміхнувся добряче, широко.

— Ти по-польському не вмієш? — спитав коротко Сейда.

— Вмію,— відповів лікар знов-таки по-українському, якось мимохіть, бо не мав найменшої охоти демонструвати свою національність.

Очі капрала зіщулились, а чоловічки в них нагадували зараз чорні головки шпильок.

— Ага, вмієш і не хочеш. Розумію,— сказав вибачливим тоном капрал.— А вклонитися також не хочеш?

Усмішка застигла на устах Остапчука.

— Вклонитись? — повторив здивовано.— Я ж... Я ж вас не знаю.

Він-бо дійсно вперше в своєму житті бачив цього дебелого унтер-офіцера з банькатими очима. Бачив, правда, як кілька днів тому через містечко переїздила на зимові вправи артилерія, та ні з одним солдатом він не познайомився.

Це було не що інше, як тільки нерозумний і зовсім-таки неделікатний жарт солдафона, заспокоював себе Остапчук, та водночас з острахом відчув, як серце його затіпалось незвично швидко. До грудей лікаря тонкою змиючкою вповзав неспокій.

— Дурника переді мною вдавати хочеш? Бачили таких! Ану, знімай, мурло, шапку, швиденько!

Остапчук машинально підніс руку до шапки, та на половині дороги зупинив її. Він відчував, що вона тремтить, і враз щоки його спаленіли соромом. Щоб капрал не помітив його слабості, він швидким рухом сховав руку в кишеню.

В очах капрала жевріли вогники гніву.

— Відмовляєшся польському мундирові честь віддати, кабанське кодло,— вискнув по-жіночому капрал Сейда і розсипався п'ятиповерховою лайкою.

— Я вас не знаю! — проскандував у відповідь голосніш, аніж йому хотілося, лікар.

— А тепер знатимеш?

Важка, мов камінь, рука капрала впала на обличчя лікаря. Той відчув у роті солоний смак крові.

— Здіймеш шапку? — спитав пошепки Сейда, нахилившись над обличчям своєї жертви.

— Ні! — захрипів Остапчук.

Після другого вдару кров виповнила його рот. Він нахилився і плюнув. На снігу зачервоніла пляма.

— Здіймеш? — іще раз спитав капрал.

— Ні! Ні! Ні! — кричав Остапчук як несамовитий. З ним діялося щось таке, що вмить перетворило кожну клітину його тіла на живу істоту, сповнену безмежної палкої ненависті. Лікар почував, що він росте з кожною секундою, а м'язи рук його стають залізними. Коли третій ляпас обпік його обличчя, він стиснув п'ястук і щосили зацідив капрала в зуби. Той вдарився плечима об поруччя, забелькотів і впав навколішки.

Остапчук повернув праворуч. За кілька кроків перед ним стояли солдати, заступаючи йому шлях у село. Було їх четверо. Коли лікар підійшов до них, його ніздрі втягнули дух горілки.

Не чекаючи їх атаки, він дужим помахом рамен збив з ніг двох середніх і кинувся щосили бігти в село.

Коли опинився в садку, що через нього вела стежка до хати хворої дитини, серце його билося несамовито. Сніг тут був глибший, і йому щораз важче було витягати з нього ноги. Почувши близький уже тупіт солдатських чобіт, він швидко скинув кожуха. Тепер було уже легше бігти, та, опинившись перед перелазом, Остапчук через силу ступив на нього. Коли оглянувся, щоб побачити своїх ворогів, в очах його нараз потемніло й гаряча кров залила обличчя. Останнім зусиллям зійшов з перелазу і, хитаючись, попростував до недалекої вже хати. В малому віконці мигнуло зблідле жіноче обличчя. Враз Остапчук ойкнув: йому в голову влучив другий — ще важчий, ще гостріший камінь. Лікар ступив ще пару кроків, та, коли звів очі на небо, воно заколисалося і впало на нього чорною плахтою.

ДІД МАРТИН

Дід Мартин даремно чекав листоношу. Він уже шостий місяць кожного ранку сидів перед ворітьми заводу й не зводив очей з дороги, що рівно, мов стріла, бігла повз завод і за п'ятсот метрів від нього зникала між підміськими будинками.

Біля ніг Мартина лежав великий чорний собака Гектор. Не знав Гектор, що в його господаря кінчилися вже останні, заощаджені колись гроші й що, як не прийде нарешті листоноша і не принесе від фабриканта належних дідові грошей, обом їм доведеться піти просити в людей хліба, а завод залишиться без опіки.

Коли сонце почало припікати до кісток, Гекторові, хоч старому собаці, було вже цього досить, і він поліз у тінь, під лавку діда. Раптом він здригнувся і нащулив вуха. В небі неслося бряцання, що росло і ближчало з секунди на секунду. Тепер і дід Мартин щось почув. Він підняв голову, але ні він, ні Гектор не бачили ескадри літаків, що промчали над містом.

Листоноша вже більше не прийшов.

Пополудні дід вийшов, а вернувшись під вечір, приніс у мішку хліба, сала, картоплі і капусти. Все це сховав у своїй скрині, де лежала його драна одежа, два старі календарі, намордник для пса, французький ключ і невеличкий червоний прапор, що його вивісили страйкуючі робітники на воротах. Було це десять років тому, напередодні закриття заводу.

Повечерявши, дід з собакою вийшов на звичайний нічний обхід. Небо горіло зорями, і хоч вряди-годи вони одна по одній відривалися від нього і сріблистою смугою падали на землю, ставало їх все більше і більше.

В головному приміщенні заводу було темно, немов у студні, проте дід вільно ходив між величезними машина-

ми, що вже десять років боролися з смертоносною іржею.

Ідучи східцями на другий поверх, дід враз зупинився. По відділу лупою покотилось виття собаки.

— Гектор! Здурів? — гукнув дід на весь голос. В цю мить захиталася під ним земля, вікна блимнули кривавою загравою, згасли, і з дзвоном полетіли шибки.

Дід метнувся до дверей, а за ним собака. Під зоряним небом гуділи мотори літаків, і вогненні стовпи раз у раз здіймалися подалік заводу, залишаючи за собою заграву пожежі. Дід спокійно підійшов до студні і сильніше прив'язав відро. Згодом бомбовози відлетіли, але дід не спав і до самого ранку обходив кожен куток заводу.

Справжнє пекло розгорілось тільки на дванадцятий день. Вже від сходу сонця почалось бомбардування, і завод за заводом вибухав стовбурами диму й вогню. Пополудні заграла артилерія. Одна бомба завалила частину складів, а дві гранати, пробивши дах машинового відділу, запалили нагромаджені на горищі скрині. Дід Мартин бігав по воду і з молодечою жвавістю виносив її на третій поверх, а Гектор, гавкаючи, кидався від одного кута до другого, немов шукаючи місця, де ще потрібна дідова допомога.

Заходило сонце. Пожежа на горищі вгасала. Але все ще рвалися над заводом шрапнелі, закидаючи подвір'я дощем олова й заліза.

Десять таких днів мав дід Мартин, а коли одинадцятого дня раптом затихло, він заснув мертвецьким сном і насилу збудив його племінник, молодий робітник, що від початку війни не приходив до нього.

— Вставайте, діду! В місто входить Червона Армія!

— Че... Червона? — пробелькотів старий і хотів ще щось запитати, але племінник був уже за ворітьми.

Довго сидів дід на постелі і бився з бурхливими думками. Вірити чи не вірити? Врешті встав і вийшов до воріт. Дід побачив на полях людей у зеленкуватих мундирах.

— Ще вас холера не забрала, панські посіпаки? — пробурмотів грізно, свиснув на собаку і міцно зачинив за собою ворота. Потім повернувся до сторожки, вийняв із скрині червоний прапор, витріпав його з пилюки і пішов туди, де здіймався вгору шістдесятиметровий димар. Скрипнули заржавілі двері, і високо-високо над собою

дід побачив блакитне кільце з яскравою зіркою посередині.

Важко було дідові лізти по залізній драбині, але не почував себе втомленим навіть тоді, коли давно вже затихло під ним скавучання Гектора, а голубе кружальце виросло в чималий шматок неба. Ще трохи, ще одне зусилля, і на вершку димаря замайорів багряний прапор.

«Тепер ніхто вже не стрілятиме на завод»,— подумав старий.

Опинившись на землі, Мартин був здивований, що собака не чекає на нього. Коли вийшов на денне світло, все йому стало ясно. Гектор шкутильгав до нього з простреленою ногою, а біля димаря стояв мовчки невеличкий загін польського війська.

Обвішаний ручними гранатами, поручник в'ївся холодними очима в обличчя старого сторожа.

— Ти вішав прапор? — запитав він люто.

— Я,— відповів Мартин і почував, як гнів закипає в його грудях.

— Шпигуном на старість захотілось стати?

— Шпигуном? — захрипів старий, стискаючи кулаки.

Офіцер щось скомандував, і солдати наставили на діда гвинтівки.

Мартин відразу заспокоївся і зняв чомусь шапку. Вітер скуйовдив його срібне волосся. Дід підніс голову і глянув очима на прапор: він здавався йому більшим, ніж був у дійсності. Іще раз окинув поглядом заводські будинки. Тепер він був готовий вмирати.

Раптом десь близько затріскотів кулемет. Солдати побліддли, а гвинтівки в їх руках захиталися.

— Огня! — скомандував нервово офіцер і, не глянувши на свою жертву, метнувся прожогом до воріт, а за ним пустилися врозтіч солдати.

...Танкіст Н-ської частини, проїжджаючи повз завод, помітив великого чорного собаку, що жалісно скавучав біля воріт. Коли танк зупинився, собака пошкутильгав до нього. Танк рушив і, гримлячи гусеницями, в'їхав у відчинені ворота заводу. Гектор показував йому дорогу.

Дід Мартин жив. Виявилось, що поцілила його тільки одна куля, ранивши в груди.

— Буде жити! — сказав санітар, перев'язуючи старого.

Над містом — зимова ніч. Вікна мертвого колись заводу сяють сліпучим блиском. По подвір'ї повагом ходить людина з рушницею, а перед нею тупцює, легко шкутильгаючи, великий собака. Іноді дід Мартин зупиняється і слухає двигтіння оживлених машин. Уже далеко за північ, а дідові не хочеться спати. Членові завкому є зараз про що подумати, і коли він завтра вранці зайде в кабінет директора і засяде за великим столом, то в нього мусить уже бути ясна думка про те, як найкраще розширити завод.

ЙОАСЯ

Минув уже п'ятий день перебування Йоасі на курорті, а вона й досі ще не може вийти з дива; стоячи на березі моря, вона закриває очі й, коли розплющує їх знову, ще і ще раз переживає хвилююче почуття, народжуване південним небом, морем і горами.

— Як світ світом, ніхто з нашого роду не бачив ще моря,— говорила їй мати на прощання.— Ти будеш перша, моя доню. Тож бережися його, не вір великій воді, яка втягує в безодню навіть кораблі-велетні.

Але Йоася анітрохи не боялася «великої води». Кожного ранку, як тільки над брижами з'являлося червоне сонце, дівчата з плескотом поринали у воду. Йоася пливла, лежачи горілиць, і хвиля покірно то підносила її, то знову опускала, все живіш і живіш розколисуючи серце дівчини. Їй не було тоді страшно, навпаки. В ці хвилини вона особливо гостро відчувала нездоланну силу своєї молодості, яка одним дужим помахом підкорювала стихію.

Потім був дзвінок, і молодь з студентського будинку відпочинку гомінливою юрбою наповнювала їдальню. Лунав дзвінкий сміх, дзенькали склянки і тарілки, мов у вулику, бриніло від розмов. Очі Йоасі блищали радістю, коли вона бачила, з якою увагою і прихильністю ставляться до неї ці дівчата і хлопці, що з ними вона зустрілася оце вперше і, хтозна, може, востаннє. Їй здавалося, що всі вони радіють її щастям, щастям дочки львівської куховарки, до якої минулої осені вперше всміхнулося життя, відкривши перед нею ворота університету. За це вона полюбила їх з усім запалом молодої душі. Мучила її одна тільки думка, що ті її золоті дні — незаслужені і що те любовне піклування, яким її тут усі оточують, це, може, прикра помилка щирих, довірливих людей. Людей, які не знають, що Йоася нічого корисного в своєму

невеличкому житті ще не зробила, крім того, що здала оце недавно іспити на «відмінно».

І були хвилини, коли Йоасі хотілося довершити щось велике, щось таке, що показало б її насправді достойною бути членом цього прекрасного студентського колективу. Йоася чекала цього дня, але він не приходив, хоч швидко, щораз швидше, минали дні її відпочинку.

Була пообідня мертва година, але Йоасі не хотілося спати — вона вирішила написати листа до матері. На пошту треба було йти всього десять хвилин, тож вона, не поспішаючи, попростувала садами. Вкинувши листа до скриньки, вийшла на майдан. Звідсіля здіймалася вгору крута дорога, що чим вище, тим більше губилася в гущавині виноградників. Йоасю потягнула зелена далечінь.

Вже чверть години йшла селом, а все ще зустрічала по дорозі чепурні хати колгоспників. Але вони були здебільшого позамикані, і тільки де-не-де поралися перед ними жінки. Зацікавлені появою незнайомої дівчини, діти вибігали до воріт, проводжаючи її бистрими чорними очима.

Йоася переходила логовину, де вузький струмочок плив між виноградниками, коли раптом над її головою глухо загуркотіло. Підвівши очі, вона побачила чорну пелехату хмару, що грізною потворою виповзала з-поміж недалеких гір. Треба було вертатися додому. Не встигла вона однак пройти й половини дороги, як впали перші краплі, гримнуло раз, другий, і глухий шум зливи почав швидко наближатися до неї. Йоася ввійшла до першої-ліпшої хати.

— Ви самі? — спитала в чорнявої жінки, яка не зводила неспокійних очей з неба.

— Наші чоловіки працюють сьогодні на далеких виноградниках,— відповіла колгоспниця, зачиняючи вікно.

В хаті раптом посутеніло; дикий вихор затрусив дахом. Блискавки раз у раз роздирали темряву. Згодом до плюскоту дощу приєднався наростаючий з хвилини на хвилину шум потоку. Десь поодалік жалісно заревла корова.

Колгоспниця зблідла і прожогом вибігла з хати. Крізь відчинені двері Йоася почула далеке жіноче голосіння. Вона вмить опинилася за порогом. Ледве помітний перед хвилиною потік встиг перетворитися в грізну гірську річ-

ку. Протилежним краєм річки бігла заплакана жінка, за нею тупцювала трилітня дівчинка. Зирнувши мигцем на потік, Йоася побачила овечу голову, яку раз у раз накривала хвиля. Раптом дівчинка, що бігла берегом, посковзнулася і впала в воду. Йоасю кинуло в жар. Недовго думаючи, вона стрибнула у річку. На коротку мить хвиля захлюпнула її, крутіж води обернув нею раз і другий, але зараз же вона спокійно, впевнено попливла серединою річки слідом за дитиною. Схопила дівчинку за сорочку, коли та вже захлиналася водою. Ще хвилина, ще дві, і Йоася, хитаючись на ногах, передала дитину матері.

Перевівши дух, Йоася обдивилася навколо. Вода виступила з берегів і поступово заливала господарські будинки. Плач жінок сплівся з беканням овець і ревом переполоханої худоби. Треба було негайно рятувати колгоспне майно.

Студенти саме почали пити чай, коли в їдальню вбіг промоклий, заболочений хлопець і вручив одному з них клаптик брудного паперу.

«Колгосп у небезпеці,— писала Йоася,— негайно спішіть на допомогу!»

Через півхвилини їдальня опустіла. Коло сотні хлопців і дівчат бігли вулицями курорту, простуючи до колгоспу.

Найближчого вихідного дня в колгоспному клубі не було де й голки ткнути. Відбувалася зустріч колгоспників з студентами. На трибуну вийшов голова артілі — смуглявий дебелий кримський болгарин. Він у коротких, але щирих словах подякував студентам за допомогу, а потім, звертаючись до Йоасі, сказав:

— А вам — не знаю вже як дякувати. Хай же це зробить за мене сама мала Христина.

Голова місцевкому будинку відпочинку моргнув на Йоасю. Вона підвелася і підійшла до стола президії. Поглянувши на слухачів, вона побачила Христинку, яка не зводила з неї своїх великих очей.

Йоася вперше промовляла до такої численної аудиторії, тим-то перші слова її були тихі і несміливі. Вона передала привіт від трудящих прекрасного Львова, розказала коротко про чудову підкарпатську землю і про велику любов визволеного народу до Соціалістичної Батьківщини.

Чим далі говорила вона, тим голосніші і запальніші ставали її слова. Коли ж, бліда і схвильована до краю, розповіла про своє велике щастя куховарчиної дочки і за те щастя низько вклонилася присутнім, стіни клубу здригнулися від громових оплесків.

Раптом зал затих. Це мала Христина зсунулася з рук матері, юрба розступилася, і дівчинка з простягнутими рученятами подріботіла до Йоасі. Та вхопила її на руки, пригорнула до себе маленятко і від невимовної радості ридма заридала.

НЕЗАБУДЬКА

Володимир мовчки вивів велосипед за ворота, сів, натиснув педалі — та тільки його й бачили.

— Щоб ти пропав,— шепнув Семен, дивлячись йому вслід. Цієї хвилини він поклявся не обзиватися більше до такого сина.

Не до смаку сьогодні сніданок старому майстрові, хоч Марія, бачачи, що її чоловік схвильований, щедріше, ніж звичайно, помастила йому хліб маслом.

— Ти здурів, старий,— не витримала нарешті.— Невже не остогидне тобі кожної неділі повторяти те ж саме?

Семен почервонів, поклав хліб і вп'явся в неї блискучими від гніву очима.

— І ти проти мене? — гримнув і вдарив кулаком об стіл.— Тепер знаю, хто мені дітей псує! Ти забула вже, що сказала мені рік тому, коли я прийшов від майора Зємби? (Майора Зємбу Семен Василишин згадував, коли був до краю роздратований) «Ніколи,— сказала ти мені,— ніколи діти мої не будуть ренегатами, і воліла б я вмерти, ніж вони мали б соромитися своїх батьків. Хай тебе краще звільняють з роботи. Не пропадемо, старий!» Так ти казала мені тоді, а сьогодні, коли лихо минуло, іншої пісні заспівала? Неділя неділею, але ж політичну роботу треба вести чи ні? Бо й хто ж її вестиме, як не робітник з діда-прадіда Семен і Семенові діти? А цей ледар — тільки-но недільне сонце зійде — шусть на весь день велосипедом за місто.

Марія закліпала плачевно віями, і Семенові раптом стало її жалко. Він побачив схрещені на грудях її спрацьовані, порепані руки і відчув, як щось стискає його за серце. Він швидко допив чай і, тихо зачинивши за собою двері, вийшов на вулицю.

А за той час «ледащо» був уже за п'ятим горбом. Під'їхавши до ставка, що здалеку ще блищав під лісом, він заліз у високу траву, роздягнувся, викупався, а потім ліг із зажмуреними від сонця очима. Мрійник одним оком поглянув на небо: по ньому повільно пливла біла самотня хмарка. Коли він згодом розплющив друге око, хмарки вже не було, її всмоктав блакитний океан небосхилу.

І тоді неспокій охопив душу хлопця. Не так уже гріло сонце, не так пахли квіти. Він одягнувся і, нарвавши нашвидку китицю диких рож, поїхав назад до міста.

Зупинившись перед будинком передміського клубу, він поставив велосипед під стіною, а сам приєднався до гурту людей, що стояли під вікнами. Впізнав голос батька, не той, що ним говорив дома, а той, інший, глибокий і дужий, яким старий агітатор звик промовляти на зборах. Володимир заглянув у повний народу душний зал. Батько його стояв на трибуні, говорив, і піт струмочком стікав по його скроні. Мова йшла про позику державі. Семенові часом не вистачало слова, і він тоді замовкав на хвилину, морщив зблідле чоло і нарешті знаходив це слово, жбурляв його в людську масу.

Твердий характер був у старого майстра. Працюючи на тому ж паровозовагоноремонтному заводі, що й син (хоч в іншому, котельному, цеху), він ніколи не спитав про Володимира: що робить, як працює; більше того, він дав собі слово навіть не заходити в той цех. Правда, деколи, ніби ненароком, він заглядав у напіввідчинені двері, за якими працював його син, а часто навіть розмову заводив з начальником механічного цеху.

— Ну, як там у вас?

— Нічого.

— Як це «нічого»? Виходить, нічого у вас не робиться?

Начальник механічного цеху відповідав:

— Ви, мабуть, випили, друже. Наш цех — не цех, а золото. Навіть син ваш, і той працює на славу: вчора за зміну п'ятдесят токарських ножів вигострив.

— Ге, ге! — посміхався Семен.— Такий ледар і п'ятдесят ножів вигострив. Подумаєш! А втім, це не цікавить мене нітрохи.

А Володимир горів на роботі, хоч і не переставав їздити рано-вранці на поля, звідки кожного разу приво-

зив додому величезні букети квітів, яких, як і раніше, скрізь було повно: і на столі, і за образами, і за дзеркалом, і навіть з шафи визирали цікаві головки барвінку.

— Щоб ти нюхав не нанюхався! — стогнав старий і нарікав перед дружиною, що від цього запаху йому, мабуть, загинути доведеться, бо й так уже, коли встає зранку, в голову його немовби хтось олова налив. Володимир мовчав і не дивився батькові у вічі. Не дивився навіть тоді, коли, йдучи на роботу, проходив повз дошку пошани, де вже три місяці висів великий знімок старого Семена Василишина. Він підносив голову тільки біля верстата і там мав підстави підносити її щораз вище. Молодий токар бив усі рекорди, стаючи поступово віртуозом своєї справи. Начальник цеху не знав уже, як його хвалити. А Семен про те все також нічого не знав.

Одного ранку, за десять хвилин до початку роботи, Володимир, проходячи повз будку, раптом зупинився. На нього дивилося з дошки пошани його власне веснянкувате обличчя. У Володимирових грудях завмерло серце, і він не чув навіть, як залунали в коридорі великі кроки його батька. Той хотів обминути сина, але ж взяла його цікавість.

Старий трохи не крикнув від здивування. Поруч з ним красувався на дошці його рідний, найрідніший син Володимир, токар механічного цеху. В обох щось тепле підпливло до серця, і вони, самі не знаючи як, опинилися в міцних-міцних обіймах. Коли ж нарешті не стало їм духу, старий витер рукавом сльозу і, притискуючи сина до себе, попростував заводським подвір'ям. Раптом Володимир швидким кроком відійшов від нього, прихилився і зірвав самотню незабудьку, що якимось чином тут виросла, притулившись до стіни заводу. Молодий токар понюхав її з привички і, широко посміхаючись, причепив її батькові до грудей.

— Ти... просто дурень! — сказав старий.

Але квітки Семен кілька днів не виймав з петлиці. А коли вона цілком вже зів'яла і зсохла, старий поклав її обережно в «Робінзона Крузо», об'ємисту книжку, що її він завжди читав, коли доводилось лежати хворим, і яку беріг, як кращий спогад свого дитинства.

ДЖЕННІ

Й вірити не хочеться, що це було так недавно.

В чудовий серпневий день, на самого спаса, Дмитро Люлик, син Михайла, сидів у колі милих друзів і допивав п'яту з черги пляшку горілки, коли це широко відчинилися двері і в них з'явився Штефан Люлик, син Антося. Штефан був невеличкий ростом, худорлявий, проте, побачивши його, Дмитро зблід і пошукав рукою на столі ножа. Поки знайшов його, інший ніж блиснув перед його очима, і холодна сталь трохи не навиліт пробила Дмитрові богатирські груди.

— Тогідного року на самого спаса ти вдарив мене в писок,— сказав, наче прохаючи вибачення, душогуб,— але віднині за рік ти не робитимеш вже цього більше.

Смертельно поранений, Дмитро не чув його слів. Бризкаючи навколо себе кров'ю, він побіг вулицею. Пробігши так півсела, впав, мов колода, під порогом кума Івана, Федорового сина. Коли підняли над ним лемент дружина Параска і двоє малих дітей, Дмитро непорушними тьмяними очима вдивлявся в блакитне небо Гуцулії.

Темний осінній вечір. З далеких узворів, з понурих провалів виповзли спроквола чорні стовбури хмар і повисли над селом стрипіхатою марою. В задрипаній хатчині старої вдови Естерки, як і щовечора в той час, зібралося чоловік десять легінів. В руках у хлопців засмальцьовані карти, в серцях надія на «великий виграш». Посміхнулося щастя Антосеві Деркачу, Івановому синові. Зароблені надлюдською працею в лісах гроші котилися сьогодні по столу простісінько в Антосеву кишеню.

Опівночі його партнерам було вже цього забагато. Коли ж один з них помітив, що Антось просто-напросто грає на фальшиву карту, завищав:

— Йоймі, йоймі, уб'ю собаку!..

Заколивався стіл, покотилися на підлогу пляшки і Деркачеві гроші. Один по одному виплигували тіні за вікно, наздоганяючи шахрая-невдаху.

А той, охоплений смертельним страхом, летів мов на крилах, спотикався, падав, потім знову підводився, і коли нарешті відчув, що бігти йому далі несила, в грудях його щось захрипіло: «Мамо, мамо!..»

Він упав і не вставав уже. Було тихо, за ним уже не бігли. Проте він підвівся аж тоді, як хмари запалали загравою пожежі. Це на медвежій галявині горіло бідняцьке Деркачеве сіно.

Позойкуючи стиха, парубок попростував додому. Мати і сестра спали, не знаючи, яке лихо скоїлося з їх Антосем. Непритомний з розпачу, Деркач вийшов надвір, знайшов у клуні сокиру і вернув до хати. Рубнув у голову сестру, рубнув матір, а як благословилося на світ, закляк під порогом з перерізаним бритвою горлом.

Ранком виїжджали з села рекрути. Дженні стояла на горбочку перед хатою і вимахувала до них хусткою. Але пилюга, що хмарою здіймалася за підводами, приховувала її від очей рекрутів. Ті, вдаючи п'яних, співали:

Ой, підемо, товаришу,
Підемо, підемо,
А як верба грушки вродить,
То сі повернемо...

Вслід за підводами їхав на велосипеді комендант поліційного постерунку. Дженні знала його вилинялі очі і тихий, підлесливий голос. Це він наказав їй два роки тому зійти з естради, коли декламувала в читальні вірш Івана Франка, це він подбав про те, щоб її засудили на дев'ять місяців тюрми за опір поліцаєві. Ця історія трапилася на «ямах», де жінки споконвіку мочили коноплі. Директорові школи не подобався запах, що його вряди-годи заносив від ям вітер під директорові вікна. Він поговорив з комендантом постерунку, і той, недовго думаючи, послав туди одного з поліцаїв. Але жінки і не думали відмовлятись від своїх прав, а на вимогу поліцая відпо-

віли гучним сміхом. Найголосніше сміялася Дженні. Обурений поліцай вдарив її раз у шию, та коли хотів ударити вдруге, отримав від дівчини такого стусана в живіт, що клубком покотився у воду.

Від того дня село почало інакше дивитися на похмуру, мовчазну Дженні, про яку досі тільки й знали, що вона народилася в Америці, куди її батьки виїхали були на заробітки.

Коли гуркіт підвід затих удалині, Дженні зав'язала хустку і пішла до клуні. На току золотилися снопи жита. Міцні руки Дженні уміло закрутили ціпом, і зерна застрибали в ритмічному танці. У важкій недівочій праці топила Дженні молодечу енергію, що інколи, здавалося, розривала груди.

Минула зима, раз іще обновилася земля, а коли почали червоніти буки, по селу пройшов подих історії. Одна по одній прибували автомашини, з них висідали з заціпенілими ногами люди у військовому і цивільному, просили молока і раз у раз боязко зводили очі на небо. Коли ж остання машина зникла між високими горами — по селу поповз страх. То там то сям польські вояки, тікаючи, палили села, вбивали людей. Залюднились тоді вересівські ліси, і з криком сов перекликався по ночах плач немовлят.

В будинку-читальні вечорами було тихо-претихо, і ніхто не здогадався б, що там молоді радять пошепки раду. Бідняк Михайло Селич, син Василя, що вмів запускати коровам зонду, стискав у руках покинуту солдатами рушницю і радив повбивати всіх поліцаїв. Ще нужденніший бідняк Василь Люлик, син Дмитра, сказав, що краще їх роззброїти й арештувати.

Раптом десь поодалік читальні зацокотів кулемет. Хлопці принишкли, і лише одчайдушний Микола Селич, званий Макогоном, зважився вийти на поріг. Як незабаром виявилось, це космацькі легіні приїхали підводою в село і, засипаючи градом куль хату панського управителя, сповіщали вересівцям велику новину — більшовики в Коломиї.

І тоді якось раптом загомоніло село, заворушилось, і як на команду темні хати в одну мить розгорілися вогнями.

Жорстока була того року зима.В приміщенні сільради день і ніч палилося в грубці. Співали вже перші півні, а голова і секретар все ще сиділи над паперами. Від кіптяви, що тонкою змійкою здіймалася над лампою, в пи-

саря немилосердно боліла голова. Павло Кільський ще раз відчинив двері, і ще раз увірвалася в кімнату хвиля морозного повітря.

— От нещастя! — обізвався Кільський. І так погано, і так не краще. Сам сатана видумав таку лампу.

Секретар Антось Люлик, син Івана, звів на нього сірі гарні очі.

— Підождіть, Павле, буде ще і в нас електрика. Повернеш вимикач — і в хаті як удень стане ясно. А на вулицях наших за північ горітимуть ліхтарі, і не загрузне нога твоя, Павле, в болоті, бо асфальтом вимощені будуть шляхи. Прехороший буде незабаром наш Вересів.

Павло любив слухати Антосеву бесіду, як малим хлоп'ям любив слухати бабині казки. Цей парубок з ніжними рисами обличчя і білими руками (туберкульоз довгі роки не давав йому працювати) багато читав і тому багато знав, а ще більше вигадував. І саме ці Антосеві вигадки найбільше любив голова вересівської сільради.

— А де клуб побудуємо, Антосику? — питав, пихкаючи люлькою.

— Клуб на горбочку, біля роздоріжжя поставимо. Високий, метрів на п'ятнадцять, а на покрівлі, на самому шпилі, три червоні зорі зорітимуть, щоб їх навіть шепеляві Бодруки з полонини бачили.

— Ото буде життя! — зітхнув мрійливо голова.— На п'ятнадцять метрів висоти, на тридцять завширшки, а в шафах цікавих книжок, як того піску в морі...

Але чим далі, тим менше ставало їм обом часу на балачки. Поповзли селом тривожні чутки про те, що з Англії йде велике військо панів, і в рюкзаку кожного панського солдата по мотузкові на шию мужикам, які сприяють більшовицькій владі.

Довго билися в сільраді з думками, але нічого не могли придумати. Нарешті Антось Люлик пригадав собі Дженні.

Коли зайшов до неї, вона сиділа на ослінчику і пряла.

— Прядеш собі? — спитав.

— Пряду.

— А тим часом в селі хтось мотуз на наші шиї мотає.

Дженні подивилася на нього з-під густих брів.

— Хіба ж то мало вас?

— Який там біс! Макогін в районі чортом увихається, Кублачок по дев'яти селах ходить — хворих корів

оздоровляє, Зубряк і Сковородка по містечку з службовими портфелями бігають. Зваж на це, Дженні, май милосердя!

Дженні низько похилила голову, щоб не побачив легінь, як щоки її загорілися вогнем радості.

Вона ще цього вечора побувала в Марійки, Олени і Гафії, а на другий день четвірка дівчат розбрелася по селу. Одна ставала в черзі під кооперативом, друга мандрувала з вечорниць на вечорниці, третя з ранку до вечора стриміла в млині, четверта — у читальні. Скрізь вони несли горде і крилате слово, їдким сарказмом вбиваючи стоголосу плітку.

А за три дні Дженні прийшла до сільради і відрапортувала голові:

— Я докопалася до самої середини.

— Кажи, славна дівчино!

— Лісничого жінка, багач Томич Юзь і стшелєц [1] Жихайло Урбанович.

Незабаром село заспокоїлось, але славні дівчата вже не розлучалися в роботі, хоч Дженні і Марися засідають уже в сільраді, і тільки Гафія та Олена робили далі своє хатнє діло.

Минуло всього кілька місяців, тихими стали вересівські ночі. Не спалахують більше пожежами копиці сіна, і ніхто за весь той час не вистрілив нікому у вікно. Віконце в Естерчиній халупці осліпло, згасло, бо й як же легіникам витрачати час на карти, коли всілякої роботи в них по вуха, а грошей — коби стільки здоров'я, що грошей!

А втім, нехай би хтось попробував сьогодні буянити в селі. Як з-під землі виростуть навколо нього мускулисті хлопці і лагідно скажуть:

— Ходім, милий друже, подивимося, як сільрада працює...

Парубок відразу втрачає резон і слухняно йде разом з ними. Ще до кладовища не встигли дійти, а вже в дверях сільради стоїть, взявшись у боки, Дженні і холодним, як сталь, зором пронизує деліквента *.

— От цяцю мені привели, щоб ти пропав, гаспиде! — каже вона і, зашелестівши спідницею, відвертається згірдливо.— Не гоже дівці на такого дивитися очима.

[1] Стрілець.— *Ред.*

Почувши це, буян червоніє, блідне і тільки про те мріє, щоб скоріше вже опинитися в холодній, де не чутиме, може, вбивчого сміху, що ним люди відповідають на слова Дженні.

Одної літньої ночі, в самі жнива, Дженні, відходячи з сільради додому, кинула оком на барометр.

— Антосику,— сказала вона,— подивися ти і скажи, що віщує ця штука. Невже бурю?

— Велику бурю, Дженні,— відповів секретар. За три останні дні, коли щасливо обійшлося без дощу, люди ледве встигли зжати свої невеличкі підгірські жита і тільки частину пов'язали в снопи. А стрілка барометра звернена на бурю, при безперервному західному вітрі, віщувала нову серію дощів.

— Треба скликати хлопців,— сказала, подумавши, Дженні.

Антось накинув сердак.

— Скличемо хлопців, Дженні.

Цієї ночі в селі ніхто не спав. Заспані парубки бігали від хати до хати, і, де з'являлися вони, там негайно спалахувало у вікні світло і з двору виїжджав віз.

Дженні стояла на мості і зупиняла підводи, що ними окремі селяни везли до Коломиї бутин.

— Яке право маєш? — питали її з гнівом.

— Неписане, але також радянське. Завтра велика буря пройде, а з нею дощі, і пропаде наш хліб, люди добрі.

— Я свій уже звіз...— крикнув хтось, поганяючи коня.

Але рука Дженні тримала вже коня за вуздечку.

— А Федорчина вдова звезла вже?

— Вона мені не брат і не сват! — почула відповідь.

— А хто ж ти будеш такий? — спитала дівчина, і електрична лампочка в її руках кинула на погонича сліпучий жмут світла.

— Іван Люлик, син Миколи...— відповів той, розгубившись.

— Я також Люлик...— тут голос Дженні трохи зламався,— але такого ірода в роді своєму не знала.

Дженні відійшла від підводи, а «ірод» проїхав ще кілька кроків вперед, потім зупинився, подумав, скинув колоди в рів і заїхав перед сільраду, де секретар давав розпорядження.

Цього дня, під вечір, коли темно-синя хмара затягнула трохи не півнеба, з району приїхали на велосипедах

і Макогін-агрономом, і ветеринар Кублачок. З ними приїхали всі ті, що мали в своїх жилах вересівську гарячу кров. Вони негайно заступили найбільш знеможених.

Як останні вози заїздили під клуні, з олов'яних хмар з шумом ринуло на село ціле море води.

Світанком село сповиває густа вереснева мряка. Щуляться від холоду Василеві хлопці і нетерпляче чекають батькової команди, щоб сісти на підводу.

— Влазьте! — гукає Василь, любуючись, як його сини блискавичним стрибком займають свої місця на підводі.

— Слухайте, хлопці, мого бефелю [1],— рубає гостро старий австрійський вояка.— Я за вас молотитиму, я за вас до лісу по ріща [2] ходитиму, я сам возитиму гній. Тепер простих людей часи настали, і ви, гунцвоти *, маєте вчитися, вчитися і ще раз вчитися, щоб стати за чотири-п'ять років інженерами, докторами, генералами, адміралами, одним словом, чим хочете! Зрозуміли бефель?

— Так, батьку! — гукнули у відповідь хлопці.

— Поїхали! — крикнув старий, і підвода рушила з місця.

Коли під'їхали до краю села, побачили Дженні, яка з портфелем у руках стояла перед хатою і махала до них рукою.

— Прощай, Дженні! — гукнув баском Кость, а за ним трохи тонше Іван, та Дженні вже їх, мабуть, не чула, бо великими чоловічими кроками перейшла дорогу і подалася на стежку.

Хлопці довго дивилися за нею, не спускаючи очей з її портфеля, про який кружляли вже в селі легенди. Говорили люди, що вона день і ніч тримає в ньому плани того нового Вересова, що постане не сьогодні-завтра. Села електрики, асфальтових доріг і палацу-клубу, села чудових садів, які родитимуть розкішні, виплекані колективною працею яблука. Плани ці, розповідали люди, затвердила, мовляв, уже сільрада, підписав, казали, і голова райвиконкому. А носити і берегти їх любовно, щоб клятий ворог не вкрав, доручили найсильнішій людині села — Дженні, що народилася в далекому Детройті.

Хлопці проводжали зором дівчину, поки не накрила її золотава мряка.

---

[1] Наказу.— *Ред.*
[2] Хмиз.— *Ред.*

СТЕФКА

В хатині Марцяків несамовито затремтіла підлога.

— Знову німець бомби на станцію кидає, щоб йому не знаю що,— простогнала Марцякова, витираючи руки від тіста, і повернула до вікна біле як папір обличчя.

Старий Полянський мав свою думку: ніяки бомби, це гармати грають. Пре шваб, псявіра, аж страх. Гримнуло ще раз і з такою силою, що барак затрясся, мов у лихоманці, і на стіл головуючого зборами впав з стелі великий шматок вапна. Худенька, з пергаментним обличчям бабуся, що сиділа під вікном, набожно перехрестилася.

— Страх, який страх,— почала пискливо,— але ще страшніше волочитись такий світ, невідомо куди і по яку біду. І перед богом гріх залишати халупу, худібку. А пшениця в цьому році, як золото.

Стефку, доньку Марцяків, з гніву аж підкинуло на лаві.

— Не торохтіли б ви, Ружанська, що попаде на язик! Дасть вам пан Відлінський, як повернеться, халупу й худібчину, чекайте. Півтора метра землі дадуть вам дідич і хрестик з хворосту. А панночка його, кажуть, за німецького командира вийшла,— очі видере вам, як дізнається, що ви з її тарілки їли. Хоч ви й обидві польки, але, їй-богу, видере.

— А може, не видере,— затялась бабуся.— За тарілки їй заплачу, а в світ не піду. Тобі-то що інше? Сумуєш за своїм трактористом Михасем, то тебе і сверблять п'яти. А мене ні.

Цього для Стефки було досить. Вона рвучко піднялася з місця. Висока, широкоплеча, стала посеред хати і гострим поглядом прошила стару. Густо розсіяне на її обличчі ластовиння потонуло в пурпурі рум'янців.

— А то добре! — сплеснула в долоні і витерла тремтячим кулаком сльози.— П'яти сверблять до Михася з Вінниці? Михасем-трактористом витираєте собі губи! А хто, як не мій Михась, за тридцятьох орав, хто ж, як не він, тепер німця б'є! Я вас питаю, люди мої дорогі!..

— Досить! — загримів з кутка худий лисуватий вусач, який під час сварки, здавалося, дрімав.— Тут війна до села підходить, світ на голову валиться, а ви колотнечу розвели. Сором вам, Ружанська. Ще не такі старі, а говорите казна-що. Марцяк, ви голова колгоспу, зробіть порядок!

Високий, трохи сивий чоловік з смаглявим, вкритим борознами обличчям встав з-за столу й шумно відсунув стілець.

— Спокійніше, одна з другою,— сказав тихим, змученим голосом.

— Стефка, сідай мені зараз, де сиділа! Чуєш?

Коли Марцяк глянув на доньку голубими, повними сліз очима, вона, бурмочучи щось під ніс, сіла на своє місце.

— Попрацювали ми, погосподарювали, слава богу, повних півтора року. Спочатку важко було, бо важко, самі знаєте. Навіть риба в ставках, і та під землю заховалась, і та була проти нас, форнальських [1] голяків. А в селі кожен на нас пальцем показував з насмішкою, що нам, жменьці дідів мазурських, захотілося колгоспу. Піп, плюючись, не хотів нам дітей хрестити, а коли до нас приїжджав хто-небудь з райкому, він чортових слуг з амвона викликав. Сумно було нам, бо сумно, але ми витримали. Першого року зібрали з поля мало, а в другому... гляньте у вікно, які чудові хліба, яка гарна картопля, а в ставках риба виблискує, як срібні ринські. Сьогодні в колгоспі імені Паризької комуни половина савчан, найкращі і наймудріші люди села взялися з нами працювати. За один рік українець і мазур відчули себе щирими братами.

— Але, видно, дізнався шваб, псявіра, про наші чуда. Мало йому було, іуді, розп'ятої Польщі. Тепер він на нас послав своїх грабіжників, а з ними і пана Відлінського, щоб з нас за колгосп шкуру живцем здер.

Голос Марцяка мужнів, набирав сили і виразності.

---

[1] Наймитських.— *Ред.*

— Не діждуться! До часу відступає наша армія, будемо відступати і ми. А щоб не подавився нашою кривавицею пан Відлінський — що вдасться, з димом пустимо, а худібчину поперед себе поженемо. Що буде, те й буде, але в одному ми впевнені: ні перед Відлінським, ні перед його німцем колгоспний мазур більше не зігне шиї, чорти б їх забрали!

— І не тільки мазур! — глухо промовив хтось з кутка.

— То відомо. В селі теж дехто готується в дорогу, хоч їм доводиться ще болячіше, ніж нам, форналям. А зараз, товариші, будемо голосувати. Хто за виїзд?

Раптом відчинилися двері і до хатини вбіг молодий хлопець Марцяків.

— Батьку, Рокитки горять. А стрільба затихла. Мабуть, німець іде.

— Дурнисько! — крикнув на нього Марцяк.— Що стрілянина затихла, і без тебе знаємо, а чи зла, чи добра то прикмета — буде видно. Значить, хто за виїзд, товариші?

Повільно, через силу піднялося п'ятнадцять рук. Не вистачало тільки однієї, худої, тремтячої, як осиковий лист, руки вдови Ружанської.

— O Jezu! [1] — застогнала старенька. Її очі тривожно перебігали з одного обличчя на друге, а коли нарешті люди з сумним мовчанням вийшли з хати, Ружанська зірвалася, схопила Марцяка за рукав сорочки і з цеглистими рум'янцями на щоках витиснула з себе:

— Яне! Не залишайте мене тут саму, на милость бога, прошу вас. Я ж не гірша від усіх вас. То жаль мені розум відібрав, Яне!

Через годину всі зібралися на вигоні. Двадцять п'ять возів, навантажених перинами і дітьми, вишикувались у довгий гамірливий ряд. Худоба вже була в дорозі на схід, під березовим гаєм, за яким простягнувся панський гостинець. Піднята курява ліниво спадала на землю, зливаючись з надвечірньою імлою. Східний обрій розтинав велике крило брудно-жовтого диму, що плив з палаючих Рокиток.

Глянувши на обрій, Марцяк подумав: «Гарна буде погода на сінокіс»,— і гіркий жаль стиснув його серце. Ще раз обійшов фільварок. Ще раз заглянув у кожний куток

---

[1] Ісусе! *(польськ.) — Ред.*

і нарешті онімілою рукою витяг з кишені сірники. Поставив під стіною стодоли сніп соломи. Вогник замиготів несміливо, сховався в соломі, задимів на сіно, потім раптом вибухнув золотистим стовпом до старої, вкритої мохом стріхи.

Після клуні прийшла черга до хліва, після хліва до комори, а вкінці — до високого, як костьол, стогу сіна.

— Тихіше, товариші,— заспокоював Марцяк жінок, що плакали.— Як треба, то треба. Не бійтеся. Так мені щось наче каже, що повернемось ми, а тоді — нічого вам гадати!..

Великими кроками попрямував він у бік до барака. Тут, під цим почорнілим дахом, виховувалось і виросло молоде форнальське покоління, в тих кістлявих стінах дванадцять родин довгі роки ділили навпіл не один смуток і не одну радість.

Перед житлом Марцяків стояла навантажена всякими пожитками бричка.

— Хто там ще? — кинув Ян у глиб хатини.

— Хліб саджаємо у піч! — почув різкий голос Стефки.

— А це що! Ану вилазь з халупи, одна з другою, швидше!

На порозі стала заплакана Марцякова дружина.

— Нема ні крихти хліба на дорогу,— відповіла напівголосно.— Діти будуть голодні.

— Ну і що?

— Стефка говорить, що нібито німець вночі не воює, шкода марнувати тісто. Залишусь, каже, на годинку, а потім бричкою навздогін поїду й хлібець привезу.

— Може, й має рацію дівчина,— сказав, роздумуючи, Ян.— Хай робить, як знає. Але... Стефка! Стефусь!

— Чого? — кинула нетерпляче.

— Я тебе знаю, з хлібом ти впораєшся за три молитви. Та дивись, щоб якого сорому нам не наробила.

— А то як?

— Ну, щоб не залишила Гітлерові форнальську халупу. Дівоче серце, хто його знає, як може трапитись.

З дверей виглянуло червоне і гнівне обличчя Стефки.

— Ідіть, ради бога, з очей, щоб я вас не бачила! — з люттю гримнула дверима перед батьковим носом.

— От шельма! — зітхнув стиха Марцяк і швидко подався до возів.

Наближався вечір. Крізь дим над Рокитками почали просвічуватись спалахи пожежі. Ставши на чолі походу, Марцяк зняв капелюх.

— В дорогу, товариші з артілі імені Паризької комуни! — закликав хриплим голосом.— Не журіться і не плачте. Все буде добре. Від щирого серця кажу це вам! — говорив з сліпою вірою, що несподівано охопила його.

Ще раз окинув оком палаючі будівлі. Червоні язики, вирвавшись з хліва, огорнули квітучий каштан, запаливши на ньому знизу доверху тисячі іскристих свічок.

Марцяк відвернувся, ляснув замашисто батогом і рушив на схід; поскрипуючи і стогнучи, рушили всі вози.

А Стефка пекла хліб. Посадивши в піч одинадцятий і останній буханець, напоїла Сивка, потім повернулась до хати і сіла на лаві. На землю спав вечір, але від місяця, що білів за вікном, у хатині було ясно, як удень. Дівчина зупинила свій погляд на вправленій у вишневі рамця фотографії Михася, що висіла над ліжком, під образом із зображенням мук Спасителя. Михась був у кітелі і так мило дивився вдалину, ніби ні про що інше не думав,— тільки про Стефку і про їх велику любов.

— Треба буде її взяти з собою,— подумала Стефка і на цьому обірвала мереживо своїх думок. Спершись на підвіконня, вона задрімала. Крізь сон почула гуркіт, що наближався, але в ту ж мить усе затихло. Розбудив її лише скрип дверей. Відкрила очі, але світло ліхтарика осліпило її. Звуки невідомої, гаркавистої мови наповнили Стефчині вуха. Глибоко в грудях, там, де серце, вона відчула пустоту.

— О боже, німці! — здригнула дівчина, зрозумівши все.

— Ауф! — почула молодий гострий голос. Тільки всього вона знала по-німецьки. Трясучись, встала і пасивно, без руху, дозволяла чужим рукам обмацувати своє тіло. Завмираючи від страху, злегка відкрила повіки. Побачила наставлені на її груди дула двох гвинтівок.

Після обшуку сказали їй щось раз і другий, але Стефка не могла ніяк зрозуміти, що їм треба. Відповідала кожного разу заперечуючим рухом голови. Це розсмішило німців, розсмішило і її саму. Страх почав меншати, зникати, поступаючись перед гострою, нервовою цікавістю.

Хтось полоскотав її по крижах. Вона сприйняла це як жарт і пирснула сміхом. Дивувалася, що сміх супроти її волі не стихав, а розростався, переходячи в пискливо-фальшиве хихотіння.

І замовкла лише тоді, коли знову рипнули двері і хтось владним голосом заговорив до солдатів, які йому щось весело відповіли. Той, що зайшов, наблизився до Стефки. В погасаючому світлі пожежі над її обличчям мутно блиснула сталева каска, у ніс вдарило пріле дихання.

Потім хтось ткнув їй в руку коробку сірників. На кинуте слово «лампе» вона полегшено зітхнула. Засвітила світло; даремно намагалася приховати страх, що метався в її тремтячих руках.

Оглянувшись, вона побачила німців. Вісім пар очей випробовуюче обмацували її. Після хвилевої мовчанки, той, що прийшов останнім, зняв портупею й плащ і завісив останнім вікно.

Стефку знову пройняло тремтіння. Машинально поклала до кишені фартушка сірники, схрестила на грудях руки і чекала.

Німці мовчки, понуро знімали каски, деякі з них витирали піт з чола. Впоравшись з вікном, їх старший (як догадалася Стефка), наблизився до неї. Поклавши каску на припічку, боляче ущипнув Стефку за щоку. В дівчині закипав гнів. Вона вдивлялася в німця, насилу ковтаючи сльози болю і образи, що стискали її горло. Солдат, який стояв перед нею, був пухлим шатеном з хворобливим блідим обличчям. З-під старанно підстрижених вусиків виблискували великі жовті зуби.

— Хлєб? — спитав з усмішкою німець.

— Печеться,— показала Стефка рукою на залізну заслонку печі. Німець кивнув головою. Окинувши Стефку холодним бездумним поглядом, він одним махом руки розірвав її блузку. По підлозі тихим шерехтінням покотились гудзики. Далі зсунув з її плечей шлейки сорочки. Стефка стояла в дивному онімінні, не відриваючи очей від німця. Той, нервово погладжуючи вусики, їв своїми очима її голі пружні груди.

Марцяківна подивилась по хаті. Вигляд усіх солдатських очей був однаковим, повним втоми і сонної паскудної пожадливості. Затримала свій зір на худому молоденькому брюнеті, з красивим довгастим лицем, що сидів

у кутку. В його чорних холодних очах був смуток і якась байдужість. З гримасою терпіння на малих, зовсім дитячих устах дивився він у задумі понад головою дівчини.

— Певно, про матір думає,— прийшло Стефці в голову. На виразний жест унтер-офіцера вона слухняно розстебнула спідницю. Дивився на неї ще проникливіше, ще суворіше, і це відібрало у Стефки рештки сили волі. Стала перед ними гола, росла, виблискуючи дрібними крапельками поту і не відчуваючи сорому. Тільки раптом дуже заболіла в неї голова.

Потім підійшли до неї два солдати і силою занесли її на ліжко. Нудотне, пріле дихання сказало їй, хто першим поглумився над її дівоцтвом.

Тривало все це довго, страшно довго... Нарешті відчула на щоках пекучий біль від удару чиєїсь руки. Високо піднесла повіки, і раптом щось зойкнуло в її грудях. Над головою гойдались похітливо-туманні очі, ті самі смутні, красиві очі, які годину тому назад збудили в ній співчуття,— міцно затисла зуби, щоб не крикнути, щоб не вибухнути довгим нестримним плачем.

— Рахує, погань, сліди своїх пальців,— шепнула, і знову в її мозку повстала думка, від якої в жилах закружляла кров. Понівеченою Стефкою поступово оволодів спокій...

Потім хтось поплескав її по плечах. Бачила, що їм треба. Поквапно встала і одяглася. Переборюючи втому і біль, швидко забігала по кімнаті, супроводжувана гомінким сміхом задоволених собою і світом солдат. Зняла заслонку з печі. По хаті розійшовся запах свіжого хліба. Поставивши під піччю великі блискучі буханці, пішла до комори, знайшла на дні скрині святкову, вишивану квітками скатертину і застелила нею стіл.

Ножа в хаті не було. Знаком попросила у солдата. Той дав їй з доброзичливим уклоном. З розрізаних хлібин піднялась густа кучерява пара. Стефка вийшла з хати. Перед бараком стояв на варті солдат. Пізнала його: він її теж м'яв. Крикнув щось, зняв з плеча гвинтівку. Вона заспокоїла його широкою усмішкою. Дістала з брички невеличкий шматок масла. Повернувшись до комори, налила до масла води, насипала з торбинки добру жменю сіро-білої отрути для щурів, перемішала все, потім взяла пляшку з гасом і крадькома поставила її в кутку сіней.

Побачивши, що дівчина несе масло, солдати дістали фляги з ромом. Вигуком «гох!» дякували їй за гостинність. Один із них приклав Стефці флягу до уст. Не відводила його руки. Солодкуватий пекучий напій підкріпив її, додав сили. Через деякий час перед кожним солдатом лежала велика скибка хліба з стікаючим по краях маслом.

Низький, кремезний, з рудою бородою і довгим шрамом на щоці солдат потягнув Стефку до себе і посадив на колінах. На сміх німців відповіла сміхом, на незрозумілі слова — кокетливим рухом плечей. Сусід підсунув їй хліб і масло. Подякувала кивком голови. Раптом ніби щось згадавши, зслизнула з колін рудого кавалера, схопила шматок хліба, помастила його грубо маслом і поспішно винесла вартовому.

— Данке! — кинув німець охоче за подану йому їжу.

На порозі хати у Марцяківни підкосилися коліна.

Сп'янілий від випитого рому, унтер-офіцер стояв перед фотографією Михася і на віддалі трьох кроків цілився на неї з револьвера. Стефка хотіла підбігти до нього і схопити за руку. Але останнім зусиллям волі стримала себе. Блукаючим поглядом дивилася на німця, а той цілився довго, спокійно, нарешті випалив.

Гучне «гох!» стрясло стіни хати. Куля сержанта попала в саме серце лагідно задуманого Михася.

Не чуючи під собою ніг, Стефка ввійшла. Повільним кроком наблизилась до ліжка і обережно зняла розстріляного Михася.

— Краще б прострілили тобі очі, щоб не бачив, що зробили зі мною! — шепнула. Старанно очистила фотографію від решток скла і сховала за пазуху. Жест цей солдати привітали бурею сміху. Стефка сіла на порозі, сором'язливо обтягла спідницю і з цього моменту вже не спускала з німців нерухомого погляду. Найголосніше і найщиріше сміявся рудий, з шрамом на щоці. В приступі веселощів тримався обома руками за живіт, з напіввідкритих його очей котилися великі сльози. Сміх його часами переходив у харкотіння. На чолі солдата з'явилися густі краплі поту. Коли з його горла почувся стогін, ніхто, крім Стефки, не звернув на це уваги.

Раптом з лави встав унтер-офіцер і кволим кроком рушив до Марцяківни. Намагаючись жартувати, взяв дівчину за руку і показав очима на ліжко.

— Знову тебе потягло, труне! — буркнула Стефка і щосили ударила німця в лице. Застогнав глухо, пішов обертом, як у танці, і тяжко упав на землю. Це не збентежило солдат. Більшість з них, блідnучи, наспіху ковтали повітря. Унтер-офіцер, мурличучи щось під ніс, хотів встати, але в ту ж мить його нутрощі роздерло поривчасте блювання.

«Час мій настав!» — подумала Стефка. Нікпм не затримувана, вийшла з хати. Пляшку з гасом заховала під фартушок. Прохолода червневого світання освіжила дівчину. Жестом покликала солдата, який стояв на варті, і пояснила йому, що його чекає старший. Після хвилевого вагання солдат зайшов до хати. Марцяківна тихенько повернула ключ у дверях, після чого швидко полила їх гасом і запалила. Мала намір зробити те саме з вікном, коли раптом з дзенькотом вилетіли шибки і з вікна висунулось дуло гвинтівки, і звуки гнівної хриплої німецької мови порушили блаженну тишу світанку.

Пролунав постріл, але куля пролетіла далеко від Стефки. Сховавшись під вільхами, Марцяківна з цікавістю дивилась на палаючу хату. Через вікно виліз один німець, потім викарабкався другий. Ті, що залишились, безперервно харчали. Ці бігали розгублено по подвір'ю, густо стріляючи в темноту, лаючись і стогнучи від невимовного болю в нутрощах.

Один з тих, що вилізли, побачив коня і тут же поклав його пострілом з гвинтівки, потім, плентаючись, пішов до мотоциклів, що стояли біля колодязя. Надриваючись, пустив у хід мотор, ледве вхопився за руль і тяжко, неначе мішок картоплі, повалився додолу.

Марцяківна міцно затисла вузол хустинки і вирушила навпростець до далеких лісів. Дорогу на Рокитки і панський шлях освітлювала їй з заходу палаюча, немов факел, хата, а з сходу — пробуджений світанок.

ШКОЛА

Грицько Гуцало любить книжки. В нього в великій дерев'яній скриньці ціла бібліотека. Там і Шевченко, і Конан-Дойль, і Франка «Мойсей», і Марка Твена «Пригоди Тома Сойєра». Кожна книжка старанно оправлена в зелений папір, на ньому дбайливо виведений заголовок і номер.

Кожний том своєї бібліотеки Грицько прочитав уже двічі, або й тричі, завжди з цим глибоким, неповторним хвилюванням, до якого здатні лише діти.

Грицько Гуцало знає: багато книжок у світі, і несила прочитати їх усіх одній людині, та читати треба багато, якомога найбільше, аж до самої смерті. Життя без книжок — це для Грицька щось таке убоге, беззмістовне й тьмяне, це весна без квітів, це нічне небо без зір.

Під високим чолом цього тендітного хлопчини безліч думок, і не завжди він уміє знайти на них відповідь. Наприклад, як збудувати міст, такий, щоб по ньому ходили поїзди? Як зруйнувати його, Грицько знає; про це може вам розповісти сливе кожна дитина в його селі. Але Грицько хоче будувати; Грицькові за його вік снилось уже стільки новеньких ажурних мостів, що ними можна б, чого доброго, з'єднати континенти.

Тому Грицько так тужить за школою. Цій тузі пішло вже на четвертий рік, а народилася вона в той незабутній для Грицька вересневий четвер, коли з Дрогобича прийшов німецький папір, яким заборонялися і п'ятий клас, і шостий, і сьомий. Це був для Грицька ляпас, якого він не міг забути; образа, що її до скону носиться в серці.

Настав день, коли з Дрогобича перестали слати німецькі папери, а замість них листоноша почав приносити українські. В одному з них було лише кілька слів, але

цих кілька слів були для Грицька всім: він став учнем шостого класу.

Недовго був ним. Якось сірим, осіннім ранком батько збудив Грицька і сказав: «Вони підпалили школу». Хлопець знав, що значить «вони». Він притьмом вибіг із хати. Двоповерховий будинок школи нагадував величезне багаття. З балкона звисала на мотузі людина з кучерявим сивим волоссям, і в крутежі розпаленого повітря хиталася, як серце дзвона. Грицько впізнав свого учителя і зрозумів, що «пан професор» ніколи вже не підійде до нього в класі і його велика, пропахла тютюном рука ніколи вже не спочине на його голові. В ту мить Грицько прокляв бандерівців.

Він став «істребком» *. Батько, старий солдат ще з першої війни, муштрував його вечорами посеред хати, а рано-вранці проводив у березовий гай і вчив стріляти до ворон.

— Ти вже ганц [1] жовнір,— сказав йому через тиждень,— але при мені ти будеш ще кращий. Повоюємо обидва.

І вони воювали. Разом ішли в засідку, разом несли в селі варту. Грицько чекав свого бойового хрещення, і йому вже здавалося, що доля глумиться над ним: минув місяць, і вона ні разу ще не поставила Грицька віч-на-віч з «бандерою».

А строк уже підійшов. Селом блукав страх, він залазив під стріхи і блудними вогниками світився в людських очах. Одного ранку в хаті на краю села не стало ні одної душі,— навіть дворічна дівчинка не уціліла від звірячої розправи: згусток мозку дитини прилип до щоки її, зарубаної цією ж сокирою, матері. Кілька днів пізніше ця сама доля спіткала дві інші родини. За віщо? Про це вже ніхто не питав. Про це вже не питали четвертий рік з того дня, коли через село промчала на мотоциклах перша німецька стежа.

На початку листопада поповзли хатами темні чутки: на село готується напад. В недалеких лісах з'явилася велика банда. Говорили: йде бандитів тьма-тьменна, а на чолі — німецький генерал.

«Істребок» Грицько знав, скільки було в цьому правди. Банда нараховувала чоловік двісті п'ятдесят, і команду-

---

[1] Справжній.— *Ред.*

вав нею не генерал, а звичайний лейтенант німецької поліції. Проте й цієї кількості харцизів було досить, щоб село пішло з димом, а його жителі впали жертвою кривавої розправи. Все залежало від того, чи вдасться бандерівцям застати «істребків» зненацька.

Грицько не спав уже третю ніч. Почервонілі очі нестерпно боліли, обличчя набрескло від холодного, сирого вітру. Хоч як боровся хлопець із сном, щораз частіше траплялось, що він засинав. Це було понад сили Грицька, але він не здавався. Натирав снігом чоло і шию, щипав своє тіло до болю — все даремно. І стоячи на варті, Грицько заплакав, вперше за багато-багато його небагатьох років.

А наступного ранку, при перевірці, командир рою [1] сказав йому: «Банда відійшла. Йди, хлопче, поспи!»

Коли Грицько прокинувся, вечоріло. В деяких хатах мигтіли вогники, село начебто поверталося поступово до звичайного мирного життя. По той бік річки, на хуторі, скиглила скрипка і глухо дзеленьчали цимбали. Це було перше весілля тієї осені.

Грицькові закортіло потанцювати. Нашвидку повечерявши, він зняв із стіни гвинтівку і подався на хутір.

На мості стояв вартовий, Грицько впізнав у ньому батька. Старому солдатові було щось не по собі. В такі хвилини Грицько не любив його.

— Ще тебе там не було! Всі в одну хату. Підійдуть бандери і як мишей передушать.

Грицько не відповів. Він з досвіду знав: в таких випадках краще було не зачіпати старого. Раптом хлопець спогадав, що в нього було тільки п'ять патронів. Однак повертатись було соромно. Батько задзьобав би його своїми кпинами.

Стрімка стежка вела на горбочок. Хлопець окинув оком сніжну рівнину, за якою чорніли ліси. На ледве видний з-за мряки місяць лізла хмара, стрішихате страховище з волохатими щупальцями. Насувалася хуртовина.

Снігова пустеля лежала перед зором хлопця німа і скорботна. Ніщо там не ворушилось, і тільки примарні тіні хмар пливли по ній раз у раз і зникали в тьмяній далині.

Рвучкий, раптовий вітер опік обличчя хлопця, і він почув щось наче далекий людський голос. Це тривало

---

[1] Відділення.— *Ред.*

тільки мить, зараз після цього знову обізвалася музика, і земля задвигтіла від ритмічного стукоту закаблуків, що на цей раз відбивали польку.

Грицькові стало холодно, він відчував, як по його спині забігали дрижаки. В його вухах усе ще дзвенів далекий голос. Він хотів побігти в хату й викликати «істребків», та думка про те, що він міг таким чином осмішити себе, скувала його рухи. Мало що могло йому почутися після трьох безсонних ночей.

Він відчув щось, подібне на страх. Щоки хлопця запаленіли від сорому. Він зняв з плечей гвинтівку і рушив вперед, вздовж напівприсипаних снігом чагарників, що похило тяглися до долини.

Біля дуплястої верби над криничкою зупинився. Сюди не долітали вже звуки музики, і тільки вітер стиха шумів у вітах.

Хуртовина посилювалась, сніг колючими пластівцями шмагав Грицеві щоки.

Хлопець боявся одного: щоб бандити не застали зненацька «істребків», які забавлялися на весіллі. Хата була досить далеко за селом, і у цю пургу можна було підійти до неї непомітно. Правда, за всіма даними банда відійшла ще вчора на північ, та далекий, ледве чутний голос з рівнини насторожував Грицька. Він знав, з ким має справу; ці двоногі вовки були спритніші й небезпечніші за своїх чотириногих побратимів.

Пітьма сповнила світ, і здавалося, що не буде ні кінця ні краю розбурханій сніговій стихії. Минали хвилини, вітер міцнішав, Грицька починало морозити. Він пробував зогріти себе спогадами про мужніх героїв оповідань Джека Лондона, яких день і ніч шмагав льодовий подих півночі, однак він не міг забути і про те, що їх захищали хутра з вовчої шкіри, а в нього була тільки підшита вітром шинелька.

Грицька почали гризти сумніви. Цей далекий голос з полів міг бути звичайним гомоном вигуку, що вибіг з-поміж хат і глухою луною відбився від горбів. Так воно, мабуть, і було. Він знав вдачу бандерівців, вони були хитріші за рудих собак з книжки Кіплінга і підкрадались до своїх жертв тихо, тихше, ніж тхір до курника. Слух обдурив його. Проте він не рушився з місця. Грицько знав: щоб не було, він стоятиме тут до самого світанку, боротиметься з холодом, із сном, бо не зазнало б

інакше його серце спокою. Він був солдатом і месником, і таким залишиться до часу, коли знову засяють вогні в хатах, коли ходитимуть люди на весілля з веселими, безтурботними піснями, коли сокири рубатимуть дрова замість дитячих голів, а вчителі не розплачуватимуться більше мученицькою смертю за те, що вони вчителі. Як завжди в тяжкі хвилини, так і тепер, здавалося хлопцеві, що на нього дивиться весь Підбужанський район, а може і вся Україна.

Музика змовкла, ще одна мертвецьки тиха ніч лягла на змучене село. Вітер раптом якось ущух, і сніг знову клався ліниво пластами.

Перед очима Грицька щось холітнулось. Хлопець здригнувся. В двадцяти кроках від нього з'явилась людина, за нею третя, четверта. Поки з-за кущів виринула п'ята, Грицько знав уже, з ким має діло. Трохи наліво, полями, яких 200 кроків за бандитською стежою, відірвалась від снігу цеп.

У грудях молодого «істребка» заколотилося серце. Відступати було пізно, але він міг прилипнути до верби, і харцизи пройшли б повз, не помітивши його. Та за його спиною було село, були малі діти, були їх батьки — Грицькові товариші по зброї. Грицько не зрадить їх, Грицько взагалі не знає, що таке зрада, як не знав цього слова колись Річард-Левине серце. Хай бандерівські кулі зроблять з нього решето, та перший постріл буде його, і цей постріл підніме на ноги все село.

Він цілив недовго — не було на те часу. Спокійно натиснув курок. З-поміж його рук посипались іскри, постріл громом покотився по горбах. Передній бандит замахав руками і впав горілиць. Інші залягли, та, поки відкрили вогонь, Гриць встиг зайняти вигідну позицію за жолобком з замерзлою водою.

В замку його гвинтівки ще чотири патрони. Їх треба було берегти, це були останні чотири краплі води у флязі подорожнього, що опинився посередині африканської пустелі.

Бандерівські кулі злісно постукували об прикорінь верби. Коли один з бандитів спробував було піднятись, Грицько вистрілив удруге і — дав маху. Вистрілив ще раз — з таким самим результатом. Десь зліва обізвався автомат, і зараз після нього настала тиша. Гриць не спус-

кав ока з бандитів. Вони повільно відповзали, залишаючи тіло вбитого.

Грицько обережно підвівся й, сховавшись за вербою, скинув очима на яр. Бандитська цеп швидко просувалася вперед, до села їй залишилось не більше 300 метрів.

Була дорога кожна секунда. Низько нахилившись, Грицько побіг угору. Він повинен був будь-що випередити бандитів.

— Невже в селі не звернули уваги на стрілянину? — подумав у розпачі. Прицілився ще раз. Немов глузуючи з нього, бандити не відповідали. Обабіч шляху цеп раптово луснула, і чоловік двадцять бандерівців зникло в придорожніх ровах. Вони пройдуть ще двісті кроків і блискавичним наскоком захоплять міст. Що далі буде, Гриць волів не думати. Картина палаючої школи і розхолітаного трупа вчителя ніколи не зникала з його очей.

Хлопець заплакав сльозами гніву і образи. Бандити підходили вже до річки. Місяць, що визирнув з-за хмар, освітив їх праве крило на протилежному горбі: бандити бігли, наблизившись до перших хат на відстань револьверного пострілу.

Грицько знав, чим це пахне.

Рівно через хвилину вони зникнуть в садках, а ще через хвилину спалахнуть перші клуні і серед безлюдної стрілянини піднімуться в небо крики мордованих людей.

Він жбурнув гвинтівкою об землю. Залишалось ще одне тільки: кричати. Він підніс уже долоні до уст, коли над селом блиснула ракета, а слідом за нею весь край села заіскрився залпами гвинтівок і клекотливими чергами автоматів. Кулемет обізвався, коли бандерівці повилазили з ровів і юрбою кинулись на міст. Уже перша черга скосила їх.

Грицько був на сьомому небі. Ризикуючи потрапити під вогонь своїх людей, він притьмом збіг з горба. Через хвилину він був уже в рові. Перед ним лежав мертвий бандит із затисненим у руці пістолетом.

Саме цього й треба було Грицькові. Вмостившись за кущем шипшини, він посилав короткі прощальні черги за втікаючими бандерівцями. А потім, разом з усім майже селом, піднявся в атаку. Рвучкий вітер тамував його подих і глушив його тріумфальний крик, що був криком безсмертного Клаасового сина:

— Ура! Перемога за гезами!.. *

[МАТІЛЬДА]

I

Червона від напруги, вилізла на останню гілляку, на якій ще можна було сяк-так триматися. Крізь рідку на цій висоті листву каштана Матільда бачила покрівлю. По її сліпучо-білій тепер поверхні йшов кіт з обрубаним хвостом і смішно потрясав то однією, то другою лапкою. Це був відомий усім жильцям будинку Злодій.

Матільда пригадала, чого вона дерлася так високо в цю пекельну спеку. Гукнула раз і другий — Павло не обізвався. Не встигла гукнути втретє, як внизу, десь дуже-дуже глибоко, бренькнули струни гітари, і пискливий хлоп'ячий голос наповнив подвір'я набридливою піснею про Капрі, острів квітів і рож.

З жалю і пересердя Матільда мало не заплакала. З спритністю, якої сама не чекала, злізла з дерева.

Павло стояв, відвернений від неї спиною, і разом з іншими хлопцями стежив за долонею не більшого, ніж він, русявого співака, якою той модулював свій голос.

Матільда зблідла від гніву і образи. Вона шугнула в найближчий коридор. Там було прохолодно, пильно, й за горло душила така звична в коридорах цього будинку суміш запахів людської й котячої сечі. Матільда йшла темним вузьким лабіринтом і витирала рукавом сльози.

Коли вона ввійшла в фіолетові сутінки протилежного кінця коридору, її очі вперше, мабуть, в житті зупинились на великому розп'ятті, повішеному в цій грязній пітьмі невідомо ким, коли і навіщо. Вона стала навшпиньки і, захлинаючись від тихого плачу, припилла губами до ніг Ісуса, ніг, вкритих товстою кожурою пилюки. Та від того їй не стало легше. Тягаря цієї раптової самотності не могла підняти навіть найгарячіша молитва.

Тихо, наче кіт Злодій, ввійшла до хати. Матері не було. Хворий батько важко сопів під периною. Прозорий

1.)

Гришко Гуцало любить книжки. В нього у великій дерев'яній скриньці ціла бібліотека. Там і Шевченко, і Конан Дойль, і Франків „Мойсей" і Марко Вовчок, „Пригоди Тома Сойєра". Кожна книжка старанно оправлена в зелений папір, на ~~котрому каліграфічним~~ ньому дбайливо виведений заголовок і номер.

Кожний том своєї бібліотеки Гришко прочитав (двічі, а то й тричі, ~~неодноразово~~), завжди з тим глибоким хвилюванням, до якого здатні лише діти.

Гришко Гуцало знав: багато книжок у світі і не сила прочитати їх (усіх) одній людині, та читати ~~їх~~ треба багато, якомога побільше, аж до самої смерті. Життя без книжок, це для Гришки щось таке убоге, беззмістовне (і ~~[illegible]~~ темне), це весна без квітів, це нічне небо без зір.

[illegible] високий голова його [illegible] кучками — [illegible] і не завтра він [illegible] знати [illegible]

«Школа». Сторінка автографа. 1946.

Гімназія в Ростові-на-Дону,
де вчився Я. Галан у 1915—1918 рр.

на сонці канарок купався в клітці, збиваючи крилами навколо себе ореол з золотавої імли. Раптом він зіщулився, принишк і, збившись у клубочок, тривожно запищав. Матільда підбігла до вікна. Величезний рудавий щур бігав зигзагами, лакомо обнюхуючи землю. В п'яти кроках за ним йшов назирцем Злодій. Знітившись, кіт то прискорював, то уповільнював кроки, старанно оминаючи сонячні плями, зрідка розсипані під гущавинням каштана. Про хвилювання Злодія свідчили тільки здригування обрубка його хвоста і лиховісна нерухомість голови.

Матільда приросла до вікна. Такого вона ще не бачила на своєму віку. Боялася ворухнути головою, щоб не наполошити пацюка, і ладна була тепер задушити канарка, що своїм вищанням міг попсувати всю справу. Матільда боялась також, що Злодій в останню хвилину роздумає: щур був великий і сильний.

Даремно боялася. Рудий наближався саме до скрині із сміттям, коли це кіт вигнувся в дугу і з швидкістю стріли плигнув просто на спину щура.

Матільда закричала на радощах, однак рудий виявився сильним противником. Хоч кіт вчепився в рудого пазурами, той знайшов у собі досить сили, щоб одним рухом тіла скинути з себе напасника і метнутись до діри, яка чорніла під скринею. Та ледве встиг сховати в ній голову, як кіт знову запустив у нього пазури. Пацюк несамовито, розпачливо завищав. Він дав себе виволікти з діри, та коли напасник встромив зуби в його шию, він почав раз у раз підстрибувати, намагаючись вирватися з залізних обіймів.

Матільда затамувала подих, бліде обличчя підлітка сполотніло тепер від не знаного досі хвилювання. Її великі очі, кольору молодого пива, вп'ялися в темно-руду судорожно підплигуючу одноцілу масу, що в неї збилися тепер тіла тварин. Хвилинами пилюга вкривала її такою густою хмарою, що невідомо було, хто буде переможцем. Матільда побачила на піску перші краплі крові. Тепер цих плям навколо тварин ставало щораз більше, вони з кожною секундою росли і нарешті виросли на калюжу, що широкою смугою тяглася за оскаженілими від люті і страху четвероногими.

Скінчилося це раптово. Щур знерухомів, і тільки короткі рухи лап свідчили про те, що в цьому тілі є ще

іскорка життя. Кіт згасив її, в'ївшись зубами в горло поваленого в пил ворога. Потім, старанно оминаючи криваві сліди борні, він повільними кроками відійшов від своєї жертви, і лише наїжена шерсть на хребті кота свідчила про недавній смертельний поєдинок.

— Киць, Злодій, киць!

У відповідь Злодій лише дригнув решткою хвоста. Сонячні цятки пливли ще хвилину по спині кота, потім розтали в суцільному присмерку, що оточував пень каштана.

Скільки років було цьому каштанові, чия рука посадовила його в цьому глибочезному кам'яному колодязі, ніхто з жильців будинку не знав та й ніхто особливо тим не цікавився. Всі вони звикли до нього як до невід'ємної частини свого побуту і не уявляли собі без нього життя-буття в цих мурах. Правда, весною і влітку з-за цього каштана сонце скупо заглядало до квартир, що їх вікна виходили на подвір'я, проте зелений велетень не мав тут ворогів. Люди цього будинку не мали килимів, і каштан заступав їм килим. Влітку він малював на підлогах золотисті узори, а коли повівав вітер, незліченні сонячні зайчики танцювали під ногами людей, по почорнілих від старості і бруду стоках, по облуплених з лаку буфетах. Наприкінці травня каштан розквітав, нагадуючи собою велику зелену гору, на схилах якої господь бог густо позастромлював тисячі біліших від снігу китиць на радість бідним людям. Тоді по хитких, скрипучих ганках вночі і вдень нечутними кроками ходила поезія. Людям не сиділося в чотирьох стінах, вони обсідали пороги і ганок, а ввечері виносили тази й годинами мочили ноги в холодній воді. Після півночі їх місце займали щільно притиснені до себе пари. П'янючий запах чманив їх голови, і, коли набресклі від жадоби губи відривалися від губ, а очі підводились до неба,— зорі кружляли по ньому в такт небесного вальса.

Рідко-рідко над містом пролітала гроза. Якщо це було вночі, кожний спалах блискавки, здавалося, запалював каштан, і люди бачили, як тліло срібним вогнем його листя. Стораменне дерево підхоплювало вихор, волікло його в гущавину своєї листви, воно крутило і жбурляло з такою скаженою силою, що зім'ятий вихор скрипів, плакав і вив у розпачі, а потім стихав і з поламаними крилами крадьки вислизував п'ятьма коридорами на чо-

тири навколишні вулиці. А каштан гнівно шумів до самого ранку, і людям здавалося уві сні, що це втрачена молодість з таким безподібним шумом пролітає над їхніми головами.

II

Матільда прокинулась, коли заходило сонце. Батько сидів на ліжку і, мнучи в руках грязну, покарючену від засохлих плювків хустку, ритмічно посапував:

— Фу-фу-фу-фу-фу-фу-фу.

— Куди це бог привозить?

— Прямий... Варшава — Бухарест,— відповів ледве чутно хворий і, як завжди в таких випадках, збентежений, стих та взявся почухувати ногу об ногу.

Матільда встала. Не соромлячись батька, який давно вже став у хаті чимось на зразок мертвого предмета, вона роздяглася догола та попростувала за ширму. Холодна вода змила з неї сонність. Тільки гіркої, як полин, образи вона змити не могла. Дівчина знову захвилювалася. Подумавши хвилину, вона рішучими кроками підійшла до шафи. Тут було що вибирати. Закохана без пам'яті в дочку, Матвіїха пнулася із шкури, щоб Матільда мала таку саму білизну й таке ж самісіньке шмаття, яке мали жінки, що вона у них прала. Матільда вибрала шовкову комбінацію та білу сукенку з широкими блакитними крайками. Перед дзеркалом приміряла блакитну шапочку, «капу» з одним узором навколо дна, яку Павло називав чорногорським тортом. Ніби ненароком причеплена до розвихреної копиці, кольору злежаного сіна, ця шапочка робила Матільду значно вищою, ніж на це дозволяли її чотирнадцять років.

— Скажеш мамі, що я пішла до Владека!

Поскрипуючи новенькими туфлями, Матільда вийшла в коридор. Вона старанно оминала липкі від бруду стіни, чистота її тіла й нова одежа на очах змінили дівчину: рухи її тіла були тепер розмірені, їх ритм згармонійований з широкими, по-чоловічому впевненими кроками.

В брамі стояли хлопці. Матільда побачила серед них Павла і зупинилася. Та її вагання не тривало довго. Вона пройде повз них мовчки, з гордо піднятою головою, і вбивчий, презирливий погляд її очей скаже Павлові, що віднині він для неї — ніщо, нуль, ба, навіть щось гірше,

ніж нуль... Матільда сміливо ввійшла в саму гущу грязних, спітнілих, розчилиханих підлітків. Побачивши її, вони механічно розступилися, та в цю ж мить у вухах дівчини залящало від дикого реготу. Матільді кров вдарила до голови. Вона була вже на вулиці, коли хвиля гніву зупинила її. Вона різко повернулася на закаблуках і повагом увійшла в браму. Йшла просто на Павла, може, тому, що він єдиний не реготався. Хлопець стояв перед нею блідіший, ніж звичайно. Його малі дівочі губи були затиснені, а очі розгублено блукали по блискучих туфлях дівчини.

— Я виграла заклад! — сказала Матільда голосніше, ніж їй хотілося.

Відповіла їй нова буря сміху. Не сміявся тільки Павло та горбань Юзько, син торговки. Той уже не сміявся, а гикав, тримаючись однією рукою за живіт, а другою за горб.

— Я вилізла на самий шпиль каштана. Жодна дівчина ще цього не зробила, тільки я...

Матільда відчула в своєму голосі скаргу, і від цього гнів знову залив її серце. Палаючими очима сковзнула по Павлові. В сірій сатиновій сорочці з відкладним коміром, в сніжно-білих шкарпетках, що різко контрастувалось з темною бронзою довгих ніг, хлопець нагадував тепер Матільді грецького бога з підручника історії.

ГОРИ ДИМЛЯТЬ

I

Минула перша, а піп не повертався з похорону. Неспокій Ольги наростав з кожною хвилиною. Стояла травнева спека, а це не віщувало нічого доброго.

— Параско! — гукнула вона стару гуцулку, що полола грядки під вікнами плебанії [1].— Адже похорон вже давно закінчився.

— Та вже,— відповіла Параска, кинувши оком на сонце.

— А батька нема. Боже мій!

— Певно, відпочивають десь у холодку. Тож немилосердно пече. В таку спеку і здорова людина охоче посидить під смерекою.

Дівчина не спускала очей з узгір'я, за яким ховалося невелике село Гаджуги, що належало до Гордіївської парафії. На покритих свіжою зеленню схилах виднілися розкішні шатра ялин, сполучені гірською доріжкою-плаєм, що звивалася у вузлуватих поворотах. Між хребтом узгір'я і небом все ще біліли сніги високих полонин. У сліпучому блиску весняного сонця очі дівчини іскрилися сльозами. Проте вона не відривала погляду, аж поки між смереками не показались два вершники, що повільно спускалися до річки. Легко зітхнувши, вернулася до кухні, щоб закінчити приготування до обіду.

Коли піп під'їхав до ганку, обличчя його було сіре, як попіл.

— Добридень, тату! Я так довго чекала з обідом.

Він відповів їй сумною посмішкою.

— Знову турбувало мене серце. Мушу, як та тьма, ховатися від сонця.

Піп важко зсунувся з коня. Спершись на руку дочки, він попрямував до хати.

[1] Попівського двору.— *Ред.*

Пообідавши, ліг на канапі біля вікна. Коли Ольга, помивши посуд, повернулась до їдальні, серце її охопила тривога. Піп пильно вдивлявся в неї широко відкритими очима. А смагляве овальне обличчя цього буковинського українця було жовте, як віск. За відчиненим вікном тихо шуміли кущі жасмину.

— Тату! — прошепотіла Ольга.— Не спиш?

— Не можу заснути, моя дитино.

Вона сіла біля нього на канапі.

— Я пошлю по лікаря до містечка.

— Не треба, мені краще, а зрештою, лікар завтра і сам тут буде. Однак я був би тобі вдячний, якби ти проїхалась до прикордонної застави.

Чорні очі Ольги глянули в вікно, а вії нервово здригнулися.

— Добре, тату.

— Від якогось часу обходить наш дім,— мовив тихим голосом піп.— Не розумію, що б це мало означати. А почував же себе тут як дома. Може, тобі вдасться умовити його, щоб прийшов на партію шахів.

— Добре, тату. Про що ти зараз думав? — запитала вона по хвилині мовчання і рухом голови відкинула з чола пасмо білявого волосся.

— Про самотність,— шепнув, не спускаючи з неї очей.

Дівчина зблідла.

— Завдяки тобі,— продовжував піп,— бог уберіг мене від неї на старості. Але мене турбує думка: що буде, коли тебе саму залишу. Ти ж присвятила мені всю свою ранню молодість. Моя хвороба на багато років відірвала тебе від шкільної парти в це глухе село. Тільки бог зможе це оцінити.

— Я була щаслива, тату.

— Хотів би, щоб ти була щасливою все життя, і думка про це не дає мені спокою. Ольго, дитино моя, мусить же хтось про тебе пам'ятати, коли моє серце перестане битися для тебе.

Ольга припала устами до його руки, і сльози потекли по її щоках.

— Певно, знаєш, кого маю на думці. Під час війни, коли був австрійським жандармом, він, ризикуючи своїм життям, врятував мене від угорської шибениці — то були страшні роки, Ольго,— і я не знав тоді, що доведеться ще раз зажадати його допомоги. Не маю вірнішого друга

за нього. Коли на другому році життя померла твоя мама, він носив тебе на руках і пригортав, як свою дитину. Потім десь зник, а коли пізніше знову доля звела нас у цьому селі, дружба стала такою ж міцною, як і раніше. Він був одним із тих, хто мав велике серце і залишився таким зараз. Хай буде в цю тяжку годину тобі батьком і...

Піп запнувся і заплющив очі. Ольга оторопіла. Обличчя батька набирало зеленого кольору, а уривчасте дихання без жодних сумнівів свідчило про наближення агонії. Покликала Параску, і обидві почали оживляти хворого.

Через якийсь час піп глибоко зітхнув і прошепотів:

— Мені краще, дорогі.

Дихання справді ставало рівнішим, а на щоках виступили легкі рум'янці.

Поцілувавши батька в чоло, Ольга шепнула кілька слів Парасці і залишила його під опікою гуцулки. Вона вибігла на подвір'я, покликала кучера і за кілька хвилин, сівши верхи на свого Сивка, галопом помчала в напрямку містечка.

Тим часом піп зовсім опритомнів і помахом руки відправив Параску. Однак відчував іще нестачу повітря. Підвівся з канапи і, похитуючись, вийшов у сад.

З дерев опадав цвіт, поступаючись місцем свіжій зелені. Здалека пливли запахи бузку і жасмину. В нагрітому повітрі з жалібним брининням пролітали бджоли.

Старий сів на лавочці під крислатим дубом і крізь голі ще віти глянув на небо. Воно було блакитне і невимовно чисте. Раптовий подих вітру закрив його хмарою літаючого цвіту. Йому здалося, що це завирували зорі і що раптом на землю зійшла темна ніч. Його пройняв холод і огорнула густа темрява. Притулив голову до дерева і помер.

II

Блідий світанок вже спускався з вершин, коли самотній вершник осадив коня. В Гордіївській долині шуміла ріка. Погляд вершника розрізняв уже окремі будівлі, але даремно шукав він хати над урвищем. На тому місці виднівся тепер молодий сосновий ліс.

Вершник зітхнув і рушив повільно вперед. Коли опинився там, де плай вужем збігав до села, заклав пальці

в рот і тричі протяжно свиснув. Гори відповіли йому луною, після чого знову запанувала глуха тиша. Карий кінь нетерпляче перебирав ногами. Раптом насторожив вуха і подався назад. Перед вершником ніби з-під землі з'явилося четверо людей.

— Good-bye [1], Іване! Привіт тобі на рідній землі,— вигукнув один з них до вершника. Він був товстий і низький, а дивовижного фасону картата куртка надавала йому вигляду канадського фермера.

— Здорові були, хлопці,— відповів вершник, легко зіскакуючи з коня.— Як це я зразу вас не помітив, видно, сльоза мені світ заслонила. П'ятнадцять років рідного краю не бачив. У румунській країні дещо інакше.

— O yes! [2] — притакнув товстун, затягнувшись люлькою.— А вже зовсім інакше в лісах Юкатану.

— А сонце всюди те саме і всюди однакові люди, які понад усе люблять власну свободу.

В ту хвилину увагу Івана привернув світловолосий хлопець, що стояв за товстуном і дивився на нього пильним поглядом.

— А ти що за один? — запитав, стягнувши густі брови.

— Юра Ващук, сирота-безбатченко, хочу сумлінно тобі служити.

— Не мені, собі будеш служити,— відповів Іван.— А решта? — звернувся він до товстуна.

Той витяг з зубів цибух, сплюнув крізь зуби і сказав:

— Оцей-о худий і довгий — то дяк нещасний, буковинський приблуда. Палащуком звуть. Останніми роками гори тютюну до Польщі перешвартував, аж ногу вивихнув, як і ти, капітане. Тамтой третій, чорний, як смола,— то Дмитро, гордіївський циган, має жінку і дітей, розсіяних по світу, як кукіль; хитрий, як лис, і, як вовк, хижий, змолоду крав, а тепер про це на скрипці ревно розповідає.

— А співають усі? — весело спитав Іван.

— O yes! Як ангели в небі, капітане.

— Це люблю. Але співати мусите в один голос. За фальш — хрестик на дорогу, а за зраду... без хреста зрад-

---

[1] Здрастуй *(англ.).— Ред.*
[2] Так *(англ.).— Ред.*

ник гнитиме. В цьому я, Іван Семенюк, перед вами урочисто присягаюся.

— Це ми знаємо,— промимрив відставний дяк, не виймаючи з рота порцелянового цибуха з зображенням двох рум'яних цісарів.

— Я стільки чув про тебе, капітане, що, коли накажеш,— в огонь для тебе скочу,— вигукнув голубоокий Юра, заливаючись рум'янцем.

— А я тобі на скрипочці гарно приграватн буду і вдень та вночі виконуватиму твої накази, лиш би тільки мені у вухах грошики дзвеніли.

Капітан зморщив чоло.

— Від грошиків спів свій зачинаєш? — сказав Семенюк, пронизуючи цигана чорними, як вугілля, очима. Той винувато посміхнувся і втупив очі в землю.— Продаєшся? Посліду не купую, цигане.

— Визнаю, капітане, що дурницю сказав, тож прошу пробачити.

— Вибачаю тому, що не знаєш мене. А тепер, хлопці, повертайтеся додому. Як тільки зійдуть сніги з високих полонин і весняний Микола вижене худобу на полонинську траву, я голосно гукну вас: сходьтеся! Американе,— звернувся він до товстуна, вручаючи йому стозлотовий банкнот,— візьми, нехай товариство забавиться трохи. Слідом за мною ідуть подарунки для хлопців і бочки з молдавським вином. Сміливцям воно додаватиме ще більшої відваги.

Коли компанія зникла між ялинами, Іван взяв Американа під руку і відвів далеко від дороги. Сіли на камені, з-під якого витікало джерельце.

Село, що розкинулось перед ними, диміло вже сотнею коминів. Від променів сонця, що сходило, зарожевілись далекі гори.

Вони ще довго напівголосно розмовляли. Нарешті Американ показав пальцем на протилежне узгір'я, вкрите зеленню ялин, що пнулися все вище і вище, майже аж до вершин казкових гір Чивчену.

— Там я знайшов тобі схованку. Жити будеш у Королюкової вдови. Мовчазна і завзята молодиця, до того ж, звідти близько тобі буде до полонини.

Раптом з гордіївської церкви обізвалися дзвони.

— Що це? — запитав Семенюк.— Свято якесь сьогодні?

— Попа будуть ховати.

— Попа? Невже того буковинця, якого в час війни мадяри хотіли повісити на дзвіниці за те, що дзвонив на богослужіння?

— Того, капітане. Дочка прекрасна, як квітка, сльози по нім ллє. Незавидна її сирітська доля.

Капітан мовчки зняв з голови капелюх. У підвішеній до його вуха великій циганській сережці блиснув перший промінь сонця.

III

Похорон закінчувався. Коли застугоніла засиплювана землею труна, спина Ольги стенулася від довго стримуваного плачу. Спершись на руку коменданта прикордонної застави Погодняка, вона поглядом прощалася з біліючим віком, що прикривало останки єдиної близької їй людини. Тужливе ридання трембіт линуло до гірських хребтів, над якими збиралися чорні хмари, віщуючи першу цієї весни бурю.

Коли ж незабаром линула злива, розганяючи барвистий гурт гуцулів, Погодняк завів Ольгу в церкву і посадив її на лавочці під потемнілим від давності образом святого Юрія, який завдавав змієві смертельного удару. Німий церковний присмерк раз у раз розтинався блискавкою. Погодняк взяв долоню дівчини — була холодна і мокра від сліз. Сів поруч неї і намагався заспокоїти. Вона відповіла йому легким потиском пальців.

Коли проміння сонця широкою смугою заглянуло крізь церковну баню до порожнього храму і освітило обличчя Ольги, вона вже не плакала, тільки глухий біль застиг в її очах.

Перед церквою чекала підвода, що повинна була перевезти їх через річку, яка розділяла кладовище і плебанію. Коні дружно рушили по кам'янистій дорозі, і незабаром передні колеса воза заскреготали по річковому дну.

Раптом коні зупинились, тривожно насторожуючи вуха. З верхнього боку річки наближався шум, наростаючи з кожною секундою. Ольга інстинктивно вп'ялася в руку Погодняка.

— Вал котить! — крикнув кучер і шарпнув насторожених коней. Однак тільки вони передніми копитами

досягли протилежного берега, як з-за крутого повороту річки виринула висока, на кілька ліктів хвиля і з страшенною силою впала на задок воза. Тріск ламаного дерева потонув у шумі розбурханої стихії. Коні сильно шарпнули, але не змогли втримати перекинутого хвилею воза.

Скажений вир захопив Ольгу. В її переляканих очах закрутився світ. Розпачливими рухами рук благала допомоги, з трудом хапаючи повітря. Намагалася плисти, але зусилля були даремні, бо скажена течія нестримно несла її вниз, загрожуючи кожної хвилини розтрощити голову об прибережні скелі. Відчувала, що втрачає сили і тоне в безодні.

В цей момент чиїсь руки схопили її в залізні обійми. Ще раз закрила її хвиля, але на цей раз не понесла далі. Дівчина побачила напружене в нелюдськім зусиллі обличчя Погодняка. З його припорошеної сивиною голови стікала вода, а сірі очі розглядалися навколо. Він поцілував її в чоло і, змагаючись з течією, попрямував до берега. В цю хвилину глянув на верхів'я ріки і скрикнув: з блискавичною швидкістю, підтримувана хвилею, наближалася до них свіжоотесана колода, займаючи майже всю ширину річки.

До берега було ще далеко. Щоб уникнути загрозливої небезпеки, Погодняк вперся в кам'янисте дно і перекинув дівчину на свої плечі. Ольга судорожно обняла його за шию, заплющила з переляку очі. Стражник нахилився вперед і простяг руки. Його смертельно бліде обличчя в ту хвилину виражало незламну волю витримки і боротьби.

Коли колода виринула перед ним, він відіпхнув її з нелюдською силою, потім вчепився руками за слизьке дерево. Тривало це якусь долю секунди, однак жили на його обличчі напружились, як віжки, а чоло зросив густий піт. Раптом він захитався — колода напирала на нього з страшенною силою. Неминуча смерть заглянула в його розширені мукою зіниці. Зібравши рештки сил, натиснув грудьми на страшний тягар, і раптом натиск злегшав. Другий кінець дерева заточився півкругом, колода закрутилась і з гуркотом вдарилася об скелю високого берега.

Вони врятувалися. Погодняк схопив Ольгу в обійми. Дівчина глянула йому в очі, і голова її безвладно повисла.

Він ніс її до плебанії навпростець, через вигін. Мутний погляд її очей і судорожно затиснені зуби сповнили його тривогою. Тому, незважаючи на свій сорокап'ятирічний вік, він спритно і легко побіг з дорогим тягарем на руках по нерівній місцевості.

— Ану, Параско,— звернувся він до переляканої на смерть жінки,— швидко роздягайте панночку, розітріть рушником і покладіть у ліжко! Потім — гарячого чаю. Рому я пришлю з застави. Якщо погано себе почуватиме, негайно повідомте мене — привезу лікаря! — додав і попрямував до дверей, залишаючи за собою мокрі сліди.

IV

Важким було дитинство Івана Семенюка. Одного вечора, коли минуло йому три роки, люди принесли його батька-лісоруба, убитого зрізаним деревом.

На сьомому році життя мати віддала хлопця на службу до багатого гуцула. Тяжко працювала дитина від світання до ночі, за будь-яку провину одержуючи буків. Майже не було такого дня, щоб він не чув над собою свисту грубого ременя. Спочатку плакав і тікав до матері, потім замкнувся в собі і переносив побої без жодної скарги.

Коли мав років шістнадцять, увірвався терпець, і після кривавої бійки, в якій показав дивовижну силу молодецьких кулаків, покинув свого «благодійника». Однак домашні злидні штовхнули його на шлях крадіжки. Обкрадав переважно військові обози, які кочували в ті роки по Гуцульщині то на схід, то на захід.

Літом 1917 року, коли австро-німецькі війська твердою стопою стали на Покутті, сімнадцятирічний Іван одержав брудно-сірий мундир з кропиви та карабін і вже восени вирушив з маршовим батальйоном на Венецьку рівнину. Потім поранений лежав кілька місяців у лікарні. Одержавши двотижневу відпустку, він не повернувся більше в армію. Жандарми даремно намагалися схопити дезертира, ім'я якого скоро стало відомим у багатьох околицях. Озброєний до зубів, з зірочками капітана на комірі, він сходив темними ночами з гірських нетрів на чолі буйної ватаги, вривався до сіл і містечок, роззброював і бив в обличчя переляканих жандармів, грабував урядові

установи, і п'яне товариство бенкетувало до самого ранку, стріляючи залпами «на віват».

Коли була створена «Українська республіка» *, Семенюк пішов у добровольці. Але недовго терпів сувору солдатську долю; утік з війська, одяг знову мундир капітана і в тій ролі здійснював фантастичні подвиги. Зрештою його спіймали і посадили в коломийську тюрму, звідки він знову втік напередодні військового суду. Відтоді тільки зрідка доходили про нього чутки з далеких країн: з Чехії, Франції, Португалії, Бразілії. В останні роки він з'явився в Румунії, і тоді покутські торговці почали розповідати справжні чудеса про його щастя в грі, коханні і контрабанді.

Вже другий тиждень гостював Семенюк у молодої Королюкової вдови, смаглявої Марічки, тільки деколи показуючись у селі. Він цілісінькі дні проводив у лісі, зносив дрова і сіно своїй господині, крутився коло вуликів, а вечорами його відвідував Американ, і вони обидва до пізньої ночі обговорювали плани на найближче майбутнє. Коли реемігрант відходив, Семенюк піднімався по драбині на горище і, потопаючи в пахучому сіні, засинав.

Напередодні святого Юрія, як тільки зайшло сонце, Семенюк вийшов на пагорбок, звідки наче на долоні було видно високі полонини. Іван з радості аж свиснув: біле покривало зникло, залишивши по собі лише вузькі плахти снігу на північних схилах гір.

— Кого ж це ти виглядаєш так, Іване? — почув він за собою тихий жіночий голос. Обернувся — перед ним стояла Марічка.

— Торішнього снігу,— відповів і блиснув зубами.— А ти що шукаєш тут у цю пору?

Вона мовчки опустила очі і нервово перебирала пальцями вовну його кожушка. Коли по хвилині глянула на нього, в його жилах завирувала кров. Він повільно відвернув голову і тремтячою долонею пригладив чорні вусики. Відчув, як вона припала до його плеча.

— Вертайся додому, Марічко. Що тобі тут зі мною? Даремно тільки ходиш по росі.

— Іду зараз, Іване...— шепнула, схиливши голову на його груди. Їх очі дивилися в далечінь. Насувалася темрява, і небо зливалося з горами в одну величезну фіолетову чашу. На вершинах гір спалахувало багаття, гасячи своїм багряним відблиском ледь помітні ще світлячки

зір. Весь гуцульський край численними вогнями зустрічав свято переможної весни.

— Не знала, не бачила тебе ніколи,— плинув тихий шепіт молодої жінки,— і воліла б, щоб мої очі ніколи тебе не бачили. Але сталося, і сьогодні я вже не та, якою була вчора, не своя вже, а всією душею твоя, тільки твоя, Іване. Не думаю ні про що, крім тебе, і мрію про тебе. Тіло моє пломеніє і прагне твоїх пестощів. Ти, як хмара, заслонив мені цілий світ, а проте ти моє сонце. Якщо це люди називають коханням, то нема нічого кращого від кохання, коли мука стає розкішшю. Це я хотіла тобі сказати, щоб знав, коли не вмієш чи не хочеш прочитати цього в моїх очах.

По щоці гуцулки покотилася самотня сльоза.

— Видно, в злу годину став я на твоєму порозі,— сказав Іван, хмурячи брови.

— Що ти кажеш! — скрикнула Марічка, пронизуючи його переляканим поглядом. Йому стало жаль її. Уста жінки в присмерку спокусливо темніли. Він посміхнувся і нахилив голову, щоб поцілувати її в чоло. Вона підставила йому вуста. Були гарячі і липкі. Її смаглява шия пахла медом і материнкою.

— Моїм будеш до самої смерті,— шепнула між одним і другим поцілунком. Почувши це, Семенюк глянув на неї з тривогою в очах. Коли намагався її відіпхнути, Марічка засміялася, припала до його грудей і, втуливши голову в кожушок, сказала півголосом:

— Я відставила драбину. Від сьогодні ночуватимеш у мене!..

V

Запалення легенів загрожувало Ользі смертю. Але молодий організм переміг хворобу, і дівчина, оточена піклуванням своєї няньки й Погодняка, поволі видужувала.

Було надвечір. Вкутана ковдрою, Ольга лежала в садку. Біля неї на лавочці сидів Погодняк і нервово м'яв у руках шапку. Його черстве, акуратно виголене обличчя блищало від поту.

— Прошу вибачити, вимагаю від вас справді багато,— сказала Ольга,— але хочу запитати, чи не могла б я одержати в Косові якоїсь роботи.

— Я вже узнавав. Здається мені, що найкращим виходом було б відкрити кравецьку майстерню. Я вже навіть підшукав відповідне приміщення.

Ольга сплеснула в долоні.

— Чудово! Машину я маю, а коли продам частину речей, то вистачить грошей, щоб там відповідно влаштуватися. Як же я за все це віддячу вам...

Погодняк ще нижче схилив голову, щоб приховати замішання.

— Наразі панна мусить ще якийсь час відпочивати,— мовив він, запинаючись.— Я їздив до біскупа [1], і він дозволив вам, поки наберетеся сил, залишитися тут з тією умовою, що в двох кімнатах поселиться новий піп. Він на днях має приїхати.

В оксамитних очах дівчини заблищали сльози.

— Не можу звикнути до думки, що вже ніколи не побачу батька. Завжди мені здається, що він ось-ось з'явиться, усміхнеться до мене і вимовить моє ім'я.

— Дуже співчуваю вашому сирітству, панно,— буркнув Погодняк, а коли глянув на неї, його пройняла велика радість: Ольга дивилася на нього, і лагідна усмішка роз'яснювала її змарніле личко. Проміння сонця золотило її буйне, по-хлоп'ячому підстрижене волосся.

— Передчуваючи близьку смерть, батько казав мені про вас...

Погодняк раптово почервонів, а його легені з трудом хапали повітря. До болю пальців стиснув у руках шапку.

— Розповідав,— тягнула далі Ольга, не спускаючи з нього очей,— як його рятівник носив мене на руках, коли я була малою дитиною, казав, що у важкій годині заступить мені батька...— докінчила шепотом.

Погодняк сховав обличчя в долонях. Холодний морок пройняв його душу, сповнену всемогутнім, єдиним в його житті коханням. Він соромився того запізнілого почуття, боровся з ним, скільки мав сили, але це була непереможна пристрасть, яка розбивала і нівечила кожен його намір, продиктований волею і розумом, перетворюючи дорослого чоловіка в закоханого до нестями хлопчака.

Раптом Погодняк відчув на руці тепло її пальців. В нестримному пориві припав до них устами. Дівчина не забрала своєї руки. Сиділа з примруженими очима,

---

[1] Єпископа.— *Ред.*

повернувшись до нього обличчям. Нижня губа її гарних уст капризно звисала, як у сплячої дитини.

Вогняна пурпурова куля ховалася за горами, а для Погодняка сонце тільки починало сходити.

* * *

Одного вечора перед плебанією зупинилась підвода. З-поміж старого мотлоху викарабкався високий худий целебс * з передчасно постарілим обличчям. Він сухо привітався з Ольгою і замкнувся у своїх кімнатах. Новий піп тільки зрідка показувався людям, переважно при виконанні своїх церковних обов'язків. Вечорами виходив з молитовником у руках над річку і там самотньо мимрив молитви. Він ні до кого не писав листів і ніколи не одержував їх, за винятком урядової кореспонденції.

Ночами Ольга чула безперервне шльопання його нічних пантофлів. У цім безконечнім його ходінні по кімнатах було щось страшенно пригноблююче. Ольга відгадувала безліч нещасть, що переслідували цього юнака, який, проте, не викликав у неї співчуття. Навпаки, якась глуха нехіть зростала в неї до тієї людини, яка була запереченням всього молодого, здорового, сильного. Часом їй здавалося, що тут же, за дверима, хтось виконав домовину, в якій покутує упир за те, що не злюбив людини.

Її нервове збудження зростало майже з кожною годиною. Як же сильно прагнула тепер залишити цей дім, у якому провела своє дитинство і ранню молодість. Її молодий організм кликав до життя, а кров, щораз швидше пульсуючи в жилах, наказувала серцю битися неспокійно.

Ольга бачила сни, від яких прокидалася вся облита потом. Шуміли в них темні ліси, і з височенних чорних скель з гуркотом спадав водопад. Запінені хвилі з ревом і виттям мчали по лісі, перед ними тікали, крешучи іскри, кінські копита, зривався вітер і сипав їй в очі метелицю вируючих зір. Потім хтось хапав її в обійми, і чиїсь гарячі руки пестили її тіло. Пробудившись, вона дрижала, як у пропасниці, і благала в бога світанку, вдивляючись в синіючий чотирикутник вікна. Коли розвиднялось — заспокоювалася і, вткнувши обличчя в подушку, гірко плакала.

Цієї ночі сон випурхнув з її очей, коли старосвітський годинник закінчив вибивати дванадцяту. Був місяць у повні. Ольга вслухалась у дзвінку нічну тишу. Почула шарудіння, швидко наближалися чиїсь кроки. Коли дійшли до дверей, повернулись і почали віддалятися, стихаючи в третій кімнаті. За кілька секунд знову повернулись і знову замовкли в безконечнім божевільнім ходінні.

Ольга затулила руками вуха, але даремно: нервуюче чалапання відчувала тепер у пульсі своєї крові. Немилосердне і непереможне, грізне, як привид, воно врізувалося їй в мозок і надривало душу. Серце її завмирало від страху. Вона крадькома глянула на місяць, і відчуття страшної пустоти і самотності потрясло її істоту. Сіла на ліжку. Несамовите чалапання знову наближалося. З переляку вона запнулася. Вдягши похапцем халатик, навшпиньках вибігла, щоб не збудити Параски, яка спала біля вікна.

На порозі війнуло на неї оживляючою свіжістю весняної ночі. Спершись на одвірок, вона вдивлялася закам'янілим поглядом у зоряне небо. Коли опустила очі, помітила посеред дороги людську постать, над якою холодно виблискував багнет. Людина стояла нерухомо з повернутим до вікон плебанії обличчям. Наче підхоплена невідомою силою, Ольга подалась у бік самотньої людини.

У воротях зупинилася, притиснула до серця долоню і, схлипуючи, припала до грудей Погодняка.

VI

Через два тижні після цього в сусідньому містечку відбулося вінчання. Невеличкий костьол ледве вміщав юрбу цікавих, що прагнули побачити прекрасну дочку попа, яка виходила заміж за стражника. Над убогим вівтарем стелився дим кадил і гримів орган, заглушуючи тихе «так» молодої пари.

На весілля з'їхалось безліч гостей. Коменданти навколишніх постерунків і прикордонних застав з дружинами, лісничі, міські урядовці, кілька заможніших гуцулів. Останнім приїхав піп, ще раз поблагословив молоду пару, вихилив кілька порцій вина і, скаржачись на свою подагру, через годину від'їхав.

Ольга, бліда і сумна, сиділа біля свого чоловіка, блукаючи поглядом по розчервонілих від напоїв обличчях

гостей. На компліменти відповідала усміхом. Гордіївський учитель, молодий брюнетик з ідеальним проділом на голові, вже третій раз піднімав тост на її честь, даючи привід до заздрощів більшості присутніх жінок. Розжиріла дружина листоноші не спускала з Ольги маленьких ящірячих очей, прагнучи знайти в ній щось таке, що допомогло б розвіяти легенду про красу попівни.

Дзвеніли келихи, і настрій піднімався з кожною хвилиною. Підпилі обличчя чоловіків блищали від поту. Кучерявий практикант лісництва стискав під столом круглі коліна дочки лісничого, яка меланхолійно задивилась на лампу, що коптіла від задухи. Прибулі з Кут музиканти настроювали інструменти, не знаходячи собі місця в переповнених покоях пана Погодняка.

Мокрою від поту рукою молодий взяв пальці Ольги. Вона мимоволі смикнула свою руку, але зразу після того подала її знов. Погодняк тоді мовчки наповнив її склянку вином, вона подякувала йому кивком голови і крізь стиснені зуби стала повільно цідити напій.

Музика заграла весільний марш, і гості почали вставати з-за стола, запрошуючи дам до танцю.

Ольга легко кружляла в ритмі вальсу, не підводячи очей на сяюче щастям і гордістю обличчя чоловіка. В дверях і вікнах було тісно від гуцульської молоді, яка чекала на свою чергу до танцю.

— Олю,— почула над вухом шепіт Погодняка,— перший раз тебе питаю. Скажи — любиш?

В її очах закрутився світ, а серце завмерло з тривоги. Обійми чоловіка раптом стали для неї важкими, як олово. Перехилив її голову назад, і тоді Ольга побачила набрякле і синє обличчя, з якого пильно дивилися на неї двоє дивно примружених очей.

— Так,— сказала, не пізнаючи свого голосу, і полегшено зітхнула. Коли згодом глянула на нього, зрозуміла силу цього вперше вимовленого нею слова. Пан Погодняк був тепер на сьомому небі. Вся її вдячність і повага до цієї людини зразу перетворилася на глибоке співчуття. Вона в душі присяглася, що присвятить йому все своє життя.

Коло півночі почали танцювати гуцули. Обнявшись, танцювали групами по троє, по четверо, приспівуючи і притупуючи постолами.

Ой та наша молоденька
Така веселенька,
Так, як у тій Чорногорі
Вода студененька.

Було душно, і підвішені на стінах лампи немилосердно коптіли. Спочатку повільний, танець набирав темпів, і узорчасті кожушки та оранжові хустки мигали щораз швидше. В екстазі дикого ритму спітнілі обличчя танцюючих набрякали кров'ю. Настрій танцю передавався глядачам, захоплюючи їх у свій круговорот.

Ольга стояла біля дверей, спершись на руку чоловіка, і мимовільним поглядом вдивлялася в рухомий людський килим. Легені її з трудом хапали повітря, а серце билося неспокійно.

Раптом погляд її спинився на вікні, з-за якого через юрбу танцюючих на неї дивилися чиїсь іскристі очі. Вона хотіла відвернути голову, але даремно. Як зачарована відповідала поглядом на погляд. З острахом відчула, що не могла б тепер закрити очей. Від раптового страху припала до плеча чоловіка.

— Ти втомилася, дорога дитино? — запитав ніжно.

— Ні,— відповіла вона, не задумуючись, хоч ледве трималася на ногах.

В цей момент незнайомий виринув з темноти і сів на підвіконні. Він мав смагляве обличчя, а з-під своєрідного капелюшка з пером спадало на скроню пасмо чорного волосся. Його гуцульське вбрання виблискувало сріблом. Усміхнувся до неї двома рядками сніжно-білих зубів, сплеснув у долоні і дзвінким голосом заспівав:

Сидить котє на воротєх,
На вітер сі здуло.
Отакої молодої
В горах ще не було...

Коли комендант постерунку поліції почав пропихатися до вікна, вродливий гуцул легко зіскочив з підвіконня і, пронизливо вигукнувши, наче полонинський пастух: «В-і-і-го-о-о-!» — зник у темряві ночі.

В очах молодої затанцювали яскраві вогники. Кров відхлинула з її лиця, і голова безвладно впала на груди. Рештками свідомості вона відчувала, що осувається до ніг Погодняка.

VII

Коменданта Гордіївського постерунку поліції Вавжака, який тільки годину тому повернувся з нічної зміни і смачно захропів, розбудив черговий поліцай.

— Що там? — буркнув комендант, протираючи заспані очі.

— Доповідаю слухняно, що цієї ночі у вдови Голощукової вкрадено свиню,— повідомив черговий.

— До чорта з свинею, мені хочеться спати,— буркнув сердито Вавжак, але тут же пригадав, що це вже шоста подібна крадіжка, зареєстрована за останні кілька місяців. Сопучи і злословлячи на невловимого злодія, комендант важко підвівся з ліжка, наказав вилити йому на голову кухоль холодної води, виконав кілька смішних для його вайлуватої фігури рухів, які називав зарядкою, і, нашвидку поснідавши, подався на місце злочину.

Коли, лаючись собі під ніс, наближався до подвір'я бідної вдови, почув голосний плач і лемент.

— Тихо,— крикнув він, ставши на порозі вбогої хатини, де захлиналася від плачу господиня, а троє малих дітей жалібно їй підтягали.

— Де та свиня? — запитав комендант, коли в хаті настала тиша, і зразу ж опам'ятався, усвідомивши, що це питання зовсім недоречне.

— Або я знаю? Чи ж я, нещасна, знаю, пане коменДант? — вибухнула плачем господиня.— Іду рано до хліва, а моєї свині нема, тільки трошки крові, і в кориті кукурудзяна мука лежить. Півроку я її годувала, молоко дітям від уст віднімала, щоб було що на базар повезти. Бодай би ти щез за мою кривду, душе злодійська, іскаріотська! Що ж я тепер пораджу, нещасна!

— Ну, досить вже! Покажіть мені краще той хлів,— лагідніше вже сказав пан Вавжак і подався з жінкою до обори.

Кинувши оком на покошману солому і наповнене кукурудзянкою корито, зморщив у задумі чоло. Такого способу умертвлення безрогих у Гордійові ще ніхто не пробував. Для пана Вавжака було ясно, що злодій, закравшися до хліва, насипав своїй жертві у корито кукурудзянки, а коли безрога захлинулася мукою, всадив їй у вухо ствол нагана і беззвучно вистрілив, вбивши її на

місці. Все ж таки Вавжак догадувався, що злодій був один, тільки на цей раз краще обдумав свої дії.

Носком чобота він відгорнув просяклу гноєм солому. Не знайшовши нічого підозрілого, крім залишків крові, вийняв службовий блокнот і написав протокол, після чого, не дивлячись на заплакану господиню, вийшов з двору.

Як тільки він зник за поворотом, з-за придорожньої верби виглянула людина в картатій куртці. Сховавши люльку в кишеню, вона підійшла до Голощукової.

— Що ж то у вас сталося, що жандарми пороги вам оббивають? — запитав ніби ненароком.

— Свиню в мене вбили і вкрали, кари божої на них немає.

Американ співчутливо покивав головою.

— І ви нічого не чули?

— Що я могла чути, коли їй горло мукою заткали.

— Кажете, мукою...— промимрив реемігрант і зупинився.

Потім повільним кроком пішов у бік городу.

За хатою зупинився і прислухався. Переконавшись, що Голощукова з дітьми повернулась до хати, він увійшов у хлів.

Довго перегортав києм солому, поки побачив щось, чого, напевно, шукав. Нахилився і підняв блискучу гільзу. Оглянув її уважно.

— Damned! [1] — стиха вилаявся і сховав гільзу в кишеню. Переконавшись, що на подвір'ї нікого немає, зіщулившись, вийшов з хліва і швидко подався городами.

Тим часом пан Вавжак даремно перевертався в ліжку, намагаючись заснути. Думка про таємного злодія не давала йому спокою. Він встав, одягнувся і, потонувши в задумі, накручуючи пальцями густі вуса, вирушив через село. Був сердитий, як всі чорти.

Сам не помітив, коли опинився в чистому полі. Його задуму перервав гуркіт підводи, що наближалася з боку містечка. Пан Вівжак відчув утому, тому кивнув на візника. Циган Дмитро, усміхаючись, вищирив зуби і чемно вклонився.

— Дозвольте присісти,— вигукнув пан Вавжак і важко викарабкався на віз.— Ви були в містечку?

---

[1] Прокляття *(англ.)*.— *Ред.*

— Та був, прошу пана коменданта. Їздив довідатися, чи не чути в околиці якогось весілля або забави, бо то якби не скрипка, то довелося б сконати з дітьми і бабою. Вже й так моя шкапа ледве ноги тягне. Як зароблю кілька злотих, то виведу його на полонину, бо інакше зимою дров не потягне.

— Певно, певно! — підтакував пан Вавжак.— Аби тільки не потяг наліво, бо знаєте ж, чим тепер загрожує розкрадання лісу.

— Аякже, знаю. Але я людина чесна і на чуже не задивляюсь.

— Я знаю про це,— сказав пан Вавжак і, ввічливо подякувавши, зліз з воза й подався додому, бо дружина вже, напевно, чекала з обідом.

Зійшовши на сходи ганку, він нахилився і щось зняв з штанів.

— Де це взялося? — буркнув собі під ніс.— Свиняча щетина?

Раптом ударив себе долонею в лоб.

— Попався ти мені, братіку.

Сьогодні за обідом пан Вавжак особливо смакував. А пізно ввечері, коли Дмитро смачно хропів, він разом з постерунковим і солтисом постукали в його віконце. Циган відчинив, удав із себе здивованого і усміхненого, проте блідість на його обличчі не пройшла мимо уваги поліцаїв.

В хаті стояла невимовна задуха. Мов звірята в берлозі, тулилися до матері двоє переляканих циганчат із знекровленими обличчями. На столі лежав шматок малая і надкушена цибулина.

— Не маєте за що, цигане, солонини купити, що на вечерю цибулю їсте? — спитав глумливо пан Вавжак.

— Не вистачає, пане: тільки в велике свято, та й то рідко бачимо сало.

— Гм, а я думав... Ну, переконаємось! — буркнув пан Вавжак і почав обшук у хаті.

Але тут не знайшов нічого. Тоді, не спускаючи очей з цигана, який зблід як стіна, пішов до комори. Піднявши віко величезної скрині, Вавжак ахнув з радості. Там лежали старанно поскладані новенькі сердаки, кожухи, кожушки, запаски, товсті сувої льняного полотна, а на самому дні, під разками намиста, виблискувало кільканадцять годинників.

— То ви, як бачу, не такі бідні.

— Для діточок про чорну годину бережу, пане комендант.

— Передбачливий з вас батько,— сказав Вавжак, оглядаючи срібний хронометр з ініціалами «А. М.»,— коли годинники для них вишукуєте аж у Гаджугах, а полотно мусите двигати темними ночами аж з третього села.

Циган мовчав, слідкуючи переляканим поглядом за рухами поліцаїв, які після обшуку в коморі і на горищі повернулися в хату.

— Скажіть мені, цигане, але чесно, щó ви сьогодні возили до міста?

— Нічого не возив, золотий пане.

— Тільки забиту свиню, так, цигане?

— Ні, пане, вже цілий рік не годую свиней...— сказав циган і прикусив язика.

— В тому, власне, і справа, цигане...

Пан Вавжак розглядав щó в хаті, ніби чогось шукав. Зрештою зупинив свій погляд на двох скрипках, що висіли над ліжком. Від дотику його пальців струни обізвалися чарівною луною.

— Гарна скрипка, але нащо вам оця потріскана?

— Хай собі висить. Колись мені послужила.

Вавжак зняв її зі стіни. Скрипка була без струн, а численні поздовжні тріщини свідчили про її бурхливе минуле. Комендант вже намірився повісити її назад, але помітив дивно скривлене обличчя цигана. Він потряс нею біля вуха, але не почув ніякого звуку. Обмацував її пальцями — потріскана фанера угиналася. Раптом з голосним тріском відскочила дощечка, відкриваючи нутро інструмента.

Циган розпачливо скрикнув і кинувся на Вавжака. Але його схопив за комір поліцай і моментально закував у кайдани. А Вавжак преспокійно витяг із скрипки мішечок з свинячого міхура. Довго возився він, поки роздлубав зав'язаний на ньому вузол, а коли побачив товстий жмуток доларів, задоволено цмокнув. Слинячи палець, комендант мовчки лічив гроші.

— Триста сімдесят і два долари, нещасний злидарю. Так?

— Так,— захрипів застуканий Дмитро, втупивши палаючі очі в банкноти.

Склавши протокол і погрузивши на віз описані речі, пан Вавжак намірився вже покинути хату цигана. Але, опинившись у сінях, він пригадав, що не заглянув ще за двері, які виходили в двір. Там стояла бочка з чопом.

— Що тут маєте? — спитав комендант постерунку.

— Брага, пане,— застогнав розгублено циган.

— Брага? Адже у вас нема корови?

— Для коника, пане.

— Для коника? Кінь волів би, щоб йому трохи більше вівса давали.

Вавжак вернувся до хати за горнятком, перехилив бочку і вийняв чоп. Наповнивши посуду золотистою рідиною, підніс її до уст.

— Чорт забирай! Румунське вино,— буркнув під ніс і шепнув поліцаєві, щоб той негайно біг до прикордонної застави і покликав коменданта:

— Ми разом допитаємо цигана. Скажете, що я напав на слід контрабанди,— додав і знову звернувся до цигана:

— Ну, підемо на постерунок!

Коли вийшли на вулицю, Вавжак відправив солтиса і, нахилившись до цигана, сказав півголосом:

— Тепер можете вибирати: або, починаючи від сьогодні, добрих кілька років гнити в тюрмі, або відповідати «з вольней стопи»... ну і як його там...— при цьому пан Вавжак соковито сплюнув.

Незабаром вони прийшли на постерунок, куди скоро з'явився і Погодняк.

VIII

Висока полонина, оповита туманами, що снувалися на вершинах гір, ще дрімала, чекаючи світанку. Раптом тишу порушило далеке гавкання псів. Застугоніла земля, щораз ближче чувся тупіт коня, що мчався галопом. Скоро із сріблястої хмари виринув вершник. Його короткий сердак розвівався за ним в шаленому бігу, як великі чорні крила. Карий кінь, ледь торкаючись копитами землі, мчав, немов стріла, по хвилястих схилах. Потім знову потонув у хмарі, що пухнастим саваном покривала гору Ледескул.

Трохи нижче хребта вершник здибав коня, в чудовому дугоподібному стрибку перескочив окопи минулої

світової війни, що простяглися тут милями, і східним схилом почав з'їжджати до чорніючих внизу лісів.

Світало. Забризканий піною й болотом, породистий кінь увігнався в похмуре царство ялин і, незважаючи на щораз стрімкіший плай, не зупинився в бігу, аж доки вершник сильною рукою не осадив його на місці. Потім він звернув на вузьку стежку, що пробігала вздовж дзюркотливого струмка. Там панувала непроглядна темрява. Важко дихаючи, кінь то вилазив на пагорбки, то сходив у грузькі мочари.

Після півгодинної їзди струмок перетворився на гримучий потік, що каскадами спадав по ослизлих кам'янистих брилах. Обережно ступаючи, кінь викарабкався на скелю і легкою риссю побіг до галявини, що виднілася поблизу. Опинившись на місці, вершник спішно розсідлав коня, витер його травою, сідло і вудила кинув у кущі, а сам спритно прискочив до спорохнявілого пня, сховав обріз і крадькома, як олень, помчав через букову гущавину.

На узліссі він зупинився. Вікна самітної хати палали відблиском сонця, що сходило. Прислухався. Десь недалеко глухо шумів водоспад. Але гострий слух нічного мандрівника вловив, очевидно, якийсь інший відгомін, бо з його уст роздалося тихе прокляття. Він нишком підкрався до хати. Постукав пальцями у вікно. Заскреготав засув, і виглянуло рум'яне від сну обличчя гуцулки. Не сказавши ні слова, він скочив до кімнати, швидко скинув з себе одяг і вліз під нагріту перину.

— Засунь двері і лягай! Спимо! — шепнув і заплющив очі.

Тільки жінка встигла лягти біля нього, як перед хатою почувся тупіт багатьох ніг, і чийсь важкий кулак кілька разів загримав у двері. Жінка встала і повільною ходою попрямувала до дверей. Побачивши перед собою стражників на чолі з комендантом Погодняком, вона зблідла, але зразу взяла себе в руки і здивованим поглядом окинула ранніх гостей.

Коли Погодняк став над ліжком, гуцул прикинувся сонним.

— Гм,— голосно буркнув Погодняк. Гуцул протер очі, позіхнув і гордовитим поглядом втупився в Погодняка.

— Довго спите, Семенюк.

Той показав в усмішці два рядки білих зубів.

— Як подобає молодому коханцеві,— відрубав Семенюк.— Коли мені стукне п'ятий десяток, то й молода жіночка не поможе. Тоді вдосвіта буду курей ганяти.

Погодняк прикусив губу.

— До того часу либонь згниєте в кримінаті,— буркнув комендант.

— Сміливі жарти, пане комендант! — голосно засміявся Семенюк.— За що ж це, якщо ваша ласка?

— Де ви були цієї ночі? — почув він замість відповіді.

Брови Семенюка нервово здригнулися, і це Погодняк помітив.

— Де був? Спитайте молодички, пане комендант.

Марічка закрила обличчя рукавом.

— Я — грішна,— сказала вона зніяковівши і відвернулася до вікна.— Цілу ніч спочивав на моєму серці.

— Можете присягнути? — суворо запитав Погодняк.

Вона довго не відповідала. Коли ж нарешті відізвалася, голос її був рівний і спокійний.

— Якщо треба буде, на хрест святий присягну.

— Так? — буркнув Погодняк і нахилився над постолами Семенюка, що лежали серед кімнати.— То ви у сні по ранній росі блукали? — звернувся до лежачого, підсуваючи йому під ніс мокрий постіл.

Поки цей встиг відповісти, жінка поквапливо сказала:

— Я тільки що ходила по траві. За потребою.

Погодняк стиха вилаявся і дав знак рукою своїм хлопцям.

Злі, невиспані стражники почали обшук, старанно перетрушуючи кожен куток і закамарок. Перекинувши в кімнаті все догори ногами, обшукали комору і горище, пішли до стайні і на город, де повідкривали всі вулики. Коли нарешті почало вже припікати сонце, запорошені стражники повернулися до кімнати. Обшук не дав жодних наслідків.

Відходячи, Погодняк ще раз оглянув кімнату і спокійним тоном сказав:

— Якщо цієї ночі щось сталося на полонині, ви будете відповідати, Семенюк. Не сьогодні, то взавтра. Даю вам своє слово.

Як тільки закрилися двері за стражниками, Іван прискочив до вікна. Він не спускав з них очей, поки не зник-

ли в лісі. Потім глянув на безмежну блакить неба. Глибока зморшка прорізала його чоло, а уста прошепотіли:

— Вони знають...

IX

Перші тижні подружнього життя Ольги потонули в господарських турботах. Погодняк найняв у власника, що перебував в Америці, будиночок з прибудовою і городом, тому потрібно було все привести до порядку. Коли затишні кімнати блищали вже чистотою, а у відновленій стайні весело ревли корови, Ольга мала більше часу подумати про себе. Зміна в її житті була такою раптовою, що вона не могла збагнути її важливості.

Тільки тепер промовила до неї дійсність. Але вона не злякалася її, навпаки, вона бачила в чоловікові того, хто заповнив порожнечу, що утворилася після смерті батька, хто обдарував її теплом і любов'ю. Коли цілував, уста її були холодні. Але вона не знала про це. Інколи, в хвилини найбільшого почуття, ловила його тривожний погляд. Її це дивувало і турбувало. Він хотів від неї кохання, і вона була переконана, що дає йому його.

Вона була певна, що любить його, адже всі почуття, які колись належали батькові, віддавала йому. Коли однак роздягалася перед ним, їй здавалося, що від сорому потріскається шкіра на її обличчі. Вона знала, що буде мати з ним дітей, і ця думка не викликала в ній заперечень, хоч і не прагнула цього. Хотіла стати зразковою дружиною і збудувати щастя чоловікові, яке повинно було стати і її власним щастям.

Догоджала йому як могла. Жіночим інстинктом відгадувала його слабості і звички, покорялась йому у всьому, запобігаючи майже кожному його бажанню.

І коли, незважаючи на все це, на його обличчі з'являлась часом тінь незадоволення, їй ставало сумно. Тоді, ховаючись, тихенько плакала, плакала так довго, доки не зрозуміла, що плаче не над ним, а над собою. Відтоді очі її стали сухими, тільки злегка затуманилися тінню меланхолії.

Впоравшись із господарством, Ольга мала більше вільного часу для себе. Сідала тоді верхи на свого Сивка і з книжкою в руках піднімалася по крутих плаях, перееска-

кувала бурхливі потоки, бродила по диких вертепах гірської пущі.

Самотність, привид якої недавно ще лякав її, зараз приносила їй полегшення. Уявний світ, вичитаний з шелестячих на вітрі листків повісті, набирав у її очах реальних рис. Уявляла себе на місці вичитаних героїв, гарячково дошукуючись спільних почуттів і долі. Було щось несамовите в тих самотніх мандрівках, коли, втрачаючи відчуття свого існування, перетворювалася в істоту, палаючу тисячами невизначених прагнень. Іноді цілими годинами вона лежала на моху, спостерігаючи, як пропливають над нею хмари, і тільки груди, що пружно піднімалися, свідчили про її почуття.

В цей день, перед самим поверненням Погодняка від Семенюка, де він робив обшук, Ольга вирушила в свою щоденну мандрівку. Коли досягла вершини Гордіївської Магори, пустила коня риссю до недалекої полянки, оточеної віковими дубами. Крізь молоде листя виднілося темно-синє небо. Вона вигідно лягла в заглибленні між корінням. Зачитавшись, не помітила, що насувається буря. Тільки коли букви помутніли в темряві і по деревах зашелестіли перші краплі дощу, вона глянула на небо. Воно було сіре і набрякле зливою. В горах розлягався гуркіт далекого грому.

Кінь пасся на протилежному боці галявини на віддалі яких-небудь двісті кроків. Ольга плеснула в долоні. Піднявши голову, Сивко заіржав і подався до свого господаря.

В ту хвилину линув дощ. Ольга всім тілом припала до дуба. Безперервні блискавиці просвітлювали сутінки. Раптом із страшенним тріском полум'я розтрощило недалекого дуба, і з розколини, що утворилася, вибухнули клуби синього диму. Ольга тремтіла як у пропасниці.

Промокши до нитки, вона враз скочила на коня і, описавши коло, риссю подалася до села. Додому було в найкращому випадку півгодини їзди. А вона знала, чим після недавньої хвороби загрожувала їй злива. Проте іншого виходу не було. Не знаючи добре цих місць, вона не могла шукати схованки.

Згодом кінь пішов повільніше: вщелений камінням плай збігав у цьому місці занадто стрімко. А дощ лив і лив, перетворюючи плай у грузький потік.

— Голя! Куди то так, красуне? — почула Ольга перед собою веселий чоловічий голос. Чорний бік коня доторкнувся до її коліна. Вона глянула на вершника. Крізь завісу спливаючих з солом'яного капелюшка крапель побачила двоє рухливих очей. Вона бачила вже їх колись, хоч не знала ще, де саме. Коли відповіла йому, голос її злегка затремтів.

— До села, додому їду.

— До села? У таку повідь? Як бог свят, не пущу. Завертай!

В одну мить він накинув на неї свій сердак, вивернув кожушок наверх вовною, взяв Сивка за уздечку, потяг його нагайкою, і коні поскакали риссю тільки йому відомою дорогою.

Менш як за п'ять хвилин вони зупинилися перед хатою Королюкової. Гуцул схопив Ольгу на руки і вніс у хату.

— Добридень, Марічко! Дивися, яку я кралю тобі приніс. Самого коменданта жінка! І її дощ не пощадив. Роздягни її швидко і добре натри, потім дай гарячого вина напитися, бо шкода було б красуні, хоч вона і не з нашого роду.

Незабаром Ольга, суха і обігріта, лежала під периною. Коли гуцулка нахилилася над нею з бокалом пахучого вина, Ольга з вдячністю підвела на неї очі. Та відповіла їй коротким, як блиск ножа, поглядом. Від того часу гуцулка навмисне уникала її погляду.

Увійшов Семенюк, переодягнений в сухий одяг. Ольга удала, що спить. Чула, як наближалися його кроки. Став біля ліжка, насунув ковдру на її оголене плече і на пальцях відійшов до стола. Вона чула шепіт і переставляння мисок. Обережно підвела повіки. Він сидів за столом і з вовчим апетитом ковтав галушки. Шовковисті кучері спадали на його чоло. Пурпурові відблиски вогню освітлювали вродливе обличчя гуцулки, яка стояла, спершись ліктем об піч, і вдивлялася в Семенюка, як у веселку.

Ольга заплющила очі, щоб за хвилину знову глянути на нього. Задерши голову, Семенюк пив щось з великого горшка. На його лівій руці мінився самоцвітами широкий золотий браслет. Ольга пригадала сцену з свого весілля: той самий голос, ті самі полум'яні очі, той самий, прикрашений брильянтами, браслет. Як зачарована, вона не

спускала з нього погляду, аж поки не зник за дверима. Виходячи, він цмокнув Марічку в щоку. Ольга заснула, хоч серце її билося неспокійно.

Збудило її сонячне проміння, що проникало в кімнату двома золотими променями. На кріслі біля ліжка лежав її висушений одяг. Підвела голову — в кімнаті не було нікого. Встала і тихцем почала одягатися. Коли перед дзеркалом одягла капелюшок, побачила його у дверях. Він стояв і посміхався. Ольга відчула, що лице її червоніє від надмірного припливу крові.

— Добрий день тобі, красуне!

Вона стрімко повернулась до нього.

— Що? Я проспала тут всю ніч?

Він блиснув зубами.

— Цілісіньку і навіть добрий шматок дня,— відповів, переступаючи поріг.

Ольга виглянула у віконце. Сонце хилилося до заходу. З близьких кущів стікали рубінові краплі води. Миттю повернула голову — він стояв тут же, за нею, і з захопленням оглядав її гнучку постать. Чорна амазонка підкреслювала молочну білину її обличчя, а великі чорні очі, обведені двома сміливими пасмами ясного волосся, дивилися на нього в ту мить з дитячою наївністю. Червоні уста цвіли в усмішці, і потішно морщився гарненький носик. В цю хвилину вона була справжньою красунею.

— А я повірила! — сказала вона і дзвінко засміялася.

Він відповів їй також сміхом. Сміючися, вони вийшли надвір. Їх осліпило сонце. Сп'янілі від заразливого сміху, вони ледве повилазили на коней. Сивко рушив з копита, зразу переходячи в галоп. Семенюк пустився слідом за нею, не звернувши уваги на самотню жіночу постать на городі.

Сивко хижо тікав, залишаючи за собою фонтани розбризканої води. Проте Карий, напружений, як лук, наближався до нього з блискавичною швидкістю. Поки Ольга встигла оглянутися, Семенюк підхопив її легко, як пір'їнку, і посадив поперед себе. Коні пішли поволі.

Ольга горіла від сорому, проте не могла стримати шаленого сміху. Всією нею заволоділа хвиля безжурної радості. Коли нарешті втихла, по її обличчю спливали сльози. Семенюк витер їх шовковою хустинкою. Вона по-

мітила на ній вишиту букву «К», і в ній прокинулась цікавість.

— Відколи то чоловіки почали носити браслети? — спитала, скоса глянувши на нього.— І сережки...— поквапливо додала.

— Відколи я почав їх носити,— почав він, але перевів погляд на темніючі вершини смерек.

Якийсь час вони їхали мовчки. Її огорнула солодка неміч. Зібравши рештки сил, вона відсахнулася, схопила повіддя і зупинила коня, після чого легко зіскочила на землю. Семенюк взяв її руку. Вона підвела на нього свої жадібні бездонні очі.

— Пустіть мене! — шепнула і закрила їх довгими віями.

Мовчки сіла на свого Сивка. Вони наближалися до місця, де гордо височіли дві стрункі, як стріли, ялини. Ольга зупинила коня.

— Дякую вам,— сказала півголосом, не дивлячись на нього.

Він не відповів. Сивко рушив з місця, підбадьорений близькістю дому, але Ольга зупинила його, гнівно шарпнувши за повіддя. Глянула на гуцула. Їх огортала темрява. Вдивляючись у її обличчя, яке в сутінках ледве виднілося, він прислухався до тихої музики в надвечірньому шумі дерев. Була в ній скарга, були пристрасть і сила, здатна перевертати гори.

Його схвильована душа жадібно вбирала в себе цю найдорожчу в житті хвилину, задля якої, здається, варто вмерти. Він низько опустив голову. Її долоня, як біла сполохана пташка, піднялася в повітрі, мимоволі торкнулася його уст і зникла в ритмі стихаючого тупоту.

Над його головою щораз тихіше шуміли дві ялини.

X

Того самого вечора далеко за селом, у хаті одноногого інваліда Штіня, поволі збиралася компанія. Першим всунувся циган, за ним Палащук з Юрою, а потім Американ. Останній довго тут не забаривсь. Глянув навколо, кинув дітям на піч шматок шоколаду і, шепнувши господареві на вухо кілька слів, вийшов. Стежкою, що вела через город, він дійшов до узлісся. Сів під буком і закурив люльку.

Вдосталь накурившись, витрусив на траву попіл, притоптав його ногою і, насунувши на очі шапку, задрімав.

Через якийсь час відкрив очі. Гострий слух його вловив далекий тупіт кінських копит. Він спокійно набив люльку і знову закурив. Ритмічний тупіт наближався. Американ встав, позіхнув і ліниво потягнувся. Коли тупіт наблизився, він сховався за дерево, напружуючи в темряві зір. А коли вершник зрівнявся з буком, він спритно заступив йому дорогу.

— Це ти, Американе?

— Yes.

Семенюк зіскочив з коня. В лісовій тиші обізвалася сова.

— Ну ж і почухається дідич з Острожан. Вісім волів, і кожен, як булка,— шепнув Семенюк.

— О yes! Золото, а не воли,— буркнув товстун.

— Ти роздобув гроші?

— Yes, капітане.

— Одну третю розділиш між братвою.

— Одну третю?

— За два воли повернеш гроші. Чи всі вони ще на румунській полонині?

— Ще, до завтра, капітане. В Мармароші базар аж через п'ять днів.

— Цієї ж ночі ще підеш з Палащуком на румунський бік і два переженеш назад сюди.

— Very well [1], капітане.

— Заженете їх у найдикішу пущу. Якщо знайдуть їх там живими — добре, якщо вовки з'їдять — теж непогано. Раз роздерли два, то так само могли й вісім.

— О yes, капітане,— муркнув товстун.— Хіба...

— Сьогодні на світанку, як тільки я повернувся, увірвалися до мене стражники.

Очі Американа загорілися, як свічки.

— Маємо зрадника в своїй групі,— шепнув Семенюк і рушив у бік хати Штіня. За ним, сопучи від збентеження, ішов товстун.

— Хвилиночку, капітане. Циган Дмитро... вкрав минулої ночі свиню у вдови Голощукової.

Очі Семенюка запалали гнівом. Самовільна крадіжка, і до того ж свині, вважалася в товаристві ганьбою. Ма-

---

[1] Дуже добре *(англ.)*.— *Ред.*

Пам'ятник Я. Галану у Львові.
Фото В. І. Криворучка. 1975.

Робочий кабінет Я. Галана.
Фото В. І. Криворучка. 1975.

ло того, обкрадено біднячку, а це суперечило принципам капітана.

— Ти мені його привів, ти за нього і відповідатимеш,— просичав Семенюк.

— Клянусь богом, капітане, я не знав, що то за стерво,— заскиглив товстун.— Вже шість років ніхто не зловив його на крадіжці.

— Дурень! — поспішаючи, кинув капітан і додав: — А вдові подвійну суму повернеш.

— То ще не все,— пискнув товстун.

Семенюк зупинився і навис над ним, як грозова хмара.

— Забйв свиню... кулею,— прошепелявив товстун.— Я знайшов гільзу в хліві. Подивись.

При блідому світлі ліхтаря він показав гільзу. Вона була з посрібленого револьвера, кілька тижнів тому подарованого циганові самим Семенюком. Капітан відчув зневагу, якої ніколи ще не переживав. Він схопив товстуна за плечі і з дикою силою потряс ним. Скривлене від гніву його обличчя було страшним.

— Щоб ти мені його підстеріг. Хай Юра від сьогодні ока з нього не спускає. А на випадок чого... зрозумів?

— О yes, капітане.

XI

Коли Семенюк ступив на поріг Штіньової хати, зуби його блищали в усмішці.

— Вітаю, братці! Привіт, кривий газдо! — вигукнув він, повільно крокуючи по кімнаті. За ним увійшов Американ і, ставши біля печі, спідлоба поглядав на цигана, який настроював скрипку. Кошлаті голівки дітей з цікавістю виглядали з печі.

— Сьогодні вперше забавимося в своєму товаристві,— сказав загадковим тоном Семенюк.— Газдо, наливай вина. Цигане, грай! Заспіваємо, хлопці! За здоров'я чесних людей, за смерть зрадників. Грай, чорніший від смоли цигане!

Капітан сів за стіл і без віддиху вихилив першу склянку. Його наслідували інші. Склянки задзвеніли вдруге і втретє. Семенюк зсунув на потилицю капелюх і, піднявши до світла склянку, наповнену золотистою рідиною, приємним баритоном заспівав лемківську рекрутську пісню. Її підхопили й хлопці.

Кед ми прийшла карта та й нароковать,
Став я свого неня просити й благать.
Неню ж ти мій, неню, вволи мені волю
Та йди за мене на ту войну.

Хатина хиталася від рекрутської пісні, а скрипка плакала і шаленіла. Циган Дмитро грав сьогодні надзвичайно.

Кед ми прийшла карта та й нароковать,
Став я музиченьків просити й благать.
Гей ви, музиченьки, заграйте ми чардаш,
Най си потанцюю той останній раз...

Коли пісня втихла, Семенюк підпер долонями голову і став вдивлятися в темніючий проріз вікна. Ніхто не порушував мовчанки.

— Чи ви бачили, хлопці, як виглядає щастя? — почав раптом упівголоса Семенюк.— Має золоте волосся, а очі чисті і глибокі, як гірські озера. Перейшло мене сьогодні на дорозі і сказало мені: я існую... Я хотів плакати і не міг, хотів сміятися, але був не в силі. Вітер зірвався в моїх грудях і зашумів: я — кохання. Різні вітри вже обпікали мені обличчя, а такого ще не пам'ятаю, це був перший і останній. Так відчуває моє серце, і так воно говорить вам, браття, бо інше сонце починає світити в моїй душі.

Повільно підійшов до вікна. Тисячі зірок миготіли в безмежному просторі, і сонно шелестіла груша за вікном. Циган заграв сумну румунську пісеньку, а капітан наспівував:

Коли зірка вечірня зійде над тобою
І тихо ліс зашумить колискову,
Слухай, дівчино, пісню душі моєї,
Ти моє щастя, і радість, і сум.

Американ крадькома вийшов з хати. Однак циган зразу це помітив. Він пополотнів і стиха вилаявся. Проте рука його вправно виводила смичком і не задрижали пальці на струнах. Музикою заглушував він у собі страх, що зростав з кожною хвилиною.

Слухай, дівчино, пісню душі моєї,
Ти моє щастя, і радість, і сум.

Погодняк, переодягнений по-гуцульськи, підкрадався до хати Штіня. Коли підійшов під грушу, побачив у вікні Семенюка. Рука його інстинктивно стиснула карабін.

Лежачи в траві, довго слухав Семенюкову пісню, від якої серце його билося щораз спокійніше. В цій пісні і в цьому голосі було щось таке, що примушувало його на мить забути про свій обов'язок. Він підпав під вплив ласкавої мелодії, примружив очі і в уяві побачив Ольгу. В сонячний ранок ішла вона берегом річки і, вітаючи когось здалека, вимахувала солом'яним капелюхом. Обличчя її він не бачив, але відчував, що до когось радісно усміхалася. В його очах виступили сльози, глибокий жаль стиснув йому серце.

— Що зі мною? — шепнув він і відкрив очі. Семенюк, продовжуючи свою пісню на чужій мові, відходив від вікна. Задзвеніли склянки. Погодняк перевісив карабін через плече і спритно виліз на дерево. Звідси добре бачив, що діялося в хаті.

Тільки капітан підніс до губ склянку, сигнальний посвист Американа розрізав повітря. У руці Семенюка блиснув револьвер, гримнув постріл, і розбита кулею лампа, що висіла на протилежному боці кімнати, погасла. Семенюк похапцем випив вино і останнім вискочив через вікно.

Коли пробігав під грушею, тягар людського тіла впав на його плечі. Шарпнувся раз, другий, але чиїсь руки стискали його, наче залізні кліщі. Почув брязкіт кайданів. Напружився, присів до самої землі і, вигнутий, як лук, підскочив угору. Перед ним мигнуло обличчя Погодняка, і в ньому закипіла дика енергія. Зігнутий знову під вагою стражника, Іван раптом зірвався, схопив його за плечі, і Погодняк, описавши дугу над його головою, з глухим ударом упав на землю.

Коли підвівся, голосний сміх вказував на шлях, куди стрілою помчав капітан. Пронизливе «ві-і-го-о!» пролунало над лісом, заглушуючи безладну стрілянину.

Похмурий і сердитий, Погодняк повертався з своїм загоном через ліс. Враз праворуч, на віддалі приблизно ста кроків від стражників, блиснув постріл. Погодняк зупинився і зняв шапку. Вона була пробита кулею. Комендант погасив ліхтарик і коротко засміявся:

— Так жартує Іван Семенюк.

XII

Тієї ночі Ольга даремно намагалася заснути. Тіло її пашіло жаром. Невідомі ще почуття примушували її то плакати, то сміятися. Рівномірне цокання настінного годинника проникало в її мозок і будило незнайому тривогу. Вона встала і приставила до стіни крісло. Злегка коливаючись, при світлі нічної лампи тьмяно поблискував маятник. Коли вона торкнулася пальцями холодного металу, годинник затих. Лягаючи знову в ліжко, Ольга скинула з себе сорочку. Освіжаюче повітря липневої ночі, вриваючись через відкрите вікно, прохолоджувало її гаряче тіло. В кімнату донеслися далекі постріли, що нагадували потріскування печеного бобу. Але вона не звернула на це особливої уваги, захлинаючись незрозумілою радістю, яка хвилею піднімалася в ній.

Ольга погасила лампу і, широко розкинувши руки, напружила своє тіло. Напівсонна, вона линула в гори, все вище, аж ген до двох струнких ялин. Оксамитна галузка торкнулася її грудей. Її пройняло тремтіння невимовної розкоші. Широко розплющеними очима вона вдивлялася в темряву, що беззвучно пропливала під стелею.

Погодняк повертався додому. Перейшовши кладку, перекинену через потік, попрямував стежкою до свого города. Раптом став як укопаний: з густих кущів вільшини виринула людська постать.

— Пане комендант! — сказав приглушеним голосом циган Дмитро.— Я чекаю вас, щоб сказати вам кілька слів.

— Кажи! — буркнув Погодняк.

— Вони знову щось задумують. Сьогодні жоден з них не повернувся додому, а Юра Ващук і той старий дяк заскочили до Кострубайла по сало. Напевно, на полонину йдуть.

— Ну, а ще що?

— Щось мені здається, що Семенюк скоро молодичку зрадить. Весь час про ясноволосу говорив. Напевно, закохався в неї до нестями.

— Ну і що? Дурень ти, трутню! — іронічно кинув Погодняк і пішов далі.

— Пане комендант, ще одно слово! — крикнув циган.

— Що там? — промимрив стражник.

— Пане комендант, я боюся. Ніколи ще так не боявся...

— А що, пронюхали, що ти за один?

— Думаю, що ні...

В цей час почувся глухий плюскіт, ніби великий камінь скотився в потік. Циган затремтів мов у пропасниці.

— Завтра про це поговоримо, а зараз іди спати.

— Добре, пане комендант...

Вмитий і освіжений, Погодняк навшпиньках увійшов до спальні. Проміння місяця, що сходив, кидало синій відблиск на скулену на ліжку постать Ольги. Сиділа гола, нерухомо, з втуленим в коліна обличчям і, здавалося, дрімала. Коли торкнувся долонею її плеча, вона підвела голову. Він побачив великі бездумні очі.

— Тобі не холодно? — спитав пошепки.

— Ні,— відповіла вона коротко і з головою вкрилася ковдрою.

Погодняк ліг поряд і пригорнув її до себе. На своїй щоці відчував холод дівочої пружної груді. Відчував, як під нею билося серце. Рівномірно, з довгими перервами. Він припав губами до її уст — були холодні, ще холодніші, ніж завжди.

Вп'явшись поглядом в обличчя чоловіка, вона мовчки гладила його голову. Її долоня була холодна, як лід.

— Притулися до мене, дорога дитино,— шепнув. Вона покірно поклала голову на його груди. Волосся її пахло ромашками і молодістю.

— Я б не міг уже жити без тебе, Ольго,— шепотів Погодняк.— Ти стала моєю душею. Від того часу, коли я покохав тебе, моя власна душа вмерла.

Він відчув на своїх грудях тепло її сліз.

— Не плач, дитино. Ні, справді, який я дурний. Не знаю, чи тішитися тими сльозами, чи сумувати. Смішний я, правда?

Не дивлячись на нього, вона поцілувала його в плече і вткнула голову в подушку.

— Тішся...— шепнула тихенько і долонями закрила своє обличчя.

Вони довго лежали так, поруч, прислухаючись до биття власних сердець. А коли сон уже спадав на їх повіки, нічну тишу раптом розітнув страшний людський крик, нагадуючи передсмертне скигління звіра.

Погодняк миттю накинув на себе плащ і з карабіном у руках вибіг надвір. По всьому селу скажено вили пси. Погодняк біг у тому напрямку, звідки почувся крик.

Засапавшись, став над потоком. Проте ніякий підозрілий шурхіт тут не порушував тиші. Монотонно, як і завжди, шуміла в річці вода. Смуга світла з ліхтарика розрізала темряву, впала на кущі вільшини, перескочила через струмок і зупинилася на невисокому обриві. Погодняк обшарив чагарник, після чого вирушив у верхів'я потоку.

Опинившись над кручею, освітив потік, що протікав унизу. Там, у воді, виднілося тіло людини. Спираючись на карабін, Погодняк зсунувся по крутому березі. Коли його ноги торкнулися води, глянув у потік. Широка течія змивала кров із зневіченої до невпізнання голови цигана Дмитра. Навколо нього, підхоплена виром, крутилась розбита скрипка.

Наступного дня на світанку Погодняк зв'язався з румунською заставою і з групою прикордонників у повному спорядженні вирушив на високі полонини.

XIII

На терасі гарнізонного ресторану в чудовому місті Мармарош-Сігет сиділа молода пара, смакуючи ранній виноград. Широкий солом'яний капелюх захищав обличчя жінки від палючих променів сонця. З-під опущених вій вона поглядала на жвавого брюнетика в тісному мундирі — офіцера румунських прикордонників, що сидів навпроти. В куточках її губ застигла усмішка легкої іронії.

— Пані баронесо,— заговорив юнак, потираючи хустинкою на нігтях липкий од виноградного соку лак.— Не смію баронесу запідозрювати, але...

— Наперед вибачаю вам, пане поручик,— кинула жінка, і її сині очі загорілися веселими іскорками.

— Чи пані не хотіла б мені сказати, що було причиною мого переводу з чернівецького гарнізону в цю дику місцевість?

Голосний сміх баронеси порушив тишу гарячого полудня.

— Моя вина! Пан надзвичайно догадливий. Я спричинилася до цієї зміни, бажаючи зробити з пана мужню

людину. Після багатьох років, проведених в кав'ярнях і будуарах, природа вплине на вас оживляюче.

— Дякую,— вклонився скрививишсь,— маю, проте, враження, що щось інше спонукало вас до цього, так би мовити, кроку...

— Вибираючись до вас у гості, я сподівалася кращого прийому, поручику Петреску.

Лялькоподібний поручик почервонів і швидко закліпав віями.

— Дуже перепрошую, але я такий змучений коханням до вас, що... ну, що просто не знаю, що роблю.

— Власне, тому я мусила вас позбутися,— мовила з невинною міною.— Тих ваших витівок я мала вже по вуха. Коли заборонила вас приймати, ви деморалізували мені прислугу, підкупляючи лакеїв і покоївок. Коли і це не помогло, ви лізли через вікно до бібліотеки. Так, так! — додала, зауваживши раптові жести протесту з боку юнака.— А любовні листи, якими ви мене засипали, диктував вам один з ваших приятелів. До того ж, чоловік мій одержав анонімку, в якій повідомлялося, що маю любовника-контрабандиста. Як виявилося, її на ваше прохання написав той самий приятель.

— Пані мене ображає! — обурився юнак.

— Отже, ви заперечуєте? А коли той приятель повторить це вам у моїй присутності?

Петреску почервонів як буряк, а в очах його заблищали сльози.

— Адже ж знаєш, баронесо, що люблю тебе до нестями! — промовив він тонким голосом.

— Знаю про це і тому прибула сюди на тих кілька годин. А що, всупереч усьому, маю вас за чесну людину, хочу про щось попросити.

— Все, все зроблю для тебе, баронесо! — вигукнув він, наміряючись впасти перед нею на коліна, але в останню хвилину подумав, що це міг би хто-небудь побачити, і знову сів у плетений фотель.

— До мене дійшла чутка, що ваш щасливий суперник бешкетує тут поблизу; маю багато чого сказати йому, і тому хотіла б, щоб ви передали йому мій лист. Сподіваюсь, що незабаром у вас буде для цього можливість.

— Я? Чи ви збожеволіли? Я мав би стати посередником між вами! Я мав би бути запанібрата з тим бандитом, який має нахабство носити на руці ваш браслет?

— Я його подарувала йому.

— Мені навіть не сниться! — рішуче заявив Петреску.— Навіть не сниться мені,— повторив, задихаючись від люті.

— Але ж зрозумійте, Петреску, що я кохаю цю людину,— сказала тихо. На її обличчі з'явилися легкі рум'янці.

— Власне тому застрелю його, як собаку! При першій же нагоді! — випалив юнак, і обличчя його потемніло від невгамовної злості.

Баронеса зняла капелюх і, поглядаючи на блідо-голубе небо, відгорнула з скроні пофарбоване волосся.

— Ви жорстокий. Тому мені не залишається більш нічого, як пошукати іншого шляху до невдячного любовника. А тепер попрощаюся з вами — цього разу вже назавжди.

— Як то назавжди? — застогнав Петреску.

— Просто, не хочу більш вас знати.

— Це неможливо! Адже я казав уже вам, що кохаю...

— І сказав неправду...

Петреску схопив з тарілки гроно винограду і, нервово ковтаючи його, почав швидкими кроками міряти терасу. Мерехтливий відблиск його лакованих чобіт засліплював баронесі очі.

Раптом поручик спинився як укопаний. З широко розкритим ротом дивився на людину, що йшла вулицею в сорочці з грубого полотна і гуцульському кожушку. Перехожий, весело посвистуючи, минув ресторан і поволі попрямував у бік базару.

— Прошу пробачення, баронесо. Я зараз повернуся! Пройшов мій полковник. Кивнув до мене. Мабуть, хоче мені щось сказати. Зараз же повернуся. Благаю вас почекати,— кинув він уривчасто і, насунувши на голову шапку, збіг по сходах на вулицю.

Настав слушний момент — його відділяло від гуцула лише кілька хвилин ходу. Прискорив кроки і незабаром опинився близько переслідуваного. Ішов за ним тепер нога в ногу. На розі стояв поліцай. Петреску вже навіть підняв був руку, щоб покликати його, але одразу ж подумав, що більше слави принесе йому особисте затримання переслідуваного контрабандиста. Зараз потрібно слідкувати за ним, можливо, це нагода викрити схованку всієї банди. Від думки про цю романтичну пригоду, яка прославить його ім'я, поручик аж підскакував з радості.

Переслідуваний повернув у бічну вуличку. Коли б Петреску був більш спостережливий, він помітив би, що, звертаючи у провулок, гуцул зробив більший круг, аніж це було потрібно. Але, вп'явши свій погляд у його плечі, Петреску думав тепер тільки про себе.

В міру віддалення від центру міста будиночки поступово меншали, а вулиці порожніли. Молоді соняшники зацікавлено виглядали з-за численних плотів.

Раптом гуцул зник за рогом. Петреску поспішив за ним і несподівано опинився віч-на-віч з усміхненим Семенюком. Мимоволі сягнув рукою до пояса і зблід: забув револьвер. Розгублено оглянувся навколо — вулиця була порожня. Щось холодне торкнулося його живота. Глянув і завмер з переляку: з-під кожушка стирчало дуло. Підняв угору руки.

— Не того вимагав я від вас. Вільно! — сказав весело Семенюк і сховав револьвер у кишеню.— Звідки ви, власне, взялися тут, пане поручик?

— Про це саме й я хотів спитати,— мовив поручик з невиразною міною.

— Хіба не можна було про це зразу запитати, замість того, щоб ганятися за мною стільки часу. А втім, я за це тобі дуже вдячний. Ти згодишся мені.

— Прошу залишити мене в спокої,— сказав Петреску, повертаючись на каблуках.

— Голя! — вигукнув капітан.— Не шкода тобі мундира з англійського сукна? Миттю зроблю в ньому шість дір.

Петреску, блідий від злості, зупинився.

— Не бійся! За півгодини будеш знову в своєму ресторані. Тільки мені дещо зробиш. Дрібниця. Маю при собі кілька сот доларів. Хотів би обміняти їх у банку, не привертаючи до себе зайвої уваги. Ти виглядаєш як граф і тому не викличеш підозріння. Я міг би й сам переодягтися, але стільки з тим турботи, а часу мало, робота чекає на мене в горах. Отже, ходи, мій франте, і покірно дотримуйся мого кроку.

Один погляд на встромлену в кишеню руку Семенюка переконав юнака, що всякий опір був би даремний. Він покірно рушив поряд з Іваном.

Незабаром вони вийшли на головну вулицю. Семенюк весь час сипав жартами, намагаючись розвеселити раптово спохмурнілого поручика. Одночасно спідлоба слідкував за кожним рухом свого супутника.

— А що поробляє баронеса Штейнбург? — запитав нарешті.

— Я давно її не бачив,— відповів Петреску, важко ковтаючи слину.

— Що ти кажеш? Бідна баронеса!

Підійшли до входу в банк.

— Прошу, пане поручик,— сказав Семенюк і легко пхнув його у двері з вертушкою. Миттю пройшовши через них, вони опинилися перед стойкою, яку вже оточили відвідувачі.

Петреску відчув у своїй долоні пачку банкнотів і механічно подав їх урядникові. Той мимохіть глянув на нього, похапцем перерахував долари і вручив пачку новеньких лей, які тут же помандрували до кишені Семенюка.

— Ти дуже ввічливий,— сказав Іван.— Ніколи тобі цього не забуду. А тепер прощай і при нагоді поздоров від мене баронесу. Або ні! Колись сам це зроблю.

Петреску посинів від гніву. Але доки спромігся відповісти, Іван скочив у двері і перед його носом з такою силою закрутив вертушку, що юнакові світ замакітрився.

Коли Петреску вибіг на вулицю, Семенюка тільки й бачили. Він витер хустинкою мокре від поту чоло і, пригнічений, рушив вперед.

Недалеко від ресторану хтось покликав.

Восьмициліндровий «крейслер» зупинився перед входом. Баронеса махнула йому рукавичкою.

— Довго ви примусили мене чекати, поручику...

Петреску стояв перед нею весь червоний.

— Я мав важливу службову розмову...

— Напевно, любовна пригода, так?

— Баронесо, прошу вас...

— Ну, добре, добре. Але я сподіваюсь, що ви виконаєте моє скромне прохання. Ось лист. І прошу поздоровити його щиро від мене і поцілувати.

— Поцілувати...— безпорадно мовив юнак, провівши блукаючим поглядом автомобіль, що швидко віддалявся. Він глянув на листа. Мав бажання подерти його на шматки, але одразу схаменувся — адже він джентльмен. Сховав його в кишеню макінтоша і попрямував з опущеною головою до ресторану.

Тут чекав на нього новий удар. Як тільки він ступив на поріг більярдного залу, черговий заявив йому, що його

щойно викликали до телефону на командний пункт. Коли Петреску з'явився туди, його познайомили з наказом: негайно відправитись до гірського прикордонного пікету № 172 і прийняти команду відділом, який найближчими днями має разом із стражниками з-за кордону влаштувати облаву на ватагу грізного контрабандиста Семенюка; притому йому подано детальний опис цієї особи.

Він вийшов з канцелярії полковника засмучений, але коли поринув у вуличний гамір, відвага знову повернулася до нього.

«Ти ще, голубчику, у мене заспіваєш!» — подумав він і бадьоро попрямував до ресторану.

XIV

Після чудового, погожого дня гори заснувалися туманами, зірвався поривчастий вітер і почав сікти дрібним, докучливим дощем.

В старій напівзогнилій стаї Кришевської полонини горіло незгасаюче від весни до осені вогнище. Старий ватаг Дутчак мішав києм кулешу, що варилася в засмаленому горщику.

Поволі сходилися пастухи, виливаючи з дійниць у кадуб, що стояв у кутку, вечірній удій. Потім мовчки вечеряли, лягали на причах [1], щільно закутуючись намоклими сердаками.

Ватаг доварював для себе кулешу. Підкинув хмизу, і полум'я вибухло високо, освітлюючи його старече пташине обличчя.

— Марш, псявіро! — крикнув він, помітивши велику вівчарку, що витяглася під нарами.— Кара божа з псами. Тільки-но трохи зашарудить дощ, і вже ця гидота преться до стаї через усі щілини. А йди ти, псявіро, до овець!

Побачивши димучий кий, пес прищулив вуха, втупив у землю погляд і почав повільно крастися до дверей. Раптом зупинився, вишкіривши зуби, і гаркнув. Знадвору у відповідь йому донеслося валування собак.

— А то кого носить по ночах? — здивовано буркнув Дутчак, підводячись з сидіння. Проте не встиг він ступити й кроку, як скрипнули двері і на порозі з'явилася людина в насуненому на очі капелюсі.

---

[1] Нарах в стаях.— *Ред.*

— Слава Йсу! — сказав прибулий півголосом і попрямував у бік вогнища. До нього, глухо гарчачи, підійшов пес, обнюхав з усіх боків і весело завиляв хвостом. Дивлячись на це, Дутчак зморщив лоба і мовчки вказав гостеві на поліно, що лежало біля вогнища.

— Будеш їсти? — сказав він неохоче.

— О так, поїм з радістю. Бо то і дорога далека, і холод, хай його дідько візьме,— заговорив гість, не підводячи голови. З нар доносилося хропіння пастухів.

— Не треба волочитися по ночах чортзна за чим,— сказав ватаг і підсунув йому паруючу миску з молоком і кулешею.

— А звідкіля ви, мій дорогий, знаєте, що без потреби волочуся? — промовив по хвилині гість.

— Бували ми скрізь і чували дещо,— сказав ватаг і глянув на нього спідлоба.

— Впізнали-сьте мене? — запитав спокійно мандрівник.

— Пес тебе пізнав. Пізнав, ніколи не бачивши. Свій свого за милю пронюхає.

— Гострий язик маєш, діду! Я б його вирвав, коли б не те, що так дуже люблю тебе.

— Гм...— захрипів Дутчак і оглянувся через ліве плече. Там блищала сперта на стіну сокира. Він узяв її в руки, оглянув і топорищем поправив вогнище.

— Коли б, не дай Христе-боже, з моєї отари мало щось пропасти цієї ночі або наступної, то... гм... кров'ю мені за це заплатиш, Іване,— сказав ватаг, і ніс його від раптового хвилювання почервонів, як перець на сонці.

Семенюк усміхнувся під вусом. З його одягу йшла пара.

— Заспокойся, діду. Капітан не краде в своїх. Адже ти повинен про це знати.

— Чорти тебе там знають. Тільки хочу сказати тобі, що волів би краще не бачити тебе тут.

Раптовий вітер шарпнув стаєю, втиснувся через численні щілини і завихрив полум'ям. Пес, що досі спокійно лежав у ногах Семенюка, глухо загарчав, звівся на ноги і з погрозливим гавканням кинувся до дверей.

— Вовк! — крикнув Семенюк, відставляючи випорожнену миску; він випустив пса, і сам вискочив услід за ним. Повітря розірвав його несамовитий, заглушаючий собак і бурю вигук: «Ві-го-о-о-о!».

Розбуджені пастухи посхоплювалися на ноги и нашвидку одягали сердаки, вслухаючись у страшний крик, що навівав жах і дику силу. Коли кинулись до дверей, обличчя їх були бліді як полотно.

Тим часом, відганяючи вовка, Семенюк, оточений зграєю розлючених псів, літав, як вихор, довкола чужої вівчарні. В бігу за ним розвівався сердак, заносячись над головою, неначе хмара. На рогах кошари зупинявся, напружував плечі і кричав з такою силою, що замовкали пси, підбираючи під себе хвости.

Коли біля нього з'явилися, шалено галасуючи, пастухи, він непомітно повернувся до стаї.

— Добре вівкаєш! — вже лагіднішим тоном привітав його ватаг.

— Таж людське добро — не вовче,— відповів з усміхом.

— Можеш переспати.

— Дякую, висплюся завтра.

Обличчя Дутчака знову спохмурніло. Він глянув на гостя спідлоба.

— Що ж думаєш робити?

— Боїшся за мене, діду? — спитав весело Іван.

— Не за тебе, за себе боюся,— кинув той по хвилі мовчання.

— Риск малий, навіть зовсім маленький, дорогий пане Дутчак.

— Даремно говориш. Не буду за тебе сидіти в кримінالі.

— В кримінали? А хто це сказав? Ти найняв полонину на це літо, чи хто?

— Я, а хіба що?

— Сьогодні маємо п'ятницю, а в середу ярмарок у Косові. Що ж тобі станеться, якщо до твоєї череди прилучиться ще десять волів? Віл хай і який, а менше з'їсть паші від коня. І то на два дні тільки. Хто ж там тобі воли рахуватиме. Було стільки, а є стільки. Відпочинуть, попасуться собі, а в понеділок у дальшу дорогу вирушать, подякувавши тобі чемно за гостину. Добре кажу, пане Дутчак?

Ватаг в задумі сопів, уникаючи погляду свого гостя.

— Відчепися, кажу, поки я добрий! — буркнув він.

— Ну, то що ж? — сказав капітан.— Піду, поки є час, на іншу полонину. Там не погордують лишньою соткою.

Дутчак швидко підкинув хмизу. Їх розділили клубки густого диму.

— Крадені? — почув питання Іван.

— Боронь боже! Куплені. Звичайнісінька в світі контрабанда. На це тобі слово честі Семенюка, діду.

Настала довга мовчанка. Дощ щораз сильніше барабанив по даху стаї.

— Коли б це мало бути? — спитав Дутчак, вагаючись.

— Я ж казав тобі. Сьогодні ще, десь опівночі.

— Сьогодні біля опівночі буду спати.

— Оце й добре! Пастухи можуть теж спати. Чим міцніше, тим краще.

В пальцях капітана зашелестіли банкноти. Простяг їх ватагові через дим і додав:

— Тут маєш румунський тютюн для пастухів.

Він кинув на нари три пачки, встав і потягнувся позіхаючи.

— Бувай здоров, діду!

— Дай боже здоров'я! — швидко відповів Дутчак.— Тільки дивись — коли б що — нічого не знаю, нічого... так, так — нічого.

Та Семенюк уже потонув у темряві, що гула вітрами і зливою.

XV

Вже другий день Погодняк з своїм підрозділом ганяв по полонинах, але безрезультатно. Переслідувана група не давала про себе знати.

Найгірше те, що підвели румуни. На підставі вказівок, одержаних від головного румунського командування, Погодняк, зразу ж після прибуття на високі полонини, справді з'явився на пікет № 172, щоб разом з румунами взяти участь у облаві. Проте прикордонники, які в цей час смажили баранину, сказали йому, що вони ніякого наказу про це не одержували.

Погодняк сердито вилаявся і з своїм підрозділом рушив далі. На найближчому привалі, коли прикордонники, добре поївши, полягали в тіні молодих ялин, почувся швидкий тупіт чобіт, і перед їхніми очима виринув у повному складі пікет № 172. Коли прикордонники зустрілись віч-на-віч, наперед вийшов молоденький смаглявий

офіцерик з револьвером у лівій руці, віддавши честь Погодняку, альтом відрапортував:

— Я поручик Петреску!

Погодняк потиснув йому руку і прислухався до потоку слів, якими сипав поручик. Однак, не знаючи румунської мови, він розумів тільки п'яте через десяте, і то завдяки живій і виразній жестикуляції юнака.

Після півгодинної розмови, яка зрештою перейшла на жести, вони зійшлися на тому, що обидва підрозділи просуватимуться вздовж кордону кожний з свого боку. Зустрічатися будуть в умовлених місцях через кожні чотири години. Було умовлено також сигнали тривоги.

По закінченні розмови Петреску, не ховаючи револьвера, попрощався з Погодняком, подав команду своїм солдатам і пішов у бік кордону.

Поки що все йшло добре, і після шести годин прикордонники зустрілися на умовленому місці. Петреску як міг перепрошував Погодняка за спізнення, мотивуючи це ретельним шуканням Семенюка, прізвище якого не сходило з його уст. Говорячи, він погрожував револьвером у бік чорніючого лісу.

Коли Погодняк зібрався йти далі, Петреску несміло заперечив, вказуючи пальцем на сонце, що вже сідало за обрій. Погодняк посміхнувся і зробив вигляд, що не розуміє.

Проте даремно він чекав співучасників о десятій годині вечора. Тільки пізно вранці, коли, сердитий, він подав команду вирушати далі, його догнали захекані румуни. Петреску перепрошував його ще більше, аніж учора. З великим захопленням розповідав, що ввечері напав на слід банди Семенюка і тому вимушений був звернути з дороги.

Погодняк глянув на прикордонників. Вони, поглядаючи один на одного, іронічно посміхалися. Погодняк посинів від люті. «Спали негідники, як ховрахи, разом з своїм Петреску!» — подумав він і злісно вилаявся, косячись на виблискуючий під сонцем маузер поручика.

Десь опівдні невиспані і зголоднілі прикордонники проклинали на чім світ свого невтомного поручика. Запаси харчів вичерпалися, а солдатських грошей не вистачало для закупки продуктів у пастухів. Частину запасів лишили в пікеті, бо Петреску не дозволив їм забрати всього, вважаючи, що це переобтяжило б їх у поході.

Сили їхнього командира теж вичерпувалися. Надмірна рухливість давалася взнаки, до того ж, йому страшенно муляли нові чоботи. Тому він на найближчім пункті прямо заявив Погодняковi, що дальший марш вважає поки що безцільним, бо, па його думку, контрабандисти не заходили б так далеко.

Погодняк, в якого від клопотів з Петреску вже розболілась голова, лише махнув безнадійно рікою і подався з своїми прикордонниками далі.

Пурпурова куля сонця осіла на хвилястому горизонті, коли з південного боку насунули чорні хмари, порізані густими зигзагами блискавиць. Погодняк розглядав у бінокль розлогу полонину, чудово зароженлену відблиском згасаючого сонця. Коли перевів погляд на далекий південний горизонт, завмер на місці, кинувши прикордонникам коротке: «Лягай!»

На вершині куполоподібного пагорба, йти до якого години дві, виднівся силует вершника. Непохитний, як монумент, він маячив на фоні пропливаючої хмари, а блискавиці, здавалося, сягали його голови. Смуга дощу, що просувалась вздовж горизонту, обняла вершника своїми крилами, гасячи на ньому позолоту заходу.

Очі Погодняка налилися сльозами, проте він не відривав погляду від бінокля, аж доки вершник не зник за дощовою завісою.

Потім він ще хвилину стояв і мимоволі ворушив губами, ніби щось зважуючи в задумі. Нараз швидко повернувся на каблуку обличчям до своїх солдатів і молодим голосом вигукнув:

— Далі, хлопці! За мною! На цей раз, здається, передчуття не підведе мене.

Коли годинник Погодняка показував одинадцяту з хвилинами, вони досягли Кришевської полонини. Їх промоклий одяг і просяклі вологою чоботи були нестерпно важкими: сон зліплював повіки.

Дощ пройшов, густа мряка окутала гори, звідкіля виднілися тільки незграбні контури косодеревини.

— Привал! — скомандував півголосом Погодняк.

Прикордонники посідали на мокрий моріг і мовчки їли. Чути було рівномірне капання падаючих з косодеревини крапель. Панувала мертва тиша.

Проковтнувши останній шматок сала, Погодняк витер губи, перехрестився і навшпиньках подався до кордону, що проходив поблизу. Незабаром він помітив біліючий в імлі прикордонний стовп. На заході крізь мряку мерехтіли зорі. Ніжний вітерець торкнувся обличчя стражника.

— Отут тобі й кінець! — прошепотів Погодняк і ліг на траву. Він втупив очі в чорніючий перед ним глибокий яр і прислухався, як дзвеніла у вухах мертва тиша. Поступово його погляд почав розрізняти виразніші контури скель, розкиданих на схилах гір. По їх стрімких стінах просувалися чорні клапті хмар.

Йому хотілося спати. Змагався з сном, як міг, до болю щипав собі руку, безперервно перевертався з боку на бік, проте все це небагато допомагало. Неміч розпливалася по всьому тілу. Він відчував нестерпну втому, яка непроглядним туманом засновувала його мозок. Ще кілька разів ворухнувся неспокійно і заснув.

Коли прокинувся, годинник показував першу. Низько над землею, на висоті людини, до нього наближалася смуга мряки. Коли вона з тихим шумом пронеслася над його головою, перед ним відкрилося всіяне зорями небо. Він охопив поглядом яр, але крізь імлисту тьму нічого не було видно.

Раптом кров гарячою хвилею нахлинула йому до серця. На віддалі п'яти кроків забовваніла людська постать з наставленою перед себе гвинтівкою. Погодняк простяг руку до зброї і оторопів з переляку: карабіна не було. На його чолі виступив холодний піт. Затаївши дихання, він вдивлявся у людину, що стояла перед ним.

В руці незнайомого блимнув ліхтарик. Круглий пучок світла затанцював по землі, торкнувся стовпа і, мов привид неминучої смерті, швидко наближався до стражника, що припав до трави. Сповнене невимовною мукою, серце Погодняка билося мов скажене. Як хотілося в цю мить жити і кохати!

— О-ох, Олю...— шепнув і повів переляканим поглядом за смертоносною смугою, що наближалася до нього.

Горло Погодняка пересохло, і легені важко захоплювали повітря. Долоні інстинктивно хапали траву. Йому здавалось, що він тоне. Глянув на зорі. Вони глумливо моргали до нього, наче насміхалися з людської муки. Він здригнувся. Світляна пляма зупинилася тут же, перед

його головою. В траві заіскрилися великі, як сльози, краплі роси. Світло сколихнулося, мигнуло і погасло.

Людина ще трохи постояла, стиха позіхнула і подалася назад. Погодняк обтер руками чоло і затулив обличчя долонями. Життя поверталося до нього, а пережита мука перетворювалась тепер у ненависть. Почав обмацувати навколо себе траву, шукаючи карабіна. Знайшов його не скоро, лежав на віддалі трьох кроків від нього. Мабуть, змагаючись зі сном, випустив його з рук.

Коли Погодняк хотів уже повернути до своїх підлеглих, до нього донеслися важкі кроки. Він прислухався. Тупіт, що доносився з глибини яру, поступово зростав.

— Ага! — повертаючись, буркнув Погодняк і бігом подався до своїх солдатів. Приглушеним голосом подав команду, і розбиті на дві групки стражники розбіглися по заростях. Настав момент напруженого чекання.

На косодеревину осідали останні клапті мряки. Погодняк присів і, стискуючи обіруч карабін, не зводив очей з горизонту. На самій вершині узгір'я заворушилися тіні. Незабаром Погодняк зміг розрізнити велику череду худоби, що повільно рухалась по схилу.

Коли рогата кавалькада наблизилась до нього на віддаль револьверного пострілу, наперед вийшов білий величезний бик. Поважно киваючи головою, він пройшов біля Погодняка. В обличчя стражника війнуло теплом і запахом його тіла. Зразу за биком ішла людина. Позаду було чути приглушені людські голоси і пирхання коня.

— Стій! — крикнув Погодняк і прицілився.

У відповідь на його вигук людина оперіщила бика києм і вчепилася йому за шию. Бик побіг спотикаючись. Погодняк натиснув курок. Гримнув постріл, і бик, ставши на диби, важко звалився на землю.

Глухий гуркіт пострілу потряс полонину. Погодняк підвівся з місця, але в цей час пробігала череда, загороджуючи йому дорогу. Останнім пронісся на повному галопі карий кінь.

Тепер Погодняк підбіг до тварини. Б'ючи ратицями об землю, бик мучився в агонії. Погодняк засвітив ліхтарик. Від переслідуваної людини не залишилося й сліду. Нерухоме око конаючої тварини, здавалося, глумливо поглядало на свого убивцю.

Раптом Погодняк почув шелест кущів. Він погасив ліхтарик і прожогом кинувся туди, де шелестіло. Гострі шпильки косодеревини до крові дряпали йому обличчя.

— Стій, трутню! — крикнув він, але втікач віддалявся чимраз швидше. Уже вискочив на чисту місцевість. Тінь його зигзагувато віддалялася до кордону. Погодняк вистрілив. Проте поки переконався, що промахнувсь, втікача вже стало майже не видно. Внизу стрілянина не вщухала, перемішуючись з скаженими вигуками прикордонників. Погодняк з прокляттям кинувся навздогін.

Гнів додавав йому сили. Зручно маневруючи, він перейняв утікача. Були вони вже на самому кордоні. Погодняк приклав до плеча карабін, але в цю хвилину хмаринка, пропливаючи над обрієм, заслонила втікача. Коли він вистрілив, то у відповідь почув лише голосний регіт. Тепер і його окутала проклята хмара.

Поки вискочив з неї, віддаль між ним і переслідуваним, що біг на румунський бік, значно збільшилася. Місцевість чим далі, то більш була полога, і він наступав втікачеві на п'яти. Раптом посковзнувся на мокрій траві і сторчма полетів з укосу. Падаючи, налетів на втікача, звалив його з ніг, і обидва опинилися в калюжі.

Під їх вагою вода розбризкалась фонтаном, обляпуючи обох болотом. Коли Погодняк падав, він ударився лобом об ствол перевішеного через плече карабіна, і тому зараз відчув, як тепла кров спливає по його скроні. Проте не випускав з рук контрабандиста. Зав'язалася запекла боротьба. Пройняті ненавистю один до одного, вони борсалися в калюжі, витрачаючи останні сили. Погоднякові вдалося схопити втікача за горло. Глянув в обличчя, але воно було вимащене в грязь, і впізнати його не вдалося, тільки в очах палала ненависть. З усієї сили стиснув його за горло так, що той аж захарчав, але в цей момент сильний удар межи очі затьмарив стражникові світ. Руки Погодняка на хвилину ослабли, і цього вистачило, щоб переслідуваний зірвався і, розбризкуючи болото, вискочив з калюжі, й помчав у напрямку біліючої на фоні лісу скелі.

Треба було дістатися до неї якнайшвидше, потім повернути вліво, перебратися через глибокий рівчак з водяним потоком — і в ліс. Проте тут його чекало велике розчарування. Перекинутої через потік колоди не було. Міг він, правда, зсунутися по стрімкому березі, але поки викарабкався б на протилежний бік, дістав би в спину

кулю Погодняка, важкі кроки якого чув уже за собою. До того ж, уже падав з ніг від утоми. Тому він повернувся, припав до обриву скелі й повільно витяг з-за пояса обріз.

Погодняк зупинився на віддалі п'ятдесяти кроків від обриву. Незважаючи на темряву, він зразу відгадав наміри переслідуваного. Оглянувся навколо. За ним розкинулась гола місцевість без жодного куща і заслони, де б можна було сховатися. Виходу не було — і тому приклав карабін до плеча. Розгніваний, він не помічав, що руки його тремтіли як у пропасниці.

Стояли так один проти одного, огорнуті темрявою, і кожна секунда здавалася їм вічністю. В прискореному пульсі своїх сердець відчували кроки смерті, що наближалася до них.

— Руки вгору, трутню! — крикнув Погодняк, і обрив відповів йому стократною луною. Людина, що стояла під скелею, навіть не здригнулася, безперервно цілячись у бік ворога.

— Здавайся, бо стріляю!..— вигукнув Погодняк не своїм голосом, і майже одночасно пролунали два постріли.

— Єзус-Марія...— застогнав Погодняк і впав обличчям у пахучу траву.

XVI

Після пам'ятної бурі Ольга сьогодні вперше виїхала на прогулянку. Був ранній ранок, і трави іскрилися росами. Ластівки літали високо, віщуючи гарну погоду.

Коли на неї війнуло лісовою свіжістю, вона випустила з рук повіддя. Вони лежали тепер вільно на кінській шиї. Сивко піднімався все вище і вище. Ольга глянула в далечінь, і серце її раптом забилося прискорено, а очі запалали радістю: там, де починався плай, стояли в задумі дві ялини-сестри.

А Сивко, ніби відгадавши підсвідоме прагнення своєї господині, звернув незабаром з плаю і легкою риссю побіг стежкою, що звивалася в буковій гущавині. В міру наближення до хати молодого гуцула на обличчі Ольги поступово збільшувалися рум'янці. Вона швидко схопила повіддя і зупинила коня.

В мертвій тиші було чути гудіння джмелів. Десь недалеко дятел обстукував дерево. Сивко нетерпляче гриз

вудила. Ольга торкнулася долонею щоки, яка була гаряча, як жар. Вона повернула коня і знову поїхала по вузенькій стежині, що п'ялася вгору. Через кілька хвилин почула шум водопаду.

Кінь ступав повільно по занесеній піском траві. Під копитами захлюпала вода бурхливого потоку, русло якого звужувалось тут в ущелину, сковану двома вологими скелями. В глибині ущелини з висоти кільканадцяти метрів з глухим шумом спадала вода. Там, де ущелина кінчалася, Ольга зіскочила з коня, розгнуздала його і швидко роздяглася.

Коли, бродячи в прохолодній воді, вона наблизилася до водопаду, сюди заглянуло сонце. В його промінні хмара водяної куряви розквітла веселкою. Стрибаючи по слизькому камінні, Ольга опинилася перед вертикальною водяною стіною. Міцно впершись руками в скелясті виступи, вона підставила свої плечі під стрімкий водопад. Дві водяні сріблясті коси з шумом обняли постать жінки. Хвиля живоносного тепла пройняла її тіло, збуджуючи відчуття розкоші існування. Вона сміялася, не чуючи свого сміху. Заспівала пісню, але й пісня потонула в оглушливім шумі... Їй здавалось, що водяна стихія понесла її в країну безжурності і вічної молодості.

Потім лягла на покритій мохом скелі. Її засліплювало проміння сонця. Прикрила очі листям папороті. Дрімаючи, відчувала на своїх ногах теплий подих Сивка, який пасся біля неї. В блаженному спокої минали довгі хвилини.

Голосне кінське іржання вмить поставило її на ноги. Глянула вгору: на краю стрімкого берега стояв осідланий карий кінь і, важко дихаючи, роздивлявся навколо. З його морди спадали клапті піни, а над забризканим болотом тулубом кружляли хмарою оводи.

Ольга відчула, що бліднe. Швидко одяглася і скочила на Сивка. Проте поки встигла вибратись на берег, карий породистий кінь зробив коло і з тривожним іржанням помчав у ліс.

Пришпорений Сивко поскакав за ним риссю, а незабаром перейшов у галоп. Перегони ці довго не тривали: через п'ять хвилин коні вже вискочили з лісу і опинилися на луці Королюкової вдови.

Карий кінь голосним іржанням дав знати господині про своє прибуття. Коли та виглянула у вікно, він ще

раз заіржав протяжно, оглянувся навколо і спокійно почав пастися.

— Де ваш чоловік? — спитала Ольга зблідлу як полотно жінку. Та глянула на неї безтямними очима і почала мовчки розсідлувати коня.

Ольга під'їхала до неї і, вихиляючись з сідла, тихо сказала:

— Мушу знати, що з ним сталося. Не маєте права ховати це від мене...

Марічка здивовано підвела голову. В її очах спалахнув гнів.

— Мусите знати? Хіба я питаю про вашого? — спитала жінка і нервово поправила хустинку.

Ольга опустила голову.

— Благаю вас, скажіть... Передчуваю щось погане.

— А що ж вас може обходити? Скоро якось починаєте волочитися за чужими хлопами. Чи мало маєте їх в селі, ласкава пані? — кинула гуцулка, стягаючи з коня сідло.

Ольга почервоніла по самі вуха. Миттю повернула коня, але зразу ж зупинила його. Зіскочила і повільно попрямувала назад у бік хати. Вона знала, що не повинна так робити, але тривога за долю цієї людини була сильнішою від здорового глузду. Готова була перенести найбільшу зневагу, аби тільки довідатись, почути, що ця майже незнайома їй людина жива і здорова. Навмисне думала про себе так, як їй хотілося, що кожної хвилини він з'явиться перед нею і привітається радісним усміхом. Адже не вимагала від нього більше нічого. Вона вирішила все-таки дочекатися його. Годину, дві, а може й довше. Відчувала, що інакше не може.

Не зводячи погляду з лісу, Ольга сиділа на порозі. Її немилосердно пекло сонце, проте спеки сьогодні не відчувала. Вона не помітила навіть, коли стихло грюкання дверей і гуцулка поставила перед нею глечик з молоком. Вся її істота завмерла в тривожному чеканні. Коли сонце спочило на верхів'ях ялин, біля неї сіла Марічка.

Ольга поклала долоню на її зашкарублу руку. Гуцулка відповіла їй легким несміливим потиском. В очах жінок заіскрилися сльози.

Вони сиділи так мовчки до вечора. Потім Ольга легким кивком голови попрощалася з вдовою. Трава заглушувала її непевні кроки. Вона ледве вилізла на коня.

Коли минула капличку, що стояла на перехресті трьох верховинських плаїв, її болючу задуму порушили приглушені кроки. Глянула в той бік і, хоч було темно, впізнала прикордонників, що поверталися з полонини. Між ними йшло двоє коней, сполучених між собою якимсь вантажем. Коли загін порівнявся з Ольгою, до неї підскочив молоденький стражник Коперт і поквапно відрапортував: «Нічого страшного, пані, з комендантом не трапилось, куля попала у правий бік грудей. Щастя, що зразу після поранення його хтось перев'язав. Ми знайшли пана коменданта тільки на світанні. Він лежав на румунському боці».

Ольга безвладно впала на гриву Сивка.

XVII

Укутаний двома ковдрами, Петреску міцно спав, коли до нього підійшов вартовий.

— Пане поручик, доповідаю слухняно, що чути постріли.

Але важко було розбудити поручика, якого постріли в цю хвилину зовсім не хвилювали. Він преспокійно повернувся на другий бік і, буркнувши щось під ніс, заснув знову.

— Пане поручик, чути постріли,— повторив упертий солдат, торсаючи його за плече. Але й на цей раз безрезультатно. Тоді він подумав, що, зрештою, поручик краще знає, чого не повинен робити і що, де два б'ються, там третій не обов'язково мусить втручатися, і теж спокійно пішов назад, на своє місце.

І саме в цей час Петреску крізь сон усвідомив, що ця стрілянина може бути спрямована проти нього. «І проти моєї групи»,— подумав він і зірвався на ноги.

Коли поручик виліз з колиби, до його вух донеслися далекі постріли. Тремтячи від холоду, він стояв і прислухався до незмовкаючої тріскотні карабінів. Раптом він вирішив, що повинен поспішити Погоднякові на допомогу. Тому дав солдатам відповідний наказ, і вже через кільканадцять хвилин дозір вирушив у дорогу. Йшли румунським боком на віддалі кількасот метрів від кордону по узліссі, що тягнулися тут нескінченно. Це був досить важкий шлях, але Петреску обрав його з огляду на його стратегічні переваги. Коли йому на думку спадала неминуча

зустріч з цим шахраєм Семенюком, він мимоволі прискорював кроки, після чого зразу знову зупинявся і довго при світлі кишенькового ліхтарика вивчав карту місцевості.

Стрілянина поволі вщухала. Тепер Петреску сам примушував солдатів поспішати. На світанку вони випадково зустріли пастуха, який розповів їм, що цієї ночі сталося на Кришевській полонині. І хоч Петреску погано розумів українську мову, все ж із слів наляканого хлопця догадався, що група Семенюка, не зазнавши втрат, зникла в навколишніх румунських лісах.

Петреску негайно вирішив зупинитися. З сумом чекав сходу сонця. Коли ж нарешті в ньому закипіла кров жителя півдня, наказав своїм солдатам залягти півколом, що закривало вихід збігаючого вниз плаю, а сам, вправно вимахуючи маузером, вирушив у розвідку. Відійшовши від засади кроків двісті, зупинився: в лісі кувала зозуля.

— Раз, два, три, чотири, п'ять...— лічив пошепки. Коли нарахував до сімнадцяти, зозуля замовкла, а на її голос відгукнулась інша.

— Чорт забери! Сімнадцять років лишилось...— пробурмотів поручик і намірився йти далі, але в ту ж мить вирішив, що він стомлений — варто було б відпочити трохи, і попрямував до найближчого пня.

Раптом Петреску примружив очі, і на його обличчі відбилося велике здивування: пень мав людську голову і кукав. На цей раз переляканий юнак уже не рахував. Він гарячково стиснув рукоятку револьвера і прицілився. В цей момент «пень» замовк, передаючи голос іншій «зозулі», схованій десь поблизу.

Петреску подумав, що йому краще було б повернутися до своїх солдатів, поки інша «зозуля» не вилізла з лісу. Але як це зробити? Кожний крок назад міг загрожувати смертю, оскільки не кожний же «пень» мусив бути глухим. Можна було стріляти без попередження, проте це загрожувало судом і компрометацією на випадок, коли б убитий виявився звичайним пастухом, що задля розваги прикидається зозулею. Компрометацією в очах солдатів був би також фальшивий сигнал тривоги. А компрометації наш юнак боявся найбільше. Це прирекло б його назавжди попрощатися з середовищем, без якого він не уявляв собі життя. Тому, приставивши долоню до уст, він тонким від хвилювання голосом вигукнув:

— Руки вгору!

«Пень» покірно підняв руки, чого зовсім не сподівався Петреску. Тримаючи напоготові зброю, він обійшов невідомого навколо, і раптом обличчя його зблідло й зразу налилося кров'ю від скаженого гніву.

— Попався, голубчику! Тепер ти мені не так заспіваєш. Краще від зозулі! — вигукнув він охриплим голосом і, глумливо скрививши обличчя, додав: — Я — поручик Петреску.

А Іван Семенюк мовчав. Обдертий, заляпаний з ніг до голови грязюкою, сидів перед ним з піднятими над головою руками і з суворим виразом обличчя дивився на розгубленого юнака.

— Чому ж не усміхаєшся? — тягнув поручик.— Плакати тобі зараз хочеться, правда?

— Так, хочеться мені плакати, але над тобою, Петреску!

— Ти здурів?

— Боюсь, що це ти здурів, милий Петреску. Кидаєшся, загрожуєш, а не подумаєш про те, що, може, тобі прийшла остання година. Якщо негайно не сховаєш цієї кулеврини, смертельна куля проб'є тобі груди.

— Цікавий я...

— Не будь цікавим і не оглядайся, бо це тільки прискорить твій кінець. Мій друг, а твій ворог приціляється вже з-за дерева. Раз, два...— вигукнув голосно капітан, і, поки вимовив «три»,— Петреску сховав револьвер у кобуру.

Семенюк важко підвівся, підійшов до Петреску і почав поступово скидати з себе одяг. Потім зовсім спокійно роззброїв юнака і надів його шапку на свою голову.

— Роздягайся! — кинув понуро.

— Ти здурів, чорте?! — вигукнув Петреску.

— Роздягайся, кажу! — сказав презирливо Семенюк.

Майже плачучи, юнак сів на траву і, зціпивши зуби, став скидати чоботи.

— Вдягай мої лахи! — сказав Семенюк, коли Петреску став перед ним у білизні, а сам спішно надягав мундир.

По закінченні цієї метаморфози Іван вийняв з кишені мундира бумажник. Крім документів, у ньому було кілька банкнотів по тисячі лей.

— Це можеш собі забрати. Залишу собі тільки один банкнот. Гроші зараз мені не потрібні. Зрештою, тобі ж належить щось за послуги.

Петреску сховав гроші і застогнав:

— Семенюк, Семенюк! Що ти виробляєш!

— Рятуйся, Петреску,— почув спокійну відповідь.— А де твої солдати?

— Там,— показав пальцем Петреску.— Перед виходом з плаю.

— Гм... чому ж я не помітив їх? Як видно, і я здурів, дорогий Петреску.

— Щоб тебе перша куля не минула! — крикнув посинілий від гніву юнак.

— Мовчи! — засичав Семенюк і простяг руку до кобури.— Хочеш їх покликати? Щоб побачили тебе в такому вигляді? Тоді мусив би назавжди попрощатися з еполетами. Власне, я повинен висміятись, але сьогодні не маю охоти до сміху.

— О шахраю, шахраю!..— шепотів Петреску, безнадійно хитаючи головою.

— Вигадуєш, як перекупка, дорогий Петреску, але я і це тобі дарую. А зараз відвернися. Так. І стій спокійно на місці. Якщо зробиш крок, куля з лісу розтрощить тобі голову. Мої хлопці стріляють без промаху.

Командир взводу Васкуль витріщив очі, коли замість довгожданого Петреску побачив перед собою іншого, трохи старішого поручика з подряпаними щоками. Проте, пригадавши собі, що в обов'язки солдата не входить перевіряти капризи вищепоставлених чинів, виструнчився і відрапортував:

— Доповідаю слухняно, пане поручик, що не виявлено нічого підозрілого.

— То добре, хлопче... То погано, хлопче! — поправився поручик.— Але на цей раз вам прощаю. Ви, напевно, дуже стомлені, так?

— Доповідаю слухняно, пане поручик, що ми дуже стомлені.

— Так? То марш на заставу. Тут вам більше нічого робити. Поручик Петреску наказав поздоровити вас. Він відкликаний в команду. На його місце призначено мене. А що ви поводились взагалі добре, він передав вам на всіх тисячу лей.

— Слухаюсь, пане поручик! — вигукнув енергійно Васкуль, простягаючи руку за банкнотом.

Минали довгі, як вічність, години. Немилосердно пекло сонце. В нещасного Петреску дрижали коліна, його палила спрага, але ж кожний крок загрожував смертю. Був момент, коли він хотів сісти, проте тут же подумав, що це теж загрожує смертю. Всім єством проклинав зараз Семенюка, гори і той ліс, звідки кожної хвилини могла прийти смерть.

Сонце було вже в зеніті, коли поблизу в траві щось зашелестіло. Петреску глянув і оторопів з переляку.

— Боже, гадюка! — застогнав нещасний і втупив перелякані очі в повзучого на нього гада з оранжовими навушниками. Волосся на голові в нього стало дибом. Намагаючись налякати гадюку, Петреску потряс полами сердака. Проте гадюка, очевидно, була короткозора і не звернула уваги на незвичайні рухи юнака, який зараз мусив вибирати смерть або від кулі, або від укусу гадюки. Вибір цей був надзвичайно важким, і Петреску весь тремтів від страху. Врешті, коли гадюка підповзла до його ніг і зацікавлено підняла голову, Петреску не своїм голосом заверещав і кинувся тікати.

Коли в шаленому бігу не вистачило духу і він зупинився й оглянувся навколо, солдатів уже не було. Опам'ятавшись, він почав розшукувати їх. Від якогось пастуха довідався, що прикордонники відійшли ще вранці. У розпачі він сів і гірко заплакав, проклинаючи свою долю. Як же ж обманув надії своїх батьків! Чи ж зможе він після цього всього показатися на очі баронесі!

Виснажлива спрага примусила його встати. Витираючи рукавом сльози, він пішов шукати води. На цей раз йому пощастило, бо вже через кілька хвилин він побачив виблискуюче на сонці джерело. Припав до землі і торкнувся губами холодної, як лід, води. Підбадьорююча свіжість потекла по його жилах. Раптом Петреску помітив на дні джерела блискучий предмет. Він простягнув руку і видобув його з намулу.

— Боже мій! — вигукнув поручик тремтячим голосом.— Браслет баронеси Штейнбург!

Браслет був розкритий і з зіпсованим замком. Петреску довго думав, що б це все мало означати, і нарешті махнув рукою. Раптом очі його заіскрилися: на звороті браслета був викарбуваний напис: «Іванові — Аврора».

— О, як же кохаю і ненавиджу тебе, Авроро! — сказав юнак і надів браслет на свою руку.

Тепер він знав, що робити. Прийде до неї і кине під ноги здобутий браслет. Але насамперед мусить вернути свій мундир. Непевними кроками він попрямував у бік польського кордону.

XVIII

Наступного дня на світанні до Маріччиної хати вдерлися стражники і перевернули догори ногами все, що потрапило їм під руки. Були злі, як чорти. По окремих грізних репліках гуцулка зрозуміла, що Івана запідозрюють у пораненні коменданта. Її охопила тривога, але вона зуміла затаїти її. Склала руки на грудях, відкинула назад голову і на всі запитання гордовито відповідала: «Не знаю».

Марічка й справді не знала. Іван не відкривав перед нею своїх таємниць. Її це, зрештою, й не дуже цікавило. Аби був здоровий і любив її. Більше не мала права вимагати від нього ще й тому, що він був людиною незвичайною і, до того ж, мусив ходити непротореними стежками.

Вона допомагала йому, як могла, в разі необхідності була готова віддати за нього своє життя. То чи ж могло хвилювати її здійснюване на очах руйнування майна? Іван був багатий, як бог, а хоч би навіть був і бідний, однаково з піснею на устах пішла б за ним до самого пекла. Ні, вона справді не мала причини вболівати. Навпаки, відчувала внутрішню радість: адже цей обшук переконливо свідчив, що її Іван живий і перебуває десь на волі.

Зразу після того, як стражники пішли, вона преспокійно видоїла корову, замела хату і, взявши мотику, подалася на город. Коли минула кущі агрусу, перед нею в траву впав камінець. Незабаром трохи далі — другий. Третій зашелестів поблизу в ліщині. Повільно пішла туди. Ступала обережно, а таємничі камінці визначали їй напрямок.

Тихе «тс» зупинило Марічку. Радісно забилося її серце. Повернувши голову, вона глянула в гущавину.

— Щоб ти пропав! — кинула вона розчаровано, побачивши кокетливо усміхнене обличчя Юри.— Ти чого тут лазиш?

— Хотів заглянути тобі в очі!..

— Що тобі з того, синку. Кажи, бешкетнику, що тебе сюди припесло!

— Скажу, як дасте поцілувати.

— То це ти, гультяю, тягнув мене сюди, щоб по-мавпячому пустувати?

На обличчі Юри виступили гарячі рум'янці.

— Маєте шило замість язика, Марічко. Скажіть, будь ласка, хіба я винен, що так вас люблю?

— Іди ти!..

— Тсс...— засичав Юра і показав пальцем на недалеку ялину. Марічка глянула в той бік, куди він показав. Там, високо, заслонена сосновою гущавиною, нерухомо маячила людська постать.

— Коли я ліз сюди, він мало мене не помітив. Піх-пах — і було б по мені,— шепнув Юра.

— Невелика втрата. Не шкірив би легковажно зуби.

— А хто ж би тоді довгождану звістку від сокола тобі приніс?

Марічка мимовільно поправила хустку.

— Кажи, хлопче, скоріше, щоб тобі добро було!

— Кланяється тобі і через мене поцілунка передає,— сказав Юра і зненацька поцілував її в уста. Лунко прозвучав ляпас.

— Говори далі! — мовила спокійно Марічка.

— Переховується в Чортовій Ямі,— продовжував хлопець з сльозами на очах.— Підеш завтра зранку. Цап'ячим плаєм аж до двох хрестів, там його зустрінеш. Білизну, лахи і сідло цієї ночі вклади до найближчого дупла. Їсти і пити будемо носити самі. Коня зараз з поляни сам заберу.

— А здоровий він?

— Здоровий, тільки страшно сумний. Мені здається, що тужно і банно йому за кимсь. Може, за тобою, молодичко, хто ж те може знати...

Обличчя жінки потемніло.

— Ти щось знаєш? Може, казав тобі? — гарячково прошепотіла вдова.

— Ні, не знаю, не казав мені нічого. Тільки бачу і відчуваю, що дуже болить капітанове серце.

Очі Марічки похмуро заблищали.

— Плетеш, хлопче! Зрештою, це не твоя справа.

— Правду кажеш. Моя справа — служити капітанові і бути йому вірним до самої смерті. Помимо того,— страх як люблю тебе, Марічко.

Сказавши це, Юра кинув на неї палкий погляд і чкурнув у ліс.

* * *

Десь опівночі Марічка крадькома вийшла з дому. В лісі перечекала до світанку, потім вирушила в дорогу і через дві години опинилась на Цап'ячому плаї. Переконавшись, що й тут її ніхто не переслідує, прискорила ходу.

Була вже недалеко від двох хрестів, як несподівано впали на неї чиїсь руки і піднесли її в повітря. З переляку заплющила очі. Коли розплющила їх, побачила, що сидить на колінах людини в дивному мундирі.

— Іване! — сплеснула в долоні.

— Тихо! — шепнув і приклав палець до уст.— Тут ми не зовсім безпечні. Крім того, мені треба бачити якнайдалі.

Сказавши це, схопив її, і вони скоро опинилися на ялині.

— А хустку зніми, червоний колір здалека буде колоти їм очі,— сказав Іван, коли вони сіли поруч на гілляці.

Під ними була земля у заростях. Плай гадюкою звивався, спускаючись до розкинутого внизу села. Непорушна тиша панувала над завмерлою пущею.

— А це що за мундир, вітрогоне бісів? — спитала Марічка. Очі її радісно сміялися.

— Мундир майора. Наперед мені дали. Шкода тільки, що тіснуватий. Передаси мені мій новий одяг.

— Сховала вже в дуплі. Добре, що не тримала в хаті: подушки повипускали геть-чисто, гультіпаки.

— Наробили тобі шкоди? Дурниця! Аби здоров'я і гроші, то й подушки будуть і перина з пуху.

При цьому він засунув руку в кишеню і витягнув жменю цісарських золотих монет.

— Старий гріш, старий, зате золотий. Хай він буде тобі на щастя, Марічко,— сказав Семенюк і сипнув золото їй за пазуху. Холодний метал морозив і лоскотав тіло. Сміючись, Марічка палко поцілувала його в щоку.

— Ти в сорочці народився, Івасю, що так розкидаєшся золотом. Бог не поскупився для тебе щастям.

Очі в Семенюка враз посмутніли. Він глянув на Марічку і відвернув голову. Вона не звернула на це уваги. Схилившись на його руку, перебирала пальцями гудзики офіцерського мундира.

— Воно усміхається до тебе з кожної кишені,— промовила вона знову.— І в цій щось шелестить. Напевно, лист від якоїсь молодички.

Вона жартома розстебнула верхню кишеню френча.

— А я не казала? — сухо засміялася.— Лист. Зараз же скажи від кого! Кажи, пустуне.

— А коли не знаю.

— Ой, брешеш...

— Хай звідси впаду і зламаю собі шию, якщо брешу. Навіть не знаю, до кого цей лист.

— Не знаєш! — вигукнула молодиця, роблено здивувавшись.— То, може, тобі з неба впав? Ну, ну!

— Ти перша заглянула в цю кишеню після того, як я здер мундира з панича.

Марічка піднесла листа до очей. Відчула різкий запах духів.

— Шкода, що не вмію читати, а то б побачила, як пані пишуть такі листи. Бо що до кохання охочі, то знаю,— сказала вона, нахмуривши брови.

Іван мовчав, вдивляючись у простір, що тремтів безліччю невидимих струн. Легкий вітер колихнув під ними дерево.

— Приїжджала та білява, дружина коменданта,— кинула Марічка, не дивлячись на нього.

Обличчя Івана злегка побілідло.

— Цілісінький день чекала тебе і плакала...— шепнула вона, розгладжуючи долонею листа.

— Кажеш, чекала і плакала? — вигукнув Іван і стиснув Марічку за руку. Вона глянула на нього широко відкритими очима.

— Івасю...

— Правду кажеш чи дуриш? Говори!

Очі його заіскрилися гнівом.

— Правду кажу,— промовила, відчуваючи, як сльози підступили їй до горла.

Потиск його руки ослаб. Коли Марічка глянула на нього спідлоба, він ніби дрімав.

— Я боюся, Івасю,— сказала вона по хвилі мовчання.— За тебе боюся і за себе.

Він глянув на неї скоса.

— Сонце підходить уже до полудня,— промовив він.

— Відколи я перший раз тебе побачила, ти заступив мені собою весь світ. Якби ти сказав мені вмерти задля тебе, я б без вагання вмерла,— мовила в задумі жінка.— І було мені добре, а якщо я плакала, то тільки з радощів. Потім десь взялася та попадянка, і відтоді сльози мої стали сумні і гіркі. Я думала, що змилуєшся, а ти дивився на небо і мовчав. Зараз робиш те саме. Але сьогодні я вже не плачу, мої очі сухі, бо я зрозуміла, що на землі є пекло. Івасю, змилуйся наді мною.

Він несміливо взяв її за руку. Раптовий вітер гойднув гілляку.

— Чуєш, як шумить ліс? — шепнув він.— То так і в мені шумить. Я боровся з ним, але не вистачає сил. Нащо ж тобі моє милосердя, коли я безвладний, як пір'їна. Забудь мене, Марічко, от що.

— Забути, кажеш?!

— Так, іншого нічого тобі сказати не можу. А за все — прийми мій доземний поклін і вдячність від усього серця.

— Ох, не дякуй...— промовила тремтячим голосом. Безпорадно опали її руки. Мимоволі всунула за пазуху листа.— Ні, не треба дякувати. Для чого це все говориш мені? Адже ж знаєш, що не почую, що не зможу почути. Напевно, щось мені затьмарило свідомість. І не забуду тебе, Івасю, знай — не забуду, а твої сліди проклинати і цілувати буду. Не зникну з твоїх очей, хіба що сама їх собі замкну. Так мені каже моє серце, і іншого голосу не чую, бо я глуха зараз до всього.

З цими словами зсунулася з гілляки і почала швидко спускатися вниз.

— Марічко, куди?

— Додому, милий, мені пора. Сонце вже до полудня доходить.

Поки Семенюк встиг вимовити слово, вона торкнулася ногами землі.

Над пущею по голубій блакиті повільно пливла срібляста хмаринка.

XIX

Вже сьому ніч сиділа Ольга біля чоловікового ліжка в коломийській лікарні. Вона вийшла на хвилину, щоб змінити воду для квітів. Коли повернулась, він дивився на неї і ледве усміхався.

— Вітаю, Мартине...— сказала вона з сльозами в очах.

Він не відповів, тільки підняв руку. Рука була бліда і схудла. Ольга припала до неї щокою.

— Яка сьогодні погода надворі? — схвильовано прошепотів він.

— Чудова, Мартине...— відповіла Ольга, а коли підвела голову, він уже знову спав, рівномірно дихаючи.

Ольга навшпиньках вибігла до лікаря. Довідавшись, що небезпека минула і хворий починає одужувати, вона відчула страшенну втому. Насилу дотяглася до лавки і зразу ж заснула мертвим сном.

Прокинулася після півночі. Погодняк все ще спав. Від нічної лампи падало мутне світло на його виснажене неголене обличчя. В лікарні панувала глибока тиша.

Раптом вона почула тихий шепіт:

— Олю... дитино, не відходь від мене.

— Я біля тебе, дорогий, і не відійду.

— Ніколи?

Ольга відчула, як кров відхлинула від її обличчя. З примруженими очима схилилась над ним:

— Ніколи, ніколи, Мартине...

Нічну тишу сколихнув далекий гудок паровоза.

— Дякую,— шепнув хворий, піднімаючи повіки. Він так вдивлявся в це високе чоло, наче хотів прочитати її думки. Потім усміхнувся куточками уст.

— Дякую,— повторив він і взяв її за руку.

— Чому питаєш про це, Мартине?

Він здивовано підвів брови.

— Не знаю. Може, тому, що інакше не варто було б видужувати. Що то було б за життя?..

Ольга глянула на нього і вперше помітила, які прекрасні очі має Погодняк. Вона припала устами до його чола.

Через кілька днів з дозволу лікаря відбувся допит. Кілька чоловіків середнього віку розсілися кругом ліжка Погодняка, який почував себе вже настільки добре, що міг без труднощів відповідати на поставлені запитання.

— Значить, ви не можете з усією певністю ствердити, хто стріляв у вас.

— Ні, пане комісар.

— Розумію, було темно, проте по голосу ви його впізнали?

— Ні, пане комісар, за весь час погоні і боротьби мовчав, як домовина.

— Обличчя його зблизька ви не бачили?

— Чому ні, борючись, я заглянув йому в обличчя.

— І що?

— Було замурзане... як і моє, зрештою.

— Чи знайдено якісь сліди під обривом? — спитав комісар одного з присутніх.

— Ми не знайшли жодних слідів, пане комісар.

— Патронів теж?

— І патронів не знайшли.

— Гм...— буркнув комісар і знову звернувся до Погодняка.

— Чи підозрюєте когось, пане комісар?

— Не тільки підозрюю. Я впевнений...

— В чому?

— Що то був Іван Семенюк.

Комісар накопилив губи.

— Які дані маєте щодо цього?

— Поки що жодних.

— Гм... Це значить...

— Я сказав поки що, пане комісар.

— Чому ж ви не користувалися ліхтариком?

— В метушні було не до того, а пізніше було б безцільно.

Ольга, яка сиділа тут же, поряд з чоловіком, не раз чула прізвище грізного опришка. Сповнена огиди до кровопролиття, вона всім своїм єством ненавиділа подібних людей. А тут куля злочинця попала в близьку їй людину. Як можна спокійно когось убивати, убивати задля грошей? Цього вона ніяк не могла зрозуміти. Її незіпсована натура не зносила такої підлоти. Вона пам'ятала, що хотіли зробити з її батьком мадяри, але тоді була війна — узаконене правом безправ'я, коли найкращі люди, одягши мундири, перетворювалися в звірів-кровопивців. Її обличчя в цю мить палало глибоким обуренням.

— Помимо всього, бажаю вам швидко видужати,— сказав комісар Погодняку.— Ви чудово поводилися, і спо-

діваюся, що з часом вам вдасться роздобути потрібні докази. Хоч до біса важке завдання будете мати з тим Семенюком. Справжній сатана в людській подобі.

Розмову перервав скрип дверей. Захеканий юнак, одягнений у цивільне, шукаючи когось очима, привітався з присутніми і заявив:

— Я до пана комісара у важливій урядовій справі.

Комісар підвівся і, важко ступаючи, наблизився до агента. Вони довго розмовляли пошепки.

— Знову той Семенюк, чорти б його взяли! — кинув грубо комісар.— Пробачте, пані,— додав поквапно, вклонившись Ользі, і обтер хустинкою з чола піт.

XX

Випадок, який вивів комісара з рівноваги, стався через два дні після зустрічі Семенюка з Марічкою.

Американ, який останнім повернувся з румунської сторони, розповів капітанові про заворушення серед лісорубів, що працюють у прикордонних лісах. Це були переважно гуцули з лівого побережжя Тиси, серед яких Семенюк мав багато старих знайомих. Після чотирьох тижнів непосильно важкої праці лісорубів довірені фірми, що приймали виконану роботу, відкинули половину складеного у стоси дерева як такого, що нібито не відповідало вимогам.

Семенюк розумів, що це значить. Це був давній прийом лісових п'явок, які споконвіку заробляли тисячі на кривавому поті бідних селян. Проте, як би далеко не сягала його пам'ять, не було ще такого випадку, щоб відкидали п'ятдесят процентів заробітку. Це не вміщалося в людському понятті.

— Треба було б щось зробити,— сказав двозначно Американ,— тим більше що народ по той бік зовсім звівся, капітане.

Семенюк не відповідав. Стояв, насвистуючи веселу пісеньку. Товстун зморщив чоло.

— Damned, щось ти мені не подобаєшся, капітане,— пробубонів і невдоволено засопів він.

Капітан підняв брови.

— Ти що, здурів?

— Ні, капітане,— заперечив товстун.— Але не все вміщається в моїй голові, ой, не все...

— Кажи, свиняче рило, що маєш на думці, бо вухо тобі одірву.

Товстун плаксиво скривився і склав руки як до молитви.

— Very well, я б з радістю подарував тобі своє вухо, коли б воно тебе від того... як його там... кохання вилікувало.

Обличчя Семенюка потемніло.

— Хто тобі сказав про це?

— Марічка, Королюкова вдова,— відповів по хвилині Американ і, опускаючи очі, додав: — Стережися тої жінки, капітане. Вона не зречеться тебе так легко.

— Я нічого їй не обіцяв,— буркнув Семенюк.

— І тій, другій, теж нічого не обіцяв? — тихо спитав Американ, передбачливо відступаючи.

Семенюк наближався до нього з потемнілим від нестримного гніву обличчям. Потім замірився, щоб ударити його гарапником, але Американ вчасно відскочив, і гарапник тільки свиснув у повітрі.

— Damned... Зовсім здурів! На своїх руку піднімає...

Семенюк відвернувся і повільно пішов у гущавину лісу.

Товстун, жалібно стогнучи, наступав йому на п'яти. Капітан раптом так несподівано зупинився, що Американ мимоволі наштовхнувся на нього. Обличчя Семенюкове вже було спокійне, а в очах іскрились веселі вогники. Американ широко усміхнувся.

— Не сердишся вже, капітане?

— Ні, але і ти не сердься. Не стримався я. Сам не знаю, як це сталося. Бувай здоров, Американе! Їду до тих лісорубів.

— Good-bye! [1] — вигукнув товстун, тиснучи простягнену йому руку.— А я... а ми? Знудимося на смерть в тих лісах...

— Браслет вже знайшли?

— Ні, хоч перешарили всю полонину.

— Отож шукайте далі. На цей раз ви мені не потрібні. Прощай.

Через годину після того Семенюк, переодягнений у мундир Петреску, їхав, посвистуючи, в напрямі кордону. Пікет № 172 радісно привітав щедрого поручика.

---

[1] До побачення *(англ.)*.— *Ред.*

— Що тут у вас нового? — голосно запитав поручик.

— Доповідаю слухняно, пане поручик, що нема нічого нового,— рапортував, скалячи в усміху зуби, командир взводу Васкуль.— Нам було сумно без пана поручика. Ми вже думали, що вас десь той опришок Семенюк злапав.

— Семенюк? — засміявся поручик.— Маю його в жмені. Не такий чорт страшний, як його малюють.

— Так точно, пане поручик.

— Що ще, хлопці?

— Ще ждемо харчів, пане поручик,— почув відповідь.

— Все ще чекаєте? Ну, то, мабуть, нудьгуєте?

— Так точно, пане поручик.

— Ну що ж? Не прийшла гора до Магомета, то піде Магомет до гори. Харчі мусять бути.

— Так точно, пане поручик! — хором крикнули солдати.

— І вино!

— І вино, пане поручик! — закричали з усієї сили знову.

— Отже, кроком руш, хлопці!

Переночувавши по дорозі в лісі, відділ зупинився опівдні перед двоповерховим будинком, розташованим на підвищенні в глибині пралісів. На траві перед будинком сиділо кільканадцять лісорубів. Помітивши, що прикордонники наближаються до них, вони зірвалися з місць і мовчки збилися в гурт.

— Що ж це, не хочете працювати? — з викликом спитав поручик.

— Хочемо, пане,— відповів високий і худий, як тріска, гуцул...— Тільки вони не хочуть платити.

— Ого... Таке панство, що грішми хоч ріку гати, і не хоче за сумлінну працю платити?

— Не панство, а, перепрошую, свині. О, а отой — найголовніший,— сказав гуцул, показуючи на лисого хирлявого дідка, що зацікавлено виглянув з вікна першого поверху.

— Той, що лисиною світить?

— Той самий, пане. Директор. Найбільший здирщик від Тиси до Дунаю.

— А це правда! Такий хрущ...

— Свята правда, ненажерливий, як хрущ,— підтвердив гуцул.

— Іва...— хтось вигукнув з гурту.

— Що там? — суворо крикнув поручик.— Що мені з того, що ти Іван?

З солдатів тільки Васкуль розумів по-українськи, решта нудилася, нюхаючи запах котлет, що доносився сюди з кухні.

Не злазячи з коня, поручик вислухував скарги обдертих лісорубів. Та скоро ці скарги перервав директор, що з'явився в супроводі молодого секретаря і двох лісників з дубельтівками на плечах. З улесливою усмішкою дідок обережно сходив по кам'яних сходах, збуджено жестикулюючи в бік офіцера. Натовп глухо загомонів.

— Вітаю вас, пане офіцер,— заскрипів директор, простягаючи руку.— Я — інженер Словічек.

— Поручик Гогуль! — буркнув Семенюк і з такою силою потиснув долоню інженера Словічека, що той аж ойкнув і присів.

— Само небо вас прислало. Ті гультяї жити мені не дають. День і ніч стоять тут і кричать «віддай гроші». Та це ж справжній бунт, пане офіцер!..— сказав директор, розправляючи поли нашвидку накинутого плаща англійського крою.

— Гм, гм...— двозначно пробурмотів поручик.

— Цієї ночі вкрали в магазині сало. Скільки його було, пане секретар?

— Дев'ять кілограмів п'ятдесят грамів, пане директор.

— Ви чуєте? Десять кілограмів дев'яносто грамів. Справжній грабіж, пане офіцер,— сказав із притиском директор.

— А де ж той магазин? — спитав поручик.

— Магазин? В бараку, зараз за будинком. Грабіжники. Зло...

Поручик кивнув командирові взводу:

— А багато ви їм винні, директоре?

— Чи багато? Зараз. Пане секретар...

— За тисячу вісімсот два і півсажня...

— За тисячу сімсот два і півсажня,— голосно повторив Словічек.

— За тисячу вісімсот два і півсажня,— поправив юнак.

— За тисячу сімсот два і півсажня,— знову, вже тихіше, повторив Словічек.— Що ж робити, коли не хо-

чуть ні грошей брати, ні працювати. Боже, що то за ледачий народ...

Брови поручика задрижали.

— А що ти скажеш на це? — запитав він худого гуцула.

— За три тисячі двісті одинадцять сажнів! — випалив той одним духом.

— Огидна брехня! — скипів Словічек.— Половина з того — це старі, зогнилі патики. Хотіли мене обдурити.

— Не обдурили вас,— сказав поручик.

Директор схвильовано поправив окуляри.

— Я не розумію вас, ласкавий пане.

— Я тільки що оглядав стоси. Всі як один бездоганні.

— Пане офіцер! Я знаю, що кажу! — вигукнув наче ошпарений директор.

Поручик мовчки вимахував гарапником.

— Ну, досить. Зараз же виплатіть їм за три тисячі двісті одинадцять сажнів.

— Мені й не сниться! І взагалі, чого пан взявся втручатися в ці справи? Я напишу скаргу до вашого начальства!

— Зараз же виплатити! — крикнув охриплим від гніву голосом поручик і потяг Словічека гарапником нижче спини...

— Як... як пан сміє? — вереснув дідок, затуляючись руками. Та в цю ж мить побачив над собою пару передніх кінських ніг і кинувся тікати. За ним розвівалися поли англійського плаща, а навздогін полетів сміх і свист лісорубів.

Коли він збіг на сходи й оглянувся — оторопів. Офіцер їхав за ним по кам'яних сходинках у будинок. У дідка наче виросли крила. З юнацькою силою він перескакував через три сходинки зразу. Проте копита карого породистого коня вже стугоніли в коридорі. І коли директор схопив телефонну трубку, кінська голова всунулася в двері кабінету. Блідий і схвильований, він упав у фотель за письмовим столом і з переляку заплющив очі.

Коли розплющив їх, побачив, що кінь зацікавлено обнюхував письмовий стіл. Поручик, напівлежачи на кінській шиї, слідкував за рухами Словічека. Мовчазна юрба гуцулів і солдатів загородила двері.

— Отож виплачуйте, пане...
— За... зараз порахую...
Довго рахував директор з олівцем у руці.
— Сто дев'ять тисяч і сто лей,— простогнав нарешті.
Саме в цей час кінь доречно форкнув з такою силою, що папери, наче хмара білих голубів, злетіли з письмового стола на землю.
— Двісті дев'ять тисяч сто! — розпачливо крикнув директор.
— Згоден! — вигукнув поручик.— Ну, люди, станьте в чергу за своєю кривавицею.
А коли останній лісоруб, одержуючи гроші, розписувався, офіцер зліз з коня, згорнув з стола жмут банкнотів, перерахував їх і записав суму на клапті паперу.
— То для армії,— сказав приголомшеному директорові і старанно підписався: «Іван Семенюк, капітаном званий».
Зворушливим було прощання Івана з солдатами, кожний з яких був нав'ючений салом, хлібом чи бочечкою вина.
— Знову розлучаємось, хлопці. Цього разу вже надовго. Випийте там за моє здоров'я, а гроші сховайте на чорну годину! Прекрасний світ, так, хлопці?
— Так точно, пане поручик!
— Прощайте, дорогі. Бажаю вам щасливої дороги.
— Щасливої дороги, пане поручик! — гукнула братва хором так, що аж гори здригнулися.

XXI

Погодняк швидко видужував, і Ольга мусила тепер подумати про запущене господарство. За годину до від'їзду автобуса вона побігла ще до міста і принесла йому квіти і солодощі. Схвильований близькою розлукою, Погодняк був бадьорий і балакучий, цілував її руки і сипав жартами й лестощами. Ні на мить не спускав з неї очей, вкрай здивований тим несподіваним, просто неймовірним щастям, яке переживав від усвідомлення того, що ця чарівна жінка належить тільки йому. «Вона — моя дружина, не віриться, а все ж таки факт»,— тисячу разів повторював він собі, і кожного разу хвиля життєдайного тепла заливала його серце. З якою гордістю спостерігав він шанобливе ставлення лікарів до

цієї стрункої, гнучкої жінки, їх несміливі рухи, їх багатозначні, крадькома кидані в її бік погляди. Вона, здавалося, не бачила цього, була до всіх однаково привітна, щирим дитячим усміхом приймала кожне доброзичливе людське слово. Була для нього видінням, що з'являлося з кожним новим днем і з кожним щораз яснішим сходом сонця. До цього часу він не вірив, що людська істота може розсівати довкола себе стільки радості і краси. Адже ж знав людей. І ось слово, вимовлене богом в добру хвилину, зійшло на землю і перетворилося в тіло. «Чи ж багато є людей,— думав Погодняк,— яким би за життя відкрилося небо?»

Проте і на тому небі інколи з'являлися хмаринки і то зовсім несподівано. Розсміявшись, Ольга раптом замовкала, а очі її набирали меланхолійного виразу. Сідала тоді біля вікна і в задумі стежила, як пропливали над містом хмари, забуваючи про все, чим жила ще перед хвилиною. Болючий сум огортав тоді Погодняка. Але досить було обізватися йому до неї, і вона зразу опам'ятовувалася.

Готова до подорожі, Ольга глянула в дзеркало. «Гарна я,— подумала,— тільки очі маю завеликі». Тихо засміялася і прикрила їх крисами капелюха. «Ну, а тепер в дорогу, красуне». Вона наблизилась до Погодняка. Він трохи підвівся в постелі і аж здригнувся від стримуваного сміху. Йому пригадалась мала пустотлива дитинка. Ольга поспішно поклала його в ліжко, засипала поцілунками і, весело підскакуючи, збігла по сходах на залиту сонцем вулицю.

Мчить автобус родючими полями Покуття, залишаючи за собою хмари куряви. Пропливають смуги високої, як ліс, кукурудзи, мигають білі хати, виблискують золотом на сонці хрести церков. Шофер завзято сигналить: набік, коні, з дороги, гуси, розступіться, з кожною хвилиною зростаючі гори! Автобус підскакує на вибоїстій дорозі, а Ользі хочеться сміятися. Перед нею дрімають два гендлярі, схрестивши свої бороди, наче вогнисті шпаги. З шоферської кабіни цікаво висовує голову качка. Гоп-гоп! Яке ж веселе життя...

Ольга спить. Сьогодні не тривожать її сни. Голубе сяйво місяця окутує її голову, тихо шелестить невидиме листя, монотонно дзюрчить далекий струмок. Ще музикою відгукуються в її вухах сигнальні звуки автобуса,

пливуть кудись тіні, зникаючи в безвісті. І раптом, як бриніння мухи, «стук, стук, стук» будить її. Відкриває очі — кімната в місячному світлі. Тиша кругом. Вона щільніше вкутується ковдрою і знову закриває очі. «Стук, стук» — стукає хтось у вікно. Ольга підводить голову і бачить притулене до шибки обличчя. Серце гучно б'ється в чеканні, і нарешті вона чує своє ім'я. Впізнає цей голос. Тремтить, як листок, і закриває пальцями вуха. Зараз вже не чує. Тільки незабаром відчуває, як ціпеніють її пальці. Віднімає їх від вух і знову прислухається. Вже ніхто не стукає. Серце її завмирає. «Тихо, тихо»,— шепоче собі вона і спирається на лікоть. За вікном темніє його голова. «Тільки не рухатися, господи...» — повторює вона в думці, а все ж встає, накидає халат і боса підходить до вікна. Холодна підлога приводить її до свідомості.

— Вийди в сад. Мушу тебе побачити,— чує вона його слова, бачить його очі. Він звертається до неї на «ти», повинна б образитися. Проте тільки коротко відповідає: «Ні!»

— Благаю тебе, Ольго, вийди до мене на хвилину.

Ноги підкошуються, і вона всією вагою тіла спирається на підвіконня. «Ні, ні,— шепоче вона, потім голосніше, ніж хотіла б, знову каже: ні»,— і відходить від вікна. Тепер спокійно лежати і не чути, не думати. Ольга враз кидає погляд на вікно. Там уже нема нікого. Значить, пішов. Хвала тобі, господи. «Пішов...» — повторює вона голосно і відчуває, як щось її тисне за горло, наче обручем. Душно, нема чим дихати. «Треба було б відкрити вікно, але ні, краще вийду в сад і посиджу на лавці, мені стане легше»,— думає вона. І раптом зривається з ліжка, швидко взуває пантофлі і вибігає в сад.

Шелестять посріблені місяцем яблуні. Ольга глибоко дихає. На лавочці бачить згорблену постать людини. «Хвала тобі, господи»,— повторює вона мимоволі, швидко наближається і мовчки сідає біля нього.

Ольга тремтить. «Холодно»,— думає вона і потирає долоні. Тоді відчуває тепло його уст на лівій руці, нижче вказівного пальця. Пригадала, що й тоді, під ялинами, поцілував її в те саме місце. Це не завдає їй неприємності, зовсім ні... Повинна б, власне, почервоніти від сорому, і вона червоніє, тільки не певна, проте, чи від сорому.

Її права долоня спочиває на його голові. У нього м'яке, шовковисте волосся. Як приємно тримати в ньому пальці.

— Кажи! — шепоче Ольга, схилившись до нього. Він підводить голову і довго дивиться їй в обличчя, потім обнімає її і цілує в уста. Солодка неміч огортає жінку. Однак її раптом проймає нестерпний сором і страх. Вона силоміць відштовхує його голову і сидить перед ним з білим, як папір, обличчям, дивиться на нього широко відкритими очима і плаче без сліз. Мужчина схиляє перед нею голову і говорить, а слова його шелестять тихіше від листя.

— Я чекав тебе від тої хвилини, коли усвідомив, що не можу тебе не кохати. Цілими днями чатував на дорогах, виглядаючи тебе. Сьогодні довідався, що ти повернулась. Я хотів почекати ще кілька днів, але немає сили, хоч кажуть, що я сильний. Ти стала моєю думкою, моїм життям, і ясний день без тебе видається мені ніччю. Коли мені сказали, що ти, плачучи, чекала тоді, то серце моє мало не вискочило з радості, хоч кажуть, що маю камінь, а не серце. Ночами залишався я з своєю душею і не впізнавав її, бо вона не була вже моєю, а твоєю. Як же я міг після цього не тужити і на першу вістку про тебе не впасти тобі до ніг і не благати: прийди.

На вулиці обізвався ріг нічного сторожа. Над їх головами затріпотів крилами кажан і зник в темряві.

— Так гарно говориш. Хто ж ти, власне, такий? — запитала вона пошепки.

— Я той, хто кохає тебе,— відповів він по хвилі мовчання.

Зірвався вітер і з тріском захлопнув віконницю. Хмара заступила місяць; Ольга швидко підвелася і стиснула пальцями скроні.

— Іди вже...— сказала вона, відвернувшись, і сама відійшла. Зробивши кілька кроків, вона знову зупинилася і додала шепотом:

— Ми не побачимося більше... Не можна!.. Змилуйся наді мною...

«Змилуйся наді мною»,— це чув він недавно від Марічки. Хвиля крові залила його обличчя, а слова застрягли в горлі. Тоді Ольга підійшла до нього і швидко спитала:

— Де я маю тебе чекати?

Іван не вірив своїм вухам, проте губи вимовили самі:

— Буду чекати тебе біля двох хрестів... їдь Цап'ячим плаєм.

— Через два дні. На спаса — перед полуднем,— кинула Ольга, потерла долонею чоло і непевними кроками пішла до хати. На порозі вона обернулася, глянула на нього і швидко зникла, зачинивши за собою двері.

Сп'янілий від щастя, Іван подався городами через сонне село і навіть не помітив, коли опинився на гостинці. Він намірився звернути в найближчу вуличку. Але в ту мить його очі пронизав холодний блиск багнетів. Він мимоволі подався назад, але тут же почув клацання затворів, і вістря багнетів торкнулися його грудей.

— Руки вгору! — почув. Іван повільно підняв руки, а його затиснені кулаки, здавалося, погрожували самій долі.

XXII

Цілий день і цілу ніч не вщухала серпнева злива з градом та громовицею. Переповнені потоки і ріки розмивали й руйнували береги, змітаючи з своєї дороги людське добро. З гуркотом розвалювалися мости і розсипалися в вирі трісками. Світ тонув у густій синій імлі.

Коли Івана, скованого і вкритого синяками, вивели з застави, дощ ще сіяв, а ноги по кісточки грузли в багнюці. Іван ішов під посиленим конвоєм і крадькома зиркав очима на всі боки. Все село вийшло на те видовище. Дивувалися люди з гордої постави капітана і співчутливо кивали головами. Це вже кінець, думали, скінчилася пісня. Як свічка, згасне в жахливій неволі багате і щедре життя.

А Семенюк, ніби нічого й не сталося, впевнено, по-солдатськи, марширував перед ними, оббризкуючи багном конвоїрів. Його опухлі очі іскрилися вогнем, а з уст не сходила усмішка. Веселий, він жартівливими словами прощався з своїм рідним селом, прощався вдруге і, можливо, востаннє.

— Куме Штефане! — вигукнув він.— Слава Йсу! Йду сьогодні до великих панів на весілля.

— Йди, а вертай якнайскоріше — вже без панів! — відповів старий і затиснув уста.

— Айя! Добре! В болоті їх погублю.

Натовп вітав його слова голосним сміхом. Раптом до нього донеслось жіноче голосіння.

— Що ж то з тобою, молодичко? Не хочуть тебе заміж віддати, що краєш моє серце плачем?

— Ой, наймиліший,— сказала вона, тулячи до себе двох напівголих дітей,— ще звечора забрала в мене проклята вода хату і єдину корівчину. Тепер ходжу берегом з своїм хлопом і з дітьми та й плачу, хоч знаю, що ніколи ріка не потече вгору.

— Не потече, кажеш? — голосно відповів Семенюк.— Ще й як потече! Прийде ще така весна, не бійся! А за добром не плач. Хай тільки вернусь щасливо, то скоро втру тобі слізки. Сховай за пазуху вірне капітанське слово.

На мосту він побачив заплакану схудлу Марічку.

— Не опускай голови, Марічко! Ще усміхнеться нам доля, геть все до лиха!

Раптом погляд його зупинився на дівчині з низько опущеною на чоло хусткою. Семенюк багатозначно моргнув у її бік, вона відповіла тим же, Іван з такою силою потер ногу об ногу, що ремінчик від постола тріснув, а шерстяна онуча поволоклась по багнюці.

— Гей, красуне! — звернувся він до ясноволосої дівчини.— Зав'яжи-но мені ремінчик на нозі, то подякую тобі за це на твоїм весіллі, щоб сто скрипалів на ньому грало, а тисяча пар танцювало!

Дівчина, навмисне пирснувши сміхом, закрила рукавом обличчя і тонесеньким голоском відповіла:

— Коли соромлюся.

— Соромишся? Ну, то, як бачу, ласкавий бог скупий був на розум для тебе. А все ж зав'язати ремінчик потрапиш?

В момент, коли дівчина нахилилася до його ніг, він закричав.

— Не той! На тій, лівій нозі! — і, нагнувшись до неї, прошепотів:

— Сьогодні вночі хай мій кінь пасеться в містечку, в городі коваля Шкандиби!..

Наближаючись до будинку Погодняків, Іван похмурнів, а погляд його блукав по бурхливій від повені річці. Ось і дім — заспокойся, прокляте серце, Іван крадькома глянув на вікна і з полегшенням зітхнув: їх темні чотирикутники зяяли в цю хвилину пусткою.

«Не бачила мене»,— подумав він і прискорив кроки.

На краю села Іван оглянувся. Гурт селян, що до цього

часу йшов за ним, залишився тепер позаду і мовчки прощався з ним поглядом. З прояснілого в цю мить неба виглядало сонце.

Приміщення для арештованих у містечку складалося з чотирьох загальних камер і двох одиночок. Останні мали по три кроки довжини і два ширини; вікно однієї з них виходило в город нотаріуса, а другої — на обведене високим муром тюремне подвір'я. Розділяв їх коридор, який з південного боку закінчувався гратами на всю ширину, а з північного — вікном. За вікном простяглися тіняві городи.

Семенюк великими кроками міряє камеру. Весь час сковані руки ціпеніють і болять. Погляд його перескакує через мур, пробігає по мокрих ще дахах і зупиняється на димлячих вдалині горах. Сонце сідає на захід. Коли завтра зійде, то побачить Ольгу, яка чекатиме його. Щасливе сонце! Обезумілий від болю Іван, як тигр, кидається по своїй клітці. Коли погляне на масивні грати вікна, втрачає надію. Коли б ще хоч не той вартовий, спеціально поставлений задля нього, що ходить тут же, під вікном! Хіба щоб товариство... але ні — капітан гидує мокрою роботою, капітан честь цінить вище за волю.

В коридорі почулися кроки, входить молодий завжди усміхнений ключник, за ним озброєний до зубів поліцай. Він розковує Івана і дає йому десять хвилин на вечерю. В'язень мовчки їсть; закінчивши, знову схрещує свої руки. Дві налиті кров'ю борозни на зап'ястях — сліди кайданів. Тепер кайдани не в'їдаються так глибоко в тіло.

Відходячи, ключник шепче:

— Завтра раннім автобусом відвезуть вас до Коломиї. Жаль мені вас, Семенюк,— тихенько закінчує і старанно зачиняє за собою двері камери.

Семенюк припадає до вікна і вдивляється в горизонт. Гори ще димлять. Легені жадібно поглинають холодне повітря. Здається йому, що чує шум бурхливих потоків. Промені призахідного сонця падають на його обличчя. В їх світлі воно палає дикою тугою.

— Ти відійдеш від вікна? — чує він крик вартового.— Бо я скоро тебе звідти приберу, бандитська мордо! Захотілося тобі свіжого повітря? Будеш його мати, як на шибениці ногами задригаєш, підле злодійське насіння. В кого ти вкрав сережку,— певно, в якоїсь вуличної дівки, непоправний альфонсе?

Блідий як смерть Семенюк відходить від вікна. Його затиснені губи тремтять. Він сперся плечима об піч. Холод заліза поволі заспокоює збурену кров. Коли смеркало, Семенюк холоднокровно обдумав своє становище.

Допит у Гордійові переконав його, що істотних доказів проти нього нема. Слідчі теж опинилися в скрутному становищі. Отже, коли б в останній час їм не вдалося знайти доказів, то все могло закінчитися кількамісячним арештом.

Гіршою була справа з перебуванням у лісорубів, де він позначив свій вчинок власноручним підписом. Але товариші навіть перед всевишнім доведуть його і своє алібі. Значить, ситуація не була вже такою безвихідною. Зрештою, він бував у скрутнішому становищі. Цим разом, може, й не треба було б ризикувати.

А проте... ризикувати мусив. Він знав, що перед цим ніщо не могло б його зупинити. Навіть сама смерть. Адже кохання і туга мали більші крила, аніж ангел смерті. А життя без тієї жінки не було б життям. Завтрашній день мав бути єдиним, в ньому мала втілитися вся його прийдешність, в цей день мало, як цвіт папороті, розквітнути не знане досі щастя, ім'я якому — Ольга.

Коли настав вечір, Семенюк стояв біля дверей. Через широку щілину бачив відчинене вікно, за яким шуміли дерева. З сусідніх камер доносився гамір чоловічих голосів. Через щілину просочувався свіжий струмінь повітря, охолоджуючи розпалене чоло в'язня. Семенюк вперто вдивлявся в масивний висячий замок, від якого тепер залежала його доля. Раптом він почув шемрання під вікном. Спритно скочив до ліжка і сів. Ліхтар вартового освітив його обличчя. Іван примружив очі і застиг на місці. Обличчя його закам'яніло так, що важко було помітити вируюче в нім божевілля.

Коли світло нарешті гасне, в'язень довго ще сидить нерухомо, потім лягає навзнак. Гарячково все обдумує і жадібно схоплює кожне підозріле шарудіння.

Ось він чує, як наближається гуркіт возів. «Це з Коломиї повертаються порожняком по бутині» [1],— думає він і розплющує очі. Гуркіт наростає з кожною хвилиною, вози скоро будуть проїжджати за муром. Семенюк легко зіскакує з ліжка, підбігає до печі і високо підносить

[1] Після рубання лісу.— *Ред.*

руки, заміряючись вдарити в залізний обруч, що обрамлює край печі. На його чолі виступають краплі поту. В момент, коли вози з оглушливим гуркотінням минають в'язницю, він з страшенною силою б'є по обручу, і кайдани розсипаються.

Тепер він знову лягає в ліжко. Глибоко дихаючи, чекає. Незабаром через грати до камери знову падає сніп світла. Він чує, як віддаляються кроки, тре наболілі руки і наближається до дверей. Долоня його пролазить крізь щілину, пальці намацують замок, потім повзуть до скобеля. Раптом його очі спалахують радістю: скобель злегка хитається в струхлявілому одвірку. В'язень працює в поті чола і через кілька хвилин полегшено зітхає: замок, як стиглий овоч, падає йому на долоню.

В саду несподівано обізвалася сова. Раз, два, три, чотири, потім затихла, потім знову чотири. В Семенюка з радості завмерло серце. Помаленьку відчиняє двері, виходить у коридор. Як радісно шумлять дерева. Він припадає обличчям до грат, орлиним поглядом пронизує темряву. Хтось підкрадається кущами, вже досяг вікна, вже сердечно тисне капітанові руку.

— Здоров, Американе, здоров, моє щире золото!

— Бодай тобі добро було, капітане! А то нам страху нагнав! Бери пилку.

— Добре! Кінь є?

— Є! Палащук стереже його в городі Шкандиби.

Чуються чиїсь кроки.

— Щезайте швидше! — шепнув Семенюк, і Американ зник, як марево. Іван втиснувся в кут. Кроки наблизились, і під вікном блиснув багнет.

«Стережуть мене небожата як новонародженого»,— подумав Семенюк, знову повернувся до камери і ліг, зберігаючи попереднє положення. Ще раз блиснув ліхтар, і ось капітан знову в коридорі. Тільки вікно в сад уже не цікавить його. Він обмацує двері протилежної камери і мало не скрикує з радості. Двері відчинені, камера порожня. Тоненька, як волосок, англійська пилка в'їдається в грати. За ними спить громадка тюльпанів, посаджених власною рукою пана нотаря.

А незадовго до півночі, коли містечко відпочивало, поринаючи у сні, земля задрижала під копитами карого породистого коня.

XXIII

Спас — це храмове свято у Гордійові. Вже з раннього ранку рояться плаї від гуцулів, що поспішають на храм. З широко відчинених церковних воріт бухають густі дими з кадил, а п'ять попів до пізнього полудня безперервно виголошують хвалу богові.

На громадському вигоні невимовна метушня. Густий натовп оточує нашвидку збиті будки; людське око ваблять святі образки, бублики, топірці, кутські помідори і яблука, барвисті коробки з яскраво-червоною брильянтиною для чорноволосих дівчат, сопілки, цукерки, чудова мазь проти гостцю чи «мокрого ревматизму», вишивані сорочки, квашені огірки, яблучний сік у зелених пляшках, капелюшки, хустки. Трохи збоку міський панок в рожевім кашкеті голосно запрошує до гри в три карти, раз у раз підозріло косячись на багнет пана Вавжака.

Власник трьох карт і переносного столика сьогодні не має причини бути невдоволеним. Правда, раніше, коли ця гра була ще новинкою, справи йшли набагато краще, але і тепер, дякуючи богові, можна жити, а кишеня, наповнена сріблом, весело побрязкує.

— Ану, люди мої милі, людиська, люденята, хто хоче виграти грошенята, хай пам'ятає мої слова: три карти чистенькі, новенькі, три карти, як кралі прекрасні, маленькі. Дві кралі хворі вдома остались, а цю одну до вас послали; вона завжди виграє, найбільше щаслива, це — лялечка цнотлива, справедлива. Запрошує вас, мої золоті гуцули, до гри, за злота — два виграє!.. Раз програє — десять виграє!

Панок в рожевім кашкеті замовкає і міряє жертву, що стоїть перед ним: вона худа і висока, не випускає з-під сивих вусів довгого цибуха. Вона, правда, неспокійно поглядає в бік пана Вавжака, але злотівка в її пальчиськах не фальшива.

Рожевий кашкет на знак згоди киває головою, приймає монету і виконує руками надзвичайно швидкі рухи, потім розкладає карти на столику.

— Де є лялечка? — солодко питає.

— Тут,— показує жовтим потрісканим нігтем жертва.

Кашкет дивиться на карту і з кислою міною виплачує старому два злотих.

— Може, ще? — чемно запитує.

— Ставлю п'ятку,— відповідає зітхаючи жертва і не зводить очей з рук юнака.

Цього разу жовтий ніготь знову знаходить лялечку. Рожевий кашкет червоніє, як буряк, і новенька десятка мандрує до кишені жертви. Зацікавлений натовп швидко зростає.

— Ставлю десятку! — вигукує вусач. Тепер юнак досягає вершини своєї майстерності, а карти в його руках мигають з швидкістю блискавки.

— Де лялечка? — падає безжурне питання.

— Тут!

Рожевий кашкет витирає картатою хустинкою піт з чола, оглядається кругом, потім кидає старому дідові два срібних кружки і з столиком під пахвою пропихається крізь натовп. Через хвилину його дзвінкий голос чується на протилежному боці вигону. Поволі натовп знову обступає його.

— Ану, люди мої милі, людиська, люденята, хто хоче виграти грошенята, хай пам'ятає мої слова: три карти чистенькі, новенькі, три карти, як кралі прекрасні, маленькі...— Тут наш кашкет раптом зупиняється і з дикою ненавистю дивиться на вусача, що знов стоїть перед ним.

— Ставлю двадцять,— тягне той невблаганно і кидає на столик гроші.

Два цісарі з цибуха глумливо дивляться на тремтячі руки заповзятливого юнака. Його два спільники повним подиву поглядом міряють постать старого.

— Де... лялечка?

Фатальний пальчисько цього разу витягає лялечку з рукава юнака. Тепер картата хустинка витирає сльози, але оскільки все має свої межі, то й кашкет безслідно зникає в барвистому натовпі.

Та Палащук, що завжди любив вигравати — а це був він,— не пропускає виграшу. Зашарівшись, він протискується крізь людське муравлище, тужливо шукаючи посрібленого кашкета.

Минуло понад чверть години, коли він знову його помітив і вирушив до нього навпрошки, прокладаючи собі ліктями дорогу. Раптом зупинився як вкопаний, а в його вицвілих очах заіскрилися вогники.

Повільним кроком він наблизився до прилавка з печивом. Так, ця біла рука, що перебирає булки в кошику,

не може бути рукою капітана, і власник її, брюнетик з делікатним обличчям, нічим не нагадує ватажка. Проте Палащук не сумнівається, що браслет на цій руці — той самий браслет, якого вони стільки даремно шукали. Це було справді надзвичайне відкриття. Тому не дивно, що дяк довго не міг вгамувати хвилювання, яке оволоділо ним.

Хвилювання зросло ще більше, коли дяк помітив, що не тільки він звернув увагу на браслет. Два юнаки, одягнені по-міському, значуще переглянулися за плечима брюнета, потім, обступивши його з двох боків, теж схилилися над кошиком. Палащук легко впізнав у них спільників рожевого кашкета.

Довго не задумуючись, він зайшов ззаду, широко розставив ноги і наступив на пальці обом цікавим юнакам. Ті миттю одскочили від кошика, а побачивши знову перед собою несамовитого вусача, зблідли, безглуздо посміхнулися і, потішно шкутильгаючи, шмигнули в натовп.

Тим часом загадковий брюнет, вибравши величезну булку, подався до прилавків з шинками і задивився на ковбасу такого ж розміру. Палащук не спускав з нього очей. Боячись випустити його з поля зору, він буквально наступав йому на п'яти і нарешті помандрував за ним на кладовище. Брюнет на одному з гробків розстелив сердак, сів і почав з величезним апетитом глитати «дар божий».

Коли залишилися тільки розсіяні по траві крихти, юнак солодко потягнувся, ліг і заплющив очі. Палащук підкрався до нього навшпиньках і побачив зарум'янене в сні обличчя. Рука з браслетом лежала відкинена набік. Густо вкраплені брильянти іскрилися на сонці кольорами веселки. Вусач сховав цибух у кишеню, причаївся і доторкнувся рукою до замка браслета. В цей момент сплячий, голосно бурмочучи, перевернувся і перекинув руку на другий бік. Палащук обережно перейшов на протилежний бік. Але і тут йому не пощастило. Ледве він встиг нахилитись, як сплячий знов перевернувся.

— Бодай ти так в гробі перевертався, неспокійна душа! — бурмотів Палащук, повертаючись на попереднє місце. Але й цього разу історія повторилася. Роздратований Палащук вирішив застосувати силу. Проте поки він встиг це зробити, брюнетик прокинувся і відкрив

очі. Побачивши навислого над собою вусача, він миттю зірвався на ноги і, скачучи, як сарна, по гробках, подався в бік церкви так швидко, що довгі ноги Палащука ледве встигали за ним.

Добігши до святого місця, брюнетик втиснувся в людську масу і тривожно оглянувся. Впевнившись, що погоня продовжується, він розпачливо пропихався крізь живий мур, щоб рештками сил дотягтися до самого вівтаря. Він чув за собою голосне сопіння і знав, що це його таємничий переслідувач.

Переляканий, він шукав порятунку в молитві, але на середині перервав, бо пам'ять зрадила його. Він втупив очі у вимальовані на іконостасі дванадцять апостолів, ніби віддаючись під їх опіку. Раптом над його вухом почувся притишений голос. Але він не зрозумів ні слова. Шепіт почувся знову, брюнет разом з натовпом схилявся і хрестився.

«Гм, трохи занизько схиляється, як на тутешнього. Напевно, буде наш, православний»,— подумав Палащук і повторив цього разу по-румунськи:

— Як же я люблю тебе, мій брате во Христі.

— Амінь,— повторив за попом брюнетик і раптом подумав, що, можливо, саме провидіння послало йому цю людину. Проте він мусить бути обережним і вирішує мовчати, продовжуючи з побожною міною дивитися на дванадцять апостолів. Раптом відчуває легкий поштовх у правий бік і бачить задихану ясноволосу дівчину. З природженої чоловічої цікавості він хоче заглянути їй в очі, але та, ніби відгадуючи його намір, прикриває їх віями і ще нижче насуває хустку. Далеко їй до баронеси фон Штейнбург, але також гарна і, що найважливіше,— рідкісна блондиночка. Зрештою, хто знає, чи не буде вона йому помічницею у розшуку Семенюка.

Петреску не зводить з неї погляду, аж поки дівчина не відповідає йому тим же. Тоді він поволі бере її за руку. Стоять так якусь хвилину, дивляться одне на одного. Потім рука дівчини мандрує вище, і брюнет відчув, як браслет ослаб.

«Треба буде поправити замок»,— думає він і перекладає браслет на ліву руку.

Після Євангелія починається проповідь, і церква наполовину порожніє. Дівчина тричі хреститься, насуває на очі хустку і прямує до виходу. Брюнет поспішає за

нею. Перед церквою людно і шумно. В такому натовпі дівчина легко може загубитися. Тому він наближається до неї, піднімає капелюх і питає, чи не міг би підтримати їй товариство. Дівчина спокусливо посміхається.

— Не розумію...— відповідає вона і уповільнює кроки.

«В неї низький голос і надто вайлуваті рухи,— думає Петреску,— але, незважаючи на це, нічого собі». Отож ідуть мовчки, тримаючись за руки. Петреску гірко шкодує, що не може розмовляти по-українськи. Та щастя сьогодні не покидає його, бо скоро біля них виростає довга постать Палащука. Він погано себе почуває, і тільки м'який, доброзичливий голос вусача заспокоює його.

— Чому ж то, мій молодий брате, не слухаєш божого слова? Невже ж тобі миліше слово моєї дочки? — мовив Палащук.

— Я не знав, що вона твоя дочка,— відповідає засоромлено Петреску.

— Заспокойся, юначе. Я розумію людську слабість. Дозволь тільки підтримати ваше товариство. Це моя єдина дитина,— каже ніжно старий. Ці слова не тішать юнака, але короткий потиск дівочої долоні підбадьорює його. Ідуть тепер втрьох, причому батько виступає в ролі перекладача.

Коли вони опинилися на краю лісу, звідки виднілося, як на долоні, село, старий сів, а з ним посідали і молоді.

— Ти здалека, хлопче? — питає Палащук, набиваючи цибух.

— З Галаца.

— Чудове місто.

— О, так! То перлина Румунії.

— Маєш рацію. Можна там за собачий гріш погуляти. А що ж тебе привело в ці бідні краї?

Петреску не сподівався такого питання і тому чекав, поки щось спаде йому на думку. Зрештою спохватився, що час уже щось відповісти.

— Ви, може, щось чули про якогось Івана Семенюка? — раптом запитав він.

Батько і дочка переглянулись.

— А хто б про нього не чув,— відповів старий і запалив цибух.— Гм, може, то ти і є? — кидає несподівано.

Петреску дуже втішне це «підозріння», але він зразу ж усвідомлює, що така містифікація може привести до сумних наслідків.

— Що ви, що ви — ні! — спішить запевнити його.— Я спитався, бо дещо чув про нього.

— Ми також дещо про нього чули,— глухо бринить відповідь.

Розмова не клеїться. Зрештою Петреску оволодіває собою.

— Я б хотів з ним познайомитися,— сказав він, але, помітивши дивний відблиск в очах старого, подумав, що той дивується з його відваги.

— Чи не для того, щоб повернути йому браслет? — зненацька запитує Палащук і присувається ближче до юнака. Той блідне, спантеличений його питанням, і швидко кліпає очима.

— Не знаю, що ти хочеш сказати,— лепече Петреску, помітно відсуваючись. Очі його впиваються в Палащука, як вістря стилетів.

— Не знаєш? То шкода, велика шкода,— усміхається вже до нього Палащук.— Кажеш, що хотів би побачитись з Семенюком. Що ж, може б то і вдалося якось зробити.

— Я був би тобі дуже вдячний,— каже Петреску і чує, як терпне на ньому шкіра.

— Шукайте, то знайдете, каже Святе письмо. Отже, як говориться, шукаймо!

— Може... іншим разом,— відзивається Петреску з острахом і присувається до дівчини.

— Іншим разом може бути пізно. Семенюк — як вовк: сьогодні тут, завтра там.

— Сьогодні тут, кажеш?

— Гмм...— бурмоче старий і пронизує його поглядом.

Петреску з тугою поглядає на вкритий людьми вигін. Раптом у нього спалахнуло непереможне бажання втекти. Але в цю мить дівоча рука лягає на його плечі. Він відповідає дівчині усміхом вдячності.

— Шукаймо його,— невблаганно тягне старий,— поки ще сонце високо.

— А де? — питає юнак, намагаючись приховати своє боягузтво.

— Де? В лісі, мій сину. Отуди підемо, туди. Через лісок і корчики, потім шмат лугу і просто вгору. Там його напевно знайдемо.

— Напевно, кажете? Добре, але... але іншим разом.

Рука дівчини з недівочою силою стискає його плечі, а старий сопе щораз грізніше. Погане передчуття охоп-

люе юнака, незважаючи на те, що старий посміхається тепер до нього так добродушно. В цю мить Петреску пригадує собі казку про червону шапочку і вовка, але вже пізно думати про її мораль, бо старий раптом хапає його за стан, нахиляючи назад, а дівчина добирається вже до лівої руки своєї жертви.

Петреску раптом догадується: «Хочуть мене пограбувати... Авроро! Як же стану перед тобою без того браслета!..»

Ця думка додала йому сили. Він спритним рухом вислизнув з кліщів своїх катів і, залишивши в їх руках сердак, кинувся тікати з швидкістю гірського вітру. Чув за собою важкий тупіт дідових ніг.

— Юро! — вигукнув Палащук до дівчини.— Швидко біжи через ялинник, відріж йому дорогу до села.

Петреску глянув уліво і здивувався з дуже швидкого бігу того дівчати, яке з голосним лопотінням запаски перебігало йому дорогу. Та в ту хвилину «дівчина» на щось наступає, що перекреслює її наміри. Непризвичаєний ходити в довгій вузькій сорочці, Юра, спіткнувшись, падає, а коли стає на ноги, між ним і брюнетом простягається добрий шмат дороги. Проте він не розчаровується і продовжує погоню.

Бачачи, що небезпека ще не минула, Петреску не зменшує швидкості. Не зменшує її навіть перед корчмою, де в той час сидить біля вікна Вавжак і прохолоджує розігріту спекою кров уже третім кухлем пива. Коли помітив тікаючого гуцула, в ньому пробудилась професіональна жилка, і за кілька секунд поліцай біг уже за втікачем. А бігати він умів. Петреску напружував рештки своїх сил. Коли, важко дихаючи, він зупинився біля криниці, дужа рука пана Вавжака схопила його за комір.

— Ти що за один? — запитав поліцай в'їдливим шепотом.

Петреску уже відкрив рот, але подумав, що кожне слово може його зрадити. Тому вирішив мовчати, коли б навіть довелося заплатити життям.

Не діждавшись відповіді, пан Вавжак завів полоненого на найближче подвір'я і власноручно ретельно обшукав.

— А то чия власність, хотів би я знати? — спитав він, показуючи на браслет...

— Ги-и-и...,— почув він у відповідь.

— Ти німий? Що ж то шкодить, німі теж крадуть,— сказав Вавжак переконливо і сховав браслет у свою сумку. Ретельно обшукуючи одяг нещасливого юнака, знайшов у його онучах два банкноти по тисячі лей і тріумфально вигукнув.

— А? Значить, румун? А... а, Руманія? — випробував він свої знання мови.

— Ги-и-и-и...

— Румун чи не румун, а що злодюга, то певно. Шуруй до ями,— наказав поліцай, відчувши, що спрага зараз палить його з подвійною силою.

XXIV

Кінь спинається на трав'яному узбіччі, поспішаючи навпростець до Цап'ячого плаю. Дзвони гудуть щораз далі й тихіше і нарешті зовсім замовкають за стіною лісу.

Коли Ольга зупинилася на умовленому місці, було ще рано. Вона пускає коня, сідає на пеньку і, схрестивши руки на колінах, хитається в задумі. Вітер колише верхи дерев, по чорній амазонці бігає золото сонця. Її вологі очі несвідомо блукають по колонаді лісових велетнів. Меланхолійна тиша пущі поступово впливає на Ольгу. Проведена в сльозах ніч тоне в забутті, залишається настрій тиші і примирення. Власне, коли вона виїжджала з дому, була теж спокійною і володіла собою. Хвилювання пройшло якось раптово, коли вона сіла на коня. Почуття зразу завмерли в ній, уступаючи місце апатії. Часом здавалося їй, що це невблаганне і всемогутнє провидіння взяло за уздечку її коня і завело в глибину пущі, де повинна була вирішитися її доля. Здавалося, що завмерло в ній і те, що досі називала в думках своїм великим і трагічним коханням. Якась тупа байдужість раптом покрила імлою образ тієї людини. Разом з тим розуміла, що ніяка сила не могла б утримати її від цієї поїздки. Це була стихія, якій вона віддалася з заплющеними очима.

Ольга глянула на годинник: наближається дев'ята. Значить, незабаром з'явиться. Безсонна ніч дається взнаки — її огортає дрімота. Над лісом пливе рівномірний шум. Ольга заплющує очі. Чує, як несамовито б'ється її серце.

Раптом десь поблизу пролунав шалений звірячий крик.

— Ре-е-у-у! — розлягається стократною луною по пущі. Ольга блідне і тремтить, як листок на вітрі. Серце б'є тепер молотом. Вона оглядається навколо, але не бачить оленя ніде.

— Ре-е-у-у!..— роздається ще раз, і голосний тупіт вказує напрям, куди швидко побіг звір. Олень розпачливо ревів, аж поки не замовк в імлистій далині.

Ольгу пройняв страх. Цей зловісний крик пущі вмить зруйнував спокій її душі. Важкі передчуття переслідують її, наче зграя зголоднілих вовків. Ольга відчуває, як кров відхлинула з її обличчя, а розум живе тільки єдиним прагненням: якнайшвидше втекти, вибігти на сонце, залишити далеко за собою те похмуре царство, де оголене коріння ялин простягає свої спотворені ручища, намагаючись стиснути її в хижих обіймах. Під впливом шаленого страху вона біжить до коня, сідає верхи, бере повіддя і мимовільно б'є його прутом. Сивко пускається легкою риссю. Охоплена диким страхом, вона заплющує очі.

В цей час чиясь рука зупиняє коня. Не розплющуючи очей, Ольга інстинктивно відчуває присутність Івана. Серце її зразу заспокоюється, груди з полегшенням віддихають. Вона повільно знімає рукавичку і подає йому руку. Відчуває, як він припав до неї устами. Нарешті підводить голову і посміхається. Обличчя його дивно схудле, але очі променіють по-давньому.

— А то куди так поспішаєш? — питає здивований Іван.

— Я хотіла ще проїхатися, поки ти над'їдеш,— відповідає вона одним духом. Сивко нетерпляче перебирає ногами. Подих вітру доносить радісні звуки празникових дзвонів. Іван поглянув на плай, потім узяв Сивка за уздечку і повів його в глибину лісу.

Час від часу він повертає до неї голову, і тоді їхні погляди зустрічаються.

Раптом Ольга спритно злазить з коня і якийсь час непоміченою йде поряд з Іваном. Коли він врешті помічає її, обоє вибухають сміхом, потім Іван обнімає її і затуляє уста довгим поцілунком.

— Куди ведеш мене? — запитує Ольга, вдихаючи повітря.

— До себе в гостину,— кадає швидко він.

Обличчя її вкривається легким рум'янцем, а очі дивляться сміливо.

— Ого! Напевно, там тепер пропадаєш, де дідько добраніч каже. А жінка що на те?

— Не маю жінки,— відповідає він і дивиться в землю. Коли піднімає голову, Ольга дивиться в інший бік. Ідуть тепер мовчки. Порушує тишу тільки тупіт кінських копит і тріск галузок під їх ногами. Дорога стає важчою, і Семенюк садить Ольгу на коня. Пробираються тепер крізь гущавину, перескакують численні струмки, проїжджають байраками і ярами, спинаються по стрімких схилах. Ліс стає щораз похмурнішим, порослі мохом ялини, як чорні стрілчасті вежі, пнуться до майже невидимого тут неба.

Нарешті Іван зупиняється на краю стрімкого урвища, з глибини якого снується темною ниткою дим.

— Не холодно тобі?

— Ні,— з усмішкою відповідає Ольга.— Значить, це тут?

— Тут, де тільки сам бог і ми...

Іван бере її на руки і, обережно ступаючи, зносить вниз. Під його ногами шелестить папороть. Ольга оглядає все навкруги і здригається.

Урвище являє собою глибоку вузьку ущелину, де не ступала ще людська нога. Склепіння її створене з клаптів неба, що визирають з-поміж велетенських, перекинутих через урвище пнів. Їх звалили колись ураганні вихори, творячи справжні мости над похмурим проваллям. На дні ущелини пливе скритий в заростях папороті струмок. Обабіч піднімаються мокрі від вологи скелі. Сюди ніколи ще не заглядало сонце.

В невеличкій печері, розташованій під скелею, догасає вогнище. Поруч лежить розстелена пухнаста ведмежа шкура, на стіні висить обріз.

Іван садовить Ольгу на шкуру, потім швидко підкидає хмизу в дотліваюче вогнище. Ольга здивовано оглядає схованку.

— Справді дивно,— обзивається вона злегка тремтячим голосом.— Я завжди так уявляла собі браму до пекла.

Полум'я в цю мить вибухає під саме склепіння, і в освітленій печері Ольга бачить тільки його сяюче обличчя. Вона відчуває, як груди її наповнює нова хвиля ра-

дості. Іван порається біля вогнища, потім стає перед нею на коліна і підносить до її губ кубок з гарячим вином. Приємне тепло розливається по її тілу.

Ольга повільно знімає берет, і волосся розсипається по її чолу. Потім вона кладе голову на його груди і мовчки вдивляється в огонь.

— Хто ти, дивна людино? — шепоче вона.

— Для чого ти питаєш про це?

— Адже ж я люблю тебе...

З шипінням падають в огонь краплі води з склепіння. Не дочекавшись відповіді, Ольга підводить голову і пильно дивиться йому в очі. Якась стареча повага вимальовується на її обличчі.

— Я мушу знати, хто ти,— каже вона ледве чутним шепотом і проникливим поглядом знову вдивляється в його обличчя.

— Золото моє, благаю, не питай. Є слова, які не повинні народитися...

Очі Ольги наповнюються слізьми, а губи нервово тремтять.

— Плачеш? Тоді скажу. Отже... слухай. Я — Іван Семенюк.

Запанувала хвилина смертельної тиші. Ольга стискає кулачки, підносить їх високо над головою, і раптом на груди Івана сиплеться град надзвичайно сильних ударів. Потім вона встає і, хитаючись, подається до виходу. Потім знову повертається:

— Ти стріляв у мого чоловіка? — питає зміненим голосом. Іван стверджувально киває головою, важко підводиться і наближається до неї.

— Негіднику! — кричить вона йому в обличчя і тулить до серця кулачок.— Негіднику,— шепоче, розпачливо хитаючи головою.

Іван стояв перед нею з похиленою головою, не насмілюючись глянути їй у вічі. А коли він почав говорити, його слова зазвучали глухо, ніби хтось камінням кидає у бездонну криницю.

— Я мусив стріляти. Мені залишалося одне з двох: вмерти або вбити. Я вибрав третє — вистрілив так, щоб не вбити. Після того перев'язав йому рану, бо з нього швидко стікала кров. Зрештою, то була хвилина, коли я не думав про тебе, а коли б навіть думав, то ще важче було б розлучатися з життям.

— Неправда! Ти... ти не можеш говорити правду. Забагато людської крові маєш на своєму сумлінні.

Іван рвучко підводить голову. Очі його блищать гнівом і гордістю.

— Крові, кажеш? Якщо я проливав чиюсь кров, то тільки таких вовків, як я, або підлу кров зрадників. Кидаєш мені в обличчя слова, які отруюють, ганьбою вкривають мою душу, а не знаєш, бо не можеш знати, що я не гірший від багатьох, кого ніхто не наважиться назвати розбійником. Чи ж винен я, що мене виколисали вільні гірські вітри, що я сильніший від інших і що по-своєму полюбив свободу. Коли був малий і безсилий, бив мене хазяїн, аж кров'ю я стікав, а мати моя тим часом з голоду помирала; коли я плакав, ніхто не бачив моїх сліз. Разом зі мною виростали жаль, біль і гнів, які я ховав у своєму серці. А коли виріс, довго розглядався по світі, поки усвідомив, що був самотнім. Коли вперше вдарив свого ката межи очі, я зрозумів, що маю ведмежу силу і що та сила не тільки мені служитиме в житті. Відтоді новий дух вступив у мене, дух, який всяку кривду, свою і не свою, перетворював у ненависть, а ненависть у помсту. Карабін став моїм першим другом, другим — пісня, третім — вино, а останнім — жінка. Коли тулив до грудей коханку, не думав про завтра, бо кожне завтра було для мене закрите на сім замків. Я йшов від неї без слова, хоч не раз жаль стискав мені серце. Але досить було, щоб заграла мені у вухах пісня товаришів, як серце мовкло...

Ольга втупила закам'янілий погляд у догоряюче полум'я. По її щоках спливали сльози. Іван охриплим голосом продовжував:

— Прийшла нарешті хвилина, коли я зустрів тебе. Одна хвилина — і не впізнав себе більше. Все, чим жило моє серце до цього часу, здалося мені сном, про який треба забути. А завтрашнім днем стала ти — моє золотоволосе щастя. Я не казав тобі, хто я, бо боявся втратити тебе. Тепер зрозумів, що мушу тобі це сказати. Сказав і не шкодую. Іди і будь щаслива, а я не перестану співати про тебе до смерті.

Ольга поволі ступала по порослих мохом виступах скелі. А коли опинилася на підвищенні, повернулась і з тихим хлипанням почала сходити назад. Зупинившись біля входу в печеру, вона низько опустила голову.

— Ольго!..— почула вона вигук захоплення й радості, відчувши, як дужі руки підносять її в повітря і кладуть на ложе. Повними щастя очима вони вдивляються одне в одного, бліді і схвильовані. Раптом тишу порушує далекий крик оленя. З обличчя Ольги відхлинають рештки крові. Вона заплющує очі і шепоче:

— Вина...

Паруючий рожевою парою напій крапля за краплею проникає в кров. Через деякий час блаженний спокій огортає жінку. Рука її блукає по скроні Семенюка. Відчуває під долонею жар його чола. Ольга несвідомим рухом прихиля його голову, і зволожені вином їхні уста з'єднуються в довгім поцілунку. Потім вона підводиться, мовчки дивиться на вогнище і однією рукою зсовує з ніг чоботи. Поруч неї парує знову наповнений келих. Вона цокається з Іваном, не дивлячись на нього, і поволі п'є ароматний напій.

Раптом відкидає назад голову, одним духом випиває келих до дна і, заклавши руки під голову, лягає. Її злегка затуманені очі дивляться з-під вій на Семенюка.

— Люблю,— тихо вимовляє вона, потім відвертає обличчя до стіни. Іван вкриває поцілунками її щоки і шию. Ольга блідне і скоса вдивляється в нього. Нараз її руки піднімаються і м'яко обвивають його шию. Їх набряклі прагненням уста хижо з'єднуються. Ольга то в'ється, то завмирає в його залізних обіймах. Коли вкінці обійми слабнуть, вони довго не можуть отямитись. Задихані, з палаючими щоками туляться одне до одного, вслухаючись у прискорене биття своїх сердець.

Ольга поглинає очима його руку, що зсуває замок спортивної блузочки, схованої під жакетом. Вже зсуває плічко сорочки, і легко зарожевлений вершок круглої твердої груді лагідно піддається його устам.

По тілі Ольги розливається невідома ще їй блаженна неміч. Вона без опору приймає його пестощі, вслухаючись у болісний ритм своєї крові. Раптом хвиля сорому заливає її обличчя. В блиску вогню алебастром біліють її стрункі ноги. Іван припадає до них спраглими губами. З її грудей виривається глухе зітхання. Тіло пружиться, вигинається луком і раптом завмирає в заспокійливому болю. Переможно розхилене лоно ціпеніє в опорі перед багатством вникаючої в нього розкоші. Але надходить хвиля спадаючої поразки. Семенюк стискає Ольгу в

могутніх обіймах, а розширені в щасливім здивуванні її зіниці спочивають на ньому і гаснуть, покриті млою не зазнаної ще втіхи.

Спочатку лагідний, соромливий ритм її стегон поступово набирає сили, щоб вкінці перетворитися в безкінечну стихію пристрасті, вщент ламаючи перешкоди умовностей і сорому. А коли настала хвилина найвищого блаженства, нею потрясло ридання без слів, а тіло напружилося від надмірної розкоші. Пальці її судорожно впилися в його плечі, і з відкритих уст почувся тихий шепіт:

— Мій...

XXV

Минає вже шостий день, відколи Погодняк повернувся з лікарні. Рана зажила, одужуючий чудово почуває себе і, хоч більшу частину дня проводить ще в ліжку, кожного дня виходить в сад, а часом навіть відвідує своїх підлеглих. Точно о другій повертається додому на обід. Кожного разу бачить на столі свіжі квіти. Зрештою, в квітах тоне тепер вся їхня квартира.

Серед них цілий божий день порається Ольга, завжди весела, з усмішкою на устах. Від цієї жінки віє випромінююча радість життя, заражаючи все, що її оточує. У сяючих чистотою меблях і підлозі сонячне проміння відбивається, як у дзеркалі. Робота горить в її руках. Вона перебуває в безперервному русі, повна дивовижної енергії і життєвості. Завжди уважна до своєї зовнішності, зараз стає взірцем скромної елегантності.

Чоловікові Ольга приділяє стільки тепла і піклування, як ніколи раніше, тому Погодняк теж почуває себе ніби на сьомому небі. Серце його радіє від її присутності. Він називає її своєю цілительницею, своїм ангелом-хранителем і в інтимні хвилини, непритомний від щастя, пристрасно цілує її дрібні пальці. Тоді Ольга прикриває очі, беззвучно сміється, і з-під її вій спливають великі, як горох, сльози. Погодняк не вірить в таке багатство щастя. «Адже я не заслужив цього»,— думає і зціловує сльози. Вони солоні і пахнуть морем.

Ольга поправляє перед дзеркалом складки чорної шовкової сукні, уквітчаної білим кетягом мережива. В його обрамленні променіє красою чудова голівка напівжінки,

напівдитини. В дверях зупиняється Погодняк у святковому мундирі. Не повертаючи голови, вона вітає його усмішкою.

— Я вже готова, Мартине.

Він мовчки наближається до неї і цілує її в шию. Ольга блідне, але усмішка не сходить з її уст. Вона відчуває вище ліктів потиск його сильних пальців.

— Я турбувався за тебе. Ти не попередила мене, що повернешся так пізно.

— Уяви собі, що я сіла під деревом і, невідомо коли, заснула. Пробач мені, мій дорогий,— відповіла, уважно нишпорячи в шухлядці трюмо.

— Пробачити? — засміявся безцеремонно.— А то за що? Якщо тобі ці прогулянки приємні, то я не маю нічого проти. Інша справа, що ти не повинна заїжджати дуже далеко, поки я не ліквідую Семенюка і його шайки.

— Припускаєш, що тобі це вдасться? — спитала вона, стримуючи наростаюче в ній хвилювання. Її тремтячий голос викликає в нього щирий сміх.

— Го-го! Виходить, я вже такий нікчемний у твоїх очах? Гарне уявлення має про мене жіночка! О, щоб тобі, моя кришечко...— сказав, давлячись від сміху.

Ольга морщить брови: як же сердить її той сміх без причини. Чи ця людина позбавлена почуття гумору? Але зразу опановує себе і, не підводячи голови, каже:

— Я рада, що ти веселий.

— Думаєш, що я міг би бути сумним?

— Ніколи не знаємо, мій дорогий, що нас чекає...

— Адже спільне життя чекає нас, Ольго.

— Звідки така певність? — спитала гордовито, повна незрозумілого прагнення познущатися над цією людиною.

— А то добре! Хочеш знати звідки? — розсміявся він.— Ксьондз мені на вухо сказав.

— То мало.

— То я тобі повторю це,— шепнув.

— Мало! — крикнула пронизливим голосом Ольга, повертаючи до нього зблідле раптом обличчя, закриваючи його пудреницею, як щитом. В її розширених зіницях затанцювали дивні іскорки. Раптом вона заливається шаленим сміхом, пробігає кімнату і падає на канапу; тулить обличчя до подушки, але вгамувати проклятого сміху

не може. Потім на своїй скроні чує холодну долоню чоловіка. Повільно заспокоюється і замовкає.

Лежачи на канапі, Ольга крадькома поглядає на Погодняка. Збентежений, він сидить біля неї і ніжно гладить її голову. Вона помічає на його носі дрібні крапельки поту. Цього вистачило, щоб нехіть до чоловіка зросла з подвійною силою. Вона швидко лягає навзнак.

— Ольго, дитино моя, що це має означати? — питає Погодняк після довгої мовчанки.

Ольга зацікавлено оглядає свої нігті.

— А як тобі здається?

— Здається мені, що тебе щось турбує.

— Заспокойся, нічого мене не турбує,— відповідає вона, злегка позіхаючи.— Навпаки, вже довгий час я почуваю себе... ну, як би тобі це сказати,— чудово.

Він сумно похитав головою.

— А ти не криєш чогось від мене?

Ольга підкладає руки під голову і примруженими очима дивиться в стелю. Під натягненим шовком виразно вимальовуються її невеличкі груди.

— Знаєш, то непогана думка,— говорить вона далі.— Тримати в серці солодку і разом з тим грізну таємницю, якої ніхто не може вирвати, хіба разом з життям; мати щось для себе, виключно для себе, яке це чудове відчуття.

— Не розумію тебе,— зітхає Погодняк.

Ольга несвідомо вдивляється в скляні пряжки оксамитових пантофликів, що міняться в світлі лампи. Вона згадує сьогоднішній ранок. Обсипане пестощами тіло мліє в пориві нової хвилі пристрасті. Почуття насолоди проймає її істоту. Набряклі від поцілунків уста розхиляються, як пелюстки червоної троянди, відкриваючи міцно затиснені зуби. Вона відчуває на своїй руці потиск руки Погодняка. Долоня його холодна як лід.

— Не розумію тебе, Ольго,— чує над собою гарячковий шепіт чоловіка.

Сонним голосом вона відповідає:

— Ти б зрозумів, коли б я тобі сказала, що маю коханця.

Довга несамовита хвилина мовчання. Ольгу огортає якийсь неспокій. Вона поволі відкриває повіки і на обличчі чоловіка бачить зміну. Під його очима раптом виросли сині підківки, а викривлені гримасою уста сил-

куються усміхнутися. Вона усвідомлює, що в тій грі з огнем зайшла далеко. Мусить це виправити, виправити невідкладно. Якою ж шаленою була. Що крок, то нове божевілля. Чим далі, то нижче, то глибше пориває її хвиля страшного кохання. Пожежа крові і думок, здається, перетоплює кожну тканину її тіла, отруюючи гарячкою мозок. В цю мить, дивлячись на обличчя чоловіка, вона опам'ятовується, і раптом її знову огортає ніжність.

Вона напівпідводиться і, спершись на лікоть лівої руки, правою обіймає його за шию. Легко перехиляє голову і вдивляється в нього з-під напівприкритих повік, показуючи в усмішці зуби.

— Ти повірив би в це колись, Мартине? Повірив би? — Вона бачить, як обличчя його поступово проясніюється і очі набирають живого блиску.

— Був би хіба найпідліший з підлих,— відповідає він і, важко дихаючи, схиляється над нею.

— А бачиш! — шепоче Ольга з полегшенням.— А бачиш...— додає ще тихіше з незмінним усміхом на устах.

Щоки його наливаються кров'ю, очі палають прагненням. Він швидко підводиться і гасить лампу. Коли повертається, уста Ольги на секунду кривляться в терпінні, але зразу після цього приймають його поцілунки з тим самим напруженим усміхом. Вона чує, як він нетерплячим рухом зсуває з неї ковдру. «Ніколи ще не був зі мною грубим...» — думає вона, і жаль стискає її серце. Коли він ліг поруч з нею, вона ще раз повторює через затиснені зуби:

— А бачиш...

Вузьке коло близьких товаришів Погодняка чекає на винуватця сьогоднішньої урочистості, щоб висловити співчуття з нагоди його дивовижного, як говорила пані Вавжакова, одужання. Саме з цієї нагоди влаштовано прийом, який самому панові Вавжакові коштував добрих грошей, не рахуючи складчини прикордонників і поліцаїв. Але треба було якось відзначити одужання бойового прикордонника і доброго колеги, а разом з тим розвеселити і власну душу, переслідувану неспокійними вістями з околиці і постійним страхом перед поганим настроєм вищого начальства. Тому тривалі оплески, яки-

ми вони зустріли появу Погодняків, були майже зовсім щирими. Майже, бо не всі жінки охоронців безпеки симпатизували Ользі. Дехто з них вважав, що молода жінка дерла носа і створювала між собою і ними образливу дистанцію. Її чарівна краса теж була неабиякою перешкодою для зміцнення приязні.

Проте сьогодні навіть найбільші злюки мусили визнати, що дружина Погодняка виглядає чарівно, хоч деякі з жінок не пропустили нагоди додати, що червона троянда, якою Ольга прикрасила свою сукню, виглядає не зовсім скромно.

Коли Погодняки з усмішкою на устах переступили поріг, панство зірвалося на ноги і після рясних оплесків вигукнуло в один тон, скандуючи: «Sto lat niech żyją nam!» [1]. Пан Вавжак проголосив зворушливий тост, і, після того, як були випорожнені склянки вина, почалася вечеря, веселі розмови і сміх. Незабаром вкотили чималу бочку з пивом, і пан Вавжак показав, на що він здатний.

Ольга була сьогодні збуджена і говірка, як рідко коли. Відповідала усміхом на усміх, для кожного знаходила милі слова, і навіть передчасно постаріла дружина заступника Погодняка — Жолтанська — не зуміла встояти перед привабливістю цієї молодої жінки, що вміла надати стільки чарівності кожному своєму слову, хоч не зовсім вільно володіла польською мовою.

Ольга дала волю своїй красномовності. Іноді навіть сама дивувалася, звідки все це береться в ній. Була в такому стані, коли збуджений мозок працює з дивовижною точністю. В такі хвилини нею оволодівала самовпевненість, яка зростала в міру все більшого зацікавлення нею. Находило це на неї хвилею, яка ніби напливала з-над світів.

Нараз вона здригнулася і повернула раптово зблідле обличчя в бік Жолтанського, який сидів у другому кінці стола. З його уст зірвалося ім'я Семенюка. Вона прислухалася: там говорили про його втечу з міської тюрми. Жолтанський, молода ще людина з сумними очима і довгастим стомленим обличчям, намагався переконати своїх сусідів, що втеча грізного опришка можлива була тільки в результаті недбальства вартових і начальника суду.

---

[1] Живіть сто років! *(польськ.) — Ред.*

— Гм! — буркнув пан Вавжак, хлиснувши, скільки міг, пива.— Що ти верзеш! Молодий ще, голубе. Я, дякувати богу, зуби на цьому з'їв, але не сказав би гоп, поки не побачив би його на шибениці. Та це ж, люди добрі, справжній чорт в людській подобі. Сімнадцять років бешкетувати мало не по всьому світі і не зогнити в кримінале, хіба могло бути таке з іншим? І що найцікавіше, повертається сюди по стількох роках, і хоч би тобі один поганенький лист прийшов йому навздогін, а то нічогісінько, бодай ти щез! Делікатно кажучи, хай його нагла кров заллє!

Не на жарт злий, пан Вавжак розстебнув комір мундира і нервово забарабанив пальцями по столу.

— Дуже перепрошую, але коли б начальник..— пробував дискутувати Жолтанський.

— Що в чорта міг зробити начальник? Хіба разом з жінкою і дітьми вартував би того дябла, і то невідомо, кого мав би тоді пильнувати: його чи свою жінку.

У відповідь йому вибухнув голосний регіт. Найсердечніше сміявся Погодняк. Ольга, бліда, як труп, опустила очі.

— Мусите, панове, знати,— почав Погодняк,— що той Семенюк — чорт над чортами. Вже не одна дівчина і не одна молодичка з слізьми нарікає на його невірність.

— І то ще добре, якщо без прибутку,— вмішався один з поліцаїв, але, прибитий грізним поглядом пана Вавжака, замовк і сховався за колегу.

— Уявляю собі, що було б, коли б усі покривджені чоловіки влаштували на нього облаву. Ви б мали його в своїх руках протягом кількох годин,— защебетала пристойна брюнетка.

— Чудова ідея! — писнула пані Жолтанська.— Це було б перше в світі полювання рогоносців на людину.

Останні її слова потонули у вибухові сміху. Товариство трималося за животи, а пан Вавжак аж захлинувся пивом.

Ольга не сміялася. Очі її розгублено блукали, а руки гарячково м'яли скатерть.

— Цікаво, що б з ним зробили, коли б спіймали,— вигукнула пристойна брюнетка, що сиділа біля Вавжака. У відповідь пан Вавжак шепнув їй щось на вухо, що викликало в неї справжній пароксизм сміху.

— Ах, пані комендантова! — сказала крізь сльози та, звертаючись до Ольги.— Коли б пані знала, що за безсоромна людина сидить біля вас. Пані, напевно, догадується, що я тільки що почула. Чи пані поділяє мою думку відносно того, що це викликало б стихійний вибух протесту серед коханок?

Від реготу гостей мало не погасли лампи. Під Ольгою сколихнулася земля. Блукаючим поглядом вона пробігла по обличчях, що сміялися, глянула на чоловіка: плечі його підскакували від сміху. В обличчя їй ударила кров. Вона ще раз глянула на присутніх. На щастя, вони не звертали тепер на неї жодної уваги. Трясучись мов у пропасниці, вона підвелася з місця, ступила кілька кроків у бік дверей. Нестихаючий регіт присутніх розривав їй голову. Притиснувши пальцями скроні, вона подалася вперед. Коли опинилася на порозі, нею потряс короткий сміх. Зібравши останні сили, вона вибігла з кімнати.

Ольга побігла сонною вулицею, і в м'якому килимку куряви загубився відгомін її дрібних кроків.

* * *

Вже цілу годину Ольга лежить у вітальні на канапі. Щоки її горять вогнем, в скронях гуде збурена кров. Коли бліде світло світанку вривається крізь віконниці, вона важко підводиться і переходить до спальні. Холод постелі трохи відсвіжує її. Чує швидкі кроки чоловіка. Жалібно скрипнули двері, і ось він повис над її головою чорною важкою масою.

— Чому ти нас залишила? — шепоче він.

Ольга не відкриває повік. Обличчя боляче кривиться.

— Я навіть не помітив, коли ти вийшла. Вавжаки ображені. І справедливо. Я мусив якось рятувати ситуацію, сказав, що тобі стало погано, і тому вийшла подихати свіжим повітрям. Але ти не повернулася.

— Я погано себе почувала,— відповіла Ольга свистячим шепотом.

Погодняк все ще сопе, але тепер не від злості. Обережно сідає на край ліжка і прикладає до її чола тремтячу долоню.

— Дитино моя найдорожча... що ж це з тобою? І як я відразу не подумав...

Вона на секунду підвела вії, холодно блиснувши очима.

— Чому ж ти мені не сказала? Я б відпровадив тебе, ти ж могла зомліти по дорозі. Ольго, Ольго, що ти виробляєш...

Ольга з тихим зітханням повертає до нього голову.

— Тепер вже краще себе почуваєш, дитинко?

— Так...— відповідає вона, вагаючись.

Він знову нахиляється над нею, довго вдивляється в біліюче у сутінках обличчя, потім легко цілує її в уста і тулить свою скроню до її щоки. Ловить вухом пульсування її крові. Його тихе щастя в цю хвилину не знає меж.

Нараз чує тихий шепіт Ольги:

— Іди геть...

Погодняк зривається як ошпарений. Ольга чує його схриплий віддих і крізь вії уважно вдивляється в профіль чоловіка, що видніється на тлі сіріючої шибки. Погодняк, важко ступаючи, залишає кімнату і через кабінет виходить до кухні. Чути брязкіт відра. «Миється»,— байдуже думає Ольга, підтягаючи під бороду ковдру. Потім він повертає ключ в замку від шухляди письмового стола; скрипнули двері шафи, і знову в кабінеті запанувала глибока тиша.

Вже вертається. Ольга закриває очі. Ступаючи тихо, зупиняється біля її ліжка. Він в службовому мундирі, з гвинтівкою через плече, на боку звисає сумка. Хвилину вслухається в рівномірне дихання дружини. Її рука висовується з-під ковдри. Погодняк нахиляється, обережно накриває руку ковдрою і тихенько виходить на ганок.

Коли в дворі застугоніли копита виведеного з стайні коня, тіло Ольги здригнулося від глухого розпачливого плачу.

XXVI

Дощ перестав мрячити, і десь високо з'явилося сонце, злегка розріджуючи присмерк ущелини. Ольга спить, закутана у ведмежу шубу. Біля неї в задумі сидить Семенюк, не відриваючи погляду від зарожевленого в сні обличчя коханки. Її нижня губа капризно звисає. Сонна Ольга недбалим рухом одкидає шубу, відкриваючи круглу

рожеву грудь. Підсичуване раз у раз вогнище бухає, заливаючи печеру палаючим пурпуром.

Семенюк низько схиляється і вкриває поцілунками її долоню. Ольга пробуджується, протирає кулачком очі, потім з німим здивуванням оглядає печеру. Зустрівшись поглядом з Іваном, мовчки обнімає його за шию, притягає його голову до своїх грудей і накриває її шубою.

Іван відчуває гучне, рівномірне биття її серця. Його охоплює невимовна радість, коли думає, що це мале, найдорожче серце б'ється тепер тільки для нього. Одночасно його проймає страх від можливої втрати її, невідступний, впертий страх, що не покидає його навіть у хвилини найбільшого щастя. Він обнімає її і тисне з такою силою, ніби хоче втиснути в свої груди, щоб ніяка в світі сила не змогла їх розлучити.

Кров щораз швидше починає кружляти в його жилах, запалюючи нові вогні в тілі Ольги, знесиленім недавніми пестощами. Іван підводить голову. Ольга дивиться на нього з суворою увагою. Блідість поволі заволікає її обличчя. Опускає на знак згоди повіки і завмирає в чеканні. Іван цілує сухі розпалені уста, повільно оволодіваючи її пружним тілом. Тепер лице її знову наливає рум'янець, а розширені зіниці з тим самим суворим виразом блукають по його обличчі. Хвилі любовного екстазу повільно колишуть їх сплетені тіла. А коли, як буря, надійшла хвиля остання, руки Ольги з незрозумілою силою пригорнули коханця, тулячи його до вібруючих грудей. Вона глухо застогнала від невимовної розкоші і впилася устами в його шию.

Вони довго лежать нерухомо в обіймах, потім Ольга чує його схвильований шепіт:

— Нащо ти зробила це, Ольго?

— Я хотіла цього, бо люблю тебе.

— Адже знаєш...

— Знаю,— перервала вона,— що мусить мати твої очі, твої уста, твоє серце... тільки цієї огидної сережки не буде носити,— розсміялася Ольга, вдаривши його злегка пальцем по носі.

— А все-таки, Олю...

— Ой-ой,— вигукнула вона, кинувши оком на годинник.— Мені вже час.

Він хотів ще щось сказати, але вона затулила йому уста поцілунком.

— Івасю недобрий, кісточки болять,— сказала ліниво Ольга, потягаючись від насолоди.

— Моя бідолашка... Як же ж ти тепер вирвешся звідси? — спитав з удаваною заклопотаністю.

— Ой, не знаю, Івасю. Хіба понесеш...

Коли він обняв її і підняв, вона зайшлася сміхом. Легко ступаючи по слизькому камінні, Семенюк виніс її на горбок і посадив на коня.

Вже зайшло сонце, коли вона зникла з його очей на повороті плаю.

Через кілька хвилин їзди, на певній відстані перед собою, Ольга Погодняк помітила самотню жіночу постать. Обернена обличчям до Ольги, жінка стояла, спершись на придорожнє дерево. Наблизившись, Ольга впізнала Марічку. Вона привітала її легким кивком голови і пришпорила коня. Але в ту ж мить Марічка з блискавичною швидкістю схопила Сивка за уздечку і зупинила його. Її очі палали ненавистю.

— Добрий вечір, Маріє. Що скажете?

Марічка мовчала, ні на хвилину не спускаючи з неї погляду. Повільним рухом руки витягнула щось з-за пазухи.

— Прочитайте мені листа, панюсю. Я неписьменна.

Ольга взяла зім'ятий і брудний лист. Коли віддирала край конверта, руки її тремтіли.

— Знаєш добре, що він для мене дорожчий від життя,— почула раптом гарячковий шепіт Марічки.— А тепер скажу тобі, що ніколи не зречуся його, бо хоч би я й хотіла — серце не зможе. Ти дуже молода і дуже вродлива, бог тебе створив для панських покоїв, а по них теж ходить людське щастя. Нечистий тебе спокусив, і видалося тобі, що ти саме тут, у пущі, знайшла його, а не знаєш, що це тільки як сон і що кохання Івана скоро стане для тебе справді сном. Поплачеш трохи, чоловік тебе пригорне — і забудеш. Тільки я не забуду, тільки моє серце буде як незагоєна рана, бо я нікого не маю на світі, тільки його, бо якщо раз його втрачу, втрачу вже назавжди.

— І що ж? — спитала Ольга, дивлячись на вершки дерев.

— Хочу, щоб ти зрозуміла це, пані, і поки ще час, зреклася Івана. Якщо ти це зробиш, буду перед тобою, як перед образом, поклони бити.

Вона спинила погляд на устах Ольги. Та мовчки стягала рукавички.

— Я його люблю,— сказала вкінці Ольга, відвертаючи обличчя від Марічки.

— Тим гірше для тебе. За ним, панночко, далеко не полетиш: відразу крильця поламаєш.

— Я не боюся того, Марічко.

— Не боїшся, кажеш. Присягнуєся вічно любити тебе?

— Кохає мене,— шепнула Ольга.

— Сказав тобі це?

Ольга стверджувально кивнула головою. Вона хотіла ще щось сказати, але слова завмерли на її устах, коли побачила, як змінилося обличчя Марічки.

— Якщо сказав...— тягла уривчасто Марічка,— то любить. Мені того не говорив. Ніколи, ніколи мені того не казав. Ой, уже блищать твої очі, вже сяєш, як вечірня зоря. А не знаєш, що скоро погаснеш. Якщо він тебе не згасить, то я це зроблю. Ти запалила в моїй душі пекло, і сама в ньому згинеш. Я сказала тобі, що не зречуся його.

— Чи ти збожеволіла?! Хочеш його змусити, щоб тебе покохав?

— Ні, хочу його змусити, щоб тебе не кохав!

— Не вдасться тобі це зробити.

Очі Марічки метали блискавиці.

— Ти ще переконаєшся, вертихвістко!.. Ще, як вовк, завиєш з болю і розпачу, і ніхто твого голосу не почує. Іди тепер, вертайся до чоловіка, нехай приголубить жінку двох чоловіків — стражника і бандита. Їдь, і нехай крок за кроком летить за тобою моє прокляття...

Ольга, бліда, як хустка, здибила коня і з копита пустила його риссю. Однак незабаром дорога почала спадати стрімко вниз, і кінь пішов повільною ходою. Ольга поволі опам'ятовувалась. Тепер вона могла вже спокійніше обдумати все, що почула перед хвилиною. Раптом погляд її впав на затиснений у лівій руці лист. Коли вийняла його з конверта, відчула дуже сильний запах духів. Смеркалося, і Ольга насилу читала дрібне жіноче письмо:

«Дорогий Івасю,
ти для мене будеш завжди тільки дорогим Івасем, хоч робиш, що можеш, щоб стати в моїх очах Іваном Гроз-

ним. Натворив ти тут понад міру, отже, не дивуюся, що мусив покинути мене на якийсь час. Однак той «якийсь час» тягнеться, як бачу, безконечно, хоч знаєш, що я зроблю все, щоб уможливити твоє повернення. Найгірше те, що ти не писав мені ні разу. Я не знаю навіть, де ти перебуваєш. Проте шлю цей лист через відомого тобі суперника Петреску. Є надія, що, як офіцер прикордонних військ, він раніше чи пізніше зустрінеться з тобою. Уявляю собі міну, яку зробить той чесний, зрештою, дурник, побачивши свого найбільшого ворога.

Не думай, прошу, що нагадую тобі про себе, боячись, щоб не втратити тебе. Ти тікав з моїх не зовсім гострих пазурів вже тричі, щоб кожного разу повернутися з каяттям. Я впевнена в цьому настільки, що до цього часу не зрадила тебе навіть з власним чоловіком. Якщо ти робиш інакше, то, можливо, не пропустиш нагоди розповісти мені після свого повернення, яка, а вірніше, які гуски стали на цей раз жертвою твого непереможного чару. Будеш розповідати, а мені з гордості буде приємно. Про інші справи, мабуть, мовчатимеш, бо це стане справді монотонним. Боюся, проте, щоб тієї монотонності не перервало щось таке, що могло б забрати тебе від мене і від всіх жінок світу. Тому днями й ночами благаю бога кохання, щоб стеріг твоє життя й волю. Найбільше переслідує мене думка, що наш незрівнянний Петреску присяг мені урочисто, ніби посадить тебе не менше як на довічно за грати. Сподіваюся, однак, що доля буде до нас ласкавою.

Кінчаючи, хочу звернути твою увагу на певну, не позбавлену значення дрібницю. Недавно мій адвокат, а твій пленіпотент [1], наш поважний меценас Корту, повідомив мене, що на твоїх моргах у Молдавії відкрито нафту. Представники конкуруючих між собою фірм зголосилися з пропозицією купити їх. Це теж має своє значення. Отже, прошу тебе повернутися. Мушу при тому ще раз зазначити, що таке легковажне ставлення до майнових справ викликає незадоволення неба, а твої королівські жести стають такими частими, що треба було б їх назвати королівською жестикуляцією. Це мене дуже турбує, я не хотіла б, щоб мій дорогий Рінальдо парадував колись босим...

[1] Уповноважений.— *Ред.*

Отже, повертайся, божественний, і заспокой мою сердечну тугу.

Тисячу разів цілую тебе і від усієї душі поздоровляю, віддана тобі всією душею

Аврора.

P. S. Мій муж теж поздоровив би тебе, але що ж, коли не бачила його вже три місяці. Крім своєї подагри, він не забуває про коней. Останнім часом виїхав на лондонські змагання».

Ольга старанно склала листа і сховала його глибоко за рукав. Заблимали вікна перших хат. Хтось минув її і весело привітав. Вона відповіла привітним кивком голови. Коли чорна, як смола, ніч покрила гори, вона зупинилася перед закритими ворітьми. Сивко нетерпляче перебирав ногами. Ольга сиділа, наче прикута до сідла, хоч минали довгі хвилини і ніхто не з'являвся. Зрештою парубок почув тупання Сивка і вибіг відчинити ворота. Коли він освітив ліхтариком обличчя своєї пані, очі її нерухомо дивилися поперед себе, а обличчя палало густим гарячковим рум'янцем.

XXVII

На другий день своєї мандрівки по гірських верховинах Погодняк дійшов до Кришевської полонини. Його ще вчора бліде, схудле обличчя гірське сонце і вітри покрили темною бронзою, а недавно хворі легені дихали вільно, без напруження.

По горах снувалася меланхолія вмираючого літа. Бабине літо, виблискуючи на сонці тисячами срібних ниток, велично проносилося над верховинами, обплутуючи ялини і роги худоби.

Невеличкі кулясті хмаринки цілими днями нерухомо висіли над проваллями, щоб після заходу сонця осісти розвихреним рожевим маревом на щетині темно-фіолетових лісів. Раннім ранком трави вкривав іній, а з ніздрів худоби бухала клубками пара. Збиті в тісний круг, коні з жеребцями посередині круга, наче в молитовній позі, очікували перших променів огнистої кулі, що сходила з боку буковинського узгір'я. З ущелин, ярів і проваль виповзала мертва, цвинтарна тиша, несучи з собою подих смерті.

Даремно Погодняк мандрував від полонини до полонини, даремно розпитував людей по стаях. По Семенюку і його ватазі всякий слід, здавалося, пропав. Правда, Погодняк не дуже вірив таким запевненням, однак бездіяльність Семенюка говорила про те, що переслідуваний перейшов кордон. Але він не був упевнений в цьому і тому не припиняв своїх пошуків, вперто вірячи, що йому зрештою вдасться натрапити на слід Семенюка.

Прибувши на Кришевську полонину, він попрямував на румунський бік. Побачивши білу стіну урвища, він згадав жахливу ніч. В скелі на рівні людської голови виднівся слід кулі з карабіна.

— Мало не розтрощив йому черепа,— буркнув Погодняк, видобуваючи з каменя сплющену кулю. Він відчув щось подібне до сорому. Але та слабість недовго тривала, поступаючись місцем сліпому почуттю обов'язку, що так вкоренилося в тій людині. Найбільш правдоподібно, що в цю хвилину йому було чужим почуття ненависті до грізного капітана. В глибині душі навіть дивувався з спритності, відваги і властивого капітанові лицарства, хоч ніяк не міг зрозуміти такого способу життя. Це не вкладалося в його поняття. Між тим він з залізною послідовністю прагнув спіймати його, що, як знав, було б те саме, що й знищення цього диявола нічим не обмеженої волі.

Погодняк довго оглядав пам'ятні місця, але, крім втоптаних у землю решток вати, не знайшов нічого, гідного уваги. Він уже мав намір сісти на коня, коли раптом погляд його впав на недалеке джерельце. Подумавши трохи, він зняв мундир, засукав рукава і почав гребти руками в намулі. Піт уже лився з нього дзюрком, коли він переконався, що це даремний труд. Вирішив почекати, поки очиститься вода, щоб помити обліплені грязюкою руки. Витираючи об траву пальці, він почув, як щось його вкололо. Після довгого шукання видлубав нігтем металевий штифтик завтовшки з тонку голку. Погодняк був би його викинув, коли б не те, що штифтик золотий. Це примусило його поважно замислитись. Він старанно загорнув цю дрібничку в папір і, сховавши на саме дно сумки, вирушив назад.

Опівдні він зупинився перед пікетом № 172. Коменданта не застав, а його заступник, унтер-офіцер, не знав

нічого про Семенюка, бо всього кілька днів тому змінив попередній гарнізон. З його натяків можна було зрозуміти, що справи пікету погані. Погодняк посміхнувся під вусом; зухвалий вчинок Семенюка вже кілька тижнів не сходив з уст усіх мешканців прикордонної смуги.

— А не знаєте, колего, що робить поручик Петреску?

— Не знаю,— коротко відповів сержант.— Власне, он іде пан поручик, то й довідайтесь у нього.

У дверях пікету з'явився низький блондин з блідим трикутним обличчям і водянистими очима. Він привітався з Погодняком, стукнувши каблуками. Прізвище офіцера говорило про його німецьке походження, але рідною мовою він почав розмовляти тільки після того, коли вигнав за двері всіх солдатів. Як виявилося, це був німець з Семиграда.

— Я радий, що ви завітали до нас,— говорив він, ходячи від стіни до стіни з закладеними назад руками, в яких був гарапник.— Тут можна збожеволіти з нудьги. Чи ви граєте в шахи?

— Трохи,— вагаючись, відповів Погодняк.

— То добре. Зіграємо партію. Адже ви ночуватимете в нас. Але насамперед треба було б щось з'їсти. Бовдур! Давай вечерю!

Після вечері сіли грати в шахи. Погодняк був непоганим шахістом, проте вже після кількох ходів мусив визнати зверхність поручика. Після двох виграних партій настрій офіцера настільки покращав, що можна було почати ділову розмову.

— Я шукаю слідів відомої тут шайки контрабандистів,— почав Погодняк, але, глянувши на раптово похмуріле обличчя партнера, замовк.

— Я не зустрічав їх тут,— коротко кинув офіцер, присуваючи до себе коаліційний пояс[1] з револьвером, що лежав на столі.

— Шкода,— буркнув Погодняк, роблячи рокіровку,— це був би чудовий засіб від нудьги.

— Ви думаєте? Дуже можливо.

Розчепірені пальці офіцера повисли над головою коня.

— Ви вважаєте, що ці... бандити гасають десь тут поблизу? — запитав він по хвилі мовчання, ніби знехотя.

---

[1] Портупею.— *Ред.*

— Не знаю,— відповів Погодняк, заклопотано дивлячись на коня, що потрапив під загрозу.

— Стільки про них говорять, що справді не хочеться вірити,— тягнув поручик.

— Так, дійсно, просто неймовірні речі. Чого не виробляє, наприклад, той... Семенюк.

— Семенюк? — жахнувся поручик. Не спускаючи з партнера вицвілих очей, він поволі висунув шухляду з стола і почав нишпорити в порозкиданих паперах. Погодняк вдавав, що, зайнятий обдумуванням нового ходу на шахівниці, не звертає на це жодної уваги. Тим часом офіцер знайшов те, чого шукав. Непомітно слідкуючи за його рухами, Погодняк помітив, що партнер окинув його кілька разів проникливим поглядом, потім з полегшенням зітхнув, засунув шухляду і знову повернувся до шахів. Довгий час панувала мовчанка, порушувана веселим посвистуванням поручика.

— І що ж? Ви заспокоїлися? — раптом спитав Погодняк, не одриваючи очей від шахівниці. Офіцер почервонів по самі вуха.— Він набагато молодший за мене, темний брюнет, має особливий знак: в лівому вусі сережка, шість шрамів...

— Дякую, пане. Погоджуюсь. Але прошу зрозуміти, що після всього того, що останнім часом сталося, а особливо після вбивства поручика Петреску...

— Що? — вигукнув Погодняк, зриваючись з місця.— В... вбивства...

— На жаль, дорогий коменданте. Факт цей давно відомий начальству, проте офіціально не повідомлено вас до цього часу з метою збереження, так би мовити, престижу.

— Не розумію,— сказав здивовано Погодняк.

— Бачите, доки начальство не матиме стопроцентної певності, що тут немає компрометації офіцерського мундира, доти воно триматиме цю справу в таємниці.

— Дивні речі.

— Дивні і сумні,— меланхолійно притакнув поручик.— Офіцер на кілька хвилин відійшов від свого підрозділу і більше не повернувся. За кілька хвилин замість нього перед солдатами з'являється Семенюк в мундирі поручика і від його імені видає накази. Тепер ви розумієте?

— Гм...

— Як бачите, можна взяти до уваги тільки такі дві можливості, хоч я не можу зрозуміти, що б могло штовхнути того невинного ловеласа на співробітництво з бандитом. А про те, що начальство не виключає такої можливості, свідчить лист, який ми вчора одержали.

Погодняк втупив очі в лампу, що гойдалася на нетесаних балках стелі.

Коли на світанку він прощався з гостинним поручиком, той застеріг:

— Ще раз прошу бути обережним, якби й удалося вам його знайти. Тоді б ви мали, звичайно, вільні руки. Я особисто, хоч і німець, волів би використати першу можливість, адже я передусім офіцер його королівської величності.

Погодняк мав у своєму розпорядженні ще цілий день і повертався дальшою дорогою, що вела через Цап'ячий плай. Цю, тепер забуту, дорогу збудували в час світової війни росіяни. Вона була призначена для стратегічних цілей. Тепер, занедбана, з розкиданими тут і там старими пнями, в низинах заросла зеленню, бур'яном і місцями розмита зливами, вона цілими днями не бачила живої душі. Про її краще минуле свідчили загорожі з іржавого колючого дроту, що виднілися де-не-де, обплутані буйною зеленню будяків і папороті. Молодий ліс зовсім витісняв її з пущі, щоб з часом сплестися з зарослю протилежного боку.

Біля двох хрестів Погодняк звернув увагу на підкову, що лежала при дорозі. По тому, як вона лежала, можна було припустити, що кінь, який загубив її, саме в цьому місці вийшов на плай. «Хіба це хтось так далеко крав дерево?» — подумав Погодняк, злазячи з коня. Проте він зразу переконався, що припущення його було невірним: на плаю не було свіжих слідів коліс, не було також трісок, які б, безперечно, залишилися від ялинки, коли б кінь тягнув її по викладеній гострим камінням дорозі. Тому зробив висновок, що тут хтось їздив верхи. Попрямувавши в глибину лісу, він зразу помітив сліди копит. Проте чим далі просувався, тим важче було розрізняти їх у темряві. Нарешті, опинившись перед одним з численних тут боліт, загубив їх зовсім.

Повернувшись знову на плай, він проїхав кількасот метрів вгору, роззувся і, вибравши найвищу ялину, почав вилазити на неї. Лізти було нелегко: час від часу гострий

біль пронизував недавно заліковані легені. Часом здавалося йому, що він взяв на себе непосильне завдання. Але завзятість і впертість зробили своє. Синій з натуги, він досяг нарешті мало не самого верха.

Відпочивши трохи, він підняв до очей бінокль, спрямовуючи його на південний схід, в бік густої маси лісів, що повільно спливали вниз. Минали хвилини, очі його вже заливались сльозами, а похмуре обличчя виражало байдужість.

Раптом він здригнувся і завмер. Втупився очима в далеке, ледве помітне заглиблення. Зір не міг зраджувати його. З улоговини тонкою смугою піднімався дим.

— Хай мене чорти візьмуть, якщо то не він...— вилаявся, відводячи бінокль від очей. Руки його тремтіли від хвилювання.

— Ну, тепер уже то я піймаю тебе, голубчику,— шепнув він і за кілька хвилин опинився на землі.

Коли опівдні Погодняк в'їжджав у ворота свого двору, зустрів конюха, що виводив Сивка.

— Куди? — спитав він, помітивши, що кінь злегка кульгає.

— До коваля, пане комендант. Десь загубив новісіньку підкову.

Погодняк зморщив лоба.

— Підкову, кажеш? — вигукнув і важко зсунувся з коня. Він дістав з сумки знайдену підкову, приклав її до копита. Лежала на нім, як влита.

— Що за напасть? — буркнув він, потираючи долонею лоб.

XXVIII

Під час обіду Погодняк був збуджений і говіркий, проте жодним словом не згадав про знайдену підкову. І тільки під кінець, коли Ольга поставила перед ним філіжанку ароматної кави, він кашлянув і, не дивлячись на дружину, спитав:

— Ти їздила сьогодні верхи?

— Ще позавчора.

— Треба поговорити з ковалем. Ти знову загубила новеньку підкову.

— Ти звідки знаєш про це? — спитала вона, рухом голови відкидаючи волосся з чола.

— Я знайшов її.

Коли б Погодняк в цю мить глянув на дружину, його здивувала б раптова блідість її обличчя. Але він, несміливий, як завжди, коли мусив дорікати Ользі, не відривав очей від філіжанки.

— Маєш дивне щастя,— сказала вона з легкою усмішкою, намагаючись приховати хвилювання.

— Що знайшов підкову? Не вірю в це. Швидше, боюся нещастя.

Запанувала довга хвилина мовчання.

— Що ти хочеш сказати? — мовила нарешті Ольга.

Почувши це, Погодняк стрепенувся. Дивно змінений низький голос Ольги звучав тепер як ворожий виклик. Коли він підвів голову, його вразив суворий, затятий вираз її обличчя, затиснені уста і дивно звужені зіниці. Він здивовано вдивлявся в її обличчя. Цей погляд розвіяв її побоювання, і обличчя Ольги набрало попереднього виразу. Посміхаючись, вона підсунула йому тарілку з грушами.

— Я не розумію тебе, мій дорогий. Кажи, прошу, ясніше.

— Можу тобі тільки те сказати, що певний час ти не повинна заїжджати надто далеко Цап'ячим плаєм. І вже зовсім не раджу тобі звертати в ліс. Я дивуюся, що за приємність знаходиш ти в тому вештанні по багнистих вертепах.

— Приємність? Просто невимовну, дорогий. Але... Хіба там щось могло б загрожувати мені?

— Розуміється.

— Ах, напевно, той... контрабандист? Можеш бути певний, що він не чекає на тебе. Для подібних людей світ досить широкий, щоб пліснявіти на одному місці.

— Я не впевнений в цьому.

— Отже, ти вважаєш, що...— спитала Ольга по хвилині мовчання.

— Вважаю,— перервав він, піднімаючись з крісла,— що незабаром зловлю його. І то, можливо, що сьогодні...

Коли Ольга прибирала з стола, тарілка вислизнула з її тремтячих рук і розсипалася з голосним брязкотом. Це її ще більше рознервувало. Побоюючись, що збудила чоловіка, вона наблизилася до дверей і прислухалася. Було чути могутнє хропіння. Їй здалося, що хтось виго-

стреним склом розтинає її барабанні перетинки. Затуливши пальцями вуха, вона вибігла в сад.

Тут до неї усміхався ясно-голубий вересневий полудень. Сонце гріло, як в липні, з тужливим дзижчанням метушилися над її головами бджоли. Вона сіла на тій самій лавочці, на якій колись сиділа з Іваном. Перед її очима височіли гори, ті самі гори, в синій гущавині яких билося для неї його велике серце. І на це єдине її щастя чигає зараз ворог. «Ворог? Боже милий, що я вигадую!» — шепоче Ольга і швидко повертається до хати.

У вітальні вона падає на канапу і зразу засинає міцним сном.

Будять її чиїсь важкі кроки. Призахідне сонце кидає на фіранки пурпуровий відблиск. До її вух доноситься з-за дверей безцеремонний голос Вавжака. Вона знову закриває повіки і раптом чує прізвище Івана. Розмова стає голоснішою, але не може заглушити биття її серця. Ніби підштовхувана якоюсь невидимою силою, вона встає і навшпиньках підходить до дверей. Тепер розрізняє вже окремі слова. Раптом усвідомлює, що, підслухуючи, поступає підло. Але в той самий момент знову називають його ім'я. Ольга вся перетворюється в слух.

— Пан впевнений у тому? — питає впівголоса Вавжак.

— Більше ніж упевнений. Цими днями тут бачили його спільників. Це значить, що він і сам ховається десь тут поблизу. Зрештою, мій дорогий, чи знайдете ви людину з чистим сумлінням і здоровим глуздом, яка б у таких страхітливих нетрях розпалювала вогнище?

— А може, там того... дерево...

— В трьох кілометрах від найближчого плаю? В ямі?

— Гм. То, значить, він! Виходить, він у наших руках.

— Ну, поки що його немає. Але мусимо зробити все можливе, щоб схопити його ще цієї ночі. Чорт знає, що йому там завтра може прийти в голову.

— Я можу вам дати двох поліцаїв, а сам буду третім. Песика також візьмемо з собою. Має, бестія, чудовий нюх на дичину.

— Наші пси теж візьмуть участь у облаві,— мовив Погодняк.— Підете, панове, через Магору, а я з своїм зайду з півночі. При першій спробі втекти — куля!

— Домовились! — кинув задоволено пан Вавжак, підводячись з крісла.— Отже, вирушаємо о восьмій.

— До скорого побачення.
— Ще хвилиночку, пане колега!
— Слухаю...
— Чи у вашій, так би мовити, парафії ніхто не бачив якогось приблуди?
— Що, знову хтось з банди Семенюка?
— Ну, не знаю. Дуже можливо. Бачили чи ні?
— Приблуду? Звичайно, я його сам затримав, але...
— Але що?
— То якийсь негідник, а притім — найправдоподібніше — той, значиться, ідіот. Не знаю тільки, де він міг узяти такий коштовний браслет.
— Що ви кажете? — вигукнув Погодняк.— Браслет?
— Аякже. І то, прошу собі уявити, брильянтиками оздоблений. Напевне, вкрав у когось. Є на ньому напис: «Іванові — Аврора». По-німецьки.
— Що? А де він зараз?
— Якщо до цього часу ще не випустили, то сидить у міській тюрмі.
Погодняк швидко заходив по кімнаті.
— Я хотів би бачити, який із себе цей приблуда...— сказав Погодняк, силкуючись бути спокійним.
— Румун, брюнет. Що б ще про нього сказати? Все інше має на місці, крім голови і язика.
— Гм, ви так думаєте? Завтра поїду до містечка і поговорю з ним.
Вавжак пирснув сміхом.
— О, то буде цікава розмова!..
— Правдоподібно, що буде дуже цікава...

В голові Ольги визріває рішення. Не виходячи з вітальні, вона з тривогою в серці чекає, поки смеркне. Чоловік вийшов за Вавжаком. Залишившись сама, вона висуває з шафи шухляду: насподі, під білизною, лежить схований лист. Огидний, проклятий лист. Вона здригається, ховаючи його на грудях. Потім нашвидку одягається. На ганку зустрічає Параску.
— Скажете, моя дорога, панові, що я виїхала на годинку подихати свіжим повітрям. Голова в мене болить.
Небо вже усіяли зорі. Густа темрява окутала долину, а над нею з усіх боків нависли чорні масиви гір. Десь коло церкви вперше обізвався ріг нічного сторожа.

Сивко біжить легкою риссю по добре відомій йому дорозі, але коли дорога круто підіймається вгору, він уповільнює ходу. Ольга підганяє його, як може. Глибоко занепокоєна, вона до всього прислухається, але над селом панує мертва тиша. Виростаючи на очах, до неї наближається чорна стіна лісу. Коли вона приймає Ольгу в свої обійми, серце жінки завмирає з страху. Вона тремтить і прикриває очі. А коли розплющує їх, то розрізняє перед собою білу стрічку плаю. Над нею пробігає смуга неба, від якого раз у раз відриваються зорі і, залишаючи за собою срібний шлейф, гинуть в безвісті.

Через годину Сивко раптово зупинився. Поблизу дороги розпростерли руки два хрести. Непомітний вже на них Христосик оберігає спокій ветеранів світової війни, що покояться тут у вічному сні. Ольга тричі хреститься і завертає коня. Сивко стриже вухами і входить у непроглядну темряву пущі. Він ступає повільно, обережно, проте спотикається все частіше. Незабаром Ольга втрачає орієнтацію. Проте вона вірить, що кінь, до цього часу керований її рукою, сам знайде дальшу дорогу. Її тільки дивує, чому ліс так погустішав, коли тепер повинно бути навпаки. Скоро дерева трохи рідшають, і Ольга на хвилину заспокоюється. Але кінь ступає чимраз повільніше і нарешті зупиняється.

Ольга поплескує його по шиї. Від тварини віє теплом і силою. Та сила додає їй бадьорості. Вона їде далі. Обабіч вимальовуються чорні контури велетенських стовбурів, як скам'янілі в задумі тіні. Вона рахує їх: десять, двадцять, тридцять, потім їх огортає темна, як смола, ніч, і раптом тупіт кінських копит глухне. Ще кілька цмокаючих кроків, і кінь з глибоким зітханням зупиняється посеред трясовини. Швидко перебирає ногами, але це йому дається щораз важче, і нарешті він підкоряється долі.

Ольга чує, як тремтить її тіло, і раптом жах схоплює її за горло. Вона швидко натягає повіддя, б'є коня острогами. Сивко з глухим стогоном стає на диби, відвертається і, хлеснувши з-під копит фонтаном болота, знову вибирається на твердий грунт. Керований непевною рукою Ольги, він знову біжить легкою риссю. Проте незабаром зупиняється. Десь внизу дзюрчить струмок. Торкнутий острогою, Сивко повертає вправо і, обережно ступаючи, сходить вниз. Під копитами хлюпає вода. Важ-

ко дихаючи, кінь ступає по стрімкому схилі і скоро опиняється над новим яром.

Ольгу огортає дикий розпач. При світлячках трухлявини вона глянула на годинник: минула дев'ята. Отже, облава вирушила з села годину тому. Найпізніше через півтори години Іван потрапить у пастку. Сльози застилають їй очі. Вона знає, що до сходу сонця не вирветься з цієї пастки. Коли повернеться додому, то вже буде по всьому, Іван, напевно, не здасться живим. Голова Ольги обертом ходить від думки, що, пробитий кулею, він мав би закрити назавжди свої очі.

— Ні!!! — вигукує вона голосно. По пущі котиться довго не стихаюча луна. Пустивши повіддя, Ольга закриває руками обличчя. Кінь виходить на трохи рівнішу місцевість, проте кожен його крок тепер спричиняє їй гострий біль. Вона божеволіє з розпачу і з усієї сили кличе коханця на ім'я.

— Ів-а! Іва-а-а...— пливе по лісі, спочатку голосне і пронизливе, потім щораз тихіше.

Раптом мертву пущу сколихнув різкий протяжний вигук:

— Ві-і-і-го-о-о-о!!!

Душу Ольги пройняла невимовна радість. Вона звернула коня в той бік, звідки почувся вигук, який ще бринів у її вухах, і незабаром з плачем припала до грудей Семенюка.

В кількох словах, перемішаних з плачем і поцілунками, вона розповіла йому про підслухану розмову. Коли закінчила, Іван мовчав. Вони йшли, окутані темрявою.

— Тікай, ти не можеш втрачати ні хвилини. Вони скоро надійдуть.

У відповідь Іван зітхнув і притиснув її до грудей. Коли вони опинилися над його схованкою, він залишив її, а сам побіг, погасив вогонь і скоро повернувся навантажений. На його тихий свист з темряви виринув карий кінь.

Семенюк їхав попереду. Вони часто зупиняли коней і вслухалися в тишу. Але ліс мовчав. Коли виїхали на плай, до них заморгали тисячі зір. Їх уста з'єдналися в довгім, як вічність, поцілунку.

— Мені йти за тобою? — шепнула Ольга, гарячково стискаючи його долоню.

Він не відповів. Бовванів перед нею в темноті, як монумент, нерухомий і мовчазний.

— Отже, коли? — спитала вона стривожено, відчуваючи, як хвилювання стискає їй горло.

— Ніколи,— відповів Семенюк і раптом схопив її за руку. В мертвій тиші, що настала по тих словах, вони могли чути биття своїх сердець.

— То прощай, Іване...— кинула вона, повертаючи коня.

— Ольго!..

— Слухаю тебе.

Іван наблизився до неї.

— На милість бога, пробач мені, Ольго...

— Ніколи.

— Тільки тебе я кохав і кохаю, як життя своє, як волю...

— Чи ти кожній повторяв це при розлуці? Боже, як це гидко.

Рвучким рухом він схопив її за плечі.

— Мовчи! З жалю ти не знаєш, що кажеш. В мене серце розривається, розумієш? Але я не можу нищити твого життя. Я боюся, зрозумій, перший раз в житті боюся, коли подумаю, що твоя доля мала б залежати від моєї. Душа моя ридала з розпачу, коли думав над тим, ідучи сюди з тобою. Сьогодні я сильний, як ведмідь, хижий, як вовк, і горе тому, хто захотів би тебе скривдити. Але я ж з тих, що не знають ні дня, ні години. Коли не стане мене, люди почнуть плювати на тебе. Їх ненависть до мене впаде на тебе. Свій подив, який у них викликає моя сила, замінять погордою, як тільки побачать тебе слабою і беззахисною. А до свого середовища ти матимеш назавжди відрізану дорогу. Яка ж доля тоді чекатиме тебе? Насправді краще вже смерть — для мене і для тебе.

Вони дивилися одне на одного, не помічаючи своїх сліз.

— Є ще інше життя,— відізвалася Ольга.

— Я не створений, Ольго, для іншого життя. Зрештою, хто знає, чи не скінчилася вже моя пісня. То нащо ж я маю її переривати, коли не знаю, чи іншу зможу заспівати.

— Може, маєш рацію. Занадто весела ця твоя пісенька, коли тобі допомагають її співати жінки з вищого

світу. Ах, я була б і забула. Маєш листа, дала мені його моя товаришка по недолі, Марічка. Я прочитала, думаючи, що мені писаний. Перепроси за це пані Аврору. А тепер бувай здоровий!

— Зачекай, Ольго!..

— Пусти мене! Дивися, йдуть.

Внизу блиснуло світло кишенькового ліхтарика.

— Присягаю тобі своєю честю, честю Семенюка, що ти єдина. Це буде останнє моє слово, якщо... без тебе зможу жити. Коли б потрібно було тобі моєї допомоги, поклич мене — вкинь листа в дупло верби над джерелом. Прощай!

Коли, прощаючись, він обняв її, щоки Ольги були мокрі від сліз...

— Прощай, Олю, золото моє, і будь щаслива. Своїм щастям і моїм. Зверни тепер з дороги на ту стежку. Ідучи нею, ти минеш їх. Подай мені руку на прощання.

Вона не подала йому руки. З похиленою головою в'їхала в гущавину і за кілька секунд зникла з його очей.

Верталася лісом, намагаючись не віддалятись дуже від плаю. Раптом вона зупинилася, вся перетворена в слух. На віддалі ста кроків від неї плаєм йшли люди. Коли пройшли, вона звернула на дорогу, подумавши, що їй більше нічого не загрожує. Проте ледве виїхала на плай, як зразу ж за нею почулося скажене гавкання псів. Вона миттю повернула коня і пустилася з копита в галоп.

Та пролунав постріл, і куля свиснула над її головою. Скулена в сідлі, вона мчала вперед по головоломному шляху. Тільки б якнайшвидше досягти найближчого повороту, поки гримне другий постріл. Сніп блідого світла кишенькового ліхтарика торкнувся дороги і погас, не досягши вершника, що мчав стрімголов. Ще кілька стрибків, і Ольга опинилася за смугою обстрілу. Тут вона уповільнила біг, тому що ця частина дороги загрожувала коневі, який міг поламати ноги. Ольга оглянулася і завмерла з жаху. Виблискуючи очима, Сивка доганяла велетенська вівчарка. Ось вона вже зрівнялася з ним, випередила і несподівано кинулася на нього. Кінь став на диби, щоб усім своїм тягарем роздавити противника, та Ольга впізнала в ньому пса одного з прикордонників.

— Бурий! — крикнула вона, і на її вигук пес присів. Потім він з радісним скавулінням зробив велике коло і, мов стріла, побіг назад.

XXIX

На другий день після невдалої облави Погодняк з'явився до слідчого судді в міський суд. Одержавши дозвіл на допит таємничого арештанта, він кашлянув, стукнув каблуками і сказав:

— Чи не могли б ви, пане суддя, показати мені той підозрілий браслет, знайдений в арештованого?

— Дуже радо,— кинув суддя.

Молодий білявий чоловік в окулярах встав, відкрив вогнетривку касу і вийняв жовтий конверт, де був схований дорогоцінний браслет.

Коли Погодняк оглядав браслет, його пальці трохи тремтіли. Раптом він здивовано вигукнув: замок браслета був зіпсований. Швидко сягнув рукою до службової сумки і обережно розгорнув папірець. Вставлений в ложе штифтик з тихим тріском увійшов. Замок браслета був справний. Обличчя Погодняка засяяло.

— Пане суддя! — вигукнув він.— Тепер-то вже сміло можна буде розіслати за Семенюком гончі листи!

Побачивши Погодняка, Петреску зірвався з сидіння як ошпарений. Перебуваючи в безперервному нервовому напруженні, юнак уявляв собі своє майбутнє в найчорніших фарбах. Він не спав по ночах, схуд, почорнів, а в його чудових очах було видно велику муку. Кожен скрегіт ключа в замку наповнював його невимовною тривогою. Безперервні допити теж не справляли приємності. Найгірше мучило його те прикидання німим. Отже, не дивно, що кожна поява урядовця викликала в нього легкий припадок божевілля.

Цього разу справдилися найгірші його передбачення. Глянувши на відвідувача, Петреску зразу зрозумів, що матиме справу з прикордонником, з яким недавно полював на Семенюка.

Погодняк також, здавалося, був збентежений, і тільки через деякий час замість здивування на його обличчі з'явилася усмішка.

— Що за несподіванка! Вітаю вас, пане поручик!

Петреску усміхнувся, але зразу ж подумав, що цей усміх може зрадити його інкогніто, тому знову нахмурився.

— Прошу ласкаво залишити нас самих,— звернувся Погодняк до ключника, сідаючи на ліжку і розглядаючи брудну порожню камеру.

— З цієї, власне, камери кілька тижнів тому втік Семенюк,— сказав він розчаровано.

Почувши це прізвище, юнак здригнувся і відвернувся до вікна, що не пройшло мимо уваги Погодняка.

— Має, бестія, несамовите щастя,— продовжував Погодняк дивовижною мішаниною з німецьких, польських, українських і румунських слів.— Тої ночі вислизнув від нас, хоч здавалося, що тримаємо його в кулаці, але маємо надію, що він вже недовго гасатиме на волі, тим більше, що на румунськім боці розіслано за ним гончі листи, і коли б втік за кордон, то раніше чи пізніше, дасть бог, потрапить у руки поліції. Проте гірше, що і за вами розіслано там листи.

Петреску стояв біля вікна, тому важко було сказати, яке враження справили на нього останні слова прикордонника.

Погодняк трохи помовчав, а потім додав зітхаючи:

— І то виключно за державний злочин.

Юнак раптово обернувся; обличчя його було червоне як буряк. Стражник сумно похитав головою.

— Я не можу собі уявити. Офіцер — спільник бандита?.. Ні, справді не хочеться вірити.

— Брехня, огидний наклеп! — бліднучи, гарячково вигукнув Петреску.

Погодняк глянув на нього з щирим співчуттям.

— Я теж переконаний у цьому, поручику, хоч і не міг би доказати вашої невинності.

— Але я, я це зумію,— крикнув нещасний Петреску, вибухнувши плачем. Напружені до краю нерви його не витримали.

— Для цього, власне, я й прийшов сюди,— сказав Погодняк, не спускаючи очей з Петреску, який витирав рясні сльози.

— Семенюк є моїм ворогом! — сказав він.

— Особистим?

— Так. Тут замішана жінка. Прізвища її з певних міркувань я не можу вам сказати.

— Навіть, коли б від цього залежала ваша доля?

— Навіть тоді я не скомпрометував би її! — сказав Петреску з рішучістю в очах.

Погодняк щось напружено думав. Чоло його вкрили глибокі зморшки.

— Дуже мені прикро,— відізвався він вкінці,— але всього цього замало, щоб звільнити вас від підозрінь. Звідкіля, наприклад, взявся на вашій руці браслет Семенюка?

Петреску глянув на прикордонника з німим подивом.

— Я знайшов його.

— Ви знайшли?..— вигукнув Погодняк, зриваючись на ноги.— Чудово!

— Чудово? Дозвольте, але я не поділяю вашої радості...

— Де ви його знайшли?

— Коло джерела.

— Недалеко від Кришевської полонини?

— Так,— підтвердив Петреску, дивуючись з обізнаності цієї людини.

Погодняк швидко проходжувався по камері з закладеними назад руками. Раптом він зупинився і, піднявши вгору палець, сказав:

— Ми зловили правду за хвіст!

Але це твердження не потішило юнака. З міною засудженого на смерть він впав на табуретку і втупив очі в свої поруділі постоли.

— Тепер виникає питання,— говорив далі Погодняк,— і ви повинні дати відповідь на нього у власних інтересах: звідкіля ви тут взялися і... що сталося з вашим мундиром?

Петреску сплів пальці, обнімаючи руками коліна, і мовчав.

— Отже?

— Того не скажу,— буркнув Петреску, низько схиляючи голову.

— Гм. Розумію. Просто пограбував вас і лишив вам свої лахи. Це трапляється. Правда, рідко, але ж... мій боже. А тепер заспокойтеся, поручику. Я сподіваюсь, що все те, що ви щойно сказали мені, повторите на суді. Я ж докладу всіх зусиль, щоб вас відправити на кордон, не повідомляючи про це ваших властей, бо

думаю, що, з усяких міркувань, це не в ваших інтересах. Що ж стосується браслета, то залиште його у нас. Ним ми доб'ємо Семенюка.

Шостого дня на світанку два стражники відвели Петреску до кордону і на офіцерське слово честі, що він більше не перейде назад, відпустили його. Але невдаху і на цей раз спіткало нещастя. Тільки він пройшов кількасот кроків, з чагарника несподівано вискочило два прикордонники, наказуючи йому зупинитися. Петреску, не задумуючись, кинувся тікати, прямуючи до недалекої вільшини. Проте, поки він встиг сховатися в гущавині, пролунали постріли, і одна з куль пробила йому капелюх. Переслідуваний спіткнувся і розтягся на землі. Коли він підвів голову, побачив перед собою прикордонників з гвинтівками напоготові.

Після короткого перебування на заставі він був відправлений до найближчого постерунку сигуранци, де його зразу впізнали і поїздом відправили до військової в'язниці у Чернівці. Там його повідомили, що за кілька днів стане перед судом, обвинувачений в дезертирстві і пусканні в обіг фальшивих доларів. Почувши це, нещасний Петреску зомлів.

Одного ранку, коли прекрасна баронеса Аврора фон Штейнбург, п'ючи каву, переглядала пошту, вона звернула увагу на брудний зім'ятий лист з блідо-рожевою печаткою «Переглянуто» і нерозбірливим підписом під нею. Це її зацікавило. Пробігаючи очима текст листа, вона мугикнула від здивування: Петреску... про якого вона вже й забула, нагадував їй про себе з... тюрми.

«Баронесо,
немилосердна доля закинула мене в тюрму. Перебуваю тут недовго і вже через кілька днів стану перед військовим судом, обвинувачений в злочині, перед яким здригається сумління кожної чесної людини. Як дуже скривдила мене моя обережність в обороні! І дуже, і не дуже... З гарячими молитвами звертаюсь до небес, щоб надихнули моїх суддів духом найвищої справедливості, а тебе, чудова пані, благаю: не згордуй мною і в ці чорні години мого життя з'явися переді мною, щоб міг, впавши покірно до твоїх ніг, присягти тобі на моє найсвятіше почуття, що я не винний.

Твій, завжди тобі вірний *Петреску*.

P. S. Мені страшно від думки, що мої бідні батьки могли б дізнатися про це нещастя. Побачення у нашій тюрмі відбуваються в понеділки і четверги. Передачі приймаються теж у ці дні».

Баронеса мала славу жінки з добрим серцем, тому зразу ж одяглася і через півгодини машина її мчала в напрямі суду. В тім поспіху керувало нею не тільки співчуття до нещасливого юнака, вона підсвідомо відчувала в цьому всьому руку Семенюка, про якого не переставала думати з тривогою в серці.

Одержавши від прокурора дозвіл на розмову з в'язнем, вона зупинилася перед залізною брамою. За нею йшов завантажений пакунками шофер.

Побачивши схудле, запале обличчя Петреску, вона не змогла втримати сліз. Витирала їх хустинкою в той час, коли в'язень пристрасно цілував її в руку.

— Кажи, бідолашко! За що ж ти так терпиш?

— Ах, баронесо! Краще було б мені провалитися крізь землю, аніж ти мала мене бачити в такому стані...

— Вірю, але кажи. Слухаю тебе, нещасний.

— Пробач мені, баронесо, але жахливі переживання оцих днів плутають мої думки. Досить того, що я обвинувачений в обміні кількасот фальшивих доларів на наші гроші. Так принаймні твердить касир з сігетського банку.

— Огидний брехун!

— Я те ж саме кажу, а вони мені не вірять! — вигукнув він, показуючи на позіхаючого у дверях профоса [1].— Касир також присягається, що так,— прошепотів Петреску, висуваючи обличчя з-поміж грат.

— О, це гірше!..

— Ах, так, баронесо. Я вже бачу страшну кару, що нависла наді мною...

Ясно-голубі круглі очі баронеси, обрамовані чорними стрільчастими віями, знову зайшлися сльозами.

— Я також не бачу рятунку для вас... хіба,— додала тихо,— що...

— Що... що? Скажіть, благаю!

— Що ви скажете мені щиру правду.

Петреску опустив низько голову.

---

[1] Прибиральника.— *Ред.*

— Касир каже правду,— шепнув він, трохи помовчавши.

— Хлопче! Як же ти міг?!

— Ні, я не шахрай, баронесо.

— Ну... не знаю, як це назвати.

— Отож вислухайте мене, баронесо. В той пам'ятний день, коли ми востаннє бачилися, напало на мене у бічній вулиці Сігета кілька бандитів на чолі з Семенюком. Я боронився до останку, однак зрештою скорився насильству. Тоді бандити приклали дула револьверів до моїх ребер, наказуючи йти за ними. Вибір був один: життя або смерть. Я вибрав життя і пішов за ними до банку. Там вони вручили мені пачку банкнотів, які я мусив під загрозою кулі обміняти на леї...

— Значить, це була справа Семенюка!

— Так, пані, з ревнощів до вас він хотів мене знищити.

— Кажеш, з ревнощів, юначе! Це було б чудово!..

— Боже, що я чую, баронесо!..

— Отже, ви бачили його! А листа йому вручили?

— Так,— простогнав в'язень.

— Де ж він тепер?

— Не знаю! Може, в Румунії. Бо звідти він мусив останнім часом тікати.

— Гм... Чи маєте ви свідка, який міг би ствердити, що ви діяли під примусом?

— Хто ж знає про це, крім Семенюка!

— Отже, там був тільки Семенюк! Ви знову збрехали, непоправний.

Петреску скулився, засоромлений.

— Виходить, що тільки Семенюк міг би вас врятувати,— сказала вона, подумавши.

— Що, той бандит?

— Поручику!

— Пробачте мені, баронесо, але... нема гіршої кривди, як та, яку вчинила мені ця людина. Зустрівши мене на кордоні, він кинувся на мене з своєю бандою і здер з мене мундир. Я вирішив помститися за цю ганьбу, перейшов кордон, і тепер ще додатково мене судять за дезертирство...

Баронеса, вся червона від гніву, тупнула ногою.

— Ні, цього вже забагато! Що він, власне, собі думає? Він ще відповість мені за це. Прощайте.

Петреску з сльозами на очах припав до її руки.

— Я не забуду про вас. За хвилину буду в адвоката. Зроблю все, що зможу, щоб врятувати вас.

Після відвідин адвоката баронеса наказала шоферові виїхати за місто. В неї боліла голова, і вона хотіла подихати повітрям полів і лісів. Наближаючись до роздоріжжя, вона звернула увагу на низьку круглу постать в картатій куртці, що, поспішаючи, йшла тротуаром. Вона дала знак шоферові, щоб той зупинив машину.

— А, старий знайомий, дуже приємно,— вигукнула баронеса по-англійськи, відкриваючи дверці машини.— Сідайте, підвезу вас.

Почувши ці слова, товстун, не повертаючи голови, зиркнув на неї куточками очей, злегка підняв шапку, стрибнув і вмить опинився біля баронеси. Машина помчала з подвоєною швидкістю. Пробігали поля, луки і села, а коли з-за горизонту виринули гори, товстун попросив шофера, щоб зупинив машину, несміливо поцілував кінці пальців баронеси і, буркнувши: «Скажу йому. Попробую. Good-bye, баронесо!» — зник в куряві, збитій машиною, що проїжджала мимо.

— Повертаємось! — весело звернулась баронеса до шофера.

XXX

Суд над поручником Петреску відбувався таємно. Баронеса роздобула йому мундир, в якому він виглядав досить пристойно, відрізняючись юністю і майже дитячою вродою від своїх суддів з пом'ятими обличчями. Проте цей зовнішній вигляд не впливав на володарів його долі. Голова трибуналу, полковник Попа, товстий, з жовтим нерухомим обличчям і обвислими щоками, що закривали комір,— відчував навіть якусь приємність, припираючи до стіни втілення молодості, яким був тут Петреску.

Захисник обвинуваченого, адвокат Ахіллеску, добре вгодований брюнет з чорними палаючими очима і вусами, що нагадували два знаки питання, даремно робив нелюдські зусилля, щоб врятувати свого клієнта. Всі його намагання розбивалися об стійкість, з якою полковник доводив вину поручика. Ситуацію погіршував і той факт,

що обвинувачений не мав жодного свідка, який би сказав слово на його захист.

— Значить, обвинувачений твердить, що діяв під загрозою? — вже втретє спитав полковник, дивлячись на ноги нещасного. Це був погляд, який бентежив найзапеклішого злочинця: принаймні так вважав сам полковник.

— Так точно, пане полковник. Я діяв під загрозою.

— В добрій вірі?

— І в добрій вірі, пане полковник. Хіба я міг знати, що долари були фальшиві?..— з сльозами на очах відповідав Петреску.

— Чи обвинувачений має якісь докази, щоб підтвердити свою наївну оборону? — невблаганно тягнув суддя.

— Ні, не маю...

— Отож-то! — вставив прокурор з злобною усмішкою на устах.

Саме в цю хвилину адвокат Ахіллеску глянув на годинник, потім підвівся й голосно заявив:

— Я уповноважений від імені мого клієнта просити високий суд зробити перерву, бо нерви цієї людини, такої молодої, але так тяжко випробуваної сліпою долею, можуть відмовити у послуху. Нещасне, але шляхетне серце підсудного, яке б'ється під незаплямованим мундиром з гарячою любов'ю до вітчизни, може розірватися на ваших очах і закривавити ваше сумління, не заплямоване ще досі несправедливістю, панове судді. Отже, прошу вас дозволити йому відпочити і, можливо, за цей час милостивий бог, що береже не тільки короля і вітчизну, але й кожного громадянина нашої найщасливішої під сонцем країни, надихне ваші душі прагненням правди, а також подасть руку допомоги цьому невинно обвинуваченому, про що в цій хвилині я палко благаю його.

На цю зворушливу тираду полковник гоноровито позіхнув, після чого все ж підвівся і оголосив перерву.

Через півгодини розпочався допит свідків з касиром банку на чолі. Їх, правда, було небагато, але досить, щоб утопити нещасного Петреску. Несміливі свідчення кількох його колег, що прагнули врятувати поручика від загибелі, не внесли нічого суттєвого. Незабаром список свідків вичерпався. Головуючий намірився вже припинити вислухування свідків, коли раптом підвівся Ахіллеску і, підкрутивши вуса, заявив:

— Високий суд! Прошу вислухати ще одного свідка, про якого стільки говорилося й на якого обвинувачений, будучи його жертвою, звернув всю свою вину.

— Кого ви маєте на увазі? — спитав один з суддів.

— Івана Семенюка, високий суд! — гордо випалив Ахіллеску.

— Ви його приведете? — запитав з сарказмом полковник.

— Я вже його привів, пане полковник! — вигукнув оборонець.— Власне, він чекає вашого виклику.

— Надто сміливі жарти, пане меценасе! — сказав полковник, неспокійно позираючи. Обличчя адвоката виражало справжнє обурення.

— Високий суд! Рішуче протестую проти закиду мені, нібито я влаштовую собі жарти в цьому залі і в цю хвилину, коли вирішується доля цього юнака, коли невідомо ще, що переможе: справедливість чи кривда, що кличе небо до помсти... Це була б кривда, що потрясла б сумління людства, як потрясла сама її можливість кам'яне серце грізного і невловимого «капітана», який покинув дикі пущі, поставивши на карту свою волю і життя, щоб врятувати жертву своїх злобних капризів. Незліченні труднощі і небезпека чекали мене на шляху, що вів до схованки відомого Семенюка. Сили були нерівні: там зброя, сила і рішучість, тут,— Ахіллеску вдарив себе в груди,— почуття обов'язку і гаряче слово. Це слово, високий суд, перемогло і дикого Івана перетворило на покірне ягня, кидаючи його до ніг Феміди. Високий суд! Схиляю чоло перед величчю цього найтвердішого під сонцем серця.

Тут полковник Попа перервав буйну словозливу адвоката, коротко кинувши:

— Покликати свідка Івана Семенюка!

Серед присутніх запанувало пожвавлення. Обличчя Петреску взялося гарячим рум'янцем.

Широко відкрилися двері, і увійшов святково вдягнений Семенюк. За ним всунулися в зал два поліцаї з закладеними за стволи гвинтівок багнетами.

Капітан чемно вклонився суддям і, сміливо дивлячись у очі полковникові, відповів на його запитання. Коли давав присягу, голос його бринів, наче дзвін.

— Обвинувачений твердить, що ви змусили його обміняти фальшиві долари. Чи це правда?

— Найщиріша правда!
— Скільки було тих доларів?
— Триста сімдесят.
— Правильно. Чи обвинувачений знав про те, що долари були фальшиві?
— Він не міг про те знати. Зрештою, коли б навіть і знав, то це небагато б йому допомогло.
— Чи мундир, в якому ви з'явилися перед відділом, належав обвинуваченому?
— Так, це був його мундир.
— Яким чином ви заволоділи ним?
— Змусив поручика віддати мені мундир, загрожуючи йому зброєю.

Лисий прокурор, що сидів до цього часу мовчки, поправив окуляри і спитав:
— А для чого ви робили все це?
— Офіцерик переслідував мене, високий суддя, весь час наступав мені на п'яти. Я хотів позбутися його.
— Чуєте, панове судді? — тріумфально гудів Ахіллеску.— І цей зразок діяльності, самопожертви і посвяти сидить як злочинець на лаві підсудних!..— Адвокат розпачливо заломив руки.— А з якою метою, пане поручик, ви, переодягнений, перейшли кордон?

Петреску, червоний як буряк, з гідністю відповів:
— Щоб зловити переслідуваного і віддати його в руки правосуддя.
— Чуєш, високий суде? — кидався Ахіллеску. Але прокурор ще не йняв віри.
— Для чого в такому випадку обвинувачений, побачивши прикордонників, кинувся тікати?
— Я думав, що це не наші прикордонники. Було ще темно.

Ахіллеску радісно потакував. Полковник вже довгий час не зводив очей з свідка, повільно жуючи щось.
— Свідок вільний,— промимрив він нарешті і зразу після того додав: — І — арештований, як переслідуваний за численні злочини.— Кивнув на жандармів, що стояли в дверях.

Всі завмерли в чеканні того, що мало настати. Проте Семенюк преспокійно дозволив скувати себе. Глянувши на Петреску, він посміхнувся: спрямовані на нього очі юнака були повні сліз вдячності і співчуття. Семенюк наблизився до нього і, нахилившись, шепнув:

— Прощай, поручику. А мундир скинь! Що тобі з нього? Вистачить з тебе молодості і, можливо, баронеси...

Раптом щось пригадавши собі, Семенюк сказав до одного з жандармів, низького товстуна з круглим чисто виголеним обличчям:

— Жандарме, кате мій, сягни-во до моєї торби. Я там ще щось маю для високого суду.

Жандарм поклав на столі перед суддями невеличкий пакуночок. Полковник розгорнув тремтячими руками папір, хвилину порився в ньому і здивовано вигукнув:

— Триста сімдесят доларів!

— Цього разу вже справжніх,— кивнув Семенюк, виходячи з залу.

Полковник ще довго від здивування не міг закрити рота.

В момент, коли жандарми разом з арештованим опинилися перед будинком суду і звернули в найближчу бічну вуличку, там зупинилася виблискуюча чистотою легкова машина. Коли вони зрівнялися з нею, високий худий жандарм з сивими вусами запорожця нахилився і відчинив дверці. Семенюк сів, жандарм зачинив їх і поволі відійшов з своїм товстим колегою.

Машина рушила. Іван спідлоба поглядав на баронесу, що сиділа за рулем. Обличчя її вкрилося густим рум'янцем. Вона вміло вела машину, зручно минаючи численні в ярмарковий день вози.

— Я завинив перед тобою, Авроро,— обізвався після довгої мовчанки Семенюк.

Вона злегка повернула голову.

— Я готова тобі пробачити,— сказала і почервоніла до самих вух.

— Не спіши. Найважливішого я ще тобі не сказав.

Баронеса повернула руль так раптово, що авто мало не в'їхало на тротуар.

— Ти не вважаєш, що я досить вже натерпілася?

— Ти до цього часу розуміла мене, як ніхто. Я ніколи цього не забуду, але...— він перервав і обвів її ніжним поглядом.

Баронеса зблідла.

— Говори, прошу, зрозуміліше...

— Забудь, Авроро, про те, що було.

— Розумію.— Її руки в довгих сірих рукавичках судорожно стискали стерно. Вони залишили за собою останні будівлі міста.

— Що ти думаєш робити?

— Не знаю.

Баронеса здивовано глянула на нього.

— Ти не знаєш?

— Знаю тепер тільки одне — що кохаю і тільки тим коханням живу.

— Ах, так... Я повинна була догадатися. Щиро заздрю твоїй обраниці. А що ж буде з твоїм майном?

— Хочу тебе просити, щоб ти і надалі опікувалася ним. Коли б я більше тебе не побачив, не забудь про моїх трьох найвірніших друзів.

— Добре...— процідила вона, давлячись сльозами.— Чи я ще можу тобі чимсь допомогти?

— Ні. Маю тільки одне прохання до тебе.

— Слухаю, Іване.

— Усміхнися,— шепнув він.

Аврора підвела очі, і блідий усміх заграв на її устах. Нахилившись, він поклав на її руці поцілунок.

— Тут зупинимося,— сказав Семенюк.

Коли він вийшов з машини і став перед нею, весь облитий сонцем, баронеса сплеснула долонями.

— Боже! Ти маєш ще кайдани на руках!

— Кайдани? Я зовсім забув про них,— сказав він і могутнім зусиллям рук розірвав ланцюжки.

— Ах! Як же це чудово! — вигукнула баронеса з щирим захопленням. А Семенюк зняв капелюха, вклонився низько і попрямував польовою стежкою.

— Іване! — почув він за собою. Притримуючи рукою капелюх, баронеса, задихана, бігла до нього.

— Візьми цю квітку на пам'ять,— сказала вона, відчіплюючи від сукні пухнасту білу хризантему. Коли вона причепила квітку до його капелюха, він схопив її в обійми і поцілував у щоку.

А коли через півгодини Семенюк досяг вершини узгір'я і оглянувся, то на придорожньому пні біля машини помітив маленький жіночий силует у білім капелюсі. Підводи, що проїжджали по шосе, збивали хмару куряви, раз у раз закриваючи самотню жіночу постать.

XXXI

В заїжджому дворі Міроша на околиці чудового міста Сігета панував присмерк, пронизаний неясним відблиском вуличних ліхтарів. Гостеві, що самотньо сидів за пивом, видно, не потрібно було світла. В базарний день тут було тісно, стояв гамір гендлярів худобою і кіньми, а в інші дні двір стояв пусткою. Тільки зрідка з'являвся якийсь випадковий гість, нашвидку вихиляв склянку вина і виходив назад на вулицю по стрімких спорохнявілих сходах.

За шинквасом тихо відчинилися двері, й увійшов Палащук.

— Ну, як там? — спитав Американ, коли Палащук допив за столом своє пиво.

— Спить. Коли я увійшов, він відкрив очі і ворухнув губами. Напевно, ще хотів питати про Юру, але махнув рукою і знову заплющив очі. Видно, ще не витверезився.

— Ну, не витверезився і не витверезиться так швидко,— буркнув Американ, наливаючи пива в склянку.— Та хвороба так швидко не пройде.

— Дивіться, дивіться, мої любі, чого тільки та молодичка не накоїть. Високий і сильний дуб і то впав, як гнила колода. Де ж ти поділася, чудова капітанська сило?..— плаксиво бурмотів Палащук.

— А Мірош ходить як отруєний,— сказав Американ.— Золотий інтерес утікає з його рук. О yes.

— З його і з наших, брате, і з наших. А пощо це все? Далебі, наче б хтось з нього душу вимотав. Я дивився вже на його долоню, коли він спав.

— І що?

— І нічого. Хоч би тобі якийсь шрам.

— Що ти, старий, знову плетеш? Так тобі те пиво голову запаморочило?

Палащук глянув на віконце, за яким зрідка мелькали ноги пішоходів.

— Ані п'яний я, ані дурний, тільки не можу зрозуміти, який дідько вирвав волю і силу капітанову. Всяко я вже думав. На верховині плетуть люди, що коли хлоп косить траву, то може йому раз в житті трапитись таке, що коса поламається від нікчемного стебла. Як попадеться хлоп догадливий, то вирве те стебло і пустить на

бистру воду. Якщо ж воно вниз попливе, плюнь, брате,— і все; а як вгору — лови його, неси додому, бери найгостріший ніж, розріж ним шкіру на долоні і під неї заший ту траву. Тоді ніяка сила ворожа його не йме, куля не зачепить і найвродливіша красуня не затьмарить собою світу.

— І то через те ти заглядав йому в долоню?

— Ну, а чому ж.

— То ти, брате, недоумкуватий,— буркнув Американ, сплюнувши крізь зуби.

— А ти не недоумкуватий?.. Півжиття носило тебе по світу, в Канаді, як кажеш, їв на сніданок шинку і кавою запивав, а це тебе знову принесло сюди кукурудзяну мамалигу та свинцеві жандармські галушки їсти. Чи ж ти не недоумкуватий? Ще гірше: дурний ти як чобіт, от що я хотів тобі сказати.

Американ встав і, грізно сопучи, нахилився над компаньйоном.

— Хто тобі дав право пхати ніс в мої справи і ранити незагоєне серце! — засичав товстун.

— Серце? Хто б його дошукався в тій бочці сала! На сонці шкварчиш, як вишкварка, аж сморід розходиться,— відрубав Палащук, передбачливо відсуваючись.

— Per Bacco! [1] — вилаявся товстун і підняв пляшку, але в дверях раптом почувся захриплий голос капітана.

— Тихо, пся крев! Ще мною дідько по цім світі кидає, а ви вже скачете один одному до горла?

Почувши це, товариші повтикали носи в склянки.

— Юри ще не було?

— Ні...— кинув приглушено товстун і багатозначно кашлянув.

— Тільки він з'явиться, збудіть мене, якщо я засну.

— Well, капітане.

— І хай господар принесе мені ще одну пляшку горілки.

— Very well, капітане,— сказав зітхаючи Американ.

Мірош, літній лисий чоловік з землистим кольором обличчя і рухливими сірими очицями, увійшов навшпиньках до кімнати Семенюка, несучи в одній руці свічку, а в другій пляшку. Семенюк спав, лежачи на-

---

[1] Чорт забери! *(італ.) — Ред.*

взнак. Під його очима позначилися глибокі тіні. Затиснена в кулак рука лежала на оголених грудях.

Мірош сів на краю ліжка і, дивлячись на сонного Семенюка, бурмотів щось собі під ніс. Продовжувалось це доти, доки Іван не відкрив повік. Помітивши це, Мірош подався назад.

— Чого? — спитав Семенюк, дивлячись на нього спідлоба.

— Я... нічого... Горілки тобі приніс.

— Затруюєш мене, гадино.

— Я? Сам затруюєшся! Третій день жлуктиш її безперервно, як...

— Кажу тобі, мовчи, старий...

— Коли ж не можу! Аж зло бере, коли дивлюся на тебе: в такий гарячий час він п'є до безтями і не піднімається з берлоги...

Але капітан знову заплющив очі. На обличчі Мі́роша виступили рум'янці.

— Боже милий, в такий гарячий час! — тягнув старий, хитаючи головою.— Може, ти і маєш гроші, хто тебе там знає, але від них голова не болить ніколи, не сьогодні, то завтра пригодяться. І тобі, і мені, і товаришам твоїм. Зрозумій, що така нагода рідко коли трапляється. Післязавтра з Прилуцької сходить все, що живе. Самих коней в них сорок вісім, а кожен двигне по дві бербениці. Змилуйся, хто ж догадається, що в майже ста бербеницях замість противної бринзи піде чорний перець, сахарин, спирт і найкращий тютюн. Для чого ти мене розорюєш, чоловіче, що я тобі злого коли вчинив? Повні бочки чекають на тебе і на всю твою братію в лісі, люди по тій стороні погодились перевезти все це туди, за кордон. Капітане, ради бога, я ж розорюся, як ніколи. Зрозумій, що коли сьогоднішньої ночі ти звідсіля не вирушиш, то мене чекає банкротство. Я не пізнаю тебе, чи ж це ти, капітане?

А капітан злегка підняв повіки і холодним поглядом крізь вії глянув на нього.

— Не впізнаєш? Я теж не впізнаю себе.

— Івасю, місяченьку мій... Послухай мене ще цього разу.

— Йди геть з моїх очей! Аж нудить мене від того скиглення.

— Капітане, послухай...

— Я вже досить наслухався. І ні слова більше! Плюю на тебе, плюю на гроші, плюю на все своє життя. Досить! Я хочу іншого вина! І якщо не дасть мені бог його в щиро золотому келиху — нема для мене завтрашнього дня... В смердячій сивусі втоплю його, як найгіршого з найгірших. А тепер геть, кажу, щезни з моїх очей!

Мірош підвівся і, потираючи долонею лисину, попрямував до дверей.

— Аж соромно мені за тебе,— пробурмотів він,— чого тільки шельма-баба не зробить. Виссе з хлопа розум, а потім, як кістку, виплює.

Почувши це, Семенюк підвівся, спираючись ліктем на ліжко, і вп'явся своїми дико палаючими очима в Міроша.

— Як ти сказав? Виплює? Як кістку виплює?

У його охриплому голосі забринів страшенний гнів. Мірош зблід і подався назад. Не спускаючи очей з налитого кров'ю обличчя капітана, він розпачливо вимахував руками. Коли нарешті знайшов клямку, вилетів з кімнати як стріла.

Через годину хтось тихо відхилив двері і крізь щілину заглянув усередину. Капітан, здавалося, спав. Широкі дуги брів на його блідому чолі нагадували орла в польоті. Коли двері знову зачинилися, Семенюк гукнув:

— Юро, ввійди!

Хлопець, вагаючись, відчинив двері і навшпиньках підійшов до ліжка.

— Ти втомився? — запитав капітан, уважно приглядаючись до нього.

— Ні, дякуючи богу, маю сильні ноги.

— Маєш щастя, що година надворі, бо в сльоту — не треба й казати. Я одного разу йшов з Рахова...— Семенюк раптом замовк і, підвівши голову, гарячково прошепотів:

— Чи приніс ти від неї хоч слово?

Юра сів на краю ліжка і низько схилив голову.

— Ні...

Голова Івана безсило впала на подушку. Очі його блукали по килимі, що висів над ліжком.

— Ти бачив її?

— Бачив. Вона нічого не відповіла мені. Я просив, щоб листа у вербу вкинула. Чекав чотири дні — і нічого.

Капітан поклав долоню на плече хлопця.

— Дякую тобі, Юро.

В кімнаті запанувала глуха тиша.

— Марічка вас поздоровляє і низько кланяється,— тихо сказав хлопець.— Вона завжди має заплакані очі.

Семенюк глянув на нього.

— Ти жалієш її, Юро?

Відповідаючи, Юра сховав обличчя в долоні.

— Я догадався. Отже, ти висуши їй очі, бо я не можу. Хоч би й хотів,— то не можу...

— Нічого з того не буде, капітане. Вона на мене дивитися не хоче...

Семенюк усміхнувся самими куточками уст.

— Хто її там знає! Не втрачай, брате, надії... Хоч ти її не втрачай,— сказав він і повернувся до стіни. Коли Юра попрямував до виходу, він коротко кинув:

— Поклич до мене господаря.

Тільки зачинилися за Юрою двері, на порозі з'явився Мірош. Від хвилювання в нього тремтіли руки.

— Добре, Мірошe. Цієї ночі я вирушаю з своїми хлопцями в гори.

XXXII

На полонині залягла цвинтарна тиша. А ще годину тому полонина жила вигуками людей, ревінням худоби і монотонним побрязкуванням калатал. Запізніла в цьому році осінь раптово увійшла в свої права, розсіваючи по горах пустку і омертвіння. Товстий кожух мряки відділив блакить неба від зелені землі. Руда іржа розповзалася по гірському плато, швидко спадала в низини, перебігала через луки, видряпувалась на дерева, затоплюючи весь світ кривавим багрянцем. На полонинах один за другим гасли вогні. Коли погасало останнє вогнище, вовки підходили до покинутих стай, пронизливим виттям сповіщаючи про своє панування.

Переправа вдалася чудово і, незважаючи на ранню пору, робота вважалася закінченою. Семенюк проходжувався по полонині, очікуючи своїх товаришів, які поралися в лісі, сортуючи бочки й мішки. Ледве помітний

в тумані, його кінь стояв нерухомо, з опущеною головою, як монумент болісного примирення і суму.

Сильно билося в тій хвилині капітанське серце. Всього кілька годин їзди відділяло його від двох хрестів, на яких він, здавалося, розіп'яв своє кохання. Час від часу повівав з північного сходу холодний пронизливий вітер. Іванові здавалося, що це шепіт Ольги. Прикривши очі, він відчув на своєму обличчі її подих. В лопотінні розвіяного вітром сердака він чув гомін рідного села. Наближалася хвилина розлуки. На довгі місяці, а може, навіть назавжди, розділять їх сьогодні оповиті імлою, а завтра виючі хуртовиною гори.

Він не міг про це думати спокійно. Близькість Гордійова, здавалося, збудила в ньому приспану тугу. Свідомість відтворювала пережиті хвилини, з подвійною силою роздмухуючи в ньому полум'я нестямного кохання. Часом йому здавалося, що ось-ось розступиться сіра стіна імли і за нею з'явиться Ольга, поволі наближаючись до нього.

Раптовий порив вітру кинув, закрутив мрякою і подер її на лахміття, відкриваючи здивованим очам капітана опромінений сонцем шлях. Широка смуга золотистого проміння спливала з неба в долину Гордійова, засипаючи міріадами іскор узгір'я, що облягали село. Щось наче взяло його за горло. Йому здавалося, що якась вища сила вказувала йому дорогу до щастя. Він стояв як зачарований, дивлячись на обітовану землю, хоч переможна імла вже знову заснувала горизонт.

З молитовного зосередження вирвали його голоси товаришів, що наближалися до нього.

— О'кей, капітане! — вигукнув Американ, потираючи задубілі долоні. Його кругле обличчя посиніло від холоду.

Семенюк мимоволі кивнув головою.

— Треба було б перекусити,— тягнув товстун.— Але, може, під ліс підемо. Тут страшний холод. Дме, як сто чортів.

Вони довго їли, запиваючи ковбасу горілкою і вином. Пили по черзі з дерев'яного кубка.

— Ну, п'ю за вас, хлопці! — вигукнув раптом капітан.— Від сьогоднішнього дня хай рівно стелиться вам дорога. Дорогі мої, товариші вірні...— Тут голос його задрижав.— Вже пробила година нашої розлуки.

Юра, що сидів напроти нього, зірвався з місця. Він стояв, розкривши рота, і палаючими голубими очима вдивлявся в обличчя свого ватажка. Палащук і Американ низько опустили голови.

— Ти незадоволений нами, капітане? — витиснув з себе хлопець.

Семенюк відповів йому блідою усмішкою:

— Ні, Юро, я люблю вас, як життя, але... її — люблю більше, ніж життя. Низько кланяюся вам і прошу пробачення, якщо гнів або жаль збуджу у ваших серцях, але не можу не покинути вас, бо зрозумів, що далі тими стежками ходити не можу. Тому що жодна з них не веде до неї, жодна з них не дасть грудям глибшого віддиху. Ця правда щойно заясніла переді мною, а освітив мені її блукаючий промінь сонця. Чи повірите ви мені, дорогі?..

Мряка швидко густішала і широкою смугою пливла тут же над землею. Іноді здавалося, що це беззвучно посувається вгору до горизонту примарна отара тисяч білих овець, гнаних невидимим пастухом.

Товариші ще нижче посхиляли голови.

— Наша слава і відвага поростає кропивою і бур'яном, хоч ми готові кожний день свого життя записати своєю кров'ю. Хто від Тиси до Пруту зуміє влучніше від мене стріляти, хто має більш тигрове і більш голубине серце, ніж у тебе, Американе? Пам'ятаю, Палащук, як ти своїм тілом охороняв товаришів від жандармських куль. А коли Мірош бритвою виймав тобі з бока кулю, ти співав псалми Давидові. І ти, Юро, чий спів будив мою душу зі сну, чий погляд навіть в негоду віддзеркалює небо, хіба ти не вартий кращої долі людської? Справді, брати мої, шкода життя, шкода літ, що розвіються, як мряка. Маю досить схованого золота, Американ ним вас обділить. Ідіть з золотом у світ, але не впускайте його до своїх сердець, як і я не впускав, хоч з ним і не розлучався. А зброю свою дбайливо закопайте і покладіть на ній позначений камінь. Прийде день, коли вона знову пригодиться. Ще буде інший день — бо велике є людське серце. За цей день я п'ю, товариші!..

Семенюк вихилив кубок і подав його Американові. А коли випили всі, Палащук запалив люльку і сказав:

— Що велике, то свята правда. Навіть собака і та іноді говорить очима: як хотілося б стати людиною!

Американ відкашлявся.

— А куди тобі, капітане, дорога стелиться?

— Зараз до гордіївських лісів.

— Непевна дорога...

— Але єдина, брате...

— Капітане...— почав і замовк.

— Що там? До Марічки почимчикуєш?

— Ні, піду в світ, капітане, тільки хочу тебе просити, щоб ти уникав Марічки.

— А то чому?

— Мусиш стерегтися її...

Семенюк зморщив брови.

— Штіньові за збитки ти вирівняв рахунок? — звернувся він до Американа.

— О yes, капітане.

— Голощуковій заплатив за вкрадену свиню?

— Yes, капітане.

— А бабі, що її вода скривдила, втер сльози?

— О yes, шістьма сотками, капітане.

— Ну, тоді дай поцілую тебе, товаришу. Може, ще зустрінемося.

Цілувалися плачучи. Коли вони відійшли, Семенюк гукнув:

— О, постійте, хлопці!

І ось вони зупинилися перед ним, всі три, обнявшись за плечі, а клапті мряки раз у раз заслоняли їх заплакані обличчя: капітан дивився на них, щиро усміхаючись.

— А якщо ми не побачимося, то пам'ятайте: в такий день, як сьогодні, наші душі зустрінуться в хмарах. І тоді ще раз заспіваємо собі хором. Але так, хлопці, заспіваємо, щоб сам бог відчув охоту до танцю!

Товариші відповіли йому голосним сміхом. Потім рушили в дорогу, і довго ще чув Семенюк їх спів:

Ой, підемо, товаришу,
Підемо, підемо,
А як верба грушки вродить,
То сі повернемо...

XXXIII

Після кількох сльотавих днів прояснилося. В прозорому повітрі, здавалося, зникала віддаль, відкриваючи очам найдальші верховини з румунського і чеського боку. Вкриті памороззю, вони іскрилися на ранньому сонці, віючи морозним подихом в долини. Смерекова пуща застигла на місці. В безвітряний гарячий полудень Гордійове огортала тиша, і було чути, як в садах падали важкі зимові яблука. Яструб годинами ширяв над селом, описуючи щораз ширші кола, щоб, зрештою, потонути в ясній блакиті неба.

Букові ліси, що з заходу обступали село, кожен схід сонця заливав все новим багрянцем. Збираючи в них хмиз і листя на підстилку, дівчата не раз зупинялись і з тривогою в серці вслухалися в тупіт кінських копит, якого чути було в лісі. Виникав він несподівано і так само несподівано десь близько зникав, огортаючи неясним страхом людей. А коли вечоріло і ліс порожнів, з гущавини виринав вершник на карому коні і довго вдивлявся в село. Як тільки в хатах загорялися вогні, він повертав коня і зникав, як марево.

Ніхто цілими днями не бачив Семенюка, і ніхто не підозрівав, що грізний капітан перебуває тут же, за селом, що, виснажений і худий, він з ранку до вечора блукає по лісі, переслідуваний любовною тугою, ретельно уникаючи людей. Він ще не втратив надії, що Ольга нарешті відізветься, промовить ще до нього слово, яке допоможе йому зв'язати так необачно розірвану нитку. Він чекав тієї хвилини, як порятунку, відчуваючи, що вона змінить все його життя.

Якось шостого дня усміхнулося до нього щастя. На умовленому місці, в дуплі старої верби, він знайшов білий лист у довгастому конверті. Зразу подався в гущавину. Проїхавши через вкриту соковитою зеленню трясовину, він сів на пні і читав. День швидко догасав, а спадаюча на землю ніч засвічувала перші зорі.

•

«Дорогий мій,
не можу довше мовчати, хоч не знаю, чи ти чекаєш ще мого листа. Пишу «не знаю» і здригаюсь від думки, що ти міг би не чекати на мене. Я признаюся в цьому, бо кохаю тебе і каюся. Даремно я боролася з собою

і кликала на допомогу амбіцію і сліпу впертість, вселяла собі віру в правду, вони не можуть поміститися в моєму серці, переповненім неправдою. Якою ж я була наївною і жорстокою, жорстокою не тільки до себе, але й до тебе, коханий. Коли я ні з чим відіслала твого посланця, мені раптом потемніло в очах. Повна розпачу, я зразу побігла тоді додому. В їдальні біля столу сидів чоловік і читав газету. Перш ніж сісти навпроти нього, я заклала на лампу темно-синій абажур. Мартин глянув на мене, але обличчя не помітив. Бачив тільки руки, які поспіхом в'язали светр. Дроти бігали перед моїми очима, виблискуючи і розсіваючи іскри, наче довгі гострі ножі. Потім не знаю, що сталося зі мною, а коли я опритомніла, він заявив мені, що привезе лікаря. Я ледве вблагала його, щоб не робив того. Коли ж він при цьому цілував мене, я переживала справжні тортури. Я хотіла відіпхнути і не могла спромогтися на це. Яким же важким тягарем стає вдячність, коли в парі з нею не крокує інше почуття... Він цілував мене в чоло і скроні, а я з жахом відчувала, як родиться в мені ненависть до цієї людини. Іноді я проклинаю його за те, що він не зробив мені жодної кривди: мала б тоді спокійніше сумління. Останніми днями я уникаю його погляду, не можу глянути в очі тому, кого зненавиділа всією душею. Ще недавно, а власне дуже давно, коли ти ще був біля мене, я могла говорити йому неправду. Жила я тоді як в гарячковому сні. Твої пестощі вібрували в мені довгі дні і ночі. А коли зникали збуджені ними рум'янці, твої поцілунки скоро знову їх розпалювали. Як же легко я обдурювала його. Говорили йому неправду мої очі, говорили неправду уста і обійми. Якщо щастя можна назвати сонцем, я топилася в його промінні навіть у найтемнішу ніч. Я була переповнена щастям, всі інші почуття були мені чужими. Коли б тоді хтось посягнув на моє щастя, я могла б вчинити злочин. Чим же була по відношенню до цього моя брехня, притому брехня неусвідомлена, коли всі мої думки без винятку забирав ти?

Сьогодні мої страждання не знають меж. Думкою і тугою своєю я завжди біля тебе, а очі цілими днями мусять бачити його. Якщо навіть я закриваю очі, то бачу його тінь, чую його подих. Я знаю, що я — його кат, і це розуміння тільки подвоює мої муки. Бо чи ж

можна цілими тижнями вдивлятися в свою жертву? Цього не можу перенести, це понад мої сили, як понад мої сили є дальше життя без тебе.

Люди кажуть і пишуть, що кохання очищає. Я не знаю. Мене воно очистило від всього, що не є коханням до тебе. Невимовна тривога огортає мене сьогодні, коли я думаю, що могла б тебе більше не побачити. Якщо мій лист згниє в дуплі, як листок, я піду тебе шукати. Може, не знайду тебе, може, розгублю в дорозі свої сили, але якщо кохання моє тоді помре, то помре разом зі мною. Чого ж я маю боятися, коханий?

Кінчаючи листа, я старанно виводжу букви. Я повинна була б зробити це раніше, щоб жодне моє слово не було написане даремно, тому, власне, так каліграфічно я виводжу своє останнє слово: люблю.

Твоя Ольга».

Зустрілися вони на тій самій галявині, де колись застала Ольгу буря. Коли Іван з'явився у призначений час, вона вже чекала на нього. Схудла і бліда, вона стояла під велетенським дубом, притискуючи до грудей шапочку з голубої шерсті. Вона видалася йому меншою, ніж була. Іван зліз з коня і зняв капелюх. Наближаючись, помітив, що вона уникала його погляду. Він мовчки обняв її і поцілував у холодну щоку.

Повільно ступаючи, вони рушили вперед. Над ними шуміли дерева і швидко мчали кучеряві хмари. Притулившись одне до одного, вони обійшли галявину. Коли знову опинилися під дубом, Іван упав на коліна і став цілувати її ноги. Відчувши на скронях тепло її долонь, він поволі підвів голову. Очі Ольги безтямно блукали по вершках дерев.

Раптовий подих вітру розвіяв її волосся, закриваючи ним обличчя. Тоді вона схилилася і, не відгортаючи волосся, поцілувала його в уста. Губи її були гарячі і сухі.

— Дитина наша в дорозі,— почув він тихий шепіт Ольги.— Я вчора впевнилася,— додала вона, трохи помовчавши.

Іван завмер. Серце його билося як шалене. Він поволі підняв руку і відгорнув золоте пасмо її волосся. З-під опущених вій жінки викотилася сльоза. Він

притулив її голову до грудей і завмер, відчуваючи, як з надмірного щастя бухає кров у скронях.

Коли після цього Ольга відкинула назад голову, Семенюка освітила її усмішка, зігріта якоюсь нелюдською сяючою радістю.

— Що робити, мій дорогий,— сказала вона.— Що я маю зробити, щоб та хвилина не втекла, щоб тривала? Коли б це повітря кругом нас раптом застигло, як кришталева чаша. А за ним і час, і сонце. Це для того, бачиш, щоб щастя не втекло, щоб нам завжди було так гарно, щоб... чи я вже знаю, що...— зітхнула, примружуючи очі.— Казала мені недавно Параска, що в житті жінки буває хвилина, коли вона чує в собі пульс другого серця. Тоді треба вслухатися, якщо обидва б'ються в одному ритмі, то дитина її буде дитиною великої радості. Вдень і вночі я буду слухати, мій милий...

Іван закрив її уста поцілунком.

— Вже ніякий чугайстер не забере тебе від мене,— шепнув він.

— Нема такої сили, Іване, і бути не може.

— Отже... коли?

— Через кілька днів чоловік поїде до Косова. До півночі не вернеться, а тоді... будемо вже далеко,— швидко кивнула Ольга, раптово бліднучи.

— Жаль тобі його?

— Не знаю. В кожному випадку краще було б, коли б я його не бачила тоді. Адже ж то він, Іване, заплатить за наше щастя. Коли повернеться, застане пусті кімнати. Це буде страшна для нього ніч. Я знаю це, але... боже милостивий, не можу інакше зробити. Якщо роблю погано, якщо є над нами якась всесильна справедливість, то нехай вона спаде на мене. Я покірно прийму її удари, але не можу тебе зректися. Зрештою,— вона посміхнулася,— ти сильний, будеш мене обороняти.

— О, щоб тільки подужав, — відповів жартівливо Іван,— при твоїй красі доведеться, певне, не одному наставити лоба, щоб тебе оборонити.

— Бідолаха! — зітхнула вона.— Значить, муситиму в разі небезпеки викривляти отак обличчя,— і вона скривилася.— Добре?

— Ні. Все-таки ти й так ще гарна!

— То, може, так, мій милий? — і вона скривилась інакше.

— І так ні. Краще так: дивись, кохана...

Так перекривляючись і обнімаючись, вони забули про час. Тільки глянувши на годинник, Ольга пригадала, що їй уже час повертатися додому.

— Значить, даси мені знати — коли...— спитав Іван, обнімаючи і палко цілуючи її на прощання.

— Так тобі спішно? — сказала вона, дивлячись на нього куточками очей.

— І мені спішно, моє золото, і літу. Все, що тільки живе в лісі, віщує передчасну зиму. І важкою буде наша переправа, якщо в горах випередять нас сніги.

— Ну, то перед суботою шукай листа в дуплі. Він найпізніше в п'ятницю поїде. А до того часу і сніги не випадуть, і ти не всохнеш без мене.

З усмішкою на устах Іван схопив її в обійми.

— На випадок чого, знайдеш мене в Княжім яру. Коли близько підійдеш, гукнеш голосно. Зразу ж відізвуся і стану біля тебе.

— Як дух...

— Бо я не що інше, як тільки твій злий дух.

Уста їх знову зімкнулися в довгім поцілунку.

— Відколи то духи цілуються? — спитала Ольга.

— Як тебе побачили...

Вона голосно засміялася. Спритним рухом вислизнула з його обіймів і, пританцьовуючи, побігла по виблискуючій на сонці траві. Незабаром вона зникла в лісі і скоро повернулася на Сивкові.

— Прощай, Іване. Сьогодні либонь востаннє розлучаємося... І стережися тим часом. Ніхто ще тебе не бачив тут?

— Здається, ніхто.

— А Марічка?

Іван зморщив брови.

— Мабуть, ні.

— Сьогодні в лісі мигнула переді мною її хустка. Тобі не жаль цієї жінки, Іване?

— Це значить, що вона бачила тебе,— сказав він, пропускаючи мимо вух її запитання. В голосі його зазвучав неспокій.

— Мабуть, бачила. А ти вважаєш, що...

— Вважаю, що ти повинна пам'ятати, що в її особі маєш ворога...

— А ти, Іване? — спитала вона, бліднучи.

— Її дорога і моя розійшлися і не зійдуться більше,— сказав твердо Семенюк.

— А якщо стане нам на дорозі?

Очі його хижо заблищали, але, глянувши на зблідле обличчя Ольги, він вгамувався і з усмішкою промовив:

— Тоді я легенько відведу її і скажу: перепрошую.

Ольга відповіла йому притишеним сміхом.

— Ти щойно, як вовк, засвітив очима.

— Будеш боятися мене?

— Буду? Вже боюся і тому — тікаю.

Торкнувшись устами його щоки, вона повернула коня і спрямувала його вниз. Капітан ще довго дивився їй услід. Стукіт копит ставав чимраз тихішим і нарешті зовсім завмер.

Коли потім він їхав широкою лісовою стежкою, помітив Марічку. Вона сиділа на камені за молодою ялиною і чесала своє довге блискуче волосся. Жінка втупилася в Івана звуженими зіницями. Спочатку він хотів її минути, але тверезий розум зупинив його.

— Чого шукаєш у лісі? — спитав Семенюк, не повертаючи до неї голови.

— Різноманітності,— відповіла глухо Марічка.

— І знайшла?

— Якщо не знайшла, то знайду.

Почувши ці слова, Іван здригнувся.

— І що зробиш?

— Сама ще не знаю. Зрештою, що мені ненависть підкаже.

— Так сильно ненавидиш мене, Марічко?

— Її ще більше,— відповіла вона, вкладаючи коси кругом голови.

— Її краще залиш в спокої.

— Хіба що? Тікати хочете? Сьогодні домовлявся з нею про це, я зразу догадалася.

— Маріє! Як бог милий...

— Вб'єш?

— Ради неї — вб'ю! — засичав Іван, але, коли побачив викривлене з ненависті обличчя жінки, пожалів своїх слів.

— Не встигнеш,— відповіла вона.— Так серце моє каже, що не встигнеш. Ти стільки влив у це серце отрути, що й для тебе, і для неї вистачить.

— Підслухуєш нас?

— Всяко буває.

— І видаси мене?

— Може, і видам. Я волію, щоб взяли тебе жандарми, аніж мав би для неї залишитись.

Семенюк поволі повернув коня.

— Це твоє останнє слово?

— Ні. Останнім буде моє прокляття.

Він повільно вийняв револьвер. Коли нахилився і прицілився в її чоло, вона не рушилася з місця, тільки очі сполохано забігали, швидко закліпала віями, ще раз глянула на небо і опустила повіки.

— Стріляй, Івасю,— почув він її шепіт.— Вкороти мою муку...— Її права рука непомітно тричі накреслила знак хреста.

Семенюк пошепки вилаявся. Його породистий кінь галопом подався в глибину пущі.

XXXIV

— Я, власне, повинен взяти завтра теплу білизну. Як ти думаєш? — сказав Погодняк.

— Думаю, що повинен. Похолодало.

— А ти шубку.

— Що? Що таке? — вигукнула Ольга, відкинувшись на спинку крісла.

Погодняк був цього ранку в чудовому настрої. Його свіжовиголене обличчя пашіло одеколоном.

— А так, я хотів тобі зробити несподіванку. Ми поїдемо разом. Вибереш собі матеріал на пальто.

— Матеріал на пальто. Дякую, але зараз... він мені не потрібний,— проказала вона, бліднучи.— Дякую тобі, Мартине!

— Не потрібен? — здивувався чоловік.

— Поки що ні. Може... іншим разом...

— Я боюся, що вже не поїду раніше як через місяць, а тоді ти замерзнеш в дорозі.

— То одягну кожух. Завтра я справді не можу поїхати, Мартине. Погано себе почуваю.

Він глянув на неї крадькома, поклав собі на хліб кілька кусків ковбаси і спитав:

— Дозволиш ще кави?

— Прошу дуже.

Наливаючи каву, вона з трудом стримувала тремтіння рук.

— Я б хотів, Олю, про щось запитати тебе,— почав Погодняк, не підводячи голови,— але чомусь не смію...

Ольжина ложечка брязнула об філіжанку.

— Питай...— процідила вона.

Погодняк почервонів як буряк.

— Останнім часом ти так виглядаєш, що я починаю запідозрювати...

— Що таке? — спитала Ольга, силкуючись бути врівноваженою...

—...вагітність,— кинув коротко і сховав обличчя за філіжанку.

Після цих слів запанувала мертва тиша.

— Ти помиляєшся,— мовила вкінці твердо Ольга.

— Я був позавчора в містечку і консультувався в лікаря. Він висловив таке припущення,— виправдувався Погодняк. Обличчя його стало тепер пурпуровим.

— Якщо я помічу щось, то скажу тобі,— промовила Ольга, допиваючи каву.

Раптовий порив ненависті стиснув її горло. До уст тиснулися отруєні жовчю слова. Проте вона вчасно вгамувалася.

— Я чув, Олю,— додав він наче по секрету, взявши її за плече,— що їзда верхи погано впливає на вагітність.

Ольга почервоніла.

— Тепер я не так часто їжджу.

— Що не так часто, то правда. Але я справді не знаю, для чого зриватися вдосвіта, в такий холод, як сьогодні.

— Сьогодні?..

— А бачиш,— перебив він її, вибухаючи голосним сміхом.— Ти думала, що коли я сплю, то не чую ударів копит! О ні, переді мною, дитино, нічого не втаїться. Я старий пройдисвіт. Бачу, як трава росте, а власне, чую, як трава росте. Як то говориться, Олечко?

— І не бачиш, і не чуєш, як росте трава,— відповіла вона. Загострені в ту мить риси її обличчя зраджували спокій і затятість...

— А то... а то добре! Не чуєш і не бачиш. Надзвичайно! Чуєте, панство...— тримався від сміху за живіт Погодняк.

Не бажаючи, щоб її хвилювання кинулося йому в очі, Ольга склала уста в усмішку. Вона не сподівалася, що це вимагатиме від неї стільки зусиль.

Жалібно скрипнули двері, і увійшла Параска, тримаючи в фартусі листа.

— Принесла якась тутешня, пане комендант,— сказала Параска і поклала листа на стіл.— Якось не дуже пам'ятаю її. То з тих дальших, з-за села.

— Від кого? — спитав нехотя Погодняк.

— Вона не сказала мені. Конче хоче порозмовляти з паном комендантом.

— Хай почекає,— буркнув Погодняк, беручи листа. В цю мить погляд його впав на дружину. Побачивши схвильований вираз її обличчя, він додав:

— Бійся бога, дорога дитино! Що з тобою?

Ольга не відповідала. Її очі, спрямовані на лист, пройняв жах. Вона впізнала конверт: це був той самий лист, який дві години тому вона кинула в дупло. Вона уявила собі раптом всю жахливу правду. Отже, ця жінка досягла свого. Слідкуючи за нею, вона, напевно, бачила, як сховала листа в розколеній вербі. Як вона могла бути такою необережною! За хвилину Мартин одним рухом відкриє листа, а потім гляне на неї поглядом, в якому вона прочитає Іванову і свою загибель. Він застогне, як смертельно поранений звір, і наблизиться до неї важкими кроками. Тоді вже нічого їй не поможе, раз і назавжди закриються ворота до свободи. Горло їй все сильніше затискає петля. Вже скоро... Тепер він дивиться на неї великими очима. Необхідно за всяку ціну приховати хвилювання. Вона мусить продовжити ту хвилину, а потім... сама добре не знає, що потім. Насамперед вона мусить рятувати Івана, себе, їх кохання. Більше спокою, більше відваги. Боже милий!..

Ольга швидко хапає графин і, не розливаючи ні краплі води, наповнює склянку. Одним духом випиває її. Тепер нарешті вона може вимовити слово.

— Дурниця, Мартине. Мені стало погано. Ми, жінки, так часто без причини впадаємо в істерику. Я хотіла тебе щось запитати. Ага! Забереш завтра трохи яблук на продаж?

Ця зміна в ній була настільки раптовою, що Погодняк довго не міг спромогтися на відповідь.

— Добре,— бовкнув він нарешті.— Вистачить нам і зимових.

— Можеш продати і зимові,— кинула Ольга необдумано.

— А... для нас? Адже і ти любиш яблука...

— Я? Ах так, а я й забула...

— Ти такі дива іноді вигадуєш,— незадоволено кинув він і простягнув руку до листа.

Ольга поволі встала з крісла і дивовижно впевненим кроком попрямувала до дверей спальні. Перш ніж зачинити за собою двері, почула м'який шелест конверта.

— Перепрошую тебе, Мартине,— кинула вона несвідомо і тихо закрила двері.

Кожна хвилина була дорога. Ольга вийняла із шафи шубку, швидко взяла чоботи для верхової їзди, вкинула в кишеню скромні материні коштовності і вибігла через кухню на подвір'я. Тут вона пригадала собі, що забула шапку, але вже було пізно вертатись за нею. Вона швидко побігла до стайні. Ставши на порозі, завмерла: стайня була порожня. Напевно, хлопець повів коней до водопою. Але вона зразу взяла себе в руки і поволі подалася в бік саду. А коли дім ледве виднівся з-за яблунь, вона обернулася, ще раз глянула в той бік і кинулася тікати, наче переслідуваний хижий звір.

* * *

Почувши скрегіт натисненої клямки, Марічка здригнулася, але не повернула голови. Закам'янілим, тупим поглядом вона вдивлялася в сіре небо. Не обернулася навіть тоді, коли важка м'ясиста долоня торкнулася її плеча і пальці з страшенною силою впилися в тіло.

— До кого це писано? — запитав Погодняк свистячим шепотом, повертаючи її до себе. І, глянувши в обличчя жінки, він додав притишеним голосом:

— Де ти взяла цей лист?

Замість відповіді, вдова ворухнула блідими устами.

— Що кажеш? — прошепотів Погодняк, нахиляючись до неї.

— З дупла верби вийняла. Сьогодні рано вона поклала його туди.

Посиніле обличчя Погодняка раптом спотворила жахлива гримаса. Здавалося, що він силкується посміхнутися.

— Ти жартуєш...— промовив він, обірвавши на слові.— Може, приснилося тобі, може... ти збожеволіла... або ти, або я...— Погляд його впав на лист, який він тримав у руці.— Скажи... скажи мені, добра жінко, що ти ще знаєш,— казав Погодняк, оглядаючись кругом.— Скажи мені, як на сповіді. Ти не можеш собі уявити, як я її люблю.— Погляд його був до краю збентежений, а щоки жалісно обвисли.

— Вона відбила в мене Івана. Ще літом стала його коханкою,— сказала Марічка голосно і переконливо, не піднімаючи голови...

— Що? Що ти кажеш? — засичав він, важко дихаючи.

— Святу правду кажу. Вона їздила до нього. В лісі зустрічалися. Світ йому зав'язала... Через неї він повернувся з Румунії.

— Ага, ага!.. Через неї, кажеш, повернувся з Румунії. І де зараз переховується?

Марічка крадькома глянула на нього і оторопіла, помітивши його змінене обличчя і сповнені облудною ненавистю очі. Він стояв над нею, наче підрізана її рукою висока могутня ялина, яка ось-ось мала рухнути, щоб розтрощити її своїм тягарем.

— Де він? Кажи! Де переховується? — він повторив запитання і нахилився до неї. Жахаючись, Марічка подалася назад і глянула на двері. Та Погодняк пильно слідкував за кожним її рухом. У викривленому обличчі цієї людини вона вичитала смертний вирок Іванові. Її пройняв несподіваний жаль, а серце гриз глухий розпач. Вона задкувала перед ним в глибину веранди. Коли ж зупинилась біля стіни, залізні кліщі рук Погодняка вп'ялись в її шию.

— Де він живе, де ночує? Кажи, гадино! — закричав він і з люттю потряс нею. Раптом потиск його рук ослаб. Коли Марічка підняла повіки, він відходив від неї, ледве тримаючись на ногах, і незабаром зник за дверима, що вели до кімнати.

Марічка навшпиньках вийшла з веранди. Її обвіяв холодний північний вітер. Поблизу воріт вона зупинилась, заточилася і, зомлівши, впала.

* * *

Відчинена навстіж шафа і висунені шухляди сказали Погоднякові все. Він безпорадно оглянувся навколо раз, другий, виглянув через вікно і відчув, що йому холодно. Глянув на жінчин берет, що лежав на ліжку. Взяв його в руки, оглядав якусь хвилину і стріпнув з нього нігтем порошинку. Потім сховав у шафу на поличку, де лежали її капелюхи. Коли засував шухляду, робив це через силу. Задихавшись, він підвівся з колін і пішов до кухні.

— Ви не бачили пані? — запитав він Параску.

— Здається мені, пішла в сад. Скоро, мабуть, повернеться.

— Що кажете? Ах, так... повернеться... Пошліть хлопця по мого заступника. Коли ж не застане його, нехай прийде хтось інший.

Через півгодини з'явився немолодий прикордонник Хоцімський. Не одержавши відповіді на стук, він натиснув клямку. Погодняк сидів на ліжку і чистив карабін. Здавалося, він так був захоплений цією роботою, що навіть не глянув на прикордонника. Орудуючи шомполом, він перекинув флакон з хризантемами, що стояв на тумбочці. З-під розкиданих квітів виповз, наче вуж, вузенький струмок води. Непритомним поглядом він слідкував за її потоком; наблизившись до нього, вона обвила його ногу і застигла перед щілиною в підлозі.

Літній прикордонник нетерпляче кашлянув.

— Скажете моєму заступникові, що я вирушив у дорогу в службових справах... А повернуся... може, завтра, а може, за кілька днів. Точніше відрапортую після повернення.

Коли Погодняк минав останні будівлі, вітер дув з подвійною силою. Чим вище він піднімався, тим голосніше стукали об замерзаючу землю кінські копита. По обвітреному обличчі стражника дзюрком спливали сльози.

XXXV

Ользі час від часу забивало дух. Вона бігла, щораз частіше спотикаючись, і нарешті впала. Чула, як втрачає сили. Напруживши останні зусилля, вона підвелася, сперлася об дерево і перепочила, прикривши очі. Нараз рап-

товий порив вітру дмухнув їй в обличчя хмарою зів'ялого листя. Це повернуло її до свідомості.

Тепер бігла вже смерековим лісом. В тиші, що панувала тут, кроки її стугоніли глухо і чимраз повільніше. Коли ж вона опинилася на вершині узгір'я, що піднімалося над Княжим яром, ноги і легені зовсім відмовилися слухати її. Вона не мала сили, щоб зійти стрімким узбіччям в глибину яру. Прагнула тепер тільки одного — відпочити, за всяку ціну відпочити.

Вона сіла поблизу плаю і, вдихнувши повітря, почала кликати Івана. Але її слабкий голос глухнув у шумі розгойданої пущі. Вона крикнула ще раз і ще і, перевтомлена, замовкла. Її огорнула неміч. Голова впала на груди, а рівномірне дихання говорило про те, що вона спить. Її розтріпане волосся розвівалося на вітрі, як невеличкий золотистий прапорець.

Ніби легкий стук барабана раптом розбудив її. Вона підвела голову і вся перетворилася в слух. З глибини лісу доносився рівномірний тупіт кінських копит.

— Іва-а-а!..— розлігся по лісі її пронизливий вигук. Пройнявшись страхом, вона скочила за найближче дерево. Спочатку їй здалося, що кроки стихли. Вона завмерла в тривожнім очікуванні: почула виразний тупіт коня. Ольга затамувала подих. Якщо це Погодняк, то не повинен знайти її. Швидко відскочила від дерева, щоб заховатися в гущавині недалекої просіки, але в цю ж мить почувся вигук: «Стій!» Вона впізнала той голос. Іван на бігу скочив з коня. Ольга простягла до нього руки і з радісним вигуком побігла йому назустріч.

В кількох словах розповіла йому, що сталося. Обличчя Семенюка потемніло.

— Треба було тоді в лісі вбити гадюку,— сказав він, як Ольга закінчила розповідати, і притиснув її до грудей.

— Як то вбити, Іване?

— А так. Що має в крові зраду, не гідне життя.

— Адже вона кохала тебе...

— То не була любов, то гарячка, що отруює і з'їдає.

Ольга усміхнулася крізь сльози.

— А наша любов, Іване?

Він глянув на неї в задумі.

— Наша? Сам вже не знаю що. Але щасливішим, як з тобою, я і на небі вже не був би,— сказав і затулив її уста довгим поцілунком.

— Від сьогодні наші долі подали собі руки,— шепнув їй на вухо.

Вона ствердила глибоким кивком голови.

— І сьогодні наші серця дадуть клятву: разом жити і разом умирати.

Ольга ще раз кивнула рішуче.

— Ну, то сідай! — вигукнув Семенюк, підсаджуючи її на коня, а сам нахилився, щоб оглянути підкови. Раптом він припав вухом до землі. По якійсь хвилині підвівся і байдуже додав: — Добре, що маю трохи вівса. Солонини і хліба до завтра повинно нам вистачити.

— А хіба що? — запитала Ольга.

— Мусимо поспішати. Він їде за нами.

З тими словами він скочив на породистого коня і подався в дорогу. Вигідне військове сідло вмістило їх обох.

— Аби тільки сніг не замів нам дороги,— сказав по хвилині Іван, глянувши вгору.

— Ти припускаєш, що ще сьогодні може випасти?

— Побоююся, що так.

І незабаром, як тільки вони виїхали з лісу на полонину, імлиста заслона над їх головами потемніла і почав порошити перший у цьому році сніг. Похмурнілий Семенюк, як міг, підганяв коня, щоб ще до смерку добратися до лісів на другому боці кордону. Але спочатку дрібні порошинки снігу зростали з кожною хвилиною, і скоро великі мокрі клапті почали заліплювати очі вершників. Семенюк зняв свою гуцульську шапку і надів її на голову Ольги.

— Я ніколи ще в голову не мерз,— коротко відповів на її протест Іван, посміхаючись. Проте, коли б вона глянула в ту мить на нього, усміх цей не сховав би від неї тривоги, яка металася в його очах. Пласт снігу, що покривав землю, швидко товщав. Не минуло й півгодини, як копита коня грузли вже в білій липкій масі. Вітер посилював метелицю, і в ній щораз важче було знайти дорогу. Ліси, що тягнулися ліворуч, ніби під землю провалилися, запнуті білою пеленою шаленого снігопаду.

Права рука Семенюка щораз міцніше притискувала до грудей коханку. Нахилившись над нею, Іван побачив, що вона спить. Пасма волосся, що вибилися з-під кучми, припорошив сніг. Зарожевіле від вітру личко мало вигляд втомленої дитини, що спокійно спала під охороною материнських грудей. Семенюк глухо застогнав і вдарив коня

гарапником. Кінь пішов швидше. Та раптом зупинився, тривожно насторожуючи вуха.

Від раптового потрясіння Ольга прокинулась. Вона оглянулася навколо широко відкритими очима. Семенюк простягнув уперед руку і показав на темний предмет, що ледве виднівся в хуртовині, і, легко підскакуючи, попрямував до лісу.

— Ведмідь,— сказав Іван.— І його випередила зима.

Ольга ще міцніше притулилася до його грудей. Та коли глянула йому в очі, обличчя її проясніло від усміху.

— Бідний ведмідь! — зітхнула.

Запінений кінь щораз вище піднімав ноги і щораз частіше зупинявся, важко дихаючи. Коли Семенюк зліз, сніг сягав йому майже до колін. Він узяв коня за уздечку і пішов уперед. Треба було поспішати, бо ніч у тій хуртовині означала неминучу смерть.

Судячи до довготривалій подорожі, вони повинні були бути вже недалеко кордону. Але чим вище вони піднімалися, тим дошкульніше шмагала їх хуртовина.

Семенюк знав, що на тому боці нема близької стаї, а до покинутого пікету було далеко. Вони мусили за всяку ціну добрести до найближчої стаї і там переночувати. Ніч розгортала вже свої чорні крила. Не можна було втрачати жодної хвилини.

Тому, не досягши кордону, Семенюк звернув уліво і повів коня схилом гори. Стомлений, він з тривогою в серці раз у раз оглядався, посміхаючись до Ольги. Вона відповідала йому тим же. Іван помітив блідість на її обличчі, тому робив, що міг, щоб підтримати її. Важко дихаючи, він жартував, співав, вигукував. Коли глибоко загрузав у сніг, вибухав сміхом, хоч відчував, як поступово покидали його сили.

Ольга хотіла його виручити, але мусила скоритись вмовлянням коханця, що це нічого, що почуває себе чудово і що вони незабаром знайдуть затишний нічліг. Іван Семенюк був сьогодні в чудовому настрої.

Не пройшло й години, як обличчя Ольги зникло в темряві з очей; він бачив тільки, як її засніжений силует хитався від кожного кроку коня. Іван замовк. Мокрий від поту, він витрачав останні сили, щоб пройти ще далі, ще кільканадцять, кількасот кроків, надіючись, що нарешті-таки знайдеться якийсь притулок. Тепер він ішов навмання з німим розпачем у серці.

Раптом Іван спіткнувся і впав обличчям у сніг. Намагався встати, але не міг. По його жилах розпливалася сонна неміч. На якусь секунду сон переміг. Коли він оволодів собою і підвів голову, помітив коня, що ледве виднівся в шаленій метелиці. Іван рвучко підвівся, наблизився до Ольги і мовчки поцілував її холодну долоню. Вона щось сказала, але завірюха пронесла ці слова мимо його вух.

Семенюк відчув, що довго так тривати не може, що він не витримає, коли ще раз впаде, то вже не підніметься більше. Кілька годин такої їзди виснажили його геть.

Він вирішив звернути в ліс, щоб там заночувати біля вогнища. Не було це найкращим виходом, але було єдиним, що залишалося для нього, тим більше, що в таку погоду не могло бути й мови про переслідування.

Він ішов, вслухаючись у далекий шум пущі. Коли зупинився перед чорною нерухомою стіною, серце його радісно забилося. Він простягнув руку, і пальці його намацали необтесані балки стаї.

З радісним вигуком Іван кинувся до Ольги. Коли взяв її на руки і, зціловуючи сніг з її обличчя, ніс до стаї, вже ступав твердо і впевнено, як і завжди. При світлі кишенькового ліхтарика побачив у кутку стаї причі. Він поклав на них Ольгу, закутавши її своїм сердаком.

Коли Семенюк прив'язував коня до близької смереки, кінь насторожив вуха і став нерухомо з витягненою шиєю в бік пройденої дороги. Іван, прив'язуючи йому до шиї мішок з вівсом, не звернув на це уваги. Тільки коли кінь тихо заіржав, він неспокійно здригнувся. Якусь мить він вслухувався в завивання хуртовини, потім заспокоївся і почав вигрібати з-під снігу хмиз. Згодом з повним оберемком повернувся до стаї. Високо бухнуло полум'я вогнища. В щілинах стаї засичав розталий сніг, а вітер, що вривався сюди, кидав снопи іскор під обсмалений дах. Їдкий дим снувався по кутках, ліниво зникаючи у щілинах.

Ольга протерла заплакані очі. Короткий сон підкріпив її молодий організм. Іван сидів на краю причі і виймав з торби скромні запаси: шматок разового хліба, солонину і цибулю.

Коли погляди їх зустрілися, вони обоє вибухнули сміхом. Невимовна радість розпирала їм груди. В цю хвилину вони забули про те, що було раніше, не думали про те,

що буде, а жили тією єдиною хвилиною, коли самі очі, здається, говорять: назавжди!

— Зараз можеш спати! — сказала Ольга рішуче, гризучи величезну цибулину.— Ми мусимо мати сили на завтра.

— До завтра ще далеко.

— Але до кордону близько, га?

— Півгодини дороги.

— Півгодини дороги... Може б ми ще сьогодні вирушили далі...

Раптовий порив вітру потряс старою будою.

— На тому боці ми не скоро знайшли б сховище. Зрештою, тут нічого нам не загрожує. В таку ніч сам дідько носа надвір не покаже.

Очі Ольги посумніли.

— Ти певний, що це він їхав слідом за нами?

Семенюк замислився.

— А хто ж інший міг в такий час їхати риссю до полонини?

— Певно, блукає десь тепер у завірюсі сам як палець.

— Може, встиг завчасно повернутись назад.

— Повернутись? — Ольга глянула на нього і зразу опустила очі. Голова її впала на груди Івана.

— Думаєш про завтра? — спитав він.

Ольга знову глянула на нього. В очах її затанцювали веселі іскри. Вона мовчки крутнула головою.

— Ні, бо знаю, що завтра буде сонце.

— А якщо метелиця не втихне?

— То навіть і тоді воно для мене не зайде,— шепнула вона, пожираючи Семенюка очима.

Обличчя Ольги раптом стало серйозним, як у людини цілком дозрілого віку.

— А якщо коли-небудь і зайде, то вже разом зі мною, не скоріше...

Останні слова вимовила так тихо, що Іван ледве почув їх.

Семенюк встав, щоб підкинути хмизу в огонь. Полум'я з шипінням лизало засніжені поліна. Коли він повернувся, йому здалося, що Ольга спала. Очі її прикрило ясне пасмо волосся. Іван обережно ліг біля неї. Тоді вона ворухнулася і припала до нього цілим тілом. Уста їх зустрілися.

— .Прощай — до завтра...—шепнула Ольга, засинаючи.

Іван чатував ще хвилину, але страшенна втома знесилила його тіло. Він підвів голову, щоб глянути на вогонь, і не помітив, коли знову її опустив. Його скорив кам'яний сон.

А Ользі снився батьківський дім. Невідомо, який вже раз вона оплакувала у сні померлого батька. Забутий вдень, гострий біль втрати дорогої людини відроджувався ще з більшою силою вночі, примушуючи її переживати все це з початку.

Як і тоді, вона лежала в сумній покинутій кімнаті, тулячи обличчя до мокрої від сліз подушки. Раптом почула за дверима тихе шарудіння: це новоприбулий піп ходив сюди й туди по своїх кімнатах. Кроки його стугоніли спочатку глухо, потім наближались все ближче і ближче, і щораз голосніше билося в тривозі серце жінки.

Ольга швидко підвела голову. Розжарені головешки кидали блідий відблиск на почорнілі від сажі і старості стіни. Дим їв очі. Вона знову лягла.

Раптом здригнулася.

Її вразливий слух вловив чиїсь важкі рівномірні кроки, що наближалися і будили затиснений в душі страх. Жах стиснув її горло. Вона вщипнула себе за долоню. Біль переконав її, що вона не спить.

Ольга сіла, прислухаючись. Кроки стихли, але по хвилі знову донеслися до неї. Тепер Ольга виразно чула тупіт кінських копит. Раптом за дверима почулося іржання. Йому відповіло друге, дещо дальше.

— Мартин! — шепнула Ольга.— Мартин! — повторила, тулячи до обличчя тремтячі кулачки. Вона глянула на Івана. Густі дуги брів відтінювалися на його білому обличчі. На високому чолі вимальовувався безтурботний спокій. Чудові уста ворушилися в сні, ніби шепотіли молитву. Очима своєї душі Ольга бачила це дороге чоло, пробите кулею. За хвилину це буйне серце мало замовкнути, мало перестати битися для всього світу і для неї.

Ольга хотіла підняти руку, щоб збудити його, але пальці її торкнулися об холодне залізо. Між ним і нею лежав карабін. Найпізніше через хвилину гримне з нього постріл, і кров Погодняка зачервонить сніг. Вона забрала в нього щастя, забере і життя. Тінь батька ожила в її серці. Чим же буде її любов, якщо заплямує її кров?

Так чи інакше — прощай, дороге щастя!

За свою помилку, за своє немічне життя вона заплатить найвищою ціною, ціною, яка збереже їх обох для сонця, для буйних вітрів і для шуму пущі, яку так любила.

Під впливом раптового рішення вона скочила з нар, швидко вдягла Іванів сердак, на голову насунула його шапку, старанно убгавши під неї волосся. Потім обережно взяла карабін. Удари кінських копит почулися вже за стіною. Ольга, ковтаючи сльози, нахилилася над Іваном і торкнулась устами його скроні. Потім навшпиньках наблизилась до дверей. Серце її билось як шалене, а по щоках дзюрком стікали сльози. Коли ззовні почувся брязкіт затвора, вона витерла їх рукавом сердака і, сильно штовхнувши ногою, відчинила двері.

Гнаний вихором, сухий сніг до болю шмагнув по її обличчю і білою хмарою ввірвався до стаї.

Коли вона стала на високому порозі, з темряви роздався тремтячий від ненависті голос Погодняка:

— Руки вгору, бандите! Один твій рух, і я уб'ю тебе, як скаженого пса! Скаженого пса, ім'я якому Іван Семенюк.

Скрип прич вивів Ольгу з оціпеніння. Вона швидко перехрестилася, заплющила очі, притулила праву руку до схвильованого серця, а лівою підняла карабін. Коли відкрила очі, перед нею в снопі іскор мигнуло викривлене від гніву обличчя Погодняка.

XXXVI

Постріл поставив Семенюка на ноги. Він оглянувся навколо: Ольги не було. Раптом глянув на землю і завмер від жаху.

Розкинувши руки, вона лежала навзпак з широко відкритими очима, в яких танцювало полум'я вогнища. Її ліва рука стискала ствол карабіна, а відкрита права стікала кров'ю.

Іван упав на коліна і тремтячою рукою зсунув замок її блузки. Трохи нижче лівої груді виднілася на сорочці дірочка з кривавою плямою. Куля пробила серце. Добре цілив сьогодні пан Погодняк...

Він взяв її голову в долоні і підняв. Шапка впала, відкриваючи чудову корону буйного золотого волосся. Обличчя померлої вкривалося крейдяною блідістю. З лівого

кутка уст тонкою ниткою просочувалася кров. Коли Іван поцілував їх, були вже холодні. Він ще раз глянув в її очі і прикрив їх долонями. Тепер здавалося, що Ольга спить. На її щоці ще блищала самотня сльоза.

Семенюк рукавом сорочки витер кров з її обличчя. Коли він піднявся з мертвою на руках, погляд його зустрів Погодняка, що, остовпілий, стояв за порогом. Але в тій хвилині, здавалося, капітан не бачив його. Він поволі попрямував до прич.

Коли Іван схрестив її руки на грудях, щось підійшло йому до горла. З глухим схлипуванням він упав на коліна перед нарами.

* * *

Минали години розпачу, чорні, як листопадова ніч, що завивала завірюхою. Нараз до вух Семенюка долетів далекий протяжний свист, щораз ближчий і щораз голосніший. Коли свист перейшов у виття, коні, що стояли поблизу стаї, метнулися. Затріщали гілляки, і божевільні від страху коні помчали в гори.

Семенюк важко підвів голову. В стаї панувала темрява. Дотлівали головешки, роздмухувані час від часу вітром, що вривався сюди через відкриті навстіж двері. За порогом, низько схилившись, стояв на колінах Погодняк. Сніг припорошив відкриту голову стражника. Семенюк чув його гарячковий уривчастий шепіт:

— Боже, будь милостивий! Боже, змилуйся наді мною!

Молячись, Погодняк бив себе в груди і рівномірно нахиляв голову.

Семенюка пройняв страх, та незабаром ним знову оволодів розриваючий серце біль. Він з плачем припав обличчям до плеча мертвої.

В цю мить почулося голосне виття вовків. Глянувши в двері, Семенюк побачив між деревами зеленуваті вогники. Спочатку він бачив тільки одну пару очей. Та скоро з'явилася ще одна і ще. З лісової темряви випливав густий рій жевріючих точок і за кільканадцять кроків від стаї розтягався півколом миготливого намиста.

— Боже, боженьку, змилуйся наді мною! — шепотів щораз голосніше Погодняк, б'ючи головою об поріг.

Семенюк важко підвівся на заціпенілі ноги і мимоволі прикрив двері. Раптом, ніби пригадавши щось, він знову

відчинив їх і переступив поріг. Побачивши його, вовки подалися кілька кроків назад, щоб зразу після цього кинутись на свої жертви всією зграєю. Але поки вони пробігли половину дороги, Семенюк блискавично схопив Погодняка, підняв його і впхнув усередину. Розлютовані хижаки вдарили головами об міцно закриті двері стаї.

Потяглись довгі, як вічність, години. Завірюха стихала, а в темряві стаї щораз виразніше було чути молитовний шепіт Погодняка. Вовки вперто кружляли навколо стаї, іноді просували носи в щілинки і довго-довго нюхали.

Перед світанком Іван заснув неспокійним сном, повним привидів і бухаючих звідусіль вогнів. Його збудив пронизливий холод. Він оглянув стаю: надворі розвиднялося, і сіре світло зимового світання ліниво проникало крізь щілини.

В стаї панувало гробове мовчання. В ногах мертвої, прихиливши голову до стіни, стояв на колінах Погодняк. Семенюк підвівся і підійшов до нього. Обличчя прикордонника тонуло в піднятому комірі. Семенюк поклав долоню на його плече: Погодняк тремтів, як у пропасниці.

Семенюк влив йому в рот трохи горілки. Та це небагато допомогло. Погодняк, не відкриваючи очей, опустив голову на груди і продовжував тремтіти, як осика на вітрі.

Іван пробував розпалити вогнище. Але палива вистачило тільки на годину. Він виглянув через відхилені двері: кільканадцять вовчих голів стирчало в глибокому снігу.

Тим часом холод зростав з кожною годиною, а під вечір вдарив тріскучий мороз. Семенюк цілий день міряв стаю довгими кроками. Коли смерклося, Погодняк почав марити. Слова молитви переплітались з іменем Ольги. Іван наблизився до нього, поклав руку на чоло. Воно палало жаром.

Біля півночі, коли вовки знову завели свою пісню жаху і смерті, Семенюк добув з піхви багнет Погодняка, став на коліна посеред стаї й почав довбати ним замерзлу землю. Після кількох годин надлюдської праці він викопав яму глибиною в один метр. Опускаючи в неї останки Ольги, він зайшовся дитячим плачем.

Тим часом почулося шарудіння. Проміння місяця, що падало крізь отвір даху, освітило обличчя мертвої. По-

годняк нахилився над ямою і рукою зробив над нею знак хреста.

А коли Семенюк підняв його, щоб покласти на причі, слова його знову були безладні і беззмістовні.

Витрачаючи останні зусилля, Іван засипав могилу. Потім він знайшов карабін і відкрив навстіж двері. Розвиднялось, день гасив безвітряну місячну ніч. Сніг холодно поблискував у сріблястому сяйві. В лісі і на полонині залягла мертва тиша. Здавалося, що все навколо застигло в кам'яному сні.

Та ось знову заблищали в лісовій гущавині вогники, і величезний вовк, дивно підскакуючи, попрямував до стаї. Іван прицілився і вистрілив. Хижак заскавучав, як щеня, зарився головою в сніг і сконав. Коли Семенюк вистріляв цілу обойму набоїв, на снігу виднілися чотири темних плями. Решта зграї кинулась на трупи забитих вовків, і за короткий час тільки сліди крові нагадували про їхнє бенкетування. Наситившись, вовки зникли в пущі. Але ще довго прислухався капітан, поки впевнився, що небезпека минула.

Погодняк важко звівся на ноги. За допомогою Семенюка він вийшов з стаї. Проміння сонця освітило його раптово до невпізнання постаріле обличчя. Гарячкові плями на щоках свідчили про те, що в його організмі бушувала хвороба.

— Куди? — спитав він напівшепотом.

— Додому,— відповів Семенюк.

— Додому? А для чого? — знову пролепетав він.

На його обличчі в ту мить відбилося наївне в своїй щирості здивування.

— Для чого? — прошепотів Погодняк ще раз і почав щось белькотати, чого Іван уже не міг розібрати.

Спершись на руку капітана, Погодняк ішов по осяяній сонцем білизні полонини. Іноді вони загрузали по пояс у снігу, і тоді Іван проявляв дивовижну витривалість і невичерпну енергію. Але всі його зусилля небагато допомагали. Погодняк витрачав уже рештки сил і після годинного походу осунувся на сніг.

Довго стояв над ним Іван і безрадісним поглядом оглядав місцевість. До села було ще добрих чотири години. Мороз трохи одліг. Він сів біля Погодняка і, задивившись вдалину, забув, здавалося, про все на світі.

Над їхніми головами миготіли на сонці іскристі кришталики льоду. Блиск снігу сліпив і виснажував.

Раптом тишу сонних гірських велетнів порушило радісне кінське іржання. Іван підвів голову. На вершині гори стояв передом до мандрівників чорний, як смола, кінь. Почувши свист Семенюка, кінь рушив до них. Слідом за ним вигинув і Каштан Погодняка.

Виснажені коні дивилися блискучими очима на своїх господарів.

Семенюк посадив хворого на коня і, притримуючи його за руку, вирушив далі.

Важка це була дорога, через замети і зрадливі видолинки. Тільки перед заходом сонця вони опинилися на узліссі, майже біля села. Тут Семенюк зупинив коня, повісив Погоднякові на плечі карабін, зняв з нього пояс і прив'язав його за ноги до сідла. Вдарив прутом Каштана, і той проворно подався в село, прямуючи до своєї стайні.

Семенюк слідкував за ним, поки він не зник між хатами. З тупої задуми його пробудило тихе шемрання. Він ліниво оглянувся, але нікого не помітив. Ноги його тонули по кістки в осінньому болоті. Тут, в долині, перший сніг розтав ще вранці. Потім його увагу привернув ключ великих ширококрилих птахів, що летіли під голубим небом.

Зацікавлений, Семенюк піднявся на придорожний пагорбок. Прикривши очі долонею, він вдивлявся в ключ відлітаючих на південь птахів. Тепер він розпізнав їх: це був запізнілий відліт журавлів.

Величним рухом крил птахи краяли океан повітря. Сонце сідало за обрій. Косе проміння кидало на них кривавий відблиск, і йому здавалося, що це запалені смолоскипи позначають шлях пташиної туги.

— Руки вгору! — роздався вигук.

Семенюк з загадковим усміхом глянув униз: на плаю стояло два стражники з націленими в нього карабінами. Капітан побачив їх і з тією самою осяйною усмішкою підвів очі на відлітаючих птахів.

А коли після третього оклику гримнув залп, Іван Семенюк упав на вологу землю, як підрізаний дуб. Тільки очі його стежили ще за польотом журавлів. Стежили, поки їх не покрила вічність.

1938

Публіцистика

НАРИСИ

ЛЬВІВ НАПЕРЕДОДНІ

Дорогий товаришу!

Коли Ви покидали Львів, були останні пізні сніговії. Тепер у Львові травень, перед університетом цвітуть каштани і бози. А це ж було недавно, якось раптом прийшла буйна і сонячна весна. А втім, це було й минулого року, тільки не було ще тоді таких насправді весняних днів, коли пахне в повітрі бурею, що бувала досі раз тільки на сторіччя.

У Львові і в цілій країні стрімголов падає барометр. Незабаром, товаришу, привітаємо бурю.

. . . .

Це буде завтра. А сьогодні — для велетенської більшості неймовірно важке і злиденне. Давніше безробітні гуртувались біля біржі праці й під пам'ятником Собєського на Валах *, тепер розбрелись по цілому місту. Ходять бліді, обдерті й мовчазні, кружляють біля фабрик, крутяться по великих подвір'ях, де рік-два тому мав хтось щось нащось будувати,— щоби вкінці з гнітючою втомою в колінах сісти десь на засміченій вуличній лавці й дрімати, хто до заходу сонця, хто до другого ранку. На Валах і в Поєзуїцькому паркові на кожній сливе лавці побачите бліду людину, що сховала бороду в ковнір і спить тривожним, нездоровим сном, який трапляється в істот, що їх організм не годен уже терпіти знущання над собою. Я бачив сьогодні в парку молодого хлопця, що нагнувсь із лавки додолу, хотів ремінчик в черевику зав'язати. Довго, як неживі, плутались пальці, вкінці хлопець похилився ще нижче й зомлів. Ремінець так і остав незав'язаний.

Між безробітними крутяться гієни. Збереться невеличкий гурток, балачкою горе розважають, і тут уже в гуртку сіренька падлючка з'являється, мала падлючка і непомітна, розвішує вуха й гіркі, міцні слова ловить.

Вдасться почути щось небезпечне — падлючка зайчиком у близькі ворота шугає, там панові з глибоким брилем звіта подає, й за кілька хвилин гурток одним бідніє, тане й росте в іншому місці. І там теж уже на стійці сіренька падлючка.

Часом піде між безробітними чутка: робітничо-селянська держава рук до праці потребує. Тоді від раннього ранку спішать під радянський консулат юрби людей з передмість, голодною масою товпляться у будинку й на тротуарі, поки не наспіє відділ темно-блакитних * й на спінених конях не почне топтати злидарів. На всіх суміжних вулицях починається безглузде полювання за недобитками. Таким чином рятується престиж Найяснішої. А «Експрес вечорни» того ж таки вечора повідомить: «Сьогодні від ранку почала збиратися перед будинком радянського консулату товпа безробітних. Безробітні, обурені брехливими обіцянками радянських агітаторів, що їм обіцяють працю в Росії, не могли діждатися здійснення цих обіцянок і демонстрували з ворожими окликами проти Рад. Повідомлена про це поліція з'явилась негайно на місці та візвала присутніх розійтися» («Express wieczorny» з 20.5 1931 р.)

Престиж Найяснішої двічі врятовано.

Мруть люди без праці. Тільки деколи прочитаєте в часописах, що такий-то чи така-то зі злиднів самогубством покінчили. Ні, вони мруть непомітно, нечутно, і про це знає тільки їх рідня і брати по недолі. Мре робітничий народ по сутеренах, смітниках і парках і, коли темно-блакитний з лавки або смітника нажене, здіймається з міцним прокльоном на устах і бреде на інший смітник, на іншу лавку. Міцний робучий люд навіть у годині смерті, поки ще хоч хвилина життя залишається, поки ще хоч хвилина віри в останню розправу — рук на себе нізащо не наложить.

Вечорами на Валах такі балачки йдуть. Про таку близьку, а далеку робітничу країну, де і влада, і воля, і праця, і п'ятирічка, і скупі цифри про успіхи соцбудівництва, що їх вряди-годи подає брукова преса, виростають тут трохи не до казки-легенди. Під зоряним небом до пізньої ночі гуторить львівська біднота про замкнену на тисячу замків свою любов, надію і свої гордощі.

П'ятикутною зіркою промінює по всьому світу п'ятирічка.

Є ще у Львові такі, що працюють. Як вони живуть, це ви знаєте, лиш ніхто не знає, як житимуть, коли їм обітнуть з нужденної платні ще 12—15 відсотків. А це зовсім певне. Щоб могти боротися як слід, треба, звичайно, боротися організовано, а профспілки в руках гавзнерів *. Кожне слово протесту однозначне з позбавленням праці, а тоді — біржа праці, лавка й темно-блакитного коника *. Та незважаючи на це — підіймається грізна хвиля. Усе могутніше лунає масовий протест по фабриках і верстатах. Глухі громи перед близькою бурею.

Не знаю, чи вам відомо, що недавно обнизили державним урядникам платню на 15 відсотків (народним учителям на більше). Мені доводилось балакати з залізничниками. Питаю одного кондуктора, як це вони могли погодитися на знижку платні при зрості дорожнечі. «Мало! Повинні були обнизити на п'ятдесят відсотків, щоб бідний народ вкінці доглупався, що тільки оце (тут стиснув п'ястука) зможе підвищити платню! Наші потяги ми скермуємо на Схід!» Це, товаришу, говорив кондуктор з двома розетами на комірі.

Цікавитиме вас, звичайно, як виглядав Перший травень. Звичайно, у нас є два Перші травні. Один з Гавзнером і Ганкевичем * на чолі, другий... про другий пізніше. Цей перший мав багато прапорів з срібними вірлами та бляшані таблиці із стисненими на згоду руками. Оркестр грав австрійського кавалерійського маршу «Alte Kameraden» [1], і бадьоро марширували до такту по бруківці пепеесівські бюрократи *, по тротуарі святочно вимиті шпики. У хвості йшло трохи робітників; це ті, що колись паленітимуть соромом, а поки що — нічого не знають.

На вулицях не було сливе ні одного темно-блакитного. Вони сотнями юрбились у недалеких подвір'ях із сталевими шоломами на головах і гумовими палками, захованими глибоко в рукави. Вони чекали на цей інший травень. І він, хоч гнаний з вулиці на вулицю, з кута в кут,— все ж таки прийшов. Хтось сміливий розгорнув прапора. На нього накинулись юрбою посіпаки й заволікли в недалеке подвір'я, де товпились у нудьзі темно-блакитні шоломи. Тоді вилітали з рукавів невеличкі палочки, і ціла сотня била заїло, по-звірськи. За хвилину приводили

---

[1] Старі товариші *(нім.)*.— *Ред.*

другого, третього й четвертого, і до пізньої пори ляскали гумові палки. За грати везли непритомних.

За два дні було 3 травня *, і ті ж самі оркестри з позавчора півдня грали на вулицях «Бартошу»... і «Єще Польска» *. Поліція мала шоломи греків з «Прекрасної Олени» Оффенбаха *, а патріотичні дами по-весняному підморгували стрункім пудрованим офіцерам. Пепеесівські вожаки пишались уже з біло-червоними бантами, і, як спілі кукурудзи, холітались на конях бочкуваті генерали. Стукотіли копита, розігріті труби хрипіли на всі лади «Єще Польска», під пам'ятником Міцкевича якийсь патріотичний промовець щось кричав над вухами поліцаїв. І хоч декого з учасників кортіло вкінці довідатись, що це вкінці за конституція була така, що коло неї щороку стільки гамору, та те, що сталося три дні тому назад, відсувало промовця за милю. Від першого травня понижено урядовцям платню на 15—20 відсотків.

Досі тупий, послужливий, покірний бюрократ — наче вдруге на світ народився. Ви б не впізнали цих людей. Вчора ще тихі й полохливі, мов кролики, вони сьогодні з огнем в очах дискутують, і з їхніх уст почуєте необережні, поки що не заадресовані погрози. Загомоніло в урядовецьких мешканнях і «покоях до сьнядень». Гримають п'ястуки об столи, і йдуть розмови, від яких моторошно стало б розвішеним по стінах достойникам. Сливе щодня службовці якоїсь установи скликують віча і на них з відвагою розпуки протестують. А що протест тут все ж таки не помагає, вони, оглядаючись, шепчуть один одному «на вухо», що на Сході не є так погано, як пишуть. Та це все тільки «на вухо».

Як вам відомо, на університетах мають від наступного шкільного року підвищити платню за право навчання на 1200 злотих річно. Тут уряд майстерно виявив усю свою суть класову. По залах і коридорах університету гуде, як в улії. Більшість з них ще нічого не розуміє,— надто міцно гепнули по зелених голівках. А втім, нічого грізного в «святинях незалежного значення» ще не діється, тільки, як бози в суміжному до університету паркові, в'яне краса очей прекрасної республіки.

Трохи не те вже в Варшаві. Цими днями до директора варшавської промислової школи з'явилася делегація учнів, яка домагалася знесення шкільних приписів і військового навчання та створення учнівської ради. Директор,

як і годиться, покликав поліцію, а в школі почався страйк. Отож, як бачите, опікунам патріотичної освіти повинні хіба ніч у ніч снитись щури. Такі тяжкі, невеселі настали часи...

Не спиться й гарнобородим світочам науки. Діється щось таке, на що їх солідні уми аж ніяк не були підготовлені. Їх божеський «внутрішній» світ, замкнений ще з молодості в незламній рамці чудової гармонії, жорстока дійсність руйнує дощенту. Непроходимим казковим лісом виростає перед світочем безліч питань, які він досі вважав такими маловартними й дрібничковими, вирішеними раз назавжди кимось, хто мав час та інтерес ними займатися. Частенько побачите перед книгарнею якогось професора, що довго стоїть у задумі перед вітриною на те, щоби вкінці вийти, оглядаючись, з книгарні з томом Леніна під пахвою.

Щось турбує й редакторів солідної преси. Це «щось» приймає в їх уяві страхітливі форми, і з ночі минулого постає новий, такий грізний і страшний — «червоний сфінкс». В цупких обіймах кризи-катастрофи блискучий розцвіт Радянської країни стає для одних таємною незбагнутою загадкою, яку ненавидять, якої бояться, якою все ж таки деякі й зацікавлюються, для других, тих, що для них немає загадок, нема ніякого хитання — треба боротися до останнього. І борються з одчаєм миші в пастці. Слиною і жовчю безсилої скаженості плюють на таємного сфінкса, що грізно й неминуче підходить до загратованих брам капіталістичного світу.

А за гратами — поки що могутня хвиля страйків і кров робітнича. Темно-блакитні шоломи шлють кулі у голови й груди братви пролетарської, ростуть на її крові барикади. У Явожні цими днями закопали шість домовин немальованих, других шість перед шпиталем чекає. Директори — серед темної ночі «роллс-ройсами» у безпечні місця з сім'ями тікають. Ні дня, ані ночі нема темно-блакитним: увесь час вони тепер в панів своїх на песячій стійці.

Це в Явожні, далеко на заході. А у Львові поки що тихо. Швидко пливуть по синьому небу чорні хмари із заходу, чорні хмари із сходу. У бурю, що гряде, зашумить у Львові, зашумить і під Львовом. Поки що пливуть важкі хмари і падуть перші краплі, великі криваві краплі, що їх буйний вітер пригнав з-над Явожна.

ТОВАРИШ

Осінь 1937 року. В казематі львівської тюрми з'являється прокурор, за ним входять зодягнені в блискучу форму офіцери тюремної варти. Вісімнадцять чоловік політичних в'язнів вистроїлись в ряд.

В мертвій тиші падає коротке стереотипне питання прокурора:

— Скарги є?

— Є! — відгукнулись в'язні.

Прокурор Еплер звів високо брови. В його сірих очах заблимали зловісні вогники.

— Я вас слухаю,— промовив і поклав у рот цукерок.

— Нас б'ють!

— Б'ють? — спитав з удаваним здивуванням прокурор.

— Товариша Дрешера катували вартові до безтями, а коли він хотів опісля писати до вас скаргу, його побили вдруге, і зараз він лежить тяжко хворий в одиночці.

Прокурор не відповів. Його гладко вибрите обличчя зблідло. Розкусивши цукерок, він відвернувся і мовчки вийшов.

Цього ж вечора всіх нас загнали у вартівню, роздягли до голого й, відібравши теплу одіж і білизну, повели до «першого відділу».

Це були маленькі каземати, де ніколи не було відомо, чи надворі сонячно, чи хмарно. Тут було 14 чоловік. Один з них, чорнявий стрункий красунь, лежав блідий мов полотно на ліжку й тихо стогнав. В його чорних очах застигло страждання.

Нараз відчинились двері, і з голосним тупотом чобіт ввійшли тюремники. Їм наказали, щоб забрали наші ліжка. Коли підійшли до хворого, той дрижав у лихоманці. Товариші взяли його на руки й поклали на підлогу.

На другий день вранці хворому стало краще. Він насилу підвівся й посміхнувся до нас двома рядами сніжнобілих зубів. Так я познайомився з тов. Шаєю Кібриком.

Незабаром прийшов день 7 листопада. Ми вже о п'ятій годині встали, впорядкували каземат й причепили до грудей червоні петлиці. Але недовго довелось їх носити: після сніданку забрали їх офіцери, заявивши, що за жовтневу демонстрацію будемо на цілий місяць позбавлені газет, книжок, теплих накривал, а хворі — дієтичних харчів.

Як тільки зачинились за посіпаками двері, ми посідали за стіл. Після доповідей про історичне значення Жовтневої революції ми надали слово тов. Кібрику.

Коли він почав розповідати про кінокартину «Чапаєв», що її бачив колись у Радянському Союзі, ми не впізнавали більше в ньому хворої, знеможеної людини.

Ніколи мені не забути цієї прекрасної людини. В найтяжчих хвилинах, коли слабі серця охоплював відчай, він, хоч знесилений хворобою, підтримував бадьорий дух, зігріваючи політв'язнів полум'яними словами більшовицької правди. Чудовий вихователь, хороший товариш.

Коли спалахнула війна, Шая Кібрик сидів у тарнівській тюрмі. Пізніше здійснилася його мрія — над його рідним містом Луцьком замайорів червоний прапор з серпом і молотом. І на зорі нового життя тов. Кібрика спіткала безглузда смерть.

Пройдуть роки, зацвіте наша вільна земля, і в її містах та селах лунатимуть радісні пісні синів і дочок народу. Забудеться давнє горе, кануть у вічність залишки проклятого минулого. Але пам'ять про тих, що життя своє віддали за визволення людства з кайданів капіталізму, житиме вічно.

ДІВЧИНА НА ПАРОВОЗІ

Коли Ганька була ще мала й пасла гуси, вона чула в передвечірній тиші далекий свист паровоза і гуркіт коліс. Старші оповідали їй, що це шумить поїзд, яким люди їдуть у далекий світ, ген далеко, аж за Красне́ і Броди.

Часто траплялось, що Ганька просипалася серед ночі і мріяла про це невидиме залізне диво, що з казковою швидкістю несе світами тисячі людей і силу-силенну всілякого багатства.

Але чим далі росла Ганька, тим більше її полонили інші думки. Землі в батька було обмаль, хліба мало, паші для худоби ще менше, і жалісно ревла корівка. Ганька змушена була завчасно подумати про заробіток.

Широким хомутом стиснули її село панські лани. Коли наставали жнива, мала Ганька з головою поринала у розколисане вітром море поміщицької пшениці. Сходило сонце і заходило, здіймався з-за лісів і місяць, а серп Ганьки все ще виблискував між колоссям, хоч мліла рука і вгиналися ноги. Старші дівчата шукали сили в пісні, але пісня незабаром обривалася й мовкла, мов підстрелена птаха.

А Ганька хотіла жити, хотіла вчитися, хотілося багато знати. Дитячі мрії знову сповнились казковим поїздом.

І одного ранку Ганька Мацькова зав'язала в хустину шматок хліба й пішла до великого міста Львова. Але і тут доля жорстоко насміялася над нею. Їй сказали, що наука коштує грошей, а грошей у неї не було. Треба було йти тим самим шляхом, що ним ішли сотні й тисячі селянських дівчат, шукаючи в місті заробітку, і Ганька наймалася в панів за харчі і 18 злотих на місяць. А це

означало бути на ногах від шостої ранку до пізнього вечора, це означало слухати дорікань і образ вередливої пані, замкнувши своє молоде життя в чотирьох стінах духотної кухні.

Розпад панської держави застає Ганьку в Варшаві. Летить птахом звістка про те, що Червона Армія прийшла визволяти єдинокровних братів своїх. У Гані з радості серце забилось живіше. Взяла клунок у руки і знову рушила в путь. У блакитному небі гуділи літаки, а важкі бомби розривалися край дороги чорними стовбурами диму. Але Ганна Мацькова невтомно йшла, хоч на ногах її від ходи поробилися рани.

Одного вечора, коли Ганька була близько Красно́го, вона побачила далекі вогні, що раз у раз зникали за хмарою диму. Через півгодини вона зупинилася перед великим паровозом і на ньому помітила в темноті серп і молот. Від машини повіяло на неї м'яким теплом. Мрії дитинства віджили нараз у душі Ганьки.

— Ти що тут загубила? — спитала її людина в кашкеті, що визирала з будки паровоза.

— Серце,— пожартувала Ганька, але машиніст не почув її відповіді.

— Їдеш кудись?

— Поїхала б до Львова, але грошей нема. Може, візьмете на свою машину. Далекий мій шлях, і ноги я до крові побила.

Машиніст Кривицький довго вдивлявся у незнайому дівчину, а зрештою сказав:

— Сідай!

За кілька хвилин око семафора позеленіло, і машиніст натиснув ричаг. Паровоз полегшено зітхнув, вкрився клубистою парою і подався вперед, а за ним потяглися темні силуети вантажних вагонів.

Згодом розпочалася між ними розмова. Машиніст оповідав Ганьці про прекрасну країну серпа і молота і про те, яких славних, героїчних людей викохала батьківщина робітників і селян. Про Марію Демченко їй розповідав і про сестер Виноградових, а коли почав розповідати про жінок-машиністок, Ганька схопила його за руку:

— Виходить, що і я могла б бути машиністом? — запитала Ганька і чомусь засоромилась.

— Схочеш — і машиністом будеш,— відповів Кривицький.

Дівчина відвернулася, ще хвилину вдивлялася в темряву, а потім рішуче сказала:

— Я хочу бути машиністом.

Як приїхали до Львова, машиніст написав кілька слів і порадив піти з цим до начальника паровозного депо «Схід».

На другий день Ганна Мацькова вже працювала кочегаром, а на третій день вона вже сама змазувала букси й уміло підкидала вугілля. Робила це так охоче, так любовно, що машиніст і помічник тільки раділи від такої учениці.

— Іншого то й за місяць не навчиш, а ця тобі вже на другий день роботу розкусила. Славна дівчина!

Через місяць машиніст прийшов до начальника депо і доповів, що кочегар Мацькова Ганна Михайлівна може вже працювати як помічник машиніста.

А в стінній газеті паровозного депо «Схід» було написано:

«Минуло 30 днів, як тов. Мацькова Ганна працює кочегаром на паровозі. За цей час вона ділом довела свою здібність. Дякуючи бажанню і чесному ставленню до дорученої їй роботи, вона за короткий час освоїла техніку... Тов. Мацькова може правити паровозом і є прикладом для інших кочегарів».

Незабаром розпочнуться курси для охочих стати машиністами. Тов. Мацькова вже тепер готується до них. Вона твердо вирішила закінчити їх на «відмінно».

— Тобі що? В інженери, може, хочеться? — запитав якось машиніст.

— В інженери? Буду й інженером. Більше того. Начальником депо ще буду! — додає голосно Ганна.

— Будеш, Ганно, будеш. Я певний в цьому, Ганно,— говорить з усмішкою машиніст і міцно тисне руку Ганні Михайлівні Мацьковій.

ПЕРЕМОЖЦІ

Кожен раз, коли аптекар Галда помічав через вікно худого простоволосого чоловіка, що з рюкзаком за плечима швидко проходив повз вікна аптеки, він кликав свою дружину.

— Зірко, подивися, знову цей нещасний Лахтюк на нашу сторону забрів. Не мине й тижня, як його попросять вернутись туди, звідкіля прийшов.

Товста жінка підходила до вікна і сонними очима проводжала запорошену постать, поки та не зникала в куряві дороги.

— Дурень! — бурмотіла і поверталася до кухні.

Аптекар, щиро кажучи, також вважав Лахтюка за дурня, але, як людина з добрим серцем, мав водночас до нього крихітку сентименту.

— Фанатик мертвонародженої ідеї,— казав глибокодумно, мостився вигідніше в фотелі, заплющував очі і засинав, аж поки його будив дзвінок клієнта.

А Семен Лахтюк ішов широкими кроками вперед. Його спалене сонцем і вітрами обличчя блистіло від поту, а ноги, взуті у важкі напіввійськові черевики, наливалися оловом. Тут, у горах, всі його знали, і він знав усіх. Діти вітали його здалека голосним: «Добрий день, учителю!» А старші повагом знімали шапки.

На жаль, небагато було хат, де його радо приймали. Інакше бувало колись, в той час, як кучеряве волосся його не було ще таке рідке, а під очима не видно було глибоких зморщок. Тоді пани не встигли ще затиснути на шиї народу ярма так, як його затиснули вони потім, і Семен Лахтюк міг сидіти в одному селі місяць-два або й чотири. Коли ж одного ранку приходив до нього жандарм і наказував протягом двадцяти чотирьох годин залишити село, він, весело посвистуючи, пакував у рюкзак

своє невеличке майно і йшов далі, вдоволений, що дівчата у фільварку, і дядько Гарасим, і тітка Ганна, що служить у корчмаря, вміють вже не тільки читати Шевченка, але й чудово розбираються в тому, що таке Жовтнева революція і як її треба робити.

Але чим далі, тим гірше ставало народові, а з ним щораз важче і важче на серці Семенові Лахтюку, фанатичному ліквідаторові неписьменності й загартованому в нелегальній роботі партійцеві з великим стажем. Його щораз частіше виганяла поліція з сіл, і хоч який обережний був Лахтюк, щораз менше було повітів, де б його не знали і зараз-таки, першої ночі, не стягнули з ліжка і штурханцями не випхали за село.

Сімнадцять років страдницької мандрівки, закінчені вісьмома місяцями інквізиторських катувань у концтаборі, не зламали Лахтюка, але він став слабнути, і тепер траплялося за ним те, що в його гарячому серці будило гнів і розпуку: він умлівав у дорозі. Тоді почав ходити стежечками, тримаючись верб, щоб часом не попасти знепритомнілому під колеса автомашини.

Якось пізно восени він забрів у рідне село, куди не з'являвся уже більше трьох років. Ішов дощ, і Лахтюк насилу витягав ноги з болота. Коли ступив на батьківську нивку, що вузькою смужкою тікала від дороги, зупинився. На стерні, вперто вдивляючись в нього, стояла корівка. Лахтюк пізнав її по чорній плямі, що, мов величезний синяк, облямовувала її око. Він підійшов ближче. Вона була на диво сухоребра, і сумовитими вогкими очима подивилась на нього. Лахтюк ридма заридав.

На цей раз він не зайшов у батьківську хату. Вперше в своєму житті він злякався; важко було йому побачити ще раз страшні злидні близьких і дорогих йому людей.

Взимку 1939 року з Лахтюком скоїлася подія, що цілком підірвала його залізне колись здоров'я. На стінному годиннику діда Андрія, якого село прозвало книжником від часу, як Лахтюк навчив його по-новому думати й читати, прохрипіло десять. Душ шість чоловіків і жінок, згортаючи зошити, встало від столу.

— Добре дивіться, любий товаришу, щоб на вояків не натрапили. Адже ви знаєте, скільки тепер їх у нас квартирує.

— Знаю, діду, і не боюся. Ще й не ляжете, як я буду вже дома.

Обдивившись навколо, Лахтюк пішов дорогою. Ні перед ним, ні за ним не було живої душі. Був уже близько своєї хати, як нараз серце його забилося тривожно. За кілька кроків перед ним стояв мовчки гурт людей у військових мундирах. Тепер Лахтюк знав, що це вони на нього чекають і що не минути йому своєї долі.

Цієї ночі дід Андрій не міг чомусь заснути. Перед самою північчю він встав, на всякий випадок зняв із стіни портрет Маркса, що висів над ліжком, і, повернувши його на другий бік, де красувалася матінка божа з серцем, пробитим мечами, знову повісив образ. Потім він накинув кожух і попростував у напрямку хати, де мешкав Лахтюк. Не доходячи до неї, побачив у рові щось чорне. Це в калюжі власної крові лежав на снігу мандрівний учитель. Дід насилу доніс його до своєї хати.

А через чотири дні, коли побитий Лахтюк лежав іще в гарячці, жандарм приніс йому папірець, на якому було написано, що Семен Лахтюк, безробітний абсольвент [1] учительського семінара, уроджений тоді-то, за розпорядженням повітової влади виселяється з прикордонної смуги на повних п'ять років.

Від цього пам'ятного дня годинник діда Андрія прохрипів уже тисячу один раз. Але тепер дід рідко чує голос свого годинника. Він трохи не весь день просиджує в будинку школи, де він зараз і сторожем, і дзвонарем, і дітям казки розповідає. Коли зайде в бібліотеку, він з любов'ю гладить золочені хребти книжок, і якщо попадеться йому в руки книжка, що не все в ній розуміє, іде до директора школи.

— Семене Михайловичу, скажіть будь ласка, що воно за штука діалектичний матеріалізм?

Директор новозаснованої семирічки Лахтюк з тихою посмішкою дивиться в розумні очі діда і терпляче пояснює йому значення слова, яке так важко вимовити старому.

---

[1] Випускник *(нім.)*.— *Ред.*

ДРУГА МОЛОДІСТЬ

Чудовий травень у Львові, коли все місто покривається пишною соковитою зеленню, а теплий вітрець несе вздовж вулиць хмари цвіту акацій і каштанів. В такі дні у Львові зароджується пісня. Вона летить від будинку до будинку, пливе над площами і парками і, нарешті, охоплює все місто. В цій пісні було незмінним одне — туга, безмежна туга за життям.

Сімсот літ місту Львову, і майже стільки ж літ ця полум'яна туга бродила по його завулках. Місто ніколи не знало волі, але віками носило її в серці. І коли здавалось, що наступає її час, місто загоралось вогнем заколоту і повстання. Річками текла кров львівського люду; батьки, вмираючи на барикадах, залишали своїм дітям заповіт боротись за краще, вільне життя.

Лютувала у Львові і навколишніх селах татарська орда, зрівнюючи з землею древнє українське місто, гнали народ на міжусобну різанину ненажерливі князьки, і кожний раз місто, мов казковий фенікс, воскресало із мертвих і виростало на згарищі ще прекрасніше і стрункіше. Пройшло бурхливих сто літ історії, і у Львів увійшли хоругви польського короля Казіміра *, поклавши початок шестисотлітньому періоду неволі. Однак ні жорстокі знущання шляхти, ні хмари зажерливих ксьондзів, які саранчою налітали з заходу на Галицьку Русь, не зломили народу, не вбили його стремління до волі.

Життя ставало все тяжчим і тяжчим. Українське міське населення поступово було позбавлене всіх прав, а селянство — затиснуто в панські лапи. Зате все краще і розкішніше жила шляхта. Львівський «королівський поет» XVII століття Шимонович в одній із своїх ідилій мимоволі зовсім не ідилічно малює тогочасну дійсність. Ось що говорить чванливий шляхтич:

Овець у мене на руських полях тисячі ходять,
А ці в свою чергу рік-річно стілько же ягнят родять.
Біля мене кіз тисяча...

Відповідає йому інший герой цієї «ідилії», селянин:

Ти ж пан-друже, а ми простий хліб з'їдаєм,
Ти з повної п'єш бочки, а ми і дріжджей не маєм.

Прийшов 1648 рік, і вогнем повстань проти шляхти спалахнула Львівщина. Богдан Хмельницький на чолі багатотисячної армії селян підійшов до стін міста Львова. Кат українського народу Ярема Вишневецький *, укравши гроші, втік від гніву народного на захід. Та цього разу не судилося Львову дочекатися години свого звільнення.

Перенісши страхіття турецької війни, Львів опинився в скорому часі під пануванням Габсбургів *. На допомогу звироднілій шляхті прийшли імператорські намісники зі своїми гусарами і «дойчмайстрами» *. В пам'ятливий 1848 рік — рік «весни народів» — шляхта уміло скористалась обуренням незадоволеного народу і, прикриваючи свої інтереси революційними лозунгами, стала на чолі повстання, щоб після першої ж невдачі ще раз зрадити інтереси народу. На вулицях Львова миттю виростають барикади, але артилерія меттерніхівського генерала * Гаммерштейна руйнує центр міста, і мрії про волю залишаються ще раз тільки мріями.

Автор «Листів про Галичину» Франц Краттер * описував невеселі картини Львова тих часів. Біля всіх церков, костьолів і на вулицях було повно бездомних. Не можна було пройти і десяти кроків, щоб не наткнутися на жебрака або каліку. Зимою можна було побачити голови жебраків, які стирчали із куп гною,— так нещасні рятувались від замерзання.

Ще в дев'яностих роках минулого століття невиліковних хворих викидали на вулицю, тому що не вистачало місць навіть і для тих, яких ще можна було врятувати. За даними віденського урядового журналу «Статістіше монатсгфет» [1] за 1902 рік, на десять тисяч жителів потопаючого в зелені Львова щорічно вмирало від туберкульозу 65,7 людини, тобто із всіх міст Австро-Угор-

---

[1] «Статистичний місячник».— *Ред.*

ської монархії Львів був більше всіх уражений туберкульозом.

Більше двох тисяч вулиць налічується у Львові, і більшість із них були ще недавно названі іменами, які нікому нічого не говорять, а якщо і говорять, то хіба тільки, щоб згадати з прокляттям тих, кому належать ці імена. Є, наприклад, в нашому місті вулиця Малаховського, місцевого капіталіста, який на початку XX століття був бургомістром Львова. У цього магната було багато власних будинків, і в кращому із них жив він сам. Його сторож Магерович тулився зі своєю сім'єю у вогкому підвалі цього будинку. За свою важку роботу він не одержував ніякої платні і на питання журналіста, на які кошти живе його сім'я, дружина сторожа відповіла:

— Не живемо, а голодуємо, чоловік хворий, а я сліпа, ось і чекаємо смерті, і чим швидше вона прийде, тим швидше закінчиться наше страждання.

І цьому Малаховському довелося зіграти «історичну» роль.

В травні 1902 року у Львові застрайкували будівельні робітники. Їм на допомогу поспішили безробітні, яких тоді було немало. Кожного дня відбувались демонстрації робітників, а підприємці не тільки не задовольняли справедливих вимог страйкарів, але нахабно їх провокували. Над містом нависла гроза. Напередодні кривавого першого червня * бургомістр Малаховський, домовившись з військовим командуванням, поїхав до Відня. Вмивши, як Пілат, руки *, він весело розважався у відомому кафешантані під назвою «Венеція у Відні» в той час, коли на Стрілецькій площі гусари Франца-Йосифа рубали страйкарів, а гусарські коні топтали копитами малих дітей.

Весело було Малаховському у Відні, але невесело було наляканим правителям міста Львова. Побоюючись нового вибуху народного гніву, вони викотили на пагорок Цитаделі гармати, щоб на випадок повстання троєкратними пострілами підняти на ноги військовий гарнізон.

Але в ту похмуру ніч гармати на Цитаделі мовчали. Вони обізвались тільки через тридцять чотири роки, в ніч на шістнадцяте квітня *, на 16-му році відновленого панування шляхти. В ту історичну для Львова ніч труп забитого поліцією безробітного Козака покоївся уже на

Янівському кладовищі в труні, продірявленій, мов решето, кулями, принесеній туди під рушничним і кулеметним вогнем безстрашними братами по класу. На перехрестях вулиць були побудовані барикади, на яких майоріли червоні прапори. Трудящі Львова тієї ночі оволоділи містом, і хоч наступного дня вони все-таки зазнали поразки, все ж в їх серцях зміцніла віра, що близький і неминучий день визволення, що за кров сотень їх братів і сестер, які загинули вчора, скоро настане час розплати.

Коли в 1902 році комісар австрійської поліції Венц дав гусарам наказ атакувати робітників, він знав, що військове командування розставило на всіх львівських заставах військові патрулі, завданням яких було не пускати в місто селян. Так само зробили і капіталісти в 1936 році. Ті й другі прекрасно знали, як уважно прислухається село до голосу робітничого класу. Гнобителі боялись непереможного союзу серпа і молота, вони тремтіли від страху при думці, що революційне село могутньою хвилею віллється в місто і разом з робітниками встановить новий порядок, в якому не буде місця глитаям-експлуататорам. Тому-то вони з особливою люттю «втихомирювали» села, що лежали поблизу міста.

Через три з половиною роки після кривавого четверга Львів дочекався свого великого дня.

Стомлені швидким маршем, бійці Червоної Армії входили у Львів, який уже встиг розцвісти червоними прапорами. Місто показувало бійцям свої рани і крізь сльози посміхалося до них. Перша і єдина армія, яку старий Львів зустрічав з радістю, від якої серцю ставало тісно в грудях тому, що знав сивоголовий Львів, що за цією армією крок за кроком іде його друга молодість, яка буде продовжуватися стільки ж, скільки сонце буде обігрівати стрункі буки і граби Високого замку!

Безіменні герої червневих барикад сказали тоді: «Фабрики і заводи віднині — наші». А їм відповіло село: «Земля — наша». Розігнулися згорблені спини, гордо піднялись голови, дійсно сталося чудо, про яке мріяли покоління: ті, хто були нічим, стали всім. Підвівся красень Львів і подивився на всі чотири сторони, на всі землі галицькі і волинські і побачив безмежні виднокруги.

Привіт вам, Карпатські гори, і вам, сріблясті річки! Не потечуть тепер даремно ваші води далеко в Чорне

море: перетнуть вас могутні греблі і засвітиться від вас мільйонами електричних вогнів уся земля від Пруту до Стрия. Здрастуйте, поля безкрайні, сльозами живих і мертвих политі! Прийде весна, прийде літо і зашумите ви, наче море, безмежною нивою, а коли над вашими скошеними просторами сумно застогнуть журавлі, їх крики заглушить весела пісня народу, ім'я якої — вічна молодість. Не заплачеш ти, ідучи в жнива, батрачко Катерино, бо знаєш, що син твій не буде незаконнородженим, що він завтра буде будувати для таких, як ти, трудівниць, палаци, про які ти з захопленням розповідала йому в своїх казках.

В глуху тисячолітню ніч, яка звалась середньовіччям, куранти похмурих готичних соборів протяжно відбивали години. Вмирали одні дзвонарі, на їх місце приходили інші, а внизу на протязі століть майже нічого не змінювалось. Коли б не те, що день чергувався з ніччю, могло б здатися, що світ застиг льодовою брилою.

Велика Жовтнева революція оживила обертання землі, і з того часу історія пішла по ній кроками велетня.

Під диханням її свіжого вітру із Сходу люди Львова стали іншими — сміливими, енергійними, бадьорими. Народились герої праці, під радісні пісні ростуть наші діти, які завтра будуть створювати новий, зовсім інший Львів — місто палаців праці, місто гігантів-заводів, місто широких вулиць і тінявих парків. Зникнуть кам'яні домовини, які називались житлами, безслідно пропадуть мазанки околиць міста. Опереже місто срібною стрічкою канал, по якому заснують човни з щасливою дітворою. Її сміх побіжить наввипередки з музикою і співом багатолюдних вулиць юного міста.

Заможні пишні села, звернуті обличчям до свого міста, пошлють в нього своїх синів і дочок. Здорові, веселі юнаки і дівчата заселять квартали, де раніше знемагали від нудьги купці.

Це чудове майбутнє живе не тільки в серцях і розумі трудящих Львова, ні, воно вже тепер, вже сьогодні народжується, росте і розцвітає, як вся наша соціалістична Вітчизна.

Якщо у Львові ви розговоритесь в трамваї з кондуктором, він з гордістю розповість вам про виробничі перемоги трамвайних робітників, про пам'ятний страйк 1936 року. Кондуктор розповість вам про стахановців і вина-

хідників, і ви будете слухати його розповіді як прекрасну героїчну епопею.

Коли вагон зупиниться біля монументальної будови театру опери і балету, зайдіть туди і пройдіться по його коридорах. Ви побачите зайнятих творчою працею акторів і режисерів, ви почуєте українську мову, яка раніше не лунала тут ніколи. Коли б ви бачили цих людей історичного 1939-го року, сьогодні ви не впізнали б їх. Кудись ділись довгі роки їх жалюгідного існування, довгі роки циганського бродячого життя під строгим оком товстомордого жандарма. Сьогодні всі вони радісні і молоді, навіть ті, голови яких вже вкрила сивина. Потаємні казкові мрії їх страдницького життя перетворились в п'янку радісну дійсність. Коли вони тепер виходять на сцену, то бачать перед собою глядача, який переживає з ними разом їх творчі пориви, радіє з їхніх успіхів, хвилюється з їхніх невдач. Вони ростуть, перетворюються в справжніх великих майстрів театру, які хвилюють і зворушують людські душі, показують їм безмежні можливості розвитку радянської людини.

Якщо ви вперше у Львові, то вам кожна дитина покаже дорогу до університету, до політехнічного інституту. В цих установах ще не так давно замість науки процвітав середньовічний бандитизм. В темних кутках коридорів і учбових залів таїлись озброєні ватаги громил, і не одне молоде життя загинуло від їх ножа, не одна мати побивається від горя за сином, якого вбили за те, що він був чесною людиною. Тепер ці, колись похмурі будівлі стали храмами науки, де діти робітників і селян вчаться будувати на своїй землі своє щастя.

За чудовим парком, який пишно розкинувся між університетом і політехнічним інститутом, побачите Палац піонерів. Там, де раніше знемагали від нудьги графи Голуховські з своїми нащадками, тепер звучить бадьора пісня щасливих дітей. Ви познайомитесь там з малюками, які вперше побачили світло в темних вогких підвалах, а зараз вони розцвітають так пишно, як у казці цвіт папороті. Дванадцятилітня поетеса, дочка бідного кравця, прочитає вам вірш про своє велике щастя, і ви будете схвильовані до сліз. Із далекої зали ви почуєте звуки прекрасного симфонічного оркестру, в цих звуках дітвора бідняків Львова оспівує радість свого другого народження.

Станьте весняним ранком на перехресті вулиць, і крізь звичайний міський шум і гам ви почуєте гримотіння. Зачекавши хвилину, ви побачите колону нових тракторів, що виблискують свіжою фарбою. Вони прямують за місто в далекі поля, над якими пливуть в прозорій блакиті журавлині ключі. Вдихніть на повні груди повітря, і ви відчуєте, що вам жагуче, до болю жагуче хочеться жити!

ЗНАЙДЕНЕ ЩАСТЯ

Повечерявши, посідали на призьбі. Гармоніст Сергій насунув на чоло кашкета, взяв акорд і дівчата заспівали. Особливо гарний голосок був у Марусі, невеличкої кирпатої білявки, у рваному картузі і австрійському уланському кожушку. Смуглява Наташа підспівувала, і ковалеві Михайлу дивно було: звідкіль береться в цієї тендітної дівчини такий глибокий альт.

А втім, багато дечому коваль Михайло цього вечора дивувався. Через його село за останні шість років не одно проходило військо, і він за той час бачив великі тисячі озброєних людей, що йшли невідомо куди, смертельно потомлені і злі, мов голодні звірі.

Ці також не жили в достатках. Правду кажучи, коваль від роду ще не бачив такого обдертого війська. Хоч була вже ніч, на ногах Наташі видно було в місячному сяйві пообв'язувані шнурками військові черевики, що цілком уже розліталися.

І ця армія співала. Майже з кожної хати линув спів людей, які ще дві години тому провадили запеклий бій з білополяками. Для коваля це було незрозуміле. Він сів на порозі і слухав:

Что затуманилась, зоренька ясная,
Пала на землю росой...

Кров гарячою хвилею підпливала до ковалевого серця, в якому народжувалося тепер щось, чого він не міг назвати, чому міг тільки покоритися, як покоряється могутній дуб подихові бурхливого вітру.

Что опечалилась, девица красная,
Очи покрылись слезой?...

Ця сумна народна пісня, якої коваль ніколи ще не чув, окрилювала його,ріднила з цими молодими людьми

і немов закликала йти туди, куди і вони поспішали, куди потужнім буруном мчалася вся співаюча армія.

В селі один по одному гасли вогні. Ковалиха поклала дівчат на постелі, а коваль і гармоніст пішли спати на оборіг. Але не спалося ковалеві. Десь коло півночі він підвівся і побачив, що в його хаті ще світилося. Навшпиньки підійшов до вікна і заглянув. Наташа сиділа за столом і писала. Була без шапки, чорні кучері закривали її чоло.

Михайло повернувся на оборіг. Намагаючись заснути, він заплющив очі, але раз народжена думка не покидала його. Він хотів збудити гармоніста, щоб дати йому одне тільки питання: що це за чудо таке, що люди, співаючи, ідуть під кулі. Але шкода йому було міцного сну баяніста.

А рано-вранці, як заспівали треті півні, коваль став серед шляху, що проходив поодалік кузні. Коли з-за воріт виїхала тачанка, він зупинив її, піднісши руку вгору.

— Хочу поїхати з вами! — сказав до гармоніста погонича. Трійка карих коней нетерпляче перебирала ногами.

— А що на те скаже твоя дружина? Адже в тебе і діти є? — поспитала білявка.

— В кожного з вас є якась рідна душа,— відповів коваль,— а проте йдете на смерть підспівуючи.

— Ми вже до цього призвичаїлись,— посміхнулася дрібними зубами Наташа.

— Призвичаюся і я.

— А стріляти з кулемета вмієш?

Це питання збентежило коваля.

— Ну, поки навчишся, будеш нам шлях на Львів показувати,— сказав погонич Сергій.— А владу робітничо-селянську любиш?

— Дуже люблю,— відповів Михайло. Тачанка рушила, і всі четверо помчали навздогін за кіннотою.

Як розвиднилося, замаячіли в далечині горби міста Львова.

* * *

Повертався загін на схід сонця куткорськими лісами. Вісімдесят п'ять душ кіннотчиків і одна тачанка. Веселий гармоніст Сергій, навчивши коваля співати «Яблуч-

ко», назавжди залишився під львівськими горбами. Сьогодні нагадувала про нього тільки гармонія, що висіла на ковалевій спині, чекаючи рівного Сергієві майстра. Кирпату Марусю комполку приділив до загону, що відходив на північ від залізничного шляху, і цього дня, світанком, вона слізно попрощалася з друзями і трійкою карих. Михайло і Наташа їхали самі.

Немилосердно припікало сонце, коли почався бій. Два батальйони білопольської піхоти пересікли загонові шлях на схід і південь, а на північ відходити було неможливо, бо там шляхта концентрувала свої головні сили. Треба було сміливою атакою перервати залізний обруч, який вужчав з хвилини на хвилину. Наташі довелося кулеметним вогнем прикривати відступ.

— Ну, Михайле! — крикнула.— Це тобі першина. Держись, дружище, міцно!

Сказала ще щось, але решту її слів заглушив злісний клекіт кулемета. Навколо тачанки задзижчали кулі. Коні пішли навскоки, і скоро тачанка виїхала на простору полянку. Тут білополяки, заховавшись за кротовищами, взяли загін у перехресний вогонь.

— Направо, друже, направо, милий! — почувся голос Наташі. Вдруге зацокотів кулемет, і солдати, які підвелись, щоб обкинути ар'єргард загону гранатами, важко, мов повні міхи, впали на землю.

— Ще направо! А тепер... наліво, Михайле! — наказала спокійно дівчина і нараз заспівала. Коваль подумав було, що це йому тільки так здавалося. Але ні, вуха його звикли вже до галасу, що його зчиняв кулемет. У цій хвилині він чув кожне слово знайомої пісні.

Наташа не доспівала пісні; замовк і кулемет. Тільки від тупоту копит глухо двигтіла піскова земля.

Загін був врятований.

А через півгодини бійці поховали під молодими соснами свого кращого кулеметника — смугляву Наташу. Ворожа куля влучила їй в саме чоло.

* * *

Була холодна осіння ніч, як коваль застукав у віконце своєї хати. Він мовчки стиснув руку дружини і підійшов до постелі, де спали діти.

— Цить, не буди їх! — шепнув, обвів очима хату, і, не вечерявши, ліг на лаві спати.

Коли на другий день відчинив свою кузню, люди запитували його, якими шляхами так довго блукав. Для всіх мав однакову відповідь:

— Ходив щастя шукати.

— І знайшов?

— Знайшов і в гості його попросив. Сказало, що прийде неодмінно.

Дев'ятнадцять років коваль мовчав і, зціпивши зуби, бив молотом у ковадло, аж іскри золотим роєм під саму стелю кузні плигали. А як прийшла дев'ятнадцята осінь, він повів своїх синів у поле і сказав до них:

— Подивіться, яке поле широке. Ні кінця, ні краю не видно. Воно ваше сьогодні, хлопці, як і вся наша земленька рідна. Тож любіть її, до грудей пригортайте та сліди тих цілуйте, що в славному двадцятому році з піснями по ній проходили. Вони своє життя за ваше щастя віддавали. Віддайте ж його й ви, як командарм покличе вас до бою!

Старий високо підняв палицю. Він був блідий, і губи його тремтіли.

— Я ваші коні підкую на славу, щоб летіли, як весняна буря, вперед, через річки, через гори, вперед, лише вперед!

Коваль витер рукавом сльозу і, щось стиха підспівуючи, швидкими кроками попростував додому.

ХОРОШИЙ ЧАС

Рівно рік тому з бараків на Персенківці винесли труну і з гуркотом впхнули її в довгасту чорну скриню на колесах. Вирізьблений ззаду магістратського катафалка янголик спер голову на руку і байдужно дивився на вдову і семеро Олександрових дітей, що чимчикували за похороном. Коні йшли пожвавленим кроком, і дітям доводилось раз у раз підбігати, щоб не лишитися позаду, не відстати від батькової домовини.

Нарешті задихані прибігли на кладовище. Тут довго чекали, поки прийшов ксьондз. Помолившись і нашвидкоруч покропивши труну, він поправив пенсне і глянув на вдову. Марія зрозуміла і добула з хустини гроші. Через десять хвилин над робітником саночистки Олександром Домбровецьким виріс пагірочок жовтої глини. Сироти почували, що їм тут більше нічого робити, і одне за одним попростували мовчки додому. За дітьми йшла мати і думала про те, що буде з ними завтра.

Бараки нуждарів затулені снігом, над ними тремтять від холоду зорі. Дванадцятирічний Казімір несе з далекого лісу оберемок дров, і через хвилину у вогкій конурі весело спалахує вогонь. Четверо молодших дітей лежать під периною — єдиною на всю сім'ю. Вони чекають на матір. Кіт Василь наїжачив шерсть і тихо пом'явкує з голоду. Ванда і Броніслава туляться до грубки, але й вона не захищає їх від скаженого холоду, що кожною шпариною втискається в убоге житло.

Вже цілком стемніло, коли прийшла з роботи мати. Дітям відразу впало в око, що вона сьогодні була якась інша. Її сумні очі раптом повеселішали, і вона навіть погладила Василя, що, задерши хвіст, терся об її спідницю. Василя, якого вона не називала інакше, як дармоїдом! Після вечері, що складалася з картопляної юшки,

Марія витягла з-під ліжка ковану залізом невеличку скриню, в якій вона мала колись усе своє придане, а сьогодні зберігала документи. Сім дитячих метрик. Вона завернула папери обережно в газету і поклала під подушку, щоб завтра вранці забрати з собою до міста.

Через два тижні почалася весна, і сиротам не треба було сперечатись про те, хто з них узує єдині подерті батькові чоботи, адже можна було вже ходити босими.

Останнього часу Марія мов не та стала. Рухи її були жваві, енергійні, вона завжди кудись поспішала, а відходячи на роботу, міцно цілувала голівки своїх наймолодших — Станіслава і Кристини.

Одного дня в бараку з'явився рідкий гість — листоноша і голосно назвав прізвище «Домбровецька». Тоді була дома тільки Ванда. Вона не наважилась розпечатати листа, хоч як її мучило бажання взнати, кому це впало на думку писати такого великого листа до людей, які ніколи ніяких листів не одержували.

Коли вона увечері вручила його матері, та зблідла, почервоніла, сховала його на грудях, потім знову добула і нарешті тремтячими руками розпечатала.

Діти завмерли. Вони пильно слідкували за матір'ю, бачивши, як її губи щось шепотіли. Їх палила тепер страшенна цікавість, про віщо йде мова в цьому листі, що від нього мама стала ні в живих ні в мертвих.

Раптом мати не то зойкнула, не то крикнула, кинулась до русявого Станіслава, взяла його на руки і почала шалено цілувати.

— Діти! — промовила насилу.— Про нас думають, нам... не дадуть загинути...

Минув один місяць, минув другий. Багатодітна мати Марія Йосипівна Домбровецька одержала від уряду допомогу. Дві тисячі карбованців. А ще тричі по дві тисячі одержить вона найближчими роками. Зодягнула в нові вбраннячка обідраних дітей, їх тіла зогріватимуть теплі пальтечка. Кожне матиме по парочці новеньких блискучих черевичків. Буде в чому ходити Маріїним дітям у школу.

Перед тихою вілою в центрі міста шумлять акації. Їх віти коливаються на вітрі, а одна гілка раз у раз вдаряє об вікно, і це невимовно дратує кота Василя, який даремно силкується піймати її пазурами, щоб раз назавжди встановити тишу. З завулка викотився танк, за ним дру-

гий і третій — рівною колоною витягнулися грізні бойові машини, простуючи вгору. У вікні вілли появилася Кристина, потім Казімір, потім Станіслав, а згодом голови старших дівчат, Ванди і Броніслави. Тісно стало Василеві на вікні, і він з сердитим муркотінням подався на підвіконник. Діти Марії, як і кожного разу, вітали бійців, помахуючи до них руками, а трирічна Кристина заспівала «Москва моя...». Її пискливий голосок не долітав далеко, він танув у шумі дерев, але ж танкісти так щиро і сердечно всміхалися до неї, ніби справді чули її пісню.

Ось уже три тижні, як Домбровецька, робітниця саночистки, одержала від райради нову квартиру...

ЛЮДИ ВИЗВОЛЕНОЇ ЗЕМЛІ

Рік тому комсомолка Міре перебувала в тюрмі у Фордоні *. Це великий похмурий будинок, куди ув'язнювали виключно жінок. Деякі з них, що їм залишилось сидіти ще рік-два, лічили по пальцях місяці, тижні і дні. Міре не лічила — вона мала за собою три довгих роки, але попереду було ще цілих десять років. Десять років — це втрачена молодість, зруйноване здоров'я, це майже неминуча смерть в цих ненависних стінах. Але комсомолка Міре не здавалася. Тюрма відібрала у неї здоров'я, але не відібрала віри в те, що вона ще вернеться у свій Львів, і що в цьому Львові буде ще інше життя.

У вересневий вечір Міре залишила спорожнілу тюрму. Земля стогнала від вибухів бомб, і в чорному диму зникав обрій. Далекий шлях з Помор'я до Львова, а тоді був ще дальший. Мандруючи пішки, Міре до крові пооббивала собі ноги, але душа її горіла радістю, бо вона знала, що йде назустріч новим дням, за які боролася, за які віддала свою юність.

Була вже пізня осінь, коли Міре побачила башти вільного Львова. А на другий день рано-вранці вона підійшла до воріт заводу «Контакт» і сміливо задзвонила.

— Міре вернулася! — покотилася по заводу звістка, і всі, хто пережив з Міре забастовку в 1933 році, стискали їй руки і раділи, від усієї душі раділи. І Левицький, і Франдель, і Ланг, і інженер Геннер, і багато-багато інших.

Через півгодини Міре знала все; вона довідалась і про те, що колишніх власників — тих самих, які Міре за забастовку віддали в руки поліції,— робітники з перших же днів після приходу Червоної Армії прогнали з заводу; і про те, що, коли перший в історії заводу робітничий комітет взявся господарювати, на складах були тільки невеличкі залишки сировини і півфабрикатів, а в

заводській касі лише 15 злотих. І ще одне сказали робітники Міре,— що її старого знайомого — молодого робітника Дмитра Левицького колектив заводу висунув депутатом в Українські Народні Збори *.

Міре пізнавала людей, з якими шість років тому разом працювала. Вона не здивувалась, побачивши, що завод працює повним ходом. Вона знала, що люди, які так прекрасно склали іспит класової свідомості в роки гніту і експлуатації, складуть його блискуче, як вільні громадяни соціалістичної Батьківщини.

А іспит був нелегкий. Треба було засвоїти нові соціалістичні методи праці, треба було господарювати зовсім інакше, ніж досі, по-новому. В день націоналізації робітники висунули на керівний пост робітника Левицького. З того дня вечорами в кабінеті директора збиралася стара гвардія: Міре, Геннер, Гезунд, начальники цехів, щоб радитися, як треба працювати, щоб завод не відставав від передових підприємств Радянського Союзу.

Цехи поділені на бригади; до кожної бригади прикріплений один з кращих активістів. Коли в західноукраїнських областях народилося соціалістичне змагання, завод одним з перших включився в його потужне русло. Такої роботи завод ще не бачив. Люди, які довгі роки вважали працю важким тягарем, помолодшали, рухи їх стали швидкі і спритні, очі їх ні на хвилину не відривалися від верстатів. В цеху був один спаяний колектив, для якого праця стала дійсно справою честі. З кожним днем дедалі росли на дошці показники продуктивності праці.

Слово «стахановець» слюсар механічного цеху М. Михайляк почув вперше, коли голова фабкому Ланг заявив йому, що його робота стахановська. Раціоналізаторські досягнення, яких добився Михайляк, працюючи на штампувальному верстаті, дали підприємству величезні заощадження, а йому самому — віру в себе, гордість за себе і за весь колектив, який уміє так любити і шанувати людську працю.

Рік тому на заводі панувала мертва тиша. Сьогодні цехи заводу сповнені кипучого творчого життя. За рік кількість робітників збільшилася втроє, але підприємство розширюватиметься й далі. Про ці досягнення, про своє щастя розповідає робітничий колектив, і ці слова звучать, як пісня, як ненаписаний ще епос про людей, яких окрилює велика ідея.

НАРОДЖЕННЯ ЛЕГЕНДИ

Серед старожилів Львова кружляла легенда про синьооку дівчину Божену Шрамек, що її пам'ятного червня 1902 року застрелили на вулиці гусари. Застрелили, незважаючи на те, що Божена грала на скрипці, грала так, що браві австрійські офіцери зупинялися бувало під її вікном і слухали — не могли наслухатись співу, що виливав з-під її ніжних пальців. Нарешті один з них, поручник гусарів, щиро полюбив Божену і так довго зітхав під вікном чарівної скрипальки, поки та за серце не віддячила йому серцем.

А потім — у саму весну від полум'яної любові — Божена зустрілась віч-на-віч з своїм коханцем на Стрілецькій площі, коли на каміннях річками текла кров рубаних шаблями робітників. І, мабуть, два серця було в грудях Божени, бо коли вона побачила, як під копитами поручникового коня гине шестирічна дівчинка, піднесла з бруку кимось покинутий револьвер і стрельнула у високе чоло свого Гези. Вчинивши це, кинулась тікати. Довго гнався великий гусар за дівчиною вуличками старого міста і тільки під брамою Божениного дому наздогнала скрипальку куля. В хвилину її смерті така тиша настала в місті, що навіть цвірінькання горобців не було чути.

Від того дня, кажуть люди, сохнути почала львівська пісня, щораз рідше грали вечорами фортепіано, а в грудях оперних співаків немовби порвалися струни. Разом з Боженою Шрамек вмирала легенда про Львів — другий Відень — місто співу і музики.

І коли через декілька років старенький професор консерваторії виступив з скрипковим концертом Бетховена і, закінчивши рондо, побачив перед собою десяток-два тупих облич з сонними очима, він швидким кроком потупцював додому і ліг у ліжко, щоб не підвестися з нього більше.

* * *

Марія Зубрицька — трамвайний кондуктор, вона дуже мало розуміється в музиці. Вона добре знає тільки дві пісні: монотонну колискову, яку колись співала її мати, і величний «Інтернаціонал», що його вона тільки зовсім недавно мала можливість вивчити. Зубрицька й співає його, йдучи на демонстрацію в перших рядах ударників міського трамвая.

Якось Марія пішла разом з літніми кондукторами до набитого людьми залу, де відбувався концерт. Стоголосим хором заграв оркестр, а потім затих, віддаючи голос скрипці юнака, що стояв у півколі музикантів. Юнак грав той же концерт, що був лебединою піснею старого професора. Марія не знала, хто такий Бетховен, але вона уважно вислухала до кінця його твір. Вухо її не ловило ще мелодії, але те, що чула, потрясло душу колишньої батрачки, і за той вечір Марія вдвоє більше полюбила життя, ніж любила його досі.

На цьому ж концерті був і Мендель Шпаннер. Після хвороби м'яза правої руки він уже десять років не брав у руки скрипки. Виходячи на вулицю, старий музика сказав до свого друга Шварца, який все своє життя тільки те й робив, що настроював для людей фортепіано.

— Знаєш, Отто, я ще буду грати.

Отто Шварц остовпів.

— Одною рукою, Мендель?

— Ні, обома, Отто.

— Про мене,— розвів руками Шварц.— А втім, сьогодні все можливе. Навіть і те, що ти гратимеш обома руками.

І Мендель Шпаннер взявся здійснювати свій намір. Повертаючись з роботи, він зараз після обіду замикався в своїй кімнатці і грав. Спочатку йому було важкувато, але поступово рука оживала, м'язи її еластичнішали, і одного разу Мендель пішов до Шварца.

— Отто! — сказав він йому.— Я вже знову здобув Кайзера *, оволодів Крейцером *, покорив Роде * і взяв штурмом всі концерти Берліо *. Я, Отто, буду ще грати в оркестрі.

— Ти здурів, Мендель. Хто тебе, старого, візьме в оркестр?

— Ну й голова ж у тебе, Шварцуню! Якби мені було вже не п'ятдесят, а й шістдесят років, то сьогодні для хорошого музиканта завжди місце знайдеться.

— Так, сьогодні все можливе! — ствердив Шварц.— Якщо ти гратимеш ще колись в оркестрі, то я почну вчитися на фортепіано.

І рівно через два місяці, коли Шварц пішов на концерт симфонічного оркестру, він побачив поміж музиками самовдоволене обличчя Менделя.

Під час перерви хтось міцно вдарив його по плечу, і Шварц почув насмішкуватий голос:

— Ну, Шварц, можеш починати вчитися на фортепіано.

Колишній музикальний критик колишніх львівських газет зупинився перед яскраво освітленим фронтоном Великого театру.

— Скоро вже буде у вас опера? — спитав швейцара.

— Чекали п'ятнадцять років, можете почекати ще два місяці,— відповів той.— У вересні буде опера і балет. А сьогодні у нас олімпіада.

Бородай промимрив щось незрозуміле і подався далі. Раптом у вуличному гучномовці почувся голос:

— Виступає хор електромеханічного заводу «Контакт».

І поплила по місту пісня. Бородай пройшов ще кілька кроків, а потім зупинився. Його поштовхували прохожі, хтось двічі повторив йому «добрий вечір», а старий меломан стояв непорушно і слухав. Коли хор почав співати «Стелися, барвінку, низенько», старого попросили зійти з середини тротуару. Він машинально попростував до трамвая.

— Це... співають звичайні робітники!..— сказав стиха жінці, що продавала квитки.

— Ну й що? Наші співають ще краще,— відповіла кондуктор. Це була Марія Зубрицька.

Трамвай пронизливо заскиглив на повороті, а потім з мелодійним позойкуванням помчав по Краківській площі до дільниці, де жила і пала смертю хоробрих молода скрипалька Божена Шрамек, вірна дитина вільного сьогодні міста. Міста, якого не можна не любити.

ПОД СЧАСТЛИВОЙ ЗВЕЗДОЙ

После трех недель войны Львов напоминал смертельно раненного человека. Искалеченные бомбами, гранатами дома; разобранные на баррикадах мостовые; разорванные трамвайные провода — такой был вид города, когда на Личаковской улице появились первые советские танки.

Было тогда что-то такое, что заставило людей забыть про страх, про голод. В этот день радость горячим ключом била в каждом сердце. Люди шли навстречу бойцам первой в мире армии трудящихся.

На другой день Львов запестрел красными стягами, зашумел массовыми уличными демонстрациями. На танках, грузовиках, постаментах памятников поднимались красноармейцы над тысячеголовою массою, и каждый из них был в эту минуту трибуном революции, пламенным большевистским словом убыстрял бег крови в жилах обессиленного города, приводил в движение машины и моторы, зажигал на улицах и площадях ослепительно яркие фонари, возвещавшие жителям Львова об окончании войны.

И ночь становилась днем. В кабинете директора трамвая уже целые сутки заседал молодой завком. А когда забрезжил рассвет, в город двинулись бригады монтеров. Дорогу для их машин расчищали мужчины, женщины и дети, неутомимо разбирая бесчисленные баррикады. В то же время делали свое дело монтеры водопровода, газового завода. На поврежденных предприятиях рабочие в лихорадочном труде залечивали раны на своих станках. Через несколько дней из водопроводных кранов брызнула вода, в лампах вспыхнул газ. По очищенным от мусора улицам покатились маленькие чопорные вагоны львовского трамвая.

Через несколько недель после октябрьских торжеств, которые город впервые отмечал вольно, по-боевому, на

национализированной кондитерской фабрике имени Кирова состоялось заседание рабочего комитета. Было решено первыми поднять над освобожденной землей знамя социалистического соревнования. Председатель комитета Софья Окрент говорила коротко, но все ее поняли с первого же слова и на другой же день начали работать по-новому. На стене дежурной будки появилась доска, где после работы Софья Окрент собственноручно выписывала: «Вильчинская — 220 процентов сверх нормы, Лампика — 180, Борнер — 175».

Недавно еще неведомое здесь слово — ударник, стахановец — стало синонимом чести, доблести и геройства. В умах совершался настоящий переворот. Дело производства, к которому раньше относились равнодушно, теперь превращалось в кровное дело рабочих. В радостном гуле станков «я» заменилось гордым, сильным «мы». «Мы хозяева производства», «мы выполняем», «мы перевыполняем», — вот что роднило, связывало с народом, государством этих новых граждан союза счастливых республик.

На призыв Софьи Окрент и ее товарищей первой откликнулась молоденькая работница табачной фабрики Ирина Кирилей. Ее отец не работал на фабрике уже многие годы, так как фабрика была государственная, а польские правители страшно не любили украинцев, которые, по их мнению, должны были как можно скорее сгинуть с лица земли. Теперь старый Кирилей стал гражданином СССР. А это означало для семьи — жизнь. И Ирина с первых дней своей работы на фабрике вызвала удивление рабочего коллектива своими производственными успехами.

Председатель фабкома Ян Крук, не успевший еще скинуть с плеч арестантскую куртку, которую пять лет носил за борьбу против шляхетской тирании, почувствовал, что Ирину ждет большое будущее, а когда она предложила рабочим принять вызов кировцев, сердце бывшего политзаключенного забилось от радости. Через несколько недель Ирину приняли в комсомол. Крук, поздравляя ее, прослезился. Такая у него, как он потом говорил, мягкая натура.

А весной, первой большевистской весной, во Львове трудовой народ выбрал депутатов в Верховный Совет СССР и УССР. Выбрал и Василия Садового — рабочего

паровозовагоноремонтного завода. Хотя депутату нет еще пятидесяти лет, волосы у него белые как снег. О своих переживаниях он рассказывает неохотно. «Было — миновало и больше не вернется,— говорит он,— давайте лучше подумаем про завтра».

По-настоящему полюбил жизнь Василий Садовый только теперь. Неизменно, с радостным волнением ходит он, председатель завкома, по цехам, всюду видит за станками парней, девушек, которые работают, соревнуются, вырастают на его глазах в знатных людей великой, прекрасной страны социализма. Его воспитанники, бывшие слесари Литвин и Фуяревич, работают теперь мастерами цехов, а завтра по их следам пойдет семнадцатилетний Волошин, догоняющий на производстве своего отца, фотография которого давно уже красуется на заводской Доске почета.

В свободные часы рабочий, депутат Верховного Совета СССР, охотно посещает бывший дворец графов Потоцких, ныне Дворец пионеров. И каждый раз сердце его не может вдоволь нарадоваться. По графским хоромам, по блестящему паркету ступают ноги бедняцкой детворы. Он стоит у дверей, за которыми идет репетиция детского симфонического оркестра. Долго, долго слушает он музыку, полную такой воодушевляющей силы, и даже не верится, что эти звуки плывут из-под нежных детских пальцев.

По аллеям просторного парка, под тенистыми кронами каштанов катятся коляски, а в колясках лежат укутанные в одеяльца будущие воспитанники Дворца пионеров. Еще год тому назад небезопасно было малышам греться здесь на солнце. То и дело из университета, находящегося поблизости, выбегали бледные как смерть юноши, девушки, а за ними с воем и свистом гнались вооруженные ватаги хулиганов в кокетливых студенческих шапочках. Матери круто повертывали коляски и, охваченные страхом за своих детей, бежали в панике аллеями старого парка. Вслед им неслись стоны раненных ударами ножей студентов, которые имели несчастье родиться в Польше евреями.

Теперь спокойно стало в Львовском университете. Дети рабочих, дети крестьян сидят за книжками, учат, добывая знания, золотую книгу мудрости, которая до сих пор была закрыта для них семью замками за семью печатя-

ми. Друг подле друга, на одной парте сидят отличники учебы украинка Ких, полька Бохенкова и еврейка Бринкер.

Вечерами на улицах Львова весело и людно. Названия кино горят яркими огнями, в свете прожекторов маячит красный флаг над куполом театра оперы и балета. Хорошо пройтись вечером улицей 1-го Мая и, напевая сентиментальную львовскую песенку, думать о своей жизни, которая стелется перед тобой широкой ровной дорогой! Хорошо зайти в кино, где сегодня демонстрируется новая картина. Когда будете в кино, которое почему-то называется «Рай», вам и в голову не придет, что в тесной камере киномеханик Роман Шнекраут блестящими глазами 25-й раз смотрит на экран, по которому двадцать пятый раз уже боевым, твердым шагом марширует в Риге Красная Армия — освободительница. Роман — призывник, он с страстным нетерпением ждет минуты, когда ему скажут:

— Иди, парень, и для тебя есть место в Красной Армии.

Когда заходит речь о его будущей службе, он говорит:

— Мой Львов не будет краснеть за меня,— и губы Романа трепещут от волнения.

Если через месяц-два вы встретите в каком-нибудь месте необъятного Советского Союза стройного чернявого юношу по фамилии Шнекраут, знайте, что это Роман Шнекраут из чудесного города Львова, парень, всей своей юной душой полюбивший великую социалистическую Родину.

МАТИ ГЕРОЇВ

Студент-агітатор дійшов до тієї частини своєї промови, коли мозок працював вже спокійно й без напруження, і з уст летіли слова, що змушували швидше ворушитись кожне хороше людське серце. На цей раз він розповідав про споконвічне прагнення людства до щастя і про тисяча-тисяч тих, що за це прийдешнє щастя жертвували своїм життям. Розповідаючи про боротьбу іспанського народу за волю, він закінчив:

— Я гордий за те, що й мені випала честь бути одним із солдатів іспанської революції. На моїх очах вмирали за волю бійці батальйону імені Шевченка, пліч-о-пліч зі мною з співом «Інтернаціоналу» на устах йшли на ворожі мітральєзи * домбровщаки *. Голосуючи за блок безпартійних і комуністів,— згадайте про них, і коли підійдете до урн, хай пам'ять про полеглих героїв керує вашою волею!

Студент зійшов з трибуни і тремтячими від хвилювання руками почав витирати спітнілі окуляри. Коли затихли оплески, він тихим голосом спитав:

— Будуть питання, товариші?

В задніх рядах підвелася з місця старенька жінка і жвавими кроками попростувала до трибуни. Студент знав цю худеньку згорблену постать в чепці і старомодній пелеринці. Вона ні разу не пропустила занять гуртка; сідала все в тому ж самому кутку і вряди-годи плавним рухом голови потакувала словам агітатора.

— Ви... були в батальйоні ім. Домбровського? — спитала з ніжною, світлою посмішкою.

Це питання збентежило студента: він побоявся, щоб слухачі не запідозрили його в чванькуватості.

— Був...— відповів зніяковіло.

— То чей же, любий мій, знати будете, як там билися брати Будзяки?

— Старший — Вацлав, асистент?..

— Еге ж, еге ж!..— підтвердила поквапливо жінка.— А молодший — Владек.

— Обидва вони пали смертю хоробрих,— сказав студент, але, побачивши пополотніле раптом обличчя бабусі, зрозумів, що зробив помилку, якої ніхто й ніщо не виправить. По залу поплив тихий шелест.

— Смертю... в Іспанії? — глухо вимовила старенька жінка.

— Вацлав під Торіхою, Владек...

Він нараз увірвав і схопив за руки старушку. Але та з надзвичайною силою вирвала їх і, відсахнувшись від нього, крикнула:

— Неправда!

Руки її швидко-швидко шукали чогось на грудях. Знайшла нарешті. Довго розмотувала чорний оксамитовий мішечок, доки добула з нього жмуток паперу.

— Як же це так, люди мої хороші?..— говорила вона, захлинаючись від безміру болю.— Адже вмерлі не пишуть листів! А ось, подивіться, хіба ж це не рука сина мого Вацлава?

І вона високо над головою піднесла пожовклу картку паперу.

— Він за себе писав і за меншого, за Владека, бо в того права рука була прострілена. Послухайте: «Париж, 17 травня 1939 року. Мамо, я і Владек низько кланяємось тобі і здоровимо сердечно. Ми програли іспанську битву, але війну, велику визвольну війну виграти мусимо. Хоч і не скоро, мабуть, зможемо повернутися додому, але й тут, далеко від нашого Львова, ми залишаємось надалі вірними солдатами революції. Тож не плач, мамо, не горюй, бо, який би шмат світу не лежав між нами, наші серця і твоє серце, матусю, горять однаковим полум'ям». Так писали мої сини, мій Вацлав і мій Владек, а ви...— сказала вона, повертаючись до агітатора,— ви кажете мені, що вони загинули, що вони відійшли в вічність на полях Іспанії!.. Їх же це... тобто його, Вацлава, рука це писала...

І старушка вп'ялася очима в папір. В залі настала мертва тиша і чути було тільки шелест карток в руках

бабусі. Щоки її палеціли, і вся вона була в ту хвилину згустком розпачу і надії.

Студент безпорадно, з сльозами в очах дивився на неї. Нараз він помітив, що вона низько опустила голову. Затиснувши в долоні листи, вона без слова рушила до виходу. Люди, що з'юрбилися були біля трибуни, розступилися перед нею. Попри них тихою ходою пройшла мала людина і на тендітних плечиках двигала тягар великого нещастя.

В тупику, що на нього виходили фабричні ворота, було тихо, і треба було добре вслухатися, щоб почути з-за стін глухе двигтіння. Часом загудів мотор, тоді скрипіла брама і з фабричного подвір'я повагом викочувалася навантажена скринями автомашина. Було холодно, але стара Будзякова не відчувала цього. Вже більше ніж годину вона витоптувала по снігу стежечку, сповнена одним тільки палючим бажанням: якомога мерщій побачити Кароліну. Ще півгодини, ще година муки очікування, й оце почулися голоси, а зараз потім шумною юрбою вийшли з воріт робітниці.

Кароліна не помітила старушки, і тільки знайомий голос зупинив її. В світлі газового ліхтаря лице Будзякової було біліше від снігу.

— Кароліно, це... це не Вацлав писав... Не його це рука, ані Владека. Це хтось з ваших... з наших писав, щоб не журилася даремне стара мати. Правда? Правда, Кароліно?

Дівчина не відповіла. Засунувши руки в кишені куцого пальта, не набагато вища від Будзякової, вона мовчки простувала поряд з нею затихаючими вулицями міста, а з очей її котилися сльози. Коли вони підійшли до трамвайної зупинки, Будзякова добула хустку і витерла дівчині очі.

— Не плач, моя дитино. Я знаю, ти не менше від мене любила Вацлава. І за те — спасибі тобі, Кароліно...

Повільно йшла сьогодні по сходах стара Будзякова і довго не могла відімкнути дверей. Опинившись в кімнаті, де по обох боках маятника з зозулею висіли на стіні знімки її синів, старушка за звичкою, як і щовечора, потягнула гирки годинника, потім хотіла підійти до ліжка, та захиталася і важко звалилася на підлогу.

Шість разів закукала дерев'яна зозуля, як Будзякова опритомніла. Десь внизу, на другому поверсі, грало

радіо. Знайомі звуки нагадали їй щось. Адже з цією піснею її сини, її Вацлав і Владек, два молоді герої йшли на смерть за волю всіх народів. Будзякова підвелася, вмилася, одяглася в святкову сукню і швидко зійшла по сходах.

Цього грудневого ранку, хоч було ще темно, в вікнах житлових будинків горіли вже вогні. По вузькій вуличці, що вела до виборчої комісії, поспішала мати героїв.

ПОДИХ ПЕРЕМОГИ

(Нотатки з наради селян Львівської області)

Це було щось таке, чого не забувають, що залишається назавжди в людській пам'яті і в людській душі.

Ми пам'ятаємо не одні масові збори в радянському Львові. Ввійшли на віки вічні в історію Народні Збори 1939 року, коли Західна Україна через своїх представників сказала: бути нам назавжди з Києвом і Москвою. Вітер великих подій линув тоді над нами, і всі ми знали в той час одно: устами депутатів говорять незлічені покоління нашого народу. Доля нарешті усміхнулася трудящим Західної України, і відблиск цієї усмішки сяяв на обличчях перших народних депутатів нашої землі.

Проте *такого* не було навіть тоді. *Таке* могло статися тільки тепер, після того як люди, мільйони людей взнали, щó прийшло до них у вибухах ворожих бомб, у гуркоті лавини німецьких танків, у тупоті німецьких чобіт по шляхах рідного краю. *Таке* могло статися лише тепер, після того як роки пережитих важких випробувань новим, глибшим, ніж будь-коли, змістом сповнилися для мільйонів людей слова: Батьківщина і свобода, земля і хліб, незалежність і дружба народів, партія більшовиків і влада Рад.

Відбувалася нарада селян Львівської області. Нарада, яких багато відбувалося, відбувається і відбуватиметься в нашій неозорій країні. Але, щоб оцінити почуття, з якими люди з'їхалися на неї, треба було бачити, як реагували селяни на те, що розповідалося з трибуни наради про пережите, про відвойоване, про здобуте. Люди плакали і сміялися, зривалися раптом з крісел і гучними, як буря, оплесками вітали думки промовців, що були їх думками, вихопленими з самого селянського серця.

Була хвилина, коли здавалося, що схвильовані селяни зламають пройняті норми, кинуться на сцену, візьмуть

до рук червоні прапори і понесуть їх вулицями міста, щоб продемонструвати на весь світ, що Львів — українське радянське місто, що Радянська влада — їх рідна, як рідна мати, влада, і що заради неї кожен з них ладен віддати все: і свою хату, і своїх дітей, і свою кров до останньої-останньої краплі.

Шкутильгаючи, піднімається на трибуну Микола Бойко. На його грудях гвардійський значок, над значком жовті і червоні стрічечки — скромна розповідь про кров, пролиту солдатом Вітчизняної війни. Далекий шлях від Старих Бродів до Ленінграда і Сталінграда, а потім до вогняної бурі Курської дуги. Микола Бойко, син Василя, пройшов його із славою. Осіннього дня він повернувся у своє гніздо. Вперше за шістсот років історії і Старих Бродів, і всієї старої галицької землі повернувся її син з перемогою. Це вже не Іван без роду і без долі застукав до батьківських воріт, щоб пустили інваліда доживати вік. Микола прийшов додому в ореолі безсмертної слави, що стала за ці величні роки уділом мільйонів наших Микол. До 150 німців скосили Миколині кулі, три величезні гітлерівські самохідні гармати замовкли назавжди волею Миколи з невеличких, напівзруйнованих сьогодні і невідомих широкому світові Старих Бродів.

Бойко тепер голова сільради у своєму селі. Він говорить з трибуни про все, що його хвилює. І про те, як він став офіцером, і про своїх трьох братів на фронті, і про чималі гроші, зібрані його селом на танкову колону. Однак поза всім цим відчувається одно: велика і благородна людська гордість, що народилася і виросла в цій селянській душі під ясним сонцем Радянської країни...

За столом президії сидить Софія Горак — заступник голови сільради села Шолосія, Бібрського району. В руках у неї клаптик паперу. На ньому вона записала собі невигадливий текст своєї промови. До її виступу ще далеко. Але Софія Горак хвилюється, їй ще ніколи не доводилось виступати перед такою численною аудиторією, перед тисячею пар очей, які дивляться на тебе.

Вона уважно слухає доповідь і на звороті свого папірця спроквола пише: «В селі Домажин, Івано-Франківського району, Степан Верес, що мав раніше півгектара грунту, тепер має його 3,75 гектара».

В селі Софії Горак не було фільварку, і вона не дістала ні півгектара нової землі, але вона й не плаче за

нею. Вона радіє тим, що Степан Верес з невідомого їй Домажина дістав від Радянської влади так багато землі, і вона уявляє собі, як раділи Верес, його дружина і його діти, коли плуг Вересів вперше розкраяв груди нової Вересевої землі.

І очі Софії сяють теплом радості, народженої радістю інших.

Михайло Пугач з підльвівського села Борщовичі не відриває очей від президії. Його прізвище в списку виступаючих. Але час біжить, нарада кінчається.

Михайло Пугач не виступав, але однаково про нього знатиме завтра область, як знає сьогодні весь Ново-Яричівський район. Багате минуле у Пугача. За польських часів знали його львівські робітники і знала поліція як невловимого бунтаря. У вересневі дні 1939 року він з товаришами роззброїв у своєму селі цілий загін ворогів. Організував міліцію, працював завідуючим відділу кадрів у Ново-Яричівському райвиконкомі. Війна — і Пугач іде на схід. Потім — Червона Армія, оборона Сталінграда і важка контузія. Півтора року Пугач не піднімається з госпітального ліжка. Згодом радість повернення, і інвалід-сталінградець Пугач знову виявляє бурхливу діяльність у своєму районі, організовує Радянську владу, допомагає винищувати націоналістичні банди, завжди збуджений, завжди сповнений енергії.

— Приїдьте в наше село,— запрошує Михайло Пугач,— побачите наш клуб, побачите нашу школу, побачите, як чудово ми їх відремонтували. Зустрінетесь з нашими людьми, з людьми села Борщовичі, які першими в районі виконали свої зобов'язання перед державою, які зібрали на державну позику 186 000 карбованців, а на танкову колону — 116 000. Ми зробили багато, але ми зробимо ще більше. Можете мені повірити.

Можна Пугачеві повірити. Так само, як можна було йому вірити колись, у підпільній роботі, а потім під мурами Сталінграда. Він — з тих, що залишаються вірними до смерті, з тих, що їх ім'я на нашій землі — легіон.

Говорить академік Возняк. Він чув, що розповідають селяни про діла націоналістичних розбійників, його потрясли факти страхітливих звірств, вчинених ними. Вчений, який усі свої сили присвятив дослідженню творчості Івана Франка, не може мовчати, коли націоналістичне плюгавство, зраджуючи Україну, топче чоботищами з ні-

мецьких фабрик усе те, за що боровся і страждав творець «Каменярів» і «Мойсея». Його душа накипіла гнівом, і він не може не поділитися цим гнівом із своїми братами від плуга. Він знає: на ці страхітливі злочини може бути одна тільки відповідь: смерть.

«Смерть бандитам!» — підхоплює зал, і цей оклик селянської маси звучить як невблаганний смертний вирок.

Приблизно в тому ж самому місці, де відбувалася нарада, височів колись так званий Нижній Замок. За кілька років перед Полтавською битвою в ньому жив Карл XII. Він готувався тут до походу по золоте українське руно; тут він накреслив докладний маршрут своїх військ. Кілька років тому по цьому маршруту пройшли на схід війська Адольфа Гітлера. Однаковий був їх маршрут — і однакова доля. Залишаються від них тільки черепи, що їх виорює гострий плуг українського селянина.

Сьогодні він тримає цей плуг міцніше, ніж будь-коли, і оре він ним свою українську землю від краю до краю. Він знає: цей плуг, цю землю дала йому рідна влада Рад. Він знає: вона захищає його право на цей плуг і землю всією могутністю своєю, всією могутністю Червоної Армії. Він знає: цей плуг і ця земля — тільки початок. Іде в його край нескінченний потік могутньої сільскогосподарської техніки, вкриватиметься його край новими і новими школами і університетами, друкарнями і бібліотеками, фабриками і заводами, електростанціями і лікарнями. І гордий своєю волею, впевнений у своїх силах, сповнений відданості своїй Вітчизні — СРСР, своїй матері — Радянській Україні, рідній більшовицькій партії Леніна, він швидко крокує вперед по кістках своїх ворогів назустріч цілковитій перемозі нашої великої справедливої справи.

Подих цієї перемоги відчуваємо тут, на галицькій землі, може, ще сильніше, ніж де-небудь інде. І саме тому львівська нарада селян так радісно схвилювала наше серце.

ЗОЛОТА АРКА

Жила колись у місті Львові людина, яка вирішила здивувати весь світ, а ім'я своє прославити на віки вічні. Майже нікому не відомий, вбогий український міщанин взявся 400 років тому власними руками будувати башту: найкрасивішу й найвищу башту Львова. З нього глузували, бурсаки жбурляли в нього камінням, але невтомний будівничий терпляче зносив з усіх усюдів у фартусі цеглу, працював у поті чола від сходу до заходу сонця, і башта росла з кожним днем все вище і вище, поки одного дня не знайшла трупа натхненного маньяка на мурі будівлі. Він затис в одній руці цеглу, а в другій — черпак і лежав з розірваним серцем, як німий докір тим усім, що не хотіли зрозуміти його — такої звичайної людської туги до величі.

Безталанного мрійника поховали на одному з незліченних тоді кладовищ, а розпочату башту рознесли, що й сліду по ній не залишилось.

Проте туга, безсмертна творча туга, залишилась живою, вона через сторіччя товклася в грудях людей української Флоренції.

Я пригадую робітничі демонстрації у польському ще Львові. Часто, дуже часто траплялось, що багатьох учасників демонстрації привозили додому з поліційною кулею в серці. Що ж гнало цих людей в обійми смерті? Невже ж вони ризикували життям лише заради шматка хліба або 10-процентної підвишки зарплати?

Думати так, значить цілком не вірити в людину. Ті, що в пам'ятний день квітня 1936 року брали з рук вмираючих товаришів продірявлену кулями, порубану шаблями труну вбитого поліцією безробітного, і безстрашно несли її далі, на вибране ними місце вічного спочинку їх товариша, не думали в той час про свою зарплату. Вони

відчували тоді одне тільки: що кожний їх крок уперед по политих їхньою ж кров'ю вулицях, це сто, це тисяча кроків вперед до безсмертя, до величі їх та їхнього класу, до країни найвищих і найкрасивіших башт, побудованих їхніми власними руками.

Коли Нафталі Ботвин *, львівський ремісник, герой, на секунду перед стратою, крикнув своїм катам горде: «Хай живе революція!», перед його очима, що гасли, не стояв учорашній день; його вмираюче серце було там, куди даремне намагався знайти шлях львівський міщанин XVI сторіччя,— на земних височостях, де слово «людина» звучить гордо.

Німецький губернатор Галичини Вехтер не розумів цих речей. Це вірне дітище Гітлера було не тільки продуктом фізіології. Все життя Вехтера було суцільною фізіологією. Коли він важив на долоні награбовані брильянти, його спину скоботали мурашки похоті на думку про те, скільки найбіліших рук дочок Відня обійматимуть його шию, почувши про його багатство. Коли з його наказу десятки й сотні тисяч людей гинули в муках, він відчував несамовиту радість існування, дику насолоду від свідомості того, що не йому люди завдають страждання, а він людям. Коли машина несла його повз колючий дріт Янівського концтабору, його пронизував приємний холодок від почуття необмеженої тваринної особистої волі, здобутої за рахунок неволі інших людських істот.

Губернатор Вехтер, як і всі німецькі «фюрери», носив на кашкеті довгий дашок. Це давало можливість спостерігати свої жертви, не показуючи їм очей. Це не давало можливості дивитись угору, але «фюрерам» це не було потрібне. Світ їх уявлень, їх бажань лежав на рівні дашка їхніх кашкетів. Що виростало вище, могло впасти на їхні голови, і тому треба було його ламати.

Правда, вони дещо й будували. Вони збудували у Львові одну тільки фабрику, зате одну з найбільших у світі — Янівську фабрику смерті. Далі їх творчі плани не сягали. Львів, який за їхніми словами, повинен був купатися «в сонці німецької культури», вони скупали насамперед у його власній крові. Це був виховний засіб для тих, яким пощастило б залишитись у живих і рачки, з ланцюгом на шиї, ввійти в царство культури вехтерів.

Кілька місяців тому Вехтер був змушений об'єктивними причинами поквапливо виїхати із Львова. Його «мі-

сія» залишилась незакінченою. Коли перший червоноармієць з'явився на Стрийській вулиці, просякнуте трупним запахом місто, здавалося, вмирало. На спустілих бульварах з потоптаними клумбами і поламаними решітками, вили голодні собаки, в цехах і так нечисленних заводів звили собі гнізда сови й лелеки. Викладові зали університету нагадували покинуту стайню, по коридорах політехнічного інституту шугали щури, обнюхуючи купи закривавленої марлі.

І думалось тоді: скільки праці, скільки часу треба буде на те, щоб Львів став тим самим, чим він був 3—4 роки тому!

Минуло три-чотири місяці. Правда, за цей час не трапилось жодне чудо. Трамваї все ще не ходять, водою можна користуватись лише сім-вісім годин на добу, оперний театр все ще не працює, а коли й працюватиме вже, то вистави йтимуть, мабуть, без арфи, бо остання арфістка Львова вже третій рік лежить у поруділій від людської крові землі Янівських горбів. А все-таки зроблено багато, дуже багато. В квартирах львів'ян вже давним-давно горить газ, у жилах міста щораз сильнішим струмом кружляє електроенергія, зникають черги перед магазинами з хлібом, на порожніх ще так недавно вулицях — людно і гамірно. Університет став знову університетом, інститути — інститутами, школи — школами. На сцені українського театру полум'ям великої любові горить безсмертний «Олеко Дундич», в польському театрі Львів чистосердечно сміється над містером Перкінсом, по-львівському соковитими вигуками коментує репліки містера Хемпа. В залі філармонії ви можете часто почути капелу «Трембіта», а депутат Верховної Ради СРСР Юрій Крих грає в супроводі оркестру скрипковий концерт Венявського *.

Спробуйте знайти сьогодні у Львові підприємство, яке б не працювало. Більше того, ви будете, може, здивовані, почувши, що окремі львівські підприємства працюють ще краще та продуктивніше, ніж перед війною.

Ви скажете, може, мало,— Львів у кращому випадку буде тим, чим був: великим культурним і торговельним центром, містом героїчного та нечисленного загону робітників, містом вчених і митців, та водночас містом торгашів і закукурічених від тупоумства обивателів, які не тільки вміють нудити світом, але встромлювати палицю

поміж коліс історії; нащадків тих самих обивателів, які колись із спокійним серцем зацькували ошалілого від творчої туги будівничого. Де ж золота арка над його небосяжними баштами?

Ні, Львів буде інший; ріка часу тече також по львівських вулицях. Львів буде не тільки тим, чим був, адже завтра його — радянське завтра.

Саме тепер Львів переживає свої великі дні, в ритмі цього міста ви відчуваєте сьогодні народження нової його епохи; саме такої, яка ввижалася очам Ботвина в хвилину його скону; саме такої, за яку наставляли груди герої кривавого четверга.

Цілком недавно Державний Комітет Оборони намітив ряд заходів, які перетворять левине місто в великий індустріальний центр України. Найближчого часу почнуться роботи по будівництву нових величезних заводів. Вони протягом одного року змінять обличчя міста.

Піднімуться на околицях дими над новим машинобудівним заводом. Мине кілька місяців, і на наших вулицях заблищать свіжим лаком автомашини львівського виробництва.

До хору ранкових гудків приєднається новий гудок — заводу електроприладдя, підприємства із складним, унікальним устаткуванням. Його побратим — завод електроламп випустить уже в цьому, новому, 1945 році 7 мільйонів малих електричних сонць!

Скоро вже люди всієї нашої країни слухатимуть музику широкого світу при львівських радіоприймачах марки «Перемога», при прекрасних п'ятилампових радіоприймачах з двома діапазонами, що ловитимуть хвилі з усіх континентів.

Весною цього року багатоголоса пісня 10 тисяч веретен великого текстильного комбінату заглушить шамотню 200 старих веретен. Будемо мати і взуттєву фабрику. Від сьогодні за рік вона випустить п'ятсот тисяч пар черевиків.

Якщо до цього часу чи не найкращими духами в СРСР вважався «Кристал Москви», то скоро він матиме небезпечного суперника в духах львівського виробництва. Поширена парфюмерна фабрика дасть за цей рік продукції на 25 мільйонів карбованців.

Через півроку ви побачите в продажу патефони львівської марки; цієї ж марки роялі розважатимуть вас на

концертах, а ваші дочки бачитимуть свою красу і юність у дзеркалах, шліфованих робітниками Львова.

Справжній переворот переживатиме у цьому році Львів, якщо мова йде про електрику: потужність його електростанцій зросте в два рази в порівнянні з довоєнним часом.

Газ — це друге сонце нашого міста — грітиме в три рази сильніше, бо настільки збільшиться його споживання...

Мова йде про 1945 рік. За ним підуть інші роки, ще кращі, ще багатші роки народження нового, насправді радянського Львова, де добрий геній минулого перекине золоту арку в дні майбутнього, і ренесансові башти старовинного міста будуть свідками нового ренесансу, народженого в вогні страшної війни, війни вільної людини з сморідним поріддям фашистського диявола.

Такий-бо наш шлях величі!

ЩАСТЯ ЛЬВОВА

Багатьом з нас здавалося, що радість двох з половиною років безперервних перемог, увінчаних здобуттям Берліна, до краю сповнила наші серця. Однак світанок 7 травня сказав нам щось інше. Досить було в ці неповторні години подивитися на Львів, пройтись його вулицями, заглянути в очі прохожих, щоб зрозуміти, що таке велика людська радість, рівної якій ніколи ще не вміщало наше серце.

Були мітинги, десь лунала незвична в цей час музика, і навіть нарциси на клумбах пахли, здавалось, сильніше, ніж будь-коли.

Львів — старе місто. Та за всю історію воно мало знало радісних свят. Спалювали і плюндрували його татари, на чотириста років підкорили його поляки *, господарювали в ньому, наче в своєму фольваркові, генерали Карла XII *, і, коли місто нагадувало вже забуте кладовище, з тріумфальним барабанним боєм увійшли в нього регіменти австрійської імператриці *.

Здавалося восени 1918 року, що Львів також знайде своє місце серед міст вільних народів, одначе війська Пілсудського затримали стрілку на його годинникові на цілих двадцять років.

Історичний вересень 1939 року відкрив Львову шляхи до щастя. Ненадовго. Почалось те, про що не говорять матері під вечір малим дітям, те, що ми звикли називати кошмаром гітлерівської окупації.

В липні минулого року Москва салютувала переможним львівським дивізіям. Львів повернувся до життя, та зарано було ще віддатися радості повністю, цілком. Треба було ще добивати ворога.

Вчорашній світанок дав нам цю радість. Наші діти можуть спати спокійно, їх не тривожитимуть уже спала-

хи зеніток і смертоносна музика падаючих бомб. Осліплі вікна наших хат знову заясніли, і ми знову навчимося любити місячне сяйво. Повернуться до дітей їх батьки, і матері притулять до грудей своїх синів-героїв.

Росте людське щастя, втоптане тевтонами в грязь; знову одержало воно свої права.

Львів не знав ще такого свята. Українці, росіяни, поляки, ті, що десятками років зросталися з душею чудесного міста, і ті, що приїхали тільки недавно, поводять себе на радощах, як діти. Вони розуміють, вони всією своєю істотою відчувають: цей неповторний день приніс їх містові і їм самим те, про що сторіччями тільки думу думали старезні легендарні львівські леви,— велич перемоги. А це значить — щастя. Те велике щастя, прагнути до якого, боротися за яке і яке здобувати вчить нас Ленін.

У ВІДНІ

Якщо ви пам'ятаєте Відень з часів республіки, ви будете пригнічені, побачивши цей «другий Париж» сьогодні. Справа не в руйнуваннях. Сім років німецької окупації перетворили це розкішне місто, куди з'їжджались туристи з усього світу, на глуху, занедбану провінцію. Колишній торговельний багатий район Відня — Леопольдгарт — нагадує місто мерців з опери Корнгольда.* Будинки на центральних вулицях стоять почорнілі від пилюги й диму. Зникла блискуча чистота, характерна колись для кожного куточка столиці Австрії. Сквери й парки занехаяні, засмічені. Віденці забули вже, як виглядають троянди на клумбах перед ратушею.

За весь час свого хазяйнування у Відні гітлерівці не спромоглися поставити жодного нового будинку. Ні, пробачте, вони збудували дещо. Це «дещо» — то... бараки. Віденці не пам'ятають, щоб коли-небудь в історії Австрії околиці Відня були так густо вкриті бараками, як це було під час німецької окупації.

А втім, не тільки віденці. Майже вся Європа від Майданека до Бухенвальда * і далі вкрита сьогодні огидними бараками, цим єдиним продуктом гітлерівського «будівництва» й німецької архітектури.

Правда, Бальдур фон Ширах * відновив нещодавно позолоту на шоломі Афіни, що стоїть перед будинком австрійського парламенту. Проте ця фамільярність по відношенню до богині державної мудрості не просвітила розуму гітлерівського намісника, і він до кінця залишився вірним фюрерові. Темпераментні віденці віддячили йому за це п'ятьма кулями в живіт.

Молодих людей військового віку небагато побачите у Відні. Вони або в землі, або в полоні. Ті, яких зустрічаєте на вулицях, це здебільшого інваліди, безрукі, безногі.

Нарешті, голод. Гірший, ніж був у 1917—20 роках. Ніколи ще туберкульоз і дистрофія не косили віденців так, як на протязі двох-трьох останніх років. Незважаючи на те, що Австрія стала складовою частиною рейху, гітлерівський міністр харчування годував австрійців так, як злюща мачуха годує пасинка.

Ще три місяці тому хліб, звичайний хліб, був для віденців недосяжною мрією. Сьогодні цим продуктом забезпечене все населення 2,5-мільйонного міста. Це заслуга тих, які принесли Австрії волю, а її народові право на національну гідність.

ВІДЕНЬ, ЯКОГО ВЖЕ НЕМАЄ

Було б перебільшенням сказати, що німецькі фашисти ненавиділи австрійців. Ні, вони їх просто зневажали. «Австрійська неакуратність», «австрійський непотріб», «ледарі» — ось епітети, якими закидав типовий пруссак типового австрійця. Це очевидний наклеп, який виникав з того, що — крім мови — між австрійцем і пруссаком нема нічого спільного. Кожен австрієць пам'ятає незліченні війни з Пруссією за Сілезію. Для нього дух прусської казарми чужий і осоружний, він не переносить прусської воєнщини і прусської дисципліни.

В той час як пруссаки будували нові й нові казарми, віденці захоплювались новим прекрасним палацом. В той час як пруссаки складали нові й нові військові марші, віденці оголошували конкурс на найкращу пісню про наддунайських дівчат і віденське вино.

Віденець любить своє місто, але ще більше, ніж нинішнє, віденський обиватель любив «старий Відень», заможний, безтурботний, веселий, до якого пливли всі багатства монархії: подільська пшениця, мадярське сало й вино, чеський цукор і пиво, польські солодощі, боснійський виноград. Угорські, польські, румунські поміщики приїжджали сюди процвиндрювати свої маєтки, річками пливло вино, кращі майстри музики й танцю розважали грошовитих феодалів. Поступово Відень став Меккою не тільки для рабовласників, але для всіх, хто вклонявся музам і їх служителям та грошам.

Такий стиль життя не міг віденського обивателя настроїти по-войовничому. Він охоче дивився на військові

паради і зміну варти в подвір'ї Бургу [1], та сам він неохоче брався до зброї, вважаючи, що це небезпечне ремесло більше підходить українським, польським, чеським і угорським підданим його величності. Він залюбки співав пісень про хоробрість віденських «дойчмайстерів», та водночас був гордий, що офіцери цього полку більше скидалися на опереткових героїв із Карлового театру *, ніж на захисників імперії.

Ця відсутність войовничого духу в австрійців стала в роки першої світової війни причиною важких турбот німецького генерального штабу. Вільгельм II * ніколи не переоцінював боєздатності армії Франца-Йосифа *. Проте він ніколи не сподівався, що пануюча нація двоєдиної монархії так само ліниво відстоюватиме її, як і пригнічені нею народи.

Адольф Гітлер зважив, мабуть, на цю особливість своїх земляків, посилаючи австрійські полки на порівняно затишні фронти.

ТРОХИ ІСТОРІЇ

Та й за віщо мали австрійці воювати? Хоч у більшості своїй мало обізнані з політикою, вони раніше, ніж німці, зрозуміли, що Гітлер пошив їх у дурні. Адже ж з приходом гітлерівських військ і перейменуванням Австрії на «Остмарк» в їх країні все змінилося, але — на гірше.

Замість обіцяного хліба з маслом австрійці дістали хлібні картки, хоч війни ще не було. Замість праці австрійські безробітні одержали сталеві каски й гвинтівки. Замість широко рекламованої «народної автомашини» обивателеві вручали папірець з вимогою віддати для потреб фатерлянду — велосипед. Навіть покоївки, яким Гітлер дозволив безкарно родити дітей під оком господарів, і ті розкусили нечестиві наміри фюрера, зрозумівши що він керувався не сентиментом для покоївок, а бажанням зібрати якомога найбільше гарматного м'яса.

А потім почалася страхітлива війна з відомим фіналом. За час окупації у Відні було страчено офіційно, з об'явами про це в газетах, понад 6 тисяч активних противників гітлерівського режиму. Кілька десятків тисяч їх

[1] Замку.— *Ред.*

каралося в німецьких концентраційних таборах і катівнях гестапо *.

Це у Відні. На периферії, особливо в Тіролі, де діяв антифашистський загін ім. Гофера, гестапо працювало з не меншою енергією.

Ці мужні люди, які стали до лав антифашистських загонів,— здебільшого діти робітничого класу.

Чимало нашкодили їм у свій час соціал-демократичні ілюзії. Старі парламентарні вовки уявили себе будівничими нового світу. Коли їм пощастило згодом збудувати у Відні ряд великих житлових блоків для робітників та службовців, гордості і зарозумілості їх не було меж. «Мирним шляхом вростаємо в соціалізм», говорили вони й писали, а старий Каутський * вирішив, що може вже спокійно вмерти.

Гірке було пробудження. Коли республіка опинилася в лещатах двох фашизмів — із заходу й півдня, австрійська реакція також підняла голову. Настали часи кишенькових Меттерніха — Дольфуса, Штаремберга, Фея, Шушніга. Шантажуючи маси примарою гітлерівської окупації, ці мастаки під гармидер викрали у робітників усі їхні права.

Це мусило привести до вибуху. В другій декаді лютого 1934 року проти волі більшості соціал-демократичних керівників у Відні, Лінці та Бруку спалахнуло робітниче повстання. Після кількаденних запеклих боїв військо і реакційний «Гаймвер» * перемогли. Демократична республіка була ліквідована.

Заскрипіли шибениці. Маленький Дольфус почав уже уявляти себе великим. Ненадовго. У змаганні за реакційність він не міг перевершити гітлерівців. Через деякий час він загинув від рук віденських агентів Гітлера.

Двері до анексії Австрії були відчинені. Коли Гітлер викликав Шушніґа до Берхтесгадена, щоб там продиктувати йому ультиматум, робітничий клас Австрії, розгромлений озброєними гаймверівцями, не міг уже чинити серйозного опору німецькій сарані.

НАРОДЖУЄТЬСЯ НОВА АВСТРІЯ

В неділю 17 червня ц[ього] р[оку] Відень був свідком оригінальної і зворушливої демонстрації. На чолі довжелезної колони демонструючих ішли люди з

транспарантом «Ми обвинувачуємо». Деякі з них були одягнені в смугасті куртки в'язнів. Це австрійці, які щасливо пройшли крізь пекло гітлерівських «таборів смерті».

В цій першій за 12 років демонстрації солідарності демократичних сил взяли участь тисячі австрійських робітників і службовців. Пройшли чітким кроком «батальйони свободи». Під звуки своїх оркестрів з прапорами продефілювала «Вільна австрійська молодь». На транспарантах лозунги: «Ми вимагаємо надання вільних квартир жертвам нацистського терору», «Геть фашистів з установ і підприємств», «Ми вимагаємо залізної мітли», «Засудіть воєнних злочинців», «Ми вимагаємо народного суду».

Всі ці люди — рушійна сила визволення Австрії. Колишні шуцбундівці *, соціалісти, учасники квітневого повстання, комуністи й члени народної партії (раніш християнсько-соціальної) і найширші маси безпартійних уперше за всю історію своєї країни несуть на собі тягар цілковитої відповідальності за її долю.

Вони в рекордно короткий строк дали місту воду й світло, пустили в рух трамвай і залізницю, допомогли нашим військовим властям організувати випікання і розподіл хліба поміж населенням.

Роботи ще перед ними сила-силенна. Треба відкрити по місту величезну сітку їдалень, розмістити по квартирах 35 тисяч позбавлених притулку, організувати торгівлю, повести рішучу боротьбу з спекуляцією і, нарешті, вилучити з державного й комунального апарату всі фашистські та профашистські елементи.

Це останнє завдання вимагає особливої уваги. Є випадки саботажу, трапляються диверсійні акти, уряд величезними плакатами закликає австрійців винищувати останні гнізда нацизму. Про засміченість установ свідчить факт, що з 548 службовців віденського житлового бюро довелося звільнити аж 298.

Відбулося врочисте відкриття республіканського крайового суду, на якому державний підсекретар доктор Шеффенегер оголосив про відновлення після 7-річної перерви установи присяжних суддів.

В той же день у присутності радянського коменданта 7-го району м. Відня було відчинено перед покупцями ворота величезного універмагу «Гернгрос», який за 5 років

відзначатиме 100-річчя свого існування. Втікаючи з Відня, німці намагалися висадити його в повітря. Персонал універмагу, що за весь час боїв не залишав підприємства ні на хвилину, вчинив гітлерівцям опір. «Гернгрос» був урятований бравими віденськими дівчатами.

Працює вже коло десятка театрів, у тому числі палацовий театр, академічний театр і державна опера. В камерному театрі йде сентиментальна «Інгеборга» Келлермана, міський театр грає безперервно популярну оперету «Фрідеріке». Крім драматичних театрів, нинішній Відень має ще 8 театрів типу кабаре, як «Сімпліціссімус» та «Дер лібе Аугустін».

На сьогодні відкрито 50 кінотеатрів. У деяких з них сеанси починаються вже з 8-ї години ранку. Проте демонструється лише одна радянська кінокартина — «Першотравневий парад у Москві». А жаль, бо зацікавленість всім радянським в Австрії величезна.

Недавно відвідала Відень група українських майстрів співу, музики й танцю: Борисенко, Станіславова, Костенко, Гришко та інші. Їх виступ у великому залі концертгаузу пройшов із значним успіхом.

НА ПОРОЗІ ВЕЛИЧІ

Одного червневого ранку в костьолі на Шоттенрінгу відбувалась панахида. Священик потопав у хмарах кадильного диму, хор співав «Реквієм» Моцарта. Крізь діри покалічених відламками вітражів у пітьму святині продиралося сонце. Перед балюстрадою стояло коло сотні чоловіків у сірій напіввійськовій одежі, товариші по зброї полеглого раба божого Карла, на прізвище Бідерманн, майора, члена австрійського Руху опору, що загинув від рук есесівців у Флорідсдорфі 5 квітня 1945 року.

Кілька днів тому в цьому костьолі правили панахиду за упокій душ обер-лейтенанта Рашке і капітана Гута. Вони вмерли смертю хоробрих у тому ж бою, що їх командир Бідерманн, у цьому ж Флорідсдорфі. В Флорідсдорфі, який у лютому 1934 року тримався ще кілька днів після того, як війська Дольфуса оволоділи Віднем і всією Австрією. Тоді хоробрі гинули без віри в перемогу. В квітні 1945 року Бідерманнові легше було вмирати. Коли командний пункт повстанців оточили есесівці,

Бідерманн бачив в очах нацистів не тільки скаженість, але й страх. Нищівний смерч вогню радянської артилерії наближався до останньої лінії німецьких укріплень під Віднем і на правому березі Дунаю, де починається центральна частина міста, майоріли вже прапори республіки.

Визволений Червоною Армією Відень,— це друге по красі місто Європи,— гоячи з допомогою радянського народу свої рани, стане знову на ноги. І не буде він більше анекдотичною «головою без тулуба». Роботящий, запальний, енергійний народ мальовничої і багатої на копалини Австрії, позбувшись опіки злочинних фінансових баронів, на зразок Бозеля і Кастільйоне, спроможеться на те, щоб стати достойним великих тіней своїх співгромадян: Моцарта, Бетховена, Шуберта, Йоганна Штрауса, Грільпарцера *. Тоді навіть удвоє більша, ніж сьогодні, столиця не буде для нього надто велика. Хто ж бо велич міряє метром?

ВОНИ БИЛИСЯ ЗА ЛЬВІВ

ЦЕ ВСЕ

Ми в невеличкому австрійському селі на північно-східних схилах Альп. Вечоріє. Сутінки в хаті густішають з хвилини на хвилину.

Лейтенант Ігнатенко не знімає шинелі. Він навіть не думає приховувати від мене, що в нього немає часу.

Розповідає тихим голосом, коротко і неохоче.

— В пам'ятні липневі дні ви, гвардії лейтенант, першими прорвалися до Львова?..

— Мій екіпаж.

— З якого боку ввійшли?

— З боку Сокольник.

— Яке завдання поставило перед вами командування?

— Наробити багато галасу.

Я не цілком добре розумію, що значить «наробити багато галасу». Гвардії лейтенант явно незадоволений моєю наївністю, проте він терпляче пояснює:

— Завдання було: викликати у противника паніку і, скориставшись нею, провести глибоку розвідку.

Я трохи збентежений. Дуже хочеться, щоб лейтенант почав, нарешті, розповідати сам, без цих настирливих протокольних запитань. Однак лейтенант не виявляє найменшого бажання піти мені назустріч.

— Розкажіть, будь ласка, найцікавіший епізод з вашого рейду.

— Щиро кажучи, нічого такого цікавого там не було.

Я починаю розуміти стриманість лейтенанта. Цього молодого офіцера з сірими, по-дитячому ясними очима мучать сумніви, чи заслуговує на увагу те все, що він зробив у боях за Львів.

Запитую, якою вулицею в'їхав його танк у Львів. Лейтенант не пам'ятає. З того часу минув рік, а за той рік,

крім Львова, була ще Вісла, був Одер, була Нейсе й був Берлін.

Рисую план південних околиць Львова. Подумавши, гвардії лейтенант Ігнатенко кладе палець на Стрийське шосе.

— Через міст над залізничною колією ми в'їхали на територію міста. Я наказав вести безперервний вогонь з кулемета й гармати.

Лейтенант нахилився над планом. Він нігтем креслить хрестик у місці, де Стрийська вулиця зустрічається з Кадетською.

— Далі не можна було їхати. Ліворуч, на німецькому кладовищі, стояло п'ять гармат, праворуч окопалась піхота противника. Довелось повернути назад.

На чолі лейтенанта заблищали дрібні краплинки поту. Мені здавалося, що чую, як під шинелею б'ється його серце.

— Це все...

— Все? Ви ж могли повернутися лише тим самим шляхом?

— Я зробив так, як у таких випадках каже інструкція,— сухо сказав офіцер.— З мого наказу, водій розвинув максимальну швидкість.

— На цей раз німці зустріли вас вогнем?

— Так. Перед нами й за ними вибухали снаряди.

— Риск був смертельний.

— Ні, такого риску не було,— заперечив лейтенант і квапливо додав:— Ми ж розгорнули максимальну швидкість.

Я згадав розповідь радиста другого танка, старшого сержанта Учватова. Його машина котилася також із скаженою швидкістю, проте екіпаж її врятувався лише дякуючи тому, що вискочив з палаючого танка.

Гвардії лейтенант Ігнатенко підвівся.

— Це все.

ВОДІЙ ХОРОБРИХ

Гвардії старший лейтенант Андрій Крамаренко, нині Герой Радянського Союзу, одержав бойове завдання: «Маєте 14 танків, роту піхоти і відділення автоматників. Ви повинні прорватися через передній край німців, просунутись на 85 км у глиб захопленої противником території,

оволодіти містом Перемишляни і, таким чином, перерізати німцям шлях відступу на Львів».

Після солідної артилерійської підготовки 14 танків Крамаренка, обліплених десантниками, як медові стільники мухами, рушили вперед.

Надвечір сталевий караван з пекельним гуркотом в'їхав на вулиці Перемишлян. Німецький гарнізон міста реагував на це досить розсудливо,— він розбігся по навколишніх лісах.

Та не встигли солдати Крамаренка розташуватись на ніч, як на північ від міста піднялась курява і багатоголосе торохкотіння гітлерівських танків сповістило про початок великого випробування для бойової групи Андрія Крамаренка.

Три дні і три ночі тривало це випробування. Три дні і три ночі не спав ні Крамаренко, ні його солдати, а якщо й заснув хто-небудь з них, то навіки.

Становище було майже безвихідне. Німецьке кільце навколо хоробрих звужувалось з хвилини на хвилину, відбиватись було щораз важче. Але фронт поступово наближався, і четвертого дня Н-ська танкова бригада підтримувана артилерійським полком, з'явилася в тилу німців. Перемишляни перейшли остаточно в наші руки.

Гвардії старший лейтенант Крамаренко виконав своє перше завдання.

Другого завдання не треба було довго чекати. На цей раз командир Н-ського танкового з'єднання дав Крамаренкові 4 танки і взвод десантної піхоти. З цією кишеньковою армадою гвардії старший лейтенант повинен був перерізати шосе Львів—Стрий, захопити підльвівське село Сокольники і триматись там до підходу головних сил.

Не встигли ще в штабі оформити як слід наказ, як танки Крамаренка з швидкістю кур'єрського поїзда помчали на захід.

Губернатор Вехтер саме збирався поснідати, коли шибки його квартири задзеленчали від недалеких вибухів. Бомби? Ні, бомби вибухають інакше.

Перед ним лежало останнє оперативне зведення: Красне і Бібрка ще кілька годин тому були в німецьких руках.

Губернатор подзвонив до штабу оборони. Йому довго не відповідали. Потім почув схвильований голос:

— Артилерія противника обстрілює місто. З якого боку — ще не встановлено. На всякий випадок радимо виїхати.

Цією «артилерією» були кілька танків гвардії старшого лейтенанта Крамаренка, які зав'язали бій з німцями на південній околиці міста.

Ранком 22 липня машини Крамаренка скреготіли вже своїми гусеницями в центрі міста.

Це був історичний день. Увечері того ж дня радіостанції Лондона, Нью-Йорка, Берна і Ліссабона поширили по світу сенсаційну звістку:

«Російські війська обхідним раптовим ударом з півдня прорвалися до Львова».

Гвардії старший лейтенант Крамаренко не слухав радіо, в нього не було на те часу, він робив історію.

Важка була ця робота. Німецькі «тигри» й піхота противника звузили до мінімуму оперативний простір машин Крамаренка. Другого дня німці почали серйозно насідати — довелося відбивати атаку за атакою.

Вулиця прострілювалася з двох боків, і вдень не можна було висунути голову з люка. Танкістів мучила спрага; коли працювали гармати, вони чманіли від газів.

Німці мали ще одну перевагу — в піхоті. Хоч як щадив Крамаренко своїх десантників, жменька цих безстрашних людей танула в нього на очах.

Третій день львівської баталії був найтяжчим. Здавалося, це був останній день. Але надвечір прийшла допомога, й танки Крамаренка вели вже бої за вокзал. Битва за Львів була в основному вирішена.

* * *

Кілька місяців пізніше Крамаренкові дали 6 танків, 80 десантників і наказали форсувати Одер. Протягом двох годин цей загін, захопивши 16 німецьких гармат, створив на лівому березі плацдарм, завширшки в п'ять кілометрів, замість передбачених двох.

Скоро після того з шести танків Крамаренка залишився тільки один. Німці оточили невеликий загін на фермі.

Почалася облога. Крамаренко тричі викликав на себе вогонь нашої ж артилерії. Цілий дивізіон бив по фермі, і під його вогнем німці кожний раз подавалися назад, за-

лишивши підбитий танком Крамаренка свій «королівський тигр».

Увечері з гарнізону обложеного будинку було в живих тільки три бійці і поранений Крамаренко.

До ранку воїни витримали ще один бій. Цей бій завершили танки «И. С.», що несподівано виросли за спинами німців. Тієї ночі гвардії старший лейтенант Крамаренко став Героєм Радянського Союзу.

ДРЕВНЄ МІСТО

Безглуздо було б сперечатися сьогодні про національний характер Львова. Він був і буде українським. Правда, понад 600 років чужиницького панування не минули безслідно. Ще недавно українці в місті становили меншість. Однак кров, що текла в його жилах, залишилась українською. Український селянин його годував, українські робітники будували його мури, байдуже, чи це були мури житлового будинку, церковної башти чи палацу вельможі.

І саме тому ми — українці — маємо право бути гордими тим, що у нас виросло це місто — Флоренція Сходу, місто, що його так полюбили учні Леонардо, Мікеланджело, Больтраффіо і Чезаре да Сесто *. Тут люди вільного розуму, сини уярмленої Борджіями країни * знайшли своїх духовних побратимів. Хоч далеких їм культурою, але близьких тими самими прагненнями до свободи народу.

Після пожежі, що сталася в XVI сторіччі, Львів довелося перебудовувати, власне, будувати наново. Тим-то з тих часів пам'яток збереглося мало; до них належать не раз уже перебудовані церкви Миколая, Параскові ї, придворний костьол дружини Льва Констанції, дочки угорського короля Бели IV, вірменська церква з XIV сторіччя, римсько-католицька кафедра в готичному стилі і будинок на Ринковій, № 9, де жив колись литовський князь Свидригайло *.

У другій половині XVI сторіччя народжується новий Львів, такий, яким ми його сьогодні бачимо. Італієць, відомий під прізвищем Красовського, будує на Ринкові так звану чорну кам'яницю. Трохи поодаль виростає найбільш імпозантна пам'ятка львівського ренесансу, збудована теж італійцем Петром з Борбони. Власність багатого купця

Корнякта, цей будинок переходить згодом до рук польського короля Яна III Собеського, нині в ньому історичний музей.

Наприкінці XVI сторіччя було збудовано Петром з Барбони і Павлом Домініці дзвіницю при церкві Успення, яка стала сьогодні також невід'ємною частиною панорами Львова, як шпиль Адміралтейства в Ленінграді або Софія в Києві.

В 1611 році італійський архітектор Павло Римлянин закінчив будівництво Успенської церкви, єдиного в своїй красі шедевра ренесансової архітектури на Україні. До речі, ця церква відома не тільки як опора православної віри в боротьбі проти унії. За цією красунею-сиротою стояли тодішні опікуни православних львів'ян: цар московський Федір Іванович та молдавський воєвода Мирон Барнавський.

В останні роки XVI сторіччя поселився у Львові земляк Тіціана * консул Венеціанської республіки Джованні Массарі. Хмарне небо Прикарпаття не лякає його, він хутко знаходить собі тут другу батьківщину. Він будує для себе на Ринкові палац і на його фронтоні вміщує герб гордої Венеції: крилатого лева з відкритою Євангелією в лапі.

Коли ж станете перед входом у ще одну чудесну пам'ятку ренесансової архітектури — каплицю Боїмів — та звернете око в бік міськради, побачите безліч кошів із квітами на цьому традиційному вже місці продажу левкоїв, настурцій, троянд, лілей, айстр, хризантем. Тут колись лилась кров покараних на смерть наших предків. Тут під шляхетською сокирою поклав свою буйну голову легендарний Іван Підкова *.

Трохи праворуч за магістратськими мурами, в льоху, карались члени Успенського братства *, люди фанатично віддані українській національності, тут сидів ув'язнений син Богдана — Юрко *.

Трохи ліворуч побачите будинок, що був колись власністю коменданта Коритовського. Він збудований на крові і кістках полонених гайдамаків. Кожного ранку їх виводили на роботу з льохів арсеналу, що на Підвальній вулиці, і кожного ранку виходило їх звідти щораз менше. Холодні мури арсеналу довго зберігали зброю, зате людське життя в них тануло, мов свічка.

Тут же, майже по сусідству з садибою Коритовського у ренесансовому будинку резидував у 1707 році великий цар-реформатор Петро І. Звідси він милувався красою Волоської дзвіниці, звідси він бачив вузьку і невеличку Руську вулицю.

На східній околиці старого міста побачите рештки мурів з бійницями. За ними сховався монастир бернардинів * з ренесансовим костьолом роботи цього ж невтомного Петра з Рима. В 1648 році, коли Богдан Хмельницький вперше обліг Львів, тут був найбільш надійний бастіон шляхти, серед цих мурів вона чинила тоді розправу з ненадійними українцями Львова. Трупи скидались у глибоку-преглибоку монастирську криницю. За свідченням сучасників, наприкінці розправи вона була до верху заповнена людськими трупами.

Серед замучених було чимало ровесників Хмельницького, що пам'ятали його як учня Львівської єзуїтської колегії. Вони хотіли привітати його в мурах міста як дорогого гостя, як грізного архангела з караючим мечем у руці, бо переповнилась чаша їх горя і лунав їх зойк над містом: «Слиши і внемли, земле, що терпим зле в том Львові».

Сьогодні по тих часах залишились пощерблені кріпосні мури, обгорілий скелет єзуїтської колегії й козацькі шаблі в Історичному музеї. Залишилась ще легенда. І вона переживе мури.

У другій половині XVI сторіччя серед українського люду Львова йшли тихі розмови про надзвичайну людину, про таємничого московитянина, що оселився в Онуфріївському монастирі і не пише, а відбиває книжки на винайденій ним машині. Незабаром говорили вже про нього голосно і сміливо, бо велика була слава, що примандрувала за Іваном Федоровичем * з далекої Москви. Коли ж у 1574 році з'явилась перша надрукована ним книжка «Апостол» слава першодрукаря була вже увічнена в серцях львів'ян. І, мабуть, з великої вдячності до львів'ян за притулок, за гостинність, за пошану і любов Іван Федоров, званий у Львові Федоровичем, вирішив до смерті залишитись на любій йому львівській землі і тут лягти кістками.

В 1772 році з барабанним боєм ввійшли до Львова білокабатники Марії-Терезії. Для пам'яток старовинного Львова настають чорні роки. Австрійці руйнують оборонні

мури, засипають рови, змітають з поверхні землі брами міста. Охоплені руїнницьким шалом, вони не пощадили навіть чудової готичної башти, що сторіччями красувалась на Галицькій брамі.

Мракобіси святкують свій тріумф. З'являються нові дільниці міста — сірі, нудні, паскудні, як чорна віспа; ну й, наче гриби на дощі, виростають сірі казарми. Якимось чудом уцілів арсенал з оборонною і пороховою баштами.

Заражений солдафонським «новаторством» Йосифа австрійського *, тодішній польський архієпископ вирішив також увічнити якимось чином своє ім'я. За його планами і з його наказу, сувору готику латинської кафедри розмальовують рум'янами пізнього барокко...

Перед лицем майбутнього, нового, величного індустріального Львова ми повинні, як святість, берегти все те найкраще, що залишили нам наші предки. Хай же якомога скорше зникнуть рани, завдані війною старовинним львівським баштам! Хай ні одного каменя не змиють дощі з його достойних мурів, бо кожний такий камінь — це шматок нашої історії. Хай ні один фреск не зблідне під тягарем сторіч, щоб ми не були потім змушені червоніти перед своїми нащадками.

Багато років невмирущої, кропіткої, фанатичної праці віддав львівський інженер Вітвицький створенню пластичної панорами міста Львова — міста-красеня. Ця панорама відбиває славну історію міста.

Таке минуле Львова. Львів'яни пишаються своїм містом, пишаються його минулим, пишаються майбутнім, радісним, індустріальним Львовом.

НАПЕРЕДОДНІ

Будинок львівського Народного дому * мав чудову особливість: у ньому було п'ять брам. Ця особливість завдавала поліції багато клопоту. Коли хтось «підозрілий» входив, скажімо, у браму, що по вул. Краківській, і зникав у пітьмі покрученого коридору, шпик, який стежив за ним, зупинявся. Заглиблюватись у браму було небезпечно: занадто пильний сторож правопорядку міг уже за першим закрутом коридору дістати по голові від переслідуваного.

Залишатись під брамою також не мало сенсу, бо кому спало б на думку лізти в поліційну пащеку, коли в розпорядженні «підозрілої особи» були чотири інші виходи? Стежити водночас за всіма брамами, що виходили на чотири вулиці, було неможливо, тим паче, що будинок займав цілий квартал. Це було ідеальне місце для конспірації.

Зрозуміло, чому саме в цих мурах робив перші кроки Антифашистський конгрес працівників культури *. В цьому лабіринті коридорів, сходів, ганків, галерей можна було не тільки голубити мрії, але й надавати їм плоті і крові.

В просторій квартирі, такій просторій, що в зимові дні тут вчилися їздити на велосипеді, неподільно панувала політика. Господар відзначався невгасимим оптимізмом. Його нітрохи не турбувало хронічне безробіття, що змусило його продати майже всі меблі; він з олімпійським спокоєм вислухував докори двірника, який майже щодня приходив нагадати йому, що квартира вже другий рік неоплачена. Сподівання двірника були даремні: господар неоплаченої квартири всіма думками перебував у майбутньому. Вимахуючи газетами, він доводив, що за півроку, найпізніше за рік, спалахне революція, а тоді питання безробіття і квартплати відпаде само собою...

Правда, осінь 1935 року давала підстави для найбільш райдужних надій. В Польщі «варилося». Поліційний

апарат насилу справлявся з революційним рухом. Кипіла бунтарська Волинь, заворушилися села центральної Польщі, а легіон безробітних по містах переходив від ремства до дії й дисциплінованими колонами вирушав на вулиці.

Фашиствуюча кліка полковників-узурпаторів всерйоз злякалася. Довелося піти на деякі поступки. Коли тисячі резолюцій з вимогою амністії для політичних в'язнів захарастили стіл прем'єр-міністра, резолюцій, підписаних часто-густо людьми, яких трудно було б запідозрити в комуністичних тенденціях, уряд відчув, що це непереливки. Слово «амністія» стало плоттю. Плоттю куцою, кволою, та все ж таки їй пощастило вирвати з тюремних мурів тисячі борців за волю.

Краща частина інтелігенції не могла лишатися байдужою до долі пролетаріату міст і сіл, тим більш тепер, коли цей пролетаріат оголошував війну режимові складковських і костек-бернацьких *.

Народжувався Народний фронт *, який втягував у вир подій навіть тих, хто досі залишався осторонь політики, і тих, що досі вважали політичну діяльність за щось на зразок спорту, який ні до чого не зобов'язував. Прокидалась приспана совість, а з нею й інтелект.

Назріла потреба організації великої антифашистської демонстрації працівників науки, мистецтва й літератури, демонстрації, аналогічної Паризькому конгресові на захист мордованої фашизмом культури *.

Ініціаторами скликання Конгресу були комуністи й ті безпартійні представники прогресивної інтелігенції, що в перемозі робітничого класу вбачали здійснення своїх прагнень.

Початкова стадія підготовки Конгресу вимагала суворої конспірації. Постало питання: де зустрічатись? Після короткого вагання було вибрано згадану квартиру в Народному домі.

Вечорами, коли глибокий колодязь подвір'я наливався чорною, як сажа, пітьмою, сюди приходив Єжі Сєдлецький. Він зовсім недавно вийшов з тюрми, залишивши по собі добру славу серед товаришів по камері як чесна, принципова людина. А втім, таким його знали й на волі; знали й любили, дарма що при першому з ним знайомстві людей бентежила якась царствена скованість його рухів і велична скупість на слова, за що й було прозвано його Радамесом.

Виблискуючи окулярами в пітьмі кухні (тут було двоє вихідних дверей), Радамес сідав на ослінчику й тихим м'яким голосом з'ясовував становище, давав інструкції. Розмови відбувалися здебільшого віч-на-віч. Коли співбесідником Сєдлецького був Степан Тудор *, який тепер чимраз частіше навідувався із Золочева до Львова, розмова набирала характеру монолога. Після монолога, наставала довга пауза, й тоді відповідав Тудор, відповідав довгими закругленими фразами, докладно зважуючи кожне слово перед випуском його у світ. Здавалося, що в уяві він пише те, що говорить, і тому так пильно дбає, щоб кожне слово було на своєму місці й щоб не було між цими словами ні одного зайвого, не зогрітого пристрастю його розуму.

Трохи інакше поводився в таких випадках Олександр Гаврилюк *. Той відповідав короткими, уривчастими фразами, та коли запалювався якоюсь ідеєю, в очах його спалахували іскорки, й він говорив тоді з пристрастю, яку може породити лише полум'яна, невгасима віра. Після того, як питання були погоджені й функції розподілені, Радамес піднімався, даючи, таким чином, зрозуміти, що на цьому крапка.

Згодом Сєдлецького змінив Іван Тишик (загинув смертю хоробрих у Великій Вітчизняній війні). Високий, стрункий, завжди підтягнутий, цей син селянина з Волині вмів відразу привернути до себе співбесідника. Колись кращий учень Луцької української гімназії, він здобув за кілька років партійної роботи славу загартованого, безстрашного революціонера й винятково чулого і скромного товариша. З його появою товаришам ставало якось легше на серці. Для кожного він мав свою неврівняну усмішку, а його сині очі дивились на вас з-за окулярів так сердечно, що вам хотілося обняти цю людину й міцно-міцно притиснути до грудей.

Не знав тоді Іван Тишик, як і не знали товариші, що це його останні дні на волі. Через деякий час його було заарештовано; вирок гласив: 10 років тяжкої тюрми.

Але поки це сталося, Тишик працював. Треба було розгорнути особливо енергійну діяльність серед інтелігенції, мобілізуючи її на спільну з робітниками й селянами боротьбу проти фашизму, проти режиму варшавської агентури Гітлера, під прапором Народного фронту. Цій роботі Тишик присвячував тепер увесь свій час, усі свої сили.

Перш ніж вирішити щось, він радився з товаришами, а коли вирішення вже назріло в ньому, він не наказував, не інструктував, а просив, просив з тією самою ясною усмішкою, що й полонила, й підкоряла, і в найтяжчі найпохмуріші дні змушувала вірити, що завтрашній день належатиме тим, за яких боролися, страждали і вмирали люди типу Тишика,— належатиме народові.

Після заарештування Тишика зустрічатися далі в цьому затишному досі місці було б занадто ризиковано. Довелося тинятись по місту, з величезними труднощами підшукувати місце для розмов. Сьогодні зустрілись у квартирі робітника-інваліда на Городецькій, на другий раз у вистеленій дорогими килимами кімнатці старенькпх сестер Перльмуттер на вул. Сапєги, під самим носом дефензиви.

На деякий час притулив товариство здравствуючий понині маленький швець Конкольовський. Крізь вікна його підвалу на Харківській вулиці видно було високу траву, а десь вище, в невидимому саду, шуміли дерева. За хитромудро розмальованою перегородкою весело перестукувались молотки, а помічник Конкольовського виспівував на всі лади: «Я домовився з нею на дев'яту». Господарем цієї затишної, начищеної до блиску кімнатки був маленький швець, але вже довгий час тут жив, мріяв, писав Олександр Гаврилюк.

Щоразу товариство звітувало перед Радамесом, а після гарячої дискусії кожний одержував завдання. Ці завдання не завжди були приємними. Гірко кривився Олександр Дан (замучений німецькими фашистами), коли доводилось йому йти до правого пепеесівця Скаляка, розгублено кліпав віями Гаврилюк, коли йому припала сумнівна честь поговорити з Кирилом Студинським *. Кожен-бо з присутніх знав, що ці розмови не призведуть ні до чого, але не піти не можна було. Відмова від співробітництва з Комітетом по організації Антифашистського конгресу працівників культури викривала такого «діяча» як ворога демократії, як ворога культури, як більш або менш прихованого союзника фашистів.

Розмови з лідером УСРП * Стахівим та лідером УСДП * Старосольським відбулися чи не в один і той самий день. Стахів, сутулий шатен з кирпатим носом і обвислими щоками, мовчки вислухав делегатів, а коли вони скінчили, старанно обмацав їх мишачими очима й коротко сказав: «Я поговорю з товаришами із керівництва на-

шої партії». Тон, яким це було сказано, не залишав жодних сумнівів щодо позиції Стахіва та його «товаришів із керівництва».

Значно ввічливіше прийняв делегатів ватажок УСДП, відомий у свій час львівський адвокат Старосольський. Як людина з вишуканими манерами, він не дав довго на себе чекати, посадив делегатів у м'які крісла, запропонував сигару й заохочувальним жестом попросив їх висловитись. Слухав уважно, потакуючи від часу до часу головою, одначе, замість того щоб відповісти, він знайшов очима на столику шахову дошку з розставленими на ній фігурами.

— Як гадаєте? — спитав.— Дійде до війни між ними?

— Дійде,— відповів один з делегатів.

— І хто, по-вашому, виграє? Червоні чи коричневі?

— Червоні!

— Так думаєте?..

Довга пауза, а потім:

— В принципі я згоден, але остаточну відповідь зможу дати тільки через кілька днів.

І, звичайно, відповіді через кілька днів не було; вона надійшла після Конгресу у вигляді антирадянського пасквіля, вміщеного соціал-демократами і радикалами в... ундівському «Ділі».

Але найгірше прийняли делегатів у Науковому товаристві ім. Шевченка *. Тодішній голова Товариства Раковський не лише не вислухав їх пропозиції, але й не пустив їх за поріг Товариства. Даремно Гаврилюк переконував Раковського, що така поведінка не гідна вченого. Лютий вигляд шановного професора показував, що він ладен подзвонити в комісаріат поліції.

Не щастило й професорові Сабату, давні зв'язки якого з соціал-демократами давали підстави сподіватися, що кому-кому, а йому пощастить знайти серед цієї публіки хоч би групу праведників. Однак, крім адвоката Скибінського, йому не вдалося притягти нікого... Українська націоналістична вулиця — від УНДО до соціал-демократів — одностайно декларувала свою відданість фашистському дияволові...

Незважаючи на всі труднощі, весною 1936 року підготовча робота була закінчена, організаційний комітет розрісся й став своєрідним штабом передової, прогресивної інтелігенції не тільки Західної України, але й Польщі.

Надходили десятки все нових і нових заяв і декларацій з словами симпатії й заохочення. Тепер можна було вже подумати про дату скликання Конгресу, про його порядок денний, приміщення тощо.

А тим часом назрівали події, які врешті-решт і визначили остаточний характер Конгресу.

В березні країну потрясла звістка про розстріл робітників на краківському заводі «Семперіт» і про багатотисячну демонстрацію протесту на вулицях Кракова. На вулицях Львова появилися легкові машини з реєстраційним знаком «В» (Варшава), повні офіцерів поліції і шпиків. Розпочалися масові арешти.

Однак вони не запобігли бурі. Убивство безробітного Козака і його кривавий похорон показали не тільки підлість убивць, але й їх слабість. Блискуче проведений загальний страйк у Львові виявив згуртованість робітничого класу, а імпозантна першотравнева демонстрація, в якій взяла масову участь інтелігенція (небувале досі явище),— єдність усіх трудящих.

Це були дні, коли ідеолог українського фашизму Донцов * з перекривленим від страху лицем визирав у вікно «Кафе де ля пе» і бурмотів щось невразумливе про «початок кінця». Це були дні, коли громили з фашистських ватаг ОНР * та «Фаланги» * відсиджувались по своїх норах, воліючи не появлятись на вулицях міста. Це були дні великого сум'яття в рядах ворога й великого піднесення в лавах робітничого класу.

В такій атмосфері відбувався пам'ятний Конгрес. Перші його засідання проходили в приміщенні профспілки комунальних робітників по вул. Кушевича. Виступили з доповідями Тудор, Гаврилюк, Ванда Василевська, Галина Гурська *, Еміль Зегадлович *; від імені жінок виступила І. Волощакова. Серед присутніх — письменники Петро Козланюк, Леон Кручковський *, Галина Крагельська *. Невеличкий зал не вміщав учасників Конгресу, дарма що запрошення одержали лише представники профспілок. Організатори Конгресу звернулися до магістрату з проханням надати під останнє урочисте засідання зал Великого театру (сьогодні оперного). Збиті з пантелику подіями, магістратські радники порадили звернутися до директора театру. Той погодився.

На другий день ранком зал театру був переповнений робітниками. На сцені — довгий стіл президії, вкритий

червоним шовком, а на столі квіти, квіти, квіти. Промовляє Кузьма Пелехатий *. Тисячі рук, стиснутих у кулак, піднімаються для привітання. Після нього говорить письменник Зегадлович. Мала фігурка цієї, вже смертельно хворої людини, з кожним сказаним нею словом росте в очах, перетворюється на суворого невблаганного суддю ладу сваволі й крові. Читає свої безсмертні вірші Владислав Броневський. Представник Вільно блискучий публіцист Дембінський * передає братерський привіт «столиці Західної України від столиці Західної Білорусії» (згодом Дембінський відповідатиме за ці слова перед польським судом, а три роки по тому він мужньо вмре від куль гітлерівської конвойної команди).

В глибокій тиші чути кожне слово хворої письменниці Гурської (вона також впаде жертвою гітлерівського терору). Гурська говорить про славу тих, що полягли, й про щастя тих, що дійдуть до мети, якій ім'я: держава трудящих.

З залу на сцену піднімається літня жінка й від імені страйкуючих будівельних робітників вручає голові урочистих зборів Ванді Василевській величезний букет червоних квітів. Мури театру здригаються від грому оплесків, і раптом весь зал починає співати «Інтернаціонал». З горішніх ярусів летять цілі оберемки квітів на засипаний привітальними телеграмами стіл президії. Стає боляче, що за столом немає Максима Горького, обраного напередодні почесним членом президії конгресу... Ці-бо квіти були адресовані насамперед йому!

Ввечері цього ж дня в залі Технічного товариства по вул. Бурлярда відбувся творчий вечір письменників — учасників конгресу. Знову повнісінько, нема де голки ткнути. Під час виступу письменниці Ганни Ковальської чути брязкіт розбитого скла, й у зал падає каменюка. Через коротку мить на вулиці розтинається крик — це робітники розправляються з фашистськими громилами. Більше інцидентів не було...

Скінчився конгрес, і «кур'єри» та «діла» завили від люті. Попало й директорові театру: опритомнілі магістратські радники зробили з нього козла відпущення

Але конгрес став уже фактом, він увійшов в історію цього багатостраждального краю як яскравий епізод у боротьбі народу за здобуте сьогодні життя.

СТАЄМО В РЯДИ!

Останні роки були роками посиленого наступу реакції назадництва та фашизму в цілому капіталістичному світі, наступ цей розвинувся на наших землях, на нашому літературному відтинку, тут зімкнулися ряди явно фашистських письменників кравцевих та лип. Примкнули до них хиткі півлібералі із варшавського «Назустрічу» *. Стала їм на поміч націоналістична агентура, що перебувала в рядах пролетарського письменства: ярани та дмитрини *. Прилучився до них не один запроданець, що кривить душею ради білого хліба буржуазних видавців. Окремими відділами, але єдиним фронтом вдаряє на нас націоналістична, фашистська література.

Цей фронт — то фронт буржуазії, фронт класових ворогів українського трудового народу. Він звеличує тих, що запродували український народ, що жили потом та кров'ю трудящих. Він славить лицарів панщизняної доби, що на них кривавились сотки та тисячі кріпаків. Він оповідає брехливі солоденькі казки про добре серце рідних дуків та куркулів. Він захоплюється «енергією» підприємців, що багатіють на нужді та голоді робітників. Він боронить визискувачів, кровососів, п'явок.

Цей фронт — то фронт вдержання мас в темноті. За ним стоять чорні круки, що від віків жирують на темноті та непросвіченості робочого народу. Він повний погорди для «хама», що лише тоді варт похвали, коли вміє слухняно голодувати та своїм трудом вможливлює краще життя вибраній панській «еліті». Він ширить в масах отрую шовінізму, звірячої націоналістичної ворожнечі, щоби своїм цькуванням розбити їх спільну боротьбу за краще завтра.

Цей фронт — фронт війни, фронт національної угоди та запроданства. Англійські торговці зброєю, нафтою та людським гарматним м'ясом, штаби гітлерівських воєнних

паліїв та їх союзників — то вдохновителі поезії малапюків, критики лип, філософії донцових *. Скаженілим із ненависті до робітничо-селянської України чернявам сняться бари і танцюристки на Дніпрельстані! *

До боротьби проти того фронту, фронту фашизму, націоналізму, оборони визиску та нужди мас, стаємо ми, молоді письменники, діти трудящих мас.

Хочемо нашим пером боронити справи наших батьків та братів, селян та робітників західноукраїнських земель! Хочемо боротись з соціальним та національним гнітом! Хочемо бити у визиск обманників і підприємців, лихварів та куркулів! Хочемо давати зразки боротьби і побід! Хочемо нашим словом вшанувати тих, що на протязі віків віддали своє життя у боротьбі за визволення трудящих.

Віримо в краще майбутнє робітників та селян, що виросте у спільній боротьбі всіх працюючих!

Віримо в солідарність селянина та робітника, плуга й молота, тяжкої праці на ріллі, у верстата чи копальні.

Віримо в солідарність всіх трудящих без різниці нації, всіх поневолених та визискуваних!

Живе в нас воля боротьби, горить в нас ясним полум'ям шевченківський заповіт боротьби за краще завтра. В нових формах, під новими кличами, під новим прапором ведем все цю саму стару боротьбу.

Проти капіталізму та фашизму, проти клерикалізму та темноти, проти імперіалістичних воєн. За соціалізм, за знищення всякого визиску робочого народу, за єдність всіх трудящих, за Україну робітників і селян — стаємо в ряди!

ФАШИЗМ ПРОТИ КУЛЬТУРИ

Фашизм — це така форма панування капіталу, яка має на меті відібрати насильно трудящим всі права й зробити їх мовчазними й темними рабами. Тим-то фашизм є ворогом поступу. Фашизм, мов той хижак, прагне до проливу крові, до нових загарбницьких воєн і, щоб зробити з трудящих покірне гарматне м'ясо для своїх витівок, проповідує національну і расову нетерпимість.

Найкращим доказом на те є панування найбільш варварського фашизму в Німеччині. Робітників, селян і трудящу інтелігенцію стиснуто в лещата кривавого гніту й злиднів. З-під топора катів котяться голови найкращих представників робітничої Німеччини. Найвидатніші твори вільної й поступової людської думки горять на кострах. Освіта стає привілеєм жменьки багацьких синків. Нидіє преса, театр і кіно. Жінку зіпхнуто до рівня рабині, відібравши їй доступ до скарбів культури.

Фашизм панівної нації гнобить нещадно поневолені народи, а зокрема їх культуру, замикає їх школи й культурно-освітні установи, переслідує їх книжку й театр, нищить їх пресу.

Не менш ворожим для культури є й український фашизм, цей найвірніший слуга німецького й інших фашизмів. Він поклав свою брудну лапу на все сливе культурно-освітнє життя західноукраїнських земель. Попівсько-панська зграя намагається затроювати селян, робітників і трудящу інтелігенцію ворожістю до влади працюючих, а замість знання, замість культури дає масам молитовники, брехливу й наклепницьку «патріотичну» макулатуру й, щоб вкорінити в масах темноту й забобони, вишукує собі святу «стигматичку» — Настю Волошин *.

Усе те заставляє всіх трудящих, усіх чесних і поступових працівників культури без різниці національності й

партійної приналежності вдарити на сполох. Треба згуртувати всі справді культурні сили на боротьбу з фашистським варварством.

Тим-то у Львові вже довший час організовується конгрес на захист культури, що в ньому візьмуть участь поступові працівники культури, як письменники, журналісти, маляри, працівники театру, наукові сили й культурно-освітні діячі всіх трьох національностей. Цей конгрес започатковано на взір світового Паризького конгресу представників, що відбувся минулого року.

Конгресова думка знайшла відгомін не лише на зах[ідно]укр[аїнських] землях, але й у корінній Польщі, звідки зголосили свою участь у конгресі такі чільні представники польської поступової думки, як Андрій Струг і Леон Кручковський.

Українські працівники культури не можуть остати позаду, якщо їм дорога культура західноукраїнських земель. Цей конгрес мусить об'єднати найкращих й найбільш поступових представників зах[ідно]укр[аїнського] культурного життя. Це є необхідна передумова поборення фашизму, цього варварства XX сторіччя.

ДЕНЬ НАРОДНОГО ГНІВУ

(До четвертих роковин квітневих подій у Львові)

Високо піднялася в Польщі революційна хвиля пам'ятної весни 1936 року. Важка господарська криза поглиблювалася з кожним днем, і з кожним днем росли нові лави безробітних.

В березні стались криваві події в Кракові, за ними в Ченстохові і в Хшанові. В столиці шляхетської колонії — Львові — політичний барометр віщував бурю, якої панська держава ще не бачила.

14 квітня перед львівською біржею праці зібралися безробітні.

Довго чекала мовчазна юрба злидарів, поки з'явився службовець і заявив, що роботу цього разу можуть одержати тільки 200 чоловік. Обурені безробітні пішли до будинку фонду праці, але тут директор сказав їм, що ця справа залежить від магістрату. Тоді похід рушив на ринок. Але бурмістр Островський не тільки не прийняв делегації безробітних, але подзвонив у поліцію, щоб розігнала силою демонстрантів.

Після цього група безробітних зупинилася на Академічній площі. Один робітник виступив з промовою. Залунали вигуки: «Праці! Хліба!»

З'явився загін кінної поліції. Комендант Войцеховський наказав безробітним розійтися. Коли вони не підкорились, поліцай Фольта засипав демонструючих пострілами. Перший упав забитим Владислав Козак.

* * *

У Львові, як відомо, є два кладовища: Личаківське було для багатіїв, Янівське — для бідноти. Коли ж робітники хотіли поховати свого товариша, що загинув від рук катів народу, на Янівському кладовищі, влада не дозволила це робити.

Був сонячний весняний полудень, коли Пекарську вулицю запрудила 20-тисячна маса робітників з оркестрами, прапорами і вінками. На звістку про заборону нести тіло вбитого робітника Козака на Янівське кладовище робітники взяли труну і рушили у напрямку Бернардинської площі — через місто.

На вулиці Сакраменток і Жулінського робітникам перетяли шлях поліцаї. Озвірілі кати кинулись хижими звірами на демонстрантів, били чоловіків, жінок і дітей, топтали вінки, виривали прапори. Коли ж, незважаючи на все, процесія посувалася вперед, пролунав перший залп з рушниць, а за ним другий.

Влучали насамперед у домовину та в делегатів, які несли вінки. Впало 4 вбитих, серед них вагітна жінка, і кількадесят поранених.

На Бернардинській площі похоронну демонстрацію зустрічає другий поліційний загін. Нові вбиті і поранені.

Біля тюрми, що на Казімірівській вулиці, захована там поліція обстрілює демонстрантів з усіх вікон. Вуличний брук заливається кров'ю.

У той час, коли одні робітники клали в могилу пошматовану й закривавлену труну з своїм товаришем, інші будували по вулицях барикади з перекинутих трамваїв, підвід і голіруч боролися з оскаженілим ворогом.

Але сили були нерівні. На другий день поліція оволоділа містом. Почалися масові арешти.

Так шляхта святкувала свою «перемогу».

Робітничі демонстрації, які перетворилися в масовий революційний виступ 16 квітня 1936 року у Львові, на смерть перелякали владу польської шляхти та їх вірних лакеїв — керівників ППС. Паніка буржуазії була така велика, що з 5-ї години дня 16 квітня аж до наступного дня не показався на вулиці міста ні один «стшелєц», ні один «оброньца Львова», навіть озброєні до зубів поліцаї поховалися в брамах будинків. На вуличних барикадах до пізньої ночі продовжувалися бої робітників з поліцією, горіли в темряві неосвітленого міста склади дощок і дерева, а вулицями часто проїжджали військові грузовики з солдатами і кулеметами.

Особливо дикий, тваринний жах перед революційними виступами робітничих і селянських мас у Польщі, і зокрема в Західній Україні, охопив українську буржуазію. Це ж були «медові місяці» беззастережної угоди української

буржуазії з урядом польської шляхти. Революційні виступи робітників у Кракові, Ченстохові, Хшанові та Львові, а головним чином селянське повстання в селах Волині, проти якого варшавські правителі мусили вислати танки і військові загони, викликали в української буржуазії серйозний страх за свого союзника і покровителя.

17 квітня українська буржуазія видала від імені «організації українців міста Львова» відозву, в якій таврувала і денунціювала [1] революційні маси та навчала робітників, що, мовляв, «нищення чужого майна ніколи й ніде не довело до поправи робітничої долі».

У відповідь на розстріли поліцією львівських робітників 16 квітня трудящі всіх заводів і фабрик бувшої Польщі одностайно домагались проголошення генерального страйку і повалення ненависної влади поміщиків і капіталістів. Але панове «соціалісти» нєдзялковські перелякались робітничих виступів не менше панів мосціцьких і складковських — і центральний комітет ППС негайно видав наказ своїм партійним організаціям з рішучою забороною генерального страйку.

Так українська буржуазія і «соціалісти» з ППС рятували кожний раз владу польської шляхти перед революційним гнівом трудящих робітників і селян. Проте революційний четвер 16 квітня 1936 року у Львові наявно показав гнобленим трудящим Західної України всю внутрішню гниль і трухлявість бундючної держави польської шляхти, яка державась тільки терором і поліцейською палкою. Революційні виступи навесні 1936 року в цілому ряді міст бувшої Польщі, завершені барикадами на вулицях Львова, показали трудящим масам, що трухлява держава польської шляхти тримається на глиняних ногах та що вона при першому поштовху розсиплеться в порох. І це повністю підтвердилось у вересні 1939 року.

---

[1] Оббріхувала.— *Ред.*

2 ЧЕРВНЯ 1902 РОКУ

1902 рік. Третій рік величезного економічного кризису, одного з тих кризисів, які щораз з більшою силою потрясали основи капіталістичного ладу. Сотні тисяч безробітних наповнюють вулиці великих промислових міст, вимагаючи хліба й праці. Посилюється гніт робітників, які залишились працювати на підприємствах. Їм капіталісти різко скорочують зарплату, касують ті невеличкі здобутки, яких вони домоглись за довгі роки боротьби.

Могутньою хвилею прокотилися по Європі демонстрації і страйки. Бастують робітники Бельгії і Швеції, ллється кров безробітних на вулицях Трієста. В Росії робітничий рух набирає все більш революційного характеру. Події в Петербурзі, Ростові-на-Дону, Батумі, Баку, Києві й Одесі мають свій вплив і на селянство, яке також піднімається на боротьбу за свої права. По старому континенту кроками велетня проступав привид революції.

Це бойове зрушення всіх гноблених і експлуатованих, особливо ж назрівання революції в царській імперії, знайшло відгук і на західноукраїнських землях, що входили тоді в склад австро-угорської монархії. Підтримувана віденським урядом польська шляхта міцно тримала в своїх руках цю країну, намагаючись за всяку ціну зберегти її півколоніальний характер. Застосовуючи методи грабіжницької експлуатації галицьких земель, австро-польські пани гальмували, як тільки могли, розвиток місцевої промисловості.

Тим-то Львів був містом, де основні кадри пролетаріату складали будівельні робітники. Вони працювали лише 5—6 місяців на рік, а решту часу доводилось їм

коротати у голоді й холоді. Коли взяти до уваги, що їх зарплата за 10-годинний робочий день хиталась між 70 крейцерами і 1 гульденом 50 крейц[ерами], картина злиднів цих людей стане особливо яскравою.

Весною 1902 року між будівельниками Львова розійшлася чутка, що підприємці мають намір скоротити і цю нужденну зарплату. У відповідь на це робітники поставили свої вимоги: підвищити зарплату, скоротити робочий час, встановити 14-денний строк попередження про звільнення з роботи. На відмову підприємців задовольнити ці вимоги будівельні робітники проголосили страйк, який охопив 10 тисяч чоловік.

Минали дні, безконечно тягнулися переговори, ведені реформістськими керівниками профспілки, а робітники, їх дружини і діти мліли на вулицях з голоду. З кожною годиною росло обурення мас, тим більше що соціал-угодовці Вітик, Регер, Гудець, Желяшкевич, замість поставитись рішуче до підприємців, перешіптувалися з ними по кутках, а для робітників мали тільки слова, якими закликали їх «бути спокійними і не чинити бешкетів».

Кінчився перший тиждень страйку. День у день вулицями міста проходили довгі колони демонстрантів. Ішли робітники з своїми сім'ями, щораз голосніше вимагаючи задоволення їх потреб. То тут, то там відбувалися сутички з поліцією, тюрма наповнювалася арештованими. Над містом нависла буря.

Нарешті 30 травня ввечері Вітик повідомив страйкарів, що підприємці прийняли їх вимоги. Але радість з перемоги була коротка, бо вже на другий день вранці представник підприємців заявив, що вони не підпишуть договору.

Між робітниками закипіло, 2 червня зранку вони зійшлися на Стрілецькій площі, щоб продемонструвати своє непохитне бажання вести боротьбу до кінця. Ще раз промовив до них наполоханий Вітик, ще раз закликав їх зберегти порядок і спокій. Але слова його потонули в криках протесту обманутих нуждарів.

Раптом з бічної вулиці вийшла рота піхоти. Унтерофіцер ударив жінку — дружину страйкаря, що стояла в юрбі демонструючих. За неї заступився її чоловік. Бачачи це, офіцер, що командував ротою, наказав своїм солдатам вчинити над робітником розправу. Почувши зойк катова-

ного, робітники кинулись на солдатів з камінням. Кілька хвилин пізніше від Підвальної вулиці появився ескадрон угорських гусарів. На знак, даний комісаром поліції Венцем, гусари з оголеними шаблями кинулись на страйкарів. П'ять разів кіннота, мов вихор, промчалась по Стрілецькій площі, заливаючи свій шлях кров'ю робітників. Оскаженілі кати не давали пощади нікому. Вже в перших хвилинах атаки загинули під кінськими копитами старенька робітниця і 6-річна дівчинка. Гусари знущались і над тими, що в калюжі крові лежали на брукові.

Але демонструючі не відступали, вони захищалися, обкидаючи кінноту камінням. На вулицях Гродзіцьких, Шкарповій, Бенедиктинській в одну мить виросли барикади, перші у Львові барикади після 1848 року.

Через деякий час на допомогу гусарам прийшла одна рота 30-го полку піхоти, яка замкнула страйкарям вихід на Краківську площу і звідтіля почала стріляти на них залпами. Впали нові вбиті і поранені. Тим часом гусари влаштували справжнє полювання на людей. Сповигаючи по одному Стрілецькою площею, вони стріляли на кожного, кого побачили перед собою. Ховатись не було куди, бо, за розпорядженням влади, брами будинків було позамикано.

Ось що писав очевидець цих подій:

«В голові крутиться, перед очима маячать картини крові і розбою. Гусари нарізно стріляють, стріляють в переляканих, стривожений людей...»

Демонстрацію будівельних робітників було потоплено в крові, і цісарський намісник граф Пінінський мав можливість похвалитися в Відні своєю перемогою. Кільканадцять убитих, понад 200 поранених, сотні арештованих — ось підсумки кривавої розправи капіталістів над робітниками Львова.

Така була ціна, яку будівельні робітники заплатили за свої здобутки.

Львівські події широким гомоном покотилися по всій галицькій землі. Вони були сигналом до історичного страйку батраків, який скоро охопив більшість повітів країни.

Від тих пам'ятних днів минуло 38 років. 38 років страждань і важкої боротьби.

Тепер радянський Львів випростався на весь ріст, а його робітники будують соціалізм, творять нове, щасливе

життя. Заводи, фабрики стали їх власністю, вони керують ними, вони наполегливою, ударною працею збільшують багатство народу. Мрії минулого покоління, яке в перших класових боях виявило своє незламне прагнення до визволення, стали казковою дійсністю. Кров павших не була даремна.

Тому сьогодні над їх могилами трудящі радянського Львова з повагою і любов'ю схиляють свої прапори.

ПРЕДДВЕРИЕ

В день, когда советские войска прервали обе железные дороги, соединяющие немецкую армию на подступах к Волге с ее тылом, ведомство Геббельса * выступило с неожиданным заявлением: это было опровержение слухов об антигитлеровском заговоре среди немецких офицеров.

Это «опровержение» говорит о многом, особенно сейчас, когда Гитлер, в свое время посеявший ветер, начинает пожинать бурю. Еще в середине этого года Германия была полна разговоров об очередном весьма серьезном конфликте между Гитлером и многими из его генералов. По сообщениям газет нейтральных стран, 9 августа в гитлеровской штаб-квартире состоялось бурное совещание, на котором часть влиятельных генералов остро критиковала стратегию Гитлера, ведущую, по их мысли, немецкую армию кратчайшим путем к гибели.

Эти генералы уже тогда видели, что эффект шести недель их летнего наступления крайне незначителен для того, чтобы немецкая армия могла достичь победы до наступления зимы, то есть раньше срока, необходимого Англии и США для окончательной подготовки своих вооруженных сил к широким наступательным операциям. По тем же сообщениям, результатом этого совещания была отставка начальника гитлеровского штаба генерала Гальдера и командующего южным фронтом генерала фон Бока. Выполняя приказ Гитлера, немецкие войска двинулись дальше на Восток и очутились в роковой для них вилке Волга — Дон.

Какую тактику хотели применить отставленные генералы — неизвестно. Но достоверно одно: любой их маневр был бы заранее обречен на провал, ибо и они, и Гитлер допускали одну и ту же ошибку — не учитывали патрио-

тизма советского народа, недооценивали силу Красной Армии.

В декабре прошлого года они расплатились за эту ошибку разгромом немецких войск под Москвой, ныне они расплачиваются за ту же ошибку разгромленными дивизиями в районе Сталинграда.

Расплачиваются в несравненно худших для гитлеровской армии условиях, нежели в 1941 году.

Год тому назад немецкий солдат еще не испытал всех «прелестей» войны на Востоке. Он тешил себя надеждами на скорую победу, на то, что первая его зима на советско-германском фронте будет последней военной зимой.

Ныне немецкий солдат «умудрен опытом», и Гитлеру все труднее дурачить его обещаниями. Ни одного из своих обещаний, которые Гитлер давал солдатам своей армии, он не выполнял. Весной текущего года берлинский ефрейтор клятвенно обещал (в который раз!) уничтожить Красную Армию — и, конечно, не уничтожил, 30 сентября он обещал взять Сталинград — и, разумеется, не взял. Престиж Гитлера тает на глазах его орды. Немецкий солдат видит, чего стоят слова его фюрера. Одновременно на собственной шкуре он убеждается в неисчерпаемой силе Красной Армии.

Бесперспективность дальнейшей войны против нашей страны — вот что рано или поздно должен будет осознать каждый немецкий солдат и офицер. Уже сегодня многие из них поняли это. Капитуляция целых немецких полков и дивизий — новое явление в нынешней войне. Оно свидетельствует о том, что отчаяние и деморализация охватывают все более широкие массы гитлеровских вояк, что они проникли и в офицерский корпус.

Естественно, что события последних дней вызвали в немецком тылу величайшую растерянность, которую помимо своей воли увеличивает сама гитлеровская пропаганда. Наступление Красной Армии не только потрясло широкие массы населения Германии, оно не только застало врасплох немецких генералов, показав еще раз их тупую близорукость,— это наступление сбило с толку весь фашистский пропагандистский аппарат. Выступления агентов Геббельса напоминают сегодня то детский лепет, то бред умалишенного.

Ведомство Геббельса не в силах замолчать успехи советских войск. Оно даже называет сообщения Совинформбюро «сдержанными». Одновременно шавки Геббельса с дикой яростью набрасываются на шведскую прессу, живо комментирующую события на советско-германском фронте.

Чтобы как-нибудь утихомирить немцев, Геббельс плетет небылицы о новейших достижениях немецкой военной техники: о танке-огнемете, об электрическом пулемете. Советское Информбюро сообщило уже о том, насколько далеки от истины эти новые выдумки германской пропаганды. Что же касается эффективности «новых» видов оружия, то об этом лучше всего свидетельствует паническое бегство обладателей этого оружия — немецких солдат.

«Танки-огнеметы сыграют немалую роль в будущих успешных боях»,— договорились, наконец, берлинские брехуны. Значит, не в нынешних боях, не на улицах Сталинграда, а лишь в будущих. Может быть, в тех, которые разыграются на улицах немецких городов, когда немецкий народ потребует к ответу Гитлера и его банду? Возможно. Но вероятней другое: что эти «новые» виды оружия будут сданы в музей раньше, чем им придется действовать на улицах проснувшегося от летаргического сна Берлина.

ДА ЗДРАВСТВУЕТ ФРАНЦИЯ!

27 ноября в 4 часа утра немецкие войска вероломно напали на Тулон. Всего лишь две недели назад Гитлер дал торжественное обязательство не оккупировать Тулон. Однако это ничуть не помешало ему готовить захват французского флота.

Когда первые гитлеровские танки загрохотали на улицах Тулона, в предместьях его появились машины с немецкими флотскими офицерами. Спустя час эти же немецкие офицеры, кусая губы от бессильной злобы, стояли на тулонской набережной и наблюдали добровольную смерть гордости французского флота.

Одновременно со своими судами умирали и моряки Франции. Умирая, они огнем корабельных орудий, направленных на немцев, оповещали Францию, оповещали весь пылающий мир, что их Франция, бессмертная Франция свободных и отважных людей, вновь вступила в состояние войны с ненавистным врагом.

Героическая гибель французского флота в Тулоне — это не только удар по Гитлеру и его креатуре из Виши *. Захват 64 военно-морских единиц, в том числе трех линкоров и четырех тяжелых крейсеров, дал бы ему в руки козырь, который имел бы значительное влияние на дальнейшее развитие событий в бассейне Средиземного моря. Гитлер пошел на этот шаг в минуту, когда решается не только судьба Бизерты, Туниса и Триполи, но и всей Европы. Он хотел повернуть жерла орудий французских кораблей на Алжир и Мальту, однако волею французских патриотов эти орудия градом тяжелых снарядов встретили немецких солдат.

По приказу Гитлера Лаваль демобилизовал 60-тысячную французскую армию. Из числа военных кораблей, стоявших в Тулонском порту, возможно, удалось

прорваться сквозь минные заграждения только двум подводным лодкам.

Завершился последний акт трагедии старой Франции, Франции петэнов, лавалей и дебринонов. Но «Франция умерла, да здравствует Франция!».

Славная смерть моряков Тулона показала миру подлинную Францию, страну великого народа, который всякий раз, когда над ним взмахивали черные крылья смерти, умел подняться во весь рост и с «Марсельезой» на устах громить врага.

События в Тулоне — ярчайшая иллюстрация к словам товарища Сталина о том, что кампания наших союзников в Африке «выводит Францию из состояния оцепенения, мобилизует антигитлеровские силы Франции и дает базу для организации антигитлеровской армии».

Никакие лавалевские «демобилизации» не способны выбить оружие из рук французов, не способны убить в их сердцах желание жить и умирать так, как жили, умирали и побеждали некогда герои Вальми *. Войска сражающейся Франции достойно отстаивают честь нации в песках и горах далекой Африки, подготовляясь к боям на своей родной земле. В этих боях они увидят бок о бок с собой и демобилизованных изменником Лавалем солдат Виши.

День 27 ноября 1942 года войдет в историю французского народа как день его славы. Навсегда останутся в памяти французов имена погибших моряков Тулона, пред героизмом которых мы низко склоняем головы и прощаемся с ними теми же словами, которыми они прощались с нами:

Да здравствует Франция! Vive la France!

ШЕВЧЕНКО — ВОЇН

Десять років тому, коли з криком біснуватого дервіша вибіг на сцену історії Адольф Гітлер, світ жахнувся. В XX сторіччі в самому серці Європи виник режим, який здичавіння і варварство поставив на височінь ідеалу. Погаслі в мороці віків вогнища знову запалали на майданах німецьких міст. Безсмертна тінь Івана Гуса * руками гітлерівських катюг була вдруге вже кинута на вогнище.

Спершу вони спалили тисячі книжок — твори людського генія — і, перетворивши свою країну в царство торжествуючого хама, пішли війною на схід і захід сонця. Того самого сонця, що в ньому людство споконвіку вбачало символ волі, щастя, а вони вирішили перекреслити його чорним знаком свастики. Розперезаний прусський мугир, «куций німець узловатий» з шевченківського «Посланія», святкував своє свято на вулицях переможеного Парижа, на вкритих славою минулих тисячоріч руїнах Акрополя, а згодом його гусячий крок задудонів на спорожнілих, як під час чуми, майданах священного Києва.

Їм здавалося, що окупуванням Києва, Львова і Харкова вони покладуть важкий камінь на могилу України, що їм вдасться одним махом німецького меча зробити те, чого не зуміли домогтися польські королі і російські царі. Перейменуванням України на «рейхскомісаріат» вони гадали вибити з голів українців думку про українську державність, а терором гестапо умертвити дух свободи, що ним пройняте кожне українське серце.

Для них Україна була лише географічним поняттям, а її люди — сірою безголосою масою, іванами без роду і долі, гелотами без традиції і національної гордості.

Ці ілюзії гітлерівських песиголовців не тривали довго. Вони розвіялись, як дим, уже в перші дні війни, коли німецька орда надибала запеклий збройний опір усього

українського народу. Досить було кількох днів Вітчизняної війни, щоб ожили великі тіні Богдана і Богуна *, Залізняка * і Гонти *. В хвецькуватих прусських офіцерів, які з міною переможців фотографували в українських містах пам'ятник Шевченка, і на думці не було, що вони фотографують не бронзову постать, а вічно живий символ непоборності великого народу, його співця і натхненника, що перший навчив його любити волю і боротися за неї до загину.

Вони не змогли втоптати в болото того, хто силою свого таланту підняв і очистив з панського намулу прапор української держави і віддав його своїм онукам — дітям Великої Жовтневої революції, які при братній допомозі сім'ї радянських народів застромили його на віки вічні над об'єднаною українською землею.

Вони в вихолощених шкільних підручниках подають дітям під'яремної України мізерну карикатуру Шевченка, намагаючись таким чином підрізати крила волелюбного орла Шевченкової музи, силкуючись уподобити його до чорного фашистського яструба з заплутаною в хвості свастикою.

Даремне! Шевченкове слово стало часткою душі народу, воно ввійшло в його плоть і кров. Це Шевченкові гайдамаки освятили багнети червоних партизанів, це справедливий гнів Шевченкової Марини керував мушкою рушниці Людмили Павлюченко *.

В надвечір'я визволення Харкова Червоною Армією навколо Тарасового пам'ятника палали і злітали в повітря кращі будинки, рука варвара в безсилій люті руйнувала найбільше місто України. Однак пам'ятника німці не насмілились повалити. Вони знали вже з гіркого досвіду, що цей акт вандалізму тільки вщерть переповнив би чашу народного гніву, а слово геніального бунтаря ще яскравішим полум'ям спалахнуло б у душах українських людей.

Переживаємо нині великі дні, коли над полями боїв сходить уже зоря нашої перемоги. В цих боях червоні солдати України не тільки визволяють свою Батьківщину: встелюючи ворожим трупом рідну землю, вони виконують історичну місію радянських народів, місію визволення всього людства з оков нового страхітливого середньовіччя, вони перерізують пута Гуса, вони знімають зі скелі і воскрешують тисячократно розтерзаного Прометея.

В цей великий час відзначаємо 129-ті роковини народження Тараса Григоровича Шевченка, відзначаємо пам'ять генія, вільна пісня якого стає на наших очах піснею всього людства. В цей Тарасів день ми святкуємо грядущий день цілковитого тріумфу ідей, відчутих великим серцем Шевченка.

Це буде день тріумфу і слави України.

ТРАГЕДІЯ ХУТОРА КРЕДЯНКА

По хутору Кредянка, Балакліївського району на Харківщині, пронеслася чутка: «Німці йдуть!»

Не встигли люди подумати, що їм робити, як на вулиці загуркотіли автомашини і з них хмарою виплигнули солдати в мундирах мишачого кольору. Хутір Кредянка опинився в межах «нової Європи».

Жителі його не дуже знали, що таке есесівці, а ще менше, що таке гестапо. Вони не знали ще, з ким мають справу, і тоді, коли прибулі німці ламаною українською мовою наказали їм залишити хати і перебратися в клуні.

«Від німців можна всього чекати...» — казали селяни про себе, бачачи, як зайди хазяйнують в їхніх коморах, як ріжуть їхніх свиней та курей, як лізуть з чобітьми в їхні постелі.

Але вони тільки згодом мали дізнатися, чого можна чекати від німців.

Поки що це був тільки «обшук». Не знайшовши нічого підозрілого, каральники вирішили, що час починати розправу. За віщо — ніхто не знав. Завербовані гестапівцями місцеві злодії Никитченко та Горлач казали, що за переховування партизанів, хоч і самі вони ніяк не могли второпати, про яких це партизанів іде мова.

Ще менше знали есесівці, та перед ними було поставлено завдання: ліквідувати в районі партизанський рух. Ці партизани були невловимі; невловимі, як вітер у полі, а хутір Кредянка був у них в руках. Його можна було ліквідувати без особливих труднощів.

І вони взялися його ліквідувати. Після невдалого обшуку арештували дванадцять громадян, у тому числі вісім жінок. Палажці Шелехань було 70 років, стільки ж Іванові Плескачу, а інвалід Григорій Омельченко ледве

пересував ногами, коли конвоїри вели його разом з іншими по грязюці за хутір.

Зупинили їх над глибокою балкою. «Де партизани?» — спитали 64-річного Юхима Дзюбу. Він не знав. За це йому відрізали праве вухо. Проте він усе ще не знав, де партизани. Тоді його кинули на землю і топтали чобітьми, поки не поламали ребер. Тепер взялися за Палажку Шелехань. Її кололи багнетами, били прикладами в лице, і тільки коли хруснула переломлена щелепа, її залишили в спокої.

Не могла нічого сказати й Горпина Купчик. Їй відрізали груди. Прийшла черга на Олексія Шишкіна, він мовчав. Йому потрощили ребра, розірвали вухо і губи, а він тільки спльовував кров'ю і мовчав.

Після допиту арештованих вишикували край балки, і рушничний залп вкоротив їх страждання.

Німці повернулися в хутір. В 40 хуторських дворах не було живої душі; кому пощастило уникнути розправи, той утік у степ, несучи в сусідні села свій розпач і гнів.

На цьому не кінець трагедії хутора. Покидаючи його, німці вирішили завершити «операцію». Поділившись на групи, вони йшли з соломою і гасом від двора до двора і, поки дійшли до останньої хати, гора чорного диму знялася над селом. Хутір Кредянка перестав існувати.

Однак ненадовго. З першими радянськими частинами повернулися на руїни і його уцілілі жителі. Повернулися і повели бійців у балку, де присипані снігом спочивали вічним сном мученики хутора Кредянка. Їх було дванадцять. Це досить, щоби червоноармійців, які вперше вступали в бій, перетворити в апостолів великої ненависті, в героїв великої війни.

СПРАВА УЧИТЕЛЯ СИДЯКІНА

Вночі сім'ю Сидякіних збудили крики і важке тупотіння солдатських чобіт. У хаті було ясно, як удень, від заграви пожежі. Невеличкий каштан під вікном від жаху розпростер збагрянілі рамена, і здавалося, що не талий сніг падає з віт, а згустки блискучої крові. Налякані діти тоскно занили.

Горів сусідній будинок, де вміщалася пошта. Перше, що кинулося Сидякінові в вічі, коли він вибіг на ганок, були солдати, що з мішками на плечах вибігали з палаючого будинку. Вони швидкими кроками переходили через подвір'я і зникали між хатами. Один з них, побачивши Сидякіна, зупинився і, подумавши трохи, кинув йому мішок під ноги.

— Ти, здається, учитель?

Сидякін кивнув головою.

— Сховай це добро! Якщо одна хоч би пачка пропаде з мішка, відповіси мені за це головою.

Сидякін знав, що значить така погроза в устах німця. Він узяв мішок і поніс його у льох.

Ранком з пошти залишились тільки обгорілі мури. Хто підпалив її — знав уже весь Куп'янськ. Солдатів Куп'янського гарнізону давно спокушали гори пакунків для оточеної під Сталінградом Шостої армії. Пакунків, які ніколи вже не мали дійти до рук адресатів. Знаючи про це, солдати підклали під пошту вогонь і, «рятуючи» пачки, поховали їх у жителів, щоб повернутись по награбоване через декілька днів, коли закінчиться слідство.

Але вони не врахували, що комендатура має також свої очі.

Ледве розвиднилось, як у подвір'ї будинку, де жили Сидякіни, з'явилися жандарми. Незабаром після цього Люба Сидякіна побачила, як вони вели перед собою

двох її сусідок. На плечах у жінок були мішки з чорними гітлерівськими орлами.

На той час чоловіка Люби не було дома. Її серце віщувало щось недобре. Нагодувавши своїх близнят-дівчаток, Люба одяглася. Вона хотіла знайти Сидякіна і розповісти йому про те, що сталося.

На порозі зупинили її жандарми. За їх спинами вона помітила набрескле євнухувате обличчя відомого в Куп'янську військового перекладача і ката, німецького колоніста з-під Одеси — Карла.

Її спитали, де мішки з поштою. У відповідь вона тільки знизала плечима. Сидякін не встиг розповісти їй про нічну пригоду.

Через декілька хвилин усі речі в хаті були перевернені коміть головою. Під кінець обшуку жандарми спустилися в льох. Мішок з поштою був знайдений.

На питання, де чоловік, Люба не могла відповісти, а втім, німці й не наполягали. Вони знали, нелегко було б Сидякіним тікати взимку з малими дітьми.

Люба знайшла чоловіка у своїх родичів. Вона насилу вблагала його не повертатись додому. Радянські війська зайняли вже Валуйки, отже, була надія, що скоро весь той кошмар скінчиться.

Того ранку в комендатурі панувала тривожна тиша. Комендант, похмурий, як осіння ніч, сидів у своєму кабінеті і не підпускав до себе нікого ближче, ніж на відстань револьверного пострілу. Історія з підпалом і пограбуванням пошти вщент скомпрометувала німецького солдата в очах місцевого населення. Треба було будь-що знайти козлів відпущення. Жінок, у яких знайдено мішки з пакунками, він наказав уже розстріляти. Та для реабілітації німецького мундира потрібен був хтось інший. Хтось, кого в місті знали і поважали. Учитель Сидякін був найбільш підхожою жертвою.

...На цей раз жандарми не жартували. Однак ні удари прикладом в груди, ні ляпці, від яких кришились зуби, не зламали нещасну Любу. Між одним ударом і другим їй давали «слово честі німецького солдата», що її чоловіка чекає тільки кількамісячна тюрма, їй говорили, нібито провина його не така вже велика, йде, мовляв, лише про те, щоб повчити населення, яке в майбутньому не повинно приймати від солдатів на схов жодних пакунків...

Але Люба Сидякіна мовчала. Мовчала навіть тоді, коли високий вайлуватий Карл схопив її дівчаток за шиї і підняв мало не під саму стелю.

— Уб'ю більшовицьких цуценят!..— прошепотів німець нібито до себе. Викривлене в страхітливій гримасі лице Карла сказало Любі, що для її дітей пробила остання година. Коли ж німець з розмаху ударив їх головами, Сидякіна затремтіла від спазматичних ридань.

Глуха і німа від болю, вона вела їх спорожнілими вулицями. Перед хатою, де переховувався Сидякін, Любі раптом почорніло в очах, і вона впала на сніг непритомна. Жандармам цього було досить...

Рівно через півтори години, в самий полудень, хтось різко постукав у вікно. Перемагаючи шалений біль голови, Сидякіна підвелася з ліжка. Під самим вікном, на каштані, чорнів труп її чоловіка.

Його ноги трохи не доторкалися землі. На грудях біліла картонка з написом: «Я, учитель, підпалив і пограбував пошту».

Люба побігла до коменданта. Вона до вечора чатувала на нього, сподіваючись, що дозволить їй зняти покійника з петлі. Нарешті дочекалася. Але, вислухавши просьбу вдови, комендант вивів її в коридор і мовчки зіштовхнув зі сходів.

Коли Люба, скривавлена, з розбитим чолом, поверталася крізь шаліючу хуртовину додому, почула голос своїх дітей. Вони стояли перед каштаном і говорили до повішеного.

— Тату, тут холодно. Іди додому пити чай. Чому стоїш і мовчиш?

Три дні і три ночі висів труп учителя на центральному майдані міста Куп'янська, під самісіньким вікном Сидякіних. Прокляті німецькі дні і прокляті німецькі ночі, що голови юнаків вкривають сивиною, а молодих дівчат перетворюють на старих жінок...

ЗАВЖДИ ВІРНИЙ

Минуло два роки окупації німцями українського міста Львова. Два роки важких кривавих випробувань, що потребували залізного гарту. Цей гарт дало містові його недавнє минуле.

29 листопада 1918 року військо Пілсудського прийшло на вулиці Львова. Хоч над містом іще з півроку посвистували артилерійські снаряди, а нічну тишу порушував настирливий клекіт кулеметів, доля міста була тимчасово вирішена перевагою сил Пілсудського та лицемірною антинародною політикою так званого «західноукраїнського уряду» в Станіславі, яка раніше чи пізніше мусила привести країну до катастрофи.

Заповнювались концтабори, на мурах тюрми св. Бригіди * не висихала кров розстрілюваних, а комісар поліції з багатомовним прізвищем Кайдан уперше на цій землі застосовував у середньовічних тортурах найновіші досягнення електротехніки. Львів не скорявся, стріляючи в шпигунів, кидаючи під ноги президентові Речі Посполитої * замість квітів — бомби.

Львів став «модним» містом, про нього говорили в Парижі, про нього писали в далекому Ріо-де-Жанейро. Адміністраційних заходів не вистачало, і на допомогу поліції мобілізували чорносотенну вулицю. В призначений час ватаги погромників з'являлись під будинками українських установ і залізними ломаками робили те, чого — пристойності заради — не могла робити поліція.

Прийшла незабутня весна 1936 року, і український Львів знов показав своє справжнє лице. Похорон убитого поліцією безробітного виріс у величезну демонстрацію єдності тисячних мас, які були душею і серцем, думкою і совістю старовинного міста. У кількагодинних вуличних боях, коли на поліцейські кулемети йшла

неозброєна юрба, йшли і перемагали, проливали свою кров українці, поляки і євреї. Їхня кров була однакова: гаряча і червона. Вона об'єднала їх, зробила назавжди вірними одному-єдиному почуттю: великій першій і останній любові, любові до свободи.

Вихованці польської поліцейської школи з містечка Мости Великі, що впродовж кількох днів після квітневих подій в чорних німецьких касках сновигали спорожнілими вулицями Львова з рушницями, скерованими на прохожих, були понурими провісниками того, що чекало Львів через п'ять років. Лиховісна тінь свастики вже тоді лягла на нещасне місто.

* * *

29 червня 1941 року до радянського Львова вдерлися німецькі танки. Чорні стальні труни кілька днів котили через місто. Їхнє безнастанне торохтіння глушило кулеметні черги есесівських загонів смерті. В перші дні окупації німці розстріляли у Львові понад 5 тисяч чоловік. Після того винищування жителів відбувалося систематично з акуратністю чікагської скотобійної машини.

Після першої хвилі терору німці взялися наводити свій «порядок» у многостраждальному місті, що на гербі його красується латинський напис: «Семпер фіделіс» (завжди вірний). Перш за все німці перейменували Львів на Лемберг. Щоб не було ніяких розмов про Україну, Гітлер приєднав Східну Галичину до краківського генерал-губернаторства. Створено п'ятий, галицький, «дистрикт» на чолі з окремим губернатором. Вулиці дістали нові назви: Радянська стала «Дістріктштрасе», Третього травня — «Поліцайштрасе». Зникла вулиця Міцкевича, а невеличкий тупик, що його після довгої боротьби польський магістрат колись погодився назвати ім'ям українського поета Маркіяна Шашкевича *, одержав з приходом німців нове найменування «Одсонштрасе», щоб німецькі солдати знали, де міститься їхній кінотеатр і «танцбуда».

Такі були перші кроки Ляша (губернатора Галичини) в «справах культури». Незабаром українські та польські школи стали казармами. Коли ж, нарешті, солдати виїздили звідти, над входом з'являлись таблиці: «Дойчшуле» (німецька школа).

Минули золоті дні 1939—1941 рр., коли неможливо було знайти безробітного вчителя. Тепер самі вчителі шукали роботи. Шукали, поки німці не мобілізували їх на примусові роботи до німецьких вугільних і залізорудних шахт...

Львівського університету окупанти офіційно не закрили, та зробили щось гірше: взяли його в свої руки. Волею гітлерівців храм науки став типовим «коричневим будинком», пристановищем мракобісів без наукового імені, без аудиторії, яку, зрештою, окупаційні власті вивезли до Німеччини на каторжні роботи.

Двадцять один місяць Радянської влади у Львові був часом розквіту української культури. Та досить було кількох тижнів німецького панування, щоб ця культура опинилася десь на задвірках, орендованих в окупантів рутенськими «ботокудами» *, націоналістичним мотлохом, продуктом галицької провінціальної відсталості і прусського хамства. Український театр, який після 1939 р. тільки-но почав ставати на ноги, знову сів на мілину побутовщини та ярмаркової антирадянської пропаганди з п'єсами невідомих «авторів з Києва», надто боягузливих, щоб виступити під своїм прізвищем або хоч псевдонімом.

В задушливій атмосфері фашистської окупації анахронізмом стало також слово «література». Ледве встигли поховати розтерзаних німецькими бомбами письменників Гаврилюка, Тудора і Харшевську *, не встигли ще гітлерівці вивісити на ратуші свого прапора з чотирма чорними перехрещеними шибеницями, як жовто-блакитні літературні мастаки, продуценти календарної халтури, хамелеони з націоналістичного зоопарку впали ниць перед блиском чобіт окупанта. Послужливо заскрипіли пера Шкрумеляка (він же Іван Сорокатий), якогось Гай-Головка, Нижанківського, Тарновського, Керницького; виліз із нори і Святослав Гординський, поет глухий і невражливий на всі звуки, за винятком бряжчання іудиних срібників. Цю жалюгідну галерею христопродавців доповнив Цурковський, несамовитий графоман, дивовижна галицька суміш Смердякова, Іудушки і Бобчинського...

І от з-під пера оцих служителів берлінських «богів» на сторінках німецьких газет почали з'являтись «твори», від яких несе на милю сопухом австрійської казарми, смородом прусського хліва і тлінню здихаючої рутенщини.

По кімнатах клубу письменників, де ще так недавно читали свої вірші Бажан і Рильський, тепер сновигають у вечірній час і нудять світом, дискутуючи про «візантизм» і «неовізантизм», людські примари без минулого, без сучасного і без майбутнього, створіння, що їхнє завдання — отруювати повітря, і вони отруюють його в міру сил своїх, за планами і програмою губернатора дистрикту.

За два роки окупації німці винищили третину населення Львова. З жителями, яким пощастило залишитись у живих та яких досі не вивезли до Німеччини, також не церемоняться. Українців цькують на поляків, поляків — на українців, йде-бо про те, щоб і ті, й ті взялися за чуба і так полегшили губернаторові перетворення Львова на «чисто німецьке» місто.

Весною цього року на нещасне місто чекало чергове лихо. Новий галицький губернатор Вехтер повідомив про створення так званої «Галицько-української стрілецької дивізії СС» *.

«Дивізію» сформували; так принаймні повідомило німецьке інформаційне бюро. Зате воно не мовило ні слова про дальші події, про те, що чимало «добровольців», замість того щоб іти на братовбивчу війну, помандрували з новісінькою німецькою зброєю в руках до мальовничих підкарпатських лісів. Це бюро воліло також не згадати про долю трьох організаторів «дивізії», що їх через кілька днів після виступу нового губернатора Вехтера вбито невідомою рукою на вулицях Львова. Треба гадати, що особливо гірко німці оплакували смерть Ярослава Барановського, брата і сподвижника відомого агента — Романа, провокатора польської і німецької охранок та правої руки Мельника *.

Минуло два роки окупації Львова. Нікуди правди діти, за ці два роки німці завдали містові ран, що їх важко буде вилікувати. Таких страхіть, такої руїни воно не переживало за всю свою бурхливу історію. Десятки тисяч замучено, десятки тисяч закатовано в Освенцімському концтаборі, десятки тисяч загнано в німецькі шахти й заводи,— це ще не все.

Крім рабства і смерті, гітлерівці принесли з собою тиф, сифіліс, проституцію і гниль, яка розтліває людські душі.

За ці два роки навколо Львова виросли нові кладовища. На них вічним сном спочивають ті, що творили

героїку у квітневі дні 1936 року, і ті, що в героїці радянських творчих буднів 1939—1941 рр. знайшли щастя свого народу й полягли тепер од німецької руки. Вони були серцем страдницького міста, вони і тільки вони були завжди вірними своєму народові, своєму рідному місту, вірними до останнього подиху.

Вони відійшли від нас, але серце, велике серце Львова, завжди вірного,— б'ється й битиметься завше, бо в ньому кружляє кров безсмертного народу.

Ті, що залишились у живих, продовжують справу полеглих. В ножі, встромленому в груди німецького офіцера, в кулі, пущеній в голову зрадника, живе одна й та сама правда — правда народу, який хоче жити і який має силу це життя відстояти.

ТАДЕУШ КОСТЮШКО

(До 150-річчя народно-визвольного повстання в Польщі)

Наприкінці 1774 року Костюшко з дипломом Паризької військової академії повертається до Польщі. 28-річний блискучий офіцер був сповнений надій на те, що здобутим знанням він служитиме віднині своїй батьківщині, яка так потребувала висококваліфікованих військових.

Але, крім диплома, в кишені Костюшка не було більше нічого, і це вирішило його долю. В армії, де командні посади продавалися за гроші, не було місця для Костюшка, дарма що його вже тоді — в Польщі і за кордоном — знали як видатного спеціаліста в галузі військової інженерії та артилерії.

Дипломований капітан Костюшко був змушений шукати іншої роботи. Він стає гувернером дочок гетьмана Сосновського. Ненадовго. Коли панна Людвіка відчула, що її серце вже не її та що винуватцем цього лиха є красивий і високоосвічений її вчитель, катастрофа стала неминучою. Обурення її батька не знало меж. Щоб не допустити до мезальянсу, магнат видав дочку за князя Любомирського, а вбогий шляхтич Костюшко повернувся до Франції.

Це був час війни за незалежність Сполучених Штатів Америки. Під прапори американських повстанців пливли з старого континенту цілі легіони добровольців, готових віддати життя за проголошені в «Декларації незалежності штатів» свободу і рівність усіх людей. Між цими ентузіастами був і Тадеуш Костюшко.

Через деякий час великий Вашінгтон * звернув увагу на молодого поляка. Цей полковник інженерії відзначався не тільки своєю високою кваліфікацією. Битва під Чарлзтоном, штурм порту Джонсон, командування партизанським загоном у Північній Кароліні — такий був шлях

Костюшка на американських полях слави. Роль цього офіцера у вирішальній битві під Саратогою * обезсмертила його ім'я і поставила його в ряд американських національних героїв.

Відгули останні залпи. Бригадний генерал Костюшко міг тепер користуватися всіма благами, доступними для заслужених. Але його вабила «батьківщина люба», нещасна, стікаюча кров'ю Польща. В 1784 році він повертається до Варшави.

Гірке було його розчарування. Як «республіканського фанатика», король розжалував його, а за «службу в іноземній армії» — усунув з армії. Костюшко осідає в селі.

Минуло кілька років, і над Європою повіяв вітер свободи, він зачепив своїм крилом і Польщу. Велика французька революція не могла не мати впливу на розвиток подій у цій країні народної недолі. Польські прогресивні кола домоглися схвалення сеймом так званої конституції 3 травня, конституції дуже несміливої і кволої, але все-таки конституції.

Година Тадеуша Костюшка пробила. В чині генерал-майора він стає на захист молодої конституції, на яку зазіхали не тільки короновані мракобіси трьох великих держав, але й польські магнати, які в містечку Торговиця організували, за підтримкою Катерини II, конфедерацію *. Ця антинародна змова мала на меті боротьбу з польськими «якобінцями». За запрошенням конфедератів, цих квіслінгів XVIII сторіччя *, стотисячна царська армія ввійшла на територію Польщі. Через кілька тижнів після того король капітулює; оточені кільцем зради і віроломства, війська Костюшка даремно показують у боях своє геройство. Їх вождь був змушений знову попрощатися із шпагою.

Проте шпага Костюшка не ржавіла довго. В терзаній з усіх боків Польщі кипіло, джерело революції било з сотень польських криниць. Заворушилось, активізувалось міщанство, в селянських головах народжується бунт проти страхіть панщини. Росте хвиля справжнього демократичного патріотизму. На невеличкому клаптику землі, що залишився після другого розділу Польщі *, тліє полум'я народного повстання.

24 березня 1794 року на мальовничому краківському ринку перед лицем тисячних мас проголошено повстання,

а призначений начальником народу Костюшко присягнув на вірність Польщі.

Тепер Костюшко очолює першу в історії цієї країни справді народну армію. В ряди цієї армії вливаються міські ремісники, під прапори Начальника поспішають кріпаки. Його погано озброєне військо творить чудеса хоробрості; озброєні косами селяни виграють битву під Рацлавіцами *. Під його вмілим командуванням жителі Варшави звільняють своє місто від окупаційних гарнізонів, а потім захищають її від переважаючих сил ворога.

Однак, незважаючи на героїзм учасників повстання, остаточний його результат виявився для Польщі фатальним. Розгром військ Костюшка під Мацеєвичами * вирішив долю цієї країни на більше, ніж сто років. Повстання було потоплене в річках крові.

Важко пораненого Начальника везуть у петербурзьку тюрму. Ворота в'язниці відчиняє перед ним тільки смерть цариці Катерини. Костюшко виїздить в Америку. Його з повагою вітають у Стокгольмі і Лондоні, з захопленням зустрічає його Америка. Та досить було, щоб уряд Французької республіки звернувся до поляків з закликом стати під її прапори, і Костюшко знову мчить на всіх вітрилах в Європу.

В Парижі йому пропонують стати на чолі польських легіонів. Костюшко вагається. Він бачить уже тінь майбутнього імператора, тінь, що закрила сонце великої революції. Героєві Саратоги не по дорозі з бастардом[1] 9 термідора *, роль — навіть почесного — ландскнехта диктатора-завойовника була осоружна цій глибоко чесній, відданій до останнього подиху своїм принципам людині.

Самотній сходить Костюшко з політичної арени. В 1806 році прибуває до його вілли в Парижі міністр Наполеона Фуше *. Він змальовує перед вигнанцем картину золотого віку Польщі, що настане нібито після перемоги Наполеона. Фуше пропонує йому співробітництво у створенні Варшавського князівства. Костюшко ставить свої вимоги: парламентарний лад і полегшення для польських селян. «Це — божевільний!» — вигукнув Бонапарт, коли міністр з'ясував йому погляди Костюшка.

15 жовтня 1815 року Тадеуш Костюшко попрощався з світом. Наступного року його тлінні останки, за дору-

---

[1] Байстрюком *(ісп.)*.— *Ред.*

ченням Олександра I, було перевезено в Краків і з почестями поховано в гробниці королівського замка на Вавелі *.

З дня проголошення Костюшком повстання минуло рівно сто п'ятдесят років. Мрія Начальника ще не ожила. Немає ще вільної демократичної Польщі. Над кістками полум'яного патріота не зійшло ще сонце свободи. В кімнатах Вавельського замку п'ятий рік бешкетує німецька погань. Генерал-губернатор Франк сотнями і тисячами підписує тут смертні вироки нащадкам солдатів Костюшка, а спадкоємці можновладів, які заради своїх шкурних інтересів встромили ніж у спину Польщі Костюшка, все ще блукають витоптаними стежками запроданства і провокації.

На щастя польського народу, це вже не триватиме довго. Поки відцвітуть каштани краківських Плант *, на башті Вавеля залопоче біло-червоний прапор. Його застромлять солдати польської армії в СРСР, воїни дивізії, яка з гордістю носить ім'я великого патріота-демократа.

Червона Армія завдала смертельного удару німецьким катам Польщі, вона в жорстоких боях здійснює історичну справедливість. І якщо пліч-о-пліч з нею б'ються польські полки, то в цьому заслуга й Тадеуша Костюшка, який своїми ділами і життям своїм зумів надихнути майбутнє польське покоління вірою в невмиручість ідей свободи і рівності.

НАПЕРЕДОДНІ

Ще на світанку свого державного існування перед польським народом виникла чорна примара німецької імперії. Над колискою польської держави, що народилася далеко на Заході, між Вартою і Одером, недовго шуміли липи з легенди про ідилічних П'ястів *. Поглинувши слов'янську державу лужичан *, німці взялися за Польщу. Різали поляків обидва Генріхи *, винищували їх бранденбурзькі маркграфи *, не давав їм спокою Тевтонський орден *.

Правда, в історії цієї кривавої, невгамовної боротьби були часи, коли здавалося, що доля усміхнулася полякам. Таке було після «Собачого поля», після Пловці *, після Грюнвальда *. Однак переможці ні разу не зуміли використати своїх успіхів. Чвари поміж князями, князьками та княженятами давали піти за вітром кожній перемозі. Ціною річок крові повалені в пил тевтонські прапори знову піднімалися і знову нависали над польською землею, як крила демона смерті і руїни.

Із зростанням всесильності шляхти починається нова дія польської трагедії. Зледащілі магнати повертаються спинами до стікаючого польською кров'ю Заходу; їх ваблять тепер багатства непольського Сходу. Вони не задовольняються вже Литвою, Волинню і Червоною Руссю: їх шлях до легкої наживи і дешевої слави проходить тепер через подільські яри, до горбів Києва і далі, аж за Лубни і Жовті Води.

Ця «втеча вперед» дає магнатам багатство і силу. Але їх багатство стало злиднями Польщі, а їх сила — її слабістю. За кількасот років їхнього панування на Україні етнографічний кордон Польщі майже не просунувся на схід; в той же час на заході він подався назад подекуди

аж на 200—300 кілометрів. За той час Гданськ стає Данцігом, Бидгощ — Бромбергом, а Вроцлав — Бреслау.

Польські магнати з таким самим задоволенням садовили на палі українських селян, як і польських бунтарів Костки Наперського *. За межами їх володінь кінчилася їх батьківщина. Коли цього вимагали інтереси можновладців, вони, не вагаючись, посадовили на польський престол королів з німецької саксонської династії *.

Настали часи Великої французької революції. Були дні, коли здавалося, що польський народ зможе нарешті сказати своє слово. Лицар без страху і сумніву Тадеуш Костюшко повів свої полки на бій за нову Польщу. Запізно! Війська трьох держав окупували країну, і важко пораненому Костюшкові залишилося повторити двома словами те, що майже півтораста років тому пророкував Ян Казімір *: «Кінець Польщі!»

В ті чорні для польського народу часи був хтось, хто глибоко вболівав його стражданнями, хто братньою допомогою підтримував його у великому горі. Це були російський і український народи, це були їх сини Шевченко і Герцен, Потебня і Чернишевський. Царські офіцери — українці і росіяни,— що воювали проти спільного ворога під прапорами польських повстанців 1863 року, своїм самопожертвуванням показали, якою чистою була совість їх народів.

Інша, цілком інша картина була там, де над польськими землями розпростер свої крила чорний прусський орел. Вроцлав, у якому ще за часів Наполеона говорили здебільшого по-польському, через сто років був уже чисто німецьким містом. Бісмарківське * «аусроттен» («винищити») стало для німців законом. І вони винищували все польське з такою невблаганною послідовністю, що здавалося: не мине якихось 50—60 років, і на місці народження польської держави залишиться тільки легендарний віз, що на ньому позбавлена землі селянська сім'я Држимали * блукатиме по віки вічні як привид-скарга і привид-протест.

Прийшов 1918 р. Та вже з першого дня незалежності примари проклятого минулого знову почали сновигати по варшавських палацах. У Бельведері * Юзеф Пілсудський день і ніч гострив вищерблений об київські Золоті ворота меч короля Болеслава *. Після першої невдалої спроби Пілсудський був принишк, однак мрія про відновлення

імперії Ягеллонів * не покидала його ні на хвилину. Гордий, самозакоханий диктатор зігнувся в три погибелі перед магнатським родом Радзіваллів на те тільки, щоб знайти у ньому союзника і протектора в планованому поході по золоте українське руно.

Приспаний патріотичною фразеологією, польський народ схаменувся, коли вже рука поліцая цупко тримала його за горло. Ті самі улани, що обагрили свої шаблі кров'ю українських селян, тепер рубали ними краківських робітників. Поліційні загони, що прославилися звірствами в українській Львівщині, потім розбивали прикладами голови польських селян Ярославщини і Тарновщини. Над країною великої культури і лицарських традицій знущалася тепер зграя політичних аферистів, які й після смерті свого патрона умудрилися зберегти в своїх руках владу.

А тим часом на Заході знову запахло бурею. Чорний хрест Тевтонського ордену скрутився в конвульсіях фашистської скаженини. Не чувана ще й не бачена орда німецьких раубріттерів[1] і ковбасників готувалася до нового походу на Схід. У ті лиховісні дні, коли здавалося, що всі дзвони польських церков повинні були стихійно вдарити на сполох, Бек * став комівояжером фірми «Гітлер і компанія», а прем'єр-міністр Козловський, за вказівками Гіммлера, організував у поліських болотах польське Дахау... *.

Згодом прийшла ганьба тешинського удару в спину Чехословаччині *. Все, що в Польщі було чесне і благородне, з обуренням слухало по радіо наказ бездарного комедіанта Ридз-Сміглого *: «Вперед, солдати». Поляки знали, що це було останнє «вперед» цієї армії, вперед до загибелі. Тієї проклятої осені Польща опинилася в сталевих німецьких кліщах.

Коли пробила година страшного випробування, жителі трощеної німецькими бомбами Варшави зуміли із зброєю в руках відстояти честь свого народу, та незалежності вони відстояти вже не могли. Польща була густо обплутана павутинням зради. Позбавлені командування, напівбеззбройні, голодні рештки польських військ по-геройському відгризалися від переважаючих гітлерівських сил в Янівських лісах і під Львовом, але ними керував уже тільки

---

[1] Рицарів-розбійників *(нім.)*.— *Ред.*

розпач. Їх кров була продана ще кілька років тому Герінгу під час його полювань з Беком у Біловезькій Пущі. Продана тими самими беками і ридз-сміглими, які в найгрізніші для Польщі дні, в серпні 1939 року, не вагалися відштовхнути руку допомоги, що її простяг до Польщі Радянський Союз,— єдина сила, яка могла захистити її від страхіть гітлерівської навали.

В цю годину польської національної катастрофи Радянський Союз дав притулок мільйонам польських біженців, Червона Армія звільнила Львів від залізного кільця німецької облоги, відкрила ворота визволеного українського міста перед видатними представниками польської культури і тут дала їм такі моральні й матеріальні можливості продовжувати свою роботу, що їх вони не завжди мали в порядкованій держимордою Складковським Варшаві... Радянська Україна в той страшний для Польщі час показала, що вона не має інших почуттів до польського народу, крім почуття щирої симпатії.

Це почуття залишилося в українських серцях і тоді, коли на політичному обрії з'явились послідовники авантюрницької політики пілсудських і беків. Ми не записуємо на рахунок усіх поляків ні ганебного дезертирства генерала Андерса *, ні витівок емігрантського уряду в Лондоні *, ні провокаційної антирадянської і антиукраїнської кампанії радіостанції «Світ». Ми знаємо, що коли під Сталінградом вирішувалося наше «бути або не бути», народ терзаної Польщі був з нами, що мужніми ділами своїх бійців-партизанів він здійснював неписаний договір про бойову дружбу. Наші бійці, які визволяють з німецьких лабет землі Західної України, бачать сльози радості і на очах поляків.

І це після майже трьох років дикого цькування німцями українців проти поляків та поляків проти українців; після того, як тисячі поляків загинули від сокир і ножів німецько-українських нацистських банд, після безлічі антиукраїнських провокацій з боку агентур фашиста Соснковського *.

Правда, є в Польщі і на Західній Україні організація, яка називає себе «Польською таємною армією» (ТАП). Виконуючи накази емігрантського уряду в Лондоні, вона не піднімалась на збройну боротьбу проти німців, дарма що серед її членів було і є чимало таких, які горять бажанням помститися за кривди свого на-

роду. Події останнього часу показують, що багатьом тапівцям увірвався нарешті терпець, і, замість служити брудним інтересам емігрантської зграї, чимало їх іде слідами хоробрих воїнів польської Народної гвардії.

Всупереч темним махінаціям лондонських емігрантських політичних шахраїв, всупереч витівкам збанкрутованих можновладців та їх обозних джур, що «до ковбаси падкі, а від рала — швидше драла» *, нинішня Польща нагадує все, лише не мирну, спокійну Аркадію *. Генерал-губернатор Франк проводить інспекцію польських міст, схований за сталевою бронею танка, а польські залізниці стали нині для німців найкращим комунікаційним засобом у потойбічний світ.

В цій не стихаючій ні на годину боротьбі виховується братерство зброї наших народів. Не встиг розвіятися дим над висадженим поляками в повітря ешелоном з боєприпасами на лінії Радом — Демблін, як страшної сили вибух потряс мури міста Ніско. Це українські партизани подавали допомогу полякам, руйнуючи величезний артилерійський комбінат ворога — «Сталева воля».

Настає день великого суду. Даремно німці розбили в Кракові пам'ятник переможцеві під Грюнвальдом Владиславові Ягайлу. Його воїни — поляки і литовці, українці і росіяни — встають сьогодні з братських могил і живуть у трепеті наших накипілих ненавистю сердець. В степах України почався новий і останній уже Грюнвальд. Він закінчиться між Вартою і Одером, там, куди пліч-о-пліч з Червоною Армією, бойовим маршем простують поклонитися тіням забутих предків солдати польської армії в СРСР.

НА ВАРШАВУ!

Вісла для поляків те саме, що для українців Дніпро, що для росіян Волга. Мати в руках Віслу — значить володіти Польщею; втратити її — значить втратити Польщу.

Польська танкова частина імені Героїв Вестерплятте б'ється зараз на березі Вісли. Перед нею добірні німецькі частини і, між іншим, танкова дивізія «Герман Герінг».

Солдати Герінга знають, що таке Вестерплятте. У вересні 1939 року вони 8 днів штурмували цей шматочок Гданського (Данцігського) порту, і тільки пекельний вогонь гармат лінкора «Шлезвіг-Гольштейн» віддав у руки Гітлера цей невеликий шматок польської території.

Тепер польські солдати повернулися на Віслу. Вони пліч-о-пліч з Червоною Армією б'ються за ключ до неї і до всієї Польщі — за Варшаву.

Звідси вони підуть далі, на північний захід, туди, де німецька рука ще кількасот років тому повісила важкий замок на гирлі польської Вісли. Туди, де вічним сном спочивають герої Вестерплятте, на Гданськ, це старе польське вікно у світ морів і океанів.

Проти наших танків гітлерівці підтягли свої «фердінанди» *. Бої не вщухають ні вдень, ні вночі. Ескадрильї німецьких бомбардувальників (звідки тільки вони не стягли їх!) безперервно налітають на передній край; чорні стовпи землі й диму знімаються вгору, нагадуючи своїм виглядом надвіслянські тополі.

Польські солдати стріляють спокійно і радіють, як діти, коли від їхніх снарядів і куль спалахують «фердінанди» і дають дуба фашисти.

Перша рота знищила 3 німецькі танки і 2 «фердінанди», здобула два прапори, убила кілька десятків німців. Німці намагалися вивести один з пошкоджених

танків. Під прикриттям вогню радянської піхоти польські танкісти підійшли до танка і вогнем з гармати знищили кілька десятків гітлерівців.

Добре воюють танкісти. Танк хорунжого Вайзенберга підбив дві самохідні гармати. Але ось у танк влучив німецький снаряд. Машина спалахнула. Вайзенберг, хоч і сам поранений, на руках виносить напівзнепритомнілих товаришів. Кров заливає йому очі. Останнім зусиллям рятує сержанта.

Командир радянської гвардійської частини, що підтримувала дії польських частин, сказав:

— Я захоплений боротьбою польських танкістів.

Вдень і вночі стугонить земля від бомб. З нічної пітьми виринув «вілліс». На ньому поранений офіцер. Його везе в госпіталь ад'ютант командира частини імені Героїв Вестерплятте. Ад'ютант розповідає про останні бої.

— Генерал сказав нам: «Не можемо віддати і не віддамо жодної п'яді цієї землі. Клянусь офіцерською честю». І цю клятву ми насправді виконаємо...

Це не перший бойовий подвиг частини. В липні вона форсувала Буг. І в першому визволеному польському селі населення вручило генералові, крім квітів і хліба-солі,— прапор. Біло-червоний шовковий прапор з орлом, потай вишитий польськими жінками в хаті, де за стіною жив начальник гестапо.

Захоплені поляками в полон гітлерівці глибоко розчаровані. Їм обіцяли, що, коли вони розіб'ють радянсько-польські війська на березі Вісли, закінчиться війна, і всі вони повернуться додому. Правда, треба бути дурнем, щоб у таке повірити, однак фріци вірили і... лізли. З вигуками «гох», «форвертс» і «хайль Гітлер» пішли п'яні під радянські та польські кулі і падали, щоб більше не піднятися.

Генерал жартує:

— Цілий тиждень лежить такий есесівський труп, і нічого — не гниє, тільки алкоголем смердить...

Ось що говорить про роботу польських танкістів гвардії офіцер Шугаєв:

— У тісній співдії з радянськими підрозділами піхоти танкісти Н-ської танкової частини Польського Войська відбили понад 10 контратак німців, завдаючи їм великих втрат у людях і техніці. В цих боях зміцніла бойова дружба солдатів і офіцерів Червоної Армії

з офіцерами і солдатами Польського Войська. В нашій спільній справі — розгромі німецьких окупантів — танкісти Польського Войська виявили вміння і стійкість у виконанні бойових завдань...

Кілька цифр.

На протязі кількох днів польські танкісти знищили 7 «тигрів», 1 «пантеру», 14 «фердінандів», 17 танків Т-4, 1 танк Т-3, 9 бронетранспортерів, 2 самохідні гармати, типу «Юнгштурм», 17 гармат, 9 мінометів, 44 кулемети, 16 протитанкових рушниць, 15 вогнеметів, 7 автомашин. Крім того, поляками було знищено понад 1800 гітлерівських солдатів і офіцерів.

Вже багато днів точаться жорстокі бої. Підпоручник Владислав Светана чекає з своїм танком у засідці.

— Вогонь! — командує підпоручник. Снаряд влучає в бронь «пантери», але без особливої шкоди для неї.

— Бронебійним! — наказує Светана. Постріл — і з живота розпоротої «пантери» виплигнули німці. Польський танк шле їм навздогін кулеметні черги. Німці падають.

З лісу виповзають «тигри». Через хвилину один з них горить, другий, підбитий, застигає на місці, третій — креше щосили гусеницями назад у ліс. Светана трощить своєю машиною ворожий танк, витягає з «пантери» пораненого офіцера, бере в полон іще двох німців і передає їх в руки піхотинців. Радянський підполковник обіймає, сердечно тисне його руку.

На другий день підпоручник загинув. Солдати поховали його там, де воював він за Варшаву,— на березі Вісли. Сільські дівчата засипали його могилу квітами, а на хресті написали:

Сьпій, жолнєжу, в цємнім гробє,
Нєх сєн Польска пшисьні тобє [1].

Гримлять гармати над Віслою щораз голосніше, щораз ближче Варшава. Йде кривавий бій. Поліг на полі бою підпоручник Светана, смертю хоробрих загинув його товариш хорунжий Лєжух, багатьох інших скосила смерть. Але перемога, народжена в невгасимому, як життя, полум'ї Сталінграда, дійде до Варшави, піде далі як помста, як відплата.

---

[1] Спи, жовніре, в темнім гробі,
Хай присниться Польща тобі *(польськ.).— Ред.*

СЛОВО ДО БРАТІВ ПОЛЯКІВ

В останні дні липня, коли я після трьох років знову опинився в моєму любому Львові, я був здивований, і серце моє зраділо: пам'ятник Міцкевичу уцілів.

Звичайно, я не вважав і не міг вважати це доказом культурності гітлерівців. Ні, ці «джентльмени» з мертвою головою на кашкетах не виявляли найменшої пошани для польської культури. Я ніколи не забуду фотознімків, що показували символічну страту Міцкевича на Краківському ринкові — усунення його пам'ятника за допомогою зашморга. Хто ж з нас викреслить із пам'яті бронзову голову Шопена з варшавського парку, що її німці завантажили на залізничну платформу і повезли, як металевий лом у котрийсь із своїх ливарних заводів...

Чому ж саме у Львові, де гітлерівці зуміли протягом трьох років замучити півмільйона людей, уцілів той, кого німецькі звірі ненавиділи всіма фібрами своїх мерзенних душ?

Така була, бач, їх «премудра» політика. Бо саме тут, на цій землі, треба було цією дрібною поступкою, яка їм, до речі, нічого не коштувала, обдурити деяких наївних поляків, щоб тим легше можна було використати їх для своїх цілей, а потім, після використання — викинути як пережовану гуму.

Йшлося спромудрим німчаям про те, щоб зробити з цих поляків щит, об який розбились би всі можливі спроби обуреного утисками українського населення чинити опір окупантам.

Йшлося їм про те, щоб для обох національностей створити видимість німецької «об'єктивності» в довголітньому спорі і таким чином заохотити їх до взаємної різанини. Пам'ятник Міцкевичу на Марійській площі повинен був символізувати фіговий листок, що прикривав би безсоромність політики гітлерівських макіавеллі.

Немає причин приховувати правду: в певній мірі німці домоглися своєї мети. Про це говорять факти, факти болючі, потрясаючі, що про них важко говорити без почуття жаху. Чогось такого не було в історії західноукраїнських земель.

Почалося з мордування українського населення під Грубешовом, а скінчилося на поголівному винищуванні цілих польських сіл на Волині і в Галичині.

Могло б здаватись, що німецька політика, політика майстрів у цькуванні одного слов'янського народу проти іншого,— святкує свій тріумф. На щастя, справа виглядає інакше.

Подивімось, чиїми руками все це робиться, хто є справжнім виконавцем кривавої гітлерівської політики.

Українських селян у Холмщині вбивали ті, що перед вереснем 1939 р. носили на грудях чорносотенні мечики Болеслава Хороброго *, а за халявою — звичайні різницькі ножі. Ті самі, що в той час безкарно пороли животи єврейським студентам і, очаровані Гітлером, бачили його двійника в особі шляхетського громили Добошинського.

Польських селян під Луцьком і Тернополем різали ті ж самі, які перед вереснем 1939 року носили на грудях петлюрівські тризубці, а в кишенях — револьвери німецької марки. Ті ж самі, що по ночах вбивали своїх інакше думаючих співвітчизників, а в вільний час були — за дорученням польської дефензиви вже — виконавцями внутрішніх порахунків пілсудчиківської кліки.

Це вони, ці фашистські камелоти * з нашої нещасної Вандеї стали слухняним знаряддям осатанілих гітлерівських бурбонів.

Це вони, ці криваві, запльовані власною слиною карлики з гітлерівського цирку, провокацією і терором намагаються зробити те, чого не зуміли зробити мільйони закованих у сталь німецьких солдафонів.

...В тисячі кроків від пам'ятника Міцкевичу є скромна могила великого сина цієї землі. Якщо ця людина зазнала коли-небудь у своєму житті радості, то однієї лише,— радості боротьби; боротьби з цими ж самими живими примарами минулого, з якими ми сьогодні зводимо боротьбу, нещадну і — свято в це вірю — остаточну.

Хай же ці, що в своєму печальному засліпленні відмовляються покласти на його могилі китицю квітів,

знають, що саме він, Іван Франко, найкращі свої роки віддав дружбі обох народів, що саме він, Іван Франко, арештовуваний австрійцями, опльовуваний українськими мракобісами, зацькований польською обивательщиною, був людиною, яка значно більше зробила для польського народу, ніж ці, які тепер — ні сіло ні впало — декламують про «польський санітарний кордон» *.

Згадайте квітень 1936 року, дні слави робітничого Львова. Від кулі польського поліцая загинув польський робітник Владислав Козак. Скажімо з рукою на серці: чи ту — історичну вже сьогодні домовину, так щедро политу кров'ю синів нашого міста,— несли лише польські сини? Чи велична єдність народів, народжена на квітневих барикадах, була плодом якоїсь політичної кон'юнктури? Чи те братерство крові і братерство спільної боротьби за найвище благо, бо за свободу людини, не було найбільш переконливою демонстрацією вічної дружби обох народів?

І, нарешті, чи червоний боєць — син херсонських степів — який пліч-о-пліч з польським солдатом проливає свою кров у мурах польської Праги, не є солдатом спільної справи, ім'я якої по-польському — вольна Польска, а по-українському — вільна Україна?..

Правда, є одна річ, про яку різні з-поміж вас по-різному думають. Маю на думці т[ак] зв[ану] проблему Львова, проблему, яка вже давно, бо ще з осені 1939 року перестала нею бути. Нема-бо і не може бути питань там, де йдеться про священне для всіх нас чей же право самовизначення народів себе і своєї долі.

За це право боролися понад сто років найблагородніші польські уми, в боротьбі за це право гинули на царській каторзі діти України. Якщо право має бути правом, а свобода свободою, невільно іншим відмовляти в цьому, за що борешся сам!

Живемо сьогодні в країні, де сонце світить для всіх однаково. Кому особливо любе повітря Львова, хай дихає ним на повні груди аж до кінця своїх днів. Однак необхідно раз назавжди уяснити, що в цьому новому, українському радянському місті Львові не буде більше місця ні на криваві махінації графів Бадені *, ні на стріляння по похоронних процесіях, та що історична справедливість, народжена так щедро пролитою радянською кров'ю під Москвою, в степах Сталінграда і над Дніпром, саме

тут, у радянському Львові, знайде свій найвеличніший вияв.

Ми знаємо, кого це болить... Панове рачкевичі і квапінські попросту захворіли Львовом *. Вони захворіли так безнадійно, що охоче продали б за цей Львів Варшаву, Катовиці і польське море.

І вони продають; на щастя, безуспішно. Варшавська витівка генерала Бора *, увінчана добровільною капітуляцією, свідчить про те аж надто переконливо.

А втім, звідки взялася ця їх, принаймні на п'ять років запізнена, любов?

Не з любові до батьківщини, бо її, як відомо, можуть відчувати лише чесні душі, а з любові до себе самих.

Авжеж, з любові до себе самих хотіли б панове магнати та їх клеврети зробити з Польщі щось на зразок Балканів *, Балканів у перманенції, де б потоцькі і радзівілли почували себе насправді, як у себе дома, де б вони почували себе такими безжурними і щасливими, як їх ганебної пам'яті прадіди з Торговиці, що за українську пшеницю продали Польщу...

Вони ще сьогодні мимрять лиховісно: «від моря до моря». Про два моря мимрять, люди, які одного, польського, не зуміли втримати.

Ми дамо їм на це гідну відповідь: авжеж, від моря до моря збудуємо не сміховинний «санітарний кордон», а нерушимий мур вічної дружби народу польського і народів радянських.

Польському народові є нащо бути гордому. Історія його боротьби за волю і незалежність,— це не тільки історія його страждань, але й його слави. Тому ми схиляємо голови перед тінню Костюшка, тому ми знімаємо шапки перед прапорами солдатів його дивізії.

Якщо сьогодні, в дні, які рішатимуть, може, й про майбутні сторіччя, йдемо разом з поляками і йдемо вперед, то це незаперечний знак, що це майбуття, хороше і горде, буде насправді нашим і вашим майбутнім, як наша свобода стає вашою свободою; та що доля наших прийдешніх поколінь не буде долею їх батьків, долею — кажучи словами польського поета,— «прапорів шматованих бурею», а буде цим, що на нашій, не досконалій ще нині мові, називаємо простим і великим людським щастям.

ТЕ, ЧОГО НЕ ЗАБУВАЮТЬ

«Найважливіше — не популяризувати наших цілей перед цілим світом...»

Цей принцип гітлерівської політики — не його винахід. Були й до нього над рікою Шпре майстри лицемірства, брехні й віроломства.

Вільгельмівський генерал Гофман грав у першій світовій війні приблизно ту саму роль, яку 23 роки пізніше взяли на себе Розенберг * і Кейтель *. Цей спеціаліст щодо східної політики Берліна також не популяризував справжніх цілей кайзера та його кліки. Навпаки, він застосовував методи камуфляжу в політиці значно раніше, ніж це було зроблено в німецькій армії.

У брестських мирних переговорах йшлося головним чином про Україну — Росії Гофман збирався нібито дати спокій. Та не встигли ще німецькі війська дійти до Дінця, як у сейфі Гофмана лежав уже готовий, затверджений всіма інстанціями, план походу на Москву, план завоювання Росії. В той час він був ще неактуальний — воєнні дії на Західному фронті не давали ще Гофманові змоги піти по шляху Наполеона.

Ця необмеженість апетитів німців, коли вони дивилися на Схід, мала глибокі підстави: Вільгельм і Гофман прекрасно усвідомлювали, що коли Росія існує як державний організм, Україна ніколи не стане нічиєю рабою.

Адже історія дала їм досить уроків. Усі подвиги Богдана Хмельницького залишилися б тільки подвигами, і його раніш або пізніш чекала б доля Івана Підкови, якби не грізні полки московських стрільців, готових кожної хвилини стати на захист Переяславського договору *.

Довголітня героїчна боротьба народу України Ліво- і Правобережної була б зведена нанівець, і українці

стали б підданими якоїсь польської маріонетки шведського короля, якби не втручання Петра, що зумів могутнім Полтавським ударом вдрузки поламати кар'єру честолюбивого Карла XII.

Німецькі політики ніколи не грішили великим політичним розумом. Проте й найтупіші з них розуміли, що будівля російсько-української дружби тримається не тільки на фундаменті спільного походження, спільної історії, спорідненості мов і культур, але й на спільності їх політичних та економічних інтересів. Багатства Уралу й Баку доповнюють багатства Донбасу й Кривого Рога в такій самій мірі, в якій хоробрість чорноморця доповнює доблесть балтійця.

Німці знали, що немає вільної України без Росії. Вони усвідомлювали монолітну єдність цих двох національних організмів. Повз їх увагу не міг пройти той факт, що навіть у моторошні часи Юзефовича *, коли царський уряд жорстоко переслідував усі прояви українського культурного життя, почуття взаємної національної ворожнечі було так само чуже російським, як і українським народним масам.

Правда, Берлін робив неодноразові спроби прищепити українцям отруту національної ненависті до росіян. Надмірну роботу мав би бухгалтер, який хотів би злічити фонди, які за останні 35 років пливли з німецьких кас у кишені сердюків, скоропадських, донцових, барановських, мельників, бандер та шухевичів *. Однак витрати не виправдали себе. Щедро субсидійовані дервіші жовто-блакитного націоналізму стріляли народові в спину, як це роблять бандити, але впливу на народ і підтримки народу вони ніколи не мали.

До Нюрнберзького процесу ми знали плани нацистів лише частково, практично вони їх тільки починали здійснювати. Нині нацистські архіви лежать перед нами в яскравому світлі, що потоком спливає з стелі залу засідань Міжнародного трибуналу. Меморандуми, протоколи, рапорти, директиви, вказівки, накази, інструкції, щоденники, листи, записки — гори подібних документів, кожний з яких є смертним вироком для мільйонів наших братів і сестер з-над Дніпра і Волги, з-над Чорного й Білого. Гітлери, герінги, гіммлери, розенберги вирішили, що найлегший і найдешевший спосіб винищення багатомільйонних народів — голод. Для цього треба вивезти з оку-

пованих територій усе, що вивезти вдасться: хліб, худобу, птицю. Насамперед збиралися це зробити на Україні. Організований Герінгом економічний штаб Сходу опрацював уже подробиці цього плану. В живих Герінг погоджувався залишити тимчасово тільки тих, що працюють для німецької воєнної машини.

Розенберг розсилав директиви: «СРСР повинен розглядатися як знищена країна... Ми не бачимо ніяких причин, щоб годувати також радянських громадян продуктами, одержаними з окупованих східних територій». В середині липня 1941 року, коли німецькі війська не встигли ще дійти до передмість Києва, Гітлер у присутності Герінга, Бормана, Кейтеля та Розенберга * говорив: «Це все не повинно нам перешкодити вживати належних заходів: розстрілів, виселень... Ми повинні розрізати пиріг відповідно до наших потреб. З Криму повинні бути вивезені всі іноземці. Крим, територія на північ від нього, Галичина, прибалтійські країни і Баку стануть частиною німецької імперії».

Пиріг був розрізаний — залишалося з'їсти його. Але не вийшло: Гітлер подавився вже першим шматком. Український чорнозем, замість стати фундаментом сили цього кривавого маніяка, став могилою його мрій.

Історія повторилася, але в небувалих, не бачених ще масштабах. Полтавська битва воскресла у величних епопеях Москви, Сталінграда, Курська і Києва.

Є щось символічне в тому, що вирішальний бій цієї війни відбувся на російській землі, над російською рікою Волгою. Це було в той час, як уся Україна від краю до краю перебувала під кормигою «рейхсміністра» Розенберга, і від лінії вогню її відділяли сотні кілометрів. Бої точилися за кілька тисяч квадратних метрів правого берега Волги. І на цьому клаптику вирішувалась тоді доля всієї Росії і всієї України. В Сталінградській битві однаково гаряча і однаково свята була кров солдата-росіянина і солдата-українця. Це були дні, тижні й місяці, яких ніхто не буде в силі ні стерти з сторінок літопису, ні вирвати з наших сердець. Там-бо, в російських степах, трагедія обох народів перетворилася на свято їх перемоги.

Є речі, яких не забувають. Хто з нас, хто з прийдешніх поколінь українського народу забуде, що перед лицем нашої загибелі, перед лицем загибелі нас самих

і всього для нас найсвятішого, втіленого і в могилі Тараса, і в мурах старезної Софії, і в віршах ковалевого сина з Нагуєвичів — Івана Франка, поряд з нами стали на бій нащадки суворих солдатів Петра, прості, хороші люди, наші брати по крові й по долі, та що, дякуючи їм, насамперед їм, ми живемо й житимемо як народ, як країна, як держава.

Може, ніде так, як саме тут, у далекому Нюрнберзі, не відчуваєш цього так гостро і так схвильовано, бо лише тут, на місці, де розкривається перед нашими очима повна картина тієї долі, яку готував Україні ворог,— можна так глибоко і так сердечно зрозуміти, що таке народ — друг, народ — вірний товариш.

Вітчизняна війна наклала на російський народ найбільший тягар і найбільшу відповідальність. Він сумлінно виконав свою історичну місію, місію, яка, здавалось, була понад людські сили. Боротьба пліч-о-пліч із ним проти фашистських орд підтримувала в нас віру в перемогу. Йти поряд із ним сьогодні в майбутнє — найбільша честь.

ПРО ЩО НЕ МОЖНА ЗАБУВАТИ

Місто Москва святкує своє 800-річчя. Це, мабуть, єдине місто, до якого ніхто не ставиться байдуже. 30 років тому людство розкололося на два табори: на тих, що люблять Москву, і тих, що ненавидять її. Нейтральних немає: лінія поділу проходить через кожний континент, через кожну країну, вона зачіпає кожне людське серце.

Інакше не може бути. Любити Москву — це значить любити людство, вірити в нього, вірити в його завтрашній день і заради цього дня працювати, боротися, а якщо треба — загинути в бою. Ненавидіти Москву — значить бути ворогом людства, ворогом його найкращих прагнень, ворогом наступних поколінь.

Ті, що ненавидять, протиставили Москві Захід. Ніколи ще, навіть у роки Клемансо, Остіна Чемберлена і Гувера *, не пролито стільки чорнила во славу Заходу і його культури, скільки проливають його сьогодні звичні писарі вершителів долі Альбіону і Нового світу *. Фактам ці епігони Геббельса і Розенберга оголосили нещадну війну. Якщо факти на боці Москви, тим гірше для фактів: їх з успіхом замінить брехня.

Ця брехня має вже за собою багату історію. Чимало місця в цій історії займає також її український розділ.

Почалося з Михайла Грушевського *, по професії історика, по духу — ворога історії. В його руках благородна муза Кліо * звелась нінащо і була змушена служити брудним богам з-над Шпре і Дунаю. Легкодухість, з якою Грушевський ставився до історичних документів, мала здивувати лише наївних. Ці наївні не знали, що для Грушевського всі засоби були добрі, якщо вони вели до мети. А мета у Грушевського була одна: відірвати Україну від Москви та приєднати її до Берліна, приєднати в переносному, а якщо треба буде, то і в буквальному розумінні цього слова.

Заради цієї мети робилося все, що тільки можна було робити. Насамперед Грушевський міняє місцеперебування: клімат австрійського Львова більше сприяв його творчим планам. За сто кроків од садиби цісарсько-королівського намісника * Грушевський сідає за роботу, і оце з-під його пера виходять все нові й нові аркуші «Історії України», в якій чим далі, тим менше історії і щоразу більше фальсифікації. Спільне походження українського, російського і білоруського народів? Воно для Грушевського не існує. Ще за Володимира Великого * була Україна самостійна, ні від кого не залежна, і баста. Читаючи розповідь цього темпераментного історика про давні часи, дивуєшся, чому за Ярослава Мудрого не було «Просвіт» * і чому літописець Нестор не їздив також по натхнення до Віндобони... [1] Росіяни? Тут уже історик перетворюється на демонолога. Москва у Грушевського — це демонічна сила фінських боліт, яка з'являється на сцену тільки тоді, коли Україні треба заподіяти якусь чергову кривду. Грушевського нітрохи не турбує те, що факти говорять інше; його нітрохи не бентежить те, що інакше, зовсім інакше думали про Москву наші предки — трудовий люд України.

Невигідні факти цей «історик на замовлення» обходить мовчанкою, а відсутність вигідних компенсує здогадами або й звичайними плітками.

Розповідаючи про Богдана Хмельницького, цей «історик» перетворюється на белетриста. Не маючи будь-яких доказів на те, що Хмельницький розчарувався Переяславом, Грушевський не здається і застосовує метод, запозичений у авторів історичних романів. Він пише тоді не про діла Богданові, а про його... думки, причому ці думки виявляються тотожними з думками майбутнього голови Центральної ради *.

Бажаючи показати нам, що Хмельницький ненавидів Москву не менше, ніж Грушевський, автор «Історії України» шукає допомоги у Виговського *, який, мовляв, розповідав московським боярам, нібито Хмельницький на старшинській раді 1656 року «скричав, як божевільний і несамовитий, що нема іншого виходу, як відступити від Москви і шукати собі іншої помочі». Повторивши за Виговським цю плітку, автор водночас зазначає, що Вигов-

---

[1] Стара латинська назва Відня.

ський сказав це боярам, «запобігаючи їх ласки собі на будуче», і, таким чином, змальовує Виговського як інтригана і підлабузника. Та досить було, щоб Виговський виявився людиною «західної орієнтації», зрадив Москву і разом з поляками пішов на неї війною, і Грушевський раптом стає ентузіастом інтригана та підлабузника, величаючи його мало не національним героєм.

На превелике горе Грушевського, український народ не поділяв західної орієнтації ні з Грушевським, ні з Виговським, ні з Мазепою *, а навпаки, у росіянинові він бачив не демона, а рідного брата. Доказів на те в історії України так багато, що не згадати про це Грушевський не міг. Хоч-не-хоч він змушений визнати, що під Германівкою «з Виговським було тільки найомне військо і поляки», бо всі українці покинули його і перейшли до Юрія Хмельницького. Безпорадний Грушевський і перед лицем Полтави. Але ж треба це явище якось пояснити, і Грушевський пояснює: народ був, мовляв, темний, діймав віру неправдивим чуткам. Крім того, цей народ, бачите, дуже не любив поляків і шведів.

А Грушевський любив, особливо шведів. Однак у практичному житті за непридатність шведів він перелив цю любов до німців і, як голова Центральної ради, запросив їх на Україну. Історик, апологет, панегірист Мазепи виступає в ролі Мазепи № 2. Але доля — в особі німецького лейтенантика — рятує Мазепу № 2 від другої Полтави, і все кінчиться на старанному обшукові кишень вченого-«західника».

Грушевський сходить з арени, але послідовники його лишаються. В Харкові щиросердо шапкує перед Заходом Микола Хвильовий *, у Львові — Дмитро Донцов. Обидва вони роблять це з розмахом, якому міг би позаздрити Михайло Грушевський. Той інколи зберігав принаймні елементарні правила пристойності. Хвильовий і Донцов у лакейському екстазі втрачають усяку міру, всяку людську подобу. Фанатична ненависть до червоної, революційної Москви — ось увесь ідейний багаж цих звеличників «західної культури». Ненависть до Москви будила їх ненависть до власного українського народу, який свою долю, своє сьогодні і майбутнє зв'язав з долею і майбутнім зореносної північної столиці. Серед непманської буржуазії і куркульні було Хвильовому затишно; але він знав, що ця публіка не здатна вже відіграти самостійну

роль, і Хвильовий повертає свій зір на Захід, за Збруч, у кабінет свого натхненника Донцова, і ще далі, туди, де детердінги *, чемберлени *, бріани * кують інтервенційну зброю.

Романтика революції не полонить творчої уяви Хвильового. Її місце займає інша «романтика». Хвильовий стає перед читацькою масою у позі страстотерпця з терновим вінком на голові і устами свого героя Карка запитує: «Невже я зайвий чоловік тому, що люблю безумно Україну?» Цікавим він ладен навіть показати винуватця своїх страждань. Це, мовляв,— «московська сила, велика, велетенська, фатальна». І тут же він пропонує панацею на це своє лихо: «Втечу́ від психологічної Москви і орієнтуюсь на психологічну Європу».

Читачі розводять руками: на яку це психологічну Європу радить їм орієнтуватися Хвильовий? На Європу Маркса? Навіщо ж тоді втікати від марксистської революційної Москви? Співець «голубої Савойї» * двозначно підморгує і у «Вальдшнепах» підсуває читачам відповідь. Цю відповідь вони почують з уст молодої адептки [1] Муссоліні * і Донцова...

«Безумна любов» вилилась тепер у безумну ненависть до України. Полонений психологічною Європою Муссоліні і Гітлера, Хвильовий застосував методи, рекомендовані кілька сот років тому флорентійським учителем фашистського диктатора Муссоліні *. Коли над головою Хвильового нависає буря, він кається, він б'ється в груди, він «засуджує свої помилки». Хвильовий розраховує на те, що такий один крок вперед дасть йому можливість зробити чергових десять кроків назад. Хвильовий виходить з бурі живий, здоровий, непошкоджений, з новими силами береться пропагувати «єднання з психологічною Європою».

В країні успішно розгортається соціалістичне будівництво.

Харківський Маккіавелі, що досі вважав за потрібне називати неп коренем всілякого лиха і трагедією революції, переживає тепер трагедію разом з непманами. З їх зникненням висихає джерело його творчості, вузька соціальна база хвильовизму ще більше звужується, до того ж, вершники інтервенційного Апокаліпсиса * безна-

---

[1] Послідовниці, прихильниці.— *Ред.*

дійно застряли десь на підступах до санітарного кордону.

Ідейний батько Хвильового — Дмитро Донцов — мав більше щастя, ніж його харківський вихованець. Діяльність Донцова не тільки не викликала заперечень з боку уряду Пілсудського, а навпаки, вона йшла по лінії інтересів та прагнень керівних сил тодішньої Речі Посполитої. Донцов умів використати сприятливу кон'юнктуру. Прибравши до рук львівський журнал «Літературно-науковий вісник» *, він робить з нього трибуну войовничого націоналізму. Те, що у Хвильового звучало як натяк, у «Віснику» гримить як ієрихонська сурма. Тут уже не знайдете завуальованих закликів, на зразок «орієнтації на психологічну Європу» та «втечі від психологічної Москви». Замість «орієнтації» на Європу, Донцов проголошує службу Європі, а «втечі від Москви» він протиставляє недвозначний наступ на Москву.

Треба сказати, що донцовській слабості до Заходу було майже стільки років, що й слабості Грушевського. Донцов у 1914 році подвизався в «Союзі визволення України» * і показав себе дуже оперативним виконавцем доручень німецької розвідки. В 1918 році він дослужився до того, що з рук генерала Ейхгорна * одержав відповідальну посаду в раді Скоропадського *. Збагнувши отак усі технічні деталі служби Заходові, він — недобровільно, зрештою,— приїхав до Львова і тут присвятив свої сили «теорії».

Насамперед Донцов відкриває «жадібну душу фаустівської людини», яка, на його думку, «могла народитися лише в цивілізації, витвореній історією Європи». Характерними рисами цієї, витвореної Донцовим, «людини Заходу» є, за його словами, «повнота самовідречення і абстрактної, чисто спортивної насолоди чину, дух експансії і творчого завзяття».

Змалювавши барвами веселки портрет «людини Заходу», Донцов бере чорну фарбу і малює нею... Москву.

Не малює, а паплюжить. Росіян він зараховує до «раси кволих, народу-плебея». Приблизно такий самий діагноз дає Донцов і російській літературі. Щоб, чого доброго, у Альфреда Розенберга не виникли сумніви щодо лояльності його львівського підголоска; підголосок паплюжить не тільки Москву, не тільки росіян, але й увесь слов'янський світ, для якого цей учень німець-

кого диявола знаходить лише одно окреслення — «безхребетний». Не щадить Донцов і Україну, її він глумливо називає «Провансом», а народ її «безхарактерним і безвільним рабом».

Донцов закидає Україну прозаїчною гряззю, Євген Маланюк * — віршованою. Вже не тільки слово «Москва» викликає у цих «теж європейців» пароксизм скаженини; такий самий ефект дає слово «Україна», «український народ». Якщо історія їх чого навіть навчила, то тільки цієї ненависті. Сповнені нею, вони в своїй хворій уяві малюють уже картину помсти, картину, зроблену за західними, звичайно, зразками. Європеїзований Донцов придумує більш вишукані методи розправи із «збунтованою черню», ніж міг їх вигадати недостатньо ще європеїзований Грушевський. Донцов викликає духа Торквемади *, перед його захопленим зором горять уже вогні «святої інквізиції», він чує вже залізні кроки так тепло оспівуваних ним завойовників — конкістадорів. Він нетерпляче чекає, коли ці конкістадори принесуть на мечах народам Росії й України долю ацтеків *. Для тих, що уціліють, він готовий відновити кріпацтво і друкує в своєму журналі статтю, яка має обгрунтувати запровадження в майбутній фашистській Україні «права першої ночі».

Нарешті день Донцова настає. Західні конкістадори на чолі з Адольфом Шікельгрубером ідуть війною на Схід. Ідуть, якщо вірити Донцову, «для абстрактної, чисто спортивної насолоди чину». Та минуло небагато часу, і навіть деякі учні Грушевського, послідовники Хвильового та вихованці Донцова розкусили «абстрактну, чисто спортивну насолоду чину» Гітлера.

І сталося ще одне, чого звеличник жадібної душі «фаустівської людини» та вороги Москви аж ніяк не чекали. Кількамільйонна армія західних конкістадорів зазнала ганебної поразки, а приречена Донцовим «раса кволих плебеїв» рознесла впух і впрах імперію, перед якою стала навколішки трохи не вся донцовська Європа... Безапеляційно засуджена Донцовим «безхребетна слов'янська душа» показала свою справжню силу не тільки на полях Підмосков'я, Сталінграда, Курська, Корсуня, але і в горах Югославії, де партизанська армія скромного хорватського слюсаря Броз Тіто в нерівній боротьбі здобула безсмертну славу.

Декому могло здаватися, що події останніх років остаточно поклали край шапкуванню перед Заходом. Та ні. Це шапкування триватиме так довго, як довго за сконструйованою Черчіллем залізною завісою * будуть жити, плодитися золоті ідоли донцових. Тут не в смаках справа. Маршалові Чан Кай-ші *, напевне, не імпонують традиції Великої французької революції, і він не дав би й одного китайського долара за реліквії по генералові Вашінгтоні, однак це не заважає йому дивитися з найбільшою побожністю на місто Вашінгтон і всі свої надії покладати на англосаксонських надлюдей, що під його ж носом гвалтують китайських студенток. Чистокровний американець Уоллес не виховувався в атмосфері російської культури, проте він з найглибшою пошаною ставиться до Москви, бо знає, що нинішня Москва, саме Москва, і тільки Москва,— гордість і надія всього передового людства.

Ми не ділимо світ на Схід і на Захід; ми знаємо, що лінія поділу проходить сьогодні через усі континенти, всі країни, що вона зачіпає кожне людське серце. Ми знаємо, що є дві Америки, що є дві Європи. Ми на боці Європи Джордано Бруно, Галілея, Мюнцера, Ньютона, Марата, Гарібальді, Гюго, Маркса, Енгельса, Лібкнехта, Пастера, Роллана, але ми непримиренні вороги Європи інквізиції Карла V, Борджіїв, Катерини Медічі, Наполеона III, генерала Галіффе, Бісмарка, Вільгельма II, Муссоліні, Гітлера, Франко, Черчілля і Цалдаріса. Ми знаємо, чому ті, які сьогодні шапкують перед Заходом, шапкують саме перед тією другою Європою, як знаємо й те, чому люди доброї волі, в Європі і поза її межами, шанують і люблять Москву.

Святкуючи 800-річчя Москви, ми не ідеалізуємо її минулого, але ми не забуваємо й про те, що в найчорніші дні царської і боярської сваволі ніхто в Москві ні під Москвою не влаштовував відьомських процесів та що нікому тут і на думку не спало робити з десятків тисяч ні в чому не повинних людей живі смолоскипи во славу Ісуса. За 800 років існування цієї столиці не було в ній також нічого такого, що хоч би злегка нагадувало різню гугенотів...*

Водночас ми пам'ятаємо про те, що в цьому місті люди вміли цінувати свободу і віддавати за неї життя. 1612 і 1812 роки * ніхто не викреслить із сторінок історії.

На московських барикадах 1905 року запалала зоря нової епохи, на барикадах Жовтня народилася нова Москва, столиця першої в історії людства соціалістичної держави — надія, гордість і любов усіх людей з честю, совістю.

Історія, особливо історія останніх 30 років, навчила нас зокрема, що любов до Москви — любов до України, що ненавидіти Москву — значить ненавидіти Україну. Далекий шлях від Грушевського до бандерівських різунів, але — той самий. Грушевський і його Центральна рада спиралися на багнети Вільгельма II, бандери та мельники — на багнети Гітлера. Сьогодні націоналістичний набрід розпорює животи галицьким дітям во славу чергових своїх господарів із Заходу. У них міняється лише тактика, а методи залишаються ті самі: методи зради, провокації.

На варті свободи і незалежності України міцно стоїть могутня Радянська Москва — столиця і символ нашої великої Соціалістичної Батьківщини — СРСР. В цьому — джерело нашої любові до неї.

СВІТЛО ЗІ СХОДУ

В 1908 році Василь Стефаник * з трибуни австрійського парламенту казав:

«Український народ у Галичині знаходиться у вкрай ненормальному становищі... Він позбавлений можливості рішати конституційним шляхом свої справи... Він лишається у своєму національному розвиткові в цілковитій залежності...»

Так говорив 40 років тому видатний український письменник. Так думали й відчували мільйони його читачів.

Це діялось у країні, яку називали серцем Європи, кріпостю християнської цивілізації, ідеалом конституційної держави. 3,5-мільйонна гілка великого народу не мала ніяких прав, у неї були тільки обов'язки: платити податки і в кабаті [1] рядового солдата вмирати за інтереси династії Габсбургів. Не було приниження, якого б не зазнавали тоді українці, і навіть національне ім'я їх було для тиранів предметом ненависті. Аристократичний Захід, Захід голубої крові, паразитарний Захід зневажливо ставився до народу «пастухів і гречкосіїв», до його мови, до його культури. А коли цьому народові уривався терпець, Захід відповідав йому вустами графа Потоцького *:

«Ви погрожуєте мені українським бунтом? Я не боюсь його. Пошлю кілька рот солдатів...»

Кулі студента Мирослава Січинського знищили тирана Потоцького. На його місце прийшов тиран Божинський. «Конституція» діяла й далі. Останнє слово в соціально-політичних конфліктах було й тепер за фельдфебелями армії та комісарами поліції. Спалювано багатотисячні

[1] Мундирі.— *Ред.*

тиражі шкільних підручників тільки тому, що в них була згадка про Богдана Хмельницького; мрії про український університет були офіціально зараховані до «мрій відрубаної голови».

Крім Франца-Йосифа та його львівського намісника, український народ Галичини відчував на собі руки ще одного «світила західної культури» — папи римського. Намісник цього повпреда небес на землі мав у Львові також свого намісника. Резиденцію графа Андрія Шептицького * відділяла значна відстань від резиденції графа Потоцького, але перед лицем «народу пастухів і гречкосіїв» ця відстань зникала, і душі двочільних «носіїв західної культури на Сході» зливались у гармонійну цілість.

В одній із своїх проповідей Андрій Шептицький прирівняв смерть Потоцького до смерті Христа, а вбивство його назвав злочином перед богом, проти власного суспільства, проти батьківщини.

А втім, ні митрополит Шептицький, ні будь-хто з «князів уніатської церкви» не виступив проти порушення заповіді «не убий», коли при виборах у 1897 році вбито Стасюка, коли під час страйків у 1902 році вбито Скочіліса, коли під час руху за виборчу реформу вбито шістьох селян у Лядському, коли під час виборів до парламенту вбито трьох селян у Горуцьку і коли під час виборів до галицького сейму вбито в Коропці Марка Каганця.

Настав трагічний липень 1914 року, трагічний, хоча гармати заревли тільки 1 серпня. На землі, яка зазнавала «благодаті західної культури», на території провінції австрійської «конституційної» держави діялись речі, які можна порівняти тільки з різнею вірмен у Туреччині *. В Перемишлі серед білого дня 47 українців, у тому числі 17-літнього підлітка, було зарубано гусарами.

Їм мало було нашої крові, їм заманулося ще й нашої ганьби. Руками ренегатів, руками деморалізованих політиканів вони творили загони яничарів * і змушували братів та синів своїх жертв воювати під звуки маршу Радецького, во славу Габсбургів і Гогенцоллернів. Руками продажних лакеїв вони сіяли зуби дракона на землі, яка мала стати для них плацдармом для дальшого походу на Схід — по золоте руно українського хліба й заліза.

Заради цієї мети вони навіть готові були знайти на карті слов'янського Сходу місце для слова «Україна»,

місце, рівне щодо значення східноафриканській колонії Німеччини — Камерунові. Плани завоювання України були детально розроблені.

1917 рік. Велика Жовтнева соціалістична революція відкриває нову епоху в історії людства. У грудні народ України, керований партією більшовиків, створив Українську Радянську Соціалістичну Республіку. Коли у Львові Кость Левицький * черговий раз бив чолом у цісарсько-королівського намісника, у Харкові засідав перший уряд Української республіки, засідав під охороною збройного народу — господаря й єдиного володаря народженої Української держави.

Кандидати в завойовники України не здатні були оцінити значення цього факту. Австро-німецькі регіменти [1] вирушають по золоте руно. Галицькі політичні мародери вкупі з їх київськими друзями призначаються статистами в театрі маріонеток, названому УНР. Барон Мумм шле своєму імператорові таємні рапорти, в яких нещадно глумиться з статистів з-під жовто-блакитного стягу. Але барон Мумм не все розуміє. Він не розуміє, наприклад, що може існувати справжня, немаріонеткова Українська держава. Барон Мумм, як генерал Ейхгорн, як граф Чернін, все ще перебував у полоні уявлення про «етнографічну масу».

Але зневажувана розбійниками Заходу «етнографічна маса» постала перед ними раптом як великий і грізний народ, народ-воїн і народ-будівник своєї власної держави. Ще в одному переконались мумми, переконались на власній своїй шкурі, що тривале, непорушне братерство українського і російського народів є фактом, на який мусить зважати кожен їхній ворог.

Не зважили цього завчасно в Парижі і в Лондоні, не зважив також Пілсудський у Варшаві. Результатом були їх Канни * під Одесою, в Криму, під Києвом.

У сонці Великої Жовтневої соціалістичної революції народилася Українська Радянська держава. Її народ, підтриманий великим російським народом, іншими народами-братами, переміг у смертельній боротьбі з інтервентами і внутрішньою контрреволюцією, дістав можливість під прапором соціалізму творити своє сьогоднішнє і майбутнє.

Однак на заході від Збруча і Горині окупація тривала.

---

[1] Полки.— *Ред.*

На зміну намісникам австрійського імператора прибув до Львава воєвода Пілсудський. Повторилася історія з потоцькими — бобжинськими, тільки ще в більш страхітливій формі. Проте самий факт існування Української Радянської держави за східними кордонами Польщі підбадьорював знесилених, а сильних перетворював на героїв. Не парламент уже був ареною боротьби з тиранами, а вулиці і площі міст і сіл. Борці за волю й щастя народу не блукали більше самотою у пітьмі. Вони були тепер бійцями великої армії Революції, і шлях їм показували полум'яні зорі Жовтня. Вони були відрізані від Києва кордоном, але кожен з них знав, що запалені Дніпрогесом вогні горять і для них, а гордість за трудовий подвиг Стаханова була також і їх гордістю. Так у недержавній Україні билося серце державної.

На 22-му році існування УРСР впали кордони на Збручі, Дністрі. Українська республіка трудящих простяглася по Карпати і Сян. Та на шляху до нашого щастя довелося нам пережити випробування Вітчизняної війни. Войовничі конкістадори Заходу спробували ще раз звести нас до рівня паріїв. Чим це кінчилося для них — відомо. Катастрофи, якої зазнали гітлерівська армія і гітлерівська держава, не бачила ще історія. Немає вже ні клаптика української землі за межами Української держави. Той самий прапор майорить над Києвом, Львовом, Ужгородом, той самий подих волі й творчої праці лине над степами Чорномор'я і долинами карпатських річок.

Ми здобули це дорогою, найдорожчою ціною, ціною крові наших кращих людей. У пролитій крові багато братньої, російської. Вона рясно лилася скрізь, де вирішувалось «бути чи не бути» народам, де смертний бій ішов за їх волю й щастя. Величезні простори між Сталінградом і Берліном усіяні могилами москвичів, туляків, сибіряків, як і грузинів, вірмен, азербайджанців — героїв великої справи. Їх героїзм і самопожертва не знали меж. Хай же такою самою буде наша любов до них.

Воїни Радянської Батьківщини йшли зі Сходу, і світло йшло з ними. Де вони підняли прапор Перемоги, там не було більше місця для потоцьких і бобжинських. Воїни України вийшли в їхніх лавах на Ельбу і Дунай, на береги Адріатичного моря. В нашій славі є їх слава, як в їх гордості — наша гордість. Якщо сьогодні незліченні мільйони трудящих зарубіжного світу дивляться на нас,

українців, з любов'ю і надією, то в цьому величезна частка заслуги нашого російського брата. Якщо наші вороги на Заході глипають на нас сьогодні з безсилою люттю приречених, то за цю безсилість черчіллів скажемо гаряче спасибі нашим вірним братам — синам Москви і Волги. Українській Радянській Республіці минуло 30 років. За ці тридцять років ми, виховані партією Леніна, виросли як народ, виросли як держава. Тінь трагічного минулого не лягає більше на наші душі. Сонце соціалізму зогріває нам серця. Народ-трудівник золотом хлібів України, мільйонами тонн вугілля і сталі вимощує їй шлях до комунізму. Лиховісному морокові, що оповиває світ капіталізму, ми протиставимо світло наших днів, світло, яке ось уже 30 років невгасимим вогнем палає над Радянською Вітчизною. В цьому і велич, і краса наших буднів.

Василь Стефаник, як і Іван Франко, не діждався вироку історії над тиранами, що їх він так пристрасно обвинувачував. Співець народної скорботи замовк незадовго перед світанком. Та сталося те, чого він так бажав: світло нового дня, світло зі Сходу засяяло над трудящими Галичини.

Вони заслужили його: за сторіччя неволі вони випили келих гіркоти до самого дна.

ІСТОРІЯ КРОКУЄ ВПЕРЕД

Недавно над рікою Темзою відбулася дивна подія. Лейбористський уряд заборонив робітникам Великобританії святкувати Перше травня.

Причина цієї дикої заборони ясна — капіталістичний світ смертельно наляканий розвитком подій, і істерична вихватка містера Еттлі * є лише одним з багатьох проявів тривоги і замішання, які охопили буржуазію.

З дня нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз історія зробила величезний крок вперед. Під руїнами Берліна похована не лише мрія гугенбергів * про світове панування Німеччини, але й віра морганів * у непохитність устоїв капіталізму.

Коли події змусили в свій час Черчілля укласти з нашою Батьківщиною бойовий союз від імені англійського народу, розрахунок британського прем'єр-міністра був простий і нескладний: затяжна війна повинна була знекровити наш народ і потім кинути його на коліна перед англосаксонськими торговцями людською кров'ю. Але розрахунок виявився в результаті прорахунком. Під нищівними ударами радянського молота впала будівля гітлерівського «нового порядку» в Європі, і над рейхстагом гордо зачервонівся прапор переможної Радянської Армії.

Купецька калькуляція Черчілля і прибічників не виправдала себе. Відкритий з навмисним запізненням другий фронт спізнився насправді. Поки англо-американські війська доповзли до Ельби, фашистська Німеччина наказала довго жити, а країни визволеної південно-східної Європи сміливо і рішуче вступили на шлях непідробної демократії. Окупація англійцями Греції не змінила становища. Територія від Балтійського моря до Адріатики ви-

пала назавжди з «сфери впливу» монополістів, а її народи перестали бути для них об'єктом експлуатації. В братній співдружбі з великим Радянським Союзом ці народи знайшли справжню незалежність і ту небачену могутність, яку може дати лише народно-демократичний лад.

Піднімається з руїн і попелу нова Варшава, випестувана в мріях Жеромського *, Варшава «скляних будинків», величних проспектів і площ, Варшава монументальних пам'ятників і чудових станцій метро. Чехословацька промисловість давно вже перевищила довоєнний рівень виробництва, і заводи «Шкода», які стали надбанням народу, працюють вже не на смерть, як раніше, а на життя, постачаючи землеробські кооперативи першокласними тракторами. Рози Болгарії пахнуть, як і раніше, але, крім роз, в цій країні розквітає зараз і промисловість. Не для графів Естергазі *, а для себе збирають врожай селяни Угорщини, і не для американо-німецьких ділків б'є джерелом тепер нафта Румунії. В народно-демократичних країнах життя вступає в права в усій своїй величі.

Початок цього життя поклав радянський народ і його переможна армія. Радянські війська вели ще бої за чеську Прагу, а на вулицях Варшави з'явились перші радянські тролейбуси — перші вісники відродження зруйнованої дотла столиці. Коли посуха знеплоднила поля Моравії і Богемії, радянський хліб врятував республіку чехів і словаків від голоду.

В перші післявоєнні роки ділків Уолл-стріту і Сіті зігрівала надія на те, що радянський народ не скоро справиться з руїнницькими наслідками гітлерівської навали. Але і цій їх надії не судилося здійснитись. Нині, на четвертому році післявоєнної п'ятирічки, наша країна стала багатшою і сильнішою, ніж була будь-коли раніше. Поступово, але неухильно підвищується життєвий рівень радянських трудящих, виникають нові заводи, нові школи, нові міста, пафосом творчої праці охоплена вся велика країна.

Іншу, зовсім іншу картину становить частина світу, яка опікається жерцями золотого теляти. Все уявне благополуччя США основується на штучно підтримуваній ділками Уолл-стріту воєнній кон'юнктурі, кон'юнктурі нечуваних по масштабах і небачених по безглуздості озбро-

єнь. Великобританія, така горда колись «королева морів», переживає найганебніший час у своїй історії, перетворившись в помістя лихварів Вашінгтона і Нью-Йорка, а піддані його величності жують посланий уолл-стрітівськими ідолами гіркий хліб злиднів і приниження. Правителі інших країн маршаллізованої Європи * йдуть слідами Еттлі і Бевіна *, ретельно копіюючи в своїй політиці прийоми Квіслінга і Дегреля.

А між тим невмолима криза наближається із зростаючою швидкістю, вселяючи в заправил капіталістичного світу дику тривогу. Вони знають: це буде щось гірше 1929 року... * Світ уже не той, і співвідношення сил змінилось докорінним чином.

Двадцять років тому на варті інтересів європейських монополій стояв підгодовуваний ними німецький жандарм, а в Азії охороняв їх жандарм японський. Внаслідок перемог Радянської Армії від цих жандармів залишилось мокре місце.

В Європі кордони перемігшої демократії, кордони торжествуючого соціалізму просунулись до Ельби, і вистраждані народи підвладних Вашінгтону країн сповнені сьогодні рішучості скинути ненависне ярмо і стати на шлях свободи, незалежності і демократії.

Вступили в останній і рішучий бій народи багатостраждальної Азії. На берегах Тихого океану виник грізний антиімперіалістичний фронт довжиною в 12 тисяч кілометрів *. Важливу ділянку цього фронту займає Китайська народно-визвольна армія, яка забиває сьогодні останній цвях в труну зрадницького гомінданівського режиму *.

Життєдайна буря над Азією рве і нищить пута вікового колоніального рабства, і нема сили, яка могла б затримати визвольний похід багатомільйонних мас Китаю, В'єтнаму, Індонезії, Індії. Воєнні кораблі деяких імперіалістичних країн відкривають ще часом вогонь, але часи придушення боксерів * минули безповоротно, і у відповідь на кожний постріл гармати збанкрутілих приборкувачів лунає нищівний гарматний залп армії народу, який став до життя, залп, що сповіщає кінець епохи колоніального рабства.

Щоб відомстити, капіталістичні банкроти потрясають атомною бомбою, і, втрачаючи голову від страху, вони штовхають світ в безодню нової війни. Не бажаючи роз-

лучатися з владою і награбованими багатствами, вони в новій бойні шукають виходу з створеного ними ж тупика. Квакер Трумен * перетворився в апостола антирадянської війни, а лейбористський пуританин Бевін — в ретельного співця політики вогню і меча. Барабанним вогнем брехні і наклепу намагаються охоронники інтересів капіталу висадити в повітря світ і під його руїнами поховати мрію людства про щастя.

Але на цей раз вони катастрофічно спізнились. Сили їх вичерпуються, шанси їх втрачені. Остання війна добре запам'яталась людству, і хвилею глибокого обурення відповідають народи на кожну провокаційну вихватку підривників миру. Всесвітній конгрес прихильників миру, який зараз закінчив свою роботу, став серйозним застереженням на адресу воїнствуючих провокаторів. Він з переконливою силою показав непохитну рішучість народів перешкодити будь-якій спробі провокаторів відігратись на їх крові. Він так само ясно і недвозначно показав, що коли збожеволілим від страху і ненависті двоногим хижакам насправді збреде в голову почати війну, то народний гнів зуміє перетворити цю війну в розправу над могильниками людства, які зарвалися.

Трумен відхилив пропозицію товариша Сталіна про укладення Пакту Миру, але цей підленький жест ставленика морганів і рокфеллерів не злякав радянських людей, і машини радянських заводів ні на хвилину не припинили працювати на мир і благо народу. В той час як американські генерали вовтузились над влаштуванням нових воєнних баз, в нашій столиці Москві працював X з'їзд професійних спілок Союзу РСР, і коваль-стахановець Уралмашзаводу Г. М. Коваленко під бурхливі оплески делегатів говорив про те, що колектив заводу виконав за три роки і три місяці п'ятирічний план по рівню виробництва, а знатний прохідник-криворіжець С. Голубар міг сказати про те, що його бригада до дня відкриття X з'їзду профспілок виконала понад 7 річних норм. Ні, цих людей не залякати містеру Трумену і його метушливим генералам!..

Крок історії твердий, її прагнення вперед непохитне, як непохитне прагнення людства до мирної творчої праці. Капіталізм давно віджив свій вік, тепер він доживає свої останні роки. Час «санітарних кордонів» закінчився безповоротно, нині невмолима логіка подій створює навко-

ло самих хижаків кордон, в якому вони задихаються, як у конопляній петлі.

А Еттлі, Бевін і Моррісон забороняють першотравневу демонстрацію... З допомогою своїх поліцаїв вони хотять зробити те, чого не вдалось здійснити Гітлеру з його безліччю дивізій і чого ніяк не може добитись Трумен з його атомною бомбою.

Жалюгідні потуги жалюгідних ревнителів здихаючого бога пітьми і крові!

ГРАНЬ ІСТОРІЇ

У дні свята возз'єднання українського народу особливо корисно згадати про чорні тіні минулого, про ту страшну долю, яку готували нашим західним братам іноземні поневолювачі та їх найманці — українські буржуазні націоналісти. Тоді ще яснішим буде значення тієї історичної грані, якою став у долі нашого народу великий акт возз'єднання.

* * *

Нещодавно у Варшаві відбувався цікавий процес. На лаві підсудних сиділи найдосвідченіші шпигуни й неприторенні диверсанти — колишні працівники і агенти так званої «двійки» *, тобто другого відділу польського генерального штабу часів Пілсудського та пілсудчиків.

Очолював підсудних якийсь Добошинський, що свого часу провалився як кандидат у польські муссоліні, він же організатор мисленіцького погрому *. Нещодавно Добошинського було перекинуто якоюсь іноземною розвідкою в Польщу. Але утворені ним з колишніх працівників «двійки» тенета шпіонажу і терору недовго проіснували: польські органи безпеки зуміли своєчасно покласти край бурхливій діяльності Добошинського і його собратів. І ось вся ця банда, замість того щоб звітувати перед своїм шефом містером Едвардом Гувером, * була змушена давати звіт перед судом народної Польщі.

І, треба сказати, відзвітувалась вона солідно, повідавши суду не тільки про свої діла в недавньому минулому, але й розкривши до найтонших подробиць усі секрети кліки, що безроздільно правила Польщею з 1926 по 1939 рік.

В світлі свідчень підсудних, свідчень, підкріплених численними документами, кліка пілсудчиків постає перед

нами як пряма агентура гітлерівської Німеччини. Кабінети мінялися, міністри приходили й відходили, але справжні вершителі долі нещасної країни — пани із «двійки» — перебували беззмінно на своїх постах і верховодили за розсудом та вказівкою свого метра і володаря — Адольфа Гітлера.

Батьком їх зрадництва був страх, а матір'ю — ненависть. Пройняті ненавистю до країни соціалізму і страхом перед своїм народом, вони всі свої надії і сподівання пов'язали з ім'ям Гітлера, його інтересам вони підпорядкували всю свою зовнішню і внутрішню політику. В той час, коли всі хоч трохи відповідальні агенти «двійки» навчалися в гестапівських школах Берліна і Дрездена, Бек, що очолював «двійку», одержував інструкції безпосередньо від Гітлера, Герінга і Ріббентропа. Домовлялися і домовились з усіх питань, починаючи від організації концтабору в Березі Картузькій, кінчаючи озброєнням польської армії. Плоди цієї політики дозріли у вересні 1939 року: удосконалені катівні в Березі були кричущим протиріччям в порівнянні з допотопним оснащенням польських дивізій, що стали іспитовою мішенню для гітлерівської артилерії і авіації.

Настирливою ідеєю Пілсудського і його офіцерської двірні був похід проти Радянського Союзу. Для такого походу потрібно було сильного партнера, партнера-протектора, і вони знайшли його в особі фашистської Німеччини. Покірна волі нацистського Берліна, кліка пілсудчиківських узурпаторів перетворила тоді Польщу в плацдарм для маршу гітлерівських корпусів на Схід.

Особливу увагу майбутніх «хрестоносців» привертала територія Західної України, територія, яку ще уподобали стратеги Франца-Йосифа I і Вільгельма II, як ідеальний трамплін для стрибка на схід і південний схід. Стала потрібною термінова розчистка трампліна. Застосовувані Пілсудським та його попередниками методи вже застаріли, такі заходи, як пороття шомполами, тюрма, знищення селянського майна і, нарешті, розстріли мирних демонстрацій, не відповідали вимогам, які тепер значно зросли. Населення Західної України було живою перепоною на шляху до завоювання слов'янського Сходу, і, на думку кандидатів у завойовники, тільки повне усунення цієї перепони могло відповідно забезпечити їхній тил і ство-

рити передумови для зміцнення їх владицтва па завойованій Україні.

Таким чином, заводіями Берліна і напівфашистської Варшави на порядок денний було поставлено питання про усунення західних українців і колонізацію їх земель більш надійним елементом.

Щоправда, колонізація цих земель польськими легіонерами і куркулями проводилась вже з 1921 року, але це були всього-на-всього півзаходи. Потрібно було дещо більш грандіозне. Що саме — тут погляди обох партнерів розходилися: пілсудчики вважали потрібним повністю заселити ці землі поляками, гітлерівці — німцями. Міркування дипломатичного порядку не дозволили Берліну розкривати свої плани, і Гітлер до пори до часу надає тут Варшаві свободу дії,— адже ніж в спину партнера тільки нагострювався.

1935 рік. Агентура гітлерівської розвідки — ОУН *, за наказом з верхів, припиняє терористичні акти проти окремих представників польської адміністрації і найтісніше співпрацює з «двійкою» та її старими служаками з УНДО. Проінструктована гітлерівцями польська поліція діє тепер у повній згоді з ОУН: вона вишукує революційних діячів, оунівці вбивають їх. У районах, де оунівських убивць не було під рукою, їх роль беруть на себе озброєні загони колоністів. Терор набирає жахливих розмірів. Людей виволікають з ліжок і тут же, на очах родичів, по-звірячому вбивають, їх майно йде по вітру. Західну Україну придавила п'ята стопроцентного фашизму.

Але це був тільки початок. Одного ранку населенню прикордонної зони на Волині власті запропонували на протязі одного-двох днів піти геть зі своєї землі світ за очі або... прийняти римсько-католицьку віру, що було рівнозначно зміні національності. Юрби людей у розпачі попрямували на захід в пошуках притулку і їжі.

Через деякий час уряд видав закон, за яким адміністративним властям було надано право виселення з прикордонної зони неблагонадійних осіб і примусового викупу нерухомого майна, що їм належало. Ширина зони визначалася в 40 кілометрів. Трохи згодом ця запретна зона розрослася до 100 кілометрів. Початок вигнання українського народу з його під'яремної батьківщини було, таким чином, покладено.

А між тим, друга світова війна наближалась семимильними кроками, стали потрібними термінові міри. Варшавська правляча верхівка все ще була сповнена надій на те, що в гітлерівському поході, який готувався проти СРСР, роль партнера буде збережено за Польщею. Чемберлен всіляко зміцнював ці надії. Погляди пілсудчиків все ще спрямовані на Схід, їх думки поглиблені підготовкою хрестового походу. Варшавський уряд засідає по ночах, але панів міністрів не турбує становище на західному кордоні. Міністр внутрішніх справ видає наказ про термінове побілення всіх будинків і... тинів. А Бек надсилає до Парижа ноти з проханням надати польським євреям острів Мадагаскар.

Особливо багато часу міністри присвячували українському питанню. Долю українського населення Галичини і Волині, на їх думку, вирішено, нерозв'язаним залишалося тільки питання: куди його вигнати. Спочатку розглядався, як вихід із становища, той же Мадагаскар, але вся безглуздість цієї витівки була занадто очевидною, і варшавським правителям довелося звернутися за порадою до німецького партнера. Вони просили в нього дозволу на вигнання західних українців далеко за межі наміченого німецького «життєвого простору» на Сході. Гітлерівці слухали і не заперечували. У них же було розроблено свій варіант рішення цієї проблеми, варіант більш радикальний. Але вони тримали його в таємниці від своєї варшавської агентури. Справа в тому, що їхній план охоплював не тільки українців, але і... поляків. Пани із гестапо обмежувалися тим, що радили панам з «двійки» створити на Західній Україні спеціальні озброєні загони, готові в перший же день війни приступити до масового знищення осіб української національності.

Як і завжди, інструкцію Берліна було поспішно виконано, і вже в перший день війни 1939 р. від рук організованих «двійкою» банд загинули сотні мирних громадян. Вбивць і їх натхненників зовсім не бентежив факт, що замість гаданого німецько-польського походу проти СРСР стався німецький похід проти Польщі...

Кривавому розгулу поклав кінець прихід Червоної Армії.

Цей факт перешкодив і гітлерівцям здійснити свої західноукраїнські плани. Проте нацисти не сумували, їх похід проти Радянського Союзу був лише питанням часу,

необхідного для ретельної підготовки нападу. Шеф німецької шпигунської служби адмірал Канаріс та його помічник Лахузен працюють вдень і вночі. Серед усякої потолочі, що товпиться у їх приймальнях, найчастіше появляються фігури Мельника і Бандери. Напередодні нападу гітлерівської армії на Польщу ці суб'єкти одержали директиву, стверджену самим фельдмаршалом Кейтелем: оунівські банди, що слідують за передовими загонами наступаючої гітлерівської армії, повинні вчинити криваву розправу над польським населенням районів, суміжних з етнографічно українською територією. Директиву було виконано і перевиконано.

Це злодіяння переслідувало трояку мету: воно повинно було викликати реваншистські настрої серед поляків, в першу чергу серед поляків, що проживають на території Західної України, і, таким чином, розрядити їх ненависть проти смертельного ворога польського народу — фашистської Німеччини; воно повинно було штовхнути найактивнішу частину польського населення в обійми старого і відданого гітлерівського служаки — «двійки», що виступала зараз під вивіскою антинімецької підпільної організації «Звйонзек валькі збройней» (ЗВЗ) і перейменована згодом в «Армію крайову» (АК); нарешті, цей захід було придумано як перший серйозний крок до здійснення дивовижного плану знищення українського і польського народів шляхом їх взаємного винищення.

1941 рік. Орда фашистських убивць вторгається у Львів. Через місяць колишня Галичина стала складовою частиною генерал-губернаторства, тобто території, засудженої на поталу в першу чергу.

Влітку 1941 року з благословення гестапо бандерівці відходять у своєрідне підпілля. Польські бандерівці — АК і НСЗ *— давно вже прилучилися до такого методу роботи. «Двійкарі» підтримують зв'язок з Англією і одночасно роблять найцінніші послуги Німеччині. АК стає допоміжним загоном гестапо в боротьбі з антифашистськими патріотичними елементами. НСЗ — його винищувальною групою.

І ось АК влаштовує різню українського населення Холмщини. Бандерівці, мовби в помсту, приступають до знищення поляків. Ця страшна робота проводиться за загальним планом: польські масові вбивці починають діяти з північного заходу, українські — з північного сходу

(Ровенська область). Цей метод повинен був полегшити вбивцям завдання через невелику густоту інонаціонального населення в цих районах. Поголовно винищується населення цілих сіл і містечок, майно жертв стає здобиччю убивць. Німецькі окупаційні власті прикидаються незрячими, але охоче постачають зброєю так звані загони самооборони, які, в свою чергу, втягуються у цю мерзенну роботу.

Хвиля масових убивств охоплює поступово Грубешівщину, Томашівщину та Ярославщину на заході, Ровенщину, Тернопільщину і Станіславщину — на сході. В той же час гітлерівці будують в Майданеку і Освенцімі все нові й нові крематорні печі, в яких гинуть ті, хто так чи інакше насмілився перешкодити гітлерівській політиці знищування народів. Печі робились міцні, на довгі роки, в них передбачалось знищити вогнем цілі народи, в першу чергу — понад двадцять мільйонів мешканців генерал-губернаторства. На всю потужність вони повинні були запрацювати тільки після остаточної перемоги фашистської Німеччини. До того часу роль цих печей доручалась в значній мірі українським і польським націоналістам.

В цей жахливий час на західноукраїнських землях посилюється діяльність радянських партизанів. Мирне населення зітхнуло вільніше: у нього з'явився захисник. Банди убивць були змушені тепер діяти з оглядкою; вони вже на власному досвіді переконалися, що таке караюча рука радянського партизана. ОУН і АК закликають на допомогу німців, націоналістичні розбійники полюють за окремими партизанами та діячами антифашистського підпілля і віддають їх до рук гестапо. Проте, незважаючи на всі їхні зусилля, партизанський рух охоплює все нові й нові райони, а з партизанськими загонами доводилось битися вже не полкам гітлерівців, а цілим дивізіям...

Становище на фронтах також не сприяло здійсненню людожерських мрій фашистів. Після битви на Курській дузі віру в перемогу Німеччини гублять навіть бандерівці. З допомогою своїх партнерів з «двійки» АК вони налагоджують зв'язок з американською та англійською розвідками, тобто роблять те ж саме, що зробив їхній німецький обер-шеф Канаріс. Це не означало зміни хазяїна, бо в районі дій ОУН і АК інтереси Уолл-стріту, Сіті

і гітлерівського Берліна повністю збігалися. Роблячи послуги гестапо, Бандера автоматично робив послуги «Інтелідженс сервіс» * і «Сі-ай-сі» (американській розвідці) і навпаки. Всіх їх поєднувала загальна ненависть, ненависть до Радянського Союзу.

1944 рік. Радянські війська виганяють із Львова гітлерівців, бандерівські вбивці зникають в «схронах». Вони вражені подібністю німецьких і англо-американських інструкцій; і ті, і другі твердять одне і те ж: вбивати. Вбивати кращих людей цієї землі, вбивати разом з їх дружинами і дітьми. Вбивати, вбивати! За будь-яку ціну перешкодити зміцненню Радянської влади на цьому ідеальному плацдармі, що розкинувся від Чернівців до Варшави і Гданська.

Ті ж інструкції одержує і АК. Переможне просування радянських військ на захід лякає «двійкарів» більше, ніж перспектива повного знищення польського народу силами німецької поліції та її допоміжних банд із ОУН. В липні 1944 року між гітлерівцями і керівниками АК відбуваються таємні переговори. Черчілля інформовано про провокацію, що готується, він одержує найточніші відомості про хід переговорів, але він і пальцем не поворушив, щоб перешкодити нечуваному злочину. У відповідний момент Черчілль зробив заяву на весь голос, що він нічого не знає...

З того часу пройшли роки. Західноукраїнські області, що десять років тому ввішли до складу єдиної Української Радянської Соціалістичної Республіки, перебувають в періоді великого розквіту. Нове світле життя переможно крокує і по вулицях Варшави, нині столиці Польської Народної Республіки. Відійшов у небуття кошмар минулого, розвіявся кривавий туман, що десятиріччями огортав багатостраждальну галицьку землю. Сокиру ката, занесену над її народом, було розбито вщент разом з рукою, що тримала її. Великий радянський народ врятував своїх братів в останній час, коли вирок було виголошено і катам залишалось лише виконати його.

Невпізнанною стала галицько-волинська земля, іншими стали її люди. Подихом великого плодотворного життя насичено повітря, яким вони дихають. Ті, що відчули весь жах гніту, знають, чого варта свобода. Даремні зусилля заокеанських послідовників Гітлера. Західноукраїнські області навіки перестали бути плацдармом для чужоземних

загарбників, бо немає в світі сили, здатної повернути минуле там, де народ під захистом Радянської Армії будує своє майбутнє.

П'ять років тому гітлерівський генерал-губернатор Польщі Ганс Франк заявив своїм поліцаям: «Якщо ми виграємо війну, то одержимо змогу зробити з усіх поляків і українців м'ясний фарш». У англо-американських наслідувачів гітлерівця Франка апетит теж немалий, але можливості його задоволення незрівнянно менші. Вони можуть переконатися в тому, якщо побажають. Але треба сподіватися, що у них вистачить розуму повірити нам на слово...

ВЕЛИЧ ВИЗВОЛЕНОЇ ЛЮДИНИ

Хтось назвав одне з найбільших західноукраїнських міст містом кам'яних задумливих левів. Ці леви стоять на сторожі перед входом до приміщення міськради, вони оберігають чистоту старих львівських колодязів, вони дивляться на нас з гербів самого міста. Один із них, понівечений і самотній, біліє на моріжку Високого Замку як німий свідок давним-давно відшумілих часів і подій, як німий докір всім тим, хто на протязі століть ніс сонячному місту тільки смерть і розруху.

Ходить серед жителів Львова легенда, що в грізний час, коли серце народу переповнюється образою і гнівом, кам'яні леви оживають. Вони струшують тоді сивину із своїх грив, сходять з постаментів і біжать сонними вулицями, сповнюючи їх гучним ревом. Цей рев не доходить до людського слуху, його можна почути тільки серцем. Тоді поблідлі люди просинаються, запалюють вогні і виходять на вулиці. В той тривожний час в піднебессі, випереджувана зграєю сріблястих голубів, ширяє невидима бойова слава.

За останні десятиліття вона не раз з'являлася над Львовом. Весняного ранку 1902 року страйкуючі будівельні робітники зросили своєю кров'ю брук Стрілецького майдану. Однак нелегко дісталася перемога гусарам його імператорсько-королівської величності Франца-Йосифа I. Нерівний бій озброєних із беззбройними продовжувався понад годину, і лише залпи підоспілої піхоти вирішили долю кривавої битви.

А два дні згодом робітничий Львів ховав загиблих товаришів. Ховав під тими ж непереможними прапорами, під якими билися загиблі, з піснею:

Червоний колір наших прапорів,
Бо на них робітнича кров...

На цій землі мінялись вивіски і шлагбауми, замість одних мундирів з'являлись інші, але кайдани лишалися одні й ті ж, і звільнитися від них не під силу було людям, що знали волю лише з дідівських переказів, з чуток. Та й не могло слово «свобода» стати плоттю там, де кожне живе слово було «забороненою піснею», де на варті рабства стояла міць трьох імперій.

Великий Жовтень пройшов тут стороною, але його могутнє дихання сколихнуло народне море, і перед очима одвічних рабів постав уже не міраж, а реальна картина людського щастя. Тепер відвага хоробрих перестала бути мужністю приречених, бо в нерівній боротьбі перед ними сяяли вогні соціалістичної Москви, бо в її зростаючій могутності і славі вони бачили провісника і своєї перемоги. Народ уярмлених земель став на шлях боротьби за возз'єднання.

Нелегким був цей шлях, його перегороджували не лише в'язниці, концтабори і шибениці. За спиною ворога стояли націоналістичні відщепенці, і це породження німецького сатани і шляхетської вовчиці не гребувало нічим, коли вирішувалося питання: бути чи не бути.

В кривавий четвер 1936 року пролетаріат Львова ще раз вийшов на барикади. Це сталося після того, як мирна похоронна процесія з тілом забитого безробітного Козака була по-зрадницькому розстріляна поліцейськими кулеметниками. Вибух народного обурення вимів вбивць з вулиць міста, і лише після прибуття підкріплень вони могли відновити розправу.

А через місяць у Львові відбувся Антифашистський конгрес працівників культури, який перетворився в демонстрацію єдності прогресивних сил Західної України і Польщі. В глибокій тиші, що раптом охопила переповнений зал оперного театру, зійшла на сцену стара робітниця, учасниця червневих подій 1902 року. Від імені страйкуючих будівельних робітників вона вручила голові урочистого засідання конгресу Ванді Василевській величезний букет червоних троянд і сказала:

— Прийміть ці троянди, вони кольору наших прапорів. Скоро настане час, коли ці прапори перестануть нагадувати нам пролиту кров наших братів і синів, і під їх захистом розцвіте зовсім інше, молоде, чудове життя...

Це життя прийшло до нас через три роки згодом, його величну ходу чути було в майорінні червоних пра-

порів, у переливах пісень, в гуркотінні танків. Історія західноукраїнських земель рушила вперед. Волею радянського народу завоювання Жовтня за одну ніч стали надбанням народу Західної України. Боротьба за волю, за землю, за школу на рідній мові, за право на життя і працю втратила раптом сенс: все це стало реальним здобутком. Програмою дня у звільнених містах і селах стало будівництво соціалізму.

Моторошні роки фашистської окупації були ще одним, цього разу останнім випробуванням. Після цього ще яскравіше засяяло сонце волі. Яскравіше і ширше: Закарпатська Україна ввійшла до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки. Повне возз'єднання українських земель сталося!

Минуло всього чотири з лишком роки з дня повного вигнання окупантів, але як разюче змінилася за цей час вчорашня «земля в ярмі»! Львів, прозваний колись містом завмираючих майстерень, тепер випускає сільськогосподарські машини, велосипеди, автовантажники, а львівські електролампи обдаровують світлом найвіддаленіші кутки Радянської країни. Екскаватори-велетні розчищають місце для майбутнього «Львівського моря»; його хвилі вгамують спрагу міста, позбавленого річки.

На колишніх поміщицьких, а сьогодні колгоспних полях перевалюються трактори, діловито рокочуть комбайни. Очманілі від злиднів герої творів Василя Стефаника зникли безповоротно в мороці минулого, а їхні діти і внуки виходять на сторінки історії свого народу в ореолі слави Героїв Соціалістичної Праці. Маленький Мирон Івана Франка не відрізняв тюрми від школи; маленький Мирон наших днів — відмінник університету імені Івана Франка. Веселим сміхом сміється нинішній Борислав, і над нафтовими вишками владно лунають голоси колишніх «ріпників». В західноукраїнських областях вступив у свої права соціалізм, над Карпатами сходить ясна зоря комунізму.

По-новому визначилась людська доля.

В 1930 році в луцькій тюремній лікарні лежала людина, дні якої, здавалося, полічені. Їй довелося пережити всі жахи поліцейських тортур, найвитонченіших, наймерзенніших, тортур, що сягають за межі людської витривалості. Катів зовсім не обходила та обставина, що жертвою їх знущань був відомий львівський літератор і публіцист

Кузьма Пелехатий. Катований був стійким борцем за справу робітничого класу, а популярність цієї людини і мужність її лише посилювали лють мучителів. Арештований не піддавався погрозам, катування не зламало його волі, тому арештований повинен був померти.

Але могутня натура перемогла, Кузьма Пелехатий залишився живий. Страждання лише загартували його, і він жодного дня не переставав бути собою: чесним, відважним борцем за визволення свого народу.

Сьогодні депутат Верховної Ради УРСР Кузьма Миколайович Пелехатий працює головою Львівського облвиконкому депутатів трудящих. Кожну появу його на трибуні колгоспники і робітники зустрічають бурею нестихаючих оплесків. Народ платить йому любов'ю за любов.

Тринадцять років тому робітниця Марія Кіх разом з іншими членами спілки кравців вийшла проводжати в останню путь Владислава Козака. Коли фашистські кулі почали сіяти смерть в лавах учасників похоронної процесії, Кіх не здригнулася. Тісніше зімкнувши лави, демонстранти рушили вперед, безстрашно дивлячись в очі озброєної до зубів підлоти. І з цих лав Марію Кіх вирвала лише куля, яка розтрощила їй щелепу.

Під час Вітчизняної війни Марія Кіх продовжувала свій доблесний шлях в лавах партизанів Героя Радянського Союзу Медведєва. Сьогодні вона — заступник Голови Верховної Ради УРСР.

Колгоспниця з надбужанського села Скоморохи Уляна Баштик два роки тому показала себе відмінним майстром урожаю, про неї з повагою говорили в області. Тепер про неї з гордістю говорить вся велика країна: Уляна Баштик удостоїлась звання Героя Соціалістичної Праці.

...Наслідок битви в західноукраїнських областях забезпечений, але битва продовжується. Цього разу — битва за врожай, за дострокове виконання виробничих планів, за дальше піднесення культури і науки. Труднощі є, інколи великі: багато всякої погані плутається ще під ногами. Однак життя, чудове радянське життя, переможно крокує вперед і народжує нові пісні, нові легенди, в яких і леви, і бойова слава будуть символізувати віднині тільки одне: велич визволеної людини.

Літературна критика

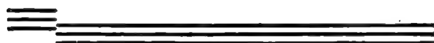

ПОЛЬСЬКЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ЖИТТЯ

Польська література наших днів опинилась у сліпому закутку. Велетні «під'яремної» Польщі Жеромський і Реймонт * відійшли у вічність. Те, за що вони боролися ціле життя, про що ціле життя мріяли, здійснилося вкінці, зродилося таке сіре й непривабне, що залишилося їм тільки одно: вмерти, поки мрії ще не розвіялися остаточно.

Нове письменницьке покоління, що оформилося після війни, опинилося розбитками: усе, чим жила передвоєнна духовна Польща, втратило рацію існування, а нове,— нового одні не хотіли, другі не могли сприйняти. І тому сьогодні такою безнадійністю, такою безкровністю віє від польської нової книжки. Останні могікани доживають свого віку; вони або замовкли, або сходять на старе, оклепане, повне старошляхетського сентименту та «новітньої» порнографії (Вайсенгоф).

Найповажніша та найбільш поступова нещодавно літературна група «Скамандер» * сьогодні зниділа та ледве животіє. Її ліве пролетарське крило (Броневський *, Станде *, Вандурський *) пішло своїми шляхами. Сама ж «еліта» вислуговується, як може, урядові. Каден-Бандровський * і Йоганна Вєльопольська * «санують» * читачів «Глосу правди» не за страх, а за совість. Одинцем подекуди від них стоїть Слонімський *, цей донкіхот імлистого пацифізму. Літературна продукція цієї групи доволі слаба. Причина — брак окресленої ідеології і подекуди тяжкі матеріальні умови. Один з найкращих поетів сучасної Польщі Тувім * (між іншим, переклав недавно на польську мову «Слово о полку Ігоревім») пише заради ґроша ревю та скетчі для кабаретів. Його останні твори викликають враження, начеб поет наближався до своєї осені.

Широку дискусію викликала нещодавно повість Кадена-Бандровського «Чорні крила» (в двох частинах: «Лєнора» і «Тадеуш»). Він намагався у ній підійти до пекучої проблеми: боротьби пролетаріату з капіталом. Дія відбувається в Домбровському басейні, де попри чорну нужду людей з підземелля цвіте розкішне життя панів Кострунів. Перед нами ціла галерея представників сьогоднішньої польської дійсності: від шахтарського чорнороба, попри поліцая та політичного спекулянта до головного директора. «У темряві годі будувати!» — кличе автор; а темрява ця, навіть у «Чорних крилах», страшна. І саме в цьому, що автор спромігся поглянути в очі жахливій дійсності, криється головна вартість твору. На жаль, мимо того всього він не здобувся на послідовність. На його думку, ідея твору не є революційна, ні реакційна, а цим, до чого стремить його наболіла душа, є вимріяне й неминуче «одуховлення матерії». На його думку, пролетар є об'єктом безоглядного визиску з боку людей-шакалів, та це триватиме так довго, поки одного ранку всі люди не стануть лагідними і повними любові до ближнього овечками. Вигідне становище, особливо під цю пору!..

Івашкевич * пише цикл віршів про трамвайні квитки, що шелестять у кишені, наче рожі. Тувім редагує «Camera obscura» * «Курієрку» *, Вєльопольська рекламує без успіху польське фільмове виробництво та розпинається за добру славу державної поліції. Слонімський з «Вавілонської вежі» зійшов до «Варшавського мурина», доволі безпретензійної комедії. Стільки про «Скамандер».

Стафф * завантажений перекладами, Макушинський * силкується передвоєнної марки гумором розважити зажурених земляків. Краків має Пайпера і Віктора *, цей останній пише здебільшого оповідання з тваринного життя. Талановитий пролетарський поет Єршіна замовк, промінявши, мабуть, ліру на записник бакалавра.

Літературна преса в Польщі має здебільшого інформаційний характер, а якщо й гуртує біля себе певні групи письменників, то всі вони своїми творами бліді, анемічні, як блідим і безкровним є духовне життя пануючої в Польщі верстви.

Антоні Слонімський, єдина в своєму середовищі людина з горожанською відвагою, став предметом обурення широких кіл польської «аристократії духу». Річ у тому, що [він] в своїх тижневих хроніках на сторінках «Wiado-

mości literackich» * нещадно бичує «колтуньство» [1] певних шарів польського громадянства. В одному з останніх чисел згаданого журналу він пише: «Попри сильно розвинену національну манію величі дається у нас зауважити тривожний брак вищих стремлінь та тяжіння до рівня вулиці. Преса зразкується на брукових ганчірках, і треба признати, що здобула собі рекорд ординарності. Якщо хтонебудь осудить рідне свинство, або якщо кому-небудь не до вподоби т[ак] зв[аний] «хід подій»,— відповідають йому: «Всюди діється те саме, всюди є погані часописи й усюди поліція менше або більше б'є». Авжеж, та в краях на певному культурному рівні є люди, які цьому противляться. У нас вимагають від сатири, щоб була проурядовою. Сатиричний журнал, що захищає уряд,— це дивогляд, тільки у нас можливий. З другого боку, важко у нас боротися на трохи вищому рівні. Важко станути в опозиції, щоб не стати союзником та співпрацівником наволочі».

В останніх роках появилося на книгарських полицях багато нових книжок молодих і старших письменниць, яким критика закидає зловживання метафорою або т[ак] зв[аний] «язгот невєсьці» [2]. Особливо живу дискусію викликала повість Кунцевичевої * «Крик за дитиною».

Одним з найбільш популярних письменників сучасної Польщі є незвичайно плідний автор найгіршого сорту «сенсаційної» тандити *— Марчинський *.

---

[1] Зашкарублість.— *Ред.*
[2] Жіночий вереск.— *Ред.*

З ПОЛЬСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА

Антоні Слонімський. Wieża Babel. Dramat w trzech aktach wierszem. (F. Hoesick, Warszawa) [1].

...Wiedz, że są słowa czasem jako wiatr wiosenny,
Jak pierwszy wiew gorący, co przychodzi nocą,
Nagle drzewa w ogrodach i badyle suche
Nagle pod jego tchnieniem szelestem trzepocą.
I ziemia cała kwitnie, za jednym podmuchem,
Wam, którzy mogli przyspieszyć tę wiosnę,
Ustom, przez które mogło mówić przeznaczenie,
W obliczu wielkich czynów zostaje cierpienie,
Sny niespokojne, gorzkie dni żałosne,
Zatrute zmarnowanych zwycięstw wspomnieniami [1].

Оці неспокійні сни і зродили, мабуть, «Вежу Бабель». Мимо цілої пошани, яку маємо до поважного письменника, не можемо ніяк повірити, що слова його будуть вітром, що принесе весну, як не принесли цієї весни ні «Пан-Європа» Калергі *, ні скрипка Бурместера *. «Пацифізм», що мав би в ім'я «братерства» тощо пацифікувати відносини між вовком і його жертвою, що мав би в

[1] Вавілонська вежа. Віршована драма в трьох актах (Ф. Хесик, Варшава).

...Знай, що слово часом як весняний вітер,
Як гарячий подув, що вночі приходить.
У садах дерева і сухе бадилля
Від його дихання раптом затріпочуть.
Вся земля розквітла з повіву одного.
Вам, котрим є змога ті прискорить весни,
З уст чиїх ми раді слухати пророцтва,
При величних діях випало страждання,
Неспокійні ночі, дні гіркі, скорботні,
Спомини отруйні про пусті звитяги *(польськ.).— Ред.*

ім'я миру санкціонувати нинішній стан речей в Західній Європі (супроти Східної — пацифізм не зобов'язує!), не вийде ніколи поза рямці відчиту чи концерту одного-другого Манілова. Не поможе цій мертвородженій ідеї й 9-а симфонія Бетховена, що її на гімн «Пан-Європи» переробили, хоч і заплачуть, може, зі зворушення Бріан і Ерріо *. Не поможе їй і «Вавілонська вежа», хоч би й куди майстерніше побудована.

Слонімський нещадно поборює імперіалізм, мілітаризм, більш трохи оглядно націоналізм, уміє бути навіть революційним:

Nikomu nie wystarcza dziś już świat rządzony
Przez tych, którym się władzę udało zagarnąć [1],

та не вміє знайти в собі хоч би сміливості Гітлера. Його болить, що

Ludy się rozbiegły
I każdy się na własnym śmietnisku przewraca,
Kruszy się w osobności, jak te oto cegły [2],

та щоб вивернути ті смітники — в нього руки зачисті. Він бачить світле майбутнє людства в тихому порозумінні шляхетних творчих одиниць усіх народів; їх серця вже тепер шукають себе по всьому світі, вже тужать за вавілонською вежею набринілі опортунізмом душі мрійників. Одним словом, усе буде гаразд, треба тільки вірити, чекати й писати відповідні вірші, а вежа вавілонська виросте, як гриби по дощі.

Ось концепція драми. У Каліфорнії викінчують народи всього світу спільними зусиллями вежу, що її верх трохи не сягає зір. Ця вежа — це гордощі й надія всього людства. (Її будову вітає навіть «столиця гордощів» Рим.) Вона має служити всім, її завдання — розподіл енергії всесвіту, щоб кожний міг «однаково жити». Та коли її викінчили, творчий дух головного інженера велить її

---

[1] Світу всім не стане. Світ вже поділили
Ті, кому вдалося владу захопити *(польськ.)*.— *Ред.*

[2] Живуть у самотині.
І порпається кожен на смітнику своєму,
І кришиться на порох, неначе та цеглина
(польськ.).—*Ред.*

будувати ще далі, ще вище. Це викликає бупт розчарованих народів, і оце вже

Przy moście łańcuchowym burzą magazyny
Chińczycy i Rusini [1]
(Ох, цей народ русинський!)

З кінця другої дії приходить землетрус, занархізована юрба не в силі врятувати вежі, й оце в третій дії з неї тільки румовища залишилися.

Сам творець загинув під час бунту, дочекався зате третьої дії його помічник Джефріс, і цей монтує згодом динамо, що залишилося під румовищами вежі. Воно має створити нове сонце на землі, і знов линуть у Каліфорнію народи, що

Wciąż krążą, próbują, dyskutują, radzą,
Z pominięciem państw, rządów, nie licząc się
z władzą [2].

Це, розуміється, владі не до вподоби, та вона безсильна супроти солідарності мільйонних мас, і вкінці життєдайне динамо обдаровує світ новим сонцем.

Отож лишається нам тільки після цього всього озброїтись терпінням, перед сном поплакати над Уеллсом і, почухуючись з внутрішнього вдоволення, чекати на вавілонську вежу та на поета, якого б думка й мова не була,

...jak burza owa,
Co w szklance wody pieni się i pluska,
Jak zarażony owoc barwą oszukuje,
A gdy się jądro, rdzeń rzeczy wyłuska,
Nikczémna się okaże albo też jałowa... [3]

---

[1] Близ мосту ланцюгового плюндрують магазини
Китайці і русини *(польськ.)*.— *Ред.*

[2] Зводять спір, дискусії, дають усьому раду,
Держави, уряд згадують, не важачи на владу
(польськ.).—*Ред.*

[3] ...немов та буря,
Що воду в склянці пінить, шаленіє,
Наче плід забарвлений докола.
Нехай же суть, ядро їх то відкрие,—
І буря, й плід — нікчемні у натурі.

Bruno Jasieński. Palę Paryż («Rój», Warszawa, 1929, c. 326) [1].

Книжка Ясенського викликала в широкому світі подібну бурю, як Ремарка «Im Westen nichts neues» *. Друкувала її паризька «L'Humanité» * не без реклами з боку поліції, яка мала поважний намір позбутися з Франції настирливого чужинця, що з такою злістю нищив розкішний Париж. Щойно інтервенція деяких французьких письменників дозволила йому докінчити друкування повісті, що тепер розходиться в сотнях тисяч примірників.

В чому саме таємниця її успіху?

Нинішня читаюча публіка перестала цікавитися давнім минулим, а доба її заінтересувань починається з 1914 року. Вона прагне гострої актуальности у всьому, що має що-небудь спільного з мистецтвом. Передвоєнні смутки й радощі стають такими до смішності маловажними після великої війни й революції, що важко ними зворушити читача, який живе в добі світових катаклізмів, у напруженій атмосфері непевного сьогодні й невідомого завтра. І саме це завтра, яке одних тривожить, у других будить надію, стало темою творчості для багатьох, особливо молодших, письменників. Та передбачити на дальшу мету хід подій, уявити собі в подробицях розвиток класової боротьби і її остаточний вислід — невимовно важко, тим паче що все це є обумовлене обставинами життя, що змінюються з години на годину. Перегляньте ілюстровані журнали за якихось сорок літ — побачите, як тоді уявляли собі люди літак, і смішно вам стане. Треба погодитися із тим, що наша уява обмежена; ви не в силі охопити нею нічого, чого б ви не бачили, не відчули частково бодай або в мініатюрі. Вічно мінливі умови, нові потреби створюють нові форми. Змінюється і психологія людини. Уявіть собі людину часів директоріату, перенесену на вулицю нинішнього Нью-Йорка!

Ясенський поставив собі скромніші завдання. Те, що діється в його повісті, може почати діятися хоч би сьогодні. Та тільки не знаю, чи знайдеться на світі бодай одна совісна людина, яка б бажала собі такого розвитку подій

---

[1] Бруно Ясенський. Палю Париж («Рій», Варшава, 1929, с. 326).

і такої ціни, яку заплатив у повісті Ясенського паризький пролетаріат за своє визволення.

П'єр, зредукований робітник автомобільної фабрики, не може знайти праці. Найбільші радощі його життя, молоденька мідінетка Жанет, покидає нуждаря, кидаючися в болото паризького життя. П'єр пізнав страшну суспільну кривду й цілою душею зненавидів тих, що за гроші купили його найбільшу святість — малу Жанет, купують таких Жанет тисячі тисяч. І він мститься жорстоко. Вливає в міські водотяги пробки з бацилами чуми і таким чином засуджує на смерть гнобителів, засуджує гноблених і дорогу малу Жанет. У Парижі чума. Люди мруть, як мухи, кожний день вмирають сотні тисяч. З міста нікого не випускають. Чужинці для забезпеки перед пошестю творять ізольовані національні республіки, в одній частині відрізаного від світу міста-велетня постає й робітнича радянська держава. Та все це не допомагає, і за якийсь час у Парижі все вмирає, лишаються живі тільки в'язні у заміських тюрмах, вони здобувають собі волю і творять у місті мерців соціалістичну республіку. Минає кілька літ (!), і капіталістичний світ із здивуванням довідується, що в Парижі царює зразкова комуна.

Проти СРСР починається «хрестовий похід» капіталістичних держав, і оце з вежі Ейфеля накликають комунари через радіо увесь робітничий світ до оборони соціалістичних республік. Це все.

Ясенський уміє оповідати, вміє промовити до серця. Деякі місця проймають до глибини, особливо людину, яка пізнала на собі увесь жах існуючого ладу. Та Ясенський, на жаль, не мав для цієї людини належної пошани: його роман писаний наче прихапцем, на коліні. Дивуєшся та з дива вийти не можеш: як міг письменник з професійним стажем, з виразно окресленою ідеологією поробити такі тяжкі прогріхи супроти своїх читачів, які, починаючи читати його книжку, віддають йому найцінніше — своє довір'я до автора.

Роман має двох головних героїв: П'єра і китайця П'ян Ціянгквея. Першого розтоптує юрба на 75 сторінці, а другий зовсім авторові не вдався або — може, після свого останнього приїзду в Париж — підставив на своє місце когось іншого, а сам зайнявся підпільною роботою

і, таким чином, одурив автора, та зате залишився надалі чесним жовніром революції.

Є й маса. Та її роль другорядна, і обличчя невиразне. Дивишся наче на портрет: видно чийсь ніс, а решти немає, забув, мабуть, маляр нарисувати. Остаточну перемогу пролетаріату, вимріяний суспільний лад, велить нам автор оглядати з висоти літака, очима летуна ворожої армії, який бачить на вулиці лани збіжжя й — автомобілевий та залізничний рух... (Це по кількох роках гострої блокади!)

Мимо цього всього «Palę Paryż» прочитати варто, бо книжка цікава, хоч не як цілість, а фрагментарично. Ясенський — талант неабиякий, побажати б йому тільки більше терпеливості та вільного часу...

СПІВЕЦЬ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ПРАЦІ

Бачити в сучасному паростки майбутнього, показувати те нове і позитивне, що народжується в людських умах і серцях, відкривати все нові і нові перспективи розвитку соціалістичного суспільства — ось відповідальне і почесне завдання радянського письменника — інженера людських душ.

Це завдання вимагає від письменника постійного, тісного зв'язку з життям, з народом, вимагає грунтовного ознайомлення з основними процесами соціалістичного будівництва.

Юрій Соломонович Кримов,* автор відомої повісті «Танкер «Дербент», виріс у винятково сприятливих для письменника умовах. Закінчивши фізико-математичний факультет Московського університету, він іде працювати до торгового флоту інспектором радіозв'язку. Під час плавань близько знайомиться з робітниками транспорту, вивчає процес їх росту; разом з ними вчиться працювати по-новому.

Згодом Кримов стає старшим інженером Московського нафтового інституту. Застосовуючи соціалістичні методи праці, він, спільно з професором Слонєвим, винайшов спосіб очищення нафти від води з допомогою електрики. За час роботи в Москві Кримову доводилося часто бувати в Баку, де його заходами було побудовано дослідний агрегат. В 1936 році Кримов, за дорученням інституту, плаває на танкерах, маючи можливість бути свідком народження могутнього стахановського руху.

Це були великі дні в його житті. Все те, що молодий інженер за той час бачив, пережив і передумав, весь свій нагромаджений досвід він вирішив висловити в повісті «Танкер «Дербент».

В героєві повісті Басові Кримов показує людину, що оволоділа технікою. Спочатку Басова називають невдахою і зарозумілим всезнайкою. Його гонять з місця на місце. не розуміє прагнень новатора навіть його дружина, яка кінець кінцем покидає свого чоловіка, як «непоправного». Але Басов настільки впевнений у своїй правоті, що й цей удар не збиває його з обраного шляху. Нарешті, своєю більшовицькою наполегливістю Басов довів, що він вміє не тільки сам працювати краще, продуктивніше, але вміє організувати працю інших, по-новому керувати людьми.

Проте ця перемога не заспокоює Басова. Він вважатиме її лише тоді повною, коли інші робітники не тільки піднімуться на його ступінь, але й випередять його. І коли він однієї ночі переконався, що люди вже можуть обійтися без його допомоги, зрозумів, що свою роботу довів до кінця.

В своїй новій повісті «Інженер», що появляється незабаром, Ю. С. Кримов дає образ сьогоднішнього передового радянського інженера, який словом і ділом, вірою і правдою служить своїй любимій Вітчизні.

Нове, більшовицьке ставлення до соціалістичної праці і є основною темою «Інженера». Віссю повісті є молоде подружжя. Він — інженер із стажем, вона — тільки недавно закінчила політехнічний інститут. Від усієї душі люблять одне одного, і ніщо, здається, не зможе розладнати їх щастя. Та ось він виїжджає на посаду начальника нафтового тресту. Вона їде з ним, щоб працювати рядовим інженером. Робота на одному підприємстві призводить поступово до суперечок між подружжям, суперечок, які випливають з неоднакового розуміння своїх обов'язків.

Розбіжність думок кінчається повним розривом. Вона — молодий радянський інженер — перемагає. Нові методи її роботи, виправдавши себе на ділі, піднімають виробництво на нову висоту.

Окреме місце в «Інженері» займає питання про ставлення до винахідників. Часто трапляється, що новатор, позбавлений допомоги з боку товаришів, так захоплюється своїм досягненням, що не бачить негативних рис свого винаходу. Якби винахідникові Петіну, замість славослов'я, допомогли своєчасно виправити дефекти його винаходу, не трапилася б аварія. Любовна турбота про раціоналізаторів і товариська допомога з боку технічного пер-

соналу і всього робітничого колективу — ось одне з важливих питань керівників радянських підприємств.

«Танкер «Дербент» та «Інженер» — це повісті, які, безперечно, матимуть великий виховний вплив на мільйони читачів Радянської країни, де мирна праця підносить добробут народу на недосяжну височінь, де кожна чесна людина має можливість будувати щастя людства — комунізм. Ю. С. Кримов — письменник, який виріс з масами і гартувався в спільній з ними боротьбі за соціалізм,— своїм майстерним пером чимало допоможе цій великій справі.

ПАТРІОТИЧНА ПОВІСТЬ

Повість «Полум'я на багнах» Ванда Василевська написала весною 1939 року. Але ця книжка не могла появитися раніше,— надто багато в ній правди, потрясаючої і страшної. Це обвинувальний акт проти Польщі пілсудських, беків і складковських, це осиковий кіл, встромлений в її могилу.

Довгі роки польська література замовчувала про те, що діялося на західноукраїнських і західнобілоруських землях. Революційна частина польських письменників була в становищі травленого звіра, і кожне її писане слово з садизмом шматувала цензура. Ті ж, що стояли по другому боці барикад, в кращому випадку заплющували очі, затуляли вуха. Вони вважали за вигідніше вдавати, що не бачать, не чують, що діється на схід від Варшави, великоміський гомін якої глушив крики розпачу і протесту, що линули з-над Сяну, з-над Дністра, з-над Бугу. Кривда народна байдужа була серцям мистецтва, для яких любовні переживання пари молодят важили більше, ніж трагедія мільйонів робітників і селян. Арешти, суди, перманентні пацифікації, розстріли, жахлива експлуатація, варварське нищення культури поневолених «інородців» — все це було для них таким буденним і нецікавим.

Ванді Василевській благородство душі не дозволяло мовчати. Вона мала відвагу дивитися на світ широко відкритими очима і відкрито протестувати проти дій потвори, що називалася Річ Посполита. Вона не могла спокійно терпіти наруги з її народу, на якого кидали тінь негідні вчинки Пілсудського і його опричників, не могла терпіти їх знущання над українцями і білорусами. Вона знала, що не може бути вільним народ, який гнобить інші народи. Весь свій біль, своє обурення письменниця вклала в повість, кожна сторінка якої насичена щирою, відданою

любов'ю до всіх гноблених і експлуатованих, де б вони не жили, якою б мовою не говорили.

Вбоге волинське село, навколо якого простяглися непрохідні болота. Реве голодна худоба, даремно шукаючи паші. В хатах живуть люди, яких від голодної смерті рятує риба, що її вони крадькома ловлять у річці й озері. Кращі грунти посіли ненаситний поміщник і осадник Хожиняк. Між ними обома і селом йде невпинна, жорстока боротьба, в якій скоріш чи пізніш одна сторона мусить згинути. Але село — це народ, а народ безсмертний. Його кращі сини очолюють нерівну боротьбу з ворогами, які мають у своєму розпорядженні весь величезний державний апарат. Вмирає запроторений у тюрму Сашко, довгі роки томиться в ній Петро, гине зацькований панськими посіпаками Іван. Але з їх смертю не вмирає ідея боротьби за волю.

Не має спокійного дня і ночі осадник Хожиняк. Між ним і селом непорушно стоїть стіна класової ненависті, і він об цю стіну розіб'є собі голову. Майже в кожному селянинові він бачить свого запеклого ворога і не помиляється. Раз у раз спалахують загравою пожежі його господарські будинки, а коли сутінки ляжуть на землю, він чує смерть, що нечутною ходою підходить до його хати.

Важко селу скинути з своїх плечей експлуататорів, шахраїв, що обсіли його навколо, важко йому вийти з замкнутого кола безпросвітної нужди. Але вперта, наполеглива боротьба, що не вщухає ні на хвилину, що росте і розпалюється все більше й більше, яскраво свідчить про те, що в замучених серцях селян живе надія на визволення, що вона ясним вогнем сяє над болотами і пустирями. Над країною недолі і смутку навіть у глуху ніч не стихає пісня, що її співають хлопці й дівчата. В цих піснях звучить нота перемоги, яка прийде, яка прийти мусить, як мусить зійти сонце після довгої зимової ночі.

Для Василевської слово «людина» звучить гордо. І тому вона з такою палкою ненавистю змальовує людей, які оскверняють це почесне слово. Письменниця показує цілу галерею типів, які ще живуть у нашій пам'яті, які вештаються ще одинцем по нашій священній землі, поки здохнуть на смітнику історії. Поліцаї, які для підвищення в чині здирали б з людей сьому шкуру, «кооператор», що, обкрадаючи сільських злидарів, здобуває маєток, економ, який заради панської ласки шахрайством відбирає у селян

грунт,— ось яскраві образи здичавіння людини, що його несе з собою капіталізм. Чудово характеризує письменниця куркуля Хмілянчука. Цей так розмовляє з бджолою:

«Ось яка ти... І чого бриниш? В поле йди, мед збирай, замість літати пусто... кажуть, нібито бджола роботяща... а вона тобі — літає, бринить і тільки».

Ці кілька слів показують душу глитая, в розумінні якого все, що дихає і цвіте, на те тільки й існує, щоб приносити йому наживу. Тим-то Хмілянчук, як і поміщик, як і осадник, є ворогом села.

Потрясаюча картина смерті злидаря-революціонера Івана. Цькований усім поліцейським апаратом, він ночами мандрує на схід сонця. І коли, нарешті, ледве живий доволікся до кордону, жорстока смерть у болоті бере його в свої обійми. Не пощастило Іванові діждатися волі, але ж смерть його не була даремна. Про цього безмежно відданого визвольній справі солдата революції співатиме молодь його села — діти вільної вже і щасливої землі.

«Полум'я на багнах» — це нове творче досягнення автора «Батьківщини» і «Землі в ярмі». Цю книжку з захопленням читатимуть трудящі скрізь там, де б'ється серце соціалістичної революції. Це велике щастя і велика честь для письменника.

Цими днями повість «Полум'я на багнах» виходить українською мовою в видавництві «Молодий більшовик» і польською — в Держнацменвидаві.

«ТУРГАЙСЬКИЙ СОКІЛ»

Повість про боротьбу казахського народу за волю, інакше кажучи — за право на життя. Політика царського уряду була спрямована на те, щоб цей відсталий, битий долею народ позбавити будь-якої змоги стати господарем своєї, густо зрошеної кров'ю предків землі. Керуючись старим принципом усіх імперіалістів «діли і пануй», цей уряд розпалював ненависть між окремими родами. І любо було дивитися царському губернаторові, як пастух кидався з ножем на такого ж злидаря пастуха, бо тільки тоді губернатор міг спати спокійно.

Кращі плодючі землі отримували баї та урядові посіпаки, а величезну більшість народу, що жила в неймовірних злиднях і темряві, уряд випихав все далі й далі в безплідний пісковий степ, який нагадував пустиню. Трагедію знедоленого народу казахів збільшувало те, що під час війни цар вимагав ще від нього податку крові. Вільні колись сини степів мали віддавати своє життя за катів, які не хотіли навіть бачити в казахах людей, людей з палким, гарячим серцем, яким також не були чужі мрії про щастя.

Такий стан не міг не викликати народного гніву, що раз у раз спалахував вогнем повстань. Останнє з них і найсерйозніше вибухло в 1916 році, і його вже не вдалося втихомирити миколаївським сатрапам. Кроками велетня наближався Жовтень, а з ним довгождана воля казахів.

З розповіді про історичний для Казахстану 1916 рік і починається повість Олекси Десняка про народного героя Іманова Амангельди,* цього рицаря без страху, Роланда середньоазіатських степів. Бідняк Іманов не може дивитися спокійно на знущання над його народом, він не може бути байдужим, бездіяльним спостерігачем страждань

свого класу, і, коли келих гіркоти переповнився, він піднімає вгору червоний прапор збройної боротьби за соціальне і національне визволення казахських трудівників.

Незабаром ім'я Амангельди облетіло всі аули від Семипалатинська по Каспій, викликаючи подив і захоплення в нуждарів, а люту ненависть і страх у баїв та їх високопоставлених покровителів. Повстання, запалене в серці Казахстану, поступово охоплює всю країну.

Губернатори шлють до Петрограда телеграму за телеграмою, вимагаючи негайної допомоги, і водночас щедро розкидаються юдиними грішми, купуючи за них прихильність алашординців,* буржуазних націоналістів казахського одмінку.

Амангельди Іманов знаходить скоро спільну мову з російським трудовим народом, а коли над світом зійшло сонце Жовтневої соціалістичної революції, загін казахського ватажка швидко поповнюється російськими та українськими братами по класу, і тепер, аж до дня моторошної смерті, Іманов Амангельди свідомий інтернаціоналіст, завзятий борець за владу Рад.

Такий історичний Амангельди, такий він і в повісті «Тургайський сокіл». Насичений революційною романтикою твір Десняка має одну основну рису, характерну, зрештою, для всієї творчості цього письменника: це щира, палка любов автора до справи, за яку бореться його герой. Цією любов'ю просякнута кожна сторінка книжки. Тим-то вона з скромної повісті переростає в героїчну поему, що в ній подали собі руки полум'яний пафос казахської народної думи і розсудлива зрілість письменника. Іманову чуже почуття страху. Він з простотою справжнього героя беззастережно і до кінця відданий своїй справі; в героїзмі Амангельди без решти виявлені кращі риси його народу. Водночас у ньому є чимало такого, що в зіткненні з вимогами часу може бути шкідливим. Вірний етичним принципам своїх предків, він у розпалі бою злазить з коня, щоб подати допомогу пораненому бойовому другові Мамбетбаєві, незважаючи на те, що цей крок може призвести і призводить до поразки повстанців. А ця поразка — це сотні даремно вбитих і покалічених його братів, це тріумф ворога... Бажаючи врятувати від загибелі любиму жінку, Амангельди ладен покинути в гарячий час свій загін, і тільки напоумливі слова товаришів по зброї відводять його від цього наміру.

Позитивною рисою останнього твору Десняка є відсутність дешевенької екзотики. Хоч які були казахи далекі від нас своїм побутом, звичаями і мовою, проте в книжці Десняка вони перш за все люди, такі ж як і всі ми — громадяни Республіки Рад, ті ж самі у них задушевні думки, і так само гаряче б'ють їх серця для справи соціалістичної революції.

Ми бачимо в них наших рідних братів, що мають спільну з нами мову, мову великої правди батира Леніна.

Олекса Десняк — людина великого письменницького темпераменту, а це жене часто корабель його творчої уяви на коралові рифи романтики пригодницького типу. Тим-то «Тургайський сокіл» місцями нагадує повісті Вальтера Скотта, * героям якого щастя всміхається майже завжди, коли цього бажає читач. Цей засіб без сумніву полегшує письменникові розгортання дії, посилює її динаміку, даючи йому можливість творення все нових і нових ситуацій і конфліктів, але ж у серйозному творі цей метод ніяк себе не виправдує.

Не завжди все гаразд у Десняка і з метафорами. Змальовуючи, приміром, схід сонця, він пише:

«Сонце викотилося з-за обрію червоне, мов шматок глини на березі Сир-Дар'ї».

Прикро вражає також легковажне ставлення автора до дат. Тургайський губернатор запитує в листопаді 1916 року прибулого з Росії офіцера про новини з фронту, і той відповідає йому, що російська армія очистила «частину Прибалтики і кілька губерній у Польщі», немов забуваючи про те, що це сталося ще влітку 1915 року...

Безперечним фактом є те, що остання повість Десняка — це чимале надбання української радянської літератури, вона виконуватиме серйозне політичне завдання, виховуючи маси в дусі інтернаціоналізму і щирої відданості справі Леніна. Саме з цих міркувань видавництву «Молодий більшовик» треба подбати про масовий випуск цієї книжки для трудящих західних областей України.

ВИХІД ІЗ ТЬМИ

«У тьмі горю» — таку назву мала збірка віршів Андрія Волощака, * видана кілька років тому у Львові. В назві цій була глибока потрясаюча правда. Поряд з фізіологічною тьмою поета, як і весь його народ на захід від річки Збруча, оточувала темна ніч гніту і безправ'я. Селянський син, Волощак не міг не чути стогону рідної землі, де жорстока експлуатація і дике насильство були хлібом насущним мільйонів «іванів без роду і без долі». Поет знав прекрасно життєві будні Стефаникових героїв, безперспективність їх існування в лабетах режиму Картузьких Берез і безперервних пацифікацій *.

Цю несамовиту картину тогочасної дійсності доповнювало місто. Голодна, обідрана, нищена туберкульозом багатотисячна армія безробітних криком відчаю і гніву вимагала права на працю і хліб, на сонце і життя.

Коли політичний барометр у Польщі показував на бурю, вони ставали в перших рядах демонстрацій і груди їх продірявлювали поліцейські кулі. Масові страйки на фабриках і заводах, локаути, арешти, розстріли — все те аж надто яскраво свідчило про становище, в якому опинився робітничий клас уярмлених поміщиками і капіталістами західноукраїнських земель.

Цю трагедію поневоленого народу мусила бачити і відчувати кожна чесна людина. Її серце мусило горіти палкою любов'ю до знедолених мас і такою ж ненавистю до гнобителів.

А втім, ворог був не тільки в будинку воєводства. Окаянні покидьки жовто-блакитної масті не за страх, а за совість вислуговувалися режимові шляхетських катів, продаючи за миску сочевиці свій народ та його кровні інтереси. «Патріотичні» пройдисвіти типу левицьких, палієвих, коновальців, донцових, вся та безсоромна зграя, при-

криваючись «любов'ю до неньки», ревно помагала варшавським вельможам стискати зашморг на шиї «меншого брата».

Андрій Волощак був одним з тих представників західноукраїнської інтелігенції, для яких чесність і любов до народу не були декламаційними фразами. Він ніколи, навіть у найтяжчі дні лихоліття, не вагався служити народові, віддаючи йому всі свої творчі поривання, всю любов сповненого болем серця. В часи жорстокого терору він вміщав свої мужні вірші на сторінках революційної преси, допомагаючи поетичним словом великій справі визволення.

Добре зробило видавництво «Радянський письменник», даючи в руки читача збірку «Поезії» Андрія Волощака. Вміщені в ній вірші змальовують шлях, пройдений за останні десятиріччя західною віткою українського народу.

Від бадьорих патетичних тонів, якими насичений «Полум'яний четвер», через сповнених справедливим гнівом «Безробітних» доходить поет до сяючих величезною радістю «Пісень визволення».

Особиста трагедія («Не раз так хочеться мені...»), хоч яка важка не була б вона, не заглушить трагедії цілого народу.

Та не лиш 'дному мені
згасли очі у вогні.
Згасли тисяч-міліон
за «батьківщину і трон».

Майже кожний Волощаків вірш надиханий обуренням і протестом проти тодішньої дійсності. Змальовуючи в «Панському току» каторжне життя селян, він у ритмі ціпів чує кроки прийдешньої соціальної бурі:

З утоми — привиди в очах:
снопи — це буржуї!..
І ціпом з люттю — чах! чах! чах! —
б'ють мозолі мої.

Яскравими соціальними нотками пронизані і його сонети. Обвинувальним актом звучать рядки:

А що ви світ роздерли на дві часті,
одну в пітьму убгали, в бруд, в підпілля,
другій життя зробили як весілля,
і що ключі од світу в вашій власті,
не можу я признать того за право,
але за глум беру це, за криваве.

Перемагає постова віра в прийдешнє визволення, в перемогу соціалізму на поневоленій землі. Це руки вчорашніх наймитів:

...пустирище замінять на городи,
курні хатки — на сонячні світлиці,
а вітрячки — на струм електростанцій.

Коли ж прийшла година довгожданого звільнення, Волощак дає волю почуттям безмежної радості і захоплення. Перше робітниче свято у визволеному Львові настроює його поетичну мову на найвищий тон людського щастя.

О, вітай же, вітай Перший травень,
Ти приносиш нам сонце і весну,
У промінні із Кремля ласкавім
Ти майбутність даєш нам ясну.

Любов'ю до героїчної визволительки просякнутий вірш «Червоній Армії»:

З-за Збруча ж бо сплила могутнім прибоєм.
На шпилях Карпат струнко стала
У сірих шинелях армада героїв —
Над нею у загравах слава.

Піднесений настрій, такий характерний для більшості творів Волощака, безперечно, псує вірш «Скинута чадра», якого не треба було давати до збірки. Розповідаючи в ньому про західноукраїнську жінку, автор невідомо чому забуває, що в класовій боротьбі на наших землях поряд із чоловіками брали участь і жінки, даючи яскраві приклади героїзму, відданості справі визволення трудящих. Чому ж Волощак вважає, що тільки тепер «впали чадри» з облич робітниць і селянок? Нецікава також «Маленька мамочка».

Чимало недоліків має і форма окремих віршів. Деякі метафори і епітети просто дивовижні. В «Безробітних», прикладом, «...з серць мамів пливе кров до пустих горняток», вино грає «в підпитих, товстих висках», робітники «збирають солод (?!) вин». Часто-густо розчаровує читача мова, особливо ж наголоси, що їх автор механічно пристосовує до потрібного йому ритму. З цією ж метою він неодноразово втискує в рядки зовсім зайві займенники.

Перед Волощаком стоїть сьогодні невідкладне завдання: піднести якість своїх творів на висоту їх ідейного насичення.

«ЗА ГОРАМИ, ЗА РІКАМИ»

За автором збірки «За горами, за ріками», яка нещодавно вийшла у видавництві «Радянський письменник», треба визнати, що він непогано знає село, особливо ж село на Лемківщині. Доволі вміло користуючись лемківською говіркою, він у першій частині своєї книжки розкриває перед нами гнітючу картину життя експлуатованих, затурканих злидарів з-за річки Сяну. Знайомі нам і Гриць Лісний, ця жертва чорних сільських буднів, знайомий і Васько Хруняк, що не може обігнатися від різношерстних п'явок, живе в нашій пам'яті й «пан кандидат», тип «рідної» гієни, яка зі зради свого народу зробила собі ремесло.

Про все те треба було розповісти широкому радянському читачеві, тим паче, що мова йде про найдальше на захід висунуту вітку українського народу, яка й посьогодні живе поза межами держави робітників і селян.

Оповідання Григорія Ганусяка показують, що дійсність дала письменникові багатий матеріал. З нього він повинен був написати художні твори, які поглиблювали б цю дійсність у свідомості читача, висували б на перший план те, що в ній основне, типове, давали б правдивий аналіз спостережених явищ і, нарешті, визначали б перспективи розвитку змальовуваних подій та людей. Тільки в такому випадку твір цілком віддзеркалюватиме дійсність, тільки тоді радянський письменник зможе як слід виконати своє почесне завдання.

Інакше виглядає справа в Гр. Ганусяка. Його лемківські герої — це здебільшого безвільні маріонетки, якими доля грається досхочу. Майже всі вони, за винятком героя оповідання «З димом», написаного вже після вересня 1939 року, вважають заподіяну їм кривду за щось само собою зрозуміле, незмінне, вічне. Вони тільки вміють

журитися, як журиться обдертий до нитки ошуканцями-банкірами Хруняк: «Та што си будеш гриз, Ваську, то певні били нечисті пінязі, та нех пропадают до мари. Жили ми без них дотепер, то іщи поживемо до якогоси часу. Халія нас не забере...»

Так заспокоює нещасного Хруняка його дружина. Ні їй, ні йому й на думку не приходить, що їх горе не падає з неба, що воно невід'ємно зв'язане з ладом, в якому експлуатація і гноблення трудящих є найвищий закон. Ніхто з них не спалахне протестом, ніхто не шукатиме виходу з нестерпного становища в спільній організованій боротьбі з кривдниками.

Якщо ж і народжується деколи бунт героїв цих оповідань, то весь свій гнів вони спрямовують проти таких же злидарів, як і вони. В «Процесі за межу» автор розповідає про затяжний процес, бурхливу сварку поміж двома селянськими сім'ями, і тут він ладен бачити причину заїлості сварки в рисах характеру Каськи, забуваючи про те, що суть цієї справи була в нечуваному голоді землі, який сприяв таким конфліктам, загострював їх та призводив іноді до кривавих розрахунків.

Навіть у буревійну осінь 1918 року, коли на Сході звитяжно майорів уже прапор Великої Жовтневої соціалістичної революції в СРСР, а на Заході з гуркотом валилися престоли, ці люди не підносяться до льоту, не перестають ні на хвилину бути наївними поселянами з старих просвітянських календарів *, хоч не один з них кривавився чотири роки на фронтах, не один, звільнений революцією з полону, повернувся додому. Ба, що більше. Кум в «Процесі за межу» через два роки після розвалу Австрії розказує, що тоді, мовляв, «у Відни зробилася якаси (!) революция...».

Що так не було, що й лемки були здатні боротися й давати відсіч ворогам, свідчить порівняно недавнє оповідання Ганулява «З димом», де село веде вже організовану боротьбу з експлуататорами.

Також погана справа, коли автор лемківських оповідань намагається дати відповідь на питання: що робити? В оповіданні «Під кураталею» він бачить вихід з скрутного становища в боротьбі з пияцтвом. Гриць Лісний скочується на дно нужди тому, що «не любить господарити» та п'є. Досить було однак дружині Гриця відучити

свого чоловіка пити, щоб промостити йому шлях до добробуту... Наївно.

Специфічний характер у своїй цілеспрямованості мають «нечисті пінязі». Хруняк продає нафтовим підприємцям право на експлуатацію своєї землі, а отримані гроші здає до сяницького банку, який і грабує його до нитки. Які ж висновки робить з цього факту автор? На його думку, Хруняк і його односельчани повинні були завезти гроші до Львова, бо, як каже Хруняків сусід Нестеренко, що «купив стару корчму та веде крамничку на селі» (!):

«Моя рада — поїхати до Львова, там є наші банки...»

Ця, запізнена зрештою, реклама для банків української буржуазії, не тільки знижує літературну вартість твору. Перед тією ідеєю «вищості» «рідної» буржуазії треба рішуче застерегти читачів, особливо ж тих селян, яким пощастило не впасти жертвою шахрайських махінацій всяких «защит землі» і «промбанків».

Правда, сьогодні Хрунякам нічого боятися на визволеній землі повторення з ними таких каверз. Але ж не вільно такими розповідями присипляти їх класової чуйності, послаблювати їх палкої ненависті до експлуататорів усіх, без винятку, мастей!

В збірці значно вигідніше виділяються оповідання «З димом», «Навчився читати» і «Радість», де автор показує знущання польської шляхти над українським народом та змальовує радісні дні визволення. Автор тут переконливо змальовує страхіття пацифікації, з їдкою іронією викриває брехливість шляхетських законів, які оберігають виключно інтереси поміщиків і капіталістів. В оповіданнях «З димом», «Навчився читати» і «Радість» Г. Гануляк дає досить переконливі портрети борців за краще майбутнє народу. Мужньо, без слова скарги вмирає замучений Михайло Дмитрух, його останні слова звучать як призвістка близької розплати. Зворушує нас трагедія нещасного Юдки Штіцера, викликає обурення дике знущання поліції над молодим селянином Влодком Гуком.

Переконливість названих оповідань полягає, головним чином, в їх документальності, в аутентичності описуваних подій та людей. Тим-то погано зробив автор, що не пішов таким же шляхом у своїх нарисах на сучасні радянські теми. Ніхто, звичайно, не заперечуватиме, що Ганя з «Побіди», Марійка з «Здійснених мрій» і Василь

з «Чарівників» дійсно живуть, працюють. Навпаки, кожний день нашого прекрасного сьогодні народжує все нових і нових героїв праці, людей, щиро відданих справі Леніна. Та автор нашу надто прекрасну дійсність часом лакує, а внаслідок цього деякі герої його вийшли такими підсолодженими, ходульними, що, замість захоплення, викликають у читача іронічну посмішку.

Візьмім, наприклад, колгоспницю Ганю. Тракторист Степан пропонує їй одруження, а вона йому відповідає:

«— ...Перед нами весна, виконаймо оце попереду першу колгоспну весну... а тоді...

— Гаразд! Виконаємо! — заявив урочисто Степан, стискаючи її руку та дивлячись у її ясні очі».

Невже ж, на думку автора, подружній стан колгоспників заважає їм вивершити весняну засівну кампанію?

Ще гірше виглядає справа з учителькою Марійкою («Здійснені мрії»). Одержавши після приходу Червоної Армії роботу, вона ось так навчає школярів:

«— Чи маємо любити поляка, еврея, росіянина?

— Так, всіх маємо любити, без виїмку.

— А може, таки є часом виїмки, що не треба кого любити?

— Коли хтось є нашим ворогом, тоді не треба його любити.

— Дуже гарно, Васильку, тепер співаємо».

Як бачимо, плутанина, з якої так і невідомо, кого ж саме повинні діти любити і кого це вчителька вважає, нарешті, ворогом.

Підсумовуючи, треба підкреслити, що книжка Григорія Гануляка не задовольняє вимог сьогоднішнього читача. Авторові слід було не поспішати з виданням цієї книжки в такому нерівному підборі оповідань. Треба було наполегливою працею всі оповідання довести до рівня кращих, про які ми тут згадували.

«НАРОДЖЕННЯ»

«Марія родила.

Вона сиділа на стружках у низькому підвалі і тримала на колінах сина.

День вже хилився до заходу, він золотив просвіт дверей і стелився хідничком на сходи до підвалу.

Марія тримала на колінах сина, вдалині падали жмутками постріли й затихали помалу».

Такий є кінцевий акорд оповідання «Марія», першого з чотирьох, вміщених у Тудоровій збірці. Марія, молода хатня помічниця, проходить тернистий шлях зведеної, поневіряної наймички аж до радісного дня народження сина. Радісного, хоч родити довелось їй у сирому підвалі, хоч сам акт народження прискорив уланський кінь, який під час розгону робочої демонстрації вдарив Марію копитом. За постіль породильниці — стружки на холодній долівці, завтрашній день її буде такий же злиденний, як і ті, що відпливли, а проте вся її істота горить тепер радістю, і сонце золотить її темний вбогий куток.

Досі вона самотня блукала з своїм горем, кожний сильніший подув вітру збивав її з ніг, жбурляв нею, наче зів'ялим листочком, як і Зосею, як і Магдою, як і сотнями й тисячами Маріїних подруг, сільських дівчат, змушених лихою долею губити на послугах у капіталістичному місті свої сили і молодість.

Сьогодні ж, йдучи в рядах демонстрації, овіяна вітрами грядущих соціальних змін, Марія відчула себе частиною могутнього робітничого колективу, відчула радість свого другого народження.

«Я вже знаю, вже бачила, вже знаю...» — каже вона на одній з прикінцевих сторінок оповідання. Цей процес прозрівання, процес пізнавання сонячних перспектив для всіх гноблених і експлуатованих пробуджує в цій

затурканій наймичці велику любов до життя, яке гарячою кров'ю переливається в її жилах.

Чи не найбільш характерною рисою Тудора як письменника є його щирий, непідроблений оптимізм, з яким він ставиться до життя. Це життя йде невпинно вперед, ламаючи всі перешкоди, що стоять на шляху до людського щастя — комунізму. Він палко любить людину; не людину взагалі, але ту, яка силою своїх порепаних від праці рук валить трухляву кріпость кривди й безправ'я, будуючи на її місці країну вічного щастя, вічної любові. Життя з усіма його принадами є заслуженим добром трудівників, і тільки він — переможний робітничий клас — може зробити його насправді радісним, квітучим.

Цей смак нового захоплюючого життя, яке неодмінно прийде на благо всього людства, відчуває й полковникова дочка Ліда, героїня оповідання «Червоний усміх». Ця нудьгуюча в поліських болотах панночка ненавидить соціалістичну революцію, ненавидить тих, які носять цю революцію в своїх серцях і перетворюють її в діло. Ліда пройнята світоглядом свого класу, класу експлуататорів та їх підручних. Від іншого світу відокремлює її морок виховання, традиції і забобону. Навколо себе вона бачить зло, а духовна, моральна вартість її найближчого оточення аж ніяк не настроює її до подвигів на благо людей.

Ба, що більше. Коли польські солдати показують Ліді захопленого ними комуніста, вона зчудована усмішкою цієї з першої хвилини арешту приреченої на смерть людини. В цьому усміхові вона бачить лише яскравий вияв такого знайомого їй цинізму. Тим-то Ліда не соромиться навіть піднести руку на беззахисного в'язня.

Аж ось впійманого допитують. Його обличчя обезподоблене тортурами, а проте усміх не зникає з опухлих губ. Не зникає він і тоді, як бійця революції ставлять кати під мур. Цей усміх відкриває дівчині правду. Вмирати так відважно, героїчно, вмирати з усмішкою на скривавлених губах можуть тільки люди, яких справа варта того, щоб віддати за неї найдорожчий скарб людини — життя.

За секунду перед рушничним залпом, що покладе край молодому життю в'язня, дівчина кидає під ноги засудженця червону троянду. Це тільки драматичний жест, але ж він символізує народження в Ліди нового світосприймання, а воно штовхне її згодом на благородний шлях, що ним ішов поляглий під муром панського замка герой.

Багато великої людської любові в оповіданнях Степана Тудора, та чимало й палкої, їдкої ненависті. Характерне ось що. В той час як позитивні герої його творів — здорові, повнокровні, такі, якими повинні бути творці завтрашнього дня людства,— більшість представників ворожого класу мають у собі всі риси дегенератів, хоч на вулиці чи в своєму середовищі вони й виглядають звичайними благопристойними обивателями. Такими їх зробили соціальні привілеї, пробудивши в них хижацькі інстинкти. Понурий товстий мастак намагається згвалтувати вагітну жінку, звідниця Бежбова для зайвого заробітку продала б і рідну дочку, капітан Ларкін з насолодою знущається над в'язнями.

Коли ж цим людям загляне у вічі небезпека смерті, вони втрачають раптом самовпевненість, їх охоплює несамовитий тваринний страх. В потрясаючому психологічному малюнку «Куна» цей страх призводить попа Тихона до божевілля.

Четверте оповідання збірки «Мати» назвав автор «Поліським примітивом». В ньому мова йде про жінку, яка з дитиною на руках повертається зимової ночі через ліс додому. Менше цікаві переживання матері, якій ввижається в гущавині вовк. Важливе те, що в цьому короткому етюді автор з особливою силою виявив свою майстерність у змальовуванні природи.

Ця збірка показує чималі творчі можливості автора. Високий ідейний рівень його новел, велика образність, оригінальний своєю соковитістю стиль, нарешті, хороша мова — все те ставить його поровень з кращими прозаїками Радянської України. Але ж інколи надмірне психологізування фрейдівського походження * порушує в його творах композицію цілості й затирає яскравість окремих типів, характерів. В оповіданні «Марія» автор чомусь недостатньо опрацював образ Лаї, хоч вона роллю своєю в дії заслуговувала на більше уваги. Це до деякої міри послабило велику, переконливу силу цього, безперечно, найкращого в збірці твору.

«Народження» написав Тудор давно, десяток років тому. Сьогодні він має всі умови на те, щоб дати радянському читачеві розгорнуте художнє полотно і в ньому ще з більшою силою таланту показати нашу хвилюючу радісну дійсність, наші дні, що стали днями перемоги й визволення його страдницької Марії.

«ВЕРЕСНЕВІ ОПОВІДАННЯ»

У випущеній Укрдержнацменвидавом книжці молодого польського письменника Юрія Путрамента * всього три оповідання, але й цього досить, щоб привітати появу свіжого, сповненого пристрасної творчої наснаги таланту.

Про зміст оповідань говорить сам заголовок книжки. Історичні вересневі дні, які ураганом пронеслися над колишньою Річчю Посполитою, давши щастя волі і мирної праці трудящим західних областей України і Білорусії, виявили водночас усю трухлявість шляхетської держави, показали з величезною переконливою силою, що настав час присмерку та упадку богів визиску і організованого безправ'я. Адже не без причини завалилася протягом двох тижнів будівля версальської Польщі *.

Клас експлуататорів не хоче добровільно зійти зі сцени історії. Судорожно тримаючись класових привілеїв, криваві капіталістичні блазні заради своїх інтересів ладні в кожну мить штовхнути на загибель цілі народи, а киплючі життям міста і села перетворити в згарища і руїни. Зростаючий страх перед народними масами кидає їх в обійми вчорашнього противника, коли той сильніший, коли той зможе певніше забезпечити їх існування як класу. Майстри лицемірства і зради, вони втрачають будь-яке людське подобство. Їх прапор — ганчірка, їх мораль — злочин, їх релігія — базарна манта, їх любима музика — рев гармат і скрип шибениць. Втративши змогу керувати дальшим ходом історії, вони вживають розпачливих заходів, щоб якомога далі назад повернути її колесо, не гордуючи при цьому жодними засобами. Під їх труп'ячим подихом мертвіють величні принципи: героїзм стає синонімом тупоумства, розум — корінням лиха, любов до людства — антидержавним злочином. В грізний і вирішальний

час вони, немов старіючі повії, оголюють свої зжерті язвою тіла з фурією юродивих, плюючи на кожного, хто посміє сказати їм: «Ти голий, королю!»

Юрій Путрамент дав нам яскравий малюнок останніх днів загниваючої капіталістичної Польщі. В першому оповіданні «По цей і по той бік мосту» він знайомить нас з переживаннями солдатів на фронті. Перші дні війни. Покинутий усіма рій піхоти, не діждавшись наказу, починає відступати і незабаром вливається в бурхливу річку втікаючої дезорганізованої армії. Дірявлені кулями, розтерзувані бомбами, хаотичною лавиною відкочувалися на схід сонця людські маси, які не знали, за віщо вони мають проливати свою кров, як не знали, чому це їх командування не збудувало на кордоні хоча б невеликих укріплень, в яких можна б бодай на хвилину сховатися від смертоносного вогню противника.

Змальовуючи соковитими фарбами дантейські картини відступу, автор «Вересневих оповідань» ставить водночас перед нашими очима цілу галерею типів, що, як не можна краще, характеризують суть сьогоднішньої капіталістичної армії. Полковник, якого ніхто ніколи не бачить, сержант — боязкий хам та туполобий хверт поручник — ці люди надто живі ще в нашій пам'яті, щоб відмовити їм [у] реальності. Запасний поручник Б'єньковський вже у перший день війни розгублюється, гаючи час в безпорадній метушні. Вчора погромник, сьогодні солдат, Жеруха при першій небезпеці намагається дезертирувати, залишаючи на призволяще своїх товаришів по зброї. В цих кількох людях автор виявляє мораль середовища, що було кістяком шляхетської армії. Тваринний страх — ось найближче їм почуття у дні кривавого іспиту. На більше вони не могли спромогтися, чекаючи, щоб перед ворожими пострілами захистили їх своїми грудьми загнані на фронт робітники і селяни. Ті самі робітники і селяни, в пам'яті яких збереглися і масові розстріли робітничих демонстрацій в Кракові, у Львові, в Стрию, в Хожові, у Познані, і криваві пацифікації по цей і по той бік Сяну; які знали, що і тепер, в грізну годину, за їх спиною керують державою і армією розбещені кати.

Щоби встоятись у цій нерівній боротьбі, потрібний був масовий героїзм, героїзм іспанської народної армії, яка майже голіруч розтрощувала добре озброєні дивізії інтервентів. Та це була панська, антинародна армія, народ

мав відіграти в ній лише роль гарматного м'яса. Ось як характеризує Ю. Путрамент основні риси шляхетського «героїзму»:

«Що таке героїзм? Виховано цих людей на поняттях, відірваних від грунту життя. Мистецтво було для мистецтва, держава для держави. Треба було вперто, не шкодуючи витрат, втовкмачувати це в голови на протязі десятиріч, щоб пересічна, перепрацьована людина не побачила, що ні мистецтво, ні держава не є для неї, а навпаки, є проти неї. Треба було штудерно перетинати коріння, що зв'язували достошановні державні установи та особи з конторами директорів концернів, китів промисловості, плутократів поміщицької аристократії. Держава для держави якщо мені нічого не дає, то нехай принаймні не дає нікому, нехай буде сама для себе. З того грунту народжувались інші концепції з такою ж метою. Мистецтво ставало добіркою ефектів, важливих для їх творця, героїзмом називали виконання обов'язку, виконання наказу, без уваги на те, з якою метою цей наказ давали і заради чиїх інтересів такий обов'язок створено».

Саме таким принципам служить не за страх, а за совість герой оповідання, запасний унтер-офіцер. Він рятує свою частину від оточення, веде її в порядку на «завчасно підготовлені позиції», а потім, рискуючи життям, висаджує в повітря міст. Робить це за наказом полковника, щоб на другий день дізнатися, що своїм «героїчним» вчинком він загубив цілу дивізію, яка не встигла ще перейти річку... Таким чином, «герой» став несамохіть зрадником. Над ним жорстоко помстилася наївна віра в існування героїзму для героїзму, обов'язку заради самого обов'язку.

В оповіданні «Останні та перші» бачимо представників здихаючого класу вже в ролі переможених. В ксьондза Люб'янця ховається ватажок ліквідованої Червоною Армією офіцерської банди полковник Бучинський. На совісті цього бандита чимало спалених хат, порозстрілюваних селян. Не бачачи можливості чинити тут далі своє мерзотне діло, він вирішує втекти за кордон. Але по дорозі треба відпочити в старого друга Люб'янця. Той приймає його на ніч. Поклавши п'яного до безтями гостя на постіль, ксьондз наслуховує. Скрипнула хвіртка, і він уже знає: це його вірний слуга, органіст, йде віддати полковника в руки Радянської влади. Страх за свою шкуру пе-

ремагає також і ксьондза, й він поспішає наввипередки з органістом до селянського комітету. Його друг, його однодумець загине, але він, Люб'янець, далі дихатиме повітрям, питиме свою вишнівку і далі робитиме свою попівську роботу.

Такий є «героїзм», така «дружба» в таборі двоногих вовків. Але письменник не забуває і про те, що в цих вовків є зуби, якими вони можуть болюче кусати. Боягуз ксьондз лицемірно примирюється з існуванням Радянської влади, він ладен навіть «виправдати» свою лояльність відповідним версетом з Євангелія. Та під час розмови віч-на-віч з Бучинським він ось як пояснює свою нову тактику:

«Хороший боєць мусить знати, коли треба змінити зброю. А якщо меч його поламається, він може його відкинути, може з усмішкою скласти його до ніг противника, щоб у слушний час схопити кинджал...»

Вирвати ворогові ці зуби, не дати йому змоги взятись за кинджал — ось обов'язок кожного радянського патріота, якого серце б'ється любов'ю до батьківщини трудящих. Цей обов'язок виконує й письменник, показуючи ворога в усій його голизні.

Світові брехні й насильства протиставить Путрамент інший світ — світ робітників, що повстали проти шляхетського панування. Олекса Бєрталь, герой однойменного оповідання, почувши про визвольний марш Червоної Армії, організує робітничу гвардію і захоплює місто. Але незабаром повертається панське військо, воно починає роззброювати і винищувати повстанців. Бєрталь, а з ним і інші, можуть втекти до лісу і там діждатись приходу армії-визволительки. Але дати ворогові змогу знищити міст — це значить утруднити її просування вперед. І оце починається запекла оборона мосту будь-як озброєними робітниками. Але ці робітники знають, за віщо воюють, за віщо віддають своє життя. Кожний рух бійця пронизаний тут свідомим героїзмом, самопожертвою. Один б'ється за всіх, всі за одного. Класова солідарність об'єднує на життя і на смерть тих людей, а полум'я ентузіазму, що горить у їх очах, народжене єдиною правдою, що за неї варто вмерти,— правдою більшовизму. Там була в кращому випадку тупа поза, тут — справжній і чистий, мов сльоза, героїзм; там вовчий егоїзм — тут братерство спільної

долі і спільної мети. Загинув Олекса Берталь, але за страшну смерть його та його дитини заплатить сторицею ворог.

Зворушлива переконлива книга. І саме тому доводиться шкодувати, що Путрамент не скрізь витримав у ній художню послідовність.

Це в першу чергу торкається оповідання «По цей і по той бік мосту». Знайомлячи нас з своїм героєм, автор спочатку показує його як людину доволі вдумливу, людину, що добачає в обох противників більше схожих рис, ніж різних; на війну між ними він дивиться як на суперечку між братами. Тим більше дивує нас несподівана і нічим не обгрунтована зміна, яка цього тверезого юнака перетворює раптом у бездушного виконавця офіцерських наказів і найбільш відданого, відважного солдата частини. «Цей унтер-офіцер не дозволяє солдатам рятуватися втечею від смерті, він кожночасно підраховує їх, а ставши командиром роти, тужить за порядком і нарешті заявляє: «Я — тільки наказ». Це в чималій мірі послаблює силу цього чи не найкращого в збірці оповідання.

Викликають також заперечення деякі пояснення в оповіданні «Останні та перші». Член сільського комітету Мохнач, правильно заперечуючи проти стихійної помсти над ксьондзом-донощиком, цілком неправильно пояснює такий свій вчинок. Прирівнявши ксьондза Люб'янця до кліща, він каже:

«Треба підождати, поки нап'ється крові досита. Тоді сам відпаде...»

В тому-то й справа, що людський кліщ ніколи сам не відпадає, а давати йому змогу смоктати кров в умовах радянської дійсності було б нерозумно, було б навіть злочином. Впертого кліща просто знищують. І про це не треба ніколи забувати.

В НОГУ З ЕПОХОЮ

Під час творчої наради львівських письменників, що відбулася днями, Ванда Василевська в своєму виступі сказала:

— Для мене книжки — це знаряддя боротьби.

Ці слова переконливо показують причину величезного успіху творів Василевської. Книжка тільки тоді зворушує і потрясає, коли вона насичена глибокою життєвою правдою, коли її герої страждають, радуються і прагнуть стражданнями, радощами і прагненнями всього трудящого людства. А це людство хоче жити інакше, краще, воно в найчорнішу ніч історії устами геніїв говорило про свою невтишиму тугу до світу, над яким вічно горіли б зорі волі і щастя.

Тим-то велика література всіх сторіч і всіх народів була бойовою, прогресивною. Вона пристрасно руйнувала все старе та віджите, розпалювала жадобу перебудови, оновлення, пафосом саможертовної боротьби зогрівала людські серця, гартувала в них віру в перемогу світла над мороком. Порушуючи в людині все те, що в ній гарне і благородне, вона штовхала вперед людський світ, з величезною переконливою силою показувала здивованим очам, що земля не стоїть безнадійно на місці, що вона «все ж таки крутиться».

В історичний листопадовий вечір, коли люди в сірих шинелях здобували Зимовий палац, почалася нова ера в житті людства. Маяк, запалений над вежами Кремля, засвітив усім трудівникам прихід дня після темної ночі. Ціною крові, щедро пролитої героями Жовтневої революції та громадянської війни, волею Леніна виросла, змужніла Республіка Рад, ставши могутньою кріпостю соціалізму, надією і підпорою трудящих усього світу, країною визволеної праці і народного щастя. Радість вільної творчості

стала надбанням усіх. Розкована література ожила і заговорила в ритмі віршів Маяковського, поета, мобілізуючі строфи якого вели в бій червоні полки, розпалювали ентузіазм соціалістичної праці, кидали блідий страх на ворогів революції.

Письменники дістали змогу допомагати своїм пером творенню нової, прекрасної дійсності, діждались, нарешті, щастя спостерігати власними очима будівну силу свого творчого натхнення.

17 вересня 1939 року настав час волі і для письменників Західної України. Сталося це тоді, коли над усім капіталістичним світом розгоралася пожежа другої варварської війни. Радість визволення, щастя звільнених з-під споконвічного ярма — ось почуття, що надають основний тон творам львівських письменників. Ці почуття особливо яскраво виявилися у першій колективній поемі. Видатний український поет Петро Карманський * створив вірші, які дають нам повне право говорити, що поет-мандрівник, поет смутку і стихійних поривань знайшов свою другу молодість. Степан Тудор оспівав своє щастя і бойову наснагу письменника-революціонера в низці зворушливих своєю теплотою віршів. Олександр Гаврилюк написав поему «Мавзолей», в якій показує велич образу Леніна, велич героїчного шляху, що ним іде Країна Рад. Відродився як поет Ярослав Кондра *. Його вірш «Ленін на Західній Україні» — це гімн безсмертності ленінських ідей. Чимало віршів на сучасну тему дав Юра Шкрумеляк. Останні його твори показують щире бажання поета підвищити якість своєї літературної продукції. Дужим голосом відгукнувся на красу наших днів поет Андрій Волощак.

Чималий доробок у сучасній тематиці мають також польські поети Львова, в першу чергу Леон Пастернак *, Ельжбета Шемплінська *, Адам Важек *, Юрій Путрамент. Особливо глибоке враження справляють: «Ніч під Каневом» Пастернака, «Червона Армія співає» Шемплінської та «Комсомолки приїжджають до Львова» Важека. Слідами цих поетів йдуть Сузанна Гінчанка *, Люціан Шенвальд *, Юрій Лец *, Володимир Слободнік *.

У єврейській поезії творять прекрасні вірші про наш захоплюючий час талановиті поети Нухім Бомзе, Сруль Ашендорф, Яків Шудріх, Рухіль Корн, Герш Вебер.

Якщо мова йде про прозу з сучасної тематики, то й тут колектив львівських письменників домігся чималих успіхів. Петро Козланюк дає в «Івані Довбні» малюнок з молодого колгоспного життя. Герой його оповідання куркуль Кавун — це тип глитая-ненажери; на ньому письменник вірно показує моральне падіння експлуататора, що з встановленням Радянської влади втратив можливість живитися потом і кров'ю селянської бідноти. Молодий прозаїк Іван Керницький змалював у новелі «Брати» радість возз'єднання, в «Тракторах» показав величезну творчу силу більшовицьких ідей в процесі перебудови галицького села в його переході на рейки соціалістичного господарства. Успішно оволодіває сучасною тематикою і Володимир Левицький. Кращий доказ цього — його оповідання «Пані з білого дому», де автор, незважаючи на недоробленість деяких образів, виявив правильність обраного ним творчого шляху. Шукають також натхнення у радянській сучасності Ірина Вільде *, Володимир Шаян, Григорій Гануляк.

Польська письменниця Ельжбета Шемплінська написала два оповідання на сучасні теми. «Прощання з сином» зворушує нас безпосередністю, з якою авторка показує трагедію робітничої сім'ї. Поляглий на імперіалістичній війні син Весоловських своєю смертю пробуджує в серці матері велику любов до соціалістичної Батьківщини та її героїчної армії. Такою ж емоційністю надихане її оповідання «Дуже просто».

Чималі досягнення в сучасній тематиці серед польських письменників має Юрій Путрамент, автор збірки «Вересневі оповідання». Особливо цікаве з-поміж них оповідання «Вовк повертається до лігва». В ксьондзові Луб'янці живуть усі риси представника загниваючого експлуататорського класу: жорстокість, брехливість, боягузливість і зрада. Пробують також змалювати наші героїчні будні — Ян Бжоза *, Володимир Слободнік, Олександр Дан *, Еміль Дзедзіц *, ідучи цим шляхом, Болеслав Пях і Софія Харшевська дали низку вдалих творів для дітей.

Єврейський письменник Рахміль Грін в оповіданні «Над колискою дитини» змалював животворний вплив нових радянських людей на відсталу, духовно покалічену людину. Наша сучасність хвилює також творчу уяву єврейського прозаїка Шіє Перле.

Цей порівняно невеличкий доробок львівських письменників показує, що протягом дев'ятнадцяти місяців існування Радянської влади на визволеній від шляхти землі внутрі письменницької організації проходив великий і складний процес перебудови. Його перебіг показав, що необхідною умовою для успішного оволодіння сучасною тематикою є — повсякчасно і повсякденно пізнавати наше бурхливе, захоплююче життя, жити думками і прагненнями трудящих мас, що своїми руками будують щастя людства — комунізм. Секретар ЦК КП(б)У по пропаганді тов. Лисенко, виступаючи на творчій конференції львівських письменників, правильно сказав, що хто за цей час не приступив активно до цього величного процесу, хто не віддав йому серця, той не зможе дати і не дасть великого художнього полотна.

А саме великих художніх полотен і вимагає наша епоха. Полотен, які показували б нових людей у всій їх багатогранності, які запалювали б народ до нових, все більших і більших перемог. Щоб показати цих людей — живих і повнокровних,— письменник мусить глибоко вивчити їх і в серці своєму горіти одним вогнем з ними. Тільки тоді він зуміє вірно відображати життя, тільки тоді талант його стане могутньою зброєю в боротьбі за комунізм.

Досі письменники західних областей здебільшого відбивали в своїх творах на сучасні теми визвольний пафос, показували права визволеного народу. Сьогодні ж настала пора показувати обов'язки нашого народу перед своєю Батьківщиною, яка є Батьківщиною трудящих усього світу. Тим-то, показуючи нових, позитивних людей, письменник не повинен ніколи забувати, що його герої своєю працею, відданістю — не на словах, а на ділі — великій справі Леніна збільшують оборонну могутність соціалістичної Вітчизни та що цей їх патріотизм нерозривно пов'язується з поняттям і н т е р н а ц і о н а л і з м у.

Звичайно, до справи сучасної тематики не можна підходити спрощено. Адже кожний народ має своє героїчне минуле, з якого він черпає запал і натхнення до нових дерзань. В історії всіх народів є чимало світлих сторінок, що промовляють про боротьбу народних мас за волю, про героїв, що вічно житимуть у пам'яті трудящих. Знаємо, як сильно перекликається з нашою епохою історична п'єса Ванди Василевської «Розповідь про Бартоша Гловацького», наснажуючи маси ненавистю до шляхетських гно-

бителів, запалюючи в них віру в незламну, нездоланну силу народу. Тому було б неприпустимою помилкою забувати в літературній творчості про минуле, не перетоплювати його в горнилі творчого натхнення. Але не меншою помилкою було б поринати з головою в це минуле, не присвятивши кращої частки свого таланту оспівуванню наших неповторних героїчних днів.

Ми тепер перед 25-ю річницею Великої Жовтневої соціалістичної революції. Треба, щоб до того часу кожний письменник виявив повністю свої творчі можливості. Нещадно борючись зі спрощенством, трафаретом, безплідним формалізмом і халтурністю, письменники визволеної землі повинні віддати всі свої сили служінню своїм пером справі комунізму. Тільки ще глибше поринувши в життя і вивчивши його, ми зможемо задовольнити великі вимоги, що їх ставить сьогодні перед нами історія.

ПОЕЗІЯ БОРОТЬБИ

Годі говорити без хвилювання про «Поезії» О. Гаврилюка. В них втілена вся безталанна молодість цього сина сільської бідноти, палкого співця її горя та прагнень. Ці вірші ковані у вогні боротьби з капіталістичною Польщею, в них звучить скорбота і гнів, страшний гнів поневоленого народу. Не було знущання, якого не терпів би молодий поет від шляхетських варварів, але його пісня навіть в найважчі хвилини звучала сміливо і гордо.

Рвуться слова, снуються, тчуться
      пісні-плакати,—
кину я їх через грати
      над стріхи селянської хати,
а друзі там їх підхоплять
      і розгорнуть грудьми молодими,
і пісня плакатом зависне,—
хто ці плакати зніме!

Поезія Гаврилюка тісно, нерозривно зв'язана з його життям. Це бурхливе, кипуче життя письменника-борця звучить у кожному рядку його віршів. Поезія його наскрізь бойова, революційна, а безпосередня щирість її пафосу виростає з переживань людини, яка цілком віддала себе справі революції.

Пам'ятаю, одного морозного січневого дня пронеслася по Варшаві вістка: «Гаврилюк у Березі». Краща частина польської інтелігенції спалахнула обуренням. Перед владою були поставлені вимоги про звільнення, прогресивна преса почала кампанію на його захист. Було щось хвилююче в тому одностайному фронті боротьби кращих людей столиці за врятування від страхіть концтабору українського революційного поета з далекого Полісся, автора пісень, які насправді знялися понад села й міста й зависли на них, мов плакати. Ця кампанія за звільнення Гаврилюка підкреслила незламну дружбу обох народів, уярмлених

спільним ворогом, ворогом усього передового трудящого людства — капіталізмом.

І через деякий час уряд був змушений звільнити з Берези тов. Гаврилюка. Свою муку, свої нелюдські страждання поет ще в мурах катівні втілив у вірші не на те, щоб проливати ліричні сльози над своїм горем, а на те, щоб розпалювати ще більше гнів народних мас проти катів-гнобителів. Його «Пісня з Берези» — це зворушливий гімн безмежної відданості класові трудівників, це патетичний провісник близьких днів розплати; сталевим, революційним гартом віє від слів:

...вергнуті диким наказом,
ми на ліктях повземо в болоті;
та кпимо ми, бо нашого духу
у болото їм вергнути годі.

З концтабору думка поетова лине до рідних, дорогих людей, до «вірних друзів суворої громади» та сім'ї. В цих рядках Гаврилюк розкриває свою сповнену любові душу. Прощаючись з матір'ю, він протиставить синівській слинявій любові почуття нової людини, яка любить не сліпо чи біологічно, але серцем та розумом, як і личить борцеві за справу комунізму. Він не потішає матері-страдниці, цій трудівниці втіха не потрібна.

Прощавай! І в прощанні моєму
більш любові, і пристрасті, й шани,
як в синків, що тримаються дому,
а трусливістю землю поганять.

Звертаючись до свого сина, автор поеми виявляє ставлення революціонера до смерті, яка страшна лише тим, хто зміст свого життя добачає тільки в повному коритці:

Світ лихий тільки плазам безкрилим,
що калічно живуть лиш собою,
і ганебно страшна їм могила,
бо урве все, що змістом було їм...
...Поки ж іншого щастя немає,
як за щастя майбутнє вмирати.
Вгору ж, пісне! Розлийся, безкрая
пісне сина й товариша тата!

Не зламає його волі боротися до загину й любов до дружини. Його малодушність убила б любов у серці дружини-товариша, вона в кращому випадку перетворила б піднесене почуття в побутовий конвенанс [1].

[1] Звичку.— *Ред.*

Нас любов з шляху честі не зводить,
нам на крилах вагою не висне:
спів любові — як пісня свободи,—
ясна й горда кривавляча пісня!

Часи революційної роботи Гаврилюка в столиці західноукраїнських земель, Львові, мусили залишити тривалі сліди в його житті. Поема «Львів» будить у нас спогад героїчних днів, коли здавалося, що львівський пролетаріат нанесе смертельний удар пануванню шляхти. Змальовуючи історичний уже похорон Козака, він дає ряд картин, надиханих пафосом революційного піднесення. Проте місцями поет знижує тут свій поетичний літ, виявляючи недостатню підготованість до творення епічних полотен. Це особливо позначається в баталістичних сценах.

«Львів», написаний влітку 1939 року, майже напередодні визволення, має в прикінцевій строфі рядки:

Прощай же, мій чудовий Львове,
хтозна, чи прийдеться мені
твоїми вулицями знову
водити боротьби пісні.

Через декілька тижнів над Львовом вільно залопотіли на осінньому вітрі прапори довгожданої волі, і Гаврилюкова пісня розгорнула крила до нового зльоту. Отримавши змогу поїхати до столиці революційного світу, зореносної Москви, він низько схиляє голову перед Мавзолеєм Леніна. В думці поета проходять минулі роки бойової слави, і налите радістю перемоги серце родить нові рядки:

І так мало обіч Мавзолею
ще пройшло тих незрівнянних днів!
І у щасті заплакав би Ленін,
якби плакати Ленін умів.

Вірші Гаврилюка деколи сирі й не цілком відточені, не завжди чіткі й художньо закінчені його образи, але всі ті недоліки поет, сподіваємося, переборе. Його поезія свіжа, небуденна, вона показує, що в Гаврилюкові є великі творчі можливості і що він зуміє їх використати так, як використав своє молоде життя на найбільш почесну службу — службу народові.

САТИРИК-ГРОМАДЯНИН

В одному з своїх оповідань Іван Франко наводить слова судді, одного з тих, що судили обвинувачених у революційній діяльності:

«Що таке соціалізм, я, бігме, не знаю, та лише знаю, що це щось гідне кари».

Суддя сказав це з цинічним гумором, не усвідомлюючи, мабуть, ні на хвилину, скільки лячної безсоромної правди було в його словах. Лад узаконеного грабунку і суспільної кривди був змушений спиратися на зграї людей-автоматів, які не за страх, а за совість вислуговувалися перед панівним класом. Пишаючись своєю освітою і високим щаблем у суспільній ієрархії, ці люди тим часом втрачали поступово всяку людську подобу. За золотий комір, за ліниве, безтурботне життя вони продавали свої почуття, свій розум, усе те, що становить цінність людини. Брехати було вигідно, за брехню платили дзвінкою монетою.

Сідаючи на лаву підсудних, Франко-революціонер не мав ніяких ілюзій. Він знав, що судитимуть його вірні найманці класового ворога.

Судіть мене без боязні,
Таж сильні ви, то знаєте!
Судіть без встиду, таж ви встид
На прив'язі тримаєте;
Судіть, як каже право вам,
Судіть остріше, тяжче ще,—
Таж ви і право — то одно
В одній машині колісце.

(«На суді»)

Проте не тільки в суддях була справа: їх устами читав Франкові присуд весь грабіжницький клас, клас графів бадені, гольдкремерів, малицьких, лисишиних, організова-

ний, озброєний до зубів, готовий па все, щоб тільки забезпечити своє панування. З цим класом і почав боротьбу молодий Франко в часи, коли боротися було особливо важко, коли сили робітничого класу на галицькій землі пе були ще надто великі. Письменник-борець міг протиставити могутньому ворогові тільки своє слово, міць свого великого письменницького і публіцистичного таланту.

І Франкове художнє слово виявилось незабаром потужною зброєю, що болюче вдарила в противника, зірвала з нього маску, показуючи трудящим усю огиду експлуататорів та їх клевретів.

У величезній літературній спадщині Івана Франка почесне місце займають сатиричні твори. Їх дуже багато. Адже з усякою мерзотою письменникові доводилось провадити запеклу невблаганну війну. Нещадно висміюючи пороки буржуазного суспільства, Франко давав водночас глибокий аналіз його соціальній суті:

Хто любить приноси,
Хто любить чуже
До себе горнути,
Хто голих стриже,
Хто вміє тягнути
З робучих людей
Остатнюю свитку,
Сирітських дітей
Здирає, як липку,
Хто надто турбуєсь
Сусідським добром,
Нехай нас пильнуєсь,

(«Оси»)

І вони «пильнувалися». Влада садовила письменника-бунтаря за грати, а «рідна» реакційна наволоч організувала йому бойкот, опльовувала поета на сторінках своїх продажних газет, обвинувачуючи його — полум'яного борця за справу народу — в... бракові патріотизму. На це Франко відповів вбивчим сарказмом у вірші «Сідоглавому»:

Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала,—
Я ж гавкаю раз в раз,
Щоби вона не спала.

. . . .

Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли, корови,—
Я ж не люблю її
З надмірної любові.

З особливою силою бичує Франко «патріотичних рутенців» у «Ботокудах» *. Ця сатирична поема була скалкою в оці українських націоналістів, які склали проти неї, як і проти всієї майже творчості Івана Франка, змову мовчання, вважаючи, що таким чином вони найкраще опанциряться проти її нищівного вістря. Але даремні їх сподівання. Безсмертна тінь Франкового «ботокуда» ходила за ними крок у крок: настільки вона характерна для духовного обличчя тупого націоналістичного варвара, де б він не звив собі гніздечка, де б не запустив свої брудні щупальці.

Як протягом останніх десятиріч жовто-блакитна зграя шкуродерів віддавала і віддає себе на службу контррозвідкам імперіалістичних держав, намагаючись запродати гуртом і вроздріб український народ, так і за часів Івана Франка вона падала ниць — на той раз перед австрійським престолом. Зашкарублі бюрократи, заплилі жиром попи, туполобі домовласники, розбагатілі купці й фабриканти, патріотизуючі поміщики-кровопивці, газетні посіпаки — вся та різношерста публіка муром стояла на варті власницьких своїх жалюгідних інтересів, пильно дбаючи про те, щоб жоден промінь світла, науки і правди не осяяв країни. Люті вороги народу, вони намагались будь-якою ціною затемнити класову свідомість зневажуваного ними «бидла».

Ботокуди — педагоги:
Щоб у бидла відібрати
Всю охоту до науки —
Требника дають читати.

З чималою силою і пристрастю Франко хльоскає «світогляд» цієї погані:

На землі такий порядок:
У долині бидло сіре
Робить, мре, хреститься й твердо
Все держиться предків віри.

Понад ним війти, жандарми,
Поліцейські своїм трудом
Лад піддержують суспільний,
Шлях рівняють ботокудам.

За це «рівняння шляху» галицькі ботокуди вислуговувалися наввипередки перед своїм господарем. Пам'ятає народ політику вірного служіння націоналістичних ватажків варшавським катам українських трудящих, час ніколи

не закреслить на сторінках історії ганебну роль рутенських політиканів в останній чверті минулого сторіччя. Запродаючись то австрійським володарям, то розвельможнілій шляхті, то царському урядові, вони виступали назовні, як ревні захисники інтересів українського народу... у віденському парламенті. Їх мерзенну роботу показує Іван Франко в «Думі про Наума Безумовича», тобто попа-демагога Наумовича *, відомого тим, що він був водночас агентом російської й австрійської охранок. Цей «депутат парламенту» був слухняним знаряддям прем'єр-міністрів, впливаючи на інших рутенських депутатів, щоб і вони продавали за юдин гріш кровні інтереси народу. Ось як характеризують себе парламентські ботокуди в Франковій сатиричній «думі»:

Хоче грошей пан міністер —
Як ми сміємо не дати?
За міністром голосуєм,
Бо ми руські депутати!

Лиш одну надію маєм
На міністра... Ясний пане,
Чень же, хто вам вірно служить,
То й заплату той дістане?

І діставали заплату, хоч і мізерну. Діставали за Австрії, діставали за Польщі, аж прийшов день народної розплати, що змів націоналістичну нечисть у помийну яму історії. В тому чимала заслуга Івана Франка, великого українського письменника і палкого борця за визволення трудящих з пут духовного й економічного рабства.

ВІН ЖИВЕ І ЖИТИМЕ

Два роки тому світову пресу обійшов незабутній фотознімок: зруйнування німцями пам'ятника Адаму Міцкевичу у Кракові. Накинувши зашморг на шию поета, німецькі солдати і офіцери з напруженням усіх сил тягли бронзову статую додолу. Робили це на очах зігнаних з усіх усюдів поляків, змушуючи їх наново переживати страшну ганьбу поразки і неволі.

Німці домоглися свого: через якусь мить пам'ятник поетові лежав потрощений на бруку краківського ринку. Те ж саме вони зробили з пам'ятниками великому Адамові у Варшаві та інших містах. Гітлерівцям здавалося, що, вбивши поета символічно, вони вб'ють його в серцях поляків, у серцях усього людства.

Але німецькі скоти прорахувалися, як прорахувалися і в багато чому іншому. Коли польська земля стогоном стогнала під тягарем падаючих пам'ятників Міцкевичу, польський народ переживав те ж саме, що переживав український народ над руїнами своїх зганьблених німцями національних святинь; є кривди, яких не прощають, є ворог, з яким можна скінчити боротьбу лише тоді, коли він віддасть свій останній подих...

Міцкевич був полум'яним патріотом. Патріотом у творах і в житті. Вже на світанку життя поета його вколисував до сну шум литовського пралісу, шум, в якому дитина чула нестихаючу скаргу народу, споконвіку терзаного тевтонськими «дітьми сатани». В той час кращій частині польської молоді, в тому числі і Міцкевичеві, доводилося вести важку нерівну боротьбу з царськими сатрапами. Але поет серцем своїм відчув, що за річкою Німан, в тьмяній імлі мазурських озер, підростають до чергового грабіжницького походу на Схід нащадки тих, які винищили були до останньої людини литовське плем'я пруссів,

загарбавши не тільки його землі, але й ім'я. «Гражина» і «Конрад Валленрод», хоч один твір від другого ділять роки,— це крик поетової душі, крик бойової тривоги, остороги перед ворогом, який не знатиме ні милосердя, ні пощади, який емблемою своєю зробить мертву голову.

Гітлерівці не можуть забути цього поетові, як не можуть простити йому всієї його творчості, пройнятої таким вогняним і творчим патріотизмом, який раз назавжди входить у плоть і кров народу. Тому німецькі штабні доценти від літератури оголосили великій тіні поета смертний вирок.

У той час як палкий і безстрашний Віктор Гюго разом з передовими людьми Другої республіки * готувався дати відсіч прототипові Гітлера — миршавому наполеонідові *, який згодом, уярмивши Францію, віддав її на поталу пруссакам, Міцкевич словом і ділом будив духа свободи, визволеного з пут національної обмеженості і феодального традиціоналізму. Понура тінь тодішнього жандарма Європи Миколи I не приховувала від очей автора вірша «До братів росіян» світлого обличчя народу, який уже в грудневі дні 1825 року показав себе гідним місії, що він її почав здійснювати в жовтні 1917 року, народу, який першим визнав незалежність Польщі, а сьогодні ціною святої крові своїх синів воскрешає батьківщину Міцкевича з мертвого сну німецької неволі.

З вересня 1939 року польський народ переживає свою голгофу *. Разом з ним з цим же тернистим вінком на голові крокує шляхом сторіч і його поет, його гордість і слава — Адам Міцкевич.

В 1940 році, коли найстаріший в Польщі Краківський університет німецькі окупанти перетворили на «інститут онімечення Сходу», коли на майданах польських міст догорали останні книжки Міцкевича, була країна, єдина країна, яка урочисто відзначила 85-річчя смерті великого поета-демократа, складаючи таким чином данину поваги і співчуття терзаному польському народові.

Назавжди залишиться в нашій пам'яті присвячена Міцкевичеві сесія університету в українському місті Львові та святковий вечір у театрі опери та балету, коли російський письменник Нікулін *, вказуючи рукою на захід, сказав: «Польський народ, народ Міцкевича, не може загинути, польський народ безсмертний».

Так, польський народ не загине! Це показала в недавніх боях дивізія ім. Костюшка, це показують у безупинних, щораз запекліших і сміливіших сутичках з німцями польські партизани, які на своїх прапорах написали ім'я поета-страдальця. Скоро настане день, коли одні й другі під переможну музику радянських гармат здіймуть над польськими містами і селами біло-червоні прапори.

Червона Армія, радянські народи зроблять усе можливе, щоб сокровенна мрія поета, прихована таємничими словами: «ім'я якого — сорок і чотири» *, була здійснена в історичному році, що його останні цифри складають — сорок і чотири...

А коли прийде час вдруге святкувати роковини Адама Міцкевича, радянські народи покладуть перед його пам'ятником гори квітів. Серед них будуть також і квіти України, яка завжди свято шанувала пам'ять великого поета Польщі. Їх колір буде червоний, бо червоною була кров нащадків великого Тараса, пролита за спільну справу, дорогу кожному серцю, що б'ється в ритмі віршів великого Адама.

СОРОКАТИЙ ІВАСЬ

Не треба мати особливого довір'я до людей, які замість «огірок» кажуть «огірочок», а замість «капуста» — «капустка». Зараз побачите чому.

У древньому місті Львові жив (і поки що живе ще) Юра Шкрумеляк *. Що це була за людина! Вже змалку наш Юра відзначався євангельською кротістю та смиренням, і люди були впевнені, що як тільки Юра підросте, то неодмінно піде в монастир.

Але Юра не втікав від мирських турбот, він відважно кинувся у вир житейської суєти і з солодкою, всепрощаючою посмішкою на губах з'явився одного ранку у великому і грішному місті Львові.

Тут він одразу звернув на себе увагу. Звернув не тільки тим, що замість «гроші» говорив «грошики», замість «дівчата» — «дівчаточки», а замість «вода» — «водка». Більше всього вразив львів'ян його творчий геній, який показав світові, що можна водночас однією рукою писати вірш, другою — роман, а третьою... Та ні, третьої руки в Юри не було. Проте, хоч і не було, він умудрювався трохи не щотижня випускати в світ роман, сто віршів і дюжини дві оповідань.

Але справжня слава незрівнянного Юри починається з появою у Львові Івана Тиктора, видавця так званої «Коров'ячої газети», що платила відшкодування тим своїм передплатникам, в яких здохла корова. Мабуть, з любові до корів, цих, як Шкрумеляк любив по-щирості казати, його «сестер по крові», наш поет стає чільним співробітником газети, під псевдонімом «Іван Сорокатий».

З того часу не було номера «Коров'ячки», де б не з'являвся віршований фейлетон, який обов'язково кінчався словами:

...А тото вам мав сказати
Іван Сорокатий.

Що за «тото» мав сказати своїм читачам Іван Сорокатий? Він мав їм сказати, щоб надсилали газетці передплатку, поки не здохла їм корівка, щоб вони трималися купки, а крім того з кожного рядочка плював слинкою і жовчкою на Радянську Україну.

На результат недовго довелося чекати: голий раніше, як соколик, Юрасик-Івасик збудував собі чималенький дімочок...

Коли ж прийшов вересень 1939 року, а з ним Червона Армія, Юрасик-Івасик не припинив ні на хвилину творчої роботи. Його верстат викидав тепер конвейєром сотні віршів, у яких «сонце» називалося «сонечком», «воля» — «воленькою», а «карбованець» — «карбованчиком». Він хотів навіть «Кремль» назвати «кремликом», однак не міг знайти для цього слова підхожої рими. З блаженною посмішкою на губах, з ручками, побожно складеними на круглому животику, він ставав на мітингах під самою трибуною і кричав: «Хай живе!», обмірковуючи при цьому висоту свого чергового гонорарчика.

А потім Львів, разом з Шкрумеляком, захопили німці. Вулиці міста спливали кров'ю тисяч його жителів. А Юрасик-Івасик? З тією ж незмінною солодкою усмішкою, з правою ручкою, слухняно піднятою для фашистського привітання, він криком «хайль» зустрічав гітлерівського губернатора, а повернувшись додому, написав у черговому творчому натхненні віршик «Диво в діброві». Що за «диво»? А послухайте:

Зеленіє дуб-дубочок,
бо вже сонце гріє ниву,—
веселіє мій синочок,
бо пригодонька щаслива.
(«Львівські вісті», 1942)

Як бачите, нема тут, по суті, жодного дива. Шкрумеляк — не Шкрумеляк, а Іуда; Юрасик-Івасик — не Юрасик-Івасик, а Іудушка. Не диво й те, що йому мариться дуб-дубочок, бо ж на ньому, як відомо, закінчив колись свою «пригодоньку щасливу» Іуда.

Не диво також, що після того всього хочеться на адресу цього безподібного поета сказати по-галицькому:

— А шлячок би тебе ясний трафив, Юрасику-Івасику — націоналістичний холуйчику!..

МАМЕЛЮКИ *

Якщо ви мали коли-небудь можливість познайомитись ближче з жовто-блакитною літературною братією, ви не будете вже дивуватись нічому.

Василь Пачовський * почав був своє «переродження» з того, що один з своїх віршів, друкований у 1909 році і — як йому здавалося — всіма призабутий, здав до друку в 1940 році, вставивши в нього замість одного з князів — радянського воїна. Через рік після того він згинався в три погибелі перед гітлерівськими солдафонами, підсуваючи їм цидулки з своїми гімнами на адресу «нової Німеччини».

Василь Софронів-Левицький був колись один з драбантів * Донцова і разом з цим провінціальним бомбастом * проповідував нового фашистського гомункулуса * — людину з характером, думками і прагненнями... степового вовка. В 1939 році вовк Софронів з'явився одним з перших у Клубі радянських письменників, але вже — в овечій шкурі.

Носив її недовго, точніше кажучи: до 29 червня 1941 року. З того дня вовк став знову вовком і завив на стару мелодію.

Юра Шкрумеляк був також соковитим екземпляром галицького ботокуда. До 1939 року він був одним з найбільш активних опльовувачів усього радянського. З приходом у Львів Червоної Армії, Шкрумеляк моментально «перебудувався», і тепер на товстелезних конвертах з його віршами з'явились уже нові адреси: «Київ», «Харків», «Москва». Художній рівень цих віршів був такий самий, як і за Польщі, такий же самий зміст; новою була зате — радянська на цей раз — термінологія.

Та досить було з'явитись у Львові гітлерівцям, щоб Шкрумеляк знову змінив шкіру. Тепер він дякував за

своє «визволення» людожерам та їх фюрерові і по радіо закликав українських селян здавати німцям контингент та йти в дивізію СС «Галичина».

Правда, були серед львівських жовто-блакитних літераторів і такі, що не взяли в радянських видавництвах ні одного карбованця. Це ті, які вже в перші тижні становлення Радянської влади в Західній Україні визнали за краще ходити без машкари і помандрували до Кракова на такий солодкий для них хліб гестапо.

Поведінка всієї тієї компанії під час німецької окупації — це окрема і найяскравіша сторінка книги ганьби жовтоблакитників.

В той час, як зруйнована, сплюндрована, в саме серце поранена гітлерівцями Україна стогоном стогнала, ця зграя строчила наввипередки віршовані й невіршовані дифірамби в честь ката її — Гітлера.

В дні, коли у Львові не змовкали розпачливі крики палених живцем людей, а в Янівському таборі скреготіла машина для мелення людських кісток, жовто-блакитні мамелюки Гітлера з спокійним серцем писали і — друкували:

Зеленіє дуб-дубочок,
бо вже сонце гріє ниву,
веселіє мій синочок,—
бо пригодонька щаслива...

(Ю. Шкрумеляк)

Накази німецьких губернаторів були для них найвищим законом. Треба було генерал-губернаторові Франку натиснути на українських селян, щоб здавали йому хліб? Одне його слово, і борзописці в цю ж мить бралися за пера.

Забаглося Гітлерові українського гарматного м'яса,— купчинські і бабії і тут ставали йому в пригоді, віддаючи весь свій рифмотворчий запал комісіям, що вербували банди яничарів.

Все це робилося з угідливою усмішечкою Смердякова *. В підлабузницькому шалі львівські «тірольці Сходу» * доходили до того, що друкували переклади «творів» німецьких писак з націонал-соціалістської партії, залюбки вибираючи при цьому вірші, які пропагували «дранг нах остен» * і створення «храму Великонімеччини» на кістках слов'янських народів, отже, й — українського (вірш Т. Кернера «Заклик» у перекладі С. Гординського *).

Не залишився позаду за гординськими інший ентузіаст третього рейху В. Державін *. Той знайшов об'єкт для своїх псалмів в особі відомого колись німецького лірика Стефана Георге, який на схилі свого віку вирішив проміняти перо на — собачий хвіст. В. Державін з умилінням ревного лакея споглядає, як Георге виляє цим хвостом перед своїм фюрером і, послужливо переклавши зразочок такої горе-лірики, називає її «пафосом і культом досконалості»...

В. Державін — це один із невеличкої купки професійних зрадників типу А. Любченка. Над цими відростками неопетлюрівщини доля жорстоко поглумилася: вони пройшли достеменно такий самий шлях, як і їхні попередники в 1920 році. Якщо вони не звили собі ніде кубельця і змушені були втікати разом з гестапівцями все далі і далі на захід, у тьмяний німецький тупик, то це вже не їх вина... Адже, перебуваючи у Львові, вони робили все можливе, щоб підтримати на Україні гітлерівський «новий порядок», і в цій каїновій роботі державіни, любченки, осьмачки і гай-головки нітрохи не поступались перед своїми львівськими побратимами.

Безпринципність? Ні в якому разі. У всіх них є свій принцип; він був, є і буде до самого їх скону. Цей принцип — зрада, перманентна зрада своєму народові.

Шкрумеляки і гординські не вилупились з яєць випадкової курки. Ні, вони — продукт старого, солідного німецького інкубатора.

В 1848 році вони допомагали Меттерніхові душити революцію; в 1914 році ці «тірольці Сходу» плювками і камінюками зустрічали українських селян, тисячі українських селян, гнаних австрійцями на шибеницю. Їх вірнопідданчим почуттям не було ні меж, ні краю. Ті периферійні трубадури німецького імперіалізму в лакейському екстазі створили були навіть щось на зразок легіонів * і, поєднавши австрійський мундир з шапкою-мазепинкою, претендували до ролі конкістадорів, які мали здобувати для скіпетра Габсбургів усю Україну — від Одеси по Харків.

Наука цісарсько-королівських губернаторів і міністрів не пішла в ліс. Найвірніші з вірних залишились ними навіть тоді, коли... не було вже кому бути вірним, бо і Ві-

день, і Берлін були виведені з ладу. Попросивши в намісника не існуючої вже монархії дозволу на переворот, вони перемалювали чорно-жовті вивіски на синьо-жовті і під цими вивісками намагалися зробити з Галичини резерват колишньої австрійської імперії, з тими самими законами, що й за Франца-Йосифа, з тими ж офіцерами-німцями, з тими ж жандармами, з тими ж польськими поміщиками і з тими ж українськими іванами без роду і — без землі.

Підібравши собі генералів і полковників з милозвучними «українськими» прізвищами», як Ціріц, вони вирішили продовжувати політику вільгельмівського генерала Гофмана й на зміну гарнізонам розгромленої Австро-Німеччини послали на Україну свої війська. Ті самі війська, що мали обороняти від армії Пілсудського Львів, Станіслав і бориславську нафту.

Коли з цього нічого не вийшло і генерал Ціріц не в'їхав на білому коні ні в Москву, ані в Київ, галицькі мамелюки німецьких кандидатів у наполеони — за тимчасовою непридатністю берлінського господаря — звернули свої очі на Варшаву і з піснею «Буде лях проклятий...» відкрили цьому ж ляхові шлях на Київ.

Після карантину в польських концтаборах мамелюки повернулись на насиджені гнізда і, вмостившись вигідно на старих перинах, замурликали традиційної пісні: «Мир вам, браття, всім приносим...». Всім, за винятком українського і російського народів, яким мамелюки оголосили війну на смерть і життя.

Не треба думати, що любов мамелюків до Варшави була щира. Їх тактика була та сама, що й німецької меншості в Польщі: тактика спокійного вичікування, поки прусський яструб знову поросте пір'ям, нагострить свій дзьоб і кинеться на Схід — через труп Польщі на Київ, Харків і Донбас.

Це вичікування не було дуже прикре. «Опозиція його величності» була заняттям досить рентабельним, а концесії на фабрики і експорт масла давали матеріальну можливість приємно проводити час між однією і другою політичними кон'юнктурами. Правда, за концесії мамелюки розплачувались концесіями, та це їм нічого не коштувало, бо покривдженими, як правило, виявлялись не вони, а українські робітники і селяни.

Вересень 1939 року був для мамелюків місяцем великих надій і великого розчарування. Замість свастики вони побачили на львівській ратуші такий ненависний їм червоний прапор, прапор свободи і відродження людства.

Мамелюки мусили вирішити: або — або. І вони вирішили: або їхали під крила гестапо в генерал-губернаторство, або залишались дома. Проте і одні, і другі і тут, і там робили те ж саме. Краківські готували антирадянські диверсії, львівські — виконували їх. Краківські друкували антирадянські листівки, львівські — розповсюджували їх.

Нікуди правди діти, становище львівських мамелюків Гітлера було досить-таки складне. Йшлося-бо про те, щоб і капітал здобути, і в той же час — власну голову зберегти.

Вихід був знайдений. Одні мамелюки кричали на всіх перехрестях: «Хай живе!», інші — ті з літературним амплуа — кричали те ж саме на папері.

Ця вакханалія лицемірства і пристосуванства тривала рівно стільки часу, скільки потрібно було мамелюкам. 30 червня 1941 року вони дістали, нарешті, змогу скинути машкару і дихнути на повні груди знайомим їм, улюбленим і рідним повітрям німецької стайні.

Тепер вони почували себе на вершинах. Галицький куркуль, протягом 150 років дресований німецькими офіцерами в австрійській казармі, обмежений і тупий, підступний і лицемірний, боягузливий і в той же час безцеремонний, пожадливий і ненажерливий, як зрештою, всі глитаї всього світу, сказав собі, що пробила його година. Спущений з ретягу німецьким паном, він насамперед кинувся на співгромадян іншої національності. Гітлерівці грабували брильянти, він задовольнявся меблями, гітлерівці розтягали хутра, він радів латаними штанами.

Як нужа, множились «українські» підприємства, магазини, крамниці і крамнички, де можна було купити дитячі сорочки з ледве помітними слідами крові, сережки, тільки вчора зірвані з дівочих вух разом з м'ясом, костюми, які не встигли просякнути трупним запахом.

На вулицях галицьких міст і містечок з'явилися в формі українсько-німецьких поліцаїв вірні сини колишніх вірних австрійських капралів і цугсфюрерів *. Досить було такому обмундированому живодерові попрацювати на два тижні во славу Гітлера, щоб на його пальцях за-

блищали крадені персні, а кишені надулись від крадених грошей. Ці куркуленята з такою самою холоднокровністю шантажували свої жертви, з якою на другий день вони розпорювали їм животи багнетами.

Вони також відкривали собі крамнички та шиночки, і їх нітрохи не турбувало те, що кар'єра їх збудована на кістках сотень тисяч ні в чому не повинних людей.

* * *

Націоналістичний «парнас» дістав, нарешті, свого споживача. Правда, цей споживач був скупий, а коли в нього відчинялась калитка, то лише заради таких конкретних благ, як горілка й дівчата. За метикуваті вірші Гординського ніхто з них не дав би й одного окупаційного злотого. Їм треба було розваги.

І мамелюки пера п'ялись із шкіри, щоб задовольнити вимоги цієї наволочі. Для неї вони створили так званий «театр малих форм». Керницькі пріли над скетчами, а дилетанти-актори викривлялися до сьомого поту, щоб тільки розсмішити грошовитих вискочків.

Лужницький, колишній агент польської дефензиви, потім гестапо і по сумісництву голова львівської спілки мамелюків пера, влаштовував для цієї публіки літературні цирки, заради пристойності названі «літературними судами», під час яких пасажири фашистського пегаса з вихилясами кепських клоунів годували себе взаємно ляпанцями.

А все те робилося страшенно «по-європейському». Наодеколонене, пообмотуване наймоднішими галстуками, нагадувало це колишніх маломістечкових перукарів у день приїзду столичного театру із знаменитими актрисами. В цьому випадку театром був гітлерівський «Гран гіньоль», а його зорями обер- і унтерштурмфюрери, які ніколи не переставали і ніколи не перестануть бути для мамелюків досконалістю культури і цивілізації. «Культури і цивілізації» в інтерпретації смердякових, що звикли бачити світ у відбитті вичищених до блиску чобіт німецького володаря їхніх душ.

З хвилиною загарбання України німцями, лексикон жовто-блакитних літераторів зубожів раптом на одне слово, яким вони раніше жонглювали із спритністю старих ярмаркових шальвір. Маю на думці слово «Україна». Ні-

мецька заборона? Звичайно, і це нас нітрохи не дивує, як не дивує нас і те, що вони з такою готовністю піддались цій забороні. Україна — це ж не тільки Дніпро «сивобородий» і поетичні хатки з соняшником перед вікнами та добрячий премудрий пасічник із сторічним стажем. Це насамперед люди — справжні живі люди України.

Українські робітники? Їх мамелюки ненавиділи з усієї душі, і якщо доводилось коли-небудь мамелюкам згадувати про них, то з їх пер, замість чорнила, спливала тоді жовч.

Українські селяни? Мамелюки бачили тільки куркуля і його оспівували, як могли. Селяни одвіку думали-мріяли про землю,— мамелюки ніколи не присвятили цим думам ні рядка. Навіть тоді, коли за це їх ніхто б не посадовив за грати. Навпаки, кожна більш смілива гадка про землю для селян викликала в мамелюків пароксизм гніву, дарма що земля була здебільшого в руках феодалів польської національності...

Українська інтелігенція? І поготів, однак, в особливому скороченому вигляді. Героями їх книжок були або колишні офіцери УСС, точніше кажучи, ті з них, що на своїй «славі» зуміли збити потім дзвінкий капітал (див. герр рейхсдойтшер Шепарович), або камелоти цих рицарів комерції і політичної проституції — оунівські парубійки — ці довголітні тренувальники сьогоднішніх бандерівських різунів.

Авжеж, мамелюки пера «не визнавали» суспільних проблем. Класова боротьба? На думку цих інтелектуальних парвеню, вона просто не існувала, це була, мовляв, вигадка комуністів, масонів і євреїв. Щодо цього у них не було розбіжностей. Вони розходились тільки по одному питанню: в той час, як одні констатували безбуржуазність української нації, інші — ті з донцовського інкубатора — галасували про... всебуржуазність української нації. Все те нітрохи не заважало ні одним, ні другим служити не за страх, а за совість — буржуазії і боротися на смерть і життя з... українською нацією.

Вони ненавиділи і ненавидять російський народ, російську культуру. За віщо? За прогресивність російського народу і його культури.

Здичавілий від довголітнього культурного посту обиватель з душею оскаженілого від безсилої люті глитая второпав, що при неминучому зіткненні двох світів: молодо-

го, прогресивного з темними, найтемнішими силами реакції, останні знайдуть свою опору в солдафонській, по-вовчому загарбницькій та розістеризованій Німеччині, і тому він назавжди зв'язав свою долю з долею розбійницького Берліна.

Він не винен, що в цій грі поставив на дохлого коня: він, так само, як і його берлінський господар, вірив у чудеса та в їх симетрію.

Сперечатися про те, хто з цих партнерів дурніший, було б даремною витратою часу. Яке їхало, таке й здибало.

* * *

Настав час, і скінчилася «пригодонька щаслива»,— ось уже минає рік, як мамелюки потяглись у хвості битої гітлерівської армії. Це вже не еміграція. Хто ж бо у визволеній Європі дасть притулок цим вірним джурам німецького розбійника! Ні, це щось непорівняно гірше: безперервна мандрівка з кута в кут, з-під однієї хати під другу, і так — аж до скону під чиїмось порогом.

Морально вони давно вже вмерли. Ще рік тому мамелюки сновигали по Львову, посюсюкували, похихикували, базікали, декламували і писали — писали без кінця і міри, а сьогодні ніхто, достеменно ніхто не згадає про них теплим словом. Забули їх, забули їхню писанину. З бандерівського живодера не буде героя, з тризуба ліри не зробиш.

Ні, не письменниками були курпіти, цурковські й мельники, і не літературою їхні книжки. Це тільки мамелюки пера, добровільні штабні писарі одного з прусських регіментів: регіментів, яким уже прийшов кінець раз назавжди і разом з їх живим інвентарем — жовто-блакитними мамелюками.

Три роки страхіть німецької окупації залишили глибокі сліди в людській пам'яті. В горобину ніч, у хворобливому маячінні, коли на серце лягає важкий, як скеля, камінь, людям маритимуться палаючі міста, спливаючі кров'ю діти, вони водночас бачитимуть самозадоволені есесівські морди і людей-гієн, що нишпорять поміж трупами та згарищами. Серед них вони впізнаватимуть мамелюків пера — по каїновому таврі на їхніх чолах. І тоді люди шепотітимуть слова прокльону.

Найтяжчого з найтяжчих.

МОЯ РОБОТА В НЮРНБЕРЗІ

Я журналіст-аматор і хоч немало попрацював у пресі, проте, тільки діставши відрядження до Нюрнберга, я узнав, чим це пахне. Завдання було дуже відповідальне і надзвичайно важке. Не виконати його як слід — значило — не виправдати довір'я радянського читача, ба що більше — обдурити його, читача, і скомпрометувати себе у власних очах. Завдання було тим важче, що цілковита відірваність від читача не дає мені ніякої можливості спостерігати його реагування на мої кореспонденції.

Я сказав собі: треба дати читачеві новий, цікавий і повчальний матеріал. Треба будь-що уникати штампу, шаблону, повторювань тих самих думок, фраз, епітетів, особливо епітетів, враховуючи, що без них важко обійтися, коли мова йде, скажемо, про Герінга.

Не менш важливим питанням була форма подачі матеріалу. Я думав: треба писати правду і тільки правду у великому і в малому. Мінімум власних міркувань, які можуть читача цікавити, або ні, мінімум, потрібний для того, щоб змусити самого читача міркувати. Максимум спокійного тону, без лайки, щоб читач не подумав: сердиться Юпітер, бо не має рації. Якнайменше стилістичних квіточок, вирощених на багатющій ниві енциклопедій (дивіться, мовляв, як я багато знаю), щоб серед них не загубити правду і сенс, скоротити до мінімуму пафос, бо жінка й читач лише тоді вірять слову «люблю», коли воно вимовлене тихо й просто. Геть кокетливу претензійність, яка змушує кореспондента описувати зміну варти перед будинком суду о шостій годині ранку, хоч у той час кореспондент тільки повертався на другий бік.

Передо мною виникло також питання, чи варто давати великі нариси, чи не краще давати порівняно невеличкі кореспонденції, кожна з яких концентрувала б увагу чи-

тача на даній проблемі, проблемі сугубо політичній. Я вирішив робити саме так. Намагався при цьому уникати, як вогню, хронікальної розповіді про процес та якнайрідше описувати зал засідань і колір американських касок, як речі не дуже істотні і не дуже характерні для цього історичного процесу.

Нарешті, спонуканий журналістською амбіцією, я робив усе можливе, щоб діставати матеріали, не оголошені в інших наших газетах.

На цьому я заспокоївся і виводив ночами повільно, старанно літеру по літері, сподіваючись, що тепер усе буде гаразд.

Яке ж було моє розчарування, коли після першої телеграми з редакції: «дуже задоволені» одержав другу: «задоволені», а зараз після того третю: «загалом задоволені», в якій редактор робить мені на добавок докір у ...хронікальній розповіді про процес.

Висновки з цього такі. Не досить поставити перед собою завдання — треба вміти його ще виконати. А щоб уміти, треба працювати і працювати кожний раз по-новому. Треба в кожній статті шукати нових думок, бо вони — сіль і літератури, і публіцистики. Це важко, це неймовірно важко, однак це треба робити хоч би тільки з поваги до справи, яку заступаєш, і до себе самого.

Такі мої думки під Новий рік, думки, що їх ви, друзі, напевне ділите зо мною. Свідомість цього підтримує мене в моїй нелегкій роботі і допомагає перебороти труднощі, яких дедалі стає більше.

Сердечно вітаю з Новим роком і тисну руки.

Ярослав Галан.

ПІСНЯ ПРО ПОДВИГ

Коротке було життя Олександра Гаврилюка. Він загинув від німецької бомби, коли йому не було й тридцяти років. Невеличка також його літературна спадщина: закінчений напередодні Вітчизняної війни роман Гаврилюка загинув разом з автором і його сім'єю *. Лишилось кілька оповідань, надрукованих 17—18 років тому у журналі «Вікна», і видана нещодавно у Львові книжечка «Береза».

Досить однак ознайомитись з першими сторінками «Берези», щоб зрозуміти, яким невгасимим горінням сповнений кожний її рядок. Це не репортаж, це не повість, це гімн новому життю, тому життю, заради якого, за словами поета, «варто жити і вмерти варто».

В цій книжечці весь Гаврилюк. Син селянина-незаможника з підляшських пісків, Гаврилюк більше знав горе, ніж радість, так само, зрештою, як і всі трудящі Західної України у той тяжкий час. Він закінчив лише три класи народної школи; четвертого класу в селі не було. До рук хлопця потрапив «Кобзар» Шевченка й оповідання Івана Франка, згодом він читає твори Льва Толстого і Горького. В душі хлопця пробуджується любов до людини, ця любов стає потім провідною зорею в його житті. Але це не любов пасивного мрійника. Навколо кипить боротьба, Сашко не може не бачити її. Повз вікно його хати поліцаї ведуть закутих людей. Він знає: це не злодії, не харцизи, це кращі люди його села, це ті, що боролись за мрії Сашка й за ці мрії будуть довгі роки каратись у страшних мурах Вронок, Пьотркова, Равіча, Сєрадза.

16-річним юнаком Гаврилюк став у лави революційного селянства. Підпільній роботі віддає всі свої сили і всі поривання молодого серця. А підпільна робота —

це не лише романтичні сходини, розкидування в темну ніч листівок і вивішування прапора з серпом і молотом у найлюднішому місці. Це насамперед повсякденна напружена робота, це агітація, організація страйків, підтримування зв'язку між організаційними ланками підпілля, це, нарешті, постійна небезпека потрапити в цупкі лапи дефензиви з її арсеналом тортур, а потім — у кам'яний мішок тюрем для довгого ув'язнення. Іспит був важкий, та Гаврилюк витримав його. Минає рік-другий, і підпілля знає вже Гаврилюка як одного з найбільш ідейних, найбільш безстрашних революціонерів. Опинившись у тюрмі, він з допомогою старших товаришів уважно вивчає теорію марксизму-ленінізму, водночас пише перші свої вірші й оповідання. Незабаром пісні Гаврилюка співають політичні в'язні всіх тюрем Польщі.

Кілька років пізніше, коли ім'я Гаврилюка стає відомим Західній Україні і прогресивній громадськості Польщі, дефензива кидає письменника-революціонера за колючий дріт страхітливого концтабору в Березі Картузькій. Настали дні найтяжчого випробування. Звідси було лише два виходи. Один з них вів на волю, але його можна було купити тільки зрадою, ціною честі й гідності революціонера. Другий приводив до тяжкого каліцтва або й смерті.

Гаврилюк міг обрати тільки другий вихід. Він обрав його. Поліцейські палиці, що калічили його тіло, не зламали його, він мужньо і з гідністю пройшов крізь пекло фізичних і моральних знущань. Більше того. В цій страшній катівні уста в'язнів були затулені печаттю примусового мовчання, тут навіть, здавалося, їх думки були скуті кайданами звірячого режиму, але Гаврилюк знайшов у собі силу для літературної роботи. Вночі, в могильній тиші холодної й брудної камери, народжувалась його «Пісня з Берези», народжувалась і тут же передавалась із уст в уста, бо в умовах Берези не було іншого засобу для її увічнення:

Наче лук, моя думка напнута,
Моє тіло стужніло в напрузі:
— Чи досягне, чи буде вам чутен
Спів останній мій, може, о друзі!..
...Ми сміємось, бо ми переможці,
Хоч кати скаженіють над тілом;
З нас не вирвуть відступництва слово.—
Ні! Нема на землі тої сили!

Вгору ж дух наш, несплямлено чистий,
Тихий мир твій незламного гарту.
Друзі! Це є мій спів особистий,
Дзенькіт сталі в рядах авангарду.

* * *

Добре ворог цінив мою працю,
Щедру ворог зготовив розплату:
Білі тіні Ванцетті і Сакко *
Обіч мене — їх третього брата.

Своєму дворазовому перебуванню в концтаборі Гаврилюк присвятив згодом невеличку книжечку «Береза». Вона починається з моменту арешту письменника, коли поліцаї відривають його від ліжка вмираючої матері. У заарештованого немає ілюзій, він з першої хвилини усвідомлює, що чекає його в Березі. Його мучить лише думка, чи витримає він, чи вистачить у нього гарту? Гаврилюк знаходить відповідь:

«Витримати без зради можна скрізь: біль має свої межі — заміняється смертю або непритомністю. Треба тільки завчасно бути готовим прийняти все, до смерті включно. Зрада народжується в страху, а не з болю. Треба бути готовим умерти. І такої готовності вимагає великий авангард пролетаріату — партія. Хто став у лави великого фронту, хай знає тільки одне: прийняти все, прийняти смерть. Інакше — зрада. Хай ніхто не пробує віддатися революції наполовину,— це не вийде».

Гаврилюк лишиться до кінця вірний цим принципам. Але поки що випробування тільки починаються. Він зі стоїцизмом зносить перші удари, та водночас його потрясає кам'яний, мертвий спокій старих в'язнів Берези. Невже ж кілька місяців цього пекла могли так зламати ідейних, розумних, гордих людей? До фізичних мук Гаврилюка долучаються моральні. Його віра в людину — непохитна віра. Його непокоїть тільки думка: невже ж, невже ж не витримали ті, яких він знав і в яких так вірив?..

Сиплються удари на спину письменника, удари, від яких тіло, здається, розлітається на шматки. Після сьомого удару він чує нелюдський крик. І усвідомлює, що це кричить його катоване тіло. Розпачливим зусиллям волі він зціплює зуби: більше не кричатиме! Тепер

ворог не почує вже його крику, хоч пошматована спина спливає кров'ю від усе нових і нових ударів. Нарешті приходить мить перемоги й визволення: в'язень падає знепритомнілий на підлогу, але ворог не почув більш його зойку. Перший і, може, найтяжчий іспит в'язень витримав з честю.

Група Гаврилюка потрапляє на роботу в «бетонярі». До письменника непомітно наближається молоденький в'язень, відомий тим, що провів 150 днів у карцері-могилі. Письменник чує слова втіхи й заклик берегти революційну честь. Від цього в'язня він дізнається, що в концтаборі існує конспіративна організація, яка й тут, у катівні, продовжує боротьбу з фашизмом. Почуття самотності зникає, новий в'язень відчуває, що він є членом великого колективу товаришів по боротьбі і стражданнях. З доручення організації, Гаврилюк організовує в своїй камері конспіративну керівну «трійку». Гаврилюк знову знаходить своє щастя, щастя борця за ідеї Леніна.

«...Революціонер, який зогнив морально, був не тільки сам знешкоджений для них, але ще й сіяв довкола себе огиду падіння й розкладу. За це й провадилась нерівна боротьба за дротами Берези між крицевим активом революції і потворною машиною концтабору: не допустити людей до падіння! Надихнути їх волею, крізь усі тортури пронести свою честь!» — пише він.

Не всіх гартує страждання, серед в'язнів є люди, для яких дорожче життя, ніж честь, ніж справа, якій вони ще вчора поклялись віддано служити. Це т[ак] зв[ані] декларанти. Гаврилюк ненавидить їх, як ворогів, зневажає, як зрадників. Йому самому, хворому, покаліченому, знесиленому, панок з дефензиви також підсовує клаптик паперу. Досить підписати його, щоб завтра ж опинитись за мурами Берези. В'язень з огидою відсуває декларацію ренегатства. Він міг обрати шлях мучеництва, шлях зради — ніколи.

Настав день, коли письменник діждався нагороди. Новоприбулі в'язні повідомляють Гаврилюка, що по всій Польщі піднялася хвиля протестів проти його ув'язнення. Безмежна радість охоплює в'язня.

Після трьох місяців ув'язнення дефензива змушена звільнити хворого письменника з концтабору. Гаврилюк повертається до сім'ї і до боротьби... В перші дні другої світової війни його знову заковують у кайдани й виво-

зять до Берези. Тут його, як і інших в'язнів, рятує від загибелі прихід Червоної Армії в 1939 році.

На сльозах радості обривається Гаврилюкова «Береза», патетична розповідь про те, як у фашистській катівні під безперервними тортурами гартувалась революційна сталь. В цій розповіді нема декламації, кожне слово її сповнене щирості великої душі й глибокої любові до трудового людства та до справи його визволення. В полум'ї цієї любові гине без сліду особисте горе й народжується радість життя, яка супроводжує письменника до останньої його хвилини.

«Береза» — прекрасна книжка, одна з тих, що не забуваються людськими серцями, що виховують покоління.

АВТОР НЕЗАКІНЧЕНОГО РОМАНУ

Серед 50 тисяч політичних в'язнів у польських тюрмах не було сливе ні одного, що не знав би пісні: «Голово ж ти моя нелегальная, сконфіскує тебе прокурор», що не підспівував би її в найважчі хвилини тюремного життя і не розігнав нею чорної туги. Однак мало хто з-поміж них знав, що автором пісні був Олександр Гаврилюк, їх товариш по боротьбі, співець їхньої і власної долі.

Невесела земля Підляшшя, ця оспівана Вандою Василевською «земля в ярмі». Якби не розколивані бужанським вітром сосни, її пісні нагадували б голодний казахський степ. Тут народився, ріс і виріс Олександр Гаврилюк. Скінчив три класи начальної школи; четвертого в їх селі не було. Чекала його зате школа злиднів, і в ній він одержав атестат зрілості: на шістнадцятому році життя Сашко став солдатом революції.

Я вперше побачив його у Львові восени 1930 року. Він з'явився зовсім несподівано в редакції журналу «Вікна». Саме тоді друкувалося у нас його третє, після «Прощайте» і «В очах дитини», оповідання «Наївний мурин», і воно жваво обговорювалося в колективі редакції. Якось трапилося так, що Гаврилюк прийшов, коли дискусія була в самому розпалі. «Продовжуйте», посміхнувся він широко. Він довгий час слухав мовчки, а потім попросив слова. Говорив про тенденційність у літературі, захищав її з таким запалом, з такою силою внутрішнього переконання, свою точку зору ілюстрував такими яскравими прикладами з практики масової роботи, що аргументи його нечисленних, зрештою, опонентів розвалилися, як картковий будиночок. Цей селянський хлопець умів блискуче говорити мовою нашої епохи.

Він був три або чотири дні у Львові і увесь той час майже не виходив з редакції. З ранку до вечора нишпорив у бібліотечній шафі, читав, записував; коли в редакції закінчувався робочий день, Гаврилюк лишався за письмовим столом і вставав від нього тільки на світанку, щоб годину-дві перепочити на канапі. Ця пристрасть Гаврилюка до друкованого слова і поспіх, з яким він перечитував книжку по книжці, були зрозумілі: молодий письменник тільки недавно вийшов з тюрми, і ніхто не міг ручатися, що він знову не потрапить до неї незабаром.

Вдруге ми побачили його у Львові в 1935 році. На цей раз він приїхав з дружиною і синочком, поселився у шевця Конкольовського, в глибокому підвалі. Тут же, за вікном, був укіс, порослий шовковистою травою, а над ним, десь високо, шуміли незримі дерева. Симпатичний господар квартири від світанку до пізньої ночі стукав за фанерною стіною молотком, але це нітрохи не заважало Гаврилюкові працювати: вдень він писав листівки й брошури, приймав партійних зв'язківців, організовував сходини, а вночі сідав за роман. Перший його і останній, на жаль, незакінчений роман. Коли Гаврилюк почав останній розділ, на роман поклала лапу дефензива, і плід кількох років важкої праці потонув у поліцейських архівах.

Влітку 1936 року, через кілька тижнів після того, як Гаврилюк промовляв з трибуни Антифашистського конгресу працівників культури, ми одержали сигнал: мерщій виїжджайте із Львова. Перед Гаврилюком стало питання: куди ж їхати з сім'єю. Але на міркування не було часу, Гаврилюк зробив те, що мусив зробити: завіз сім'ю в рідне село.

Трохи згодом письменницькі кола Варшави облетіла звістка — Гаврилюк у концтаборі Береза Картузька. Піднялася буря протестів. В. Василевська, А. Струг, * В. Броневський, Г. Крагельська, С. Добровольський * звернулися до польського Пенклубу та Академії літератури з рішучою вимогою вжити перед урядом заходів для звільнення письменника з страшної катівні. Реакційне керівництво обох цих установ напочатку категорично відмовилось будь-що зробити в цій справі. Однак натиск з боку представників польської прогресивної думки був такий сильний, що мастодонти з офіціальної літературної верхівки налякались і після довгих мірку-

вань знайшли вихід: вони заявили, що на цей раз Гаврилюка буде звільнено, але на другий раз вони вмиють руки...

Дефензива зрозуміла як слід ці слова. Через короткий час після виходу Гаврилюка на волю його було заарештовано вдруге, і на цей раз ворота з Берези на волю відчинила перед ним тільки Червона Армія.

Ми зустрілись у радянському Львові. Однак довго розмовляти в ті незабутні тижні й місяці не було часу; роботи в нас усіх було так багато, як ніколи в житті. На деякий час Гаврилюк зник, наче під землю сховався. Ми знали тільки, що він провадить велику роботу в обласному Будинку народної творчості, який тільки-но організувався. Сашко виринув звідти тільки після того, як його робота дала конкретні результати: першу на Західній Україні обласну олімпіаду.

Тепер він знову став працівником пера. «Интернациональная литература» * друкує англійською мовою потрясаючий репортаж про Березу, майже водночас виходить його однойменна поема. Гаврилюк стає душею Львівської спілки письменників. Як голова місцевкому, він зумів здобути симпатії величезного в той час письменницького колективу. Залишаючись незмінно людиною глибоко принциповою і по-більшовицькому чуйною, він знаходив для кожного, хто на це заслуговував, сердечне слово, а коли треба було подати товаришеві допомогу, він робив усе можливе й, здавалося, навіть неможливе, щоб виручити людину з біди.

В львівському клубі письменників гуртувались тоді письменники українські, польські, єврейські, угорські; значна частина з них складалася з людей, що в радянському Львові знайшли рятунок перед розшалілою гітлерівською бестією. Гаврилюк хутко зорієнтувався в цьому барвистому конгломераті. До ворогів він був нещадний, до друзів і до тих, що могли стати друзями, ставився з винятковим тактом.

Пригадую збори, на яких розглядали заяви письменників про прийом у члени профспілки. Кого голова зборів викликав по прізвищу, той ставав і розповідав про своє політичне й творче минуле. Як завжди в таких випадках головував Гаврилюк. Прийшла черга на професора Львівського університету, геніального польського письменника й перекладача французьких класиків

Тадея Бой-Желенського *, до речі, одного з найскромніших письменників тодішнього Львова. Ознайомлений уже з практикою таких зборів, Бой-Желенський встав. В цю ж мить встав і Гаврилюк.

— Прошу сідати, товаришу професор. Це ми повинні вставати, коли про вас іде мова.

Всі піднялись. Хвилина напруженого мовчання, і раптом — буря аплодисментів. Бой-Желенський був прийнятий у члени профспілки...

Напередодні війни Гаврилюк присвячував увесь вільний час відтворенню загиблого в шафах дефензиви роману. Писав уже останні сторінки, коли німецька бомба поклала край його прекрасному життю.

Якщо взагалі є незамінимі люди, до них належав Олександр Гаврилюк. Кожен, хто працював і дружив з ним, відчуватиме це до самого скону.

Театральна критика

«КРИЧИ, КИТАЮ!»

(З приводу однієї забороненої вистави)

Як відомо, всі сливе театри в сучасній Польщі є або в безпосередній залежності від уряду чи магістратів, або становлять приватні підприємства, розраховані здебільшого на публіку, що має змогу вдоволити жадобу зисків підприємця. І одні, і другі, звичайно, виконують своє класове завдання, вдовольняючи, з одного боку, смак і вимоги буржуазії, з другого боку, затемнюючи класову свідомість широких мас.

Сучасна переломова криза, що викликає безпосередню загрозу загину існуючого суспільного ладу, мусила призвести до нагальної фашизації всіх доступних для влади ділянок життя, отож і театру. Більшість справді робітничих театрів ледве животіє, не маючи змоги розвинути будь-яку діяльність, бо кожна сливе спроба з боку робітничих театрів вдоволити глядача-робітника пролетарським словом зустрічається з безоглядною забороною цензури. Таким чином, театральне життя в Польщі опинилося під гострим контролем миродатних чинників, які достатньо розуміють значення театру у вихованні мас, особливо під теперішню грізну хвилю, і тому негайно паралізують кожну спробу чіткіше поставити на кону питання сьогоднішньої дійсності, і то навіть на кону театрів, що не розраховані на робітничого глядача, бо це могло б знайти не бажаний для цих чинників відгук у масах робітників і трудящої інтелігенції.

Особливою опікою цих чинників може почванитися польський режисер Лев Шіллер. Ця людина, найкраща, до речі, в Польщі фахова сила, становить у польському режисерському середовищі виняток. Не вдовольняючись незвичайно деколи прихильною буржуазною фаховою критикою, що давала йому змогу користатися видатною опікою власть імущих, він із групою акторів мандрує

трохи не по всіх більших містах Польщі, шукаючи хоч би найменшого зв'язку з пролетарським глядачем. Варшава, Лодзь, Львів, опісля знову Варшава, і всюди гарячкові спроби промовити до широких глядацьких мас з буржуазного кону їхнім класовим словом. І хоч не завжди ці спроби були вдатні, хоч відносно невеличкі були їх наслідки, кожна з них була бомбою, що викликала на Шіллера скажену нагінку буржуазії, в першу чергу її преси. Це кінчалося завжди тим, що сміливий режисер мусив залишати дане місто й шукати іншого пристановища. Отак у січні ц[ього] р[оку] Шіллер вдруге замандрував на західноукраїнські землі, до міського Великого театру у Львові. У березні поставив «Дзяди» Міцкевича, а з початку травня п'єсу Сергія Третьякова «Кричи, Китаю!», що її вистава й відбулася 15 травня.

Ця п'єса російського радянського письменника змальовує побудовані на дійсності факти з життя китайських пролетарів, що над ними безмірно знущаються білі імперіалісти. Дія відбувається в одній китайській пристані, де робітники за нужденний песячий гріш важко працюють, розвантажуючи й навантажуючи кораблі, що є здебільшого власністю білих експлуататорів. Один американський капіталіст, який гостює на англійському військовому кораблі, що стоїть біля порту, під час суперечки з ошуканим веслярем-китайцем падає випадково у воду й тоне. Хоч капітан військового корабля був свідком цього випадку, він винуватить весляра у вбивстві американця. Коли весляр утікає, капітан домагається від китайської влади негайного покарання смертю двох веслярів, інакше погрожує збомбардувати всеньке місто. Не помагають прохання буржуазного бурмистра міста — два китайські робітники мусять загинути, бо цього домагається англійський капітан. І два китайські веслярі гинуть, їх душать на очах їх товаришів, жінок і дітей. Вдоволений капітан зі жменькою білих експлуататорів може спокійно поплисти в Шанхай.

Такий зміст п'єси Третьякова. Проте Шіллер зрозумів, що веслярам слід було шукати іншого виходу з цього пекла знущання й визиску, і він цей вихід знайшов, даючи революційну розв'язку, і таким чином підніс ідеологічну вартість п'єси й зміцнив її суспільну функцію. Дещо ідилічні відносини між китайською буржуазією й пролетаріатом у Третьякова зумів Шіллер належно освіт-

лити, а безкровний інтелігент — студент — переварюється в огні зненависті до білих визискувачів у спільника революційного пролетаріату. Сцена, що в ній він по-братерськи стискає руку найсвідомішого з-поміж робітників, була одною з найсильніших. Суто реалістична постановка п'єси вимагала від акторів, особливо від акторів польських буржуазних сцен, величезних зусиль, і вони перемогли їх, зіллявшись у захваті з робітничою частиною глядачів, що громом оплесків вітала кожну міцнішу сцену п'єси. Львівський театр не переживав ще таких вечорів, не переживала їх ще й львівська буржуазія. І тому вона зараз відповіла по-своєму. Збентеженню її преси — завдяки захопленню переважної частини глядачів — не було краю. «Кур'єр львовскі» *, а ще більше «Газета поранна» * писала на другий день про «грім з ясного неба», і почався новий наступ на «небезпечного» Шіллера. Отож не помогло те, що цензура порізала текст і що в дні генеральної репетиції весь день і ніч були присутні у залі шість урядовців відповідної установи, щоб, чого доброго, зайве слово не попало. Не помогло те, що від другої вистави заборонено продавати дешевші місця, мусила «помогти» заборона п'єси, і її заборонено після четвертої вистави.

...Недавно ще була осінь 1930 року, й «Кричи, Китаю!» кричало теж голосно про недавні, хоч і не китайські дні, та для української буржуазії ця ж осінь байдужа. Навпаки, вона готовиться до нової пацифікації, на цей раз на Сході, і вона гаряче бажала б відіграти роль англійців у китайських колоніях. Вона готується до остаточної боротьби, і ця боротьба наближається.

Що вона близька і що вона буде рішаюча, про те говорило і сприйняття п'єси Третьякова глядацькою масою, і її заборона.

ОНОВЛЕНИЙ ТЕАТР

У свій час австрійським цісарським намісником Галичини був польський поміщик граф Пінінський, якого за масові розстріли робітничих демонстрацій народ прозвав «кривавим псом». Цей насправді-таки кривавий пес був відомий ще тим, що пристрасно любив театр, музику і навіть сам компонував пісні, сам творив опери. Правда, ні пісні його, ні опери не вийшли за поріг намісництва, але ж граф-самодур залишився прототипом шляхетських меценатів театрального мистецтва, які, до речі, куди більше цікавились красивими виконавицями ролі Джульєтти, ніж самою проблемою любові в шекспірівській інтерпретації.

Згідно з бажанням панівного класу, основним завданням польського театру у Львові було ополячування непольської частини населення міста, особливо ж українців, волею польської влади позбавлених власного театру. Крім того, цей театр мав за мету затемнювати класову свідомість трудящих, топити її в морі «патріотичних» фраз.

Але ж нелегка це була справа, і Львівський польський театр поступово нидів, костенів, перетворювався в будинок, де всевладно запанувала безнадійна нудьга. Ця святиня прекрасного мистецтва нагадувала щораз більше святиню забутих богів, а нікому не потрібні актори сновигали, як тіні, по кону, механічно повторюючи вивчені ролі.

Робітники обминали імпозантний будинок, що ввечері так святково горів численними вогнями. За п'ять хвилин до початку вистави перед фронтон театру заїздили блискучі автомашини. З них висідали дебелі па-

нове, брали під ручку напарфумованих паній, сідали з ними в перших рядах, і, коли підносилася завіса, вони дискретно[1] позіхали або, якщо перед ними грали французький фарс з неминучим подружнім трикутником і традиційним ліжком, мружили блаженно очі і глибоким, черевним реготом зустрічали репліки акторів. Це був основний глядач Львівського польського театру. Для цього глядача мусили марнувати своє життя і талант працівники сцени, люди, що ними власники і директори театрів перекидалися, мов м'ячиками, залежно від того, який був у даному випадку на того чи іншого актора курс на театральній біржі. Вони ніде не зогрівали довго місця, їх постійно мучила непевність, думка про те, що буде з ними завтра, яка чекає їх старість. Через те, що театральний сезон триває 7—8 місяців, їх змушували підписувати контракт тільки на такий строк. Мало помагали заходи профспілки працівників театру, невеличкі результати давали страйки. Примара масового безробіття працівників сцени набирала щораз реальніші форми.

Актор був підневільною людиною, що її обов'язком було вірою і правдою служити режимові експлуатації і гніту. Коли ж траплялося, що театральні колективи або й окремі актори піднімали голос протесту проти дикого безправ'я, коли вони на мітингах і робітничих святах шукали і знаходили спільну мову з трудящими, залізний кулак поліцейщини трощив ці сміливі спроби, а перших хоробрих чекали в кращому випадку всі розкоші безробіття.

Незабаром землі колишньої Західної України урочисто святкуватимуть першу річницю визволення. Святкуватиме її також Львівський польський державний драматичний театр. Один тільки рік, а скільки за той час сталося великих, захоплюючих перемін! Зникли, канули в безвість часи зневаги людської гідності. Перед вільними громадянами Львова виступають вільні працівники театру, і зі сцени сміливо вже лунають слова великої більшовицької правди.

Не буде вже порожніх стільців, що навівали колись розпач на душу актора, не буде вже в перших рядах

---

[1] З перервами.— *Ред.*

самовдоволених споживачів бульварного «мистецтва». За сімома горами, за сімома ріками опинилися криваві помпадури з будинків воєводства і магістрату, і не проституюватимуть вони більше театру, не отруюватимуть трудящих чадом шляхетського шовінізму. Не існує більше для працівників сцени питання хліба; забезпечені роботою, вони всі свої сили можуть присвятити улюбленій театральній справі. Згуртовані в дружньому колективі, вони сьогодні самі планують свою роботу, самі встановлюють репертуар свого театру. Прапор топтаного довгі роки мистецтва вони розгортають на всю широчінь, палаючи одним лише бажанням: служити справі, яку вони так палко полюбили, служити народові своїм талантом, своєю працею, що тільки тепер стала плідною, стала творчою.

Оточені піклуванням уряду і більшовицької партії, незмінно вірної принципам ленінської національної політики, оточені любов'ю трудящих, вони даватимуть найкращі зразки свого чудового мистецтва. Їх чарівне слово падатиме в мозки і серця, окрилюючи людей і закликаючи до нових діл, до нових перемог. Мрії кращих людей польського театру стали прекрасною дійсністю у визволеному Львові, молодому місті Радянської України.

Колектив театру з величезним піднесенням готується до відкриття сезону. В новому приміщенні театру від ранку до вечора кипить робота. Йдуть репетиції по «Помсті» Фредра,* «Тані» Арбузова. Колектив опрацьовує також п'єсу В. Василевської «Розповідь про Бартоша».

Крім революційної класики, театр гратиме п'єси про радянські будні з їх радістю і героїзмом. Водночас він братиме до уваги все те вартісне і позитивне, що є в польській і світовій драматургії, та даватиме польським письменникам України широкі можливості виявити свій талант у драматичних творах...

В театральному колективі є висококваліфіковані працівники сценічного мистецтва, як артисти Сухецька, Венгжин, Гугнер, Красновецький, Кречмар, Леліва, Семашкова, Шишанський, Мадалінський, молоді талановиті сили, як Сурова, Полонський, Барщевська, Білінг, Зарембінська, Скшидловська, режисер Домбровський, художник Дашевський.

До річниці визволення західноукраїнських земель з-під гніту польської шляхти театр готує поза планом виставу «Князь Мстислав Відважний» Прута в перекладі відомої польської письменниці Ванди Василевської. Ставить п'єсу режисер театру Є. Герман.

Запал, з яким взявся колектив до роботи над цією виставою, дає підстави сподіватися, що славну дату 17 вересня театр зустріне гідно.

НЕВДАЛА ПРЕМ'ЄРА

Трудящі колишньої Західної України виявляють величезний інтерес до героїчного минулого і сучасного Радянського Союзу, який на протязі двадцяти трьох років пройшов великий шлях, шлях небачених в історії змін, які не тільки докорінно переорали політично-економічну структуру країни, але й психологію людини. Немає і бути не може для радянського театру більшої честі, як давати громадянам визволеної землі яскраві, сповнені пафосу революції і соціалістичного будівництва картини, як наснажувати глядача бойовим революційним ентузіазмом.

Тим-то правильно зробив Державний польський драматичний театр м. Львова, розпочавши новий сезон п'єсою радянського драматурга. Інша річ, чи правильно поступив, вибираючи для цього саме п'єсу Арбузова «Таня», яка своєю якістю аж ніяк не дорівнює кращим творам радянської драматургії.

Інженер-винахідник Герман Балашов одружується з молодою, безмежно закоханою в нього студенткою мединституту Танею Рябініною. Ця любов стає для Тані змістом її життя, заради неї вона готова пожертвувати всім, заради неї вона кидає мединститут, хоч їй залишився ще один тільки рік до одержання диплома. За цю втечу від бурхливого творчого життя до чотирьох стін обивательського затишку з неодмінною пташкою в клітці як символ сімейного щастя доведеться Тані дорого заплатити. Знеохочений надмірною солодкуватою чулістю дружини і обмеженістю її зацікавлень, Герман, замість перевиховувати Таню, шукає в інших жінок сили характеру і енергії. Він знаходить все те в Шаманової — директора одного з приамурських підприємств. Дізнавшись випадково про це, Таня кидає чоловіка, навіть не

повідомивши його про свою вагітність. Згодом її дитина вмирає, і Таня, вже як лікар, виїжджає на Далекий Схід. Там вона, рискуючи своїм життям, рятує дитину, батьками якої є Балашов і Шаманова. Несподівана зустріч переконує Таню в тому, що вона не любить більше Германа. Це прискорює її вирішення вийти заміж за відомого мисливця Орлова, просту і щиру людину.

Ось зміст п'єси, автор якої в основному правильно підійшов до питання подружжя в умовах радянської дійсності. Людина, яка в країні соціалізму хоче будувати своє особисте щастя на маленькому сімейному острівці, де сентиментальне «ти і я» заступає всю її життєву філософію, мусить кінець кінцем визнати свою помилку, бо особисте щастя невід'ємне від щастя всього народу, бо тільки спільна праця на благо народу зміцнює подружні зв'язки, цементує їх одною думкою, одним творчим поривом, надає змісту самому існуванню сім'ї.

Але ж цей прекрасний задум автор п'єси не зумів одягти в достатньо переконливу художню форму. В душі його Тані якось надто раптово відбувається метаморфоза, яка надмірно сентиментальну жінку перетворює в сильну людину. Зовсім блідим і ходульним вийшов у нього Герман Балашов, і навіть при найкращому бажанні не віриться, що ця безкровна людина могла з такою легкістю проміняти ідилічну Таню на Шаманову лише тому, що Шаманова уособлює в собі всі позитивні прикмети справді радянської жінки. До речі, і сама Шаманова показана в п'єсі надто скупо, надто епізодично, і про те, який характер цієї людини, ми можемо тільки догадуватися або вірити авторові на слово. Розтягнутість п'єси і довжелезність деяких епізодичних сцен (приміром, на автобусній станції) порушують і так вже недосконалу конструкцію драми.

Можна було сподіватися, що колектив польського театру зробить усе можливе, щоб принаймні частково виправити недоліки п'єси, і хоч би таким чином виправдає свій не зовсім вдалий вибір. На жаль, сталося інакше. Роль Тані режисер Броніслав Домбровський доручив грати Т. Сухецькій, безперечно, хорошій артистці, яка, однак, не має жодних даних на те, щоб як слід відобразити ніжну, безтямно закохану жінку з напівдитячою душею. Тимто вся її гра, особливо ж в двох перших діях, мала в собі багато надуманого, неприродного, дерев'яного. Її

партнер Роман Гієровський своїм виглядом і поведінкою нітрохи не нагадував молодого радянського інженера з покоління, що в дикій, непрохідній тайзі протягом короткого часу будує чудові соціалістичні міста і вчорашню казку перетворює сьогодні в дійсність. Жінка-інженер у виконанні Галини Плезнер сприйняла факт важкого поранення свого чоловіка з незрозумілою, а то й обурливою байдужістю.

Не попрацював як слід театр і над зовнішнім оформленням п'єси. Кращий польський театральний художник Владислав Дашевський дав декорації, які не відображають специфіки радянського побуту. Актори виходили на сцену в типово місцевих костюмах, причому зовсім не театральна дбайливість про свій зовнішній вигляд була в окремих випадках надто велика.

Колектив польського театру своєю роботою в минулому сезоні показав кращі зразки сценічного мистецтва. Прекрасна постановка «Загибелі ескадри» О. Корнійчука свідчить про величезні творчі можливості цього колективу. Радянська громадськість чекає, що польський театр найближчим часом ліквідує прорив, яким є, безперечно, постановка «Тані», і покаже глядачам високоідейні захоплюючі вистави. Це єдиний шлях, яким може і повинен простувати кожен радянський соціалістичний театр.

ВИСОКОХУДОЖНЯ ВИСТАВА

«Бронепоїзд «Князь Мстислав Відважний» на сцені Державного польського драматичного театру

Останній, що залишився в живих з екіпажу бронепоїзда «Мстислав Відважний» — кулеметник Суслов, вмираючи, каже одному з товаришів, які наспіли поїздові на допомогу:

«Коли доживеш, товаришу, до хороших днів, передай живим, як ми вмирали».

А вмирали справді по-мужньому. Історія не знає ні часів, ні людей, овіяних таким прекрасним і безприкладним героїзмом, як це було в дні Жовтневої революції, в роки громадянської війни. Люди з порепаними від важкої праці руками, але натхнені великим словом Леніна, шикувалися у батальйони, полки і дивізії. Вони протягом кількох місяців створили армію, якої не знало до того часу людство. Коли спалахнули перші бої, світ ахнув від подиву: з таким незрівнянним героїзмом могли битися і вмирати тільки сини та дочки трудового народу, вчорашні раби, які в одну листопадову ніч здобули — тільки в казках і в думах оспівану раніше,— волю. Вони безстрашно штурмували ворожі позиції, і на місце вбитого ставали негайно сотні і тисячі нових бійців революції, які пристрасно полюбили велику справу визволення трудящих з кайданів рабства, з лабетів капіталізму. Їх слідами йшла перемога, бо не могла не перемогти ця справді народна армія, мозком і серцем якої була керована великим генієм знедоленого людства Леніним бойова і незламна Комуністична партія.

Впевненість у правоті своєї справи, безмежна відданість партії і презирство до смерті — ось що характеризувало в ті славні роки і характеризує сьогодні бійця Червоної Армії. Вмираючи на полі слави, він не шкодує життя, хоч і любить це життя дужче, ніж будь-коли любила його людина. Але ця любов тим і велика, що за пре-

красне і щасливе життя своїх братів та сестер по класу він готовий пожертвувати своїм життям — найціннішим для кожного скарбом. Тим-то червоний боєць підніс на належну висоту топтану і нівечену капіталістичними канібалами гідність людини, вартість її імені, яке тільки тепер і тільки у нас звучить гордо.

Рік 1919, другий рік громадянської війни. Грізний бронепоїзд «Князь Мстислав Відважний», що його червоноармійці перейменували в «Смерть паразитам!», потрапив у ворожу засідку. Даремно посланці білого генерала Мамонтова вимагають від екіпажа бронепоїзда капітуляції. Відповідь може бути тільки одна — будемо боротися до загину. І один по одному вмирають хоробрі захисники «Мстислава», до останнього свого подиху не випускаючи з рук зброї. В смертельній небезпеці вони не знають хитань, а кожну спробу зради уміють випалювати розпеченим залізом. Коли приходить допомога, їх немає вже серед живих, але червоний бронепоїзд врятований.

Героїка боїв за революцію послужила багатьом письменникам темою для п'єс. Показувані в них події настільки хвилюючі, що часто в очах глядача зменшуються художні недоліки окремих творів. Те ж саме спостерігаємо і в трагедії Й. Прута *, що її поставив Львівський державний польський театр. Вбогість інтриги, схематичність окремих героїв, слабка зарисовка характерів — ось основні хиби п'єси, автор якої не зовсім досяг поставленої собі мети. Мети тим важчої, що авторові треба було наснажити акцію п'єси динамікою внутрішніх переживань приречених на смерть героїв.

Але тим більша заслуга колективу польського театру, що він зумів у цю п'єсу влити повнокровне життя і дати глядачеві потрясаючу картину героїзму бійців Червоної Армії. Актори театру довели своєю грою, яка близька їм революційна патетика, як чудово вміють вони проникати в уми і серця людей, для яких немає нічого дорожчого, ніж служіння народові.

Хвилюючий образ безіменного червоноармійця дав Красновецький (оповідач про Бову). В його устах наївна, але зворушлива казка про «червоного королевича» звучала як натхненний заклик. Красновецький вміло і вмотивовано орудує своєю чудовою дикцією, в його

суворо реалістичній грі немає жодного фальшивого тону. Леліва з любов'ю зіграв старого машиніста Гусєва. Мадалінський в ролі комісара бронепоїзда, якого автор змалював надто схематично, мусив боротися із значними труднощами. Незважаючи на це, він своєю прекрасною грою показав на весь ріст безмежно відданого революції комуніста. Правда, були в нього окремі сцени,— як, наприклад, розмова з кулеметником Сусловим, коли той просить прийняти його в партію,— в яких актор дещо заломлювався і випадав з ролі, але ці недоліки він, напевне, найближчим часом виправить. Яскравий тип генерала створив Сташевський. Роль Кацмана, якого автор наділив рисами, що ні в якій мірі не можуть характеризувати політкерівника червоноармійської частини, виконував режисер Домбровський. Його висока акторська культура дозволила йому перебороти ці труднощі і перетворити напіванекдотично страктовану дійову особу в скромного борця за визволення трудящих. Хороший у ролі кулеметника Сіко був Венгжин. Жаль лише, що цей здібний актор не мав нагоди краще, повніше виявити свій талант. В подібному становищі опинилася Т. Сухецька, що грала Марію Павлівну. Вона майже весь час мусила надолужувати своєю грою те, чого не дав їй сказати автор п'єси.

Найважче завдання мав Я. Кречмар (командир бронепоїзда Державін). Колишній офіцер царської армії вступає в ряди Червоної Армії і, всупереч побоюванням екіпажа бронепоїзда та й самих глядачів, виявляється незламним, вірним до кінця революції бійцем. Це, очевидно, можливе, але ж автор не показав нам мотивів, які спонукали красуня-гвардійця стати під бойові червоні знамена. Любов до дружини-революціонера? Але її ми майже не знаємо, як дуже мало знаємо і про саму любов Державіна. Внутрішнє переродження? Про це автор також чомусь замовчав. Тим-то й довелося акторові до кінця п'єси залишатись сфінксом, і тільки завдяки талантові Кречмара цей сфінкс жив і показував інколи левині пазури.

В. Василевський показав себе хорошим режисером. Сцена в бронепоїзді під час розмови Державіна з посланцями Мамонтова дає доказ чималих творчих можливостей Василевського. Витримані в реалістичному стилі

декорації Б. Дашевського, незважаючи на те що надто малі розміри сцени не дають художникові змоги повністю використати свій талант і уміння,— прекрасні.

Високохудожня постановка «Бронепоїзда «Мстислав Відважний» показує, що після невдачі з «Танею» Львівський державний польський театр — на крутому піднесенні.

«ОБЕРЕЖНО — ПОФАРБОВАНО!»

— Життя є гарне,— говорить міщанка-ідіотка Гелоїза, хоч, по суті, і життя самої Гелоїзи, і чоловіка її та обох дочок різниться від худоб'ячого хіба тільки тим, що тварина не має властивості прикривати свою поведінку серпанком емфатичної[1] брехні. А брехня — це стихія, в якій вся невеличка, але чесна сімейка Гадарена почуває себе, немов риба в воді. Членам цієї типової буржуазної сім'ї далека будь-яка демонічність; вони навіть не мають відваги бачити себе тим, чим вони насправді є. Герой комедії, написаної французьким драматургом Рене Фошуа *, лікар Гадарен перед кожним своїм мерзотним вчинком добуває з арсеналу міщанських «моральних правд» таку, яка дозволить йому виправдати себе в своїх власних очах. Збираючись обікрасти хатню помічницю Урсулю, Гадарен побожно зводить очі до неба, чекаючи від бога натхнення в цій злодійській справі.

І це натхнення приходить, бо коли піде мова про гроші, то маломістечковий спокійний обиватель Гадарен відразу перетворюється в тигра. Добродушний моркітливий татусь в одну мить стає на капітанському мостику сімейного корабля, напружуючи максимум енергії для того, щоб за всяку ціну здобути гроші, бо вони, і тільки вони, є сенсом життя Гадаренів. Цей — на перший погляд — наївний добряга, зустрівшись з рафінованими підчихвостами, виявляється відмінним їх учнем і негайно перехоплює методи їх «роботи», не соромлячись її анітрохи.

В Гадарена є свій життєвий досвід. Лікуючи в свій час у Парижі художника Мор'є, він бачив нужду, в якій той помирав. Причина цієї трагедії творчої людини для Гадарена ясна: художник не має, очевидно, таланту.

[1] Пишномовної.— *Ред.*

Коли ж за декілька років він випадково дізнається, що картини померлого, якими той платив йому за лікування, здобули височезну ціну, він зразу ж змінює тон. Любов молодшої дочки Амелії до маловідомого художника Буке Гадарен і вся решта сім'ї вважають обурливим порушенням основ моралі. Але ж почувши з авторитетних джерел, що вигнаний ними за двері «пройдисвіт» має талант, який він зможе замінити на дзвінку монету, батько ладен штовхнути свою дочку в його обійми.

Гадарен не раз у своєму житті бачив злидні і з того зробив єдино можливий для себе висновок: здобувай гроші, де і як можеш, бо інакше пропадеш. В світі акул певно може почуватися лише акула. І акула діє. Обравши собі за жертву хатню помічницю, особу, близьку в минулому до померлого художника Мор'є, Гадарен і його сім'я вперто простують до мети: видурити від неї мальований Мор'є портрет, за який темні паризькі дільці пропонують великі гроші. Урсулі дорога пам'ятка по покійному, і вона, не знаючи навіть про високу вартість портрета, рішуче відмовляється віддати його. На вид цього скарбу дрижать з жадоби руки Гадарена. Готуючись продати його як свою власність, він безцеремонно викидає з рам портрет своєї матері, щоб оздобити ними твір Мор'є...

П'єса, як личить комедії, кінчається «добре». Урсулі пощастило зберегти для себе портрет, а сімейка знаходить еквівалент невдалої трансакції * в кількох картинах Мор'є, що їх довелося пошукати на горищі і на даху, де вони лежали як непотрібний мотлох. Проте, незважаючи на таке закінчення і на те, що комедія забарвлена щирим, непідробленим гумором, весь характер її аж надто понурий. Перед нашими очима весь час проходить галерея типів, на вид яких соромно стає, що вони також звуться людьми. Навіть Амелія (арт. М. Зарембінська), яку автор комедії хотів наділити теплими рисами, є яблуком, яке недалеко відкотилося від яблуньки. Її любовне, безкорисне ставлення до художника Буке не може приховати від нас факту, що ця дівчина і пальцем не ворухнула, щоб перешкодити брудній афері, яку затіває її сім'я.

Фошуа зовсім не випадково протиставить тим спотвореним, покаліченим капіталізмом істотам людину з мозолями на руках — Урсулю. Ця проста, чесна жінка найменше думає про гроші; почуття глибокої пошани до вмерлого Мор'є не допускає в неї й думки про те, щоб

вона з подарованого їй портрета могла будь-коли зробити предмет торгівлі. Мешкаючи довгі роки під одним дахом з людськими гієнами, вона водноraз перебуває в зовсім іншому світі, відокремленому від світу гадаренів і гадаренят непрохідною стіною класового розподілу. Саме такою Урсуля й була в серйозно продуманій інтерпретації артистки Г. Ханецької.

Але повернімося ще до Гадарена, такого, якого дав нам артист Й. Лелів. В його виконанні ця дрібна провінціальна падлючка жила на наших очах, метушилася, осоружна і ненависна, смішна в просто неймовірних маніпуляціях з своєю міщанською совістю. Гадарен Леліви нагадував собою метелика вимираючої породи, якого так і хочеться пришпилити і вмістити в музей як експонат духовного каліцтва.

Артистка З. Лозінська, як Гадаренова дружина, показала екземпляр тупої, лінивої подруги рантьє. На питання: що робити? — у неї можуть бути тільки дві відповіді: їсти або спати. Хто ж схоче порушити цей її непробудний сон чи перешкодити їй у травленні, той відчує на собі пазури цієї запамороченої неробством істоти. Треба згадати, що хоч в деталях артистка й переяскравила трохи ці риси Гелоїзи, проте в цілому З. Лозінська виявила себе однією з кращих артисток театру.

Старша дочка Гадаренів Зульма (артистка Й. Карпінська) була така, якою й повинна була бути: вірною дочкою батька Гадарена. Її вчинки, манери, вітальність цього молодого галапаса не залишали жодного сумніву щодо того, які плоди дасть у майбутньому це деревце.

Артист Я. Сташевський переконливо, з тактом показав торговця картинами, людину, що творами людського генія торгує з таким же комерсантським спокоєм, з яким перепродувала б пасту до зубів. Цинізм цього вовка біржі картин аж надто яскраво відображає наскрізь ворожий людству антисуспільний характер здихаючого класу.

Про роботу режисера Б. Домбровського яскраво свідчить і прекрасна зіграність акторського колективу, і загальний тон комедії, що звучить як обвинувальний акт на адресу ладу, що намагається виховати в людині хижака.

«ГОСТИННИЙ ДІМ»

Колектив польського драматичного театру поставив перед собою нелегке завдання: показати сьогоднішньому глядачеві твір М. Балуцького *, автора багатьох комедій, в яких більше наївності і безпринципності, ніж художньої сили. Балуцький змальовував у своїх п'єсах сучасну йому обивательщину, але замість піднестись над нею, замість стьобати її бичем нещадної сатири, він шукав у цьому конгломераті недотеп і непотребів натхнення для веселого, безжурного сміху.

Для Балуцького всі ті Жельські і Пагатовичі — це не болячки на тілі знедоленого народу, що їх треба випалити розпеченим залізом. Ні, без них світ був би для Балуцького надто понурий. І коли згодом його сценічні постаті зникають зі сцени, він не знаходить у собі снаги для вищих літературних поривань і накладає на себе руки.

М. Балуцький був продуктом свого середовища. Австрійсько-польське міщанство вісімдесятих — дев'яностих років, знаходячись уже понад сто років під скіпетром Габсбургів, непогано почувало себе в чорно-жовтому ярмі. В святкові дні воно помпатично декламувало про вільну Польщу, але в будні, в ті улюблені Балуцьким будні, жило своїм справжнім життям, позбавленим будь-якого пафосу.

Фабриканти, купці, краще оплачувані службовці — все це зборище вірних служак двоєдиної монархії, поквапно користувалося недоїдками, що падали з віденського стола в ту відсталу і особливо жорстоко експлуатовану метрополією провінцію. Галапасуючи із шляхтою на тілі поневоленого народу, вони вдовольнялися другорядною роллю, яку їм приділила наддунайська столиця,

замикались у сімейних кубельцях і псували повітря на славу цісареву і божу.

Зрозуміло, що ці люди творили невичерпне джерело для кожного письменника-сатирика. Це сонмище тартюфів, гарпагонів, іудушок, плюшкіних, коробочок, помпадурш і недорослів входило в усі пори суспільного організму, воно навіть скрізь, де тільки могло, ширило свій тухлий світогляд.

Важливість завдання режисера «Гостинного дому» О. Бардіні і художника театру В. Дашевського полягала в тому, щоб мертвий твір надихнути життям, щоб замість безтурботного настрою, якого так хотів Балуцький, викликати в глядача почуття огиди до обивательщини. Обивательщини, яка була і є резервуаром сил для класового ворога.

Комедія починається з сімейної «ідилії» банкового службовця Жельського. Жельський грає з старим вуйком Телесфором у шахмати, його дружина колупає голкою, а її сестра Камілла з своїм нареченим бубонять щось на піаніно. Безнадійна нудьга цієї «ідилії» породжує нарешті «ідею». Жельські влаштовують у себе танцювальний вечір.

Під звуки вальса й мазура танцює перед нашими очима галерея типів дуже дурних, а проте дуже життєвих. На другий день у пані Жельської болить голова, в приміщенні повне безладдя, а баби-цокотухи розносять по Кракову поговори, що котлети в Жельських були ні до чого. Тим-то огірчені господарі вирішують не порушувати більше сімейного спокою всякими балами, після чого давня ідилія розцвітає наново — при шахматах, голці і піаніно. Висновок: сиди тихо — не рипайся!

Як бачимо, не багато можна було з того зробити. Та треба сказати: зроблено все ж таки чимало. Замість розгублюватись у нецікавих деталях і випинати на перший план марну, почекрижену самим автором інтригу, було пересунуто центр уваги на другу дію (танцювальний вечір), яка створює найбільш придатний грунт для сатири.

Злегка тільки і поверхово зарисовані Балуцьким постаті ожили, насичені індивідуальними рисами. Режисером і акторами було вжито всіх зусиль, щоб порожній твір перетворити у комедію характерів. Завдяки умілій гриміровці Т. Жешутко, ці, такі на перший погляд нешкідливі типи мали в собі щось з прожерливих гризунів,

що уміють не тільки танцювати у своїх норах, але йболюче кусати. Таким є хверт Фікальський (М. Венгжин), який своїм темпераментом аранжера вечоринок та балів промощує собі шлях до кар'єри; таким є, зрештою, трохи анемічний Жельський (Б. Домбровський) і майбутній чоловік Камілли — Адольф (Т. Сурова), молода людина, що тихо, мов кіт, кружляє навколо своєї нареченої, повільно, але певно здобуваючи посаг. Відомий актор Й. Лелива в ролі полковника на пенсії Телесфора поєднав міщанську трусливу тупість з шляхетською задерикуватістю. Пані Цюцюмкевич (З. Вежейська) — це жіноче страхіття, яке, де тільки може, там показує на продаж свій товар — чотири пристиглі дочки — є однією з найяскравіших фігур вистави. Чіткі й мальовничі були гості Жельських (М. Татшанський, Т. Пшиставський, А. Новосельський). Четвертий з них — Фуяркевич (Й. Кордовський), аптекар з периферії, не без рації нагадував у цьому товаристві скоріше мишу, ніж щура.

Проте й ця — в цілому дуже вдала вистава — має окремі недоліки. Тут перш за все треба сказати декілька слів про роль Яніни, виконувану артисткою Й. Бреночи. Ця здорова, красива жінка трохи дивує нас заячою покірливістю своїй долі, і нам здається, що ця дружина вилинялого чиновника ладна не сьогодні, то завтра піти слідами веселої і хитрої молодиці Пульхерії (Й. Хойнацька). Тому глядач мимохіть сприймає її міщанську чесність як незаслужену данину обивательським «моралізаторським» тенденціям М. Балуцького.

Не використана також як слід роль лакея Франца (П. Полонський). У ставленні цього штампованого «вірного слуги» до своїх панів є нотатки іронії, але ж їх, на жаль, не розгорнуто достатньо. Тому, приміром, його здивування на вимогу панів принести папір і чорнило зовсім не доходить до глядача, хоч у цих трьох словах: «Може, хтось захворів?» — є набій чималої демаскаторської сили.

«НЕСПОКІЙНА СТАРІСТЬ»

Питання, що його порушує п'єса Л. Рахманова, набрало за останні роки особливої гостроти в країнах, де й досі ще слово «капітал» має свій реальний зміст, де доля мільйонів людських істот залежить від комбінацій зграй фінансистів і біржових мастаків. Воно поставало перед кожним працівником науки, який не хотів виконувати малопочесну роль оранжерейної рослини, засудженої на те, щоб своїми соками годувати капіталістичну потвору.

Нікуди правди діти, чимало видатних учених по той бік наших кордонів вклонялося принципові відірваності від життя, служінню так званій науці для науки. Вони наглухо замикалися в своїх кабінетах, відгороджуючись від життя, яке, на їх думку, ні в чому не могло порушити блаженого спокою в їхній святині знання.

Такий тип вченого був, звичайно, продуктом атмосфери, що нею буржуазія дбайливо оточувала науку. Прекрасно усвідомлюючи величезну рушійну силу науки, вона намагалася будь-якою ціною нейтралізувати її прогресивний, наскрізь суспільний характер. Кожний новий винахід, кожне досягнення в галузі знання вона розглядала виключно з точки своїх вузьких, суто класових інтересів.

Історія останніх десятиріч показує безліч прикладів, коли плоди довголітньої праці новаторів ховали під сукно або й нищили, якщо вони суперечили темним витівкам крейгерів і гугенбергів.

Таким чином, не одна наукова знаменитість ставала, сама про те не знаючи, іграшкою в руках фінансистів, іграшкою, якою вони користувалися досхочу. Безпристрасно спостерігаючи розбурхане житейське море, глухі

на крик розпуки і бунту гноблених і катованих мас, такі вчені і незчулися, як вікна їх лабораторій дрижали від вибухів бомб, а будинки бібліотек охопило полум'я нищівної пожежі. Вони побачили, як у цьому вогні гинуть їх мрії. Під чоботом розбещеного солдафона полягла топтана, знівечена прогресивна людська думка, а кров її творців змішалася з кров'ю розтерзаних дітей і жінок. В надійних бомбосховищах капіталістичних акул знайшли захист лише ті вчені, що їх завданням було вигадувати все нові й нові засоби нищення людей. Звівши, таким чином, науку виключно до знаряддя масового вбивства, володарі буржуазного світу немилосердно розтрощили всі ілюзії «жерців чистого знання».

На цьому фоні тим яскравіше сяють імена тих працівників науки, що, віддаючи свій талант і наполегливу працю на благо людства, ніколи не ставились байдуже до прагнень трудящих мас і в грізну годину ділили з ними їх долю. Вони без слова скарги терпіли наругу і знущання, гордо і з почуттям людської гідності вмирали в тюрмах і концентраційних таборах.

Таким був і професор Полежаєв з «Неспокійної старості». Прислухаючись до голосу народу, він все життя був вірний йому. Вчений світової слави не шукав прихильності в сатрапів Миколи Кривавого, і тому всі його намагання організувати в Росії академію ботаніки розбивалися об рішучий опір уряду. Коли ж спалахнула Велика Жовтнева соціалістична революція, професор вітає її як початок нової радісної епохи, в якій наука насправді служитиме народові, а її працівники будуть оточені любовним піклуванням і повагою багатомільйонних трудящих мас.

Професор Полежаєв з першого дня революції вірить, що тільки тепер його мрія — створення академії ботаніки — буде здійснена. І він не розчаровується. Незважаючи на громадянську війну і розруху в країні, за вказівкою Володимира Ілліча Леніна, академія створюється. Цькований царським урядом і реакційною частиною інтелігенції, професор у потискові руки напівграмотного матроса знаходить відплату за довгі роки приниження і гніту. Полежаєв має сміливість порвати останні нитки, що в'яжуть його ще з слизунами воробйовими, а молодий комуніст Бочаров виявляється чи не найкращим другом його «неспокійної» старості.

П'єса Л. Рахманова цінна гостротою своєї політичної цілеспрямованості. Львівський польський театр врахував цей фактор, доручаючи головні ролі: професора Полежаєва і його дружини Марії видатним артистам театру — М. Венгжинові та В. Семашковій.

Полежаєв у виконанні Венгжина здобув симпатії глядачів уже з першою своєю появою на сцені. Ховаючи під машкарою грубості палке, гаряче серце, що б'ється любов'ю до всіх, хто працює з народом і для народу, він уміло зберігав усі риси творчої людини, для якої наука ніколи не була і не є самоціллю. Пафос його ніколи не звучав фальшиво, а в важкі хвилини очі професора були сповнені непідробного глибокого смутку. Проте цей смуток недовго триває у Полежаєва. В пам'яті тих, що були на прем'єрі, надовго збережеться сцена, коли професор глушить на роялі сентиментальні звуки вальса бадьорими акордами маршу з опери «Фауст». У «Неспокійній старості» Венгжин з великою силою виявив свій акторський талант.

Незабутньою залишиться також його партнерка В. Семашкова. Дружина професора живе тими ж думками і почуттями, що й її чоловік. Правда, вона не у всьому доросла до Полежаєва. В нього сильніший суспільний інстинкт, тим-то він інакше, ніж дружина, розуміє самотність. Цю, до деякої міри, відсталість літньої жінки Семашкова показала з особливою силою, коли слова чоловіка про його самотність викликають в душі Марії почуття, близьке до розпачу.

Важке завдання мав артист Я. Сташевський у ролі істеричного інтелігента-кар'єриста доцента Воробйова. Не так-то вже легко грати хорошому акторові негативного типа, про якого вже з самого початку відомо, що це за птиця. І, мабуть, саме тому він не уникнув деякої схематичності в трактовці змальовуваного ним образу.

Невдало виконав роль Бочарова Я. Кречмар. Цей, такий яскравий в героїчних ролях актор поки що не зміг ввійти в менш ефектні ролі, забуваючи, мабуть, про те, що майстер і в малому повинен бути майстром. Замість дати в Бочарові образ нового інтелігента, який виріс і змужнів у вогні революції, він показав анемічного красуня, що симпатичною посмішкою намагається приховати свою духовну безкровність. Також повинен працюва-

ти ще над своєю роллю артист А. Новосельський, що грав матроса Купріянова.

Постановку «Неспокійної старості» треба вважати великим творчим успіхом колективу польського театру. Після двох не зовсім вдалих спроб театру показати глядачеві твори радянських драматургів ця п'єса звучала щирим революційним пафосом.

В цьому чимала заслуга режисера Є. Германа.

ТВОРЧИЙ УСПІХ ТЕАТРУ

Хтось назвав Стефана Жеромського совістю Польщі. Дійсно-бо, цей видатний польський прозаїк зібрав у своїх творах усю долю й недолю свого народу за останні кілька десятиріч, його книжки — крик протесту проти людської кривди.

Жеромський не епік, навіть в його історичному романі «Попелища» ви не знайдете того, що ми називаємо спокоєм мислителя. Він проповідник, він пристрасний трибун, і байдуже, чи виступає Жеромський як прокурор чи як захисник, його слово завжди схвильоване, завжди насичене великим болем і сердечною тугою за майбутніми днями, іншими, кращими.

Жеромський був патріотом, він усією душею прагнув до відродження незалежної Польщі. Та це йому не заважало бачити прірву між поміщицькою садибою й ліп'янкою батрака, а мрії про національне визволення не приховували від нього страшної суспільної кривди, про яку він не хотів і не міг мовчати.

Жеромський, як і багато його сучасників, вірив у те, що незалежна Польща — це сокровенна мрія кількох поколінь — стане країною соціальної справедливості. Згодом він розчарувався і мав мужність сказати про це одверто. Його роман «Напровесні» — це обвинувальний акт проти володарів «відродженої» Польщі, країни гніту і дикого безправ'я. Польське село й надалі потопало в темряві і злиднях, польське місто залишилось містом різких соціальних контрастів. Письменник показує нам також політику Варшави на західноукраїнських землях, він сміливо викриває систему жорстокого поліційного терору і необмеженої сваволі.

Його п'єса «Втекла від мене перепеличка» (1924) — це також палкий протест проти дійсності, створеної

режимом пілсудських і грабських. Ця учителька, якій не чужі кращі поривання людського серця, нидіє і марніє в тяжкій атмосфері села, де нічого не відбувається і ніщо не міняється; ці професори, для яких влаштування під час канікул курсів для сільських учителів є вищим проявом ідейності, що заради цього варто навіть принижувати свою людську гідність; ця бездушна поміщиця, суміш тупоумства, старечої похітливості та хворобливого честолюбства,— ось понура, хоч і не повна картина села через три-чотири роки після того, як над Варшавським Бельведером замайорів прапор з ягеллонським орлом *.

Отже, Жеромський умів бачити дійсність, однак не вмів знайти з неї виходу. Ввесь у полоні шляхетського романтизму, він бачив один тільки шлях з тієї долини печалі: вузький шлях, яким крокує одна-однісінька людина, страдалець за всіх і за вся, самотній, відірваний від мас піонер, готовий завжди до самопожертви, без уваги на те, чи ця самопожертва будь-кому допоможе.

Герой п'єси «Втекла від мене перепеличка» Пшеленцький, доцент фізики, охоплений однією ідеєю: періодичним влаштуванням курсів для сільських учителів. Своїм запалом і красномовністю він притягає до цієї справи цілий штаб висококваліфікованих спеціалістів з різних галузей знання. Він ладен навіть покористуватися досить сумнівними засобами, щоб дістати від підстаркуватої поміщиці приміщення для курсів — напівзруйнований маєток.

Пшеленцькому щастить. Закохана в нього княжна віддає йому замок. Все було якнайкраще. І раптом — починається страждання. На шляху Пшеленцького стає любов місцевої учительки Дороти Смугонь. Коли ця молода, сповнена туги і скорботи жінка виявляє йому свої почуття, Пшеленцький приймає перед нею позу циніка. Таким чином він намагається приховати від неї те, що вже давно народилося в його серці: любов до неї ж, Дороти. Чому? Бо, на думку Пшеленцького, їх роман перекреслив би його плани, забруднив би чистоту його людських поривань.

Чоловік Дороти, вчитель з селян, проста, обмежена людина, для якої сімейне щастя є всім, для чого варто жити, відчуває, хто винуватець його лиха. Він жбурляє Пшеленцькому у вічі свою кривду, а коли це не допома-

гає, слізно благає доцента повернути йому серце любимої дружини.

П'єса важка, не завжди сценічна і не завжди ясна, вимагає від режисера і акторів великої культури, максимуму зусиль і доброї волі. Львівський польський театр зробив усе, що міг, і дав нам хороший спектакль.

Головну роль дублюють артисти Домбровський (він же і режисер) та Возняк. Пшеленцький Домбровського — це людина великої пристрасті, прихованої за усмішкою добрячого жартуна. В ньому мало романтичної пози, і ми до кінця віримо у щирість його намірів. Трагедія цієї людини наростає перед нами поступово, і, коли Пшеленцький у своїй лебединій пісні простягає руки над головами обурених його несподіваним кроком колег, ми відчуваємо, що ці руки даремно намагаються схопити «перепеличку» — його назавжди зникаюче щастя.

Артист Возняк пішов зовсім іншим шляхом. Його Пшеленцький — це віртуоз красивої фрази, це демон, народжений неврастенією інтелігента, який шукає своєї перепелички в нетрях незаспокоєної амбіції. Коли він ображає Дороту, ми переконані в тому, що він це робить з азартом, і ми анітрохи не віримо в глибину його почуттів. Більше того, ми схильні повірити професорові Вількошу, коли той характеризує Пшеленцького одним словом «хвертик». Все те в значній мірі знецінює та замазує і так уже не досить ясну й переконливу особовість героя п'єси.

Роль Смугоня виконував молодий артист Т. Сурова. Феноменальний актор. Протягом півроку ми бачили його в п'яти п'єсах, і в кожній з них він був зовсім інший, не подібний на попереднього, завжди з новою мімікою, з іншими рухами, з іншим звучанням голосу, кожного разу він створює нову, зовсім нову, яскраву індивідуальність. Останнього часу ми бачили цього улюбленця глядача в музичній комедії «Моя сестра і я», в якій Сурова розсмішував глядачів до сліз. Раптом цей чудесний комік з'явився перед нами в ролі нещасного, затурканого гіркою долею учителя, і ми зрозуміли: саме таким повинен бути Смугонь, вайлуватий невдаха, який даремно намагається спіймати своє щастя, даремно втішає себе надією на те, що самопожертва Пшеленцького поверне йому любов дружини.

Дороту Смугонь грала артистка Сухецька. Її завдання було дуже складне, особливо в третій дії, коли на наших очах, протягом 15—20 хвилин, кохання її вмирає, а його місце займає презирство. Артистка не тільки змусила нас на хвилину перестати дивуватись наївності недогадливої Дороти, вона змусила нас також повірити на мить, що Дорота знову покохає свого жалюгідного чоловіка...

Роль княжни Сєняв'янки виконувала артистка Жичковська. Ми сподівалися кращого. Ця княжна якась надто витримана, майже мраморна; вона не викликає до себе в глядача жодного почуття і результат — обопільна байдужість. Артистці повинен був допомогти знайти ключ до цієї ролі економ княжни пан Бончковський (артист Левицький). Тон, яким він розмовляє з своєю панею, кидає на цю істеричну самодурку аж надто яскраве світло.

Особливо переконливі типи професорів створили Расінський (Вількош), Пельц (Цекоцький), Бронський (Кленевич) та Вільчковський (Буканський).

Вдале художнє оформлення Ст. Тенеровича.

«МІСІЯ МІСТЕРА ПЕРКІНСА»

у театрі ім. Заньковецької *

Здавалося б, що сьогодні, після одержаної у війні перемоги, п'єса О. Корнійчука «Місія містера Перкінса в країну більшовиків» втрачає свою актуальність. Адже минув рік з дня, коли став фактом другий фронт, а нечувані своїм розмахом успіхи Червоної Армії в останній фазі війни переконали навіть найбільш твердолобих обох півкуль у могутності й життєвості Союзу РСР та його системи.

Таке міркування, безперечно, справедливе. Однак не слід забувати про те, що для дуже багатьох людей історія є справою випадку або примхою долі, що існують суспільні верстви, для яких всякі зміни в устрої, якщо вони і не торкаються їх суспільного становища, є трагічною таємницею, чимось на зразок тимчасового визначення благорозумності, що, нарешті, антирадянські токсини, які запускаються в людські голови і душі майже тридцять років, діятимуть ще довгий час, викликаючи хронічний дальтонізм у поглядах на суспільні питання.

І нема нічого дивного в тому, що в нинішньому сезоні вже другий театр взявся за постановку п'єси Корнійчука, надзвичайно актуальної і життєвої, особливо тут, у Львові, п'єси, сценічно дуже важкої, якщо зважити на те, що непоказна її дія служить лише приводом до розвитку авторської думки, а сила її емоціонального заряду цілком залежить від таланту і творчої інтуїції виконавців.

Центральна постать п'єси — містер Перкінс, американський бізнесмен, «король кишок», який завітав до СРСР в основному за тим, щоб дослідити купівельну спроможність соціалістичної держави, його майбутнього контрагента. Перкінс, як і всі люди його сфери, наділений упередженням щодо молодої держави, устрій цієї

країни для нього чужий і таким залишається надалі. Проте це не заважає йому тверезо глянути на дійсність. Більше того, перед лицем героїзму і правдивого, безкорисливого патріотизму громадян Союзу РСР серце колишнього торговця розтає й примушує його на хвилину забути, що він тільки людина бізнесу.

Роль Перкінса виконував заслужений артист УРСР Д. Дударєв. І тут починається непорозуміння. Перкінс у його виконанні — не американець, не бізнесмен, який зумів зібрати колосальне багатство, не мільйонер, загартований у дикому змаганні грошей, який звик все і всіх використовувати в своїх інтересах. Справжній Перкінс, як лев, захищається від наступаючих на нього з усіх боків нових понять про те, що таке добре, а що таке погано, що справедливо, а що ні.

І коли Перкінс визнає себе переможеним, то це почесна капітуляція, бо обороняється він до останнього патрона.

Справжній Перкінс — це перш за все людина мисляча. Можна його не любити, але не рахуватися з ним неможливо. Коли Чумаченко пристрасно дискутує з ним, то це не тому, щоб втерти Перкінсу носа, розважитися за його рахунок. Цей колгоспник добре розуміє роль Перкінса і знає, що за плечима цього бізнесмена стоять тисячі інших перкінсів, з якими можна і потрібно домовитися про справи, що стосуються спільних інтересів обох великих держав і народів.

На жаль, образ Перкінса, створений Д. Дударєвим, не мав майже нічого спільного з дійсністю. Ми бачили добродушного, трохи наляканого дядю, який не вміє чи не хоче концентрувати своїх думок і почуттів, губить їх у жвавій, аж занадто жвавій жестикуляції безпорадної людини, людини, яка, крім усього цього, має досить рідкісну слабість — любить, щоб люди розважалися за її рахунок.

Не мав успіху виконавець ролі Хемпа арт. Лісненко, якому треба було піти або на так звану поважну трактовку цієї херстівської гадюки, або на гротескну. Артист Лісненко обрав проміжний шлях, і не дивно, що з цього майже нічого не вийшло.

Відносно непогано виступила арт. Полінська в ролі секретарки Перкінса — міс Даун, хоча не завадило б, щоб у Даун Полінської було більше сухості старої діви, сухості, що переплітається з несподіваними вибухами по-

чуттів, які так довго накопичувалися. Тут міс Даун міг допомогти містер Хемп, але не зробив цього, знижуючи тим самим комедійний тон п'єси. Бажає кращого і грим міс Даун.

Добрим, дуже добрим був Чумаченко (арт. Овдієнко). Артистка Кривицька з успіхом вела роль Степаниди Орлової. Їй однак не вистачало справжньої селянської бадьорості, яка допомогла б більш переконливо виголошувати свої думки.

Режисер (народний артист Союзу РСР Романицький) добре зробив, доручивши роль Ольги Петренко артистці Ножкіній. Грала вона справді бездоганно.

Важка місія випала на долю артисток Юнг і Колесник. Вони майже весь час були приречені на роль пасивних і нерухомих свідків. Режисер повинен був у міру можливості позбавити їх цієї долі і принаймні частково виправити становище, в якому вони опинилися з волі автора п'єси.

Особливої похвали заслуговує гра одного з найздібніших акторів театру артиста Геращенка, зайнятого в ролі сержанта Колотова.

Поставлено п'єсу чудово. Блискуче задуманий і виконаний пролог з літаком, що летить через сім гір, рік і морів, з рухомою стрічкою перед готелем і привітанням американських гостей. Блискуче і дуже дотепно.

Зайве лише симфонічне інтермеццо у першому акті, оскільки скромний факт переодягнення гостей аж ніяк не заслуговує на музичний акомпанемент. Погано вчинив режисер, влаштувавши у важко написаному другому акті більш ніж десятихвилинний вокальний концерт. Це не розважає, а втомлює і — нервує.

Багато праці вклав у п'єсу Корнійчука декоратор театру Борисовець. Досконало виконані зорові ефекти радували нас і вдало урізноманітнювали час. Дійова і гарна декорація першої картини. Позитивне враження псував лише надзвичайно яскравий колір меблів і цілковита відсутність затемнення, за що, як відомо, у Москві 1943 року карали високим штрафом або навіть ув'язненням...

Менш вдала декорація останньої картини. Вона відкрита у бік противника і дає підстави дивуватися не тільки шаленій відвазі солдатів, але й гостей. А цього можна було уникнути.

«МАРТИН БОРУЛЯ»

в театрі ім. М. Заньковецької

Відкриваючи зимовий сезон, театр ім. М. Заньковецької почастував нас комедією видатного українського драматурга Ів. Тобілевича. Чи добре зробив театр, поставивши на честь 100 річниці з дня народження Тобілевича одну з слабких п'єс,— сумніваємося. Мартин Боруля, новий різновид мольєрівського «міщанина-дворянина» — явище для України анітрохи не типове, вістря сатири тут б'є по-пустому. Над фабулою п'єси тяжіють розтягнуті місця і монологи.

Все ж «Мартин Боруля» дає слугам Мельпомени дуже великий простір проявити себе. Справді, скільки привабливих рис можна знайти лише в постаті багатого хлібороба Мартина, якого раптом охопила безутішна амбіція. Пройнявшись ідеєю здобуття права на дворянство, він метається як несамовитий, широко відкриваючи свій грошовий мішок перед різного роду шахраями, які тільки і полюють на людську наївність. Боруля перекидає догори ногами всі традиційні порядки свого життя; в ім'я здійснення ідеї він ставить на карту свою власну долю і долю сім'ї. Не прислухаючись до насмішок оточуючих, Боруля захоплено будує свій замок на льоду, свято вірячи, що тільки в ньому знайдуть щастя його кохані діти, а він — омріяну велич.

Це нічого, що «велич» Мартин думає просто... купити. В тогочасному суспільстві так робив не він перший і не він останній. Помилка його полягає в тому, що Боруля міряє свої сили тільки задумами. Домашня хитрість цієї неотесаної людини ні на що не здатна. Завжди хтось знайдеться в його вимріяному світі, хто посміється над ним. Даремно Мартин метається, даремно вірить і страждає. В світі акул для дрібної рибки нічого не зали-

шається. Запаморочлива погоня цього чоловічка за ілюзією щастя закінчиться тим, що його висміє і виведе на рівну дорогу власна сім'я. Від комедії до глибокої людської драми тут лише один крок.

Грав Мартина заслужений артист республіки Дударєв. Навмисне пишемо «грав», оскільки важко було віднайти в цьому виконанні те, що ми називаємо переживанням. На цей раз ми бачили спрощеного Борулю, і було нам дуже прикро. Це вже не стиль, а манера, і з цією манерою в ім'я добра театр повинен боротися.

Про що йде мова? Мова йде про дуже просту і разом з тим дуже складну річ. Йдеться про те, щоб актор втілював у свою роль все своє єство, свій мозок і серце. Йдеться про те, щоб він не намагався в комедії — обов'язково розсмішити глядача, а в трагедії — смикнути за нерви.

В противному разі актора чекає невдача, бо цієї фальші ніхто і нічим не прикриє. Навіть найбільший запас таких засобів безпосереднього впливу, як жести і міміка, швидко вичерпається, і залишиться тільки театральний грим.

Цілком очевидно, що Мартин Боруля заслуговує на кращу долю, ніж та, яку йому приготував артист. Замість потішного і чутливого, запального, то веселого, то зажуреного Борулі, ми побачили людину, яку більше цікавлять дешеві оплески, ніж те, що відбувається на сцені.

Кожен з нас іде до театру з надією, що переживе декілька годин розкішних ілюзій, побачить на сцені правдивих людей і правдиве життя. Як же ми можемо пробачити Борулі арт. Дударєва, коли він навіть у хвилину найбільшого піднесення, кличучи на допомогу матір божу, намагається перш за все бути комічним. Як же ми можемо повірити в реальність Борулі, коли він навіть після того, як одержує звістку про крадіжку коней, легковажно жартує собі і швидко забуває про все. Це вже не смішить, а дратує.

Ця зухвала акторська бравада охопила майже весь колектив. Кожен з виконавців, особливо тих, хто грав епізодичні ролі, намагався використати весь арсенал засобів і напівзасобів, щоб тільки викликати сміх. Це було переважно хихотіння, менш або більш вдале. Не уникла цього загального оплескового психозу і артистка Досенко (яка в міру можливості рятувала репутацію доньки Борулі), бо

і вона в четвертій дії піддалася пануючим на сцені настроям і, пародіюючи пісеньку свого недолугого жениха, приєдналася до хору вульгарності.

Окремо треба сказати про гру арт. Геращенка, який вів роль Омелька, слуги Мартина. Омелько задуманий автором як традиційна постать дурного Івана, що в результаті виявляється хитрішим, розумнішим і передбачливішим од свого хазяїна. Тут був один своєрідний недолік: побачений нами Омелько відрізняється не своєю сильною статурою, бо нею, як відомо, його ніхто ніколи і не наділяв, а великою байдужістю до того, що навколо нього діється.

Було таке враження, що актор просто відробляв свою роль так, як колись відробляли повинність на панщині. Страшенна монотонність його мови, жестів і рухів вражала мертвою безформністю. Це вже не недолік, а виклик.

На чию адресу? Перш за все, на адресу режисера. Омертвіння, яким віє зі сцени театру ім. М. Заньковецької, ще раз свідчить про те, що можна мати в своєму розпорядженні чудовий театральний зал, сучасне новітнє обладнання, сповна користатися бюджетом держави, яка дбає про розвиток мистецтва, мати в колективі достатню кількість здібних акторів і водночас терпіти поразку за поразкою.

Причиною цього, на нашу думку, є відсутність у театрі справжнього режисера, режисера-творця, винахідника з широким диханням і з такими ж горизонтами, людини, яка понад усе любить театр і вміє цією любов'ю та гарячою вірою у високе покликання театрального мистецтва надихати весь без винятку колектив театру.

Бо хіба може радянський глядач, вихований на священних традиціях російського театру, глядач, який мав можливість захоплюватися чудовою грою Крушельницького, творчою винахідливістю Балабана або солідною прекрасною роботою Василька, хіба може цей глядач сьогодні без роздратування дивитися на безладне тупцювання акторів у масовій сцені IV дії «Борулі»? Хіба може його задовольнити ремісницьке ставлення режисера до роботи актора, засноване на застарілих і далеко не найкращих зразках фольклористичного театру. Хіба можуть не вивести його з рівноваги декорації, на зразок тих, які по-

казані в III дії «Мартина Борулі», коли на першому плані глядач бачить ясний, сонячний день, а на дальшому... місячну ніч? Адже за такі нісенітниці в однаковій мірі відповідає і декоратор, і режисер.

Загнаний рутинерами в тупик, театр ім. М. Заньковецької кличе на весь голос режисера. Приєднаємося і ми до цього заклику, жадаючи правдивого театрального мистецтва в правдивому українському радянському театрі.

«КРИШТАЛЕВИЙ ЧЕРЕВИЧОК»
у театрі ім. М. Горького

Щасливий вік, благословенні літа, коли слово так легко стає ділом, коли чудом розв'язуються найскладніші проблеми, а страждання і кривда людська існують тільки тому, щоб після них неминуче, як тріумф дня після ночі, перемогла правда.

Ми, дорослі, трохи інакше, ніж діти, дивимося на добро і на зло. Життєвий досвід безповоротно відібрав у нас привілеї дитинства — нічим не контрольовані уявлення, безпосередність відчуття. Ми в цьому відношенні бідніші від дітей і часто, не помічаючи відсутності якихось речей, переконані, що має бути саме так, а не інакше. Коли ми стаємо дорослими, шкала наших переживань — крім зовнішніх — непомірно звужується, ми перестаємо тішитися незначним, забуваємо, чим була для нас у дитинстві безмежна, нічим не порушувана радість відкрить, на зміну дитячим снам наяву нерідко приходить журлива задумливість.

Іншими очима дивимось ми й на прямодушну Золушку і розуміємо, що така чесність у середовищі злих мачух та їх доньок-егоїсток не завела б далеко, що покірливість Золушки була скоріше гріхом, аніж доброчинністю, і що боротьба цієї сироти за увагу князя не мала б успіху, бо суспільне становище і гроші мачухи вплинули б на прихильність королевича більш переконливо, ніж чарівність випадково зустрінутої дівчини.

Однак варто було подивитися, що робилося саме з дорослими на виставі театру ім. М. Горького, коли перед їх очима постали перипетії Золушки, цієї жорстоко пригніченої невинності. І куди поділася солідна поважність та статечність старших! В тих самих місцях п'єси такі ж самі зітхання виривалися з грудей батьків та їх дітей, та ж сама імла зволожувала їх очі, і якби не технічні труднощі, то татусі стукотіли б ногами з таким же за-

хопленням, як це робили їх чада. Магія п'єси зробила своє, давши можливість одним і другим відчути і пережити те саме і так само, збуджуючи і одночасно задовольняючи властивий майже усім нашим людям потяг до справедливості.

То нічого, що в цьому випадку дорога до тріумфу правди йде через ліс чарівницьких фокусів доброї ворожки. Головне, що та правда існує, зворушує і кличе за собою. Вірний шлях до неї ми знайдемо, більше того — ми вже знайшли його. Хочемо крокувати по ньому завжди, до кінця. Що так буде, сказала нам добра ворожка з «Золушки»; та правда ще раз відкрита в наших серцях під чудодійним впливом театру.

І доброго театру. Режисер І. Грінштун заслужив нашу подяку, бо зумів збудити в нас віру в те, що прекрасні театральні традиції Львова знайшли в особі колективу театру ім. М. Горького гідного продовжувача. То вже не режисерське заняття, а творча робота режисера-художника.

В його спектаклі не видно хороших і поганих акторів, бо і для слабших він знайшов тон, що гармоніює з цілим. У грі акторів не знайдете так званих «дірок», коли виконавець, поставлений якийсь час поза дією, не знає, що робити з собою і тоді або нюхає квіти у вазонах, або — якщо їх немає під рукою — витягує шию, силкуючись у такий спосіб прикути до себе увагу глядача. Тільки один раз сталося щось подібне в «Кришталевому черевичку» — в кінцевій масовій сцені, коли доньки мачухи забули, що маску дозволяється скидати тільки за кулісами.

Вправно розв'язав режисер Грінштун дуже важкий третій акт. У цьому карнавальному вихорі — на маленькій сцені — панує зразковий порядок, причому режисер завжди уміє розставити головних осіб так, що вони весь час залишаються в полі нашого зору.

Гордовитою мачухою була артистка Ратинська. Такого образу забути не можна. Ця жінка, мабуть, родом з самого пекла, втілює в собі суміш дурості, жадібності, відступності, жорстокості та надмірної чванливості, звила собі гніздечко не тільки у казці...

Артистка Бурстейн була традиційною Золушкою, що іноді дратувало глядача, особливо молодого, який сьогодні не може зрозуміти, як можна з такою безмежною по-

кторою терпіти стільки приниження заради хліба і даху над головою. Однак навіть і в такому розумінні Золушка — Бурстейн зуміла схвилювати нас і завоювати наші серця.

Доньки мачухи Явотте і Гортензія мали досить важке завдання. Адже ці два зіллячка, що виросли на одному грунті, повинні відрізнятися своїми барвами. Явотте у виконанні артистки Кобченко забавляла нас своїм коверзуванням і відвертою дурістю. Артистка Желязна в ролі Гортензії була в міру злою. Однак вона забувала, що злість не завжди йде у парі з дурістю і була дуже подібна до своєї сестри.

Артистка Овчаренко в ролі королевича не мала можливості розгорнути свою гру і прикривала дефіцит тексту своєю чарівністю. На нашу думку, немає потреби доручати чоловічу роль жінці хоча б через те, що ми так і не зрозуміли до кінця, хто з ким, власне, одружився...

Про пишне королівське подружжя (артисти Яковлєв і Петровська) не будемо писати, це чудо треба побачити! Роль блазня з успіхом виконав артист Глина; добрими придворними були артисти Андреєв і Шморгонер.

Були і недоліки. Особливо кидається у вічі довгий монолог Золушки в першому акті, а забаву з мітлою і праскою цього дівчиська на виданні можна пробачити. Сцена з музикантом (артист Ситченко) не вдалася режисерові, і коли б не програма в наших руках, хтозна, чи пізнали б ми у цій туманній постаті мандрівного музиканта. Мілюзина (артистка Борисенко) при своїх 99 роках виглядала напрочуд молодою, бадьорою. Це полегшило їй перетворитися в прекрасну добру ворожку і водночас заважало нормальному сприйняттю образу юними глядачами. Не завжди вистачало світла, особливо в першому акті.

Гарні декорації Ф. Нірода. Жвава й цікава, особливо в танцювальних номерах, музика І. Вімера. Переклад п'єси — поганий, насичений макаронізмами.

Взагалі ж спектакль був чудовим. Бажаємо всьому колективові театру і зокрема художньому керівникові заслуженому діячеві мистецтв УРСР Скляренку дальших успіхів.

А до львів'ян, як дорослих, так і маленьких, звертаємося з словами щирого заохочення: подивіться «Кришталевий черевичок». Бо варто, справді, дуже варто.

«ПІД КАШТАНАМИ ПРАГИ»

Три дії нової п'єси К. Симонова «Під каштанами Праги» охоплюють цілу епоху в житті братнього чехословацького народу. На початку першої дії слово «гестапо» все ще звучить у Празі, як смертний вирок, в останній — відроджена Червоною Армією Чехословацька Республіка святкує дні перемоги і миру. Як буря, линуть події через квартиру вченого Прохазки, піднімаючи на весь ріст одних, здираючи маски з інших. Перед нашими очима проходить ціла галерея чеської інтелігенції: від поета-патріота Тихого до зрадника Грубека. З'являються перед нами також представники народу-визволителя, радянські люди, діти нового світу, батьківщини надії й захисника всіх знедолених і уярмлених.

Задум К. Симонова сміливий і гідний найвищої похвали. Не можна, на жаль, сказати цього ж про виконання. Розпростерши вітрила уяви, автор забув про кермо, тим-то сталося те, що статися мусило,— його корабель осів на вбивчій мілині схематичності.

Заньківчанам залишилось одно: оживити п'єсу грою. Актори й режисер могли і повинні були викликати рум'янці життя на обличчях найбільш ходульних героїв п'єси; вони могли і повинні були викресати з цієї руди іскру, що запалила б серця глядачів.

Цього не сталося. Скажемо більше: на прем'єрі «Під каштанами Праги» ми бачили хорошу гру тільки одного актора, народного артиста Союзу РСР Б. В. Романицького. Чи це значить, що театр ім. М. Заньковецької не має взагалі акторів? Ні в якому разі. Досить згадати прізвище артистів Любарт, Кривицької, Рубчака, Яременка, Дударева, Овдієнка, щоб уяснити серйозні творчі можливості театру. В чому ж справа?

Дехто ладен шукати причини лиха в традиціях побутовщини. Непереконливий аргумент. Один з кращих театрів Радянської України — Харківський театр ім. Шевченка — має артистів, акторська молодість яких тісно зв'язана з побутовщиною, проте ні вони, ні театр у цілому нічим, достеменно нічим не нагадують сьогодні малоросійського вертепу.

Так уже повелося в театрі ім. М. Заньковецької, що увагу глядача приковує гра В. Любарт, Б. Романицького та ще деяких акторів «з іменем». Після майже двох років роботи заньківчан у Львові таємницю цього сумного явища неважко виявити. Актори з великим досвідом і з тим, що в театрі називають «позицією», вважають, що вони мають право грати на власну відповідальність, не оглядаючись на режисера. І горе не тільки в тому, що вони так вважають, а в тому, що вони змушені саме так робити, бо в театрі заньківчан немає творчого і пристрасного режисера, що вижив би атмосферу старосвітського рутинерства, що відкрив би і виростив-викохав молоду акторську зміну, що зробив би театр розсадником культури, вихованником трудящих мас.

Що воно саме так, що театр ім. Заньковецької в'яне без руки режисера-творця, свідчить також остання прем'єра (постановник І. Богаченко). За невеличкими винятками, актори не знали, що робити з собою на сцені. Не було режисера, який пояснив би артистці В. Полінській, що при словах «мій боже» не обов'язково треба знімати очі до неба; що обірваний на половині крок не завжди свідчить про глибину переживань та що зовнішня екзальтація, сполучена з котячими стрибками в найближчий кут, не може дати глядачеві уяви про інтелектуальний рівень героїні п'єси.

Не було режисера, який переконав би артиста О. Писаревського, що контраст між безпомічно звисаючими руками і конвульсійними рухами тулуба — засіб, припустимий лише у ексцентричного танцюриста гротескного типу, а не в старого, хоч і не зовсім врівноваженого вченого.

Нема режисера, який повчив би арт. М. Пеньковича, що залицятися до дівчини можна й не бігаючи весь час за нею кроком балетного аса, а арт. М. Кропивницький сказав би, що навіть найкрасивіша усмішка Монни Лізи не є найкращим засобом ілюстрування переживань, особли-

во коли воно повторюється зачасто та без видимої для глядача причини.

Не було також режисера, який допоміг би артистові О. Овдієнкові осмислити до кінця важку роль поета Богуслава Тихого й нагадав би йому, що від великого до смішного відділяє людину часто один тільки крок.

Не було режисера. Про цей факт нагадувала нам майже кожна мізансцена, майже кожна деталь. На квартирі Прохазки несподівано з'являється осліплений гітлерівцями чорногорець Джокич (арт. В. Смоленський). Ми є свідками зворушливої сцени, коли Тихий пізнає в сліпці свого старого друга. В залі хтось навіть схлипує, а в цей же час на сцені актор і актриса забавляють себе світською розмовою, не приділяючи найменшої уваги невідомому гостеві і всьому, що діється у них під боком.

Ця дивна атрофія почуттів впадає у вічі на кожному кроці. Дочка Прохазки Божена (арт. Полінська) повертається з концтабору додому. Не минає й двох хвилин від її появи, а вже всі присутні на сцені, отже, й батько Божени та її наречений повертаються до ідеальної душевної рівноваги так, ніби вся ця подія не варта була їх особливої уваги.

Інший, найбільш яскравий приклад. Радісна хвилина визволення Праги Червоною Армією, на порозі кімнати з'являється син Прохазки, капітан Чехословацького корпусу Стефан. Однак і тут буря захоплення стихає так само раптово, як і почалася.

Це переламна хвилина в житті чехословацького народу, незабутні дні ентузіазму, з яким Прага зустрічала своїх визволителів — воїнів Червоної Армії. Все це не знайшло на сцені театру ім. Заньковецької навіть блідого відтворення. Це для дійових осіб п'єси у виконанні заньківчан не подія, а епізод, про який можна за півхвилини забути...

Авжеж, це не гра, це вдавання або й ще гірше: більш або менш механічне повторювання тексту, причому кожний повторює його про себе і для себе, не оглядаючись на своїх партнерів, не болючи їхнім горем, не радіючи їх радощами. Немає в театрі ім. Заньковецької зіграності, почуття колективності — цієї основної передумови для творчого зростання театру.

Сталося навіть щось значно гірше: в цій хаотичній, безпорадній метушні на сцені заньківчани загубили й

саму ідею п'єси. Це здебільшого не чехи, не представники народу, доля якого важилась на терезах війни, а звичайнісінькі обивателі, байдужі до всього, крім власних серцевих і шлункових інтересів. І тому ми не дивуємось, коли вони (актори) з такою риб'ячою холоднокровністю зустрічають події, які для чеського народу є воскресінням.

Одна деталь; вона має в собі щось символічне. На протязі всіх трьох дій ми бачимо на сцені стінний годинник. З першої до останньої хвилини вистави його стрілки незмінно показують одну і ту ж саму годину: за десять хвилин дванадцяту. Нам ці застиглі перед дванадцятою годиною стрілки настирливо нагадували сумний факт, що театр ім. М. Заньковецької також застиг на місці. В такому стані, як сьогодні, він далекий від вимог, поставлених рішенням ЦК ВКП (б) про репертуар драматичних театрів, де зокрема вказувалося, чому вистави на сучасні теми виходять сірими і малохудожніми.

«СИН ПОЛКУ»

в театрі ім. М. Горького

Мова йтиме про переробку повісті В. Катаєва під цією ж назвою. Як і часто буває, інсценізована повість втратила багато барв. Цей факт зайвий раз підтверджує загальноприйняту думку, що лаконізм у мистецтві стає лише тоді позитивною якістю, коли він виступає первородним сином творчого задуму.

З цим важким завданням в основному впорався режисер І. Грінішпун, що взявся за справу з бенедиктинською терплячістю й щирим запалом, зібрав воєдино усе миле, гарне, привабливе, зворушуючи до глибини юнацькі й дитячі серця.

Допоміг режисерові колектив театру. Головну роль, роль симпатичного тринадцятилітнього хлопчика Вані, сина російських селян, закатованих німцями, виконувала К. Овчинникова, показавши гру досвідченої артистки, безсумнівний мистецький хист, який дозволив їй (а це дуже важко) уникнути зайвої сентиментальності. А можна було так легко поплисти за хвилею почуття, що викликає не одну, а цілий струмок сліз, особливо в епізодах, де старші воїни великої народної війни, захоплені стійкістю, з якою Ваня переносить свою сирітську долю, і героїзмом цієї дитини, дають йому недвозначно відчути, що він став їх спільним улюбленцем, збудивши найкращі, найкрасивіші спогади і почуття, присипані попелом згарищ жахливої війни.

Виконання дитячих ролей жінками стало вимушеною традицією театрів. Це має свої небезпечні сторони, оскільки легше заховати стать під одягом, ніж під... усмішкою. Тому що усмішка невинної навіть, але вродженої кокетливості видає властиву її статі грацію рухів і жестів, часто нівечить найкращі заміри акторки, ошукуючи зір глядача, ведучи почуття останнього по невірному шляху. Щось подібне хотілося зауважити про рецензований

спектакль, особливо про останні картини п'єси, коли Овчинникова, відчувши себе в центрі уваги аудиторії, серією іскристих усмішок і принадних рухів мимоволі зрадила свою стать, компенсуючи у такий спосіб з непотрібною надмірністю первісний, прекрасний у своїй суворості вигляд Вані.

Той критерій, з яким ми підійшли до оцінки жіночої гри, буде, мабуть, важко застосувати до... актора. Маю на увазі О. Давиденка, що виступив у ролі капітана Єнакієва. Цей, зрештою, непоганий артист примушував нас часто забувати, що людська доброта не мусить іти в парі з постійною підкресленою усмішкою, що добра і благородна людина, яка не хоче викликати у нас підозри, не повинна кокетувати своєю добротою. Єнакієв, за повістю Катаєва,— типовий росіянин, типовий радянський офіцер, основними рисами якого є скромність і простота, воїн, який ніколи не виставляє напоказ свого героїзму, своєї любові до людини. На обличчі Єнакієва, якому так дошкулила війна (німці замордували його сім'ю), рідко з'являється усмішка, але тим більше ми віримо цій усмішці. І коли капітан вирішує усиновити Ваню, то цей благородний жест ніскільки не дивує нас.

О. Давиденко пішов іншим шляхом, скажемо не вагаючись, шляхом шкідливої акторської манери, шляхом кокетування чи теж завойовування глядача чарівністю своєї зовнішності. Його «балетна» усмішка розквітає вже на початку спектаклю і, що гірше, невідомо, на чию адресу. Наслідок цього такий, що глядач каже собі: «Ні, цього вже всерйоз брати не можна». В зворушливій сцені усиновлення Вані ми співчуваємо хлопчикові, що його доля знаходитиметься в руках не дуже розсудливої людини, і тільки смерть капітана реабілітує його в наших очах. Цієї шкідливої манери О. Давиденко повинен позбутись якнайскоріше — для власного добра і для театру.

Щиро порадував нас «єфрейтор» Біденко в ролі Р. Глини. То була по-справжньому сумлінна акторська робота. Але й тут не обійшлося без «але». Чванливому Біденку бракує хитрості: Ваня Солнцев при першій же нагоді пошиває його в дурні.

В епізодичній ролі малолітнього «єфрейтора» Вознесенського була зайнята А. Желязна, що зуміла щасливо поєднати принадність юнака і шорсткість підлітка.

Вузькі можливості для показу своїх акторських да-

них мав О. Щур в ролі капітана Ахунбаєва. Однак слід відзначити, що надмірну рухливість капітана не виправдовує навіть південна кров. Стосується це перш за все його ходи. Вбігає він на сцену і вискакує з неї буквально, як бомба. Це вже не поспішність, а неуміння володіти собою, без чого не можна обійтися на фронті.

Полковник (С. Яковлєв) був витриманий у стилі. Шкода лише, що у цього солідного актора обмежений діапазон голосу.

В особі М. Орта (сержант Ковальов) ми побачили досвідченого актора, який знає своє місце на сцені. У грі М. Орта вражає простота. Нею він завойовує серця аудиторії. Одне тільки прохання маємо до нього: більше сміливості в акторському заповненні текстуальних пауз!

Не будемо скаржитись і на «німців» (С. Стельмащук і Н. Петровська). Стереотипна трактовка цих персонажів автором перенесена на сцену, і важко робити якісь особливі зауваження виконавцям таких невдячних ролей. Хотілось би тільки, щоб С. Стельмащук не скреготав так голосно зубами, бо ми готові повірити, що німці справді менш володіють собою, ніж німкені.

Непоганим, тільки, може, надто водевільним був перукар (С. Ялиницький). На належному рівні виступили О. Шумило (військова лікарка), М. Кендзерський і В. Науменко (розвідники). Оскільки ми згадали про розвідників, хочеться зробити зауваження на адресу режисера спектаклю І. Гріншпуна. Поведінка солдатів, особливо в окопах (повернення Вані), далека від реальності. Вони нагадують скоріше маленьких пустунів, ніж дорослих людей, яким кожну мить заглядає у вічі смерть.

І ще одне зауваження. Ми знаємо І. Гріншпуна як здібного режисера, що володіє такою цінною художньою якістю, як почуття міри, знаємо його як творчу індивідуальність. Тим більше дивують нас заяложені штампи у створенні символічних картин, які з-за непорозуміння виставляються як пролог до п'єси і без того зрозумілої, недвозначної і в самій своїй основі глибоко патріотичної. Те ж саме можна сказати і щодо кінонапису на завісі, невідомо для чого стеляться в глибині сцені дим чи імла. Це просто гонитва за ефектом, розрахованим невідомо на кого.

Декорації І. Стефанчука доречні, стримані. Вражають нас тільки скелясті гори в передостанній дії, не характерні для краєвидів Східної Пруссії.

«ЛАСТІВКА»

У небувалих в історії людства змаганнях крові й заліза під час другої світової війни наша Радянська Армія була на висоті свого становища. І військо, і безстрашні партизани — багатотисячна армія часто безіменних бійців за волю і незалежність Вітчизни. З глибокою пошаною думаємо і говоримо ми про воїнів, які билися в тилу ворога і боротьба яких нерідко була боротьбою одного проти тисяч. Перемога або мученицька смерть — такі два шляхи мали вони перед собою.

Хвала ж перу, яке обезсмерчує стійких серед найстійкіших, віддаючи належне їх героїзмові, загартуванню, вмінню перемагати на полі бою сильного, невблаганного і нечувано віроломного ворога. Почесна це справа, але важка. Недостатнє знайомство з предметом розповіді, поверхове ставлення до зображуваних фактів і явищ, неглибоке трактування проблеми героїчного, тяжіння до зовнішніх ефектів — все це не тільки може, але й призводить до вихолощення ідеї твору, до змішування величного з смішним.

Непривабливим зразком такого змішування може бути п'єса Л. Смілянського «Ластівка», яку нещодавно поставив Львівський театр ім. М. Горького. Герой п'єси — молода партизанка Ляля Убийвовк, яка має відповідальне завдання через приятельські взаємини з офіцерами гестапо, що живуть у її матері, добути партизанам потрібну інформацію. Про завдання Лялі знає тільки одна людина — член комсомольської організації, що складається переважно з її шкільних товаришів. Цього вимагає конспірація.

Ми стаємо свідками першої недоладності і бачимо, як неправдиво показані конспіратори. Вони влаштовують

собі рандеву... під вікнами Ляличої хати. Сюди з'являється зв'язковий — балакун Копник, тут освідчується Лялі в коханні «невловимий» партизан Нечай, тут виконує на гітарі свої серенади Гуляєв — і це на очах у гестапівців, які шукають його. Такий же безпечний настрій панує в гуртожитку — основному місці перебування організації. Мало того, члени організації, знаючи, що гестапо знайшло їх сліди, з радісною усмішкою зустрічають прихід Нечая, якого теж переслідують фашисти. Цій фантастичній легковажності «конспіратори» залишаються вірними до останнього акту, коли навіть вночі на місце збору партизанів перед вилазкою на бойове завдання приходять до лісу, як на свято, майже всі знайомі Лялі, включаючи і п'яницю — професора Забіяку...

Але ж за такі речі в партизанах розстрілювали. І мали рацію. Навіщо ж з таких людей робити героїв п'єси?

Дивні це герої. Давид Копник, дізнавшись від Лялі прізвища провокаторів, має негайно попередити про це товаришів, інакше їх чекає загибель. І що ж він робить? «Вудить» у Лялі револьвер, подарований їй німцем, і тим самим штовхає її на викриття і смерть, не задумуючись про долю товаришів, стріляє у стрічного офіцера і, звичайно, гине.

Гуляєв дуже легко вірить провокаторові Яхну, що Давид — агент гестапо. Через хвилину він так само легко вірить Давидові. Запаморочливо.

Легковажно ведуть себе у п'єсі особи, які не зв'язані з партизанським рухом. Маю на увазі матерів Лялі й Нечая. Ці жінки без потреби висловлюють своє кредо перед гестапівцями і роблять це з такою гордістю, немовби вони знаходилися на конференції. В цій безглуздій фанфаронаді немає і тіні героїзму. Це в найкращому випадку безрозсудно.

Автор, очевидно, розумів безвідповідальність своїх героїв і, можливо, з метою збереження рівноваги зробив їх супротивників пренаївними напівдурнями, які вже не викликають у залі усмішки, а лише співчутливий сміх. Закоханий у Лялю майор гестапо дарує їй у день іменин... револьвер. А коли Ляля відмовляється, він силоміць втискує їй до рук подарунок. Він до того сліпий, що не пізнає потім подарованої ним зброї, з якої було вчинено на нього замах. Такою ж безмежною дурістю відзначається капітан Круг: він надмірно гордовитим жестом

викидає — відразу ж після замаху — згаданий револьвер на вулицю. Нетямущий і їхній наймит, зрадник Яхно. Він починає освідчення в коханні з викриття перед Лялею своєї ролі, ролі агента-провокатора.

Ні, з таким ворогом було неважко розправитись. Шкода тільки, що насправді було інакше, зовсім інакше.

Що після цього може дати така п'єса нашій молоді? Одно хіба тільки: викривлене і фальшиве поняття про смертельну боротьбу наших доблесних воїнів з сильним ворогом. А це вже ні до чого і великий сором.

Не піднявся до висоти своїх завдань і театр. І не тільки тому, що включив до репертуару таку п'єсу. Відверто кажучи, в усьому цьому ми не впізнали вправної руки режисера М. Скляренка. Кому потрібне це безперервне скакання акторів по сцені? Що могло бути добрим у балеті, у драмі тільки смішить і нервує. Потім, це старосвітське судорожне хапання за всілякі театральні реквізити у найбільш драматичні хвилини. Невже режисер хотів, щоб актори його театру так невірно виражали свої переживання. Як міг допустити він кривляння акторів, щоб викликати сміх аудиторії? В. Островерхов у ролі німецького майора? Це щонайменше буфонада.

Була б зовсім доброю О. Овчаренко в ролі Лялі, якби вона використала більше мімічних засобів, а також П. Стельмащук (капітан Круг), коли б не тиранія тексту, який примушує і його в останньому акті примхливо забавляти глядача. Позитивне враження залишилось від акторів, які виконували епізодичні ролі: це чудовий Д. Костенко в ролі Бодні, добра Кобченко в ролі Ганнусі, непогана Маркова в ролі матері Нечая, цілком можливий Коган в ролі дволикого, зрештою, Забіяки. Це повинно викликати у режисера певні думки.

Були й декорації, але все це так трясլося і так тремтіло під ногами розперезаних акторів, що і справді важко було схопити подробиці.

«СМІХ І СЛЬОЗИ»

на сцені театру ім. М. Горького

«Веселий сон на три дії, сім картин і п'ять інтермедій з прологом» був твердим горішком для режисера. П'єса С. Михалкова написана жваво, дотепно, з темпераментом, і дія проходить швидко, компактно. Тут немає зайвих місць, а лагідна, легенька, як пух травневих хмаринок, іронія майстерно притупляє кути, які могли б разити, а не забавляти глядача.

Однак і в цьому прекрасному, призначеному для дітей сюжеті, є недоліки. І головний з них той, що у п'єсі сльози переважають над сміхом. Це йде всупереч дійсним намірам автора, який, де тільки може, нагадує нам про шкідливість смутку і про цілющі властивості життєрадісного настрою. Те, що мова йде про сон, не має значення. Для юного глядача театральна відносність не існує. Сонні привиди Андрійка він переживає з такою ж силою, як і труднощі героя в дійсності. Такий уже безмежний реалізм дитини, яка у всьому баченому і чутому терпеливо відшукує реальну дійсність.

Характерна деталь. У пролозі Андрійко в гарячці — 37,8°. Нічого страшного в цьому немає, але й нічого веселого. Перенісшись у країну снів, хлопець не бачить нічого втішного. В цьому королівстві живих карт щось явно зіпсувалося — на Королевича насувається привид загибелі, скрізь процвітають двірцеві інтриги. Правда, життєвий оптимізм радянського хлопця розсіває важку атмосферу палацу, Андрійко визволяє Королевича з пожадливих рук злочинців. Однак грозовий настрій ще постійно висить у повітрі.

Чарівниця зупиняє влаштований королем карнавал. Зачарований нею Королевич переживає долю трьох апельсинів. Андрійко йде з ним на їх розшуки. Дорога хлопців всіяна колючками, і тільки кмітливість Андрюші

робить неможливою загибель мандрівників. Коли, нарешті, вони досягають мети, смуток не зникає з їх облич: вороги вкрали їм одного апельсина, а з другого вилупилася Турбота. В кінці правда перемагає, але й тут її перемога затьмарена розлукою. Андрійко покидає країну снів, райдужний пузир фантазії лопається, і залишається гола мораль.

Автор розумів, напевне, цю небезпеку і замість епілогу з хворим Андрійком у ліжку показав нам інше: фінал захований у третьому і останньому апельсині. Це не зовсім добре. Такі «шматки» з комедії dell'arte не тільки не доходять до свідомості дитини, але й без потреби розвивають те, чого вона шукає у театрі,— ілюзію дійсності.

Режисер підійшов до твору С. Михалкова як до п'єси для дорослих, очевидно, із-за непорозуміння включеної до репертуару молодіжних театрів. Правда, він робив усе, що було в його можливостях, щоб п'єса була дохідливою для дітей, щоб роздутій Турботі протиставити на сцені тріумфальну Радість. Здійснює це режисер цілком слушно шляхом гротеска. Досягти успіху допомогли йому виконавці. Яку іграшку зробив з своєї ролі М. Шаповалов! Цей справжній картковий чортяка Брігнелла забавляв усіх лякаючи і лякав забавляючи. Його чудова партнерка С. Стадник (Хяріце) зуміла так вдячно розтопити свій чорний характер у підкупаючому інфантилізмі, що ми були спокійні за долю Королевича: такій Андрійко напевно втре носа. Не був трагічним М. Коган у важкій ролі нещасливого батька, короля Сільвіо. В найбільш плачевних місцях він умів зручно підкреслити, що це тільки багато галасу даремно, що глядачам не варто дуже пройматися стражданнями, котрі, як це і буває в казці, закінчуються обов'язково добре. Заслужена артистка УРСР А. Бурстейн вміло скинула з себе кілька років, перевтілюючись в Андрійка. Гра її була дуже ретельною. Шкода тільки, що її Андрійко, супроти справжніх задумів автора і, мабуть, режисера, ставав іноді у тінь, замість того щоб бути зачинателем усіх справ, сміятися найщиріше і найголосніше. Переконливо веселим був Панталоне (Ю. Заховай). Добре вчинив режисер, наділивши смутною зовнішністю Блазня, роль якого гідно вів актор Е. Шморгонер. Така зовнішність нікого не разила і не бентежила. Страшною була чарівниця Моргана (у непоганому виконанні арт. Б. Вольф), але зразу ж усім стало зрозуміло,

що в цьому веселому товаристві вона не загріє собі місця. Впорався з роллю ніби бога С. Яковлєв, як і В. Томак з роллю дідуся. Доброю була І. Мельник в маленькій ролі вертлявої Клави. Розчулив нас Туз (арт. Н. Генсбер).

На жаль, випала з цього переліку здібна актриса К. Овчинникова. Її Королевич — це безнадійний мазун. Хтозна, що з ним буде після того, як його покинув Андрійко. В переживаннях Королевича за трьома апельсинами немає нічого особливого. Це звичайне коверзування недорозвиненої і впертої дитини. Дивує нас, що такий дійовий хлопець, як Андрійко, потоваришував з ним. І ще одне. Артистка Овчинникова повторює сама себе, запозичаючи багато дечого з своєї гри в «Сині полку». А шкода.

Не властиві для свого віку рефлексії збуджувала малолітня Люба (А. Барщова). Ось до чого може довести нестримне випинання жіночості навіть і в платтячку недоростка.

Вдало задумані Г. Нестеровською казкові декорації дещо дисгармонують з надто прозаїчним і недбало оформленим прологом. Також недописане вікно у кімнаті Королевича, за яким не відчувається повітря: видна звичайна газова завіса.

Музика не на рівні вдалого спектаклю.

«ОСОБЛИВЕ ЗАВДАННЯ»

в театрі ім. М. Горького

П'єса виразно виховавча, може, навіть занадто, бо майже кожен вчинок її героїв служить авторові приводом для того, щоб сказати люб'язно: робіть це, а цього не робіть, бо це погано. Діти, особливо старші віком, не дуже полюбляють рицини моралі, хоча б навіть вона була подана в формі анекдота. Діти хочуть цукру щирої фантазії, коли все добре перемагає не тому, що цього хоче автор, а тому, що так повинно бути, що інакше бути не могло.

Рятує п'єсу дія, дуже жвава дія, безтурботний гумор і близька серцям нашої дітвори тема з життя піонерів. Колектив театру на чолі з режисером М. Єрецьким зробив з п'єси С. Михалкова барвисте і прекрасне видовище.

Передусім — пару слів про режисера. Мав він виконати, справді, «особливе завдання»: в цій комедії звеселяє нас аж чотирнадцять осіб.

І він справився з цим завданям на «відмінно». Кожного хлопчика і кожну дівчинку зумів він наділити самобутнім, відмінним від інших характером, кожного виконавця навчив грати в тоні, який найбільше відповідає його ролі і його нахилам.

Процес тим похвальніший, що режисер мав тут справу не тільки з акторами-фахівцями, але і з студентською молоддю, яка перший раз в житті входила в контакт з глядачем. За малим, дуже малим винятком, всі виконавці знають своє місце на сцені і з дивовижною, на перший погляд, свободою кожну, найдовшу навіть, паузу заповнюють грою. Пишу «на перший погляд», бо добре усвідомлюю, чого коштувало це режисерові. Треба було заповнити кожну прогалину в тексті кожного з виконавців, треба було кожну найдрібнішу навіть роль так старанно і майстерно пов'язати з цілим і водночас надати їй самобутньої форми. Необхідно було, нарешті, так гармонійно представити

зусилля цього різноманітного колективу, щоб глядач відчув, що немає в цій виставі зайвих постатей, бо всі вони одна одну доповнюють, і все, що діється перед його очима, повинно відбуватись саме так, а не інакше. Режисер Єрецький показав переконливо, заслуговуючи похвалу, як належить працювати з драматургом, щоб навіть в не зовсім завершеному творі заблищав талант автора.

В «Особливому завданні» відбувається військова гра, коротко кажучи, гра у військо і в війну. Ясна річ, дітвора трактує цю гру дуже серйозно, для неї вона стає не тільки розвагою, але й школою виховання почуття обов'язку, школою характеру і підготовкою майбутнього захисника Вітчизни. Це зрозумів режисер, зрозуміли актори, зрозуміли і самі так захопились стихією цієї гри, що, правду кажучи, ми були часом готові повірити, що перед нами маленькі пустуни, а не дівчата і жінки, які, будучи акторами, тільки удають з себе Мєтків і Уршулек.

Важко назвати при такій великій кількості всіх виконавців, тим більше що прізвища артисток Кобченко, Желязної, Чирикової, Борисенко (досконала Женя Хват), Вольф говорять самі за себе. З практиканток запам'яталась С. Віно, яка виконувала роль товстенької, вередливої і безмежно наївної ласунки Віри Кузнецової. Проте повинна вона ще попрацювати над дикцією. Кричати не важко, але смисл цього крику повинен дійти до свідомості глядача. Артистка К. Овчинникова в ролі Васі Кузнецова по-дійовому боролась за те, щоб знайти нові форми виразу почуттів.

Можна було у деяких виконавців помітити сліди рутини: нервове ковтання слини з одночасним витягуванням шиї, що найчастіше повинно було означати відчуття дитячої провини, переступання з ноги на ногу як вираз збентеження. На щастя, це зустрічається все рідше.

Про дитячі ролі досить. Актори, які грали дорослих, мали більш складне завдання. Треба було гратись з дітьми і не принизити при цьому анітрохи властивої дорослому гідності. Найлегше вийшов з цього становища арт. Шморгонер, бо вже сам вік дідуся Феді обумовлює його певний інфантилізм. Небагато зусиль треба було докласти арт. Герман в ролі Дусі і арт. Орлу в ролі голови колгоспу,— адже їх контакт з дітворою носить епізодичний характер. (Nota bene! Чи не варто було б колись наділити здібного актора Орла роллю більш солідною?)

Значно гірше уявляється справа з головними ролями для дорослих. Всі вони почувають себе скованими в товаристві дітей, що зводить майже до нуля їх значення в колективі виконавців і, може, навіть гірше: робить їх в очах глядача стороннім предметом, зайвим в цьому різноманітному товаристві.

Невиразним, дуже невиразним був арт. Шаповалов в ролі капітана Стрельцова, а арт. Глина (капітан Гаркуша) удавав з себе веселого і використовував відомі вже жести з інших вистав. Артистка Овчаренко, що виконувала роль Зіни Кузнецової, була, як завжди, урочистою, але не дуже переконливою. Така старша сестра Васі і Віри може своїм нев'янучим сміхом кожну хвилину викликати ясну усмішку на обличчях молодшої рідні, але ніколи не викличе на них зморшки роздуму. Але ж діти мають право на серйозне ставлення до себе!

Помилка в спектаклі тим помітніша, що все інше досягає неабиякого рівня.

Чарівна музика І. Вимера.

Декорації Ф. Нірода можна було б вважати цілком вдалими, коли б не другий план, який дається в традиційно-натуралістичному змалюванні, причому забувається така очевидна для дитини істина, що правий і лівий берег ріки не одне і те ж саме.

«ЄГОР БУЛИЧОВ»

у театрі ім. Шевченка

Цей твір показує провесну Росії, яку бачили з вікна купецької родини Буличових. Атмосфера агонії царизму просякає в усі закутки відходячого в минуле ладу. Ядром однієї з таких коморок є Єгор Буличов, купець, який всіма правдами і неправдами вирвався із злигоднів до багатства.

Голова розумна, здібна до глибшого мислення, серце таке всеосяжне, що вмістило б весь світ. Однак ненабагато це йому придалось; поринувши весь у гонитву за грошима, він просто не знав про свої скарби і не мав на це часу. А коли дізнався, то було пізно. Він зрозумів гірку іронію своєї долі, коли організм його роз'їдала вже смертельна хвороба. Завдяки їй Буличов знаходить вільний час на обмірковування багатьох речей, на які досі, завжди поспішаючи, не звертав уваги.

І ось наступає дивна зміна: ця опора устрою, який спирається на експлуатацію і брехню, стає його дуже суворим і пристрасним обвинувачем, який побачив раптом все і причому дуже пізно, а тому й не матиме вже ані сил, ані часу, щоб піти іншим шляхом. З дивовижною люттю здирає він маски з близьких, здавалось би, йому людей, з неправдоподібним задоволенням насміхається з установлених традицій «святості». Натхнений раптовим відчуттям дару ясновидця Буличов стає щедрим в мисленні і висловлюванні своїх думок. Нічим він не нехтує. Ненависна йому смерть стає одночасно його визволителькою: тепер йому дозволено все, можна навіть плюнути в обличчя самої костухи.

Але є в усьому цьому розпач приреченого і, крім того, розпач людини, яка розуміє, що ця бравада ні до чого не придасться, бо його слово не вилетить за мури понурого будинку, як і не зворушить тупоголових людей його ото-

чення. Сутінки останніх днів Буличова освітлюються тільки любов'ю до дочки Олександри і відданої йому покоївки Глафіри. Але в хвилину смерті навіть Олександра не подасть йому руки: пісня перемігшої революції приглушить його крик на допомогу, і та, що повинна була понести в життя його одкровення, забуде про нього, захоплена радістю тріумфуючого натовпу.

Ось коротко зміст і смисл «сцен в трьох діях» великого російського письменника Максима Горького. Образ Єгора Буличова створив народний артист Союзу РСР Мар'ян Крушельницький *. Він зробив це із справжнім талантом. Не було в цьому творінні жодного акторського штампа, не було й сліду будь-яких ремінісценцій. Буличов Горького був тільки один, і один-єдиний, неповторний Буличов Крушельницького. Що кожна людина є іншою, знають всі, але не всі зможуть це показати. Це вже властивість великого таланту.

Показаний нам Буличов не тільки зв'язаний силач, це одночасно синтез Тіля Уленшпігеля * і Кола Брюньйона *. І ще щось більше. Фламандцеві і французові служило здоров'я, і хто знає, чи їх сила не була причиною їхньої привітності. Буличов же не має цього щастя, смерть вирує вже в його жилах, і він це чудово розуміє. Проте Буличов Крушельницького ні на хвилину не впадає у відчай. Він навіть розпач в серці вміє носити якщо не з добрим настроєм, то з мужністю велетня. Очі його то блищать страшним гнівом, то іскряться розчуленням, але не шукайте в нього сльози розчуленості власною долею. Ця заблудла дитина людства вміє радіти, вміє ненавидіти і вміє з суворою гідністю зносити тягар страшного терпіння, тим страшнішого, що його ніщо не полегшує, дослівно ніщо, бо своїм гаснучим поглядом Буличов не міг вже помітити зорю нового дня.

Не ради примхи тягнеться Буличов до своєї молодої дочки Олександри і покоївки Глафіри. І одна, і друга зроблені з того ж матеріалу, що і Єгор. Саме це й об'єднує цю трійку, наказує їй іти разом до кінця, саме це виділяє її серед затхлого середовища. Так зрозуміли — і вірно зрозуміли — свої ролі артистки С. Федорцева (Глафіра) та І. Петрова (Олександра). Впевненість у собі, що випливає з почуття власної сили, відчувається в кожному слові, в кожному русі показаної нам Глафіри. Але в цій гордовитості відчувається витончена грація, почуття люд-

ської гідності, а коли це суворе обличчя промениться усміхом, в домі Буличова робиться світліше. Тільки таку Глафіру міг покохати Буличов, і тільки така Глафіра могла знайти місце в серці такої багатої натури, як Буличов.

Олександра в трактуванні артистки Петрової — це викапана донька героя п'єси. Та сама стихійна життєва сила, та ж сама хижацька цікавість і те саме прагнення незалежності в висловлюваннях і діях. Артистка не дає нам відразу готової Олександри. Ця трохи розбещена шмаркачка з першої дії поступово кристалізується на наших очах і зростає в кінці до істоти, гідної ім'я Буличова. Добре зробила артистка, що використала тільки в мінімальній мірі багатство своїх сценічних засобів. Ця благородна скупість дозволила Олександрі бути собою від початку до кінця п'єси в усьому: в рухах, жестах, манері розмовляти, в міміці. Чудовий приклад для підростаючого покоління акторів.

Решта персонажів стоїть по той бік домашньої барикади. Всі разом і кожен зокрема — це типові представники світу, який відходить у минуле. Буря близької революції не обходить їх, вони ставляться до неї коли не з байдужістю, то з прихованою надією, що революція буде тільки зміною влади, яка стоїть на варті їх скарбів. Буржуазна революція — далі їх око не сягає. Звонцов, зять Буличова (артист Ф. Радчук), орієнтуючись на неї, навіть будує свої плани. Цей представник запізненого третього стану бачить у скасуванні абсолютизму найкращий шлях, щоб вийти на широкий простір.

Режисер постановки (заслужений артист УРСР Б. Норд), зрозумівши слабість цього середовища і що з цього випливає, зробив багато, дуже багато, щоб підкреслити цю слабість і зробити її рельєфною. Звідси, мабуть, і те, що, крім прекрасної гри артистів Ф. Радчука, Н. Герасимової, Х. Козаченка, З. Бєляєвої, С. Кошачевського і О. Валуєвої, все це товариство розпливається трохи в імлі недомовок, ледь-ледь зачепивши увагу глядача. А шкода.

Чудовою була заслужена артистка УРСР Криницька в ролі Ксені, цієї анекдотичної жінки Буличова. Піп Павлін (І. Бондаренко) був ідеальним об'єктом одвертого глуму Єгора. Артистка Н. Лихо, що грала Меланію, зручно лавірувала між фанатизмом пристаркуватої ханжі і хижа-

цтвом земної лицемірки. Прекрасним був артист М. Покотило в ролі Трубача.

Не дуже приємно виділявся в цьому чудовому колективі артист І. Титов у коротенькій, зрештою, ролі лісничого Доната. Це безконечне згинання спини і розмахування руками (вираз покори і вдячливості) нагадувало гірших провінціальних акторів.

Не досить вдала остання мізансцена. Дочка надто близько проходить повз батька, щоб не почути, як він її кличе.

Про декорації Д. Власюка. В цьому мешканні помітно типовий купецький смак чи, вірніше, відсутність всякого смаку, але відчувається приємний затишок літами зліплюваного гнізда. Жодної речі тут, справді, ніхто не рушає з місця і не рушив ніколи. Це яскравий доказ незмінного існування і мертвого спокою мешканців цього дому. Тільки оті двері з лівого боку сцени в другій дії... Якось вони не клеяться ні з топографією приміщення, ні з потребами виконавців.

Лагідну музику опрацював М. Канєвський. Однак смію сумніватись, чи потрібна в цьому і без того чудовому спектаклі навіть найкраща музика. Мабуть, не для підняття настрою, бо не на настрої М. Горький будував свого «Єгора Буличова».

В ОДНОМУ ТЕАТРІ

Колективові Львівського театру ім. Горького належить від громадськості міста щира подяка: завдяки йому Львів уперше за час свого існування побачив на сцені «Лихо з розуму» О. Грибоєдова.

До 1939 року шлях у Галичину для великої російської літератури був закритий, дарма що офіційної заборони не було. Роль цензорів виконували добровільні тодішні непрошені «батьки народу». Це було за Австрії, це було за Польщі. Скільки б зубри польської реакції не вимахували кулаками під носом Костя Левицького та йому подібних, скільки б прокльонів не кидали українські мракобіси на голови мракобісів, типу голуховських, потоцьких і голомбінських,— і одні, й другі відразу знаходили спільну мову, як тільки чули імена Некрасова, Льва Толстого, Горького, це був спільний фронт ненависті й страху, фронт, з усіх сил підтримуваний цісарсько-королівським Віднем, а потім — Варшавою Пілсудського.

Всі засоби добрі, аби вони вели до мети. Метою було ізолювання народу Галичини від російської культури, від прогресивних ідей, що ними променіла російська література. Двері шкіл були закриті перед мовою великого братнього народу, на полицях бібліотек і книгарень не знаходилось місця для творів Пушкіна, Гоголя, Лермонтова. Російська книжка у книжній шафі вважалася свідченням неблагонадійності її власника, і був час, коли людям доводилося розплачуватися волею або й життям за знайдений у них томик Пушкіна, Герцена або Чернишевського.

Були видавництва, які мали відвагу випустити невеличким тиражем роман Толстого, були театри, що наважувалися поставити «На дні» Горького. Можновладні, насамперед їх преса, відповідали на ці несміливі спроби —

в кращому випадку — змовою мовчання, а коли цей випробуваний засіб не допомагав, голос надавався поліції.

Ті часи минули, на щастя, без вороття. Немає сьогодні на Західній Україні школи, де б учні не читали в оригіналі «Євгенія Онєгіна» та «Кому на Русі жити добре», як немає й учня середньої школи, що не знав би вірша Маяковського про радянський паспорт. У концертних залах лунають шедеври класиків російської музики, в репертуар Львівського оперного театру ввійшли Чайковський і Глазунов, зі сцени театру ім. Заньковецької заговорили до нас Островський і Чехов. І оце театр юного глядача показав нам безсмертну комедію О. Грибоєдова в перекладі М. Рильського, Д. Бобиря та Є. Дроб'язка.

Епоха Фамусових — давно минула епоха. Вони не керують більше державними установами, немає вже й установ, якими вони керували. Полковники Скалозуби якщо й красуються ще де-небудь, то хіба лише серед музейних експонатів, де вони мають єдину можливість зустрітися із платонами михайловичами, із князями тугоуховськими, із молчаліними, із репетиловими.

Проте спектакль не тільки смішив, не тільки чарував глибиною думок, красою вірша і блискучістю діалога, але й хвилював. Старожили Львова впізнали в цій фамусовській братії своїх — дарма що модернізованих — знайомих, тих, з якими мали щастя розпрощатися так недавно, і тих, які ще блукають упирями наперекір сонцю нового дня.

Фамусов? Були такі й у нас. Вони називалися фамусовичі або фамусенки і, хоч замість ордена св. Анни носили на грудях орден Марії-Терези, так само ненавиділи й боялися народу, з такою самою впертістю тупоумних служити самому дияволові, аби тільки зберегти свої класові привілегії.

Молчалін? Ох, яка багата ними була наша нещасна земля. Втілення дволикості, вони з ренегатською запопадливістю вислуговувались перед сильними світу цього і під вивіскою радикальної або соціал-демократичної партії продавали цей народ і якщо замислювались коли-небудь, то тільки над ціною.

А Скалозуби? Вони тут різнилися від свого грибоєдовського прототипа тим, що солдафонське тупоумство не заважало їм працювати в політиці. Та ще як працювати!

Офіцери Франца Йосифа, а потім Петлюри вміли робити кар'єру. Коли ж нічого не вийшло з мрії про генеральські лампаси, вони одразу віддалися під опіку Меркурієві — богу купців і халамидників. У надії на кращі часи вони торгували достоту всім: маслом, яйцями, милом, рештками власної честі, душами своїх земляків. Їх головним клієнтом був Гітлер. Вони продали йому всю Україну, а коли для здійснення цієї торговельної операції руки виявились закороткими, вони запропонували йому гарматне м'ясо для дивізії СС. Свій войовничий дух вони задовольняли, змагаючись із гестапівцями за першість у масовому винищуванні беззахисних жінок і дітей. Не стало Гітлера, вони метнулися до його англосаксонських політичних спадкоємців. У лондонській і вашінгтонській розвідках пропозиція була поквапно прийнята, нові штати затверджені, лицарі довгого ножа й горобиної ночі мали знову свій директивний центр, а їх господарі — готових до найбрудніших послуг кондотьєрів *. На сцені з'являється Чацький у виконанні молодого талановитого актора львів'янина Я. Геляса. Минають хвилини, в залі наче маком посіяв. Більшість глядачів не читала й не бачила «Лиха з розуму». Ці люди не знають іще Чацького, але вони з перших його слів, з першої широкої усмішки відчувають, що перед ними інша, нова людина, яку ні в якому разі не переплутаєш ні з Фамусовим, ні з його безхарактерним чадом, ні з Молчаліним, яка раніше або пізніше потрапить у глибокий конфлікт з цією чепурною, розпендюченою наволоччю.

Напруження в залі зростає, кожну появу Чацького вітають теплим блиском очей. Наближаємось до фіналу. Рештки ілюзій Чацького зникають, місце обурення і сердечної скорботи займають гнів і презирство. Чацький не полемізує вже, а обвинувачує: розпеченим словом шмагає тепер, як бичем, цю череду зарозумілих паразитів. І ось актор перетворюється на трибуна. Гості Фамусова один по одному зникають, мов миші, у мороці ночі; принишк мокриця Молчалін; німіє, щулиться й тане в досвітньому сутінку Фамусов. Глядач бачить тепер перед собою лише Чацького, схвильованого, пристрасного обличителя й суддю, що в ім'я перемоги прийдешнього ясного дня оголошує смертний вирок силам мороку і темряви. Дзвінко лунають останні рядки патетичної комедії, Чаць-

кого м'яко сповивають сувої завіси, і такий мовчазний досі зал вибухає раптом бурею оплесків...

Недавно той самий театр поставив «Людей з чистою совістю» П. Вершигори *. На цей раз місце режисера Скляренка зайняв режисер Грінштун. Треба було глядача «Лиха з розуму» перенести на сто років уперед, у наші дні, і показати йому, яка глибоченна прірва відділяє світ фамусових від величного світу радянських людей. Треба було розрізнені картини цього видовища пов'язати так, щоб у ньому ожили не тільки діла наших найкращих людей, але й велич їх душ. Треба було на мікроскопічній сцені розташувати партизанів. Треба було...

І ось результати. Вже третій тиждень, день у день, у невеличкому театрі, схованому у глибині якогось подвір'я, глядачі зустрічаються з своїм героєм Ковпаком і його безстрашними солдатами. На очах у них воскресає недавнє минуле, перед яким кожен з них схиляє голову, люди то плачуть, то сміються, вони з обуренням хитають головами, засуджуючи недисциплінованість Карпенко, вони ж — разом з Ковпаком і Рудневим — прощають йому провини за те, що в нього серце героя, але ніхто з них ні на хвилину не лишається байдужим.

І ось над героїчним лицедійством востаннє падає завіса, і виконавець ролі Ковпака артист Ю. Заховай знімає за кулісами грим, а глядачі поринають у густий осінній туман. Але в серцях у них — шуми весни, наче пісня радості і гордості за свою країну, за радянських людей.

Така-бо сила і такий чар справжнього мистецтва.

«ГЛИБОКЕ КОРІННЯ»

Прем'єра в театрі ім. Заньковецької

П'єса на 3 дії Гоу * і Д'Юссо * мало має спільного з «Чорним гетто» О'Нейла *, а ще менше з «Хатиною дяді Тома». Показані в ній негри, незважаючи на те, що їх доля все ще гідна жалю, крім кольору шкіри, мають мало спільних рис із своїми прототипами, які викликають глибоке співчуття. Саме до цього покоління належить герой обговорюваної п'єси Чарлз Бретт. Він повертається з війни в чині поручника американської армії, груди його прикрашають бойові нагороди. Там, за океаном, він був рівним серед рівних, а тут відчуває на кожному кроці, що походить з паріїв. До всього цього Чарлз кохає білу дівчину, і серце його сповнене відчаєм, але цей розпач несе він з гідністю. Старша дочка сенатора Ленгдона Аліса має намір сприяти його науковій кар'єрі, однак почуття обов'язку по відношенню до свого народу змушує Бретта зайняти скромну посаду директора негритянської школи в рідному місті. Сенатор Ленгдон, типовий плантатор без честі й совісті, втілення англосаксонського лицемірства, незадоволений поверненням Бретта: цей чорний поручник заморочить голови неграм. Бажаючи позбутись Бретта, Ленгдон звинувачує його в крадіжці годинника. Милосердну Алісу обурює безцеремонність батька, але ненадовго. Довідавшись про почуття симпатії, які пов'язують Бретта з її молодшою сестрою Дженеврою, Аліса забуває не тільки про жалість, але і про елементарну тактовність. Викликаний нею шериф заарештовує Бретта. Провокація надто вже явна, щоб бути приводом судового обвинувачення поручника. Справа закінчується виселенням Бретта з міста. Але він ще повернеться, щоб кинути у вічі переслідувачам слова ненависті і презирства. Цей негр позбувся останніх ілюзій, разом з тим він знає, що його життєвий шлях не буде вже схожий на шлях його матері Белли, служниці сенатора.

Таким є Чарлз Бретт в п'єсі, таким хочемо ми його бачити на сцені. Чи саме таким подав його нам арт. Пенькович, який виконує цю виграшну роль? Не зовсім. Цьому Браттові бракує внутрішньої дисципліни, витримки, спокою, заснованого на почутті гідності і впевненості у справедливості власних вчинків. Забагато у нього нервовості, нерішучості, пригніченості, межуючої із стражданням. Пізнаємо в ньому гідного онука дяді Тома, замість того, щоб привітати в його особі представника передової, бойової частини нещадно гнобленого народу. Бретт викликає у нас почуття жалю, ми глибоко йому співчуваємо, але не захоплюємося ним, не проймаємось до нього пошаною і, що ще гірше, не віримо в його завтрашній день, бо він занадто слабкий, безпорадний, щоб це завтра могло належати йому. Отже, бачимо, що невірно витлумачена роль героя може не тільки охолодити симпатію глядача, але й притупити політичну гостроту п'єси в цілому.

До того ж, Бретт говорить з якоюсь дивною подразливою інтонацією, яка повинна, мабуть, стати оздобою негритянського жаргону «негро». Навіщо це? Адже тут маємо справу з людиною неабиякого культурного рівня, майже з науковим працівником. Напрошується питання: чому ж в такому випадку сенатор Ленгдон не вживає арго? Адже цей старий гульвіса в своєму розумовому розвитку стоїть значно нижче за негра Бретта...

Невірно відчута роль створила складну ситуацію для партнерки героя п'єси заслуженої артистки УРСР Н. Доценко (Дженевра). Ілюзія дійсності потрібна не тільки глядачеві — про неї не повинен забувати і актор. Благородна біла дівчина кохає юнака чорної шкіри і в ім'я цього кохання готова принести все в жертву. Добре, але зрозумійте, цей юнак повинен мати позитивні якості, що виправдують це кохання, позитивні якості, одночасно помітні як глядачеві, так і партнерці, інакше вона буде змушена співграти з вигаданою фікцією, маючи перед очима живе заперечення свого ідеалу, а це нечувано важко. Арт. Доценко вдало боролася з цим утрудненням. Вона зробила тільки один фальшивий крок, але, на жаль, досить помітний. На мить в цій Дженевpi пробуджуються почуття, які передає вона ніжним поглядом очей, більш ніж ласкавим потиском руки. Це зовсім непотрібно. Кохання Дженеври — в цьому випадку принаймні — є коханням абсолютно чистим, і саме таким воно повинно

бути, якщо ми не хочемо знецінити почуття цієї дівчини в очах глядача, а її жертви віднести за рахунок хвилинного капризу юної кокетки. В такому трактуванні постать Дженеври втратила б у п'єсі сенс існування, її з успіхом могла б заступити Аліса.

Щодо Аліси. Це гультяй у спідниці, не здатний на глибокі почуття. Кастові забобони, умовності — ось загалом усе, з чого складається «духовне життя» старшого нащадка Ленгдона. Арт. Коломійцева доклала до цієї ролі багато зусиль і запалу, може надміру, бо її Аліса справляє часом враження дуже чуйної людини, а це суперечить її вчинкам.

Маленьке зауваження на адресу артистки. Чудові зовнішні дані дозволяють їй якнайощадніше користуватися засобами оздоблення. Природний дар залишається ним навіть у світлі софітів, і в жодному разі не можна ним зловживати.

Сенатора Ленгдона грав народний артист УРСР Д. Дударєв. Була це серйозна, майстерна робота. Хотілось би, проте, щоб цей сенатор був гульвісою «з холодком», гультяєм більш урівноваженим. Пристрасний, істеричний вибух гніву справляє враження, що маємо справу з нестриманою, поривчастою людиною, Це створює, так би мовити, пом'якшуючі обставини, що зовсім непотрібно для характеристики людей типу сенатора Ленгдона. В цілому вдалою була мати Бретта Белла Чарлз (арт. В Шульга), особливо в останній дії. Проте і тут є дрібні «але». Поведінка Белли в першій дії — її надто прислужницькі манери — ніяк не свідчить про те, що ця жінка працює в домі сенатора протягом багатьох років і що сьогодні вона більше потрібна хворому сенаторові, ніж він їй. Йдеться про те, щоб у цьому випадку узгодити далеко йдучу ввічливість з почуттям власної гідності.

Вправно виконала роль чорної покоївки Горней артистка Ножкіна. Це була по-справжньому творча гра. Тонко підкреслювала хтивість цієї зіпсованої дитини з народу, котяча живучість, яка пояснюється одвічним страхом, прикрашена наївним кокетуванням безсоромність і, нарешті, перші проблиски справжньої людяності,— все разом зробило з цієї, на перший погляд, другорядної ролі артистичну подію. Не було тут жодного зайвого чи фальшивого руху, не було прикрих пауз, які б свідчили про відхід від ролі; природжена грація завершила цю уро-

чисту цілісність. Після блискучого виступу О. Ножкіної в драмі М. Горького «Останні» це вже друга роль, що дозволяє предректи артистці чудове сценічне майбутнє.

Важке завдання стояло перед артистом О. Гаєм, виконавцем ролі письменника Говарда, штучно створеного авторами тільки для того, щоб бути рупором їх власних поглядів. Роль тим більш мученицька, що в двох перших діях Говард майже не розмовляє, і це робить з нього часом звичайного статиста, який не знає, як йому виправдати свою присутність на сцені. Тому трудно мати претензію до артиста, що він не зміг зацікавити нас.

Артист П. Голота не почуває себе добре в ролі адвоката Максуелла, безсовісного кар'єриста, брехуна, наклепника й істеричного плетуна. А шкода, бо можна було з цього зробити яскравий і, що головне, типовий образ. Наважусь припустити, що артист не продумав своєї ролі, не відчув її, звідси — певна штучність, певна статичність цієї, зрештою, дуже живої, за задумом, індивідуальності. До того ж, цей жахливий, вогненно-рудий парик.

Огидний був шериф (артист С. Грінченко). Його манери; сюрреалістичний ніс, револьвер, що звисає до підлоги, створюють жахливий образ шерифа. Ні, краще не треба лякати дітей згадкою про цю потвору.

Поставив п'єсу Б. Іванченко з властивою йому вправністю. Шкода тільки, що він не переніс сцену бійки за лаштунки, адже ситуація дозволяла це зробити. І ще одне зауваження: проблема четвертої стіни. Режисер не хоче знати про її існування, завдяки чому впадає часто в разюче ненатуральне перебільшення. Так, у першій дії він тільки що прибулого Бретта садовить настільки близько до глядачів, що сенатор залишається за спиною поручника. А це ж нетактовність, і нетактовність нічим не виправдана: уміння поводитись не дозволило б Чарлзу цього. Не треба також в моменти найбільшого драматичного напруження ставити Бретта обличчям до стіни; нехай цей негр завжди дивиться у вічі своїм ворогам. Його вистачить на це.

Декорації художника В. Борисця викликають певні зауваження. Якщо не помиляюсь, сенатор успадкував будинок від батька. Коли це так, то чим можна було пояснити майже суворий стиль обстановки? Чи не краще було б показати нам старий багатий дім плантатора хоча б з крихіткою сонця, щоб відчути подих Півдня? Крім того,

тут забагато меблів, які заступають навіть портрет батька Ленгдона, портрет, що в п'єсі відіграє також певну роль.

Музична ілюстрація була доручена заслуженому артистові УРСР О. Радченкові. На мою думку, музика не обов'язково потрібна в усіх п'єсах, особливо в тих, де автор сам не вказує на її місце. Часто така ілюстрація буває необхідна там, де є прогалини в розвитку дії і треба заповнити їх так званим підняттям настрою. «Глибоке коріння» не потребує цих рятівних заходів, і вже ніяк не потрібна вона в ту хвилину, коли мати в нестямі дає ляпас Бреттові.

Глядачі гаряче аплодували спектаклеві. Це одночасно свідчить про позитивну оцінку як п'єси, так і виконавців. Театр ім. Заньковецької добре послужив справі прогресу, поставивши «Глибоке коріння».

«НЕДОРОСТОК»

Прем'єра в театрі ім. М. Горького

Цього разу театр змусив нас перенестись у другу половину вісімнадцятого століття. Ми в садибі російського поміщика тих часів, законного власника не тільки землі, але й її робітників — селян-кріпаків. Точніше кажучи, не стільки володаря, як володарки, бо всім тут заправляє її мость Простакова.

Її затурканий чоловік в цьому домі має меншу вагу, ніж їх синочок, пустий, розбещений, розпусний, розгнузданий підліток, лінивий гульвіса, який віддає перевагу неробству перед наукою, жениханню — перед військовою повинністю. Це гідний нащадок своїх батьків.

Д. Фонвізін, сучасний Простаковим автор, не жаліє ударів для головних героїв своєї комедії і з гідною подиву (як на ті часи) мужністю викриває і з усією огидою бичує існування паразитичної верстви, опори феодального суспільства, його жадібність, темність, дурість і безмежну жорстокість. Всі ці риси знаходять ідеальне втілення в особі Простакової. Тільки з одним правом рахується Простакова — з правом джунглів, з правом сильнішого. Воно регулює її ставлення до навколишнього світу, воно нормує її вчинки, воно становить і зміст її існування. Впевнена у всемогутності сили, вона підкоряється тільки їй. Іншого гальма для неї не існує.

Простаковою на сцені театру ім. Горького була артистка Г. Петровська. Це чудово, бо роль була виконана талановито і з знанням справи. Легко було впасти в надмірність, та акторка уникла цього, тому стократна їй подяка: цієї Простакової довго не забудуть глядачі, особливо юні.

Артистка не помітила в Простаковій того, що при добрих намірах могла б помітити: материнської любові. І цілком вірно зробила, бо справжня любов (не тільки, зрештою, любов до вітчизни) належить «чесним умам». Про-

стаковій це почуття не відоме. В її огидній запобігливості перед синочком, в свідомому потуранні його найгіршим пориванням нема нічого, крім бажання виліпити з Митрофанушки гідного її самої спадкоємця, тупої і сліпої, зате слухняної собі опори і на найближчий час, і на старість.

Недоростка Митрофанушку грав хороший комедійний актор арт. Давиденко. Завдання його було як виграшним, так і важким: адже артист давно вже вийшов з того віку, коли дискант змагається з мутаційним басом, а ноги мають швидкість ніг оленя. Незважаючи на це, роль йому вдалась, чудово вдалась. Шкода тільки, що цей Митрофанушка, нерухомо сидячи на сходах у фіналі комедії, нагадує людину, глибоко пригнічену своєю долею. На що ж це натяк, чи, може, він говорить про обмануте кохання? Але ж ні, цей підліток зовсім не доріс до цього.

Бездоганно виконував роль Простакова арт. В. Томах; щиро нас розважав Скотинін у виконанні арт. М. Кендзерського. Можна було почути, що актор наділив брата Простакової надмірною дозою комізму, межуючого з шаржуванням. Претензії, на мій погляд, безпідставні, бо чим був би Скотинін, як не гідним співчуття патологічним проявом оскотинення, коли б не інтуїція актора, яка підказала йому, що в цьому випадку сміх у залі буде доречнішою реакцією, ніж одна лише гримаса огиди. Арт. Є. Ратинська ще раз довела, що другорядна роль (Єреміївни) в руках хорошої акторки може стати першорядною. Довела вона це настільки переконливо, що ми повинні їй бути глибоко вдячні.

Роль Стародума піднімав арт. С. Яковлєв. Пишу «піднімав», бо актор має тут незвичайне завдання: оживити і зробити предметом загальної симпатії людину, яка при безперечних позитивних якостях розуму і серця має одну досить важку для знесення ваду: на кожному кроці і при кожній нагоді він любить вчити і повчати. Побоююсь, що артист Яковлєв пішов шляхом найменшого опору. Його Стародум з таким пафосом і з таким піднесенням проголошує положення, прогресивні для часів Петра I, але дуже застарілі для наших часів, часів великих змін у суспільстві, що глядач, особливо юний, підкорюючись чарівності актора і його запалу, може легко згубити дистанцію, яка відділяє давні часи від наших. І ще одне: цей Стародум завжди чимсь засмучений, збуджений, а такий стан

суперечить вислову, проголошуваному ним самим: «Не роби нічого поспіхом!».

Жертвою такої ролі став арт. А. Янчуков (Правдін). Випадок був набагато складніший, тому що артист чомусь занадто скупо черпав з скарбниці своїх акторських можливостей.

Арт. О. Овчаренко (Софія) і арт. Матвєєв (Мілон) за допомогою традиційних засобів відтворили традиційних закоханих, помітно виділяючись на тлі решти колективу.

Щирих компліментів заслуговують артисти М. Коган (Кутейкін), Ю. Заховай (Цифиркін), І. Шморгонер (Вральман) і Н. Генцлер (кравець Тришка). Пару слів про арт. М. Когана. У мене склалося враження, що цей здібний комік не досить настійно бореться за збагачення обсягу своїх акторських засобів, за урізноманітнення акторського слова

Режисером цієї в цілому вдалої яскравої і живої вистави був заслужений артист УРСР В. Харченко *. Маємо до нього претензію відносно статистів, зрештою, учнів і учениць студії при театрі; прислуга Простакових не могла так байдуже дивитись на те, що діялось навколо.

Декорації виготовив художник театру Ф. Нірод, напевно, не без участі режисера, тому що маємо тут справу не стільки з сценою, яка рухається, скільки з сценою, що обертається; а це визначило характер співпраці режисера і художника. Декоратор полегшив завдання як собі, так і виконавцям, вирішивши бездоганно проблему чисто технічну. Але ускладнив цим сприйняття п'єси дітворою, яка, не люблячи перебільшеної умовності, даремно задавала собі питання: яким чудом в такій малій вежці може вміститись так багато людей... Непоганий і в міру ефектний був задум з рухомими живими картинами.

Після «Лиха з розуму» в цьому театрі це вже друга п'єса з російської класичної спадщини. Слушно робить театр, що знайомить широкі маси з творчістю сильніших російських пер саме тут, на землі, століттями відгородженій од чудової літератури великого братнього народу, літератури, яка називала речі своїми іменами і не вміла ідеалізувати злочини, коли навіть храмом цього злочину були палаци, маєтки і маєточки.

«НА ПОРОЗІ ЖИТТЯ»

Прем'єра в театрі ім. М. Горького

Так ведеться вже, що чим благородніша ідея живить перо автора, тим більше вимагаємо від цього пера, тим більше маємо до нього претензій. Це цілком зрозуміло. Тупе чи навіть тільки невправне перо може легко зробити банальною найчудовішу ідею і надати їй рис неймовірного шаблону, що межує зі злочином. Так ведеться вже, і ніщо цього змінити не зможе.

Ніхто не має сумніву в добрих намірах М. Шапіро, автора п'єси «На порозі життя». Ми глибоко переконані, що він хотів створити якнайправдивішу картину життя радянського студентства і розкрити перед нами чудову і переконливу картину його майбутнього. Але ж ця віра не може нас, ясна річ, утримати від тверезої оцінки баченого нами творчого зусилля М. Шапіро...

Відомо, що ідеї створюють люди і що, в свою чергу, думки і людські долі формуються значним чином під впливом ідей. Чим вищий літ цих ідей, чим більша їх питома вага, тим більших сердець і ясніших умів потребують вони для своєї реалізації. Автор п'єси мав намір показати нам середовище радянської студентської молоді. Чудово. Отже, ми чекали від нього глибокого відтворення цього середовища, огляду, який би нам наочно показав внутрішнє багатство цих молодих людей, їх успішну боротьбу з пережитками минулого в них самих і поза ними і — що найважливіше — велетенські творчі можливості молодого покоління соціалістичної держави. Мабуть, це було метою намагань М. Шапіро?

А ось наслідки.

Женя Жукова, студентка інституту геології, одна з головних дійових осіб п'єси. Надаємо їй слово:

«Так.. складна річ життя. Колись було воно таким простим. Ніколи ще не було такої складної ситуації, як зараз.

Маю тільки батька... матері майже не пам'ятаю. З батьком майже ніколи не розлучалась... *(Замислилась.)* Всі поступили у вузи, і я... Всі пішли на фронт, і я це зробила... а сьогодні...»

Невідомо, що непокоїть Женю. Може, складність життя? А коли ж воно було «простим»? Можливо, до революції? Певно ні. Отже, коли? А може, життя Жені ускладнюється тим, що у неї нема матері. Але ж вона її не пам'ятає, крім того, непогано їй живеться і з батьком. З цієї хаотичної балаканини виринає убогість інтелекту дівчини: «Всі вступили, і я...» Чи ж не було інших мотивів її поведінки? Чи ж тільки бажання наслідувати інших керувало її вчинками?

І трохи далі:

«Коли нема вітру — людина байдужіє, починає тліти. А на вітрі горить яскравим полум'ям. Війна і була таким вітром для багатьох. Але війна закінчилась... Не бійся вітрів. В кімнаті, навіть у лабораторії, будеш нудитись».

Що ж це? Прославлення війни заради війни? Дивовижно... відверто сіє неспокійні вітри безрозсудна дівчина...

Женя хоче виїхати з науковою експедицією на далекий Памір разом з своїм коханим — студентом відділу фізики Шурою. Шура ж не поспішає, його більше приваблює робота в лабораторії, причому настільки, що він не знаходить навіть часу і бажання піти в неділю з коханою в кіно. Але, незважаючи на це, Шура вирішує їхати. Чому? Заради кохання? Чому ж він у такому разі не намагався переконати Женю, що і в Києві може вона чогось навчитись?

Але добре вихований автор не може допустити, щоб Шура покинув Київ, і залучає на допомогу батька Жені, старого лікаря. Він умить впливає на свідомість дочки, і в фіналі вже засмучена грішниця з радістю *(sic!)* сповіщає всім і всюди, що дозволяє своєму Шурі залишитись у Києві. Зрештою Шура сприймає згоду з великим задоволенням.

Ліда — приятелька Жені. Цю особу не мучить складність життя, філософія її життя — вершина святої простоти і міщанського «якось буде».

«Все, все потім утрясеться. Я переконалась вже в цьому»,— каже вона.

І дійсно, все в її житті якось непогано складається. Але яким чином? Ця молода дівчина вже відзначається всіма надто сумнівними заслугами пані Дульської. Вона немилосердно знущається з свого майбутнього чоловіка (в цій п'єсі майже кожен студент має пару), і цей майбутній педагог попиває потай від неї горілку.

Кравченко, токар, перед війною — студент відділу літератури. Він пише погані, відкинуті редакціями новели, але, незважаючи на це, вирішує «стати письменником». Звичайно, робота над собою має дуже велике значення. Гоголь в молодості написав невдалий твір, а двома роками пізніше вразив весь світ своїм генієм. Але це буває дуже рідко. Спроби ж пера Кравченка, які він пропонує нам, змушують побоюватись, що це людина без літературного таланту. Однак автор дуже настирливо штовхає його на шлях фанатичної графоманії, замість того щоб відверто йому сказати, що краще служити Вітчизні добрим токарем, ніж поганим письменником.

Валентина — студентка театрального інституту, якій гаряче симпатизує Кравченко. Вона цілісінький день мокне під дощем, щоб відчути себе в ролі жінки песимістичного настрою.

Доктор Жуков — традиційний вчений, дивак з м'яким серцем, в якійсь мірі позитивний герой. Він говорить виключно слушні речі. Автор прагне викликати до нього найглибшу симпатію, забуваючи про те, що цей зразок різноманітних доброчинств не зміг виховати хоч трохи розсудливості у дочки.

На цьому закінчується галерея «позитивних» героїв. Хоча ні! Лобуз Віктор, цей мерзенний індивідуум, заздрісник, інтриган і безсоромний кар'єрист, після короткочасної розмови з вищезгаданим чудовим дідусем вже в III дії, щоб не викликати обурення в залі, перетворюється в справедливу людину. З цієї п'єси пішов цілком чорним тільки один персонаж — батько Віктора, лікар Смолін. Дивний недогляд добре вихованого автора.

Ще гірше, що на рівні п'єси була й сама вистава. Гра була переважно жахливою, декорації і костюми страшні, режисура (І. Гріншпуна) нижче всякої критики. Щось неприємне починає діятись у такому близькому нашим серцям театрі великого імені М. Горького.

Цей театр існує майже 28 років. Потрібно було двадцять вісім років важкої роботи цілого покоління акторів,

щоб цей театр по-справжньому поставив безсмертну комедію Грибоєдова. Сьогодні ж починає він котитись по похилій. Ще рік тому, мабуть, навіть не можна було й подумати про погану роботу цього театру, свідками якої ми стали.

Молодий, здібний, але трохи переоцінюючий свої сили режисер І. Гріншпун ставить одночасно три п'єси у трьох театрах, у тому числі в театрі ім. Горького.

Керівники театру дивляться на це з олімпійським спокоєм, а коли гіркий плід поганої роботи нарешті дозріває, вони намагаються його прикрити заготовленими завчасно букетами квітів... Огидні звичаї, болісне видовище.

Не грішать надмірною поштивістю і деякі керівники Театрального товариства. Коли тов. І. Гріншпун переконався після перегляду п'єси М. Шапіро, що погляди більшості членів Артистичної ради розійшлися з поглядами керівництва театру, він поспішно відмінив засідання ради...

Обговорювана прем'єра — це перший серйозний прояв хвороби. Театр ім. Горького вимагає негайного і грунтовного лікування.

«СНІЖОК»

у театрі ім. М. Горького

Це, мабуть, одна з найкращих радянських п'єс для молоді, що з'явилась за останні роки. Чудовий зміст, сильне емоційне навантаження, благородна ідея, яка сповнювала молоді серця любов'ю до людства і презирством до його ворогів,— ось складові частини цього прекрасного видовища.

Дія відбувається в сучасній Америці. Два покоління, два табори. Лінія поділу, яка перетворювалась поступово в лінію вогню, роздвоює як учительське коло, так і шкільну молодь. Пануюча в школі, на перший погляд, ідилія зникає з тієї хвилини, коли починає відігравати велику роль доля учня-негра, жертви мерзенних підступів своєї товаришки — доньки магната Півдня. Одразу ж постають два ворожих табори. На захист зневаженого «Сніжка» стануть найблагородніші на чолі з директором школи; проти нього вчинить змову підлість, яку очолює згадуваний вельможа. Протягом цього малого відрізку часу розігрується епізод великої боротьби старого, загниваючого світу з світом справедливості і прогресу. На цей раз перемагає підлість, бо вона в сучасній Америці є господарем становища, але ця перемога містить у собі вже зародок неминучої поразки: справа нещасного негра викреслила іскру, що розгорілась полум'ям масового протесту, показуючи здивованим очам капеланів золотого тельця могутність сил прогресу, сил нового світу.

Поставив п'єсу Я. Рабичев, що дебютує у Львові. Була це в цілому солідна робота, коли говорити про сторону суто режисерську. Ця школа насправді жила. Вміле розміщення жалюгідної кількості виконавців дозволило йому заповнити сцену, і ось громадка учнів і учениць уявляється нам вируючою громадою, класом. Грала тут виключно молодь і, може, тому була такою безпосередньою,

такою переконливою. Часом не хотілося вірити, що Д. Кудрявцев (негр) і О. Пирожкова (Ангела) — це дебютанти, стільки було у їхній грі щирості, почуття, правди, стільки переконання у вірогідності трактованих ними постатей. Завдяки мозольній праці режисера кожний виконавець тут мав свої індивідуальні риси, що проявлялися в жестах, в міміці, в інтонації, в засобі реагування на події, що відбувалися навколо. Ніхто з них ані на хвилину не був байдужим спостерігачем, статистом, який вважає, що брак тексту дає можливість згубитися в «натовпі».

На жаль, цей перелік заслуг режисера припиняється з хвилини, коли на сцені з'являється старше покоління. Відбувається таке, що ображає як глядачів, так і автора п'єси. Адже подумайте тільки. Директор школи, якого показав нам автор,— це незаурядний інтелігент, людина високої громадської мужності, це безкомпромісний піонер прогресу. Але на сцені цього ми не бачимо, і це не стільки з вини актора, який грає роль директора, скільки з провини його партнерів і... режисера. Адже навіть юний глядач уже з першого погляду бачить, що вчитель Жак Такер з його котячими рухами, з прирослими до ребер руками, з бігаючими очима лиса, з голосом зрадника — це чистої води негідник. Що вчителька міс Феллер — це безнадійно тупа реакціонерка, від якої можна сподіватись найгіршого. Чому ж цього не догледів директор школи? Очевидно, це людина сліпа і глуха, типовий недотепа, безпорадна солідність без минулого, але й без майбутнього. Але такі люди переважно вміють тільки терпіти, перемагати ж — майже ніколи. Чи ж таким був директор Томпсон (арт. О. Янчуков) у п'єсі В. Любимової?

Ні. Справжній Томпсон спочатку помиляється, це правда, в оцінці деяких своїх співробітників, помиляється однак тільки тому, що у житті його школи досі не було нічого такого, що виставило б напоказ характери людей, які дали б йому можливість переконатись, що під маскою «прогресивності» криється у одному випадку цинічний кар'єризм, у другому — панічний страх перед втратою шматка хліба.

На сцені, однак, масок цих не було. Арт. В. Матвєєв з першої ж хвилини до останньої створював чорний характер із стародавньої мелодрами, арт. Н. Тутаренко з запалом, гідним кращого застосування, удавала з себе відь-

му, вдаючись часом навіть до примітивного гротеска (ця хода, цей носовий голос!..).

Може також викликати заперечення трактування образу Бедла арт. Ю. Заховаєм. Це злочинець до мозку кісток, у кожному рухові, в кожному слові. Чи не краще було б цьому персонажеві дозволити розкривати свої карти поступово, а не жбурляти їх першої ж миті на стіл, в такий спосіб даючи глядачеві зрозуміти, що гра уже, власне, закінчена.

Серед дорослих акторів вдало виділялась арт. С. Стадник (міс Джен). Це було справді переконливе трактування.

Дуже вдалі і цілеспрямовані декорації художника В. Косарєва. Шкода лише, що у передостанній картині гра світлотіні за вікном створювала враження, ніби надворі вже зима, що виразно суперечить хронології подій, які розгортались на сцені!

Переклад п'єси нижче всякої критики.

Примітки

До третього тому ввійшли оповідання, повість «Гори димлять», нариси, статті, літературна й театральна критика, написані протягом 1929—1949 рр. українською, польською та російською мовами. Вони були опубліковані спочатку в періодичних виданнях, а потім входили до різних збірників (1950—1972).

За жанровими, тематичними й хронологічними ознаками твори цього тому вкладаються в чотири виразно окреслені розділи: 1. Художня проза, 2. Публіцистика, 3. Літературна критика, 4. Театральна критика. Таке розміщення дає конкретне уявлення про зміст і обсяг спадщини письменника в кожному з цих жанрів.

Усі твори подаються за першодруками або ж за останніми прижиттєвими виданнями. В усіх випадках, коли збереглися автографи, тексти звірено з оригіналами. У примітках до цих творів вказуються відповідні номери автографів Я. Галана, які зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 82), у фондах Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (ф. 4188) та в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва УРСР (ф. 584).

Твори друкуються українською і російською мовами; у випадках, коли вони перекладалися з інших мов, зазначаються прізвища й ініціали перекладачів.

У примітках подається історико-літературний та реальний коментар. Історичні події, маловідомі імена, скорочені назви, які коментуються, у тексті позначено зірочкою. Авторські примітки Я. Галана подаються у посторінкових виносках беззастережно, переклади іноземних слів, виразів та пояснення діалектизмів супроводжуються ремаркою *«Ред.»*.

ХУДОЖНЯ ПРОЗА

Свої перші твори Ярослав Галан друкував у журн. «Вікна». Це був літературно-художній, мистецький та громадсько-політичний місячник, який з листопада 1927 по вересень 1932 р. видавали у Львові західноукраїнські революційні письменники. Я. Галан належав до найактивніших співробітників журн. «Вікна», а з кінця 1929 до липня 1932 р. був членом редколегії журналу й штатним працівником редакції. Саме в ті роки зростав, мужнів

яскравий талант Я. Галана-драматурга, прозаїка, публіциста, видатного майстра революційної сатири, памфлетиста. Своє гостре слово Я. Галан спрямовував проти строкатого табору української буржуазно-націоналістичної контрреволюції, що осідала тоді на західноукраїнських землях, та проти її вірнопідданих літературних трубадурів.

У ДНІ НЕЗАБУТНІ

Вперше надруковано в журн. «Вікна», 1930, № 4.
Подається за першодруком.
Варстатівці — заводські робітники.
Там'ярник — робітнича околиця Ростова-на-Дону.

КАРА

Вперше надруковано в журн. «Вікна», 1932, № 2. Польська цензура конфіскувала кінцеві рядки оповідання, починаючи зі слів: «Ще п'ять хвилин мерзли пани під шибеницею...»

Автограф твору зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва УРСР, ф. 548, оп. 2, спр. 32.

Подається повністю за доцензурним примірником журн. «Вікна».

Перед відомим травнем...— У травні 1926 р. до влади в Польщі прийшов Пілсудський Юзеф (1867—1935) — польський політичний і державний діяч. З 1892 р. член націоналістично-реформістської, глибоко ворожої марксизмові Польської соціалістичної партії (ППС), а з 1906 р.— лідер її правого крила. В роки першої світової війни командував польським легіоном у складі австрійської армії. В 1918—1922 рр.— «начальник» (диктатор) польської буржуазно-поміщицької держави. У 1926 р. вчинив державний переворот і встановив у Польщі режим фашистської диктатури. Крайніми заходами домагався спольщення українців та білорусів на окупованих західноукраїнських і західнобілоруських землях. У 1934 р. уклав з Гітлером угоду про спільну політику агресії проти СРСР.

Ендек — націонал-демократ, член реакційної буржуазно-поміщицької партії в Польщі у 20—30-х роках.

«Варшавска» («Gazeta Warszawska») — орган націонал-демократичної партії (ендеків), виходила в 1918—1926 рр.

Галлер — польський генерал; деякий час удавав з себе противника фашистської кліки маршала Пілсудського, згодом став його прибічником.

«Голос правди» («Glos prawdy») — польська реакційна газета, виходила у Варшаві в 20—30-х роках, була органом реакційного правого крила ППС (Польської соціалістичної партії), після фашистського перевороту 1926 р. стала офіційним органом уряду Ю. Пілсудського.

«Hannibal ante portes» (*лат.*).— Ганнібал біля брами. Крилатий вираз, символізує велику військову небезпеку.

Ганнібал (бл. 247—183 рр. до н. е.) — карфагенський полководець і політичний діяч, завдав нищівних військових поразок римлянам під час другої Пунічної війни у 218—201 рр. до н. е.,

зокрема поблизу Канн у 216 р. до н. е. У 202 р. до н. е. військо Ганнібала було розгромлене Сціпіоном Старшим Африканським поблизу Зами.

ТРИ СМЕРТІ

Вперше надруковано в журн. «Вікна», 1932, № 6, під заголовком «Цілина». Другий і третій розділи оповідання були конфісковані польською цензурою. В 1940 р. Я. Галан надрукував цей твір у львівському журн. «Література і мистецтво», № 3, змінивши назву на «Три смерті» і частково підсиливши ідейно-художнє звучання твору. У першій редакції («Цілина») образ учительки Козан не мав виразно співчутливого забарвлення. Наприклад, в останній фразі першого розділу було: «Так скінчила своє нерозумне життя вчителька Козан». А в «Трьох смертях»: «Так скінчила своє бідне життя вчителька Козан». Для читачів цього маленького шедевра багато проясниться, коли нагадати, що прообразом вчительки Козан була рідна сестра Ярослава — Стефанія Галан, яка вчителювала в с. Глудному (в оповіданні — Вобпі), Бжозовського повіту, поблизу їх рідного містечка Динева, і там загинула, зацькована пансько-польськими шовіністами. Біль утрати рідної сестри письменника спричинив трагічний зміст оповідання про життя українського села за панування польських окупантів. Однак провідною у цьому творі є світла віра в сили народу, який уже починає прозрівати, стає на шлях боротьби за соціальне і національне визволення.

Подається за журн. «Література і мистецтво», 1940, № 3.

«Література і мистецтво» — щомісячний літературно-мистецький журнал Львівської організації Спілки радянських письменників України. Заснований у 1940 р. Вийшло 9 номерів. Припинив існування в червні 1941 р.

Фелон — церковний одяг, який надягає священик на час відправи.

...«Розвивайся, ой ти, старий дубе»...— популярна в ті часи на західноукраїнських землях пісня про Україну на слова Івана Франка (мелодія української народної пісні «Ой у лузі та ще й при березі»). Саме в цій пісні є часто цитовані в радянській критиці і публіцистиці слова:

Щезнуть межі, що поможували
Чужі між собою,
Згорне мати до себе всі діти
Теплою рукою.

«Помилуй мя» чи «Вірую» — молитви, які були для школярів неодмінною складовою частиною «Закону божого» поряд з молитвами: «Отче наш», «Богородице діво» та ін.

Костюшко (Косцюшко) Тадеуш (1746—1817) — видатний діяч польського національно-визвольного руху, очолив польське визвольне повстання 1794 р.

«Єще Польска» — початкові слова польського державного гімну.

«Virtuti militari» (за військову доблесть — *лат.*) — високий військовий орден у Польщі.

НЕВІДОМИЙ ПЕТРО

Вперше надруковано в журн. «Вікна», 1932, № 7-8. Це один з ранніх прозових творів, в якому виявилася важлива грань таланту Ярослава Галана — самобутнього художника, полум'яного публіциста, полеміста. Тут органічно злилися високомистецьке слово з публіцистикою, документальністю, художнім узагальненням.

Подається за першодруком.

«Календар-альманах» «Червоної калини»...— «Червона калина» — українська кооперативно-видавнича націоналістична спілка, існувала у Львові в 20—30-х роках, видавала літературу, сповнену наклепів на Радянський Союз, зокрема «Календар-альманах». Степан Тудор слушно назвав «Червону калину» відтинком фашистського фронту.

УСС («українські січові стрільці», усуси) — військове з'єднання, сформоване командуванням австрійської армії за допомогою уніатського митрополита А. Шептицького в Галичині у 1914 р. з проавстрійського міщанства, куркульства й правої інтелігенції для участі у війні проти Росії. Під такою ж назвою на Україні в часи панування Центральної ради, наприкінці 1917 р., були сформовані військові частини з колишніх австрійських військовополонених української національності та націоналістично-куркульських прошарків. «Українськими січовими стрільцями» називалися й загони Української галицької армії (УГА), що була створена урядом маріонеткової ЗУНР («Західноукраїнської народної республіки») і брала участь в контрреволюційній інтервенції проти Радянської України. У 1920 р. частина «українських січових стрільців» разом з кількома з'єднаннями УГА перейшла на бік Червоної Армії й боролася з польськими інтервентами як ЧУГА (Червона українська галицька армія).

ПОМЕРЛІ БОРЮТЬСЯ

Початок оповідання під такою назвою вперше надрукований польською мовою в прогресивній газ. «Gong», 1935, № 1, що виходила в Перемишлі. Продовження під назвою «Оповідання Василя» опубліковане в № 2 тієї ж газети й повністю сконфісковане цензурою. Закінчення не друкувалося, бо й саму газету заборонили органи влади. Рукопис твору зберігся в архівах поліції.

Повністю оповідання вперше надруковане у виданні: Я. Галан. Твори в трьох томах. Т. 2. К., Держлітвидав України, 1960. Переклав українською мовою Петро Козланюк.

Подається за останнім виданням.

САВКУ КРОВ ЗАЛИВАЄ

Вперше надруковано в газ. «Наш голос», 1935 р., № 11, яку видавала група прогресивних письменників у Дрогобичі (вийшло кілька номерів).

Подається за першодруком.

...нада на лиси...— м'ясо, придатне тільки для принаджування лисів до капканів.

...в о з и в т е к у ц ь к у с і л ь у К о л о м и ю.— Підкарпатські селяни добували кустарним способом сіль з ропи, яку брали зі спеціально викопаних криниць. Я. Галан тут пише про селян з села Текучої, тепер Косівського р-ну, Івано-Франківської обл.

Б л а х и — спеціальний бляшаний широкий посуд для випаровування ропи при добуванні солі.

Б у т и н (букв.— поруб) — слово вжите в переносному значенні.

«П р а в д а» і «Н а р о д н а с п р а в а» — реакційні буржуазно-націоналістичні газети, виходили у Львові в 20—30-х роках.

...у ш у х и п і т и...— Шух — міра дров, заготовлених у лісі; піти у шухи означає стати лісорубом, найнятися заготовляти дрова.

«Д і л о» — західноукраїнська газета ліберально-буржуазного, згодом — буржуазно-націоналістичного напряму. Виходила у Львові з 1880 по 1939 р. На початку 20-х років мала різні назви: «Громадська думка», «Українська думка», «Український вісник», «Громадський вісник», «Свобода». З 1925 р. «Діло» — орган УНДО (Українського національно-демократичного об'єднання) — партії войовничого українського буржуазного націоналізму, що в 30-х роках одверто стала фашистською.

«Р і д н а ш к о л а» — націоналістично-клерикальна видавнича спілка, заснована у Львові в 1924 р.

НА МОСТІ

Вперше надруковано російською мовою в журн. «Огонек», 1940 р., № 1. Українською мовою вперше опубліковано в журн. «Радянська література», 1940, № 10.

Подається за останнім виданням.

ДІД МАРТИН

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 10 січня 1940 р.

Подається за першодруком.

ЙОАСЯ

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 7 серпня 1940 р.

Подається за першодруком.

НЕЗАБУДЬКА

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 16 вересня 1940 р.

Подається за першодруком.

ДЖЕННІ

Вперше надруковано в журн. «Література і мистецтво», 1941, № 3.

Подається за першодруком.

Деліквент — злочинець, засуджений до страти; тут вжито іронічно.

Гунцвоти (нім. Hundswut — скажений собака).— В західних областях України вживається як сердита і як доброзичлива лайка.

СТЕФКА

Вперше надруковано у виданні: Я. Галан. Твори в трьох томах, т. 2.

Твір написаний польською мовою. Автограф (без дати) зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 82, од. зб. 267.

Подається за першодруком у перекладі М. П. Гнатюка.

ШКОЛА

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 2 квітня 1946 р.

Автограф твору під заголовком «Грицько Гуцало любить книжки» зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 82, од. зб. 46.

Подається за першодруком.

«Істребки» — словотвір за аналогією з російськими словами: ястребок і истребитель. «Істребками» називали юних добровольців, які боролися проти німецьких окупантів у тилу ворога і проти бандерівців, допомагали партизанам під час Великої Вітчизняної війни.

...криком безсмертного Клаасового сина: — Ура! Перемога за гезами!..— Клаасів син — Тіль Уленшпігель, герой роману бельгійського письменника Шарля де Костера (1827—1879) «Легенда про Тіля Уленшпігеля і Ламме Гудзака», де зображені події національно-визвольної війни Нідерландів проти Іспанії в XVI ст. Гези (старці) — назва нідерландських дворян, які виступали проти іспанського гніту.

[МАТІЛЬДА]

Вперше надруковано у виданні: Я. Галан. Твори в трьох томах, т. 2.

Написано 1945 р. під час роботи письменника в Нюрнберзі. Твір не закінчений, без назви. Назва умовно подається за іменем героїні твору.

Автограф зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 82, од. зб. 270.

Подається за автографом.

«ГОРИ ДИМЛЯТЬ»

Вперше надрукована польською мовою у львівському приватному видавництві «Myśl», 1938, під псевдонімом *Мирон Яро*. Українською мовою у перекладі С. Трофимука опублікована у видавництві «Радянський письменник», К., 1956.

Подається за цим виданням.

«Українська республіка» — Йдеться про «Західноукраїнську народну республіку» (ЗУНР), створену українською націоналістичною буржуазією 1 листопада 1918 р. після розпаду Австро-Угорської імперії. Проіснувала до липня 1919 р.— часу окупації західноукраїнських земель військами панської Польщі. Трудящі Західної України боролись проти контрреволюційної ЗУНР з першого й до останнього дня її існування.

Целебс — священик, який прийняв целібат — обов'язкову безшлюбність католицького духівництва. Для греко-католицьких попів-уніатів целібат не був обов'язковим, але всіляко заохочувався вищим католицьким керівництвом, що намагалося цілком окатоличити уніатів.

ПУБЛІЦИСТИКА

НАРИСИ

ЛЬВІВ НАПЕРЕДОДНІ

Вперше надруковано в журн. «Вікна», 1931, № 6. Нарис був повністю конфіскований цензурою.

Подається за доцензурним примірником журналу.

...під пам'ятником Собеського на Валах...— У центрі Львова тоді стояв пам'ятник польському полководцю Яну Собеському (1629—1696) — королю Польщі під ім'ям Яна III в 1674—1696 рр., який відзначився у війнах проти турків. Очолюване ним польське військо, до складу якого входили українські козацькі загони, розгромило у 1683 р. під Віднем турецьку армію і врятувало Австрію від турецького поневолення.

...віддіп темно-блакитних...— загін поліцейських, які були одягнені в темно-блакитні мундири.

...профспілки в руках гавзнерів...— Гавзнер — лідер угодовського об'єднання профспілок в панській Польщі.

...лавка й темно-блакитного коника.— В цьому реченні, очевидно, випало якесь слово.

Ганкевич Микола (1869—1931) — публіцист, один з лідерів української соціал-демократичної партії в Східній Галичині, партії соціал-реформістського типу, яка блокувалася з націоналістичним УНДО, провадила угодовську політику з окупантами.

Пепеесівські бюрократи — керівництво Польської соціалістичної партії (ППС).

За два дні було 3 травня...— Третього травня в панській Польщі у 20—30-х роках урочисто відзначали «день дарування конституції», ухваленої польським сеймом 3 травня 1791 р. Цей політичний захід був спрямований проти святкування Першого травня — дня революційної солідарності трудящих всього світу.

...грали на вулицях «Бартошу»... і «Єще Польска».— «Бартоша» — пісня про народного героя Польщі — Бартоша Войцеха Гловацького (1758—1794), простого селянина, який за високу військову відвагу й кмітливість в повстанському війську Тадеуша Костюшка одержав офіцерське звання хорунжого-

гренадера. Я. Галан підкреслює, що ця пісня, виконувана в буржуазно-поміщицькій Польщі разом з державним гімном «Єще Польска не згінела...», набирала тоді не властивого їй казенно-патріотичного звучання, шовіністичного забарвлення.

Оффенбах Жак (1819—1890) — французький композитор, один з основоположників класичної оперети, автор популярних оперет «Орфей у пеклі» (1858), «Прекрасна Єлена» (1864), «Паризьке життя» (1866), «Перікола» (1868) та ін., а також романтичної опери «Казки Гофмана» (1881).

ТОВАРИШ

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» (Львів) від 7 листопада 1939 р.

Подається за першодруком.

ДІВЧИНА НА ПАРОВОЗІ

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 11 грудня 1939 р.

Подається за першодруком.

ПЕРЕМОЖЦІ

Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 10 лютого 1940 р.

Подається за першодруком.

ДРУГА МОЛОДІСТЬ

Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1950, № 5. Написано 1940 р.

Подається за першодруком.

...хоругви польського короля Казіміра...— Йдеться про Казіміра III (1310—1370), який протягом 1340—1352 рр. загарбав Галичину, частину Волині й Поділля.

Вишневецький Ярема (1612—1651) — один з найбільших магнатів шляхетської Польщі, походив з українського князівського роду. Володів численними містами й селами на Лівобережній Україні. Прийнявши 1631 р. католицизм, жорстоко гнобив православних, по-звірячому катував повсталих селян у 30—40-х роках XVII ст. Був коронним гетьманом війська польського, зазнавав нищівних поразок від українського селянсько-козацького війська, зокрема від Максима Кривоноса в 1648 р.

...Львів опинився в скорому часі під пануванням Габсбургів.— Йдеться про загарбання Галичини і Львова Австрією в 1772 р. за першим поділом Польщі. Тоді Австрією правили імператори з династії Габсбургів. Кінець панування Габсбургів у Львові настав у 1918 р. після розпаду Австро-Угорської імперії.

«Дойчмайстери» — популярна назва колишнього віденського імператорського піхотного полку № 4, створеного в 1695 р. Пізніше ця назва перейшла на все віденське піхотне військо. Я. Галан іронічно назвав «дойчмайстерами» австрійську цісарську піхоту, яка окупувала Галичину й Буковину за часів Марії-Терезії.

...меттерніхівського генерала...— Меттерніх Клеменс (1773—1859) — австрійський державний діяч. З 1809 р.— міністр закордонних справ, фактичний голова уряду. В 1821—1848 рр. канцлер. Один з творців «Священного союзу», заснованого Австрією, Пруссією й Росією в Парижі 26 вересня 1815 р. після повалення Наполеона I. Це був реакційний блок держав — душителів революційних і національно-визвольних рухів у Європі. Ім'я Меттерніха стало символом найжорстокішого жандармського режиму.

Краттер Франц (1758—1830) — австрійський письменник (драматург і публіцист), автор багатьох драм і трагедій на історичні теми, зокрема про Петра I. Довго жив у Львові, працював радником Галицького намісництва. В 1786 р. вийшли в Лейпцігу його відомі «Листи про теперішній стан в Галичині. До питань статистики й людинознавства». В двох томах цієї праці в гостро публіцистичній, памфлетній формі висвітлено страхітливі злидні, безправ'я, соціальну й національну неволю трудового населення Галичини в часи панування Австрії. Книга викликала обурення панівних кіл тодішньої Польщі й католицького духовенства.

...кривавого першого червня...— Тут у Я. Галана трапилась помилка, бо іншого «кривавого червня» не було, а був кривавий квітень 1936 р. Про «кривавий червень» 1902 р. див. статтю письменника у цьому ж томі: «2 червня 1902 року».

Вмивши, як Пілат, руки...— Понтій Пілат — римський прокуратор Іудеї в 26—36 рр. н. е. За християнською легендою, затвердив смертний вирок Ісусу Христу і, символічно вмивши руки, заявив, що він «не винуватий в смерті цього праведника», що цієї смерті хочуть іудейські жерці. Ім'я Пілата стало символом лицемірства й жорстокості.

...в ніч на шістнадцяте квітня...— 16 квітня 1936 р. спалахнуло одноденне героїчне повстання львівських робітників. Десятки тисяч робітників вийшли на похорон безробітного муляра Владислава Козака, вбитого поліцейським. Спроба жандармерії розігнати похоронну процесію не вдалася. Робітники відповіли барикадними боями. Повстання ввійшло в історію під назвою «Кривавий четвер у Львові».

ЗНАЙДЕНЕ ЩАСТЯ

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 12 червня 1940 р.

Подається за першодруком.

ХОРОШИЙ ЧАС

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 24 серпня 1940 р.

Подається скорочено за першодруком.

ЛЮДИ ВИЗВОЛЕНОЇ ЗЕМЛІ

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 3 вересня 1940 р.

Подається за першодруком.

...в тюрмі у Фордоні...— Фордон — місто в Бидгощському воєводстві (нині Польська Народна Республіка).

Українські Народні Збори (Народні Збори Західної України) — установчий орган народної влади Західної України, обраний населенням 22 жовтня 1939 р. Відбувались 26—28 жовтня 1939 р. у Львові. Ухвалили історичні рішення про встановлення Радянської влади на всій території Західної України, здійснили прагнення трудящих до возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі.

НАРОДЖЕННЯ ЛЕГЕНДИ

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 14 вересня 1940 р.

Подається за першодруком.

Цей нарис Я. Галан поклав в основу п'єси «Божена Шрамек». Твір не був закінчений. Початок першої дії вміщено в першому томі цього видання.

Кайзер Рейнгард (1673—1739) — німецький композитор, автор 116 опер, писав також духовну музику. В 1729—1730 рр. був директором опери при царському дворі в Петербурзі.

Крейцер Рандольф (1766—1831) — французький скрипач, педагог і композитор. Бетховен присвятив йому свою сонату для скрипки (уславлена «Крейцерова соната»).

Роде П'єр (1774—1830) — французький скрипач і композитор, професор Паризької консерваторії. У 1803—1808 рр.— придворний музикант у Петербурзі.

Берліоз Гектор (1803—1869) — французький композитор і диригент. Засновник жанру програмної романтичної симфонії; автор кількох відомих опер і «Реквієма» (1837).

ПОД СЧАСТЛИВОЙ ЗВЕЗДОЙ

Вперше надруковано російською мовою в газ. «Красная звезда» від 17 вересня 1940 р.

Подається за першодруком.

МАТИ ГЕРОЇВ

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 1 грудня 1940 р.

Подається за першодруком.

Мітральєзи — старовинна багатоствольна вогнепальна зброя. Тут слово вжито в переносному значенні.

Домбровщаки — бійці батальйону ім. Домбровського, які боролися в Іспанії проти генерала Франко в 1936—1938 рр.

ПОДИХ ПЕРЕМОГИ

(Нотатки з наради селян Львівської області)

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна» від 14 листопада 1944 р.

Подається за першодруком.

ЗОЛОТА АРКА

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна» від 1 січня 1945 р.

Автограф зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 82, од. зб. 49.

Подається за першодруком.

Ботвин Нафталі (1905—1925) — львівський швець, учасник комуністичного підпілля. За вбивство 28 липня 1925 р. жандармського провокатора Цехновського розстріляний у Львові 6 серпня 1925 р.

Венявський Генрік (1835—1880) — польський скрипач і композитор.

ЩАСТЯ ЛЬВОВА

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 10 травня 1945 р.

Подається за першодруком.

...на чотириста років підкорили його поляки...— Восени 1340 р. польські феодали на чолі з королем Казіміром III після довгої облоги зайняли Львів. Незабаром львів'яни повстали і вигнали їх, але через кілька місяців Казімір III вдруге захопив Львів, що стало початком багатовікового поневолення галицької землі іноземними загарбниками.

Карл XII (1682—1718) — шведський король з 1697 р., війська якого на початку XVIII ст. загарбали Польщу і значну частину українських земель. У 1709 р. військо Карла XII зазнало нищівної поразки від російських військових сил, очолюваних царем Петром I, у битві під Полтавою.

...регіменти австрійської імператриці...— Йдеться про війська Марії-Терезії (1717—1780) — австрійської ерцгерцогині з династії Габсбургів. За її правління Австрія захопила Галичину і Буковину й панувала там аж до осені 1918 р. Співправителем її був імператор Йосиф II (1741—1790).

У ВІДНІ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна» від 14 липня 1945 р.

Подається за першодруком.

Корнгольд Еріх Вольфганг (1897—1957) — австрійський композитор, написав оперу «Мертве місто».

...вся Європа від Майданека до Бухенвальда...— В Майданеку (Польща) і Бухенвальді (Німеччина) в часи другої світової війни існували страхітливі табори смерті, в яких було знищено мільйони людей — політичних в'язнів, військовополонених, учасників руху опору німецько-фашистським окупантам в країнах Європи.

Бальдур фон Ширах — гітлерівський намісник в Австрії після так званого «аншлюсу» (приєднання) її до фашистського рейху в березні 1938 р.

Карлів театр («Karlstheater») — австрійський театр, заснований у 1838 р. в передмісті Відня талановитим актором, ре-

жисером і драматургом К. Бернбуном, який виступав під псевдонімом Карл Карл. З 1847 р. театр працював у Відні, мав у своєму складі багато талановитих акторів. Йдучи назустріч інтересам широких кіл народу, ставив сатиричні комедії, класику, зокрема антимонархічну комедію актора і драматурга Нестроя «Свобода в глушині», згодом заборонену цензурою. З 1847 р. й до кінця свого існування за ним утвердилася назва «Карлстеатр», за іменем засновника Карла Карла. Починаючи з 70-х років, театр занепадає, втрачає народний характер, згодом стає оперетковим. Був закритий у 1934 р.

Вільгельм II Гогенцоллерн (1859—1941) — німецький імператор і прусський король в 1888—1918 рр., виразник крайнього німецького мілітаризму, один з головних винуватців першої світової війни.

Франц-Йосиф I (1830—1916) — імператор Австро-Угорщини в 1848—1916 рр., з династії Габсбургів, один з головних винуватців першої світової війни, спільник Вільгельма II.

Гестапо (абревіатура від *нім.* geheime Staatspolizei) — таємна поліція фашистської Німеччини.

Каутський Карл (1854—1938) — один з лідерів німецької соціал-демократії, автор ряду праць, в яких популяризував марксизм. Пізніше відійшов на опортуністичні позиції, виступав проти диктатури пролетаріату. Зазнав гострої критики в праці В. І. Леніна «Пролетарська революція і ренегат Каутський».

«Гаймвер» — військово-фашистська організація в Австрії, існувала до 1945 р.

«Шуцбунд» — озброєна організація австрійської соціал-демократичної партії, створена у Відні 1923 р. для протидії фашистам. Пізніше в ній брали участь революційні робітники, керовані комуністами. Багато шуцбундівців приєдналося до Комуністичної партії Австрії.

Грільпарцер Франц (1791—1872) — австрійський драматург, поет, автор музичних творів.

ВОНИ БИЛИСЯ ЗА ЛЬВІВ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна» від 27 липня 1945 р.

Подається за першодруком.

ДРЕВНЄ МІСТО

Написано в 1948 р. Вперше надруковано у збірці «Вибране», К., «Радянський письменник», 1951.

Подається за авторизованим машинописом, який зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 82, од. зб. 336.

Леонардо да Вінчі (1452—1519), Мікеланджело Буонаротті (1475—1564), Больтраффіо Джованні Антоніо (1467—1516), Чезаре да Сесто (1477—1523) — видатні італійські художники, діячі науки й культури доби Відродження.

...сини уярмленої Борджіями країни...— Йдеться

про Італію, в історії якої значну роль відігравала аристократична родина Борджіїв. Я. Галан має на увазі насамперед Родріго Борджія (1431—1503) — папу римського Олександра VI в 1492—1503 рр. Цей божий намісник і його син Чезаре (бл. 1475—1507) не гребували найстрашнішими злочинами для зміцнення своєї влади в країні. І батько, і син, і дочка Лукреція Борджія (1480—1519) заплямували себе ще й нестримною розпустою.

Свидригайло, Швитригайло (1355—1452) — великий князь литовський (1430—1432). За його правління українські й білоруські православні феодали мали доступ до державної влади; за це його позбавили великокнязівської влади польські й литовські магнати. До кінця життя володів землями Поділля й Волині. Помер у Луцьку.

Тіціан Вечелліо (бл. 1477—1576) — видатний італійський художник доби Відродження.

Підкова Іван (пом. 1578 р.) — молдавський господар, один з керівників боротьби молдавського й українського народів проти турецьких загарбників. Героїчна боротьба Івана Підкови оспівана в думах українського і молдавського народів. Т. Г. Шевченко написав про його ратні подвиги поему «Іван Підкова».

Успенське братство — релігійно-національна організація українських міщан, що існувала при Успенській церкві у Львові з XV до початку XVIII ст. Відоме також під назвою «Ставропігійського братства», що мало церковну автономію, підлягало тільки константинопольському патріархові, сприяло культурному розвитку Західної України, заснувало друкарню й школи, боролося проти впровадження церковної унії з католицьким Римом, брало діяльну участь в національно-визвольній боротьбі українського народу проти шляхетсько-польського поневолення. У 1708 р. внаслідок терору з боку львівського уніатського єпископату змушене було припинити боротьбу й прийняти унію.

Хмельницький Юрій Богданович (бл. 1641—1685) — гетьман України в 1659—1663 рр. Відзначився непослідовною політикою, схилявся то в бік польської шляхти, то до турків, прислуговував ворогам України.

...монастир бернардинів...— Бернардинці або ж цістерціанці — члени католицького «жебрущого» чернечого ордену, заснованого 1098 р. у французькому містечку Цістерціумі. Діяльність ордену поширилась у багатьох країнах Європи, зокрема на Західній Україні, підвладній Польщі, а потім Австрії. Назва ордену пішла від ченця Бернара Клеровського (1091—1153), одного з найзапекліших католицьких мракобісів, натхненника хрестових походів, гонителя єретиків, ворога науки.

Іван Федорович — Федоров Іван (пом. 1583 р.) — російський першодрукар, засновник книгодрукування в Росії й на Україні. Жив і працював у Москві, потім у Львові й Острозі (1572—1583), де надрукував «Апостола», «Азбуку» з граматикою і знамениту «Острозьку біблію».

...солдафонським «новаторством» Йосифа австрійського...— Йдеться про імператора «Священної Римської імперії» Йосифа II (1741—1790), що загарбав західноукраїнські землі. Я. Галан глузує з Йосифових «культурних заходів», які провадилися тоді в дусі так званого «освіченого абсолютизму» і

обернулися для галицького й буковинського населення примусовим онімечуванням, закриттям українських шкіл та української кафедри у Львівському університеті.

НАПЕРЕДОДНІ

Вперше надруковано 1949 р. в альманасі «Під зорями Кремля», який вийшов у Львові з нагоди десятиріччя возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною.

Подається за цим виданням.

Народний дім у Львові — культурно-освітній заклад, заснований в 1849 р. Головною руською радою — політичною організацією української проавстрійської буржуазно-націоналістичної і клерикальної інтелігенції. Володів значними засобами масового культурно-освітнього впливу. Існував на добровільні внески й пожертви заможних осіб. У 1864 р. було викінчено будинок Народного дому у Львові, про який тут згадує Я. Галан. В 60-х роках цілком перейшов під керівництво галицьких «москвофілів», чорносотенської партії, що орієнтувалася на царську Росію. І. Франко іронічно назвав той заклад «Голодним домом», а «Головну руську раду» — «Ботокудською радою».

Антифашистський конгрес працівників культури.— Відбувся у Львові 16—17 травня 1936 р. У підготовці й проведенні його взяли найактивнішу участь Я. Галан, С. Тудор, О. Гаврилюк. Тудор і Галан виступили з доповідями, в яких осудили фашизм як ворога народів, вимагали вільного розвитку культури всіх національностей, що були гноблені фашистським режимом у Польщі.

...режимові складковських і костек-бернацьких...— Після смерті фашистського диктатора Ю. Пілсудського у Польщі продовжував правити уряд фашистського типу, очолюваний Славой-Складковським, Косткою-Бернацьким, які пішли на змову з Гітлером в агресивній політиці щодо СРСР, що скінчилася для Польщі катастрофою 1939 р.

Народний фронт.— Постав у 30-х роках як об'єднання широких народних мас для спільної боротьби проти фашизму й війни, за мир, за національну незалежність і задоволення життєвих потреб народу. Провідною силою народного фронту був робітничий клас, очолюваний комуністичними й революційними робітничими партіями. В народному фронті об'єднувалися й демократичні політичні партії, профспілкові, жіночі, молодіжні, кооперативні організації, гуртувалися всі прогресивні сили суспільства. В другій світовій війні Народний фронт став основою руху опору німецько-фашистським окупантам. Пізніше відіграв велику роль у ліквідації антинародних режимів і встановленні демократичного державного ладу в ряді країн Європи, Азії і Африки.

Паризький конгрес на захист мордованої фашизмом культури.— Відбувся в Парижі (1935) за ініціативою Максима Горького, Ромена Роллана та інших прогресивних діячів світової культури.

Тудор (Олексюк) Степан Йосипович (1892—1941) — український радянський письменник і громадський діяч, близький соратник Я. Галана по революційній боротьбі на Західній Україні

в 20—30-х роках, один із засновників і керівників літературної організації «Горно», редактор журналу «Вікна» (1930—1932), автор повісті «День отця Сойки» — видатного художнього філософського твору, спрямованого проти клерикального католицького антикомунізму. Я. Галан у своїх памфлетах вів боротьбу з католицькою клерикальною реакцією, розпочату ще Іваном Франком і гідно продовжену С. Тудором.

Гаврилюк Олександр Якимович (1911—1941) — український радянський письменник, друг і соратник Я. Галана по революційній боротьбі на Західній Україні в 20—30-х роках. Я. Галан присвятив кілька праць розглядові творчості Гаврилюка й Тудора.

Студинський Кирило Йосипович (1868—1941) — український вчений, літературознавець, академік АН УРСР з 1929 р., професор Львівського університету. У 1939 р. був головою Народних Зборів, які затвердили історичну постанову про возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною.

УСРП (Українська соціальна радикальна партія в Галичині).— Виражала інтереси заможного селянства.

УСДП (Українська соціал-демократична партія) — дрібнобуржуазна, реформістська партія націоналістичного напряму у Східній Галичині. Заснована у Львові в 1899 р. На початку 20-х років деякий час співробітничала з Комуністичною партією Східної Галичини, брала участь в організації революційних виступів трудящих. У 1924 р. була заборонена польським окупаційним урядом.

Наукове товариство ім. Шевченка.— Виникло в 1893 р. на основі реорганізації Літературного товариства ім. Т. Г. Шевченка, заснованого в 1873 р. Передові діячі української науки надавали в певні періоди прогресивного характеру діяльності окремих секцій та комісій Товариства. Проте на більшості видань НТШ, зокрема з історії, негативно позначився вплив буржуазно-націоналістичних концепцій М. Грушевського, який в 1897—1913 рр. був головою Товариства. Під час перебування Західної України під владою панської Польщі діяльність Товариства як наукового центру занепала. У його виданнях багато праць мали антирадянське спрямування.

Донцов Дмитро (1883—1973) — український буржуазно-націоналістичний літератор, ідеолог войовничого фашизму, білоемігрант, з 1922 р. редактор журналу «Літературно-науковий вісник» (Львів), що набув з того часу одверто профашистського напряму. У 20—30-х роках жив у панській Польщі. Після розгрому фашистської Німеччини виїхав до Канади, де продовжував свої люті наклепи на комунізм, на Радянський Союз.

ОНР (Обуз народови радикальни) і «Фаланга» — озброєні банди польської реакції, діяли під керівництвом німецьких фашистів, польського емігрантського уряду, західних імперіалістичних держав.

Гурська Галина — польська революційна письменниця, активна учасниця комуністичного підпілля в Польщі у 20—30-х роках, близька соратниця західноукраїнських революційних письменників; разом з Я. Галаном була членом організаційного комітету

Антифашистського конгресу працівників культури у Львові в 1936 р. Розстріляна німецькими фашистами в 1942 р.

Зегадлович Еміль (1888—1941) — відомий польський письменник і громадський діяч, антифашист. На Антифашистському конгресі працівників культури у Львові в 1936 р. виступив з полум'яною промовою, в якій піддав глибокому аналізові «забріханий боговітчизняний світ капіталу» й протиставив йому переможний світ соціалізму — Радянський Союз, сказав, що майбутнє належить соціалізму, комунізму. Активно боровся проти буржуазного ладу в Польщі; в 1940 р. на основі дійсних фактів створив реалістичну драму «Картковий будиночок», в якій осудив фашистський режим у Польщі. Загинув у фашистському концтаборі поблизу м. Сосновця (Катовіцьке воєводство).

Кручковський Леон (1900—1962) — польський революційний письменник і громадський діяч, основоположник літератури соціалістичного реалізму в Польщі, засновник польського соціалістичного театру, лауреат Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» (1953).

Крагельська Галина — польська революційна й громадська діячка, учасниця Великої Жовтневої соціалістичної революції. Загинула в концтаборі Равенсбрук у 1943 р.

Пелехатий Кузьма Миколайович (1886—1952) — український радянський письменник, журналіст і громадський діяч. В роки пансько-польської окупації на західноукраїнських землях видавав прогресивні газети: «Воля народу», «Сель-роб», де пропагував ідею возз'єднання з Радянською Україною. Особливу популярність він здобув сатиричними віршованими фейлетонами, які підписував псевдонімом «Кузьма Бездомний». У 1949—1952 рр. був головою Львівського облвиконкому Ради депутатів трудящих.

Дембінський Генрік (1908—1941) — польський публіцист і громадський діяч Західної Білорусії, видавав прогресивний журнал «Poprostu» Вільно, 1935—1939), активний учасник Антифашистського конгресу працівників культури у Львові в 1936 р., де виступив з головною доповіддю «Культура, війна і фашизм». Загинув від рук німецьких фашистів у перші дні Великої Вітчизняної війни.

СТАТТІ

СТАЄМО В РЯДИ!

Вперше надруковано в журн. «Зеркало», 1935, № 2. В 1957 р. опубліковано в журн. «Жовтень», № 7.

Подається за журн. «Жовтень».

«Зеркало» — літературний і громадсько-політичний журнал, керований комуністами з підпілля, виходив у Коломиї в 1935—1936 рр. Редактором був письменник Іван Михайлюк, член літературної організації «Горно». Після виходу кількох номерів адміністративні органи польських окупантів заборонили це останнє видання західноукраїнських революційних письменників.

«Назустріч» — український літературний двотижневик буржуазно-націоналістичного напряму; виходив у Львові в 1934—

1938 рр. Видавали його літератори з УНДО. Я. Галан помилково назвав його «варшавським».

...я р а п и т а д м и т р и н и.— Ярап (Кравчук) і Дмитрин у 1929—1932 рр. формально були членами літературної організації «Горно», друкувалися в журналі «Вікна», але з наступом реакції в 1932 р. відійшли до націоналістичного табору.

...п о е з і ї м а л а н ю к і в, к р и т и к и л и п, ф і л о с о ф і ї д о н ц о в и х...— Йдеться про літераторів-фашистів Є. Маланюка, Ю. Липу, Д. Донцова.

...ч е р н я в а м с н я т ь с я б а р и і т а н ц ю р и с т к и н а Д н і п р е л ь с т а н і! — Йдеться про націоналістичного літератора Івана Черняву, який 1932 р. у видавництві «Стрибожич» (Львів) надрукував книжку «На сході — ми!». В ній були викладені марення про те, як українські буржуазні націоналісти запанували б по всій Україні, якби їм пощастило дістати таку змогу. Я. Галан у памфлеті «Ні, на сході — ми!» гостро висміяв книжку Черняви.

ФАШИЗМ ПРОТИ КУЛЬТУРИ

Вперше надруковано в журн. «Зеркало», 1936, № 1-2; значну частину тиражу журналу було конфісковано. У 1957 р. цю статтю опублікував журнал «Жовтень», № 7.

Подається за останньою публікацією.

...в и ш у к у є с о б і с в я т у «с т и г м а т и ч к у» — Н а с т ю В о л о ш и н.— Слово стигматичка походить від грецького стигма, що означає пляма, тавро. Стигми — червоні плями і виразки на тілі, іноді утворюються у хворих на істерію. Деякі націоналістично-клерикальні газети Західної України в 30-х роках проголосили святою хвору на істерію Настю Волошину, спровокувавши її на антирадянські пророкування.

ДЕНЬ НАРОДНОГО ГНІВУ

(До четвертих роковин квітневих подій у Львові)

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 16 квітня 1940 р.

Написано в співавторстві з П. Козланюком.

Подається за першодруком.

2 ЧЕРВНЯ 1902 РОКУ

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 2 червня 1940 р.

Подається за першодруком.

ПРЕДДВЕРИЕ

Вперше надруковано російською мовою в газ. «Советская Украина» від 28 листопада 1942 р.

Подається за першодруком.

В і д о м с т в о Г е б б е л ь с а — міністерство пропаганди фашистської Німеччини в 1933—1945 рр., очолюване Йозефом Геббельсом.

ДА ЗДРАВСТВУЕТ ФРАНЦИЯ!

Вперше надруковано російською мовою в газ. «Советская Украина» від 29 листопада 1942 р.

Подається за першодруком.

В і ш і — місто в центральній Франції, де у 1940—1944 рр., під час окупації Франції військами фашистської Німеччини, перебував французький уряд, очолюваний маріонетковим президентом маршалом Анрі-Філліпп-Омер Петеном (1856—1951). Цей уряд по-зрадницьки прислужував німецько-фашистським окупантам. Прем'єр-міністром в уряді Петена був П'єр Лаваль (1883—1945).

В а л ь м і — село у Франції, поблизу якого 20 вересня 1792 р. французька революційна армія одержала першу перемогу над військами австро-пруських інтервентів.

ШЕВЧЕНКО — ВОЇН

Вперше надруковано в газ. «Соціалістична Харківщина» від 10 березня 1943 р.

Подається за першодруком.

Г у с Ян (1371—1415) — чеський патріот, поборник чеської національної і культурної незалежності, видатний діяч руху Реформації, спрямованого проти феодально-католицького гніту. Був професором і ректором Празького університету, очолив народний рух проти німецького засилля. Констанцький собор католицької церкви в 1415 р. засудив Яна Гуса до спалення на вогнищі як єретика. Страта Гуса прискорила народно-визвольний рух в Чехії, що вилився у славнозвісні гуситські війни в 1419—1434 рр. Т. Г. Шевченко оспівав чеського народного героя Яна Гуса в одній з найкращих своїх поем — «Єретик» (1845).

Б о г у н Іван (пом. 1664 р.) — видатний український полководець, близький сподвижник Богдана Хмельницького у визвольній війні українського народу проти шляхетської Польщі. В 1659 р. очолив повстання проти гетьмана-зрадника І. Виговського. Розстріляний польською шляхтою 17 лютого 1664 р. під Новгородом-Сіверським.

З а л і з н я к Максим — запорізький козак, один з керівників Коліївщини — народного повстання проти шляхетсько-польського поневолення на Правобережній Україні 1768 р. Після поразки повстання був по-зрадницьки захоплений царським полковником Гур'євим і засуджений на довічну каторгу в Сибір. Його героїчну боротьбу оспівав Т. Г. Шевченко в поемі «Гайдамаки».

Г о н т а Іван (пом. 1768 р.) — один з керівників Коліївщини. Був по-зрадницьки захоплений царським полковником Гур'євим і переданий шляхетсько-польським властям, які його замордували в с. Сербах поблизу м. Могилева-Подільського. Героїчний образ Гонти увічнений в поемі Т. Г. Шевченка «Гайдамаки».

П а в л ю ч е н к о Людмила — відомий снайпер, в роки Великої Вітчизняної війни особисто знищила 309 фашистських солдат і офіцерів.

ТРАГЕДІЯ ХУТОРА КРЕДЯНКА
СПРАВА УЧИТЕЛЯ СИДЯКІНА

Статті написані для радіостанції «Радянська Україна», яка працювала в Москві, й прочитані автором 5 й 26 квітня 1943 р.

Вперше надруковані у виданні: Ярослав Галан. Твори в трьох томах, т. 2.

Подаються за авторизованим машинописом, що зберігається у фондах Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (ф. 4811, оп. І, од. зб. 156).

ЗАВЖДИ ВІРНИЙ

Вперше надруковано в журн. «Україна», 1943, № 6.

Подається за першодруком.

...на мурах тюрми св. Бригіди...— Йдеться про каторжну тюрму в Львові, відому в народі під назвою «Бригідки», яка була заснована в мурах монастиря св. Бригіди. В ній було ув'язнено багато відомих учасників народного руху й героїчного комуністичного підпілля на Західній Україні в 20—30-х роках. Польська прокуратура в 1937 р. тримала тут чотири місяці Я. Галана.

Річ Посполита (букв. республіка).— Так називалася Польща після Люблінської унії 1569 р., об'єднавшись в федеративну державу з Литвою. В 1795 р., після третього поділу Польщі між Росією, Пруссією й Австрією, вона втратила державну незалежність і цю традиційну назву. Річчю Посполитою Польською найменувала себе буржуазно-поміщицька Польща, що відновилася як суверенна держава після першої світової війни.

Шашкевич Маркіян Семенович (1811—1843) — видатний український поет-демократ і громадський діяч. Очолював гурток прогресивних літераторів «Руська трійця», що видав альманах «Русалка Дністрова» (1837). Творчість М. Шашкевича мала значний вплив на розвиток української літератури в Галичині.

Рутенські «ботокуди».— Ця зневажлива назва галицького націоналістичного міщанства, попівства й проавстрійської буржуазної інтелігенції взята Галаном з сатиричної поеми Івана Франка «Ботокуди» (1880), в якій дано нищівну характеристику реакційної західноукраїнської рутенщини. Рутени — офіційна назва українців за австрійського панування.

Харшевська Софія — прогресивна польська письменниця, жила і працювала в Львові, у 1939 р. стала радянською письменницею. Загинула 22 червня 1941 р. у Львові разом з С. Тудором і О. Гаврилюком від німецької авіабомби.

«Галицько-українська стрілецька дивізія СС» (дивізія СС «Галичина»).— Сформована в 1943 р. верховодами українського буржуазного націоналізму спільно з командуванням німецько-фашистської армії для участі у війні проти СРСР. У 1944 р. була розгромлена радянськими військами у бою під Бродами.

Мельник Андрій — один із ватажків ОУН («Організації українських націоналістів»), терористичних фашистських банд.

ТАДЕУШ КОСТЮШКО

(До 150-річчя народно-визвольного повстання в Польщі)

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна» від 24 березня 1944 р.

Написано до 150-річчя польського народно-визвольного повстання 1794 р. під проводом Т. Костюшка.

Подається за першодруком.

Вашінгтон Джордж (1732—1799) — американський державний діяч. У 1775 р. очолив війська північноамериканських колоній у війні 1775—1783 рр. за незалежність проти Англії. Був першим президентом Сполучених Штатів Америки в 1789—1797 рр.

...у вирішальній битві під Сарагогою...— Саратога — місто в США (штат Нью-Йорк), поблизу якого 17 жовтня 1777 р. англійські війська здалися в полон американській визвольній армії.

...в містечку Торговиця організували... конфедерацію.— Торговицька конфедерація 1792 р.— реакційний союз польських магнатів, що при підтримці цариці Катерини II був спрямований проти прогресивних реформ на польських землях, якими після першого поділу Польщі володіла Росія. Ця конфедерація прискорила другий поділ Польщі. Названа так тому, що була заснована в містечку Торговиці (нині село Новоархангельського р-ну, Кіровоградської обл.).

...квіслінгів XVIII сторіччя...— Квіслінг Відкун (1887—1945) — ватажок норвезьких фашистів, допоміг німецьким фашистам окупувати Норвегію (1940). Ім'я Квіслінга стало синонімом зрадника свого народу.

...після другого розділу Польщі...— Відбувся між Пруссією й Росією в 1793 р. Перший частковий розділ Польщі між Пруссією, Австрією й Росією був проведений у 1772 р. Третій, остаточний розділ Польщі, довершили Пруссія, Австрія й Росія в 1795 р., після поразки народно-визвольного повстання 1794 р., очолюваного Тадеушем Костюшком.

...битву під Рацлавіцами.— Рацлавіце — село в Польщі, поблизу якого 4 квітня 1794 р. польські повстанці під проводом Т. Костюшка одержали перемогу над царськими військами.

Розгром військ Костюшка під Мацеєвичами...— Мацейовіце — містечко в Польщі, поблизу якого 10 жовтня 1794 р. військо Т. Костюшка зазнало поразки від царського війська.

...9 термідора...— Термідор — одинадцятий місяць республіканського календаря, встановленого Конвентом у Франції 1793 р.; календар проіснував до 1806 р. 9 термідора (27 липня) 1794 р. відбувся контрреволюційний переворот, який ліквідував якобінську диктатуру і встановив владу великої буржуазії. Слово термідор стало символізувати перемогу реакції.

Фуше Жозеф (1759—1820) — французький міністр поліції в 1799—1815 рр. Створив гнучку розгалужену систему розшуку, переслідування, шпигунства. Зажив лихої слави як безпринципний кар'єрист, що служив урядам різних політичних напрямів.

З а м о к н а В а в е л і — резиденція польських королів у Кракові та місце їх поховання.

К р а к і в с ь к і П л а н т и (від *лат.* planto — висаджую) — парк у Кракові.

НАПЕРЕДОДНІ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна» від 1 квітня 1944 р.

Подається за першодруком.

П'я с т и — перша династія польських князів і королів, що походить нібито від легендарного вождя племені полян П'яста. За першого історично достовірного князя з династії П'ястів — Мєшка (бл. 960—992) були об'єднані майже всі польські землі.

С л о в'я н с ь к а д е р ж а в а л у ж и ч а н — стародавня слов'янська держава у верхів'ї та на середній течії ріки Шпре (нині територія Німецької Демократичної Республіки) з головним містом Будишка (Бауцен). В кінці X ст. землі лужичан були захоплені німецькими феодалами.

...о б и д в а Г е н р і х и...— Йдеться про німецьких феодалів, князів Генріха Льва і Генріха Кетліча, які в середині XII ст. захопили частину польських земель.

Б р а н д е н б у р з ь к і м а р к г р а ф и — німецькі князі, які очолювали Бранденбурзьке маркграфство, засноване в середині XII ст. на території Польщі німецьким князем Альбрехтом Ведмедем.

Т е в т о н с ь к и й о р д е н — німецький духовно-лицарський орден, який протягом XIII—XIV ст. чинив грабіжницько-загарбницькі хрестові походи у Східну Європу. Захопив Східну Пруссію, частину Литви, польське Помор'я з Гданськом.

«С о б а ч е п о л е», «П л о в ц і» — місця, де в другій половині XIV ст. поляки завдавали поразки лицарям Тевтонського ордену.

Г р ю н в а л ь д — селище у Східній Пруссії на правому березі нижньої течії Вісли, де в 1410 р. об'єднані війська поляків, литовців, росіян, чехів розгромили армію Тевтонського ордену і тим самим зупинили подальшу агресію німецьких лицарів проти слов'ян і прибалтійських народів.

Н а п е р с ь к и й Костка (бл. 1620—1651) — ватажок селянського повстання в Польщі у 1651 р., яке виникло і розвивалося в безпосередньому контакті з діями Богдана Хмельницького.

...к о р о л і в з н і м е ц ь к о ї с а к с о н с ь к о ї д и н а с т і ї.— Цими королями були: Август II (1697—1733) і Август III (1733—1768). Август II відомий своїм походом на Київщину (1697—1700), в якому його військо зазнало поразки від повсталих селян і козаків, очолюваних Семеном Палієм.

Ян II К а з і м і р — польський король в 1648—1668 рр.

Б і с м а р к Отто фон Шенгаузен (1815—1898) — німецький державний діяч, князь. Об'єднав Німеччину під зверхністю Пруссії за допомогою воєн. У 1871—1890 рр.— рейхсканцлер Німецької імперії. Спритний дипломат, запеклий реакціонер, придушувач революційних рухів.

...легендарний віз ... Држимали...— Польському селянинові з Познані Міхалу Држималі прусська влада заборонила будувати хату на землі, купленій ним у німецького колоніста. Це був один із заходів германізаційної політики прусського уряду. Држимала придбав циркову халабуду і жив у ній з сім'єю аж до 1909 р. Віз Држимали став символом боротьби й протесту польських селян проти соціальної й національної неволі.

Бельведер — палац у Варшаві, в минулому резиденція польських королів і президентів.

Болеслав I Хоробрий (967—1025) — польський князь і король у 992—1025 рр. У боротьбі з так званою «Священною Римською імперією» відстояв незалежність Польщі, об'єднав польські землі, поширив свою владу на значну частину земель західних слов'ян. У 1018 р. вчинив похід на Київ.

Імперія Ягеллонів — двоєдина польсько-литовська феодальна держава, заснована литовським князем і польським королем Ягеллом у 1377 р., який одружився з польською королевою Ядвігою і тим самим утвердив династію польських королів Ягеллонів. Держава Ягеллонів володіла значною частиною українських і білоруських земель, простягаючись від Балтійського до Чорного морів.

Бек — польський міністр закордонних справ напередодні другої світової війни.

Польське Дахау — концентраційний табір для політичних в'язнів у Березі Картузькій в Західній Білорусії, окупованій Польщею в 20—30-х роках, заснований фашистським урядом Польщі в 1934 р. на зразок гітлерівського табору-тюрми в Дахау.

...прийшла ганьба тешинського удару в спину Чехословаччині.— 28 вересня 1938 р. прем'єр-міністром Англії Чемберленом, прем'єр-міністром Франції Даладьє, фашистським диктатором Італії Муссоліні й фашистським диктатором Німеччини Гітлером була підписана в Мюнхені угода про розчленування Чехословаччини. Згідно цієї угоди Німеччина окупувала Судетську область, Угорщина — південний район Словаччини й Закарпатської України, а панська Польща загарбала Тешинську Сілезію. Це фактично спричинило початок другої світової війни, в якій Польща знаходилась спочатку на боці агресивного блоку фашистських держав, а потім була захоплена Німеччиною.

Ридз-Смігли — польський генерал, головнокомандуючий польської армії на початку другої світової війни.

...дезертирства генерала Андерса...— У 1941 р. після нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз на радянській території була сформована польська армія на чолі з генералом Андерсом, підпорядкована так званому польському емігрантському уряду в Лондоні. Це військо мало брати участь у боях на радянсько-німецькому фронті, але в 1942 р. за наказом з Лондона залишило межі СРСР. Після розгрому фашистської Німеччини армія Андерса чинила опір силам народно-демократичного уряду Польщі.

...витівок емігрантського уряду в Лондоні...— Після загарбання Польщі фашистською Німеччиною у 1939 р. спочатку в Парижі, а потім у Лондоні функціонував так званий польський емігрантський уряд. Спираючись на підтримку

імперіалістичних західних держав, цей профашистський «уряд» всіляко домагався відновлення в Польщі буржуазно-поміщицької влади, був лютим ворогом Польської Народної Республіки, проводив одверто ворожу політику щодо СРСР. Припинив своє існування в 1945 р.

Сосньковський — один з реакційних профашистських діячів польського емігрантського уряду в Лондоні.

...«до ковбаси падкі, а від рала — швидше драла»...— Тут перефразована українська народна приказка «Ласі на ковбаси, а від рала — швидше драла».

Аркадія — в ідилічній поезії країна щасливих людей.

НА ВАРШАВУ!

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна» від 16 вересня 1944 р.

Подається за першодруком.

«Фердінанди» — тяжкі броньовані самохідні гармати в німецько-фашистській армії у 1943—1945 рр. На «фердінанди», як і на тяжкі танки «тигри» й «пантери», гітлерівці покладали особливі надії.

СЛОВО ДО БРАТІВ ПОЛЯКІВ

Вперше надруковано польською мовою в газ. «Czerwony sztandar» від 23 грудня 1944 р. під назвою «Do braci polaków». Українською мовою вперше опубліковано в газ. «Радянська Україна» від 5 січня 1945 р. під заголовком «В спільній боротьбі» з незначними скороченнями.

Збереглися автограф і машинопис польською мовою (ф. 82, № 55 і 56), а також машинопис українською мовою (ф. 82, № 54).

Подається за цим машинописом.

«Czerwony sztandar» — газета, орган Львівського обкому Комуністичної партії України та обласної Ради депутатів трудящих. Заснована 1944 р.

Мечики Болеслава Хороброго — нагороджувальні відзнаки польського короля з династії П'ястів Болеслава І. Подібними відзнаками нагороджували себе в 30-х роках польсько-панські шовіністи, удаючи з себе патріотів.

Камелоти — найманці, запроданці.

...польський санітарний кордон.— Санітарним кордоном прозвали Польщу 1919—1939 рр. західні імперіалістичні держави, доручаючи їй охорону капіталістичної Європи від безпосереднього впливу Радянського Союзу. В зв'язку з цим Польщу називали ще й буферною державою.

Бадені Казімір (1846—1909) — австрійський реакційний державний діяч, польський поміщик, намісник австрійського цісаря в Галичині в 1888—1895 рр. Жорстоко придушував опозицію австрійському урядові.

Бадені Станіслав (1849—1913) — посол у галицькому сеймі, вірний слуга цісаря, ставленик польської шляхти. Я. Галан під «кривавими махінаціями графів Бадені» має на увазі так звані «баденівські вибори» до сейму в 1897 р., коли за наказом Казіміра Бадені було вчинено криваву розправу над українськими тру-

дящими, які вимагали реальних виборчих прав: десять чоловік було вбито, 19 тяжко поранено, 769 заарештовано.

Панове рачкевичі і квапінські попросту захворіли Львовом.— Йдеться про реакційних діячів польського емігрантського уряду в Лондоні (1940—1945), серед яких особливо відзначалися Рачкевич і Квапінський безглуздими домаганнями відновлення панської Польщі в старих довоєнних межах з усіма колоніями — Західною Україною й Західною Білорусією.

Варшавська витівка генерала Бора...— Йдеться про Варшавське повстання 1 серпня — 2 жовтня 1944 р., яке мало трагічний кінець для багатьох тисяч трудящих Польщі — було жорстоко придушене гітлерівцями. Коли Радянська Армія ступила на польську землю, польський емігрантський уряд у Лондоні, підбурюваний американо-англійськими імперіалістами, спровокував Варшавське повстання, маючи на меті не допустити визволення Польщі Радянською Армією, викликати громадянську війну, щоб перешкодити встановленню народної влади. Прогресивні сили Польщі були проти того повстання, але, змушені обставинами, приєдналися до нього, щоб спрямувати цей збройний виступ на боротьбу за нову, демократичну Польщу. Польській фашистській кліці на чолі з генералом Бур-Комаровським (Бором) вдалося спровокувати тисячі трудящих взятися за зброю, бо їх запевнили, нібито виступ погоджено з командуванням Радянської Армії.

...щось на зразок Балканів...— Дії польської буржуазно-поміщицької реакції Я. Галан уподібнює діям гнобительських класів балканських країн, де феодали, поміщики, буржуазія протягом тривалого історичного періоду, зраджуючи свій трудовий народ, були опорою влади іноземних загарбників.

ТЕ, ЧОГО НЕ ЗАБУВАЮТЬ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна» від 21 грудня 1945 р. Машинописний оригінал з авторськими правками зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 82, од. зб. 36.

Подається за першодруком.

Розенберг Альфред — один з найближчих до Гітлера верховодів фашистської Німеччини, теоретик фашизму, гітлерівський уповноважений на окупованих землях слов'янського Сходу, зокрема на тимчасово загарбаних територіях СРСР. Страчений у 1946 р. за вироком Міжнародного трибуналу в Нюрнберзі.

Кейтель Вільгельм (1882—1946) — німецький генерал-фельдмаршал, начальник верховного штабу головнокомандування збройних сил фашистської Німеччини. 8 травня 1945 р. підписав акт про беззастережну капітуляцію Німеччини. Страчений за вироком Міжнародного військового трибуналу як один з головних німецьких воєнних злочинців.

Переяславський договір — постанова Переяславської ради 8 січня 1654 р. про возз'єднання України з Росією.

...моторошні часи Юзефовича...— Юзефович Михайло Володимирович (1802—1889) — голова Київської археологічної ко-

місії, помічник попечителя Київського учбового округу, запеклий ворог так званого українофільського руху, в якому вбачав «замаскований соціалізм» і «приховане зазіхання на державну єдність Росії». За його доносом цар Олександр II підписав 18 травня 1876 р. (в м. Емсі, нині ФРН) «Емський акт», спрямований на придушення української культури. Цей акт був продовженням подібного «Валуєвського циркуляра 1863 р.». Не дозволялося ввозити до Росії з-за кордону українські книжки, друкувати українські переклади з російської та іноземних мов, заборонялися театральні вистави українською мовою. Саме це і мав на увазі Я. Галан.

...у кишені сердюків, скоропадських, донцових, барановських, мельників, бандер та шухевичів.— Перелічуючи прізвища лідерів українського буржуазного націоналізму, фашизму, Я. Галан підкреслює їх продажність, запопадливе слугування фашистській Німеччині в 20—30-ті роки, називає їх сердюками. Сердюки — козаки найманих охоронних (сердюцьких) полків на Лівобережній Україні в кінці XVII ст.— 20-х роках XVIII ст. Вони виконували військово-охоронну та поліційну службу; використовували їх і для придушення антифеодальних, антикріпосницьких селянських рухів. В народі слово «сердюки» набрало значення найманців, запроданців, душителів волі.

Герінг, Борман, Кейтель, Розенберг — головні воєнні злочинці фашистської Німеччини, найближча опора Гітлера, творці горезвісного третього рейху, палії другої світової війни.

ПРО ЩО НЕ МОЖНА ЗАБУВАТИ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна» від 2 вересня 1947 р.

Подається за першодруком.

...у роки Клемансо, Остіна Чемберлена і Гувера...— Клемансо Жорж-Бенжамен (1841—1929) — французький політичний і державний діяч, один з організаторів антирадянської інтервенції в 1918—1920 рр.; Чемберлен Остін (1863—1937) — англійський державний діяч, один з ініціаторів розриву дипломатичних відносин між Великобританією і СРСР у 1927 р.; Гувер Герберт-Кларк (1874—1964) — президент США в 1929—1933 рр., брав участь в організації антирадянської інтервенції проти СРСР після Великої Жовтневої соціалістичної революції.

...долі Альбіону і Нового світу...— Слід розуміти — Англії і США.

Грушевський М. С. (1866—1934) — український буржуазний історик, один з ідеологів буржуазно-націоналістичної контрреволюції на Україні, був головою контрреволюційної Центральної ради.

Кліо — муза історичної науки в міфології давньої Греції.

За сто кроків од садиби цісарсько-королівського намісника...— У Львові була резиденція намісників австрійського імператора, які правили Галичиною. Будинок М. Грушевського був поруч тієї резиденції. Я. Галан глузує з того, що

поборник «самостійної» України М. Грушевський мирно уживався обіч поневолювачів українського народу.

Ще за Володимира Великого...— Йдеться про Володимира Святославича, великого князя київського (бл. 980—1015 pp.), за якого Київська Русь досягла найбільшої могутності: були об'єднані в одній державі всі східнослов'янські землі, включаючи Закарпаття й Тмутаракань (сучасна Тамань).

«Просвіта» — культурно-освітня організація в Західній Україні, заснована 1868 р. з метою поширення освіти серед народу (відкривала хати-читальні, видавала популярні брошури, календарі). Спочатку діяльність «Просвіти» мала ліберально-буржуазний напрям. У кінці XIX ст. в більшість її осередків проникли націоналістичні елементи. Керівництво «Просвіти» захопила націоналістична склерикалізована інтелігенція, духовенство. В роки пансько-польської окупації «Просвіта», зокрема її головний провід, були в руках УНДО. Керівники товариства намагалися перетворити заклади «Просвіти» на осередки антирадянської пропаганди. Комуністи в підпіллі боролися за свій вплив у «Просвіті», в її низових осередках.

Центральна рада — контрреволюційна буржуазно-націоналістична організація, яка виникла на Україні в березні 1917 р. і тимчасово захопила владу в листопаді 1917 р. Вороже сприйняла Велику Жовтневу соціалістичну революцію, стала на шлях боротьби проти Радянської влади, встановивши на Україні режим жорстокого терору, уклала з імперіалістичною Німеччиною Брест-Литовську угоду в 1918 р., але окупанти, переконавшись, що Центральна рада не спроможна придушити революційний рух на Україні, розігнали її, поставивши при владі маріонетковий «уряд» гетьмана П. Скоропадського.

Виговський Іван (пом. 1664 р.) — гетьман України в 1657—1659 pp., був генеральним писарем у війську Богдана Хмельницького. Після смерті Хмельницького провадив політику відриву України від Росії й підпорядкування її Польщі, зажив лихої слави як зрадник українського народу.

Мазепа І. С. (1644—1709) — гетьман Лівобережної України в 1687—1708 pp., зрадник українського народу, намагався відірвати Україну від Росії, спираючись на Польщу та Швецію. Коли війська шведського короля Карла XII вторглися в Росію у 1708 р., Мазепа перейшов на їх сторону. Після поразки шведів під Полтавою у 1709 р. втік разом з Карлом XII до Туреччини. Залишив по собі лиху славу зрадника народу. Українські буржуазно-націоналістичні фальсифікатори історії намагаються всіляко виправдати чорну зраду Мазепи.

Хвильовий Микола Григорович (1893—1933, справжнє прізвище Фітільов) — український письменник буржуазно-націоналістичного спрямування. У своїх творах проповідував орієнтацію на буржуазну культуру Західної Європи, відрив української культури від російської.

Детердінг Генрі — нафтовий магнат або, як його називали, «нафтовий Наполеон», фактичний хазяїн англо-голландської нафтової монополії «Роел-Дач компані». До першої світової війни володів нафтовими промислами у Грозному і Баку; позбавлений цих володінь Великою Жовтневою соціалістичною революцією, до

кінця днів своїх домагався повернення всього втраченого, давав мільйони на організацію інтервенції проти СРСР. Був прямим інспіратором хрестового походу проти СРСР у 1930 р., проголошеного папою римським Пієм XI.

Чемберлен Невіль (1869—1940) — англійський державний діяч, консерватор. В 1937—1940 рр. прем'єр-міністр Великобританії, активний організатор агресії фашистських держав проти СРСР. Підписав Мюнхенську угоду в 1938 р., що сприяла загарбанню Чехословаччини фашистською Німеччиною і фактично поклала початок другій світовій війні.

Бріан Арістід (1862—1932) — французький державний і політичний діяч, кілька разів очолював уряд Франції, зокрема в 1925—1931 рр. Виступав у 1931 р. за створення блоку «Пан-Європа» під гегемонією Франції, спрямованого проти СРСР.

...співець «голубої Савойї»...— Тут Я. Галан має на увазі М. Хвильового, який в одному з своїх творів назвав Україну «Голубою Савойєю», вкладаючи в ці слова неприхований націоналістичний зміст.

Муссоліні Беніто (1883—1945) — фашистський диктатор Італії в 1922—1943 рр. Разом з Гітлером розв'язав другу світову війну.

...флорентійським учителем фашистського диктатора Муссоліні.— Йдеться про Макіавеллі Нікколо ді Бернардо (1469—1527) — італійського політичного діяча, історика й письменника, який в своїх працях виступав за утвердження державної влади монарха будь-якими засобами.

...вершники інтервенційного Апокаліпсиса...— Апокаліпсис (*грецьк.*— букв. відкриття) — одна з книг Біблії, більше відома як «Одкровення Іоанна Богослова». В цій книзі викладено фантастичні марення-пророкування про кінець світу і страшний суд божий над грішниками. Імперіалістичний і клерикальний антикомунізм у багатьох країнах буржуазного Заходу використовує Апокаліпсис для пропаганди неминучості війни віруючих усього світу проти «безбожників», вкладаючи в ці слова агресивний антикомуністичний зміст. Віщунами суду божого в Апокаліпсисі є саме вершники, які трублять у зловісні сурми. Я. Галан у багатьох своїх творах використовував образи Апокаліпсиса для характеристики імперіалістичних, фашистських агресорів.

«Літературно-науковий вісник» — український літературно-мистецький і громадсько-політичний місячник. Заснований у 1898 р. До 1906 р. виходив у Львові. Мав демократичний напрям. У ньому брали участь І. Франко, О. Маковей, В. Гнатюк, письменники з Наддніпрянської України. З 1907 по 1914 р. виходив у Києві, був закритий і відновлений 1917 р., мав ліберально-буржуазне спрямування, а з травня 1922 р. видавався у Львові як орган української буржуазно-націоналістичної контрреволюції та фашистської реакції. Відзначався лютими нападками й наклепами на СРСР, на соціалізм. З 1933 по 1939 р. журнал, очолюваний Д. Донцовим, виходив під назвою «Вісник».

«Союз визволення України» (СВУ) — організація українських буржуазних націоналістів австро-німецької орієнтації, створена 4 серпня 1914 р. у Львові на чолі з Володимиром Дорошенком та ін. Її керівники розраховували на перемогу ав-

стро-німецького блоку в першій світовій війні й на одержання з рук переможців «самостійної України». СВУ організував спеціальні військові частини в австрійській армії («українські січові стрільці»), брав участь в австро-німецькій окупації України в 1918 р.

Ейхгорн — німецький генерал, очолював окупаційні війська на Україні в 1918 р. Убитий народними месниками в Києві.

Скоропадський Павло Петрович (1873—1945) — генерал російської царської армії, великий поміщик, запеклий монархіст. У 1918 р. дістав з рук німецьких окупантів посаду маріонеткового гетьмана України. В кінці 1918 р. разом з німцями втік за кордон.

Маланюк Євген (1897—1973) — український буржуазний націоналіст, один з проповідників фашизму, активний співробітник донцовського «Вісника», автор багатьох антирадянських збірок віршів і поем, сповнених патологічної ненависті до Радянської України. Після другої світової війни жив у США, продовжував люті напади на СРСР.

Торквемада Томас (бл. 1420—1498) — головний інквізитор в Іспанії, домініканський чернець, засудив на спалення багато тисяч єретиків.

...принесуть на мечах народам Росії й України долю ацтеків.— Йдеться про долю індійської народності у Мексіці. Ацтеки були майже повністю винищені колонізаторами.

...сконструйованою Черчіллем залізною завісою...— Йдеться про те, що англійський державний і політичний діяч, прем'єр-міністр Англії в роки другої світової війни Уїнстон-Леонард-Спенсер Черчіль (1874—1965) у березні 1946 р. виступив з промовою в американському м. Фултоні, закликаючи об'єднати сили Англії та США для створення воєнного блоку, спрямованого проти СРСР.

Чан Кай-ші (1887—1972) — китайський реакційний військовий і політичний діяч, очолював антинародний уряд, був лідером буржуазно-націоналістичної партії Гоміндан. У 1949 р. після розгрому гомінданівської армії Народно-визвольною армією Китаю втік з залишками своєї кліки на о. Тайвань.

...нагадувало різню гугенотів...— Гугеноти — протестанти-кальвіністи у Франції в XVI—XVIII ст. Боролися з католиками. Тисячі їх загинули від рук фанатиків-католиків, підбурюваних реакційним духовенством, у Варфоломіївську ніч 1572 р.

1612 і 1812 роки...— У 1612 р. в Москві зазнали поразки польські інтервенти, а в 1812 р.— Наполеон I.

СВІТЛО ЗІ СХОДУ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна» від 29 січня 1948 р.

Подається за першодруком.

Стефаник Василь Семенович (1871—1936) — видатний український письменник-демократ, неперевершений майстер психологічної новели. В своїх творах відобразив трагічну долю західноукраїнської селянської бідноти за австрійського та пансько-польського поневолення. Після Великої Жовтневої соціалістичної

революції мав дружні взаємини з літературними й громадськими колами Радянської України.

Потоцький Андрій (1861—1908) — польський магнат, цісарський намісник Галичини в 1902—1908 рр., жорстоко придушував визвольні рухи українських трудящих. У 1908 р. був убитий у Львові студентом Мирославом Миколайовичем Січинським (1887 р. народж.).

Шептицький Андрій (1865—1944) — митрополит української греко-католицької (уніатської) церкви в 1900—1944 рр. Вірно служив австро-угорським і пансько-польським гнобителям українського народу, допомагав німецько-фашистським окупантам на Україні. Ідейний натхненник українського буржуазного націоналізму, фашизму. Організовував реакційні клерикальні партії, утримував численні антирадянські газети і журнали.

...порівняти тільки з різнею вірмен у Туреччині.— У квітні 1915 р. турецький уряд, що проводив політику геноциду щодо вірмен, звелів місцевим органам влади винищити всіх вірмен у Туреччині. Внаслідок цього було вбито понад 1,5 мільйона чоловік, вигнано в пустелі Месопотамії 600 тис., 300 тис. знайшли притулок у Росії.

Яничари — добірні військові частини у Туреччині в XIV—XVIII ст. Спочатку формувалися з військовополонених. Пізніше яничарів виховували з хлопчиків і юнаків, силоміць набраних з підвладних слов'янських земель. Навернені в іслам, перетворені на релігійних фанатиків, яничари були опорою султанського трону, виконували військову й поліцейську службу; згодом стали привілейованою кастою, що живилася ще й коштом грабування населення, часто вершила державні справи, аж до участі в державних переворотах. Яничарами стали називати запроданців, зрадників, які зреклися свого народу й стали слухняним знаряддям ворогів-чужинців.

Левицький Кость (1859—1941) — один з ватажків українського буржуазного націоналізму, на протязі багатьох десятиліть прислуговував різним гнобителям українського народу: до 1918 р. ревно служив австрійському цісарському престолові, в 1918—1919 рр. був членом уряду маріонеткової ЗУНР («Західноукраїнська народна республіка»), допомагав імперіалістам Антанти в інтервенції проти Країни Рад, в роки пансько-польської окупації в 1919—1939 рр. активно співробітничав з польськими фашистськими властями.

Канни — селище в Італії, поблизу якого в 216 р. до н. е. карфагенське військо під командуванням полководця Ганнібала оточило і розгромило чисельно більші війська римлян. З того часу слово Канни символізує військову поразку.

ІСТОРІЯ КРОКУЄ ВПЕРЕД

Вперше надруковано в газ. «Закарпатська правда» від 1 травня 1949 р.

Подається за першодруком.

Еттлі Клемент-Річард (1883 р. народж.) — англійський державний і політичний діяч, лідер лейбористської партії в 40—50-х роках; як прем'єр-міністр Англії в 1945—1951 рр. провадив воро-

жу зовнішню політику щодо СРСР і країн народної демократії, був одним з фундаторів Північно-атлантичного агресивного пакту (НАТО).

Гугенберг Альфред (1865—1951) — один з наймогутніших магнатів німецького монополістичного капіталу. В 1909—1918 рр. керував концерном Круппа, потім створив велетенський концерн преси і кіно, який вів антирадянську мілітаристську пропаганду, фінансував Гітлера і його партію, допоміг їм захопити владу в Німеччині. Після війни брав участь у відновленні фашистської організації та її військового філіалу «Сталевий шолом». Був одним з авторів «Плану Гофмана» (1931), за яким Німеччина разом з імперіалістами Англії і Франції мала напасти на СРСР.

«Морган» — одна з наймогутніших фінансово-політичних груп США, очолювана родиною Морганів; значною мірою визначає політику правлячих кіл.

Жеромський Стефан (1864—1925) — польський письменник-реаліст, відображав соціальне гноблення в панській Польщі, заперечував нереволюційні шляхи визволення трудового народу, виступав проти національного гноблення українців і білорусів у панській Польщі (роман «Провесна», 1925).

Естергазі — рід магнатів, аристократів в Угорщині. Сотні літ володіли великими маєтками, впливали на політику уряду. Були їх маєтки і на українському Закарпатті.

...країн маршаллізованої Європи...— Країн, що поставили себе в залежність (економічну й військову) від політики монополій США за так званим «планом Маршалла».

Маршалл Джордж Кетлетт (1880—1959) — американський генерал, державний секретар США в 1947—1949 рр., автор прийнятого конгресом і нав'язаного багатьом країнам Європи плану економічної та військової допомоги, за яким США під виглядом економічної допомоги підкоряли своєму впливу багато західноєвропейських держав, посилювали контроль над їх економікою, підривали економічні зв'язки цих країн з СРСР та іншими соціалістичними країнами.

Бевін Ернест (1881—1951) — англійський державний і політичний діяч, один з лідерів правого крила лейбористської партії, міністр закордонних справ у 1945—1951 рр. Один з ініціаторів створення НАТО та інших агресивних блоків.

...буде щось гірше 1929 року...— В 1929 р. весь капіталістичний світ був уражений глибокою економічною кризою, яка тривала до кінця 1933 р.

...антиімперіалістичний фронт довжиною в 12 тисяч кілометрів.— Йдеться про перемогу Китайської народно-визвольної армії над військами китайської контрреволюції та її союзників — американських інтервентів у 1949 р.

...останній цвях в труну зрадницького гомінданівського режиму.— Йдеться про встановлену в Китаї 1927 р. диктатуру великої китайської буржуазії й поміщиків, підтримувану імперіалістичними державами й очолювану реакційною партією Гоміндан. У 1949 р. гомінданівську диктатуру було повалено, але рештки буржуазно-поміщицької контрреволюції отаборилися на Тайвані.

...часи придушення боксерів...— Йдеться про антиімперіалістичне повстання селянської і міської бідноти в Китаї у 1899—1901 рр. Відоме ще й як Іхетуанське повстання. І-хе-туань — загони справедливості і згоди, які переможно вступили в Пекін. Об'єднаними силами Німеччини, Японії, Англії, США, Франції й Австро-Угорщини повстання було жорстоко придушене.

Квакер Трумен.— Квакери — християнська протестантська секта, виникла в Англії близько 1650 р. під час англійської буржуазної революції XVII ст. як релігійний рух, спрямований проти феодального ладу. Квакери відкидають атрибути й обряди зовнішньої релігійності, церковну організацію, присягу, військову службу. Релігійні громади квакерів існують в Англії, США та інших країнах. До цієї секти належав Трумен Гаррі (1884—1969) — президент США в 1945—1953 рр., який у 1947 р. висунув програму імперіалістичної експансії (доктрина Трумена) і заклав основи агресивного імперіалістичного Північно-атлантичного блоку.

ГРАНЬ ІСТОРІЇ

Вперше надруковано в журн. «Радянський Львів», 1949, № 11. Подається за першодруком.

«Двійка» — польська шпигунська служба до 1939 р.

...організатор мисленіцького погрому.— Добошинський Адам (1904—1949) — польський фашист; в ніч на 23 червня 1936 р. він з озброєною бандою своїх прибічників захопив повітове містечко Мисленіце Краківського воєводства і вчинив кривавий погром єврейського населення.

Гувер Едвард — тодішній начальник центрального розвідувального управління США.

ОУН («Організація українських націоналістів») — найреакційніше угруповання українських фашистів, терористичні банди, що діяли на західноукраїнських землях у 20—40-х роках. Чинили погроми прогресивних організацій, були найлютішими ворогами Радянської України, діяли під орудою німецьких фашистів. У роки Великої Вітчизняної війни служили німецьким окупантам. Ватажками ОУН були Є. Коновалець, А. Мельник, С. Бандера. Після війни здійснювали терористичні акти проти радянських установ і активістів в західних областях України. Від рук бандерівців загинув 24 жовтня 1949 р. Я. Галан. Після війни недобитки ОУН осіли в США, ФРН, Канаді.

НСЗ (Народове сіли збройне) — військові загони, організовані американською й англійською розвідками з так званих «переміщених осіб», насамперед польської національності, на території Західної Німеччини після поразки Гітлера. Подібною щодо своїх політичних цілей організацією була й АК. На ці сили опиралася польська буржуазно-поміщицька реакція, прагнучи не допустити встановлення в Польщі народно-демократичної влади.

«Інтелідженс сервіс» — англійська розвідка.

ВЕЛИЧ ВИЗВОЛЕНОЇ ЛЮДИНИ

Стаття написана російською мовою для газ. «Львовская правда» до десятиріччя возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. За життя автора не друкувалася. Бандерівці

вбили Ярослава Галана за роботою над цією статтею. Зберігся рукопис, забризканий кров'ю письменника.

Вперше надруковано після смерті письменника польською мовою в газ. «Czerwony sztandar» від 29 жовтня 1949 р. під назвою «Od nowa ukształtowały się ludskie losy». Російською мовою вперше надруковано в газ. «Львовская правда» від 5 грудня 1949 р.

Подається за першою публікацією українською мовою в журн. «Вітчизна», 1950, № 5.

ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА

ПОЛЬСЬКЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ЖИТТЯ

Вперше надруковано в журн. «Нові шляхи», 1929, № 6.

Подається за першодруком.

«Нові шляхи» — український літературно-науковий, мистецький і громадський журнал прогресивного напряму. Виходив у Львові в 1929—1932 рр. за редакцією відомого українського письменника Антона Крушельницького (1878—1941), широко висвітлював життя народів СРСР, пропагував ідею возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною, вміщував багато творів радянських письменників. У «Нових шляхах» друкували свої твори «горнівці» (В. Бобинський, Я. Галан, Я. Кондра, І. Михайлюк та ін.). Я. Галан опублікував свої п'єси: «Вантаж» (1929, № 67) і «Вероніка» (1930, № 3—5). У жовтні 1932 р. журнал був закритий органами окупаційної влади разом з іншими прогресивними виданнями.

Реймонт Владислав Станіслав (1867—1925) — видатний польський письменник-реаліст, автор багатьох романів, повістей, оповідань з селянського й робітничого життя. Вершиною його творчості є роман «Селяни», 1902—1909 (Нобелівська премія, 1924), а також «Земля обітована» (1897—1898) — роман з життя текстильників Лодзі.

«Скамандер» — літературна група в Польщі, заснована в 1920 р. Ю. Тувімом, Я. Івашкевичем, А. Слонімським та іншими. Видавала журнал «Скамандер» у 1920—1939 рр. Спочатку утверджувала реалістичні принципи творчості. Була дуже неоднорідна за ідейно-художніми спрямуваннями, а тому поступово занепала. Першими відійшли революційні поети: В. Броневський, Р. Станде, В. Вандурський. Деякі «скамандрити» пізніше опинилися в таборі ворогів Польської Народної Республіки (Ян Лєхонь).

Броневський Владислав (1897—1962) — видатний польський поет і громадський діяч, автор численних збірок поезій, пройнятих пафосом революційної боротьби й утвердження ідей соціалізму, багатьох літературно-критичних праць, в яких відстоював принципи пролетарської партійності і правдивості мистецтва. В 1925 р. видав з Р. Станде й В. Вандурським революційний поетичний бюлетень «Три залпи». Соратник західноукраїнських революційних письменників. Разом з С. Тудором і Я. Галаном був найактивнішим організатором Антифашистського

конгресу працівників культури у Львові в 1936 р., де виступив з доповіддю на тему «Культура і фашизм».

Станде Станіслав Рішард (1897—1937) — польський поет, комуніст, один з активних творців революційної поезії в Польщі. В 1931 р. переїхав до СРСР, працював у редакції журналу «Интернациональная литература» і «Kultura mas».

Вандурський Вітольд (1891—1937) — польський поет, драматург, театральний діяч, один з творців пролетарської поезії й робітничого театру в Польщі. Член Комуністичної партії Польщі. В 1929 р. переїхав до СРСР, керував польським театром-студією в Києві.

Каден-Бандровський Юліуш (1885—1944) — польський письменник. Значна частина його творів відображає шлях до влади й панування Йозефа Пілсудського. В циклі романів «Чорні крила» (1929) зобразив тяжке життя шахтарів у буржуазній Польщі. Рукописи завершальних книг цього циклу загинули під час Варшавського повстання 1944 р., спровокованого польським емігрантським урядом у Лондоні. Тоді ж загинув і письменник.

Вельопольська Марія Йоанна (1884—1940) — польська буржуазна письменниця, журналістка, публіцистка. В 20—30-х роках працювала в проурядовій польській періодичній пресі, в 1935 р. дістала високу нагороду Польської академії літератури. Загинула в фашистському концтаборі.

Санувати — оздоровлювати. Уряд Пілсудського прибрав собі назву «уряду санації», пообіцявши оздоровити громадське життя в країні. Це «оздоровлення» пролилося ріками крові нескорених, утвердилося тюрмами й концентраційними таборами, зокрема табором смерті — Березою Картузькою.

Слонімський Антоні (1895—1970) — польський письменник. Виступав з ліберально-демократичних позицій проти війни й імперіалістичної реакції. Гостра критика фашизму в 30-х роках поєднувалася у нього з абстрактним гуманізмом, скептицизмом; написав кілька комедій, краща з них «Вавілонська вежа» (1927). В роки другої світової війни жив у Парижі й Лондоні, де випустив збірники своїх поезій антифашистського спрямування. В 1956—1959 рр. очолював Спілку письменників Польської Народної Республіки.

Тувім Юліан (1894—1953) — видатний польський поет. Сучасна критика справедливо назвала його творчість «початком нової поетичної ери» в Польщі. В численних книгах поезій викривав суперечності буржуазної Польщі, виражав ненависть до міщанства, оспівував «малу», «просту» людину, виступав з жагучим осудом фашизму, стверджував соціалістичну перебудову Польщі, її дружбу з СРСР. Багато перекладав з інших мов, зокрема твори О. Пушкіна, М. Некрасова, Шота Руставелі, М. Лермонтова, В. Маяковського, М. Рильського. Перекладач «Слова о полку Ігоревім». Був одним з організаторів групи письменників «Скамандер» у 1920—1939 рр.

Івашкевич Ярослав (1894 р. народж.) — видатний польський письменник і громадський діяч, автор кількох збірок поезій, багатьох романів, повістей, драматичних творів. Найвидатнішим його твором є двотомний роман «Честь і слава» (1956—1965) про польську інтелігенцію і проблеми мистецтва. Був членом гру-

пи «Скамандер», з 1959 р. голова Спілки польських письменників. Член Всесвітньої Ради Миру. Лауреат Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» (1970). Перекладач поезій Т. Г. Шевченка.

«Camera obscura» (*лат.*— темна кімната) — прототип фотоапарата у вигляді затемненого приміщення (або ж закритої скриньки) з невеликим отвором у стінці. Таку назву мав сатиричний відділ у варшавській газеті «Kurjeryk» («Кур'єрик»).

Стафф Леопольд (1878—1957) — польський поет і драматург, зазнав впливу символізму. В поезіях 1905—1918 рр. співчутливо писав про робітників (збірник сонетів «Справедливий гнів»). У збірниках поезій «Тиха погода» (1946), у віршах «Новина» (1949), «Мир» (1950) та ін. привітав народно-демократичний лад Польщі. Багато працював як перекладач творів Мікеланджело Буонарроті, Д. Дідро, Й.-В. Гете, Р. Роллана, Т. Манна та ін. Був віцепрезидентом Польської академії літератури в 1934—1939 рр.

Макушинський Корнель (1884—1953) — польський поет, критик, публіцист-фейлетоніст, освіту здобув у Львівському й Паризькому університетах. У 1915—1918 рр. жив у Києві, працював у польському театрі. З 1918 р. жив у Варшаві. В своїй творчості утверджував буржуазно-поміщицьку Польську державу.

Віктор Ян (1890 р. народж.) — прогресивний польський письменник, автор романів «Верби над Сеною» (1933) і «Оранка на пар» (1935), в яких відображено тяжкі злидні й безправ'я селянства в Польщі у 20—30-х роках, одверто виступав проти придушення селянських заворушень 1937 р. В історичних романах про гуситські війни «Крилатий чернець» (1947) і «Папа й бунтар» (1953) виступав проти релігійного фанатизму й мракобісся.

«Wiadomości literackie» — літературно-культурний тижневик ліберально-буржуазного напряму; виходив у Варшаві в 1924—1939 рр. На його сторінках часто виступали прогресивні письменники Польщі, зокрема видатний революційний пролетарський поет Владислав Броневський.

Кунцевичева Марія (1899 р. народж.) — польська письменниця, брала активну участь у літературних об'єднаннях Польщі в 20—30-х роках, була відзначена високими урядовими нагородами. В 1940—1955 рр. жила в Англії, з 1956 р.— в США. У Польській Народній Республіці надруковані кращі її твори.

Тандита — ринок для збуту дешевих старих речей. Виробляти тандиту означає в переносному розумінні виробляти недоброякісну продукцію для дешевого ринку.

Марчинський Антоні Станіслав (1899 р. народж.) — польський буржуазний письменник. У 1938 р. емігрував до США, видавав журнали, газети, в яких друкував власні твори, перекладав твори Марка Твена, Б. Брехта та інших.

З ПОЛЬСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА

Вперше надруковано в журн. «Нові шляхи», 1929, № 8.

Це рецензія на віршовану драму А. Слонімського «Węża Babel» («Вавілонська вежа») та прозовий роман Бруно Ясенського «Palę Paryż» («Палю Париж»).

Подається за першодруком.

Ясенський Бруно (1901—1941) — польський і російський радянський письменник. До 1925 р. жив у Польщі; в 1925—1928 рр. жив у Парижі; з 1929 р.— в СРСР. Автор популярної поеми «Слово про Якуба Шелю» (1926), романа «Палю Париж» (1928), написаного у відповідь на антирадянський памфлет профашистського французького письменника П. Морана «Я палю Москву». Російською мовою написав кілька новел, сатиричну п'єсу «Бал манекенів» (1931) та роман «Людина міняє шкіру» (1932—1933).

Уривки з віршів подаються в перекладі Ф. Скляра.

«Пан-Європа» — під такою назвою була випущена книга французького політичного діяча Куденгова-Калергі, в якій він намагався обгрунтувати потребу утворення в 1930 р. блоку капіталістичних держав Європи на чолі з Францією, спрямованого проти СРСР. Суперечності між імперіалістичними країнами Заходу, протидія США, Англії, Італії перешкодили створенню цього антирадянського блоку.

Бурместер Віллі (1869—1933) — німецький музикант; автор скрипкових транскрипцій, віртуоз-виконавець творів Н. Паганіні; популяризував скрипковий концерт П. І. Чайковського; автор книги-спогадів «Півстоліття життя артиста».

Ерріо Едуард (1872—1957) — французький державний і політичний діяч, один з лідерів партії радикал-соціалістів. У 1924—1925 і в 1932 рр. очолював уряд Франції. Був активним прихильником дружніх відносин між Францією і СРСР, не раз відвідував СРСР. У 1924 р. уряд Ерріо встановив дипломатичні відносини з СРСР, у 1932 р. уклав договір про ненапад. Я. Галан помилково поставив Ерріо в один ряд з Бріаном.

Ремарк Еріх-Марія (1898—1970) — німецький письменник, автор надзвичайно популярного в ті роки в усьому світі роману «На західному фронті без змін» (1929), в якому гостро засудив імперіалістичний мілітаризм. Роман був спалений німецькими фашистами, а автор змушений був рятуватися від гітлеризму, емігрувавши до Франції, США, Швейцарії.

«L'Humanité» («Юманіте») — газета, центральний орган Французької комуністичної партії.

СПІВЕЦЬ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ПРАЦІ

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 11 серпня 1940 р.

Це рецензія на повість Ю. Кримова «Інженер».

Подається за першодруком.

«Вільна Україна» — газета, орган Львівського обкому та міськкому Комуністичної партії України, обласної та міської Рад депутатів трудящих. Перший номер вийшов 25 вересня 1939 р. у Львові.

Кримов Юрій Соломонович (справжнє прізвище Беклемішев, 1908—1941) — російський письменник, автор повістей: «Танкер «Дербент» (1938) та «Інженер» (1941).

ПАТРІОТИЧНА ПОВІСТЬ

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 17 серпня 1940 р.

Це рецензія на повість Ванди Василевської «Вогні на болотах».

Подається за першодруком.

Василевська Ванда Львівна (1905—1964) — видатна польська радянська письменниця і громадська діячка. З 1939 р. жила в СРСР. Автор багатьох романів і повістей про революційну боротьбу трудящих панської Польщі проти соціального й національного поневолення: «Земля в ярмі» (1938); «Вогні на болотах» (1940); трилогія «Пісня над водами» (1940—1951). У повісті «Райдуга» (1942) змальовано героїзм українського колгоспного селянства в боротьбі проти німецько-фашистських окупантів. Цій повісті була присуджена Державна премія СРСР 1943 р.

«ТУРГАЙСЬКИЙ СОКІЛ»

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 16 січня 1941 р.

Це рецензія на однойменну повість Олекси Десняка, К., «Молодий більшовик», 1940.

Подається за першодруком.

Десняк Олекса Гнатович (1909—1942) — український радянський письменник, автор романів і повістей про громадянську війну на Україні і з життя українського колгоспного села: «Десну перейшли батальйони» (1937); «Полк Тимофія Черняка» (1940); «Удай-ріка» (1938). Рецензована Я. Галаном повість «Тургайський сокіл» — останній твір письменника. О. Десняк загинув у бою з німецько-фашистськими загарбниками.

Амангельди Іманов (1873—1919) — казахський народний герой, керівник Середньоазіатського національно-визвольного повстання 1916 р., активний учасник боротьби за Радянську владу в 1917—1919 рр. Військовий комісар Тургайського полку. Загинув у боях проти контрреволюційних загонів алашординців.

Алаш-орда — контрреволюційна буржуазно-націоналістична організація в Казахстані у 1917—1920 рр. Підтримувана російськими білогвардійцями, утворила в Оренбурзі так званий «уряд», який у грудні 1917 р. почав збройну боротьбу проти Радянської влади. В 1919 — на початку 1920 р. Червона Армія розгромила алашординців.

Скотт Вальтер (1771—1832) — англійський письменник, видатний майстер історичного роману. Найпопулярніші з численних його романів: «Айвенго» (1820); «Пуритани» (1816); «Роб Рой» (1818); «Вудсток» (1826); «Легенда про Монтроза» (1819); «Пертська красуня» (1828) та ін.

ВИХІД ІЗ ТЬМИ

Вперше надруковано в журн. «Література і мистецтво», 1941, № 2.

Це рецензія на збірку поезій Андрія Волощака «У тьмі горю», К., «Радянський письменник», 1940.

Подається за першодруком.

Волощак Андрій Васильович (1890—1973) — український радянський письменник. Жив у Перемишлі. В 1914 р. на фронті втратив зір. Належав до групи революційних письменників «Горно», друкувався в журналі «Вікна». Перша збірка поезій — «У тьмі горю» (1934). Автор книг: «Поезії» (1941), «Серцем бачу» (1947), «Все тобі, Вітчизно» (1954); «На спільному шляху» (1964) та ін. Починаючи з 1939 р., присвятив свою творчість утвердженню соціалістичного ладу на визволених землях Західної України.

Пацифікація — втихомирення. Так офіційно назвав уряд Пілсудського криваві придушення робітничо-селянських повстань на окупованих західноукраїнських і західнобілоруських землях у 20—30-х роках. У пацифікаціях брали участь навіть з'єднання регулярної армії.

«ЗА ГОРАМИ, ЗА РІКАМИ»

Вперше надруковано в журн. «Література і мистецтво», 1941, № 3.

Це рецензія на однойменну збірку оповідань Григорія Гануляка, що вийшла у видавництві «Радянський письменник», К., 1941.

Подається за першодруком.

...бути наївними поселянами з старих просвітянських календарів...— Культурно-освітнє товариство «Просвіта», засноване 1868 р., в керівництві якого переважала буржуазно-націоналістична склерикалізована інтелігенція, здебільшого уніатське духовенство. Випускало календарі, де західноукраїнське селянство зображалося в ідилічних картинках, цілком задоволене своїм під'яремним становищем, богобоязливим і покірним волі цісаря, а пізніше владі пансько-польських окупантів.

«НАРОДЖЕННЯ»

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 5 березня 1941 р.

Це рецензія на однойменну збірку творів С. Тудора, що вийшла у видавництві «Радянський письменник», К., 1941.

Подається за першодруком.

...психологізування фрейдівського походження...— Фрейд Зігмунд (1856—1939) — австрійський психіатр і психолог, автор антинаукової «теорії» психоаналізу, за якою вчинками людей керують підсвідомі імпульси, інстинкти, чисто біологічні чинники. У деяких творах С. Тудора Я. Галан слушно помітив певний вплив фрейдизму.

«ВЕРЕСНЕВІ ОПОВІДАННЯ»

Вперше надруковано в журн. «Література і мистецтво», 1941, № 4.

Це рецензія на однойменну книгу польського письменника Єжі Путрамента, що вийшла в Укрдержнацменвидаві, К., 1941.

Подається за першодруком.

Путрамент Єжі (1910 р. народж.) — польський письменник, учасник комуністичного підпілля в Польщі у 20—30-х роках, боротьби проти фашистського режиму. Друкувався в прогресивному журналі «Poprostu», що виходив у Вільнюсі в 1935—1939 рр. Особливо плідною стала літературна і громадська діяльність Є. Путрамента після встановлення в Польщі народної влади. Він став одним з керівників Спілки польських письменників, написав багато романів і повістей, публіцистичних творів. Був тричі удостоєний Державної премії Польської Народної Республіки.

Версальська Польща — Польща 1919—1939 рр., державні межі якої були визначені Версальським мирним договором 1919 р., що завершив першу світову війну.

В НОГУ З ЕПОХОЮ

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 22 квітня 1941 р.

Це стаття про творчу діяльність львівських письменників, які до 1939 р. займали різні ідейні й політичні позиції, а після возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною були прийняті до Спілки радянських письменників.

Подається за першодруком.

Карманський Петро Сильвестрович (1878—1956) — український поет, належав до занепадницької модерністської групи літераторів «Молода муза», заснованої 1906 р. Пізніше відійшов від неї. Довгий час перебував на буржуазно-націоналістичних позиціях. Після возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною був прийнятий до Спілки радянських письменників, виступав проти буржуазно-націоналістичної і клерикальної католицької реакції. Переклав українською мовою «Божественну комедію» Данте.

Кондра Ярослав Миколайович (1910—1944) — український радянський поет, близький друг Я. Галана по революційній боротьбі на Західній Україні. Належав до літературної групи «Горно», видав збірник революційних поезій «Юрба» (1931), виступав зі статтями, спрямованими проти українських буржуазних націоналістів.

Пастернак Леон (1910 р. народж.) — польський революційний поет, активний учасник комуністичного підпілля в панській Польщі, за що понад п'ять років перебував у тюрмах і концтаборі Береза Картузька. Після встановлення народної влади в Польщі видав багато збірників ліричних і сатиричних віршів, в яких утверджує нове соціалістичне життя своєї батьківщини. Перекладає українських і російських радянських поетів.

Шемплінська-Соболевська Ельжбєта (1910 р. народж.) — польська прогресивна письменниця й художниця. В роки Великої Вітчизняної війни перебувала в СРСР; у 1946—1961 рр.— за кордоном. З 1962 р. живе в Польщі.

Важек Адам (1905 р. народж.) — польський письменник-антифашист. У 1939—1944 рр. жив у СРСР. Переклав польською мовою «Євгенія Онєгіна» О. Пушкіна, вірші В. Маяковського та французьких поетів.

Гінчанка Сузанна (1917—1944) — польська прогресивна письменниця, народилася в Києві. З 1922 р. жила в Польщі (Вільно, Варшава). Розстріляна гітлерівцями в Кракові як учасниця руху опору.

Шенвальд Люціан (1909—1944) — польський поет-комуніст, у своїй творчості звертався до актуальних політичних проблем, висвітлював революційну боротьбу в панській Польщі у 20—30-х роках, перекладав твори М. Горького, В. Маяковського. В 1941—1943 рр. служив у Червоній Армії, потім у Войську Польському. Загинув у бою з німецько-фашистськими окупантами 22 серпня 1944 р.

Лец Станіслав Єжі (1909 р. народж.) — прогресивний польський письменник, народився й жив у Львові, активно виступав у прогресивних журналах і газетах. У 1939—1941 рр. жив і працював у радянському Львові. В 1941 р. потрапив у німецький концтабір, звідкіля втік, став партизаном, потім офіцером Войська Польського.

Слободнік Володимир (1900 р. народж.) — польський поет і перекладач, активний учасник антифашистського руху в Польщі у 20—30-х роках. З 1939 р. жив в СРСР, був членом Спілки радянських письменників України. З 1945 р. живе і працює в Польській Народній Республіці.

Вільде Ірина (псевдонім Дарії Дмитрівни Полотнюк, 1907 р. народж.) — українська радянська письменниця, автор оповідань, повістей, романів з життя буржуазної інтелігенції й міщанства на Західній Україні в 20—30-х роках та з сучасного життя в західних областях УРСР. Лауреат Державної премії ім. Т. Г. Шевченка (за роман «Сестри Річинські», 1959—1964).

Бжоза Ян (1900 р. народж.) — польський письменник, жив і працював у Львові. В 1921—1922 рр. був членом Комуністичної партії Східної Галичини, в 1936 р. брав активну участь у підготовці й проведенні Антифашистського конгресу працівників культури у Львові; з 1939 по 1945 р. жив у Радянському Союзі, був членом Спілки письменників України, працював у львівських радянських газетах: «Czerwony sztandar» і «Вільна Україна». Пізніше — культурний діяч Польської Народної Республіки.

Дан Олександр (справжнє прізвище Вайнтрауб) — польський письменник-антифашист, близький соратник Я. Галана й українських революційних письменників з «Горна» по революційній боротьбі в Західній Україні й Польщі в 20—30-х роках, один з доповідачів на Антифашистському конгресі працівників культури у Львові. У 1939—1941 рр. жив у Радянському Союзі.

Дзедзіц Еміль (1914—1943) — польський прогресивний письменник, жив у Львові. Розстріляний німецько-фашистськими окупантами в Кракові як учасник руху опору.

ПОЕЗІЯ БОРОТЬБИ

Вперше надруковано в журн. «Література і мистецтво», 1941, № 4.

Це рецензія на збірку поезій Олександра Гаврилюка «Поезії», що вийшла у видавництві «Радянський письменник», К., 1941.

Подається за першодруком з незначними скороченнями.

САТИРИК-ГРОМАДЯНИН

Вперше надруковано в газ. «Комуніст» від 29 травня 1941 р.

Я. Галан написав цю статтю до 35-х роковин з дня смерті Івана Франка.

Подається за першодруком.

Ботокуди.— Сатиричну поему «Ботокуди» І. Франко написав 1880 р., давши підзаголовок «Вісті з краю ботокудів». Ботокуди — індійське плем'я Східної Бразілії. Краєм ботокудів І. Франко алегорично назвав Галичину, а ботокудами — галицьке реакційне, націоналістичне міщанство, попівство й праву інтелігенцію. За композицією, засобами зображення, алегорична Франкова поема нагадує «Історію одного міста» М. Є. Салтикова-Щедріна. Поет навіть назвав обивателів свого алегоричного краю «глупівцями». Франко-сатирик найбільше імпонував Галанові-сатирику, тим більше що й об'єктом їх сатири була найчастіше західноукраїнська реакційна націоналістична «ботокудерія».

...попа-демагога Наумовича...— В Галанових антиуніатських памфлетах (1945—1948) піп Іван Наумович згадується як жертва єзуїтсько-католицьких убивць.

ВІН ЖИВЕ І ЖИТИМЕ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна» від 5 січня 1944 р.

Написано 1944 р. до 150-річчя з дня народження Адама Міцкевича (1798—1855).

Подається за першодруком.

Друга республіка — буржуазна республіка у Франції в 1848—1852 рр., повалена Луї Бонапартом (Наполеоном III).

...миршавому наполеонідові...— Йдеться про Людовика Наполеона Бонапарта, висміяного Віктором Гюго в сатиричному памфлеті «Маленький Наполеон».

...польський народ переживає свою голгофу...— Голгофа — пагорб поблизу Єрусалима, місце страти засуджених па смерть, де, за євангельською легендою, був розіп'ятий Ісус Христос. У переносному значенні голгофа — місце мук, джерело страждань, тяжка покута.

Нікулін Лев Веніамінович (1891—1967) — російський радянський письменник, автор пригодницьких та історичних романів, книг про видатних діячів літератури й мистецтва, п'єс, кіносценаріїв, документальних повістей, нарисів про подорожі в зарубіжні країни.

...«ім'я якого — сорок і чотири»...— Слова з поеми А. Міцкевича «Дзяди». Поет говорить, що прийде той, хто врятує Польщу, і буде йому ім'я «Сорок чотири».

СОРОКАТИЙ ІВАСЬ

Вперше надруковано в журн. «Перець», 1944, № 5-6.

Автограф зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 82, од. зб. 33.

Подається за першодруком.

Шкрумеляк Юрій Андрійович (1895—1965) — західноукраїнський письменник. До 1939 р. активно співробітничав у реакційній буржуазно-націоналістичній пресі, пізніше займав хиткі позиції; після Великої Вітчизняної війни, зазнавши гострої критики, порвав зі своїм буржуазно-націоналістичним минулим.

МАМЕЛЮКИ

Вперше надруковано в журн. «Радянський Львів», 1945, № 1.

Подається за першодруком.

Мамелюки (*араб.*— невільники) — в Єгипті воїни-раби тюркського та кавказького походження; з них формувалася гвардія єгипетських султанів з династії Ейюбідів (1171—1250). У 1250 р. мамелюки скинули Ейюбідів і захопили владу в Єгипті, а пізніше (в XVI—XVII ст.) були підкорені турками. Остаточно розгромлені в XIX ст. В переносному розумінні слово мамелюки означає прислужники, запроданці.

Пачовський Василь Миколайович (1878—1942) — український поет, належав до декадентсько-модерністської групи «Молода муза» (Львів, 1906—1909); в його творчості переважали буржуазно-націоналістичні й релігійно-містичні тенденції. У віршах «Про бій титанів» і «Весілля» (1941) засвідчив своє прихильне ставлення до возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною.

Драбант *(польськ.)* — персональний охоронець можновладної особи, солдат почесного конвою.

Бомбаст — пишномовність, дешевий пафос.

Гомункулус *(лат.)* — маленька людина; за уявленням середньовічних алхіміків, маленька, схожа на людину істота, яку можна створити штучно.

...угідливою усмішечкою Смердякова.— Я. Галан уподібнює буржуазно-націоналістичних українських слуг Гітлера Смердякову — одному з негативних образів роману «Брати Карамазови» Ф. М. Достоєвського.

«Тірольці Сходу».— Тірольці — невеличка етнічна група австрійців у Тірольських Альпах. Були опорою трону австрійських монархів. «Тірольцями Сходу» найменували себе галицько-рутенські слуги австрійського імператора. Назва «тірольці Сходу» в прогресивних колах Західної України забарвлювалась іронією, означала «лакеї австрійських гнобителів».

...«дранг нах остен»... (*нім.*— «натиск на схід») — агре-

сивна політика німецьких мілітаристів, спрямована на загарбання слов'янських земель.

Гординський Святослав — західноукраїнський поет войовничого фашистського напряму.

Державін В.— літератор із Харкова, в роки Великої Вітчизняної війни прислужував німецьким окупантам. Я. Галан слушно порівнює його з Аркадієм Любченком, який особливо активно догоджав фашистським катам українського народу.

...створили були навіть щось на зразок легіонів...— У складі австрійського війська під час війни 1914—1918 рр. діяли польські з'єднання, що звалися «Польським легіоном». Я. Галан говорить про українських вірнопідданих австрійського цісаря, які й собі сформували частини так званих «українських січових стрільців» (УСС) для участі у війні проти Росії.

Цугсфюрер (*нім.*— командир взводу).— Слово вживалося для сатиричної характеристики особливого типу військових служак з простих селян, міщан, що дослужувалися до чину взводного командира. Цугсфюрери переважно були доглядачами у тюрмах, поліцаями.

МОЯ РОБОТА В НЮРНБЕРЗІ

Вперше надруковано в стінгазеті «Журналіст», 1946, № 1, редакції газети «Радянська Україна», пізніше у виданні: Ярослав Галан. Твори в двох томах, т. 2. К., Держлітвидав УРСР, 1953.

Написано в кінці грудня 1945 р. в Нюрнберзі, де автор працював спеціальним кореспондентом газети «Радянська Україна» на процесі в справі головних німецьких воєнних злочинців (з 20 листопада 1945 р. до середини квітня 1946 р.).

Подається за останньою публікацією.

ПІСНЯ ПРО ПОДВИГ

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 6 квітня 1947 р.

Стаття написана з нагоди першої публікації повісті «Береза» Олександра Гаврилюка у 1947 р.

Подається за першодруком.

...роман Гаврилюка загинув разом з автором і його сім'єю.— Рукопис роману, про який тут говорить Я. Галан, справді не знайдений. Але дружина й син О. Гаврилюка живуть і працюють у Львові.

Ванцетті Бартоломео, Сакко Нікола — робітники-революціонери (італійці за походженням), у 1920 р. засуджені американським судом до страти за сфальшованим обвинуваченням в убивстві з пограбуванням. Сім років трудящі всього світу боролися за життя несправедливо засуджених робітників. Було цілковито доведено безпідставність обвинувачення Сакко й Ванцетті, проте американський суд засудив їх до страти на електричному стільці. Вирок виконано 23 серпня 1927 р.

АВТОР НЕЗАКІНЧЕНОГО РОМАНУ

Вперше надруковано російською мовою під назвою «Александр Гаврилюк» як передмова до збірника «Стихи и поэмы», Львів, «Вільна Україна», 1950; пізніше у виданні: Ярослав Галан. Твори в двох томах, т. 2.

Написано 1949 р. Машинопис з авторськими правками зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 82, од. зб. 59.

Подається за останньою публікацією.

Струг Анджей (справжнє прізвище Тадеуш Галецький, 1871—1937) — польський прогресивний письменник і громадський діяч, автор романів, спрямованих проти буржуазно-поміщицької реакції й фашизму в Польщі в 20—30-х роках та проти імперіалістичних воєн.

Добровольський Станіслав (1907 р. народж.) — польський письменник, активний діяч революційного руху в Польщі у 20—30-х роках і соціалістичного будівництва в Польській Народній Республіці. Як учасник руху опору німецько-фашистським окупантам був ув'язнений в концтаборі. Його кращі твори «Повернення на Повисля» (1935), «Яносік з Таркова» (1937), «Варшавська карманьола» (1935), «Петро і Анна» (1957), «Тяжка весна» і «Наш час» (1961) присвячені героїчній боротьбі польського народу за волю в минулому і людям нової, соціалістичної Польщі.

«Интернациональная литература» — щомісячний літературний журнал, виходив у Москві з 1933 по 1943 р.

Бой-Желенський Тадеуш (1874—1941) — польський письменник, публіцист, критик і перекладач. Особливо відзначився численними високомайстерними перекладами з класичної французької літератури (близько 100 томів). Як бойовий публіцист гостро викривав консерватизм, лицемірство буржуазії, фанатизм клерикалів. У 1939—1941 рр. був професором Львівського державного університету. Розстріляний німецькими фашистами у Львові 4 липня 1941 р.

ТЕАТРАЛЬНА КРИТИКА

«КРИЧИ, КИТАЮ!»

(З приводу однієї забороненої вистави)

Вперше надруковано в журн. «Вікна», 1932, № 6, за підписом *Я. Г.*

Написано 1932 р. з приводу заборони вистави п'єси російського письменника С. Третьякова «Рычи, Китай!» на сцені Львівського Великого театру. Деякі місця в рецензії були конфісковані цензурою, зокрема: «Дещо ідилічні відносини між китайською буржуазією і пролетаріатом у Третьякова зумів Шіллер належно освітлити; безкровний інтелігент-студент переварюється в огні зненависті до білих визискувачів у спільника революційного пролетаріату».

Подається за першодруком.

Третьяков Сергій Михайлович (1892—1939) — російський радянський письменник, драматург. Особливу популярність мала його антиімперіалістична п'єса «Кричи, Китаю!» (1932). Був одним з теоретиків ЛЕФу (Левый фронт искусства), активним діячем літературної організації футуристів.

«Kurjer Lwowski» («Кур'єр львовскі») і «Gazeta poranna» («Газета поранна») — буржуазні проурядові газети, виходили у Львові в 20—30-х роках.

ОНОВЛЕНИЙ ТЕАТР

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 29 серпня 1940 р.

Стаття написана з приводу відновлення роботи Львівського Великого театру.

Подається за першодруком.

Фредро Олександр (1793—1876) — польський драматург, автор багатьох гостросюжетних сатиричних комедій, найпопулярніша з яких: «Пан Гельдгаб» (1818); «Дами й гусари» (1825); «Помста» (1833) та ін. Творчість Фредро відіграла велику роль у розвитку польського театру.

НЕВДАЛА ПРЕМ'ЄРА

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 21 вересня 1940 р.

Це рецензія на виставу п'єси О. Арбузова «Таня» у Львівському державному польському театрі.

Подається за першодруком.

Арбузов Олексій Миколайович (1908 р. народж.) — російський радянський драматург. Широку популярність принесла йому одна з перших п'єс — «Таня» (1938). Основна тема його п'єс — виховання, формування духовного обличчя радянських людей, зокрема молоді.

ВИСОКОХУДОЖНЯ ВИСТАВА

«Бронепоїзд «Князь Мстислав Відважний»
на сцені Державного польського драматичного театру

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 27 вересня 1940 р.

Це рецензія на виставу п'єси Й. Прута «Князь Мстислав Відважний» у Львівському державному польському драматичному театрі.

Подається за першодруком.

Прут Йосиф Леонідович (1900 р. народж.) — російський радянський драматург і кіносценарист. Перша його п'єса «Князь Мстислав Удалой» (1932), пройнята пафосом революційної романтики, змальовує героїзм команди радянського бронепоїзда, яка загинула, оточена бандою білогвардійського генерала Мамонтова.

«ОБЕРЕЖНО — ПОФАРБОВАНО!»

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 3 січня 1941 р.

Це рецензія на виставу однойменної комедії французького драматурга Рене Фошуа у Львівському державному польському драматичному театрі.

Подається за першодруком.

Ф о ш у а Рене (1882—1965) — французький письменник, літературознавець і культурний діяч, автор кількох популярних комедій.

Т р а н с а к ц і я — політична, юридична угода.

«ГОСТИННИЙ ДІМ»

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 19 лютого 1941 р.

Це рецензія на виставу однойменної п'єси М. Балуцького у Львівському державному польському драматичному театрі.

Подається за першодруком.

Б а л у ц ь к и й Міхал (1837—1901) — польський письменник, автор реалістичних повістей «Іскристе убозтво» (1870), «Білий негр» (1876), п'єс «Сусіди» (1881), «Важкі часи» (1890) тощо. В багатьох п'єсах реалістично зображав сучасне йому суспільство, критикував польську аристократію, співчутливо малював образи людей праці.

«НЕСПОКІЙНА СТАРІСТЬ»

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 26 квітня 1941 р.

Це рецензія на виставу однойменної п'єси Л. Рахманова в Львівському державному польському драматичному театрі.

Подається за першодруком.

Р а х м а н о в Леонід Миколайович (1908 р. народж.) — російський радянський драматург і кіносценарист. В його п'єсі «Неспокійна старість» (1937) в образі професора Полежаєва відображені окремі типові риси видатного радянського вченого К. А. Тімірязєва (1843—1920).

ТВОРЧИЙ УСПІХ ТЕАТРУ

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 7 березня 1945 р.

Це рецензія на виставу п'єси С. Жеромського «Втекла від мене перепеличка» у Львівському державному польському драматичному театрі.

Подається за першодруком.

...н а д В а р ш а в с ь к и м Б е л ь в е д е р о м з а м а й о р і в п р а п о р з я г е л л о н с ь к и м о р л о м.— Йдеться про утвердження польської буржуазно-поміщицької держави в 1919 р. після Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії та революцій в Німеччині й Австрії в 1918 р. Варшавський Бельведер —

палац польських королів; ягеллонський орел — атрибут польського державного герба, утвердженого ще за династії Ягеллонів (1386—1572).

«МІСІЯ МІСТЕРА ПЕРКІНСА»

у театрі ім. Заньковецької

Вперше надруковано в газ. «Szerwony sztandar» від 18 липня 1945 р.

Це рецензія на виставу одноименної п'єси О. Корнійчука в Львівському державному українському драматичному театрі ім. М. К. Заньковецької.

Подається за першодруком у перекладі М. П. Гнатюка.

Корнійчук Олександр Євдокимович (1905—1972) — український радянський драматург, публіцист, громадський діяч, академік АН СРСР з 1943 р. і АН УРСР з 1939 р., автор багатьох широко популярних п'єс, зокрема: «Загибель ескадри» (1934), «Платон Кречет» (1935), «Правда» (1937), «Богдан Хмельницький» (1939), «В степах України» (1941), «Фронт» (1942), «Макар Діброва» (1948), «Крила» (1954) та ін.

Лауреат Державних премій СРСР, Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» (1960).

Театр імені М. К. Заньковецької — один з провідних драматичних театрів Радянської України. Створений у Києві в 1922 р. До 1931 р. працював у промислових центрах України (Донецьк, Луганськ, Артемівськ, Миколаїв, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Харків, Полтава), з 1931 р.— у Запоріжжі. В 1944 р. переїхав до Львова, де працює й донині. Тепер має назву Львівський державний академічний ордена Трудового Червоного Прапора український драматичний театр ім. М. К. Заньковецької.

Заньковецька Марія Костянтинівна (справжнє прізвище Адасовська, 1860—1934) — видатна українська актриса, народна артистка республіки з 1922 р. Створила неперевершені комедійні, драматичні та трагедійні образи в п'єсах Котляревського, Карпенка-Карого, Кропивницького, Шевченка та інших.

«МАРТИН БОРУЛЯ»

в театрі ім. М. Заньковецької

Вперше надруковано в газ. «Czerwony sztandar» від 17 листопада 1945 р.

Це рецензія на виставу одноименної п'єси І. Карпенка-Карого в Львівському державному українському драматичному театрі ім. М. К. Заньковецької.

Подається за першодруком у перекладі М. П. Гнатюка.

Карпенко-Карий (Тобілевич) Іван Карпович (1845—1907) — видатний український драматург, режисер, актор і театральний діяч, основоположник реалістичного театру на Україні. Творчість І. Карпенка-Карого становить вершину української дожовтневої класичної драматургії, вона справила великий вплив на розвиток української драматургії й театру — дореволюційного й радянського.

«КРИШТАЛЕВИЙ ЧЕРЕВИЧОК»

у театрі ім. М. Горького

Вперше надруковано в газ. «Czerwony sztandar» від 28 листопада 1945 р.

Це рецензія на виставу однойменної п'єси, створеної за мотивами Ш. Перро «Попелюшка» в Львівському державному українському театрі юного глядача ім. М. Горького.

Подається за першодруком у перекладі М. П. Гнатюка.

Львівський державний український театр юного глядача ім. М. Горького — один з найстаріших театрів УРСР. Заснований у Харкові в 1920 р. як перший державний театр для дітей. До Львова переведений у 1944 р.

«ПІД КАШТАНАМИ ПРАГИ»

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 2 жовтня 1946 р.

Це рецензія на виставу однойменної п'єси К. Симонова в Львівському державному українському драматичному театрі ім. М. К. Заньковецької.

Подається за першодруком.

Симонов Костянтин (Кирило) Михайлович (1915 р. народж.) — російський радянський письменник, автор численних поетичних, драматичних, прозових творів про героїчні подвиги радянських людей на фронтах Великої Вітчизняної війни. Лауреат Державних премій СРСР, Герой Соціалістичної Праці.

«СИН ПОЛКУ»

в театрі ім. М. Горького

Вперше надруковано в газ. «Czerwony sztandar» від 2 листопада 1946 р.

Це рецензія на виставу однойменної п'єси В. Катаєва в Львівському державному українському театрі юного глядача ім. М. Горького.

Подається за першодруком у перекладі М. П. Гнатюка.

Катаєв Валентин Петрович (1897 р. народж.) — російський радянський письменник, автор багатьох прозових і драматичних творів про громадянську війну, соціалістичне будівництво в СРСР і про Велику Вітчизняну війну. «Син полку» — це інсценізація відомої повісті під такою ж назвою (1945). Лауреат Державної премії СРСР (1946).

«ЛАСТІВКА»

Вперше надруковано в газ. «Czerwony sztandar» від 26 січня 1947 р.

Це рецензія на виставу однойменної п'єси Л. Смілянського в Львівському державному українському театрі юного глядача ім. М. Горького.

Подається за першодруком у перекладі М. П. Гнатюка.

Смілянський Леонід Іванович (1904—1966) — український

радянський письменник, автор романів, повістей, драматичних творів, історико-біографічних художніх творів про українських письменників-класиків. П'єса «Ластівка» (1946) змальовує образ юної героїні Великої Вітчизняної війни, комсомолки з Полтавщини, учасниці партизанського підпілля Лялі Убийвовк.

«СМІХ І СЛЬОЗИ»

на сцені театру ім. М. Горького

Вперше надруковано в газ. «Szerwony sztandar» від 16 березня 1947 р.

Це рецензія на виставу однойменної п'єси С. Михалкова у Львівському державному українському театрі юного глядача ім. М. Горького.

Подається за першодруком у перекладі М. П. Гнатюка.

Михалков Сергій Володимирович (1913 р. народж.) — російський радянський письменник, поет і драматург, автор багатьох популярних творів для дітей, один з кращих радянських байкарів. Його творам властиве яскраве сатиричне й гумористичне забарвлення. Лауреат Державних премій СРСР. Герой Соціалістичної Праці.

«ОСОБЛИВЕ ЗАВДАННЯ»

в театрі ім. М. Горького

Вперше надруковано в газ. «Czerwony sztandar» від 7 червня 1947 р.

Це рецензія на виставу однойменної п'єси С. Михалкова в Львівському державному українському театрі юного глядача ім. М. Горького.

Подається за першодруком у перекладі В. Захаржевської.

«ЄГОР БУЛИЧОВ»

у театрі ім. Шевченка

Вперше надруковано в газ. «Czerwony sztandar» від 16 липня 1947 р.

Це рецензія на виставу однойменної п'єси М. Горького в Харківському державному українському драматичному театрі ім. Т. Г. Шевченка.

Подається за першодруком у перекладі В. Захаржевської.

Театр ім. Шевченка (теперішня назва: Харківський державний ордена Леніна академічний український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка) — один з провідних театрів Радянської України. Створений у 1922 р. в Києві із студії, що грала в 45-ій Волинській Червонопрапорній дивізії. До 1933 р. мав назву «Березіль». Фундатором і художнім керівником театру був видатний український режисер і театральний діяч Лесь (Олександр Степанович) Курбас (1887—1942), народний артист УРСР з 1925 р. В театрі працювали найвидатніші українські радянські актори І. Мар'яненко, А. Бучма, Н. Ужвій, М. Крушельницький та інші. Серед кращих вистав театру була й п'єса Я. Галана «Любов на світанні» (1952).

Крушельницький Мар'ян Михайлович (1897—1963) — видатний український актор, режисер, педагог, народний артист СРСР з 1944 р. У 1933—1952 рр.— головний режисер Харківського державного академічного українського драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка. З 1952 р. працював актором, режисером і головним режисером Українського державного академічного українського драматичного театру ім. І. Франка і професором Київського державного театрального інституту ім. І. Карпенка-Карого. Лауреат Державних премій СРСР.

Тіль Уленшпігель — герой роману бельгійського письменника Шарля де Костера (1827—1879) «Легенда про Уленшпігеля і Ламме Гудзака» (1868).

Кола Брюньйон — герой однойменного роману видатного французького письменника Ромена Роллана (1866—1944).

В ОДНОМУ ТЕАТРІ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна» від 15 грудня 1947 р.

Це рецензія на виставу п'єси О. Грибоєдова «Лихо з розуму» в Львівському державному українському театрі юного глядача ім. М. Горького.

Подається за першодруком.

Грибоєдов Олександр Сергійович (1794—1829) — видатний російський письменник, автор славнозвісної комедії «Лихо з розуму» (1822—1824), яка відіграла велику роль у розвитку вітчизняної літератури критичного реалізму і реалістичного театру.

Кондотьєр (від *італ.* condotta — плата найманцям) — так називали начальників найманих військових загонів в Італії у XIV—XVI ст. Пізніше це слово стало означати найманого воїна, який служить тому, хто більше платить, або ж людину, що за вигідну плату зробить будь-яке, навіть найбрудніше діло.

Вершигора Петро Петрович (1905—1963) — російський радянський письменник, працював актором і кінорежисером у Києві й Одесі. В роки Великої Вітчизняної війни — один з командирів у партизанському з'єднанні С. А. Ковпака, Герой Радянського Союзу з 1944 р. В книгах «Люди з чистою совістю» (1946, Державна премія СРСР 1947 р.), «Карпатський рейд» (1950), «Рейд на Сан і Віслу» (1959) відобразив героїчну боротьбу партизан на Україні в 1942—1944 рр.

«ГЛИБОКЕ КОРІННЯ»

Прем'єра в театрі ім. Заньковецької

Вперше надруковано в газ. «Czerwony sztandar» від 28 лютого 1948 р.

Автограф (7 арк.) зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 82, од. зб. 65.

Подається за першодруком у перекладі В. Захаржевської.

Гоу Джеймс Елліс (1907—1952), Д'Юссо Арно (1916 р. народж.) — прогресивні американські драматурги. Д. Е. Гоу в

1950 р. написав комедію «Легенда про Сару», в якій гостро висміяв філантропічні заклади США. В 1943 р. вийшла їх спільна п'єса «Завтрашній день світу», присвячена проблемі виховання молодого покоління німців у демократичному дусі після перемоги над фашизмом. П'єса «Глибоке коріння» (1946) з великим успіхом пройшла в багатьох театрах СРСР; у 1947 р. вийшла українською мовою в перекладі В. Владка (К., «Мистецтво»).

О'Нейл Юджін (1888—1953) — визначний американський драматург, автор численних п'єс, один з основоположників критично-реалістичної драматургії в США; досяг високого ступеня соціальної критики американського буржуазного суспільства в сатирично забарвленій п'єсі «Марко-мільйонщик» (1927) та у великому циклі п'єс — історико-драматичному епосі «Сказання про власників, які обікрали самі себе». Йому присуджена Нобелівська премія 1936 р. Творчість О'Нейла справила вплив на світову драматургію. Ряд його п'єс («Любов під в'язами», «Душа поета» та ін.) ставилися в радянських театрах.

«НЕДОРОСТОК»

Прем'єра в театрі ім. М. Горького

Вперше надруковано в газ. «Czerwony sztandar» від 22 лютого 1948 р.

Це рецензія на прем'єру вистави однойменної комедії Д. І. Фонвізіна «Недоросток» у Львівському державному українському театрі юного глядача ім. М. Горького.

Подається за першодруком у перекладі В. Захаржевської.

Фонвізін Денис Іванович (1745—1792) — російський письменник, автор славнозвісної комедії «Недоросток» (1782) — гострої сатири на російських поміщиків-кріпосників, їх систему виховання, освіти.

Харченко Василь Іванович (1910—1968) — український радянський режисер, народний артист УРСР з 1954 р. В 1947—1952 рр. працював головним режисером Львівського державного українського театру юного глядача ім. М. Горького, в 1952—1956 рр.— головним режисером Київського державного ордена Леніна академічного українського драматичного театру ім. І. Франка. В. Харченко зберіг і передав для публікації єдиний примірник п'єси Я. Галана «Осередок» (1932), яка вважалась загубленою. Цей гектографічний відбиток п'єси (розмножений у Харкові в 1932 р. для розсилки українським театрам) нині зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 82, од. зб. 364.

«НА ПОРОЗІ ЖИТТЯ»

Прем'єра в театрі ім. М. Горького

Вперше надруковано в газ. «Czerwony sztandar» від 19 травня 1948 р. як рецензію на виставу п'єси Марка Шапіро в Львівському державному українському театрі юного глядача

ім. М. Горького. Цю п'єсу видавництво «Мистецтво» видало 1948 р. під назвою «Ділові мрійники».

Подається за першодруком у перекладі В. Захаржевської.

«СНІЖОК»

у театрі ім. М. Горького

Вперше надруковано в газ. «Czerwony sztandar» від 18 січня 1949 р.

Це рецензія на виставу однойменної п'єси В. Любимової в Львівському державному українському театрі юного глядача ім. М. Горького.

Подається за першодруком у перекладі В. Захаржевської.

Любимова Валентина Олександрівна (1895 р. народж.) — російська радянська письменниця, автор багатьох п'єс для дитячого театру. П'єса «Сніжок» (1948, Державна премія, 1949) присвячена дітям капіталістичних країн.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

ЗМІСТ

ХУДОЖНЯ ПРОЗА

ПУБЛІЦИСТИКА

Нариси

Статті

ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА

ТЕАТРАЛЬНА КРИТИКА

Академия наук
Украинской ССР

Ярослав
ГАЛАН

СОЧИНЕНИЯ
В ЧЕТЫРЕХ ТОМАХ

ТОМ ТРЕТИЙ

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ПРОЗА,
ПУБЛИЦИСТИКА,
ЛИТЕРАТУРНАЯ И ТЕАТРАЛЬНАЯ
КРИТИКА

(На украинском
и русском языках)

Редактор
Л. П. ЧОРНА

Художній редактор
І. В. КОЗІЙ

Оформлення художника
В. В. МАШКОВА

Технічний редактор
Б. М. КРИЧЕВСЬКА

Коректори
Я. М. ЗУБКО,
З. П. ШКОЛЬНИК

Інформ. бланк № 1655.

Здано до набору 22.06.77.
Підп. до друку 31.01.78.
Формат 84×108/32. Папір друк. № 1.
Звич. нова гарн. Вис. друк.
Фіз. друк. арк. 19,5+3 вкл.
Ум. друк. арк. 33,08.
Обл.-вид. арк. 30,42.
Тираж 100 000 прим.
Зам. 7—1773.
Ціна 3 крб. 30 коп.

Видавництво «Наукова думка»,
252601, Київ — 601, МСП,
вул. Рєпіна, 3.
Головне підприємство
республіканського виробничого
об'єднання «Поліграфкнига»
Держкомвидаву УРСР, 252057,
Київ-57, Довженка, 3.

Ярослав ГАЛАН

3